https://doi.org/10.15388/vu.thesis.933
https://orcid.org/0000-0001-8590-4540

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS

Monika Stankienė

Kalbos variantų vaizdiniai pereiginio variantiškumo zonose

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
filologija (H 004)

VILNIUS 2026

Disertacija rengta 2019–2026 metais Vilniaus universitete.
Mokslinius tyrimus rėmė Lietuvos mokslo taryba.

Mokslinė vadovė – prof. dr. Daiva Aliūkaitė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija, H 004).

Gynimo taryba:
Pirmininkė – prof. dr. Dalia Pakalniškienė (Klaipėdos universitetas, humanitariniai mokslai, filologija, H 004).
Nariai:
prof. dr. Vytautas Kardelis (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija, H 004),
dr. Violeta Meiliūnaitė (Lietuvių kalbos institutas, humanitariniai mokslai, filologija, H 004),
doc. dr. Lina Murinienė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija, H 004),
dr. Edmundas Trumpa (Latvijos universitetas, humanitariniai mokslai, filologija, H 004).

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2026 m. liepos mėn. 2 d. 13 val. Vilniaus universiteto Kauno fakulteto Jono Jablonskio auditorijoje. Adresas: Muitinės g. 14, Kaunas, Lietuva; tel. +370 37 422 523; el. paštas info@knf.vu.lt

https://doi.org/10.15388/vu.thesis.933
https://orcid.org/0000-0001-8590-4540

VILNIUS UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF LITHUANIAN LITERATURE AND FOLKLORE

Monika Stankienė

Images of Language Varieties in Areas of Transitional Variability

DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,
Philology (H 004)

VILNIUS 2026

The dissertation was prepared between 2019 and 2026 at Vilnius University. The research was supported by Research Council of Lithuania.

Academic supervisor – Prof. Dr. Daiva Aliūkaitė (Vilnius University, Humanities, Philology, H 004).

This doctoral dissertation will be defended in a public meeting of the Dissertation Defence Panel:

Chairman – Prof. Dr. Dalia Pakalniškienė (Klaipėda University, Humanities, Philology, H 004).
Members:
Prof. Dr. Vytautas Kardelis (Vilnius University, Humanities, Philology, H 004),
Dr. Violeta Meiliūnaitė (Institute of the Lithuanian Language, Humanities, Philology, H 004),
Assoc. Prof. Dr. Lina Murinienė (Vilnius University, Humanities, Philology, H 004),
Dr. Edmundas Trumpa (University of Latvia, Humanities, Philology, H 004).

The dissertation shall be defended at a public meeting of the Dissertation Defence Panel at 13:00 on 2 July 2026 in Jonas Jablonskis Auditorium of the Kaunas Faculty, Vilnius University. Address: Muitinės str. 14, Kaunas, Lithuania. Tel. +370 37 422 523; e-mail: info@knf.vu.lt

TURINYS

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS 8

LENTELIŲ SĄRAŠAS 22

ĮVADAS 23

1. VARIANTIŠKUMO DISKURSAS IR REGIONINIO KALBOS VARIANTO SAMPRATA IŠ *ETIC* IR *EMIC* PERSPEKTYVOS 33

1.1. Nuo dialektologijos statikos iki geolingvistikos dinamikos 33

1.2. Nuo *etic* prie *emic* perspektyvos: perceptyviosios dialektologijos prieiga 41

1.3. Variantiškumo skaidumas ir tapatumai iš *etic* perspektyvos 46

1.3.1. Varianto samprata 47

1.3.2. Vartotojo samprata 59

1.3.3. Vietos ir erdvės samprata 64

2. KALBOS VARIANTO VAIZDINIO SAMPRATA 74

2.1. Kalbinės nuostatos plačiąja prasme perceptyviosios dialektologijos tradicijoje 75

2.2. Vaizdinių įtrauktis perceptyviojoje dialektologijoje 84

3. PEREIGINIO VARIANTIŠKUMO SAMPRATA IR JOS TVIRTINIMASIS 96

3.1. Pereiginis variantiškumas tradicinėje ir moderniojoje tarmėtyroje 96

3.2. Pereiginis variantiškumas iš *emic* perspektyvos 102

3.3. Variantiškumo ribos 104

4. TYRIMO METODOLOGIJA IR MEDŽIAGA 107

4.1. Tiriamųjų vietovių ir respondentų atranka 107

4.2. Metodologija ir tyrimo instrumentas 112

4.3. Tyrimo instrumento sudarymo principai kompleksiniam kalbos varianto vaizdiniui atskleisti 120

5. SOCIOLINGVISTINIAI ŽEMAITIJOS CENTRO IR PARIBIO JAUNUOLIŲ PORTRETAI 133

5.1. Demografiniai duomenys ir įsišaknijimas gyvenamojoje vietovėje....133
5.2. Tapatybė(s) ir jos dalys....138
5.3. Deklaruojama kalbinė (tarminė) kompetencija....150
5.4. Deklaruojamas kalbinis elgesys....157
5.5. Sąmoningosios nuostatos dėl vietinio kalbos varianto: sąsaja su kalbiniu elgesiu....183
5.6. Pasąmoningosios nuostatos dėl tarminio varianto....212
6. KALBOS VARIANTŲ VAIZDINIAI....214
6.1. Verbalizuoti vaizdiniai: nuo kalbos abstrakto iki vietinio kalbos varianto....214
6.1.1. Kalbos (variantiškumo) konceptualizacija....216
6.1.1.1. Kalbos kaip abstrakto konceptualizacija....216
6.1.1.2. Savo (kaip asmens) ir vietinio kalbos variantų konceptualizacija....221
6.1.2. Vietinio kalbos varianto konceptualizacija....232
6.1.2.1. Vietinio kalbos varianto nominacijos....232
6.1.2.2. Vietinio kalbos varianto deskripcija: kalbiniai ir nekalbiniai požymiai....240
6.1.2.3. Įvietintų skirtingų kalbos variantų deskripcija: kalbinių ir nekalbinių požymių sutaptis ir atskirtis apibrėžiant ir suvokiant vietinį kalbos variantą....247
6.2. Vizualizuoti kalbos variantų vaizdiniai....257
6.2.1. Kalbinės gimtinės mentaliniai žemėlapiai....258
6.2.2. Žemaičių tarmės mentaliniai žemėlapiai....280
6.2.3. Aukštaičių tarmės mentaliniai žemėlapiai....297
6.2.4. Bendrinės kalbos mentaliniai žemėlapiai....311
6.2.5. Vizualizuotų kalbos variantų vaizdinių jungtys: plečiamos ribos ir pereinamoji zona....327
IŠVADOS....330
LITERATŪROS SĄRAŠAS....339
PRIEDAI....360

1 priedas. Anketa „ArcGIS Survey123“ 360
2 priedas. Skaitmeninio (internetinio) žemėlapio pildymo instrukcija respondentams 384
3 priedas. Klausimai tikslinių grupių diskusijų dalyviams 387
4 priedas. Papildomos kalbinio elgesio ir nuostatų duomenų diagramos ... 388
5 priedas. Neapdorotų respondentų žemėlapių žymėjimo pavyzdžiai (kalbinės gimtinės pavyzdžiai) 389
SANTRAUKA 391
TRUMPOS ŽINIOS APIE DISERTANTĘ 409
PADĖKA 410
PUBLIKACIJŲ IR PRANEŠIMŲ SĄRAŠAS 411

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

1 paveikslas. Kalbos kaip daugiadimenčio kontinuumo architektūra (iš Berruto 2010: 237) 34

2 paveikslas. Kalbos variantiškumas ir diasistema (iš Çelikkol, Körber, Zhao 2024: 12) 36

3 paveikslas. Kalbos variantiškumo tyrimų dimensijos (iš Hernández Campoy 1999: 78) 39

4 paveikslas. *Etic* ir *emic* diskursų jungtis lietuvių tarmėtyroje 44

5 paveikslas. *Etic* ir *emic* diskursų santykis kalbos variantų vaizdinių tyrimuose 45

6 paveikslas. Lietuvių kalbos variantų klasifikacijos (pagal Aliūkaitė 2013: 4; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 40; Kardelis, Stakutytė 2015; Kardelis 2018) 52

7 paveikslas. 5-ianaris (S formos) kalbos kaitos ir visuomenės sąmonės ryšio modelis (iš Inoue 2012: 121) 54

8 paveikslas. Kalbos varianto kategorija kalbos variantų klasifikacijoje 56

9 paveikslas. Regioninio kalbos varianto termino reikšmės 58

10 paveikslas. Respondento įtrauktis tradicinėje ir šiuolaikinėje dialektologijoje tiriant tarminio varianto kalbines ypatybes (pagal Meiliūnaitė 2020; Mikulėnienė 2020a) 62

11 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartotojo samprata 63

12 paveikslas. Vietos vienadimensiškumas ir erdvės daugiadimensiškumas (vieta=erdvė, remiantis Berruto 2010: 237) 65

13 paveikslas. Regiono ir regioniškumo daugiamatiškumas (remiantis Chambers 2000; Zelinsky 1992 (cit. iš Kretzschmar 2011)) 67

14 paveikslas. Vietos / erdvės komponentai (pagal Agnew 2002) 70

15 paveikslas. Diatopijos dimensijos perkonstravimas: išvietinimo įtrauktis 73

16 paveikslas. Kalbinių nuostatų plačiąja prasme veikimas (iš Preston 2015: 7; 2017: 18; plg. Preston 2011b: 11) 79

17 paveikslas. Atsako į kalbines nuostatas plačiąja prasme žingsniai (iš Preston 2013b; 2017: 19 (koreguota pagal Niedzielski, Preston 2003: xi)) . 80

18 paveikslas. Kalbinių įsitikinimų planetos modelis (iš Cramer, Tamasi, Bounds 2018: 449; Bounds, Cramer, Tamasi 2021: 21–22, 138) 83

19 paveikslas. Perceptyviosios dialektologijos metodologija (pagal Preston 2010a: 92)..... 85

20 paveikslas. Sudėtinio žemėlapio (apibendrinus linijų grupes) pavyzdys 90

21 paveikslas. Dialekto vaizdinys: formavimasis ir pasekmė (rezultatai) (Inoue 1999a, iš Aliūkaitė 2006: 572)..... 91

22 paveikslas. Vaizdinio kompleksiškumas, arba 3V modelis..... 93

23 paveikslas. Perėjimas iš diglosijos į diaglosiją (tarpiniai arba pereiginiai variantai) (iš Auer 2011: 491; taip pat žr. Auer 2005: 22) 98

24 paveikslas. Konvergencija tarp standartinės kalbos ir dialektų: stabilizavęsi ir nestabilizavęsi tarpiniai / pereiginiai variantai (iš Auer, Hinskens 1996: 7)..... 99

25 paveikslas. Pereiginiai / tarpiniai kalbos variantai horizontaliajame ir vertikaliajame kontinuumuose 100

26 paveikslas. Periferinių ir pereiginių tarmių samprata per horizontalųjį ir vertikalųjį variantiškumą..... 101

27 paveikslas. Pereiginių variantų vertikaliajame ir horizontaliajame kontinuume vizualizacija..... 102

28 paveikslas. Tiriamosios vietovės (Mikulėnienė, Meiliūnaitė 2014, XIII žemėlapio fragmentas) 108

29 paveikslas. Tiriamosios vietovės kaip pereiginiai punktai horizontaliajame ir vertikaliajame kontinuumuose 110

30 paveikslas. Skirtingų kartų tiriamieji ir jų vaizdinių įtrauktis fiksuojant kalbos variantus pereiginio variantiškumo zonose..... 111

31 paveikslas. Tarminio žymėtumo įvestis: *etic* ir *emic* diskurso santykis 114

32 paveikslas. Tiriamojo instrumento (anketos) dalykinė sandara..... 117

33 paveikslas. Mentalinis žemėlapis ir jo dalys 119

34 paveikslas. Kompleksinė vaizdinio tyrimo prieiga..... 120

35 paveikslas. Dalykinė tyrimo instrumento sandara..... 122

36 paveikslas. Apklausos dalies dalykinė sandara ir duomenų bei tematinių kalbos variantų vaizdinių dalių sąsajos 123

37 paveikslas. Kalbos varianto vaizdinys per refleksijas apie kalbą..... 125

38 paveikslas. Kalbos (kaip abstrakto, vietos, asmens) analizės pjūviai ... 126

39 paveikslas. Skirtingų regioninių kalbos variantų ir bendrinės kalbos mentalinių žemėlapių įtrauktis ir jų santykis ... 127

40 paveikslas. Popierinis ir skaitmeninis žemėlapiai ... 130

41 paveikslas. Pirminės ir antrinės percepcijos sluoksniai ... 132

42 paveikslas. Apklausos respondentų pasiskirstymas pagal miestą ir gyvenamosios vietovės tipą ... 135

43 paveikslas. Diskusijos dalyvių pasiskirstymas pagal miestą ir gyvenamosios vietovės tipą ... 136

44 paveikslas. Įsišaknijimas gyvenamojoje vietovėje: labai įsišakniję vietiniai (n=184, iš jų 138 labai įsišakniję vietiniai) ... 137

45 paveikslas. Tapatinimasis su skirtingomis vietovėmis (apibendrinta) (n=184) ... 140

46 paveikslas. Tapatybės dalys (n=184) ... 141

47 paveikslas. Tapatybių tipai: lokalioji, europinė ir (ar) tarptautinė / globalioji bei mišrioji (n=184) ... 142

48 paveikslas. Gyvenamosios vietos įtrauktis lokaliosios ir mišriosios tapatybių variantuose (n=180) ... 143

49 paveikslas. Tapatinimasis su skirtingomis vietovėmis pagal tiriamąjį punktą ... 147

50 paveikslas. Gyvenamosios vietovės tapatybės dalies įtrauktis į lokaliąją ir mišriąją tapatybę ... 150

51 paveikslas. Deklaruojama kalbinė (tarminė) kompetencija pagal lytį (n=184) ... 151

52 paveikslas. Deklaruojama kalbinė (tarminė) kompetencija pagal tiriamuosius punktus (n=184) ... 152

53 paveikslas. Deklaruojamas tarminis kalbėjimo žymėtumas (n=184) ... 152

54 paveikslas. Tarmiškumo priskyrimas kalbėjimui / vietiniam kalbos variantui: vidinė ir išorinė percepcija bei vietinės kalbinės bendruomenės arba jos atstovo percepcijos rezultatas ... 155

55 paveikslas. Deklaruojamos kalbinės (tarminės) kompetencijos sąsaja su kalbėjimo tarminiu žymėtumu (n=166) ... 155

56 paveikslas. Deklaruojamas tarminis kalbėjimo žymėtumas pagal tiriamuosius punktus (n=184)..... 156

57 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimo dažnis pagal tiriamuosius punktus 157

58 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimo dažnis pagal lytį 158

59 paveikslas. Deklaruojamas jaunesniosios kartos vietinio kalbos varianto vartojimo dažnis pagal lytį (n=167) 158

60 paveikslas. Deklaruojamas vietinio kalbos varianto vartojimo dažnis pagal tiriamuosius punktus (n=167) 159

61 paveikslas. Deklaruojamos kalbinės (tarminės) kompetencijos sąsaja su dažniu (n=156) 160

62 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas skirtingose vietovėse pagal lytį: savos ir kitų vietovių riba (n=154) 161

63 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas skirtingose vietovėse pagal tiriamuosius punktus: savos ir kitų vietovių riba (n=154) 162

64 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas skirtingose kalbinėse situacijose pagal lytį: (ne)oficialumo ir viešumo / privatumo ribos (n=154)..... 164

65 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas skirtingose kalbinėse situacijose pagal tiriamuosius punktus: (ne)oficialumo ir viešumo / privatumo ribos (n=154)..... 165

66 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas skirtingose domenų grupėse pagal lytį: (ne)oficialumo ir viešumo / privatumo ribos (n=154).....166

67 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas skirtingose domenų grupėse pagal tiriamuosius punktus: (ne)oficialumo ir viešumo / privatumo ribos (n=154)..... 167

68 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas su skirtingo amžiaus žmonėmis pagal lytį: kartos riba (n=154)..... 168

69 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas su skirtingo amžiaus žmonėmis pagal tiriamuosius punktus: kartos riba (n=154)..... 169

70 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas su skirtingo amžiaus žmonėmis grupėse pagal lytį (n=154) 170

71 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas su skirtingo amžiaus žmonėmis grupėse pagal tiriamuosius punktus (n=154) 171

72 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas su skirtingais žmonėmis (n=154) 173

73 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas su skirtingais žmonėmis pagal lytį (n=154) 174

74 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas su skirtingais žmonėmis pagal tiriamuosius punktus (n=154) 176

75 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas su skirtingų žmonių grupėmis (n=154) 178

76 paveikslas. Apibendrintas prototipinis Žemaitijos paribio ir centro jaunuolių vietinio kalbos varianto kompetencijos ir kalbinio elgesio modelis 181

77 paveikslas. Vietinio tarminio varianto percepcija kaip tarmiško / netarmiško: tarmės vaizdinio tęsiniai 182

78 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo skirtingose vietovėse pagal lytį: savos ir kitų vietovių riba (elgesys n=154, nuostatos n=184) 184

79 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo skirtingose vietovėse pagal tiriamuosius punktus: savos ir kitų vietovių riba (elgesys n=154, nuostatos n=184) 185

80 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo skirtingose vietovėse: savos ir kitų vietovių riba (elgesys n=154, nuostatos n=184) 186

81 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo skirtingose kalbinėse situacijose pagal lytį: (ne)oficialumo ir viešumo / privatumo ribos (elgesys n=154, nuostatos n=184) 187

82 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo skirtingose kalbinėse situacijose pagal tiriamuosius punktus: (ne)oficialumo ir viešumo / privatumo ribos (elgesys n=154, nuostatos n=184) 188

83 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo skirtingose kalbinėse situacijose: (ne)oficialumo ir viešumo / privatumo ribos (elgesys n=154, nuostatos n=184) 188

84 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo skirtingose domenų grupėse pagal lytį: (ne)oficialumo ir viešumo / privatumo ribos (elgesys n=154, nuostatos n=184)..... 189

85 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo skirtingose domenų grupėse pagal tiriamuosius punktus: (ne)oficialumo ir viešumo / privatumo ribos (elgesys n=154, nuostatos n=184) 190

86 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo skirtingose domenų grupėse (elgesys n=154, nuostatos n=184) 191

87 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo su skirtingo amžiaus žmonėmis pagal lytį: kartos riba (elgesys n=154, nuostatos n=184) 192

88 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo su skirtingo amžiaus žmonėmis pagal tiriamuosius punktus: kartos riba (elgesys n=154, nuostatos n=184)..... 193

89 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo su skirtingo amžiaus žmonėmis: kartos riba (elgesys n=154, nuostatos n=184) 193

90 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo su skirtingo amžiaus žmonėmis grupėse pagal lytį (elgesys n=154, nuostatos n=184) 194

91 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo su skirtingo amžiaus žmonėmis grupėse pagal tiriamuosius punktus (elgesys n=154, nuostatos n=184) 195

92 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo su skirtingo amžiaus žmonėmis grupėse (elgesys n=154, nuostatos n=184) 196

93 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo su skirtingais žmonėmis pagal lytį (elgesys n=154, nuostatos n=184) 197

94 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo su skirtingais žmonėmis pagal tiriamuosius punktus (elgesys n=154, nuostatos n=184)..... 199

95 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo su skirtingais žmonėmis (elgesys n=154, nuostatos n=184)..... 200

96 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo su skirtingų žmonių grupėmis pagal tiriamuosius punktus (elgesys n=154, nuostatos n=184) 202

97 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo su skirtingų žmonių grupėmis pagal tiriamuosius punktus (elgesys n=154, nuostatos n=184) 203

98 paveikslas. Kalbinio varianto (ne)išlaikymas: prognostinis Žemaitijos centro ir paribio miestų scenarijus pagal deklaruojamą kalbinį elgesį ir sąmoningąsias kalbines nuostatas 211

99 paveikslas. Kalbos (variantiškumo) konceptualizacijos schema 216

100 paveikslas. Kalbinių ir nekalbinių požymių įtrauktis kalbos (kaip abstrakto) konceptualizacijoje (n=184) 218

101 paveikslas. Kalbinių ir nekalbinių požymių įtrauktis kalbos (kaip abstrakto) konceptualizacijoje pagal lytį 219

102 paveikslas. Kalbinių ir nekalbinių požymių įtrauktis kalbos (kaip abstrakto) konceptualizacijoje pagal tiriamuosius punktus 220

103 paveikslas. Kalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo kitų vietovių kalbos: vietinio kalbos varianto konceptualizacija (n=184) 222

104 paveikslas. Kalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo kitų vietovių kalbos: vietinio kalbos varianto konceptualizacija pagal tiriamuosius punktus (matmuo – *labai skiriasi*) 223

105 paveikslas. Kalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo kitų vietovių kalbos: vietinio kalbos varianto konceptualizacija pagal tiriamuosius punktus (matmuo – *skiriasi*) 223

106 paveikslas. Kalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo bendrinės kalbos: vietinio kalbos varianto konceptualizacija 224

107 paveikslas. Kalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo bendrinės kalbos: vietinio kalbos varianto konceptualizacija pagal tiriamuosius punktus (matmuo – *labai skiriasi*) 225

108 paveikslas. Kalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo bendrinės kalbos: vietinio kalbos varianto konceptualizacija pagal tiriamuosius punktus (matmuo – *skiriasi*) 225

109 paveikslas. Nekalbiniai požymiai kaip skiriamieji, palyginti su bendrine kalba: vietinio kalbos varianto konceptualizacija (matmenys – *sutinku* ir *nesutinku*) 226

110 paveikslas. Nekalbiniai požymiai kaip skiriamieji, palyginti su bendrine kalba: vietinio kalbos varianto konceptualizacija pagal tiriamuosius punktus (matmuo – *sutinku*) 227

111 paveikslas. Nekalbiniai požymiai kaip skiriamieji, palyginti su bendrine kalba: vietinio kalbos varianto konceptualizacija pagal tiriamuosius punktus (matmuo – *nesutinku*) 228

112 paveikslas. Savo (kaip asmens) ir vietinio kalbos varianto tapatinimas 229

113 paveikslas. Kalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo kitų vietovių kalbos: savo (kaip asmens) kalbos varianto konceptualizacija 230

114 paveikslas. Kalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo bendrinės kalbos: savo (kaip asmens) kalbos varianto konceptualizacija 230

115 paveikslas. Nekalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo bendrinės kalbos: savo (kaip asmens) kalbos varianto konceptualizacija 231

116 paveikslas. Kalbos (variantiškumo) konceptualizacija *emic* diskurse: kalbinių ir nekalbinių požymių santykis 232

117 paveikslas. Vietinio tarminio (pakitusio) varianto nominacijos procesas per stimulą 233

118 paveikslas. Vietinio kalbos varianto apibrėžtis iš *emic* perspektyvos 234

119 paveikslas. Vietinio kalbos varianto nominacija „žemaičių (tarmė, kalba ir pan.) / žemaitiškai“ pagal tiriamuosius punktus (n=184) 234

120 paveikslas. Vietinio kalbos varianto nominacija „žemaičių (tarmė, kalba ir pan.) / žemaitiškai“ iš savo, vietinių gyventojų ir kitų vietovių gyventojų perspektyvos pagal tiriamuosius punktus (n=184) 239

121 paveikslas. Vietinio kalbos varianto ypatybių (dažniausiai įvardytų) distribucija pagal lytį (n=184) 241

122 paveikslas. Vietinio kalbos varianto ypatybių (dažniausiai įvardytų) distribucija pagal tiriamuosius punktus (n=184) 242

123 paveikslas. Vaizdinių planetos fragmentas: su(si)jungimas per požymį 256

124 paveikslas. Skirtingų mentalinių žemėlapių įtraukties per ribą *sava / svetima / bendra* modelis 258

125 paveikslas. Kalbinės gimtinės teritorijų žymėjimų ribos (n=182) 259

126 paveikslas. Kalbinės gimtinės teritorijų žymėjimų ribos, išskyrus viso Lietuvos ploto žymėjimą (n=182) 260

127 paveikslas. Kalbinės gimtinės teritorijų persidengimas (n=182)..... 261

128 paveikslas. Kalbinės gimtinės teritorijų persidengimas, išskyrus viso Lietuvos ploto žymėjimą (n=182) 261

129 paveikslas. Kalbinės gimtinės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=182) 262

130 paveikslas. Kalbinės gimtinės vietovės pagal žymėtų savivaldybių skaičių (n=182)..... 263

131 paveikslas. Vaikinų kalbinės gimtinės teritorijų žymėjimų ribos (n=71) 264

132 paveikslas. Vaikinų kalbinės gimtinės teritorijų persidengimas (n=71) 264

133 paveikslas. Vaikinų kalbinės gimtinės žymėtų teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=71) 265

134 paveikslas. Merginų kalbinės gimtinės teritorijų žymėjimų ribos (n=108) 266

135 paveikslas. Merginų kalbinės gimtinės teritorijų persidengimas (n=108) 266

136 paveikslas. Merginų kalbinės gimtinės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=108) 267

137 paveikslas. Nenorinčiųjų nurodyti lyties kalbinės gimtinės teritorijų žymėjimų ribos (n=4) 267

138 paveikslas. Nenorinčiųjų nurodyti lyties kalbinės gimtinės teritorijų persidengimas (n=4) 268

139 paveikslas. Nenorinčiųjų nurodyti lyties kalbinės gimtinės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=4)..... 268

140 paveikslas. Kalbinė gimtinė pagal įtraukiamų savivaldybių skaičių .. 269

141 paveikslas. Telšių jaunuolių kalbinės gimtinės teritorijų žymėjimų ribos (n=56) 270

142 paveikslas. Telšių jaunuolių kalbinės gimtinės teritorijų persidengimas (n=56) 270

143 paveikslas. Telšių jaunuolių kalbinės gimtinės žymėtų teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=56)..... 271

144 paveikslas. Plungės jaunuolių kalbinės gimtinės teritorijų žymėjimų ribos (n=46) 272

145 paveikslas. Plungės jaunuolių kalbinės gimtinės teritorijų persidengimas (n=46) 272

146 paveikslas. Plungės jaunuolių kalbinės gimtinės žymėtų teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=46) 273

147 paveikslas. Raseinių jaunuolių kalbinės gimtinės teritorijų žymėjimų ribos (n=28) 274

148 paveikslas. Raseinių jaunuolių kalbinės gimtinės teritorijų persidengimas (n=28) 274

149 paveikslas. Raseinių jaunuolių kalbinės gimtinės žymėtų teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=28) 275

150 paveikslas. Naujosios Akmenės jaunuolių kalbinės gimtinės teritorijų žymėjimų ribos (n=53) 276

151 paveikslas. Naujosios Akmenės jaunuolių kalbinės gimtinės teritorijų persidengimas (n=53) 276

152 paveikslas. Naujosios Akmenės jaunuolių kalbinės gimtinės žymėtų teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=53) 277

153 paveikslas. Kalbinės gimtinės teritorijų įtrauktis 278

154 paveikslas. Dažniausiai į kalbinės gimtinės zonas įtrauktos teritorijos 279

155 paveikslas. Žemaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=169) 281

156 paveikslas. Žemaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos be peržengiančių Lietuvos ribas (n=169) 281

157 paveikslas. Žemaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=169) 282

158 paveikslas. Žemaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=169) 282

159 paveikslas. Žemaičių tarmės vietovės pagal žymėtų savivaldybių skaičių (n=169) 283

160 paveikslas. Vaikinų žemaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=66) 284

161 paveikslas. Vaikinų žemaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=66) 285

162 paveikslas. Vaikinų žemaičių tarmės žymėtų teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=66) 285

163 paveikslas. Merginų žemaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=102) 286

164 paveikslas. Merginų žemaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=102) 287

165 paveikslas. Merginų žemaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=102) 287

166 paveikslas. Vaikinų ir merginų žemaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribų persidengimai 288

167 paveikslas. Žemaičių tarmės plotas pagal įtraukiamų savivaldybių skaičių 289

168 paveikslas. Telšių jaunuolių žemaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=49) 290

169 paveikslas. Telšių jaunuolių žemaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=49) 290

170 paveikslas. Telšių jaunuolių žemaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=49) 291

171 paveikslas. Plungės jaunuolių žemaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=50) 291

172 paveikslas. Plungės jaunuolių žemaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=50) 292

173 paveikslas. Plungės jaunuolių žemaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=50) 292

174 paveikslas. Raseinių jaunuolių žemaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=23) 293

175 paveikslas. Raseinių jaunuolių žemaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=23) 294

176 paveikslas. Raseinių jaunuolių žemaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=23) 294

177 paveikslas. Naujosios Akmenės jaunuolių žemaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=43) 295

178 paveikslas. Naujosios Akmenės jaunuolių žemaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=43) 296

179 paveikslas. Naujosios Akmenės jaunuolių žemaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=43)..... 296

180 paveikslas. Aukštaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=160)..... 298

181 paveikslas. Aukštaičių tarmės teritorijų žymėjimų persidengimas (n=160)..... 298

182 paveikslas. Aukštaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=160)..... 299

183 paveikslas. Vaikinų aukštaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=61) 300

184 paveikslas. Vaikinų aukštaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=61) 300

185 paveikslas. Vaikinų aukštaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=61) 301

186 paveikslas. Merginų aukštaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=99) 302

187 paveikslas. Merginų aukštaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=99) 302

188 paveikslas. Merginų aukštaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=99) 303

189 paveikslas. Telšių jaunuolių aukštaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=49)..... 304

190 paveikslas. Telšių jaunuolių aukštaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=49)..... 304

191 paveikslas. Telšių jaunuolių aukštaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=49) 305

192 paveikslas. Plungės jaunuolių aukštaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=42)..... 306

193 paveikslas. Plungės jaunuolių aukštaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=42)..... 306

194 paveikslas. Plungės jaunuolių aukštaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=42) 307

195 paveikslas. Raseinių jaunuolių aukštaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=27)..... 308

196 paveikslas. Raseinių jaunuolių aukštaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=27) 308

197 paveikslas. Raseinių jaunuolių aukštaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=27) 309

198 paveikslas. Naujosios Akmenės jaunuolių aukštaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=40) 310

199 paveikslas. Naujosios Akmenės jaunuolių aukštaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=40) 310

200 paveikslas. Naujosios Akmenės jaunuolių aukštaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=40) 311

201 paveikslas. Bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų ribos (n=164) 312

202 paveikslas. Bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų ribos Lietuvoje (n=163) 313

203 paveikslas. Bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų persidengimas (n=163) 314

204 paveikslas. Bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų dažnis pagal savivaldybes (n=163) 314

205 paveikslas. Vaikinų bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų ribos (n=63) 316

206 paveikslas. Vaikinų bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų persidengimas (n=63) 316

207 paveikslas. Vaikinų bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų dažnis pagal savivaldybes (n=63) 317

208 paveikslas. Merginų bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų ribos (n=98) 317

209 paveikslas. Merginų bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų persidengimas (n=98) 318

210 paveikslas. Merginų bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų dažnis pagal savivaldybes (n=98) 318

211 paveikslas. Telšių jaunuolių bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų ribos (n=48) 319

212 paveikslas. Telšių jaunuolių bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų ribos (n=48) 320

213 paveikslas. Telšių jaunuolių bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų dažnis pagal savivaldybes (n=48)..... 320

214 paveikslas. Plungės jaunuolių bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų ribos (n=44)..... 321

215 paveikslas. Plungės jaunuolių bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų persidengimas (n=44)..... 322

216 paveikslas. Plungės jaunuolių bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų dažnis pagal savivaldybes (n=44)..... 322

217 paveikslas. Raseinių jaunuolių bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų ribos (n=26)..... 323

218 paveikslas. Raseinių jaunuolių bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų persidengimas (n=26)..... 324

219 paveikslas. Raseinių jaunuolių bendrinės kalbos teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=26)..... 324

220 paveikslas. Naujosios Akmenės jaunuolių bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų ribos (n=42)..... 325

221 paveikslas. Naujosios Akmenės jaunuolių bendrinės kalbos teritorijų persidengimas (n=42)..... 326

222 paveikslas. Naujosios Akmenės jaunuolių bendrinės kalbos teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=42)..... 326

223 paveikslas. Kalbinės gimtinės ir žemaičių tarmės mentalinių žemėlapių santykis: žemaičių tarminių variantų įtrauktis, jungiamoji zona su aukštaičių tarminių variantų vietovėmis ir pereinamoji zona..... 328

224 paveikslas. Aukštaičių tarmės ir bendrinės kalbos mentalinių žemėlapių santykis: Žemaitijos paribys ir pereinamoji zona..... 329

LENTELIŲ SĄRAŠAS

1 lentelė. Tiriamosios vietovės: vertikaliojo ir horizontaliojo kontinuumų santykis 28

2 lentelė. Tarmės, dialekto ir regioninio varianto terminų vartosenos santykis..... 57

3 lentelė. Perceptyviosios dialektologijos vieta liaudies lingvistikoje (iš Preston 2018b: 17) 86

4 lentelė. Variantiškumo samprata: horizontalioji ir vertikalioji ribos 106

5 lentelė. Tiriamosios vietovės pereiginio variantiškumo sistemoje 109

6 lentelė. Kalbinių nuostatų plačiąja prasme tyrimo taksonomija (Preston, Niedzielski 2013: 288) 115

7 lentelė. Perceptyviosios dialektologijos metodų vieta produkcijos ir nuostatų plačiąja prasme taksonomijoje (Preston 2010b: 24) 116

8 lentelė. Abstrahuotas regioniškumo indeksas pagal apibendrintus kriterijus 124

9 lentelė. Apklausos dalyvių duomenys pagal miestą ir lytį..... 133

10 lentelė. Diskusijų dalyvių duomenys pagal miestą ir lytį bei diskusijų trukmė..... 134

11 lentelė. Nuostatų ir kalbinio elgesio santykio schema 191

ĮVADAS

Kalbos variantiškumo tyrimuose kalbos variantų kaita siejama su įvairiais vidiniais ir išoriniais veiksniais, pastarieji [išoriniai] netgi stimuliuoja vidinius. Tyrėjų konstatuojama, kad gyventojų migracija, urbanizacija, virtualizacija, (kvazi)mobilumas, žiniasklaidos įtaka, aukštas visuomenės narių išsilavinimo lygis, identitetų įtampa, standartinių kalbos variantų prestižas ir kt. lemia tiek regioninių, tiek ir kitų[1] kalbos variantų pokyčius (Auer 2005; Auer, Hinskens, Kerswill 2005: i; Siebenhaar 2010: 253–254; Taeldeman 2010: 355; Molina Martos 2020: 178, 195–196; taip pat plačiau žr. Chambers 2000: 170–171; Jeszenszky, Hasse, Stöckle 2023: 152–163). Šių veiksnių įtaką lietuvių regioniniams kalbos variantams pažymėjo ir lietuvių mokslininkai (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 39; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 59 ir kt.). XXI a. pradžioje lietuvių tradicinės dialektologijos tyrimus papildžius geolingvistikos teorinėmis nuostatomis ir metodologija (žr. Mikulėnienė, Meiliūnaitė 2014), vėliau ir dialektometrijos prieiga (žr. Mikulėnienė, Čepaitienė, Bakšienė, Geržotaitė, Kardelytė-Grinevičienė, Leskauskaitė, Meiliūnaitė, Vyniautaitė 2019), užfiksuotas ne tik tarmių ribų slinkimasis, bet ir naujų tarminių darinių – geolektų, regiolektų, – kurie kalbos variantiškumo diskursuose traktuojami kaip tarpiniai (angl. *intermediate*, *middle*) (Auer, Hinskens 1996: 6; Auer 2005: 22; 2011: 487, 491; Lenz 2010: 296; Røyneland 2020 ir kt.), formavimasis (Aliūkaitė, Meiliūnaitė, Mikulėnienė 2014: 263–266; Mikulėnienė, Čepaitienė, Bakšienė, Geržotaitė, Kardelytė-Grinevičienė, Leskauskaitė, Meiliūnaitė, Vyniautaitė 2019: 311–313).

Mokslininkai pastebi, kad kaitos procesai paveikia ne tik kalbinį lygmenį, bet yra susiję ir su mentaliniu bei sociopsichologiniu lygmenimis – stipriomis teigiamomis arba neigiamomis nuostatomis dėl vietinio (savo) kalbos varianto (ir jo kalbinių požymių) (plačiau žr. Taeldeman 2005: 363–364; 2006: 233–236). Variantų kaita taip pat susijusi su tam tikro kalbos varianto vartotojų tapatybe, saviverte, kuri, ar, tiksliau – jos palaikymas ir pozicionavimas, savo ruožtu lemia variantų (ne)pasirinkimą įvairiuose domenuose ir apskritai jų gyvybingumą. Taigi nuostatų, įsitikinimų, stereotipų, ideologijų, kurios, galėtume teigti, jungiasi į vieną bendrą mentalinę vaizdinių sistemą, tyrimas tampa papildoma perspektyva tarmėtyroje ir, sujungus objektyviuosius kalbinius duomenis su vaizdiniais (t. y.

[1] Pavyzdžiui, etnolektų, sociolektų.

sujungus *etic* ir *emic* diskursus[2]), kuriamas vientisas šiuolaikinės dialektologijos diskursas (Aliūkaitė 2020b: 1–2).

Taigi papildomos perspektyvos tarmėtyroje įtvirtinimo ir, svarbiausia, naujų duomenų variantiškumui aiškinti pasiekimo sąlyga – ne tik kalbinio elgesio „čia ir dabar“ stebėsena, bet ir, kiek tai objektyviai įmanu, vaizdijimo apie variantus stebėsena. Šios disertacijos diskursas ir orientuojamas šia kryptimi, kitaip, – pasirenkama ir tvirtinama perceptyviosios dialektologijos perspektyva.

Perceptyviosios dialektologijos metodologinės prieigos taikytos ir taikomos tiriant skirtingas pasaulio kalbas ar jų variantus, pavyzdžiui, anglų Kanadoje, JAV, Anglijoje ir kt. šalyse, olandų, prancūzų, vengrų, vokiečių, ispanų Ispanijoje ir Lotynų Amerikoje, italų, lenkų, turkų, japonų, korėjiečių, arabų ir kt. (pavyzdžiui, Long, Preston 2002; Bounds 2015; Montgomery, Cramer 2016: 10; Penhallurick 2018: 278; Serrano 2019; Al-Rojaie 2021; Calamai, Piccardi, Nodari 2022 ir kt.). XXI a. pradžioje ši prieiga ir tyrimo instrumentai pradėti taikyti ir Lietuvoje (pavyzdžiui, Aliūkaitė 2007; Aliūkaitė, Merkytė-Švarcienė 2012; Aliūkaitė 2009; 2010; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016; Geržotaitė 2016; 2018; Geržotaitė, Čepaitienė 2016 ir kt.), o užsimezgusią perceptyviosios dialektologijos tradiciją Lietuvoje įtvirtino plačios aprėpties 2014–2016 m. ir 2017–2019 m. tyrimai (Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020). Šia disertacija tęsiamas perceptyviosios dialektologijos diskursas lietuvių tarmėtyroje.

Perceptyviosios dialektologijos diskursas iš esmės yra grįstas paprastojo (angl. *ordinary*, *naïve*) kalbos bendruomenės nario nuostatų ir percepcijos analize (Preston 1989; 1999a; 1999b; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 38; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 52–53). Ši paradigma, praplėtusi žiūrą į **kalbines nuostatas plačiąja prasme** (angl. *language regard*[3], žr. Preston 2010a), kai dėmesys sutelkiamas ne tik į vertinamąsias, bet ir nevertinamąsias nuostatas, ne tik į kalbos varianto

[2] Plačiąja prasme, *etic* ir *emic* skirtis reprezentuoja du žiūros taškus – *iš šalies* ir *iš vidaus*, – kuriuos suformulavo ir aprašė amerikiečių lingvistikas ir antropologas K. Pike'as (žr. 1967, taip pat žr. Haugen 1996). *Etic* perspektyva priklauso mokslininkui, tyrėjui, reprezentuojančiam objektyvų diskursą ir, abstrakčiai tariant, visumos dalis, o *emic* atveju per nuostatų, požiūrių, reakcijų lygmenį matoma dalių visuma (Pike 1967: 39–41). Pastarasis, t. y. *emic*, yra paprastojo kalbos bendruomenės nario, reprezentuojančio nuomones, įsivaizdavimus, įsitikinimus, vaizdinius, diskursas. Perceptyviojoje dialektologijoje ne tik įteisinamas *emic* diskursas (žr. Preston 1989: 1–22), bet ir sujungiamos *etic* ir *emic* perspektyvos, taip gaunant aiškesnį kalbinės įvairovės tam tikroje kalbos bendruomenėje suvokimo paveikslą (Cramer 2018: 76).

[3] Kiti svarstyti termino vertimo variantai yra *kalbinis santykis* arba *požiūris į kalbą*, taip pat žr. 2.1. poskyrį *Kalbinės nuostatos plačiąja prasme perceptyviosios dialektologijos tradicijoje*.

vaizdinį, bet ir į platesnę konceptualaus kalbinio pasaulio suvokimo analizę, apimant sąmoningą ir pasąmoningą lygmenis, suteikia prieigas pažvelgti į galimas kalbos variantų gyvybingumo, santykių, kaitos ir raidos perspektyvas (Preston 1999b: xxiv; 2010a: 123; Long, Preston 2002; Niedzielski, Preston 2003: viii; Aliūkaitė 2020a: 89). Tai aktualu ir lietuvių tarmėtyros diskurse (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016: 95; Kardelis 2016: 20; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 4, 13; Aliūkaitė 2019: 66).

Tyrėjų pabrėžiama, kad lingvistinis kalbinių požymių lygmuo kartu su geografinėmis, socialinėmis ir kultūrinėmis žiniomis, suformuojančiomis bendrą regiono kalbos žinių (angl. *regional language knowledge*) rinkinį (Purschke 2011: 93–94), taip pat su įsitikinimais ir kalbinėmis nuostatomis plačiąja prasme leidžia į kalbos variantus pažiūrėti iš platesnės perspektyvos (Preston 1988b: 373; 1999b: xxiii-xxv; Moreno Fernández, Moreno Fernández 2002: 5; Aliūkaitė 2009: 164; 2019; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016: 112–113; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020). Brėžiamos ne tik geografinės, objektyviaisiais kalbiniais požymiais paremtos, bet ir subjektyviosios „socialinės sienos“ (Schmid 2014: 148), sociokultūrinės sienos, kurios kalbos vartotojui yra tikros. Būtent šias „sienas“ ar ribas (pirmiausia mentaliniu lygmeniu, paskui ir kalbinėje tikrovėje kalbiniu elgesiu įgyvendindamas slinktį) vartotojas ir bando palaikyti arba griauti, perslinkti ir t. t. Tai atspindima kalbiniu elgesiu, kalbinių repertuarų parinktimi, kurių kartotė bendruomenėje lemia ir varianto kaitą. Į perceptyviosios dialektologijos diskursą įtraukiamas dialekto vaizdinys (angl. *dialect image*) (Inoue 1999a; 1999b), kalbinį variantiškumą[4] ir jo sampratą padedantis vertinti kompleksiškai, nes jame eksplikuotai ar implikuotai įtraukiamas ne tik pats variantas, jo vieta, bet ir vartotojas. Išsamus kalbos variantiškumo vaizdas geriausiai atsiskleidžia sujungiant *etic* (mokslininko diskurso, iš šalies: kaupiama pirminė kalbinė medžiaga) ir *emic* (paprastojo kalbos bendruomenės nario, iš vidaus: kalbos variantų sampratos, vaizdiniai, žinios apie kalbą) diskursus (Iannàccaro, Dell'Aquila 2001; Cramer 2018; Aliūkaitė,

[4] Atkreipiamas dėmesys, kad darbe kalbos variantiškumo ir kalbinio variantiškumo terminai vartojami sinonimiškai. Viena vertus, kalbinio variantiškumo kategorija yra įprastesnė regioninio variantiškumo tyrimuose, siekiant įvardyti variantų koegzistavimą. Vis dėlto, šiame darbe tęsiant perceptyviosios dialektologijos tradiciją pasirenkamas ir kalbos variantiškumo terminas, remiantis variantiškumo konceptualizacija, 2017 m. pristatyta viename iš bazinių lietuvių perceptyviosios dialektologijos veikalų, kuriame pabrėžiama, kad „[k]albos variantiškumas, kaip objektas, suvoktinas siaurąja ir plačiąja prasmėmis. Siaurąja prasme jis suprantamas kaip kalbos (ar kalbinių) kintamųjų aibė. [...] [P]lačiąja prasme supaprastintai tapatintinas su kalbos variantais, kurie randasi arba stichiškai (pavyzdžiui, tarmės), arba (iš dalies) dirbtinai, t. y. dirbtinėmis pastangomis (pavyzdžiui, bendrinė kalba ar standartai, veikiami kodifikacijos procesų)“ (Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 19).

Mikulėnienė 2019; Aliūkaitė 2020b). Būtent perceptyvioji dialektologija, nagrinėjanti kalbines nuostatas, vaizdinius ir apskritai orientuodamasi į nuostatų kognitoriumo (angl. *cognitoria*) analizę (Preston 2010a; 2018a), sujungia šias dvi žiūros į variantiškumą dalis (Cramer 2018).

Tyrimo objektas. Šiame tyrime susitelkiama į kalbos variantų vaizdinius pereiginio variantiškumo zonose. Rūpimas dalykas yra kompleksiniai (verbalizuoti ir vizualizuoti) kalbos variantų vaizdiniai. Kalbos variantas kalbos variantiškumo tyrimuose gali būti laikomas pirmine kategorija (kalbinės ypatybės ir požymiai), o vaizdinys – antrine, atspindinčia mąstymą (nuostatas, įsitikinimus, percepciją apskritai) *apie* kalbos variantą, bei įsitvirtinusia per perceptyviosios dialektologijos tyrimus.

Labiausiai kaitos procesų veikiamos pereiginio variantiškumo zonos, todėl jų tyrimas į kalbos variantiškumą ir kaitos procesus leidžia pažiūrėti „čia ir dabar“, kai vartotojas yra regioninių kalbos variantų (tarmių ir pakitusių bei besikeičiančių tarminių variantų) kaitos epicentre. Tarpiniai variantai suvoktini kaip egzistuojantys kontinuume, neturintys griežtų geografinių apribojimų (Auer, Hinskens 1996; Auer 2005; Berruto 2010: 235–236; Taeldeman 2010; taip pat žr. Čepaitienė 2019: 39–40). Kitaip tariant, tai horizontaliojo (pirmiausia tarmė su tarme) ir vertikaliojo (pirmiausia tarmė su bendrine kalba) kalbos kontinuumų variantų santykių rezultatas. Apskritai empiriniu lygmeniu pereigiškumas suvoktinas ne tik kaip kalbos variantų kaitos rezultatas, užfiksuotas, įvardytas ir nominuotas nauju kalbos variantu (pavyzdžiui, regiolektu), bet ir procesas, kai pastebimi įvairių regioninių kalbos variantų pokyčiai, į kuriuos pirmiausia nuostatomis, vaizdiniais, paskui kalbiniu elgesiu reaguoja ir paprastasis kalbos bendruomenės narys. Kitaip tariant, pereigiškumas veikia ne tik kalbinį elgesį, bet ir vaizdinius, nuostatas. Kitas dalykas, pereigiškumas yra susijęs su besikeičiančių kalbos variantų sampratomis ir apibrėžtimis, vietos, erdvės, ribų konceptais, t. y. pereigiškumo įtvirtinimas konceptualizacijos lygmeniu. Šio tyrimo kryptis – orientacija į paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvą, bet jos (ne)savarankiškumas, sąsaja su tyrėjo žiūra (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2019: 19) įpareigoja ir tarmėtyrinių ar apskritai kalbos variantiškumo pereigiškumo konceptų peržiūrai.

Tyrimo **tikslas** – ištirti kalbos variantų vaizdinius pereiginio variantiškumo zonose. Skirtingi regioniniai kalbos variantai atsiduria horizontaliajame (tarmė su tarme) ir vertikaliajame (tarmė su bendrine kalba) kalbos kontinuumuose, todėl pereiginį variantiškumą galima vertinti tiek kaip vertikaliojo kalbos kontinuumo santykių rezultatą (ir procesą), tiek kaip horizontaliojo kalbos kontinuumo santykių rezultatą (plačiau žr. 3.1. poskyryje). Suvokiant pereigiškumą kaip apimantį vertikalųjį ir horizontalųjį

kontinuumus, į jį įtraukiamos skirtingo tarminio žymėtumo tiriamosios žemaičių tarminių variantų vietovės: vertikalųjį kontinuumą apimančius bendrinės kalbos ir tarmės (vietinio kalbos varianto) santykius atspindi Telšių ir Plungės tiriamosios vietovės, horizontaliojo kontinuumo – Naujoji Akmenė ir Raseiniai.

Darbe koncentruojamasi į varianto vaizdinį (kurio centrinė kategorija – mentalinis žemėlapis), kalbinės gimtinės konceptualizavimą, kalbos varianto tarmiškumo refleksiją *emic* lygmeniu, variantą lyginant su kitais horizontaliojo ir vertikaliojo kontinuumo kalbos variantais. Tyrime laikomasi nuostatos, kad kalbos varianto vaizdinys variantiškumo tyrimuose yra ne mažiau svarbus nei pats kalbos variantas, nes variantas ir vaizdinys vienas su kitu susiję. Paprastasis kalbos bendruomenės narys, kuris vaizdija variantus, yra kalbos variantų santykių ir pokyčių epicentre. Jis, kaip subjektas, kuriantis kalbinius pokyčius ir / ar juos perimantis ar atmetantis, turi vienokį ar kitokį santykį su variantais, juos identifikuoja, vertina, reflektuoja ar kitaip į juos reaguoja. Taip nuo variantų ir pereinama į vaizdinių dimensiją.

Tikslui pasiekti numatomi šie **uždaviniai**:

Teoriniai:

1. Įvertinti *etic* ir *emic* diskursų santykį ir jų jungties svarbą variantiškumo tyrimuose.
2. Išanalizuoti kalbos variantiškumo ir lydimųjų kategorijų (regioninio kalbos varianto, vietos, vartotojo) sampratas, jų dinamiką *etic* diskursuose (tradicinėje dialektologijoje, sociolingvistikoje, geolingvistikoje).
3. Apibrėžti regioninio kalbos varianto (ir kalbos varianto apskritai) vaizdinio (ir jos dalių) kategoriją iš perceptyviosios dialektologijos (*emic* diskurso) perspektyvos.
4. Išanalizuoti pereigiškumo sampratą, naujųjų kalbos variantų formavimąsi įvertinant iš horizontaliojo ir vertikaliojo kalbos kontinuumų santykių perspektyvos.

Metodologinis:

1. Parengti kalbos variantų vaizdinių tyrimo modelį, integruojantį perceptyviosios dialektologijos, sociolingvistikos ir kitas kalbinių nuostatų tyrimų prieigas, ir tyrimo instrumentą.

Empiriniai:

1. Išanalizuoti Žemaitijos centro (Telšių ir Plungės) ir paribio (Raseinių ir Naujosios Akmenės) jaunuolių sociolingvistinius portretus (įsišaknijimą

gyvenamojoje vietovėje, tapatybę, deklaruojamą tarminę kompetenciją ir kalbinį elgesį), nuostatas ir jų santykį su deklaruojamu kalbiniu elgesiu.

2. Išskleisti ir išanalizuoti kalbos variantų vaizdinius per verbaliką (variantiškumo konceptualizacija, vietinio kalbos varianto konceptualizacija ir deskripcija, ją papildant kitų kalbos variantų (žemaičių tarmės, aukštaičių tarmės, bendrinės kalbos) deskripcijomis), ir vizualiką (kalbinės gimtinės, žemaičių tarmės, aukštaičių tarmės ir bendrinės kalbos mentaliniai žemėlapiai).

Tiriamoji medžiaga ir metodai. Tiriamąją medžiagą sudaro kompleksiški vertikaliojo (tarp tarmės (vietinio kalbos varianto) ir bendrinės kalbos) ir horizontaliojo (tarp vienos tarmės (vietinio kalbos varianto) ir kitos tarmės (kito kalbos varianto)) kontinuumų variantų santykius atskleidžiančių pereiginių kalbos variantų punktų, kurie atspindi skirtingą tarminį žymėtumą, jaunesniosios kartos gyventojų perceptyviosios dialektologijos eksperimento duomenys (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Tiriamosios vietovės: vertikaliojo ir horizontaliojo kontinuumų santykis

	Vertikalusis kontinuumas	Horizontalusis kontinuumas
Kalbos variantų	Bendrinė kalba ↕ Tarmė (vietinis kalbos variantas)	X tarmė ↔ Y tarmė (vietinis kalbos variantas) (vietinis kalbos variantas)
Tiriamosios vietovės	1) Žemaičių regiolekto centras – Telšiai; 2) Plungė, aplink kurią formuojasi žemaičių geolektas (stabilus). Šios vietovės yra vienos iš labiausiai su tradicine žemaičių tarme susijusių zonų (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 260, 262; Geržotaitė, Mikulėnienė 2014)	3) Žemaitijos paribys – Naujoji Akmenė, įsiribinanti tarp Žemaitijos ir Aukštaitijos naujuoju savo kalbos variantu (Murinienė 2018); 4) Raseiniai, aplink kuriuos formuojasi pereiginis geolektas ir kurių priklausymas žemaičiams / aukštaičiams diskutuotinas nuo seno (Aliūkaitė, Meiliūnaitė, Mikulėnienė 2014: 260; Geržotaitė, Mikulėnienė 2014; Dambrauskienė 2021: 20, 30).

Tyrimas vykdytas 2025 m. sausio–kovo mėnesiais keturiose – Telšių Žemaitės, Plungės „Saulės“, Raseinių Prezidento Jono Žemaičio ir Naujosios Akmenės Ramučių – gimnazijose. Iš viso apklausoje dalyvavo 184 III–IV gimnazijos klasių mokiniai, diskusijose – 49 (plačiau žr. 5.1. poskyryje).

Tirtos tiek verbalizuotos, tiek vizualizuotos nuostatos. Medžiagą sudaro apklausų, rinktų per „ArcGIS Survey123“ apklausų platformą (atviri ir uždari klausimai, žemėlapių duomenys ir komentarai), ir pusiau struktūruotų tikslinių grupių diskusijų duomenys.

Surinkta medžiaga analizuota remiantis perceptyviosios dialektologijos, kiekybiniu, diskurso analizės, aprašomuoju, lyginamuoju, kompiuterinės kartografijos (šiuo atveju – GIS) metodais.

Ginamieji teiginiai:

1. Pereiginio variantiškumo, vertinamo tiek kaip vertikaliojo kalbos kontinuumo santykių, tiek kaip horizontaliojo kalbos kontinuumo santykių rezultato, zonose paplitę variantų vaizdiniai reflektuoja tiek vertinamąsias (angl. *evaluative attitudes*), tiek nevertinamąsias (angl. *non-evaluative beliefs* / *non-evaluative attitudes)* paprastųjų kalbos bendruomenės narių nuostatas.
2. Pereiginio variantiškumo, vertinamo tiek kaip vertikaliojo kalbos kontinuumo santykių, tiek kaip horizontaliojo kalbos kontinuumo santykių rezultato, zonose pripažįstamas vs. nepripažįstamas vietovės tarmiškumas lemia suvokimo izoglosių (angl. *perceptual isoglosses*) sistemą, kitaip – mentalinių žemėlapių / pieštinių žemėlapių atitiktį ar neatitiktį kalbinės tikrovės žemėlapiams.
3. Vaizdinių variantiškumas pereiginio variantiškumo zonose atskleidžia reflektyvų paprastųjų kalbos bendruomenės narių santykį su kalbinės gimtinės variantu, aplinkinių vietovių variantais ir bendrine kalba.
4. Paribio punktų, t. y. horizontaliojo kalbos kontinuumo variantų santykių prigimties, pereiginio variantiškumo perspektyvumas ir perdavimas kitoms kartoms pirmiausia sietinas su mažesniu žymėtumu, o Žemaitijos centro punktų, t. y. vertikaliojo kalbos kontinuumo variantų santykių prigimties, pereiginio variantiškumo perspektyvumas ir perdavimas kitoms kartoms sietinas su lokaliosios tapatybės pasirinkimu ir išlaikymu.

Atkreiptinas dėmesys, kad pirmasis, antrasis ir trečiasis ginamieji teiginiai sietini su variantų vaizdijimu, o ketvirtojo teiginio pagrindžiamasis disertacijos diskursas įprasmina *emic* ir *etic* perspektyvų jungtį, t. y. nuo vaizdinių pargrįžtama prie variantų.

Darbo ribotumai:

1. *Dėl tikslo ambicingumo ir medžiagos tikslui įgyvendinti.* Pasirinkta tyrimo tema yra plati ir sudėtinga aprėpti disertacijos formatu. Teorinis užmojis išlaikytas analizuojant kalbos varianto sampratą ir tos sampratos formavimosi kontekstą, aktualų kalbos vaizdiniams tirti ir suvokti, tačiau empirinėje dalyje dėmesys sutelkiamas tik į kelių pereiginio variantiškumo, vertinamo tiek kaip vertikaliojo kalbos kontinuumo santykių, tiek kaip horizontaliojo kalbos kontinuumo santykių rezultato,

zonų atvejų analizę, suvokiant, kad tai tik iliustruojamasis pavyzdys. Pažymėtina, kad jis papildytinas ir plėstinas kitų regioninių kalbos variantų analize ir tiriamųjų aprėptimi bei sklaida per amžiaus kintamąjį ateityje kituose moksliniuose tyrimuose.

2. *Dėl tyrimo medžiagos*. Medžiagos kaupimas apibendrintinas kaip netiesioginio stebėjimo technikos taikymas. Šio tyrimo objektas yra kalbos variantų vaizdiniai, todėl jiems tirti taikyta netiesioginio stebėjimo technika. Siekiant įvertinti ne tik vaizdinius, bet ir jų sąsają su realiu kalbiniu elgesiu, tyrimas ateityje plėstinas ir tiesioginio stebėjimo duomenimis. Perceptyviosios dialektologijos tyrimų duomenis papildžius šiuolaikinės dialektologijos kalbine medžiaga būtų galima brėžti ir vertinti kalbos variantų kaitos prognozes, kas būtų papildoma vertė lietuvių kalbos variantiškumo tyrimuose.
3. *Dėl empirinės medžiagos kiekio*. Surinktos empirinės apklausų medžiagos yra daugiau, nei jos yra išnagrinėta šiame darbe dėl respondentams pateiktos išsamios anketos (73 klausimai, plačiau žr. 5.3. poskyryje). Siekiant tikslingai atskleisti temą, išanalizuota aktualiausia medžiagos dalis, kitą paliekant ateitiems tyrimams (straipsniams rengti ir kitiems su disertacija susijusiems klausimams nagrinėti).

Darbo aktualumas ir naujumas

Teoriniu ir metodologiniu aspektu. Disertacijoje plačiai konceptualizuojamas kalbos variantiškumas, įtraukiant ne tik dialektologų, geolingvistų įžvalgas. Tai nėra būdinga lietuvių tarmėtyrai. Taigi ši variantiškumo paradigma papildoma naujomis kategorijomis, kurios pritaikytinos tolesniuose tyrimuose.

XXI a. pradžioje vykstant intensyviam tarmių kaitos procesui, jį identifikuoti, paaiškinti ir išskleisti galima įprastus metodus derinant su inovatyviais tyrimo modeliais ir duomenų apdorojimo technikomis. Taikant perceptyviosios dialektologijos principus ir integruojant kiekybinę ir kokybinę prieigas, disertacijos tyrimui įgyvendinti – vaizdiniams tirti – sukurtas kompleksiškas tyrimo modelis. Tyrimo modelis apima pieštinių žemėlapių (angl. *draw-a-map*) (Preston 1999b: xxxiv–xxxv; 2010a: 90–92), aprėpiančių kalbinės gimtinės (angl. *linguistic homeland*) (Diercks 2002: 51–52) vaizdijimą ir įtraukiant su ja susijusius (aktualius) kalbos variantus, variantų kompetencijos, vartojimo dažnio ir domenų, atviruųjų komentarų apie skirtingo tarminio žymėtumo kalbos variantų sampratas, jų nominacijų, priskiriamų kalbinių ir nekalbinių požymių užduotis ir diskusijas. Duomenims analizuoti pasitelktos kiekybinė ir kokybinė (daugiausia diskurso analizės) prieigos, žemėlapiams apdoroti naudojama kompiuterinė „ArcGIS Pro“

programa (plačiau žr. Montgomery, Stoeckle 2013; Montgomery, Cramer 2016). Be to, vykdant tyrimo duomenų kaupimą pirmą kartą Lietuvoje tiriamieji patys braižė žemėlapius internetinėje apklausų ir erdvinių duomenų rinkimo platformoje „ArcGIS Survey123“ su integruotais interaktyviais žemėlapiais (plačiau žr. 4.3. poskyryje). Tokia praktika galėjo būti taikoma dėl klausimų respondentams specifikos (žymėti vieną kalbos variantą). Įprastai respondentams žymėti vis dar pateikiami spausdinti žemėlapiai (Cramer 2019: 16), kurių medžiaga skaitmenizuojama ir apdorojama „ArcGIS“ (žr. Montgomery, Stoeckle 2013; Montgomery, Cramer 2016), tačiau jau pradedami įvesti ir internetiniai žemėlapių duomenų rinkimo metodai (Dann, Drummond, Tasker, Montgomery, Ryan, Carrie 2024: 2).

Kompleksinis žemaičių tarmės zonos keturių pereiginių kalbos variantų punktų jaunesniosios kartos paprastųjų kalbos bendruomenės narių vaizdinių tyrimas, taikant kiekybines ir kokybines metodologines prieigas bei dėmesį sutelkiant į vieno etnografinio regiono (Žemaitijos) problematiką ir jo punktų santykį Lietuvoje, dar nėra vykdytas (kaip pavyzdį žr. Geržotaitė 2018, kur tirtas pereiginis Šiaulių punktas; Dambrauskienė 2021 – tirtas pereiginis Raseinių (pietų žemaičių raseiniškių) punktas iš geolingvistikos perspektyvos; plg. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020 – tirti visą Lietuvos plotą apimančių skirtingo kalbinio pamato vietovių jaunuolių vaizdiniai).

Disertacijos struktūra. Atliepiant tyrimo tikslą ir uždavinius, darbą sudaro įvadas, šešios dėstymo dalys ir išvados. Pirmame disertacijos skyriuje aptariamas variantiškumo diskursas (jo tąsa ir kaita), įtraukiant dialektologiją, geolingvistiką bei perceptyviąją dialektologiją, analizuojama regioninio kalbos varianto samprata iš *etic* ir *emic* perspektyvos, įvertinant kalbos variantiškumo diskurso kaitą ir su terminu susijusias vartotojo, vietos ir erdvės kategorijas. Antrame skyriuje analizuojamas kalbos varianto vaizdinys ir jo samprata, sąsajos su kalbinėmis nuostatomis ir vieta bei reikšmė perceptyviojoje dialektologijoje bei apskritai kalbos variantiškumo tyrimuose. Trečiame skyriuje gilinamasi į pereiginio variantiškumo problematiką bei tvirtinimąsi *etic* ir *emic* diskursuose, ribos kategoriją apibrėžiant pakitusius (ar naujuosius) kalbos variantus.

Ketvirtas disertacijos skyrius skirtas tyrimo metodologijai ir medžiagai aprašyti, dėmesį skiriant tiriamųjų vietovių ir respondentų atrinkčiai pagrįsti, metodams, tyrimo instrumento sandaros analizei, tyrimo medžiagos rinkimo ir apdorojimo technikoms. Penktame ir šeštame skyriuose analizuojama tyrimo medžiaga: sociolingvistiniai Žemaitijos centro ir paribio jaunuolių portretai, atspindint demografinius respondentų duomenis, tapatybę,

deklaruojamą kalbinę kompetenciją ir kalbines sąmoningąsias bei pasąmoningąsias nuostatas dėl vietinio kalbos varianto, verbalizuoti ir vizualizuoti kalbos variantų vaizdiniai, apimantys kalbos (variantiškumo) ir kalbos variantų konceptualizaciją, vietinio kalbos varianto nominacijas ir deskripcijas, kalbinės gimtinės, žemaičių ir aukštaičių tarmių bei bendrinės kalbos mentalinius žemėlapius. Tiriamoji medžiaga iliustruojama 224 paveikslais, 11 lentelių ir 5 priedais, o visose dalyse išanalizuoti duomenys apibendrinami išvadose. Darbo pabaigoje pateikiamas literatūros (261 pozicijos) sąrašas.

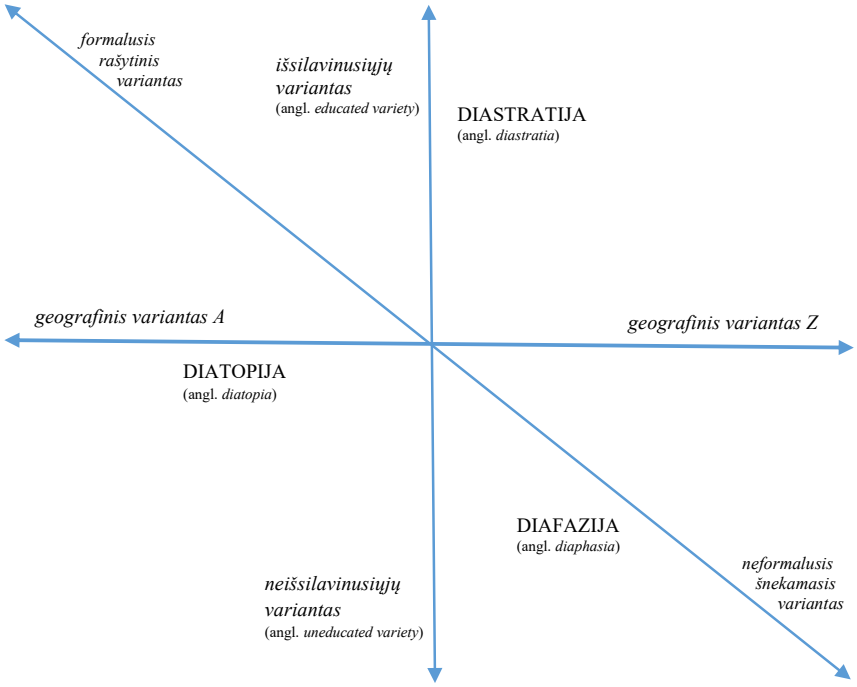
1. VARIANTIŠKUMO DISKURSAS IR REGIONINIO KALBOS VARIANTO SAMPRATA IŠ *ETIC* IR *EMIC* PERSPEKTYVOS

Šioje disertacijos dalyje susitelkiama į regioninio kalbos varianto sampratos analizę. Įžvalgoms plėtoti reikšmingos yra (tradicinės) dialektologijos, sociolingvistikos, geolingvistikos ir perceptyviosios dialektologijos nuostatos dėl kalbos variantiškumo apskritai. Prie regioninio kalbos varianto prieinama palaipsniui. Pirmiausia aptariamos dažniausiai kalbotyros diskurse aktualizuojamos kalbos variantiškumo dimensijos, skirtingi (tradicinės) dialektologijos, sociolingvistikos, geolingvistikos požiūriai į kalbos variantus, pirmiausia į dialektus. Be to, pagrindžiama *emic* perspektyvos vertė variantiškumo tyrimuose. Šioje dalyje ne tik išsigryninamas regioninio kalbos varianto konceptas *etic* lygmeniu, bet ir apskritai įsitraukiama į kalbos variantiškumo analitinio diskurso plėtrą.

1.1. Nuo dialektologijos statikos iki geolingvistikos dinamikos

Šiuolaikinės kalbotyros diskursuose apie kalbos variantiškumą galima kalbėti iš skirtingų perspektyvų: geografinės (kalbos variantiškumas erdvėje), istorinės (kalbos variantiškumas laike), socialinės (kalbos variantiškumas kalbinėse bendruomenėse priklausomai nuo įvairių socialinių faktorių) (Milroy, Milroy 2017: 46). Vis dėlto tiek europinėje tradicijoje, tiek Amerikos kalbos variantiškumo tyrėjų darbuose įprastesnė keturnarė perspektyva. Italų mokslininkas G. Berruto (2010: 226–227), remdamasis kalbinės bendruomenės socialine struktūra, išskiria keturias variantiškumo dimensijas: laiko-istorinę, erdvinę-geografinę, socialinę ir situacinę (kalbinės situacijos). Kitaip tariant, G. Berruto tvirtina keturias variantiškumo aksiomas: „(i) kalba kinta bėgant laikui; (ii) kalba varijuoja dėl geografinio kalbėtojų pasiskirstymo; (iii) kalba varijuoja priklausomai nuo kalbėtojų socialinės klasės ar grupės; (iv) kalba varijuoja priklausomai nuo komunikacinių situacijų“ (2010: 226)[5]. Šias įžvalgas dėl variantiškumo dimensijų italų lingvistas vizualizuoja susikertančių kontinuumų visuma, kurioje tam tikras variantas gali būti apibūdinamas per tarpusavyje sąveikaujančių kontinuumų perspektyvą (Berruto 2010: 236–237) (žr. 1 pav.).

[5] Plg. „We can formulate four axioms: (i) a language varies with the passing of time; (ii) a language varies with the geographical distribution of its speakers; (iii) a language varies with the social class/ group of its speakers; (iv) a language varies with the communicative situations in which it is employed“ (Berruto 2010: 226).

1 paveikslas. Kalbos kaip daugiadimenčio kontinuumo architektūra (iš Berruto 2010: 237)

Pažymėtina, kad G. Berruto tipologija iš esmės atkartoja E. Coseriu „kalbos architektūros“ (vok. *Architektur der Sprache*) modelį, apėmusį diatopinės (vok. *Diatopische Dimension*), diastratinės (vok. *Diastratische Dimension*) ir diafazinės (vok. *Diaphasische Dimension*) variacijos dimensijas ir, žinoma, diachroninę perspektyvą, kuri, J. P. Rono[6] teigimu (žr. Rona 1970: 201), taip pat radosi ne tuščioje vietoje. Apskritai reikia pasakyti, kad variantiškumo aksiomų idėja nebūtų atsiradusi be U. Weinreich'o diasistemos (angl. *diasystem*) koncepcijos kompleksiškam dialektų supratimui ir vertinimui idėjos (Weinreich 1954: 388–400):

> Struktūrinės lingvistikos teorijai šiuo metu reikia procedūrų, leidžiančių kurti aukštesnio lygmens sistemas iš diskrečių ir homogeniškų sistemų, kurios gaunamos aprašymo metu ir kiekviena iš jų reprezentuoja unikalią formalią raiškos bei turinio substancijos organizaciją. Pavadinkime šias konstrukcijas „diasistemomis“, su išlyga, kad tokiai naujadarų kūrybai alergiški asmenys gali drąsiai vartoti terminą „supersistemos“ arba tiesiog „aukštesnio lygmens sistemos“. Kalbos tyrėjas gali sukonstruoti „diasistemą“ iš bet kurių dviejų

[6] J. P. Rona – vienas iš sociolingvistikos pradininkų Lotynų Amerikoje.

sistemų, turinčių dalinių panašumų (būtent šie panašumai paverčia ją kažkuo kitu nei paprasta dviejų sistemų suma). (Weinreich 1954: 389–390)[7]

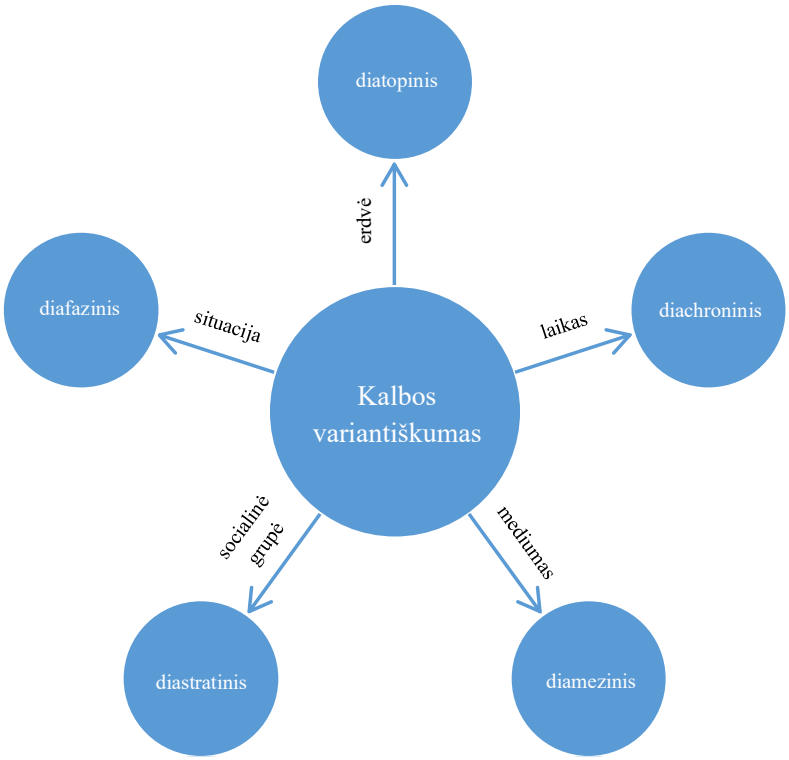
Diachronijos ir sinchronijos dichotomija įtvirtinta dar F. de Saussure'o, o *diastratijos : sinstratijos* ir *diatopijos : sintopijos* skirtis įvedė norvegų kalbininkas L. Flydal'is stilistikos ir skolinių tyrimams, paskui šią terminiją, J. P. Rona teigimu, perėmė jis dar 1958 m., o E. Coseriu šią aprašomąją sistemą pradėjo taikyti 1966 m., pridėjęs ketvirtąją *diafazijos : simfazijos* dichotomiją, reiškiančią aprašomąjį bei lyginamąjį „kalbos stilių" tyrimą (žr. Rona 1970: 201)[8].

Atkreipiant dėmesį į dalykinius ar specifinių sričių kontekstus bei juose susiformavusius lektus (pavyzdžiui, mokslo kalba), kalbotyros diskurse išskiriama ir diafunkcinė (vok. *diafunktional*) dimensija (plg. Felder 2016: 53). Komunikacijos kanalų plėtra taip pat paveikia variantiškumo aksiomas, tyrėjai skiria diamezinę (it. *diamesiche*) dimensiją (Berruto 1993: 37–92; taip pat žr. Ramonaitė 2021: 10–12) (žr. 2 pav.).

Kiekviena perspektyva ir variantiškumo tipologizavimas *etic* (t. y. mokslininko) lygmeniu teikia kalbos tikrovės supratimo, vertinimo algoritmus. Disertacijos tiriamasis objektas – kalbos variantų vaizdiniai pereiginio variantiškumo zonose – fokusuoja dėmesį į diatopinę variantiškumo dimensiją, aktualizuojant dialekto ir kalbos skirtis.

[7] Plg. „Structural linguistic theory now needs procedures for constructing systems of a higher level out of the discrete and homogeneous systems that are derived from description and that represent each a unique formal organization of the substance of expression and content. Let us dub these constructions 'diasystems,' with the proviso that people allergic to such coinages might safely speak of supersystems or simply of systems of a higher level. A 'diasystem' can be constructed by the linguistic analyst out of any two systems which have partial similarities (it is these similarities which make it something different from the mere sum of two systems)" (Weinreich 1954: 389–390).

[8] Plg. „Needless to say, the *diachronic: synchronic* dichotomy comes from Saussure. The other two (*diastratic : synstratic, diatopic : syntopic)* have been introduced by Flydal for stylistics and for the study of loanwords, and the whole terminology has been adopted by me as far back as 1958, and ever since used in all my publications. Coseriu adopts this descriptive system in 1966, adding a fourth dichotomy: *diaphasic: symphasic,* meaning the descriptive vs. comparative study of „language styles"" (Rona 1970: 201).

2 paveikslas. Kalbos variantiškumas ir diasistema (iš Çelikkol, Körber, Zhao 2024: 12)[9]

Kalba ir dialektas – tai konceptuali terminų pora. Šiuolaikinėje kalbotyroje šių terminų vartosena yra tapusi neatsiejama kalbos tikrovės (aktualizuojant diatopinę dimensiją) apibūdinimo dalis ir konceptualaus mąstymo kategorija. Kalbos ir dialekto skirtumai, o kartu ir sąsaja, santykiai apskritai galimi nagrinėti sugrįžtant į kertinę Renesanso epochą ir Naujuosius laikus, kartu atsigręžiant ir į senovės graikų laikus[10] (žr. van Rooy 2022). Ši

[9] R. Schöntag'as (2023), brėždamas diasistemos ir kalbinės situacijos schemą, dėmesį atkreipė ne tik į tam tikro kalbos varianto pasirinkimo situaciją, sąlygas, aplinkybes, bet ir į procesą. Siekdamas kuo tiksliau užfiksuoti kalbos variantiškumo erdvę, jis dar labiau plečia terminologiją. Kaip teigia pats mokslininkas, kalbos variantiškumo erdvė konstruota pagal E. Coseriu schemą, tačiau R. Schöntag'as dar labiau išskaidė diastratinę sritį: kaip visa apimantis terminas įvestas diasocialus (vok. *diasozial*) variantiškumas, kuris skirstytinas diastratinį (vok. *diastratisch*), apimantį tam tikrų socialinių sluoksnių ir klasių, ir į diakoininį (vok. *diakoinonisch*), t. y. konkrečių žmonių grupių kalbėjimo, variantiškumą. Išskirtas ir su specializuotomis kalbomis (vok. *diatechnisch*), amžiumi (vok. *diagenerationell*), lytimi (vok. *diasexuell*) susijęs variantiškumas (plačiau žr. Schöntag 2023: 143–145).

[10] Kalbos ir dialekto terminų poros istorija paprastai siejama su Antika dėl tarmės termino kilmės, tačiau R. van Rooy'us, sekdamas Mario Alinei (1980) ir Mirko Tavoni (1986)

[kalbos ir dialekto] skirtis atrodo tapusi tam tikra aistorine duotybe, nuolatiniu ir akivaizdžiu žmonių metalingvistinio aparato komponentu (plg. Kamusella 2016: 164), nors, suprantama, šiuos terminus yra apipynę įvairių lingvistikos ir kitų mokslo krypčių atstovų bandymai juos paaiškinti, apibrėžti iš skirtingų mokslinių perspektyvų (cit. iš van Rooy 2022: 1).

Galima teigti, kad, skirtingose kalbotyros kryptyse apibrėžiant kalbos ir dialekto sąvokų reikšmę ir santykį bei įterpiant kitus su jais susijusius kalbos variantų terminus, siekiama ne tik universalaus aiškumo ir tikslumo – kartu atskleidžiamas tam tikros lingvistikos krypties požiūris į kalbą ir variantiškumą. Pripažintina, kad tam tikros kalbos ir dialekto sampratos neišvengiamai iš techninio lygmens moksle persikelia ir į bendrą visuomeninį žinojimą (pavyzdžiui, per švietimą, kalbos politiką šalyje) (van Rooy 2022). Jos tampa bendromis mąstymo kategorijomis bei būdu suvokti ir klasifikuoti kalbos tikrovės pasaulį. Kitaip, mokslinių paradigmų algoritmai tam tikru lygiu taikomi ir paprastųjų kalbos bendruomenės narių. Šis aspektas svarstomajam disertacijos klausimui labai svarbus, prie jo bus grįžtama ir kituose disertacijos skyriuose.

Kaip išryškėja iš paminėtų kalbos variantiškumo dimensijų, akivaizdu, kad kalbos, dialekto, o ir kitų kalbos variantų apibrėžtys glaudžiai susijusios apskritai su konkrečios lingvistikos krypties požiūriu į variantiškumą, jo [variantiškumo] įsiteisinimu tiek ideologiniu, tiek teoriniu ar metodologiniu lygmeniu. Dialekto ir su juo susijusių tarminių, arba kitaip – regioninių, – kalbos variantų terminologija, terminų apibrėžtys ir sampratos konceptualiai ir istoriškai (per jų vystymąsi) labiausiai atsiskleidžia, galėtume teigti, tikslingai kalbos variantiškumą tiriančiose kalbotyros kryptyse – tradicinėje dialektologijoje, sociolingvistikoje ir geolingvistikoje. Kaip pastebi J. M. Hernández'as Campoy'ius (1993: 178), šios kalbotyros kryptys yra skirtingos, bet viena kitą papildančios ir yra nukreiptos į tą patį tyrimo objektą – kalbos variantiškumą ir jo kaitą. Iš esmės tradicinės dialektologijos, sociolingvistikos, geolingvistikos mokslinė mintis ir jos dinamika atspindi tam tikrus požiūrio į variantiškumą kaitos aspektus. Ir patys šių krypčių atstovai linkę vertinti šių paradigmų glaudžius, tęstinius variantiškumo konceptualizavimo požiūriu, santykius. Kaip atkreipia dėmesį P. W. Trudgill'as (1999: 3), dialektologija ir sociolingvistika yra įžengusios į „naują bendradarbiavimo, integracijos ir sintezės laikotarpį"[11]. Tai aktualu ir variantiškumo terminologijoje: dialektologijos ir sociolingvistikos

atradimais, teigia, kad šiuolaikinės sąvokos gimė Renesanso laikais, apie 1500 m., ir Naujieji laikai (1500–1800 m.) buvo kertinis laikotarpis joms vystytis.

[11] Plg. „[...] we are moving into a new era of co-operation, integration and synthesis in the field" (Trudgill 1999: 3).

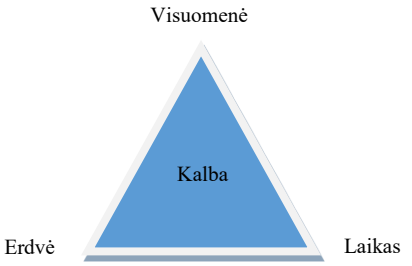
terminologijoje atsispindi ne tik požiūris į kalbą ir dialektą, bet ir virsmas į platesnį kalbos variantiškumo supratimą.

Tradicinės dialektologijos tyrėjai, remdamiesi dar jaunagramatikių[12] suformuluota hipoteze, dialektus laiko atskirais, homogeniškais objektais; taikomos ir kitos prielaidos – dialekto vartotojai arba gerai moka dialektą, arba jam nepriklauso; egzistuoja aiškios ir konkrečios dialekto ribos, žemėlapiuose atvaizduojamos izoglosėmis (Hernández Campoy 1993: 152–153; 1999: 79). Taigi tradiciškai kalbos variantai suvokiami kaip lokalizuoti, išsidėstę tam tikroje vietovėje. Kitaip tariant, yra pripažįstama ir sureikšminama diatopinė dimensija. Tą implikuoja ir taikoma tyrimų metodologija, – vietovės dialektus turi paliudyti sėslūs, vyresni vietovės gyventojai ir kt. (žr. Chambers, Trudgill 2004: 21–29). Tradicinės dialektologijos atstovai, sistemingai tirdami regioninius dialektus, koncentruojasi į jų apibūdinimą rinkdami ir vizualizuodami skirtingų žodžių (forma, reikšme, tarimu) duomenis lingvistiniuose atlasuose (Hernández Campoy 1993: 150–151). Izoglosės žymi ribas tarp dviejų regionų, kurie skiriasi tam tikromis kalbinėmis ypatybėmis: kalbiniu požiūriu tuos skirtumus galima rasti skirtinguose struktūriniuose – leksiniame, tarimo, fonetiniame, foneminiame, morfologiniame ar sintaksiniame – lygmenyse (Chambers, Trudgill 2004: 89, 103). Izoglosė yra tarsi variacijos žymuo, atskiriantis regionus, kuriuose ta pačia kalba kalbantys žmonės skiriasi vienas nuo kito (Chambers, Trudgill 2004: 103). Taigi izoglosės funkcionalumas susijęs ir su jų sankaupa (pluoštu): viena, suvokiama kaip įsivaizduojama geografinė linija, skiria dvi kalbines ypatybes, o jų pluoštas (daug izoglosių, žyminčių skirtingas kalbines ypatybes) – dialektus (Kabatek 2023: 57–58). Trumpai tariant, tradicinė dialektologija į dialektus žvelgia per jų ryšį su geografija bei dėmesį skiria erdvinei kalbos diferenciacijai (Chambers, Trudgill 2004: 57) ir nagrinėja diachroninį variantiškumą (Hernández Campoy 1999: 78).

Požiūrį į variantiškumą iš statiško į dinamišką ir įvairialypį pakeitė sociolingvistika ir geolingvistika. Šių dviejų lingvistikos krypčių įtrauktį į kalbinio variantiškumo tyrimus J. M. Hernández'as Campoy'us (1999: 78) apibendrintai ir taikliai atvaizduoja trijų dimensijų trikampiu (žr. 3 pav.), kuriame susijungia laiko, erdvės ir visuomenės dedamosios. Arba,

[12] Jaunagramatikiais (vok. *Junggrammatiker*) vadinama mokslininkų grupė, veikusi nuo 1870 m. Vokietijoje, Leipcigo ir Jenos universitetuose. 1878 m. buvo išleistas jaunagramatikių manifestas, kuriame teigiama, kad „garsų pakitimai vyksta be išimčių toje pačioje fonetinėje aplinkoje, jeigu jiems netrukdo analogijos reiškiniai“ (Villanueva Svensson 2011: 9). Buvo teigiama, kad garso pokytis vienodai veikia visą kalbos bendruomenę, o dialektų geografijos kontekste kalbant apie garsų kaitą geografinėje erdvėje išimtimi būtų galima vadinti tarmės skilimą, kai pokytis paveikia tik dalį bendruomenės, kuri tarmių žemėlapyje atskiriama izoglose (Bynon 1977: 173; taip pat žr. Chambers, Trudgill 2004: 14).

prisimenant E. Coseriu „kalbos architektūros“ modelį, taip pat G. Berruto variantiškumo dimensijas, galima teigti, kad sociolingvistika ir geolingvistika, kitaip nei tradicinė dialektologija, pripažįsta diastratinį variantiškumą.

3 paveikslas. Kalbos variantiškumo tyrimų dimensijos (iš Hernández Campoy 1999: 78)

Apibendrintai tariant, tradicinė dialektologija daugiausia susijusi su laiku ir geografija (statiška erdvė) ir kalbos variantiškumu domisi iš geografijos ir diachronijos perspektyvos, W. Labov'o sociolingvistika daugiausia koncentruojasi į visuomenę ir kalbos variantiškumą iš sinchronijos perspektyvos ir socialiniame kontekste, o geolingvistika orientuojasi į geografiją (dinamiška erdvė) (Hernández Campoy 1999: 78–79).

XX a. antroje pusėje, įsitvirtinus sociolingvistikai ir socialinei dialektologijai (Auer, Hinskens 1996: 4), ekstralingvistinių veiksnių, socialinio konteksto įtrauktis leido į kalbos variantų kaitą pažvelgti kaip į laipsniškai vykstantį, nuolatinį procesą, kuriame svarbūs konvergencijos (supanašėjimo, suartėjimo) ir divergencijos (išsiskyrimo) reiškiniai. Tyrėjų teigimu, tarmių niveliavimosi procesus skatino įvairios (infrastruktūrinės, ekonominės, politinės ir kultūrinės) nacionalinio susivienijimo apraiškos ir padidėjęs geografinis mobilumas vykstant urbanizacijai, taip pat standartinės kalbos pasiekiamumas per žiniasklaidą, švietimą. Šie demografiniai ir kultūriniai pokyčiai paskatino tarpinių, pereiginių kalbos variantų (angl. *intermediate variety*) tarp tradicinių tarmių ir standartinės kalbos formavimąsi (Auer, Hinskens 1996: 4).

Taigi variantiškumo mokslinės paradigmos kaita įtvirtino paradigminius, konceptualius pokyčius tyrimuose, o kartu, sujungusi kaimo bei miestų dialektologijos (angl. *urban dialectology*) (apskritai tai – integruotoji dialektologija (angl. *integrative dialectology*) (Schneider, Barron 2008: 16–17) nuostatas, lėmė ir dialekto sampratos plėtrą (žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 37).

J. K. Chambers'as (1982: 1) geolingvistiką apibūdina kaip tiriančią „geografinę kalbinių (lingvistinių) elementų sklaidą“[13]. Nors tokia apibrėžtis artina geolingvistinį vertinimą su tradicinės dialektologijos žiūra, ši perspektyva, būtina pabrėžti, atmeta ribos idėją. Kaip atkreipia dėmesį D. Britain'as (1991: 10–11), geolingvistika sujungia didžiulį tradicinės dialektologijos atstovų sukauptų duomenų kiekį, W. Labov'o pasaulietinės kalbotyros metodologinį griežtumą ir gilesnį erdvinių tinklų bei sociolingvistinių naujovių sklaidos supratimą (cit. iš Hernández Campoy 1999: 80).

Pripažintina, kad, įtraukus įvairius sociolingvistinius kintamuosius, randasi daugiau variantų apibrėžties iššūkių (plg. Elmentarel 2012: 32[14]). Kitaip tariant, su tam tikros paradigmos, lingvistikos krypties konceptualiu turiniu susijęs ir tam tikrų sąvokų suvokimas ir aiškinimas, šiuo atveju – sąvokų tikslinimas ir naujų įvedimas apibrėžiant skirtingus regioninius kalbos variantus dėl pakitusios žiūros į variantiškumą ir kalbos kaitą apskritai.

Požiūrio į variantiškumą kaita susijusi su požiūrio į įvairias variantiškumo dedamąsias kaita, tų dedamųjų plėtra ar įtrauktimi (žr. Hernández Campoy 1999: 84). Pažymėtinas statiškos erdvės sampratos virsmas į dinamiškąją, kartu su horizontaliąja erdve (fizine) įtraukiant vertikaliąją (socialinę), taip atskleidžiant dialekto, kaip regioninio varianto, heterogeniškumą ir regioninio variantiškumo sudėtingumą (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 35–36). Tradicinės dialektologijos NORM'o modelis sociolingvistikoje ir geolingvistikoje išplečiamas, t. y. papildomas įvairialypės (lytimi, amžiumi, klase ir kt.) visuomenės samprata, taip praplečiant tiriamųjų spektrą ir įteisinant kalbos ir jos variantų įvairiapusiškumą ir ne tik iš horizontalios (fizinės), bet ir vertikalios (socialinės) erdvės perspektyvos. Tradicinės dialektologijos atstovai koncentravosi į kalbos homogeniškumą ir kalbėtojo kompetenciją, orientuodamiesi į konkrečius kalbos kintamuosius (pavyzdžiui, garsą), o sociolingvistikos atstovai orientuoti į patį kalbėtoją ir jo kompetenciją bei kalbėjimą (Hernández Campoy 1999: 76–79).

Iš metodologinės perspektyvos sociolingvistikoje ir geolingvistikoje matyti platesnė žiūra: gaunami ne tik rezultatai, bet atsižvelgiama ir į procesą pripažįstant, kad kaita vyksta „čia ir dabar“ ir tai yra besitęsiantis procesas. Empiriškai grįsta metodologija leidžia į kalbos variantiškumą žvelgti kaip į

[13] Plg. „However, recent developments, both within linguistics and outside of it, suggest that the time is ripe for renewing attempts at studying the geographical dispersions of linguistic elements” (Chambers 1982: 1).

[14] Plg. „The consideration of these sociolinguistic factors in areal linguistics certainly is a necessary step, but it means that the definition of regional varieties becomes even more difficult“ (Elmentarel 2012: 32).

procesą ir ne tik fiksuoti kalbos variantiškumą *dabar*, bet ir numatyti kalbos kaitos galimybes bei jas paaiškinti.

Lietuvoje tradicinės ir naujosios (dinamiškosios) dialektologijos[15] skirtis išryškinta XXI a., o kartu jos koegzistuoja nuo XX a. pabaigos (Mikulėnienė 2020a: 14; taip pat žr. Kardelis 2018)[16]. Sociolingvistikos krypties tyrimų prieigų būta XX a. pabaigoje (žr. Grumadienė 2004: 150–153), tačiau nuoseklūs tyrimai pradėti vykdyti XXI a. pradžioje (Ramonienė 2006; 2010; 2013a; 2013b ir kt.). Plečiantis kalbos variantiškumo tyrimams, kito ir žiūra į variantiškumą.

1.2. Nuo *etic* prie *emic* perspektyvos: perceptyviosios dialektologijos prieiga

Neabejotina, kad tradicinė kalbinio elgesio „čia ir dabar“ stebėsena tarmėtyros tyrimuose užtikrino vertingą variantiškumo analitinį diskursą: parengti tarmių atlasai (Lietuvių kalbos atlasas: 1. Leksika – 1977, 2. Fonetika – 1982, 3. Morfologija – 1991, plačiau žr. Mikulėnienė 2013), monografiniai tyrimai (plačiau žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b), kt., tačiau, reikia pripažinti, kad tik perceptyviosios dialektologijos prieiga palaipsniui atvėrė kitą variantiškumo pusę (žr. Aliūkaitė 2020c). Posūkis nuo kalbinio elgesio (kalbinės tikrovės) prie kalbinių nuostatų ir vaizdinių variantiškumo tyrimuose įtraukia *emic*, t. y. paprastojo kalbos bendruomenės nario, perspektyvą. Taigi pastaruoju laikotarpiu kalbinio elgesio (kalbinės tikrovės) ir kalbinių nuostatų, vaizdinių stebėsena ir vertinimas tarmėtyroje yra *etic* ir *emic*[17] perspektyvų sąjungos klausimas. Kaip pažymi V. Kardelis (2018), „modernioji dialektologija laikosi ant trijų banginių: variantiškumo, sociolingvistikos ir perceptyviosios krypties“ ir jų bendradarbiavimo (taip pat žr. Aliūkaitė 2020c: 250–251).

Perceptyviosios dialektologijos diskurse *etic* ir *emic* vartojami atskleisti du žiūros taškus į variantiškumą: mokslininko – iš išorės, ir paprastojo kalbos bendruomenės nario – iš vidaus (Iannàccaro, Dell'Aquila 2001: 265). Būtent

[15] Geolingvistikos.

[16] D. Mikulėnienė (2018b), apibūdindama lietuvių dialektologijos raidą, išskiria 1) ikitarmėtyrinį, 2) pregeolingvistinį ir geolingvistinį bei 3) neolingvistinį laikotarpius, o V. Kardelis (2018) išskiria 1) tradicinę dialektologiją, 2) struktūrinę dialektologiją ir 3) naująją dialektologiją.

[17] Įvairių *etic* ir *emic* terminų vartojimo atvejų randama psichologijos, psichiatrijos, sociologijos, folkloro, semiotikos, filologijos, medicinos, slaugos, visuomenės sveikatos, švietimo, urbanistikos ir vadybos srityse (Headland 1990: 4), tačiau pirminę šių terminų skirties vartoseną įvedė amerikiečių lingvistas ir antropologas K. L. Pike'as lingvistikoje (Headland 1990: 15; Hahn, Jorgenson, Leeds-Hurwitz 2011: 1–2). Įvairioje literatūroje terminai, anot T. N. Headland'o, apibrėžiami ne tik įvairiais būdais, bet neretai ir netinkamai (Headland 1990: 5), pamirštant originalią K. Pike'o terminų apibrėžtį ir dėmesį kreipiant į siekį supriešinti terminų poros dalis (daugiau žr. Headland 1990: 5).

perceptyvioji dialektologija tiesiogiai įtraukia abi – *etic* ir *emic* – perspektyvas variantiškumui tirti ir atskleidžia galimą išsamiausią variantiškumo vaizdą, kuris tampa aiškiausias tada, kai įtraukiami visi faktai, tarp jų ir nuostatos, ideologijos, percepcijos (Iannàccaro, Dell'Aquila 2001: 266; Cramer 2018: 62, 65–66, 76). Tyrėjų pažymima, kad perceptyvioji dialektologija, atsidurianti tarp sociolingvistikos ir geolingvistikos, įveda galimybę integruoti šias perspektyvas (Iannàccaro, Dell'Aquila 2001: 266). Taigi sujungus *etic* ir *emic* diskursus galima ne tik ieškoti sąsajų arba skirtumų tarp variantiškumo sampratų, bet ir gilintis į variantiškumo sampratų įsitvirtinimą, sklaidą ir kartu vertinti galimas kalbos variantų gyvavimo perspektyvas.

Remiantis pirminiu terminų aiškinimu, jei *etic* perspektyva yra nekvestionuojama kaip esanti objektyvi, *emic* žiūros įtrauktis įteisinama kaip padedanti sujungti ir paaiškinti įvairias kalbos ar kultūros dalis į vieną veikiančią visumą, suprasti žmonių požiūrį, motyvus, interesus, atsakus, konfliktus ir kartu tai gali tapti pagrindu, kuriuo remiantis galima nuspėti elgesį (o tam svarbus iš *emic* perspektyvos apibrėžtas elgesio homogeniškumas) (Pike 1967: 40–41). Būtent toks požiūris į *emic* perspektyvą įteisina ir įgalina perceptyviosios dialektologijos iškeltą paprastąjį kalbos bendruomenės narį ir jo vaizdinius apie variantiškumą (žr. Preston 1999b: xiii–xv; taip pat žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 37; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 52–53). Jie gali padėti atskleisti kalbos variantiškumo ir kaitos aspektus (Preston 1999b: xiii; 2013b; 2018a: 4–5) ar net paaiškinti sudėtingesnius, keblesnius atvejus (angl. *puzzling events*) (Preston 2010a: 88).

Nors *etic* ir *emic* skirtis neretai suvokiama kaip dichotomija (Hahn, Jorgenson, Leeds-Hurwitz 2011: 15), jos suvoktinos kaip dvi skirtingos to paties elgesio perspektyvos: abi svarbios ir kartu atskleidžiančios išsamesnį vaizdą (Headland 1990: 4). Perceptyviosios dialektologijos atveju *emic* ir *etic* jungtis ar, tiksliau, abiejų pusių pateikimas, leidžia gauti „išsamesnį nagrinėjamo konteksto vaizdą ir galimą geresnį būdą suprasti kalbą kaip žmogaus elgesį“[18] (Cramer 2018: 64). Taigi sujungus *emic* ir *etic* perspektyvas gaunamas „tam tikras *trimatis žmogaus elgesio supratimas*, o ne *plokščias* etinis“[19] (Pike 1967: 41, taip pat žr. Chapman, Routledge 2009: 67).

[18] Plg. „What we gain, then, by having both representations, is a fuller picture of the context under consideration, and potentially a better way of understanding language as human behavior“ (Cramer 2018: 64).

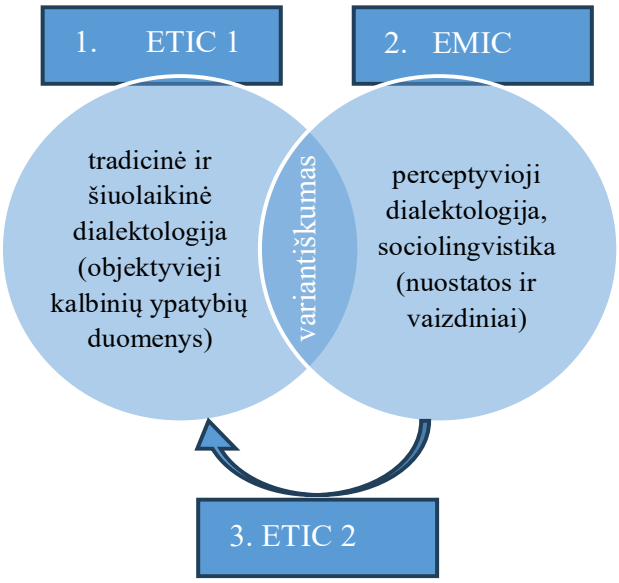
[19] Plg. „The result is a kind of 'tri-dimensional understanding' of human behavior instead of a 'flat' etic one“ (Pike 1967: 41).

Žvelgiant į *etic* ir *emic* diskursų santykį, pastarasis, nors ir yra tiriamojo *iš vidaus*, yra rekonstruojamas mokslininko[20] (Hahn, Jorgenson, Leeds-Hurwitz 2011: 1, 7) į *etic* diskursą (plačiau žr. Aliūkaitė 2020b: 1–2), siekiant vientisumo ir validumo. Apskritai į *etic* ir *emic* pirmiausia žiūrima iš duomenų analizės pusės, apimančios tris žingsnius: mokslininko pasirinkto objekto analizė tam tikroje kultūroje (to, kas jau žinoma, analizė), to objekto analizė naujos kultūros kontekste (kažko naujo analizė) ir, galų gale, grįžtama į *etic* lygmenį, tačiau jau su informacija, sužinota iš *emic* lygmens (pakartotinė analizė atsižvelgiant į tai, kas buvo išmokta antrame etape) (Hahn, Jorgenson, Leeds-Hurwitz 2011: 3–4, 6). Lietuvos tarmėtyros diskurse šie etapai atspindi tiek tradicinės ir šiuolaikinės dialektologijos, tiek ir perceptyviosios dialektologijos, sociolingvistikos santykį (žr. 4 pav.). Taigi perceptyviojoje dialektologijoje gilinantis į paprastųjų kalbos bendruomenės narių percepcijas, nuostatas, vaizdinius, atsigręžiama ir į geolingvistikos, dialektologijos duomenis:

> [Perceptyvioji dialektologija] sureikšmina kalbos struktūros dalykus, kalbinę diferenciaciją, dialektų kaitą, o, kita vertus, gilinasi į kalbos variantų skirtumų suvokimą ir vertinimą, nevengia kalbos faktų ar kalbos skirtumų analizės socialiniu psichologiniu požiūriu (Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 33).

Šiuolaikiniuose tyrimuose *etic* ir *emic* žiūros taškų įtrauktis pirmiausia atkreipia dėmesį, kokia perspektyva remiantis į duomenis žiūri tyrėjas (Hahn, Jorgenson, Leeds-Hurwitz 2011: 4). Kalbant apie variantiškumo tyrimus, *etic* diskurse einama nuo varianto (kalbos duomenų), o *emic* – nuo vartotojo, tačiau abiem atvejais iš esmės tiriamas variantiškumas (Aliūkaitė 2020b: 1). Taigi perceptyviosios dialektologijos rezultatai praplečia ir paįvairina lietuvių dialektologijos diskursą (Aliūkaitė 2020c: 264).

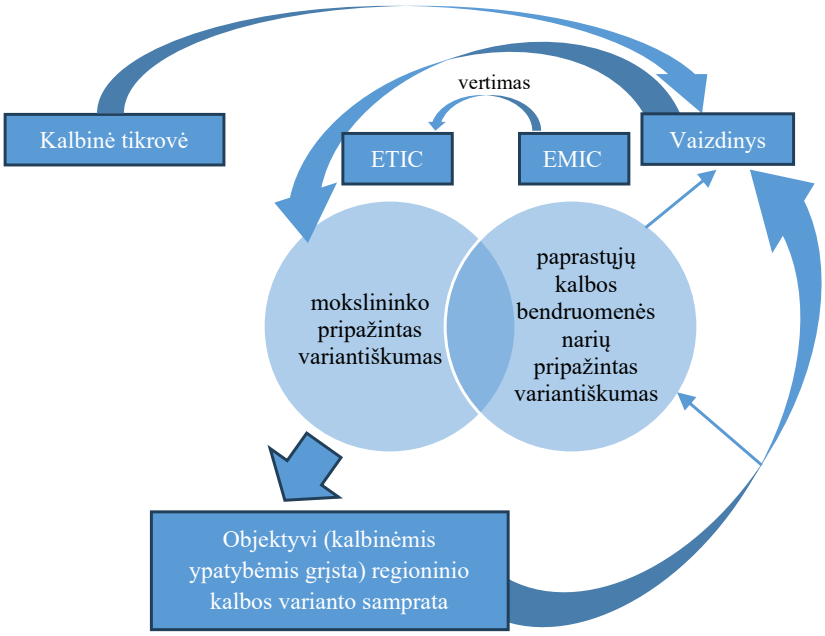
[20] Pažymėtinas mokslininko vaidmuo: tiek *etiniai*, tiek *eminiai* paaiškinimai yra tyrėjo pateikti vertimai arba interpretacijos, vadinasi, iš tikrųjų tai nėra tiesioginiai tiriamųjų pasisakymai, teiginiai (Hahn, Jorgenson, Leeds-Hurwitz 2011: 7).

4 paveikslas. *Etic* ir *emic* diskursų jungtis lietuvių tarmėtyroje[21]

Būtent perceptyviojoje dialektologijoje susijungiant *etic* ir *emic* diskursams, labiau išryškinamas *emic* ir *etic* diskursų santykis paprastųjų kalbos bendruomenių vaizdinių formavimosi procese (žr. 5 pav.). Jis lėmė ir disertacijos turinio plėtrą, kitaip tariant, nors skirtis yra labiau metodologinė, šių dviejų žiūros taškų integracija lemia ir teorinės dalies sąrangą (žr. turinį).

[21] Tais atvejais, kai paveikslai sukurti disertacijos autorės, papildomų žymų, kad sukurta autorės, nėra teikiama.

5 paveikslas. *Etic* ir *emic* diskursų santykis kalbos variantų vaizdinių tyrimuose

Pradinis taškas yra regioninio variantiškumo samprata tradicinėje dialektologijoje ir šiuolaikiniuose dialektologijos tyrimuose. Iš esmės tai yra objektyvieji tarminiai požymiai ir santykis formuojantis naujiesiems kalbos variantams bei jų distribucija erdvėje (t. y. tarmių žemėlapyje) ir tai yra *etic* diskursas. Iš kitos pusės, *emic* diskursas įvedamas per perceptyviąją dialektologiją ir vaizdinius („išverčiamus“ iš *emic* variantiškumo konceptualizacijos ir pieštinių žemėlapių) – kokį regioninį variantiškumą mato, suvokia ir reprezentuoja paprastieji kalbos bendruomenių nariai. Sugrįžimas į *etic* diskursą veikia tiek kaip *emic* diskurso tąsa ar paaiškinimas, tiek kaip metodologinis įrankis. Pastaruoju atveju, *etic* diskurso įtrauktis perceptyviojoje dialektologijoje aiškintina kaip *emic* diskurso medžiagos „vertimas“ į mokslinį diskursą, siekiant individualias *emic* diskurso perspektyvas apibendrinti (Cramer 2018: 68). Be to, sugrįžimą į *etic* diskursą lemia ir tai, kad tam tikri vaizdiniai yra priklausomi nuo *etic* diskurso ir kartu objektyvusis tarmiškumas bei jo distribucija erdvėje lemia tam tikrus vaizdinius, bet būtent tam tikri atitikimai ir (ar) neatitikimai (pavyzdžiui, kokios *etic* kategorijos plinta ir pažinimo požiūriu yra svarbios kalbos bendruomenės nariams) (Cramer 2018: 76) plečia žiūrą į variantiškumą ir leidžia įvertinti galimas kalbos variantų kaitos perspektyvas.

Taigi toliau plėtojant teorinę prieigą, kaip įprasta *etic* diskursuose, kituose šios dalies disertacijos skyriuose pirmiausia bus einama nuo varianto. Išskleidžiant varianto, regioninio varianto sampratą, susitelkiama į regiono ir regioniškumo konceptus, taip pat regioninio varianto dedamąsias (vartotojas, vieta, erdvė). O jau antrojoje disertacijos dalyje, pereinant į *emic* diskurso įteisinimo perspektyvą, susifokusuojama į varianto vaizdinio kategorijos eksplikaciją. *Etic* ir *emic* žiūra sujungiama reflektuojant pereiginį variantiškumą.

1.3. Variantiškumo skaidumas ir tapatumai iš *etic* perspektyvos

Kalbos varianto, kalbos varianto vartotojo ir vietos (erdvės) kategorijos leidžia į kalbos variantiškumą žiūrėti kompleksiškai ir įvertinti jo daugialypumą. Suvokiant, kad kalbos variantai gyvuoja kontekste, visi šie konceptai susiję ir persipynę, nors ir apibrėžia skirtingas variantiškumo dedamąsias.

Analizuojant regioninius kalbos variantus, aktualu tiek apibrėžti ir išanalizuoti varianto terminą tarp kitų su juo susijusių terminų, jo variacijas ir reikšmės skirtumus, vietos, kaip tarminio varianto lokalizacijos, konceptą ir vartotoją, kuris vartodamas vieną ar kitą kalbos variantą, tampa kalbinės bendruomenės nariu ir kalbos varianto reprezentantu per kalbinį elgesį.

Kaip pažymi F. Hinskens'as, „kalbinis variantiškumas vis labiau tampa multidimensinis (daugiamatis)": kalbiniame variantiškume susipina geografinė erdvė, daugiamatė / daugialypė socialinė erdvė su tam tikrais makrosocialiniais rodikliais, tokiais kaip socioekonominis pagrindas, lytis, amžius ir kt., ir mezosocialiniais, tokiais kaip socialiniai tinklai, kalbinės bendruomenės, taip pat kultūrinė erdvė / etniškumas, stilistinė (diastratinė) erdvė. Pastaroji gali plėtotis dialekto ir standarto kontinuume, kuris esti dvimatėje diaglosinėje erdvėje – horizontalioji (tarpdialektinė) ir vertikalioji (tarp dialekto ir standarto), – taip pat struktūrinėje erdvėje tarp skirtingų koegzistuojančių kalbų (plg. Hinskens 2020: 50–51)[22]. Būtent tokiame

[22] Plg. „Language variation becomes more and more multi-dimensional. Apart from geographical space (including geo-political space: countries, regions, cities, villages), language variation is defined by dimensions such as
- social space (itself multi-dimensional) with macro-social parameters (socio-economic background, sex/gender, age group etc.) and meso-social ones (social networks, communities of practice etc.),
- cultural space / ethnicity,
- stylistic ('diastratic') space. Stylistic differentiation can develop parasitically in the dialect/standard continuum,
- diaglossic space (which is two-dimensional: there is a cross-dialectal or horizontal as well as a dialect-standard or vertical dimension),

daugiamačiame plane atsiduria ir persipina varianto, vietos, vartotojo kategorijos. Tai susiję su dialektologijos ideologiniu ir metodologiniu virsmu ir plėtimusi iš statiškosios į dinamiškąją (daugialypę, multimodaliąją) dialektologiją – geolingvistiką (žr. Mikulėnienė 2018b: 135; taip pat žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 33).

1.3.1. Varianto samprata

Kalbos varianto (angl. *variety of language, linguistic variety, speech variety*) terminą kaip neutralų įvedė J. K. Chambers'as ir P. Trudgill'as (žr. 2004: 5) ir jis suvoktinas kaip bendriausias ir plačiausias konceptas. Lietuvių sociolingvistikos terminologijoje jis įvardijamas sinonimiškai kaip *kalbinis kodas, kalbos kodas, kalbos atmaina* (žr. Ramonienė, Brazauskienė, Burneikaitė, Daugmaudytė, Kontutytė, Pribušauskaitė 2012: 80, 96). Kalbos variantą galima apibrėžti kaip kalbinių elementų, turinčių panašų socialinį pasiskirstymą, rinkinį. Kitaip tariant, jis yra siejamas su konkrečia kalbine bendruomene. Kalbinės bendruomenės ribos nubrėžiamos bendrais demografiniais bruožais (vieta ar erdvė), bendru kalbos variantu ir bendromis (kuriamomis, tarpusavyje dalijamosiomis ir suvokiamomis) reikšmėmis (Milburn 2014: 411). Kiekvienas kalbos variantas yra susijęs tiesioginiu santykiu su visuomene – kas ir kada vartoja atitinkamus kalbos variantus (Hudson 1996: 24). Toks terminas apima kalbas, dialektus, sociolektus, žargoną, t. y. skirtingus, nevienodai kalbinėse bendruomenėse paplitusius, siauresnės ar platesnės kalbinės bendruomenės kalbos variantus ir svarbiausia, kaip teigia R. A. Hudson'as, leidžia sujungti terminus „dialektas" ir „kalba", kad kalbos varianto terminas kaip bazė, pradinė stadija būtų atspirtis kalbėti apie pastarųjų kalbos variantų skirtumus (Hudson 1996: 22–23). Kalbos variantas, kaip terminas, apima skirtingo lygmens, skirtingų persidengiančių kalbinių bendruomenių kalbinį variantiškumą, todėl jį galima suvokti kaip universalų (pavyzdžiui, apibendrintas terminas nusakyti kalbėjimo būdą (Wardhaugh, Fuller 2015: 27). Kita vertus, kadangi kalbos variantas gali būti siejamas su vieta, socialine klase, funkcija ar domenais (Wardhaugh, Fuller 2015: 27), tai kartu rodo ir galimą termino lankstumą jį vartojant. Plačiąja prasme kalbos variantas atspindi sociolingvistinę variantiškumo sampratą.

Kalbos varianto terminas įsiterpia į kalbos ir dialekto santykį, šių terminų vartoseną ir jų sampratą bei tos sampratos kaitą. Iš sociolingvistinės perspektyvos, terminai „kalba" ir „dialektas" yra susiję ir tos sąsajos pobūdis gali būti tiek kalbinis, tiek socialinis. Kaip pažymėjo E. Haugen'as,

- structural space between co-existing languages, etc." (Hinskens 2020: 50–51).

„deskriptyviuoju, sinchroniniu požiūriu, „kalba“ gali reikšti arba *vieną* kalbinę normą, arba susijusių normų *grupę*, o istoriniu, diachroniniu požiūriu „kalba“ gali būti arba bendroji kalba, einanti suirimo, nykimo link, arba bendroji kalba, atsirandanti susivienijimo, suvienodėjimo etapu, ir tokiu atveju dialektas yra viena iš tų susijusių normų, telpančių po bendru „kalbos“ pavadinimu, ir istoriškai yra tapęs konvergencijos arba divergencijos rezultatu“ (Haugen 1996: 923)[23]. Taigi kalba ir dialektas yra susiję subordinacijos santykiu. Į juos galima žiūrėti įtraukiant struktūros dimensiją (kalbos ir dialekto skirtis pagal objektyviuosius požymius ir tai, kad visi variantai kilę iš tos pačios kalbos) arba funkcionalumo (kalba – skirtingų dialektų atstovų bendras kalbos variantas) dimensiją.

Taigi siaurinant varianto terminą ir jį konkretinant, geografiškai žymėtam kalbos variantui apibūdinti įtrauktinas dialekto terminas, kuris atspindi geografinės erdvės (t. y. horizontaliosios dimensijos) variantiškumą, kitaip – diatopinį variantiškumą. Iš sociolingvistinės perspektyvos kalbos variantų sistemoje svarbus jo sociokultūrinis, sociopolitinis žymėtumas: lyginant su (standartine) kalba, dialektas suvokiamas kaip nestandartinis kalbos variantas (Wardhaugh, Fuller 2015: 29), t. y. iš sociolingvistinės perspektyvos turintis socialinę konotaciją (apie standartinės kalbos ideologiją ir dialekto neprestižą žr. Milroy 2001). Priklausomai nuo terminijos vartosenos tradicijų, dialektas gali turėti neigiamą konotaciją. Turint omenyje tai, kad jis atspindi tam tikrą nukrypimą nuo normos, jo vietoje kaip neutralesnis vartojamas kalbos varianto terminas (Wolfram 2006: 113). Kita vertus, dialektas gali būti suvokiamas kaip tam tikros kalbos dalis, regioninė atmaina, t. y. susijęs subordinacijos santykiu (kitaip tariant, kalba gali turėti įvairių regioninių variantų), kaip ir minėta kalbant apie kalbos ir dialekto terminų santykį.

Dialekto terminas, remiantis skirtingų šalių lingvistika, turi plačiausią reikšmių spektrą ir priklausomai nuo termino vartosenos tradicijų ir konkrečios kalbos situacijos gali referuoti skirtingą turinį (žr. Berruto 2005: 82). Pavyzdžiui, dar XIX a. ir mažiausiai iki XX a. vidurio dialekto terminas vartotas kaip regioninių variantų, siejamų su NORM’o modeliu, atitikmuo (tradicinėje lietuvių dialektologijoje tai atitiktų tarmę). XX a. pirmoje pusėje įvykus sociolingvistiniam posūkiui (nuo kaimo į miesto dialektologiją ir jas kartu susiejus į socialinę dialektologiją), dialekto samprata išplėsta įtraukiant giminiškus terminus: be siauros reikšmės (regioninio varianto), į dialekto sampratą įtrauktas ir sociolektas, genderlektas, etnolektas, gerontolektas ir

[23] Plg. „In a descriptive, synchronic sense "language" can refer either to a single linguistic norm, or to a group of related norms. In a historical, diachronic sense "language" can either be a common language on its way to dissolution, or a common language resulting from unification“ (Haugen 1996: 923).

pan. (Schneider, Barron 2008: 16). Paminėtina anglų ir britų lingvistikos dialekto termino vartojimo tradicija, kai dialekto terminas vartojamas kaip neutralus ir atitinkantis kalbos varianto terminą (Berruto 2010: 230). Tokiu atveju, norint įvardyti geografiškai žymėtą variantą, vartojamas regioninio dialekto terminas. Dabar moderniojoje dialektologijoje, pavyzdžiui, amerikiečių lingvistikoje, remiantis tokia samprata, dialekto terminas atitiktų neutralųjį kalbos varianto terminą, tačiau pastebima, kad dialektas kasdienėje vartosenoje turi neigiamų konotacijų ir yra vartojamas siaurąja – regioninio varianto – reikšme (Schneider, Barron 2008: 16–17).

Kadangi variantiškumas yra daugialypis, o kiekviena kalba (arba kalbų erdvė) turi savo „architektūrą“[24], kuri priklauso tiek nuo geografinio variantiškumo masto, tiek nuo socialinio variantiškumo svorio, tiek nuo abipusės koreliacijos ir hierarchinių ryšių tarp skirtingų kalbos variantų, kurie priklauso skirtingoms dimensijoms (Berruto 2010: 227), tiriant kalbos variantiškumą Lietuvoje atsigręžtina būtent į lietuvių kalbos variantiškumo atvejį.

Tradicinėje lietuvių dialektologijoje kalbos variantų sistemą sudaro tarmių, patarmių, šnektų, lokalizuojamų konkrečių kalbinių ypatybių izoglosėmis, vienovė (Girdenis, Zinkevičius 1996). Riba, skirianti tarmes, patarmes, suvokiama kaip statiška, t. y. tarmė esanti konkrečias geografines ribas turinčioje teritorijoje, o variantiškumas siejamas su horizontalia plotme ir arealiniu (geografiniu) pamatu, kai kalbos variantų skirtybės žymi skirtingas tarmes jas lokalizuojant (Kardelis 2016: 3). Tarmių kaitos procesai aiškinti priešinant tarmę su bendrine kalba, kurios įtaka per mokyklą, žiniasklaidą ir kt. lemia tarmių nykimą (žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 39).

Kita vertus, naujojoje dialektologijoje (geolingvistikoje) statišką erdvės sampratą keičia dinamiškoji, požiūris į kalbos variantų kaitą taip pat kinta: kalbos variantai suvokiami kaip heterogeniški, kitų tarminių variantų ar bendrinės kalbos veikiamos atmainos, galinčios palaipsniui kisti ir transformuotis, tapti pereiginiais variantais (žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 39–47). Vadinasi, kaip tarmių kaitos rezultatai fiksuojami nauji pereiginiai kalbos variantai – regiolektai ir geolektai. Izogloses arba izoglosių pluoštus, kuriais apibrėžiamos tikslios dialektų ribos, keičia dialekto kontinuumas – tarp kalbos variantų nelieka griežtų ribų, jas keičia šešėliai, laipsniškas perėjimas (Berruto 2010: 235; Aliūkaitė 2013: 5).

Dar prieš įvedant dinamiškojo kalbinio variantiškumo sampratą, lietuvių tarmėtyros kontekste pastebėtas 1992 m. L. Grumadienės vartotas pusiau tarminio kalbėjimo terminas, kuris konceptualiai gali būti sietinas su

[24] Terminas „kalbos architektūra“ (vok. *Architektur der Sprache*) iš E. Coseriu (Berruto 2010: 227).

regiolekto samprata, nes jis yra apibūdinamas kaip bendrinės kalbos pritaikymas tarminėje aplinkoje (taip pat žr. Aliūkaitė 2013). Iš dalies tokia žiūra atspindi skirtingą tarminį žymėtumą per tos pačios kalbinės bendruomenės kalbos vartotoją:

> [...] rastume kalbančių palyginti gryna tarme, rastume ir kalbančių beveik tarmiškai, bet nebevartojančių (nuosekliai ar priešokiais) pirminių, svarbiausiųjų ir todėl iškiliųjų tarmės ypatybių, rastume šnekančių beveik bendrine kalba tik su savotišku tarminiu akcentu, kartais įterpiančių tarminių žodžių ar posakių, rastume ir iš vis nebešnekančių tarmiškai jokiomis aplinkybės, nors vaikystėje ir būtų mokėję (Grumadienė 1996: 192).

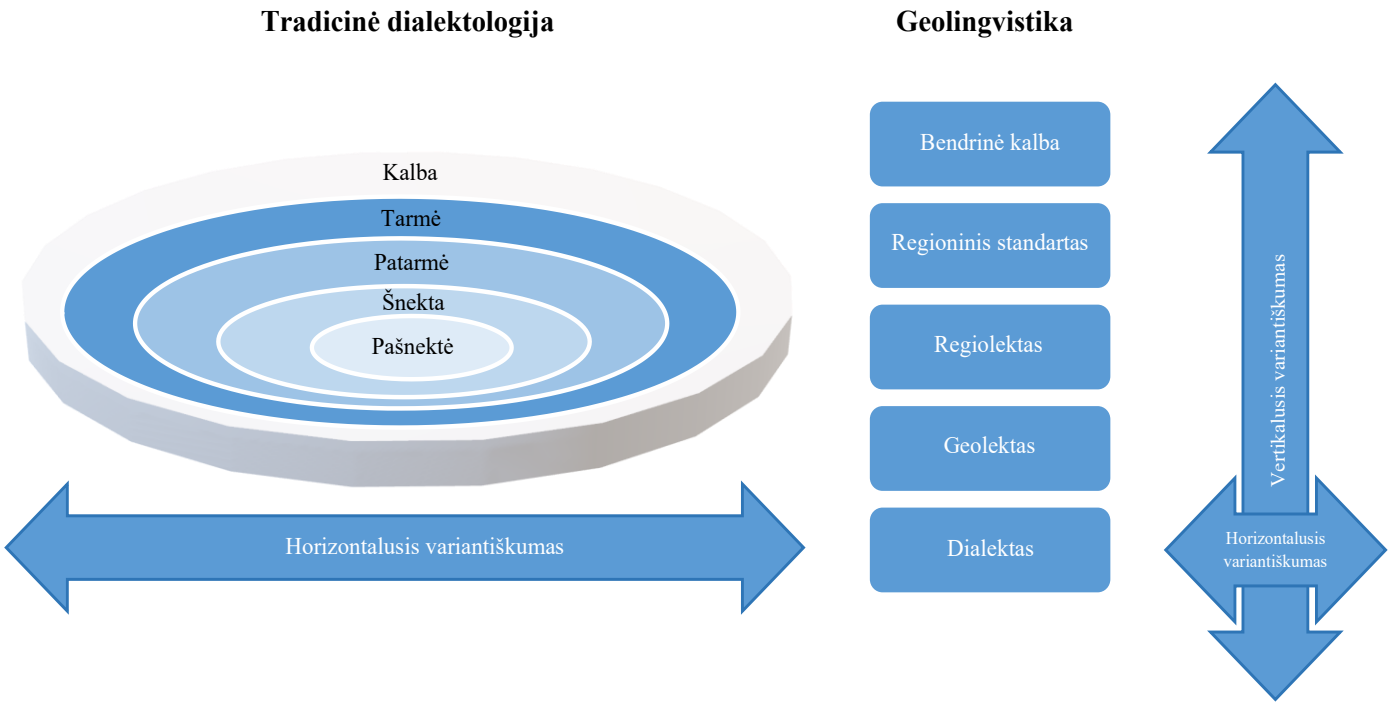
Lietuvos tarmėtyroje dialekto terminas (dar įvardijamas kaip pirminis dialektas (dėl E. Coseriu (1980, 1981) įvardytos pirminių, antrinių ir tretinių dialektų skirties žr. Hinskens, Auer, Kerswill 2005: 26; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 43; Mikulėnienė 2018a) atitinka tradicinę tarmę. Pastarasis [tarmė] yra vartojamas tradicinėje dialektologijoje ir su kitais kalbos variantais yra lyginamas subordinacijos santykiu: kalba turi dvi tarmes, tarmės turi šnektas, šnektos turi pašnektes[25] arba, kitaip tariant, terminai vienas su kitu yra susiję hiperonimijos ir hiponimijos santykiais (plačiau žr. Kardelis 2018), o į geolingvistikos terminologiją kalbant apie regioninį variantiškumą įtraukiamas dialektas ir jo variantai (*-lektai*) per vertikaliojo kontinuumo sampratą (žr. 6 pav.). Pažymėtina, kad dialektas naujojoje dialektologijoje suvokiamas ne tik per horizontalųjį (tradicinės dialektologijos bruožas), bet jau ir per vertikalųjį variantiškumą ir yra tapatinamas su senąja karta, kitaip – tradicine tarme (žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 39–41). Apibendrintai tariant, dialekto ir su juo susijusių variantų (geolekto, regiolekto) konceptualizavimas susijęs ir su horizontaliuoju kontinuumu (lokalizuotas variantas erdvėje), ir vertikaliuoju kontinuumu, palaikant dialekto kaip santykį su standartu išreiškiančio koncepto reikšmę (plg. Auer 2005: 8).

Siekiant atskleisti kalbinio variantiškumo sampratą per dialektą ir standartinę kalbą, smulkiau apibūdintini tarpiniai, pereiginiai kalbos variantai, kurie apibrėžiami juos lyginant su „baziniais“ dialektais (tradicine tarme) (žr. Auer 2005: 22–23) ir standartine kalba. Šis variantiškumas, plačiąja prasme įterpiamas į standarto ir dialekto kontinuumą, dar vadinamas diaglosija (Bellman 1998, cit. iš Auer 2005). Geolektas yra suvokiamas kaip tradicinės tarmės tęsinys, kuriame yra išlikę nemažai senųjų tarminių ypatybių ir jis susijęs su tarmiškumo išlyginimo laipsniu. Tai nevienalytis regioninės kalbos variantas, kurio geografinės ribos nėra aiškios. Tuo tarpu regiolektas yra tarmių tarpusavio santykių ir santykių su bendrine kalba atspindys. Kaip

[25] Plačiau apie terminų apibrėžčių ir vartosenos problematiką žr. Kardelis 2018.

kalbos atmaina yra susiformavęs supanašėjus, išsilyginus tradicinei tarmei ir bendrinei kalbai, t. y. dėl kalbos atmainų sąveikos tradicinė tarmė yra veikiama bendrinės kalbos. Jis apima kelias geolektų sritis. Jau kitą kalbinio variantiškumo procesų rezultatą atspindi regioninis standartas – blankiuosius tarmės bruožus išlaikiusi tarmės atstovo išmoktoji bendrinė kalba (Aliūkaitė 2013: 5–7; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 241–243, 257–261; 2014b: 41–42). Taigi naujieji tarminiai dariniai apibrėžiami per santykius su kitais kalbos variantais ir jų įtaka naujojo tarminio darinio / varianto formavimuisi: Lietuvos tarmėtyros diskurse išskirtini horizontaliosios konvergencijos ir divergencijos santykiai apibrėžiant dialektą, išlyginimas (tarp dialektų) – geolektą, vertikalioji konvergencija su bendrine kalba – regiolektą ir regioninį standartą (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 43–44).

Tokia regioninio variantiškumo samprata tikslina ir išplečia tarmėtyros diskursą. Taigi svarbiu tampa kitas su išsiplėtusia regioninio variantiškumo samprata susijęs aspektas – tarminis žymėtumas.

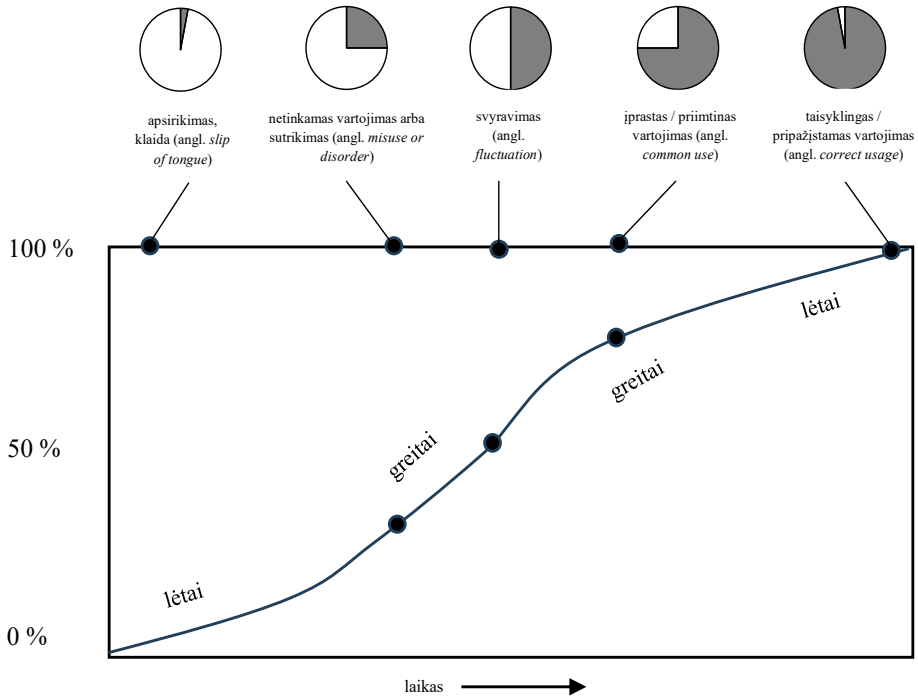

6 paveikslas. Lietuvių kalbos variantų klasifikacijos (pagal Aliūkaitė 2013: 4; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 40; Kardelis, Stakutytė 2015; Kardelis 2018)[26]

[26] Žr. kairiąją paveikslo dalį. Į dialektą / tarmę galima žiūrėti kaip į kalbos dalį, t. y. kalbą sudaro skirtingos tarmės. Atkreiptinas dėmesys, kad vienas iš žiūros taškų į kalbą yra toks, kad kalba yra tarmių, kurias abipusiai galima suprasti, rinkinys. Tačiau, be abejo, kalbos statusą variantas įgyja ne tik dėl lingvistinių, bet ir dėl politinių, geografinių, istorinių, sociologinių, kultūrinių priežasčių (Chambers, Trudgill 2004: 3–4). Tokia žiūra atspindi horizontalųjį variantiškumą (Aliūkaitė 2013: 4).

J. Taeldeman'as (2006: 233–248), remdamasis V. M. Schirmunski'iu (1930), išskyrė pirmines (angl. *primary features*), antrines (angl. *secondary features*) ir tretines (angl. *tertiary features*) kalbos variantų ypatybes (lietuvių tarmėtyroje tai būtų skiriamieji, būdingieji ir blankieji požymiai (žr. Mikulėnienė 2019: 56): pirmosios suvokiamos kaip ryškiausios, lengviausiai pastebimos ir kartu lengviau pašalinamos iš kalbinio priemonių repertuaro, antrinės, kaip paplitusios didesniame tarminiame areale, jau yra siejamos su regiolektais, ir tretinės, kitaip – blankiosios – ypatybės kalboje pastebimos sunkiausiai ir tai lemia jų stabilumą bei kartu jos tampa stambiųjų regiolektų skirstymo pagrindu (Taeldeman 2006: 233–248; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 46–47). Kaip pažymi D. Mikulėnienė (2019), šių ypatybių skyrimo pamatas – vartotojo perspektyva. Iš kalbėjimo pašalinant skiriamuosius ir būdinguosius bruožus veikiamos ir tradicinės tarmės, todėl regiolektų atveju būtent blankieji bruožai įgyja skiriamąją funkciją (Mikulėnienė 2019: 57). Įvertinant regioninio kalbos varianto atstovų heterogeniškumą (amžius, išsilavinimas, lytis, mobilumas, sociokultūrinės, kalbinės nuostatos ir t. t.) ir tai, kad ne tik tos pačios bendruomenės atstovų kalboje bendrai, bet ir vieno informanto kalboje tarminiai požymiai realizuojami nevienodai, „regiolekto tarmiškumo bruožus tiksliau įvardija jau ne tarminio požymio, o tarmiškojo žymens sąvoka", tiksliau – žymenų kompleksas (Mikulėnienė 2019: 60). Ir apskritai jau galima kalbėti apie nevienodą tarmiškumo laipsnį (Mikulėnienė 2020b). Apibendrintai tariant, su dialektu tapatinami tarminiai požymiai, su regiolektu – tarmiškieji žymenys.

Japonų dialektologijos atstovas F. Inoue (2012: 121–122) pasiūlė 5-ianarį kalbos kaitos ir visuomenės sąmonės ryšio modelį (žr. 7 pav.), apibendrinantį kalbos reiškinio įsitvirtinimo etapus, kai viskas prasideda nuo to, kai kokią nors kalbos inovaciją, ypatybę realizuoja labai mažai žmonių, paskui reiškinys plinta, kol galų gale įsitvirtina visoje bendruomenėje, tampa norma, o senoji forma, senasis reiškinys prisimenamas tik kaip istorinė ar etimologinė įdomybė. Šis modelis, F. Inoue teigimu, taip pat taikytinas ir tarmiškumo kaitos bei nykimo inventorizacijai, nes kalbos kaita yra ne tik lingvistinis, bet ir socialinis-psichologinis reiškinys.

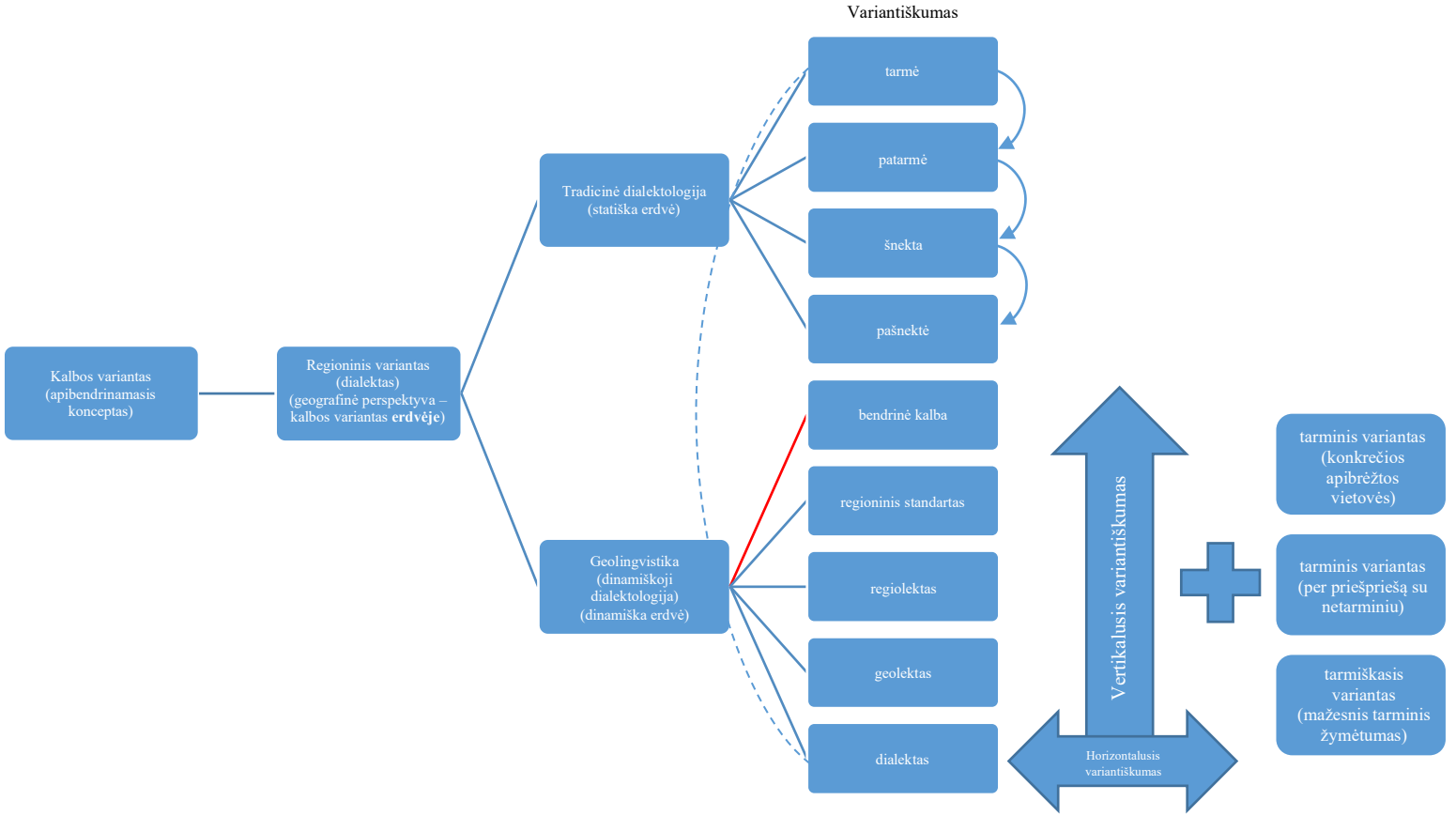
7 paveikslas. 5-ianaris (S formos) kalbos kaitos ir visuomenės sąmonės ryšio modelis (iš Inoue 2012: 121)

Modelis, tiksliau – atvirkščia jo versija, kaip tarmiškumo matavimo metodas leidžia pažvelgti į tarminį variantiškumą kaip į išmatuojamą dydį. Taigi vietinio tarminio varianto kaita gali būti išreikšta procentiškai: 100 proc. žymi tarminę kalbą, 95 proc. rodo pasitaikančias tam tikras „klaidas“ (į tarminį kalbėjimą įtraukiama bendrinės kalbos elementų), 75 proc. – iš visų galimų tarminių atvejų apie ketvirtadalį sudaro netarminiai, 50 proc. – kartu vartojami ir tarminiai, ir netarminiai atvejai, o visi likę etapai rodo artėjimą visuotinai vartojamo netarminio varianto ir, galų gale, standartinės kalbos link (Mikulėnienė 2020b: 6–7). Jau lietuvių geolingvistikos tyrimuose (žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 264) kalbėta apie tai, kad žemaičių geolektai yra labiau žymėti nei aukštaičių geolektai, o kalbant apie naujųjų tarminių darinių ir tradicinės tarmės žymėtumą įtraukta laipsniškumo kategorija: menkai nutolęs nuo arealo tradicinės tarmės, labiau nutolęs nuo arealo tradicinės tarmės, stipriai nutolęs nuo arealo tradicinės tarmės.

Kita vertus, nepaisant to, kad išplėtus kalbinio variantiškumo sampratą ir jai atspindėti vartojami atitinkami terminai, kalbos varianto kategorija ir toliau plačiai vartojama tarmėtyros, kalbos variantiškumo diskurse kalbant apie skirtingus regioninius variantus. Ypač gajus šio termino vartojimas norint

įvardyti tam tikros konkrečios vietovės tarminį variantą jį lyginant su daugiau vietovių apimančiu kalbos variantu – regiolektu, dialektu (pavyzdžiui, Čepaitienė 2019: tarminis variantas konkrečioje vietovėje (pavyzdžiui, Joniškėlyje, Pasvalyje) vs. geolektas kaip daugiau vietovių apimantis kalbos variantas), kuriant priešpriešą per tarmiškumą: tarminis vs. netarminis variantas (pavyzdžiui, Mikulėnienė 2018a; Aliūkaitė 2019), taip pat per tarminio varianto vartotojo ar vietovės kalbos varianto tarmiškumą (pavyzdžiui, Mikulėnienė 2020b: tarminis variantas vs. tarmiškasis variantas).

Apibendrintai tariant, kalbos variantas tampa apibendrinamuoju terminu įvardyti variantą iš geografinės ir socialinės perspektyvų. Įterpus žymenį „regioninis“, jau kalbama apie geografiškai žymėtą kalbos variantą. Priklausomai nuo tradicinės dialektologijos ar naujosios dialektologijos (geolingvistikos), regioniniai variantai skirstomi pagal variantiškumo sampratą: lietuvių tradicinėje dialektologijoje įsigalėjęs terminas *tarmė*, siejamas su konkrečiomis izofonėmis, turi aiškią ribą ir atspindi tradicinės lietuvių dialektologijos požiūrio į variantiškumą tarpsnį, o geolingvistikoje pasitelkus *dialekto* terminą į kalbinio variantiškumo kategoriją įtraukiamas ne tik horizontalusis, bet ir vertikalusis variantiškumas, patį dialektą suvokiant kaip kontinuumą ir jį įvardijant kitais *-lekto* terminais, priklausomai nuo regioninio varianto pakitimo laipsnio. Dialekto terminas jau žymi tradicinės tarmės atstovų, daugiausia vyriausiosios kartos, kalbos variantą, jam priskiriant ryškiausio tarminio žymėtumo laipsnį. Be to, kalbos varianto kategorija pasitelkiama skirtingo santykio su tarmiškumu žymėjimui: tarminį variantą siejant su konkrečia vietove ir jos kalbine bendruomene, tarminį variantą priešinant su netarminiu, o mažesnį tarminio žymėtumo laipsnį atspindi tarmiškojo varianto (plg. su tarminiu) kategorija. Taigi nors ir kalbinis variantiškumas apima platų kategorijų spektrą (žr. 8 pav.), juo atskleidžiama kompleksinė variantiškumo samprata per visus lygmenis: lingvistinių krypčių konceptualizavimo, variantiškumo kaitos fiksavimo, geografinio variantiškumo per tarminį žymėtumą identifikavimo.

8 paveikslas. Kalbos varianto kategorija kalbos variantų klasifikacijoje

Jeigu lietuvių dialektologijoje regioninis variantas būtų lyginamas su dialektu ir tarme per sinonimiškumą, kai kalbos variantas apibrėžiamas per vietą (regioną), pažymėtini keli aspektai (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Tarmės, dialekto ir regioninio varianto terminų vartosenos santykis

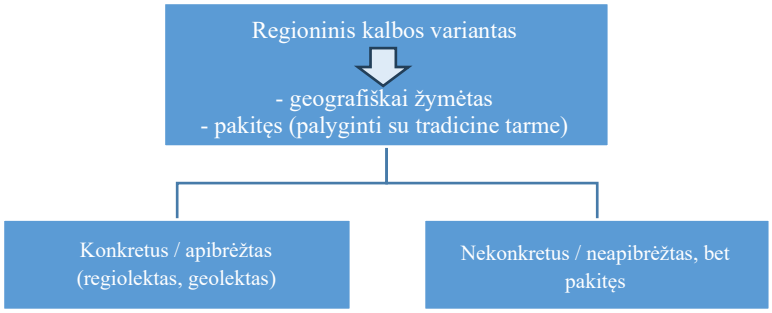
	Tarmė	**Dialektas**	**Regioninis variantas**	
Mokslinė paradigma	Tradicinė dialektologija	Geolingvistika	Geolingvistika	
Žymimas kalbos variantas	Tradicinė tarmė (arba pirminis dialektas)	Bazė, pirminis dialektas (per dialekto kontinuumą)	Pagal vietą žymėtas tarminis variantas	Pakitęs tarmės variantas (skirtingo tarminio žymėtumo)
Termino vienareikšmiškumas / konkretumas	Konkretus, mažiau skaidus	Konkretus, mažiau skaidus	Skaidus (žymi skirtingą tarminį žymėtumą)	

Tarmė yra tradicinės dialektologijos terminas, o šiandieniame dialektologijos diskurse vartojamas kaip tradicinės tarmės, turėjusios aiškias ribas, atitikmuo (pavyzdžiui, tarmės sąvokos vartojimą žr. Zinkevičius 1994: 6, 14–19). Kartu galima teigti, kad jis atspindi tradicinės dialektologijos mokslinę žiūrą į variantiškumą ir tam tikro laikotarpio (iš istorinės perspektyvos) kalbinio variantiškumo konceptualizavimą per vietą. Šis terminas konceptualiai žymi tradicinės dialektologijos tyrimų rezultatus, kai tarmės skirstytos pagal izogloses ir suskirstytos į žemaičių ir aukštaičių tarmes su patarmėmis ir šnektomis. Kaip tradicinės dialektologijos paradigma, taip ir terminas yra konkretus ir neskaidus – žymintis konkretų kalbos variantą, su konkrečiomis ribomis ir kalbinėmis ypatybėmis (pavyzdžiui, Mikulėnienė 2018a: 12). Kita vertus, atkreiptinas dėmesys, kad tam tikrais atvejais kaip sinonimiškas gali būti vartojamas ir tarptautinis dialekto terminas (pavyzdžiui, Meiliūnaitė 2019: 51).

Įsigalėjus geolingvistikai ir platesniam variantiškumo suvokimui, kad kalbos varianto kaitą lemia divergencijos ir konvergencijos reiškiniai, įvedamas dialekto terminas, žymintis dialekto kontinuumą ir horizontaliajame bei vertikaliajame kontinuumuose atspindintis bazinį (tradicinį) dialektą, santykyje su naujaisiais tarminiais dariniais / variantais (geolektu, regiolektu) (pavyzdžiui, Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 258–262; 2014b: 39–42). Šioje sampratoje vietą keičia erdvė: fizinė-geografinė kartu su socialine (žr. Chambers, Trudgill 2004: 5–8).

Geolingvistikoje vartojamas ir regioninio varianto terminas, tačiau jis yra skaidesnis, t. y. sukonkretinamas tam tikrame kontekste: gali žymėti bet kokį pakitusį, palyginti su tradicine tarme, tarminį variantą, siejamą su erdve (pavyzdžiui, geolekto ir regiolekto apibrėžtis žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 41–42) ir dažniau yra siejamas jau su naujais tarminiais variantais (pavyzdžiui, Berruto 2010: 231; Røyneland 2020: 40). Danų dialektologė I. Ejskjær atkreipia dėmesį, kad regioniniai kalbos variantai visų pirma linkę atsirasti ten, kur vietinė tarmė labai skiriasi nuo oficialios standartinės normos ir kur regionas turi stiprų kultūros centrą (Ejskjær 1964: 40, taip pat žr. Røyneland 2020: 50). Be to, I. Ejskjær be kalbinių kriterijų įtraukia dar vieną, reikalingą regioniniam variantui atsirasti, susiformuoti, – subjektyvų pačių kalbos vartotojų regioninio varianto atpažinimą, t. y. kalbos vartotojai turi naują variantą atpažinti kaip objektą (atskirą kalbos variantą) ir į jį orientuotis (Ejskjær 1964: 40, taip pat žr. Røyneland 2020: 50–51).

Taigi, iš vienos pusės, išlaikoma vietos / erdvės matmens svarba, bet neišryškinamas konkretus tarminis žymėtumas, todėl regioninio kalbos varianto terminas galimas vartoti lanksčiai, norint pažymėti pakitusius skirtingo tarminio žymėtumo variantus. Tai aktualu kalbant ne tik apie naujuosius tarpinius variantus, kurie yra apibrėžti (regiolektai, geolektai), bet ir pakitusius, kurie neapibrėžti, bet pastebėti, kaip nutolę nuo tradicinės tarmės (žr. 9 pav.).

9 paveikslas. Regioninio kalbos varianto termino reikšmės

Nors regioninio kalbos varianto terminas yra funkciškai patogus nuolat kintančio variantiškumo kontekste, norint fiksuoti pakitusius naujuosius tarminius variantus moksliniame diskurse, iškyla ir termino abstraktumo problematika. Visų pirma, kaip pažymi U. Røyneland (2020: 40), mokslininkai atkreipė dėmesį, kad apskritai skirtingus kalbos variantus atspindinčių terminų (tarp jų ir varianto) įtrauktis ir vartosena kalbant apie kalbos variantiškumą kuria tam tikrą įsivaizduojamą nuoseklumo,

fokusavimo, stabilumo ir fiksuotų ribų iliuziją[27]. Taigi ir tarmių, kalbų, kalbos variantų apibrėžimas gali būti rizikingas ir apima tam tikrą abstrakciją ir idealizavimą (Røyneland 2020: 44). M. Thelander'is nurodo, kad tikimasi, jog regioninių variantų struktūra yra gana laisva ir su neryškiomis, neaiškiomis ribomis (Thelander 1983: 212; cit. iš Røyneland 2020: 41), bet, kaip atkreipia dėmesį U. Røyneland, kyla klausimas, kiek ši struktūra gali būti laisva, kintanti ir neapibrėžta, iki kol nebėra prasmės išskirti regioninį variantą kaip atskirą vienetą (Røyneland 2020: 41). Tačiau žiūrint į regioninių variantų išskyrimą ir įvardijimą pragmatiškai, o ne orientuojantis į tai, kiek ir kokių tokių regioninių variantų yra, tyrėjai, remdamiesi regioninių variantų konceptu, anot U. Røyneland, gali atskleisti įdomius kalbos vartojimo modelius ir ypač pokyčius, kuriuos lemia pakitusių kalbos variantų vartojimas (Røyneland 2020: 44). Taigi pastangos apibrėžti regioninį variantą gali būti susijusios su siekiu atspindėti lingvistinį ar (ir) sociopsichologinį terminą (Røyneland 2020: 45).

Apskritai tariant, regioninio varianto terminas atspindi pakitusią, t. y. išsiplėtusią žiūrą į variantiškumą, ir kartu lanksčiau leidžia įvardyti skirtingo tarminio žymėtumo naujuosius variantus per vietos / erdvės matmenį. Žvelgiant plačiau, regioninio varianto terminas yra kaip nežymėtasis terminas tarminiam variantui per erdvę apibrėžti ir yra konkretinamas pagal kontekstą ir tam tikro kalbos varianto ištirtumą.

1.3.2. Vartotojo samprata

Kalbos variantiškumas susijęs su kalbine bendruomene (angl. *speech community*), kuri yra heterogeniška (pavyzdžiui, Gal 1982: 859): ją apibrėžia skirtinga jos narių socialinė klasė, lytis, amžius, išsilavinimas ir t. t. Tai yra sociolingvistinis terminas apibrėžti bendruomenę pagal kalbą (Hudson 1996: 24). Taigi kalbinę bendruomenę sudaro tam tikro kalbos varianto vartotojai. Pirmosios apibrėžtys rodo kalbinės bendruomenės tapatinimą su vienu bendru vartojamu kalbiniu kodu, tačiau W. Labov'as (1972) jau pabrėžia ne kiek bendrą kalbinį kodą, o bendras nuostatas ir žinias. Naujausiose apibrėžtyse matyti kalbinės bendruomenės suvokimas ir kaip priimančios panašius

[27] Plg. „More generally, fundamental concepts like "language", "code" or "variety", as well as the very idea that people switch between clearly identifiable codes, have come under heavy criticism in recent sociolinguistic research. The main charge is that these notions contribute to an illusion of coherence, focus, stability and fixed boundaries while in fact such features are not to be assumed (see, e.g., Blommaert, 2010; Eckert, 2008; Garcia & Li Wei, 2014; Jørgensen, 2008)" (Røyneland 2020: 40).

sprendimus dėl veiksmų, susijusių su kalbiniais ir nekalbiniais pasirinkimais (Lameli 2019: 16–17).

Pažymint kalbinės bendruomenės nario funkcionavimą bendrų nuostatų ir veiksmų plotmėje, atkreiptinas dėmesys į abipusę – iš bendruomenės nario bendruomenei ir atvirkščiai – įtaką. Anot sociologo P. Bourdieu (1977, 1991, 1994, 1995), bendruomenės nariai aktyviai veikia socializacijos procese, kuriame įgyja tam tikrus pažinimo modelius, tokius kaip vertinimai, socialinės preferencijos, veikimo principai (cit. iš. Mæhlum 2010: 19). Bendruomenės nariai suvokiami kaip aktyviai veikiantys asmenys, kurie vienu metu ir veikia, ir visa tai interpretuoja – jie dalijasi tam tikromis socialinėmis reprezentacijomis, stereotipais, diskurso praktikomis, kas tampa fonu, kuriame žmogus patiria ir suvokia pasaulį ir kuris galiausiai turi įtakos ir patiems veiksmams tame pačiame pasaulyje (Mæhlum 2010: 19–20). Kalbinės bendruomenės kontekste būtų galima teigti, kad kalbinės ar kalbinių bendruomenių nariai įgyja tam tikras nuostatas, reprezentuoja atitinkamą kalbinį elgesį, tačiau visa tai iš kitos pusės formuoja ir pačią visuomenę – formavimo(si) įtaka yra lyg uždaras ratas, t. y. abipusė.

Taigi kalbinius reiškinius galima analizuoti tiek pačios kalbos kontekste, tiek platesniame socialinio elgesio kontekste. Pirmuoju atveju analizuojama kalbinių duomenų visuma, antruoju – kalbiniai reiškiniai socialiai apibrėžtoje kalbinėje bendruomenėje, atspindint bendresnes kalbinio elgesio normas (Gumperz 1968: 381), taip pat nuostatas, vaizdinius.

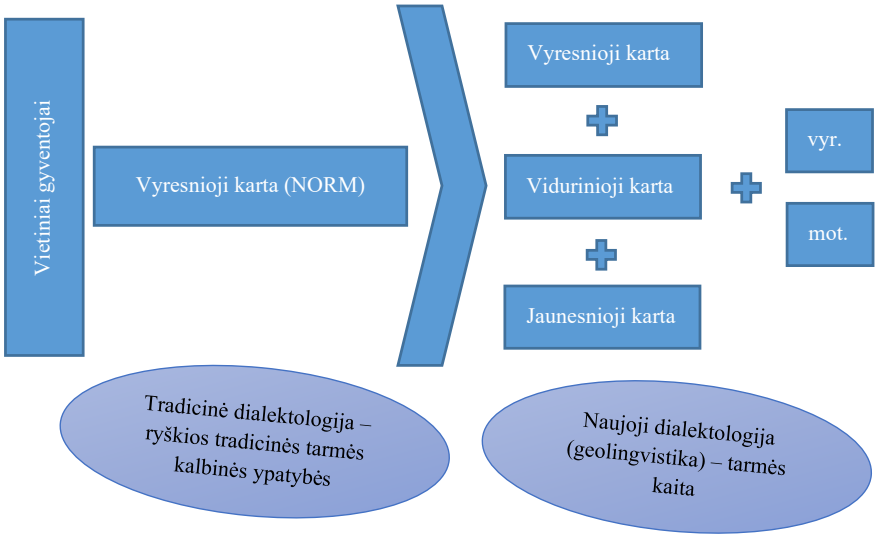
Apskritai sociolingvistikoje kalbinės bendruomenės terminų apibrėžtys įvairuoja dėl tyrėjų koncentravimosi į skirtingus aspektus ir vėliau tų apibrėžčių pritaikymą bendram vartojimui (Patrick 2004). Nepaisant to, kad kalbinė bendruomenė nėra homogeniška, jos narius sieja geografinė vietos reikšmė, etiketės, pagal kurias jie save priskiria konkrečiai bendruomenei (pavyzdžiui, įvardija ir savo komunikacines praktikas (kalbinių kodų pasirinkimą) ir kalbinei bendruomenei nepriklausančius asmenis) ir užkoduota (kalbinė) praktika, atsispindinti bendrą nuostatų, įsitikinimų ir vertybių sistemą, kuri ir tampa svarbiausiu kalbinės bendruomenės rodikliu, lyginant su geografiniu regionu, bendra erdve ir etiketėmis (save priskiriant tam tikrai bendruomenei) (Milburn 2004: 434).

Kalbant apie regioninį variantiškumą, regioniniai kalbos variantai pirmiausia apibrėžiami per erdvę arba per santykį su erdve. Pažymėtina, kad kalbinė bendruomenė savaime ir kartu įtraukiant ekstralingvistinius, socialinius veiksnius išlieka heterogeniška kalbos kaitos epicentre, o tai aktualu kalbant apie pereiginius kalbos variantus. Kaip pažymi J. E. Schmidt'as (2009), asmuo bendrauja tik su (maža) visos kalbinės

bendruomenės dalimi; bendrauja tik tam tikrais laikotarpiais (gyvenimo etapais); sąveika apima tik dalį asmeniui svarbių situacijų (pavyzdžiui, profesinis ar buitinis bendravimas); komunikaciniai kontekstai, suskirstyti pagal atskirus gyvenimo etapus, skiriasi savo subjektyvia reikšme. Taigi kalbinė bendruomenė, kaip ir pats kalbos variantas, yra dinamiški, o ir patys kalbinės bendruomenės nariai kalbinių žinių atžvilgiu atsiduria skirtingose kalbos kaitos fazėse, kai mokosi pagrindinių kalbos sistemos taisyklių, kai aktyviai ir sąmoningai atitinka kitų (kalbinio) elgesio lūkesčius, kai vyksta abipusis nesąmoningas prisitaikymas (Schmidt 2009: 213). Taigi kalbinė bendruomenė, nors ir apibrėžiama per kalbos variantą, sąveikauja su kitomis kalbinėmis bendruomenėmis, o tai turi įtakos kalbos varianto kaitai.

Regioninio kalbos varianto vartotojo apibrėžtis svarbi vertinant ir atspindint kalbinį variantiškumą. Regioninio kalbos varianto vartotojas iš tradicinės dialektologijos perspektyvų suvoktas ir suvokiamas kaip tiriamosios medžiagos šaltinis. Pirmiausia jis tapatintas su NORM'o modeliu – sėslus, senas (pagyvenęs) kaimo vyras (angl. *nonmobile, older, rural males*; Chambers, Trudgill 2004: 29; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 32–33) – siekiant atspindėti prototipinį tarmišką kalbėjimą ir kartu taip parodant / kuriant uždarą tarminę bendruomenę. Toks tiriamojo suvokimas atspindi tik vienos siauros bendruomenės vartojamą kalbos variantą, o tokio pobūdžio tyrimai yra naudingi siekiant užfiksuoti kuo mažiau pakitusią tarmę, nes informantai pasirenkami kuo vyresni, kuo mažiau keliavę, susituokę su to paties kalbos varianto atstovu, turintys menką išsilavinimą, nekalbantys kitomis kalbomis (pageidautina). Tačiau siekiant fiksuoti esamą kalbinę situaciją, kalbos variantų kaitą, informantų laukas praplėstas – įtraukiami viduriniosios ir jaunosios kartos respondentai (Kardelis 2013; Meiliūnaitė 2020: 46; Mikulėnienė 2020a; žr. 10 pav.).

Geolingvistikoje regioninio kalbos varianto vartotojai, kaip tiriamieji, suvokiami plačiau, įtraukiant kalbos variantiškumo kompleksiškumą atspindinčius sociolingvistinius kintamuosius (žr. Aliūkaitė, Jaroslavienė, Meiliūnaitė 2014: 54–55, 58–60). Taigi pakitus žiūrai į kalbinį variantiškumą, varianto vartotojų kaip tiriamųjų spektras praplėstas, siekiant atskleisti ne tik tam tikro tarminio varianto kalbines ypatybes kaip tą kalbos variantą reprezentuojančias, bet ir fiksuoti tarminio varianto kaitą per skirtingas kartas, atspindinčias skirtingus vietinio kalbos varianto kaitos procesus ir rezultatus, taip pat numatyti kalbos varianto kaitos perspektyvas.

10 paveikslas. Respondento įtrauktis tradicinėje ir šiuolaikinėje dialektologijoje tiriant tarminio varianto kalbines ypatybes (pagal Meiliūnaitė 2020; Mikulėnienė 2020a)

Perceptyviojoje dialektologijoje paprastasis (arba naivusis) tam tikro kalbos varianto vartotojas[28] (suvokėjas-vertintojas) į tyrimų lauką įtraukiamas kaip medžiagos ir variantiškumo *per se* šaltinis, atskleidžiantis nuostatas ir esamas sampratas dėl kalbos variantų. Jis, būdamas tam tikros kalbinės tikrovės dalimi ir atpažindamas (ar tariamai atpažindamas) variantus, gali juos vertinti subjektyviai (plg. su tradicine dialektologija, kai variantiškumas atskleidžiamas tiksliai nustatant ir brėžiant tarmių ribas ir taip diferencijuojant tarmes) (Aliūkaitė 2009: 164; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016: 92; Kardelis 2016: 3; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 14, 36–38). Į perceptyviosios dialektologijos, laikomos tarpdalykiniu mokslu (Hernández Campoy 2002: 133), interesų sritį įtraukiama kalbos struktūra, kalbinės skirtys, dialektų kaita ir kartu, remiantis socialiniu psichologiniu požiūriu, nagrinėjama kalbos variantų skirtumų samprata ir vertinimas iš nelingvisto, t. y. paprastojo kalbos vartotojo[29], perspektyvos (Aliūkaitė, Mikulėnienė,

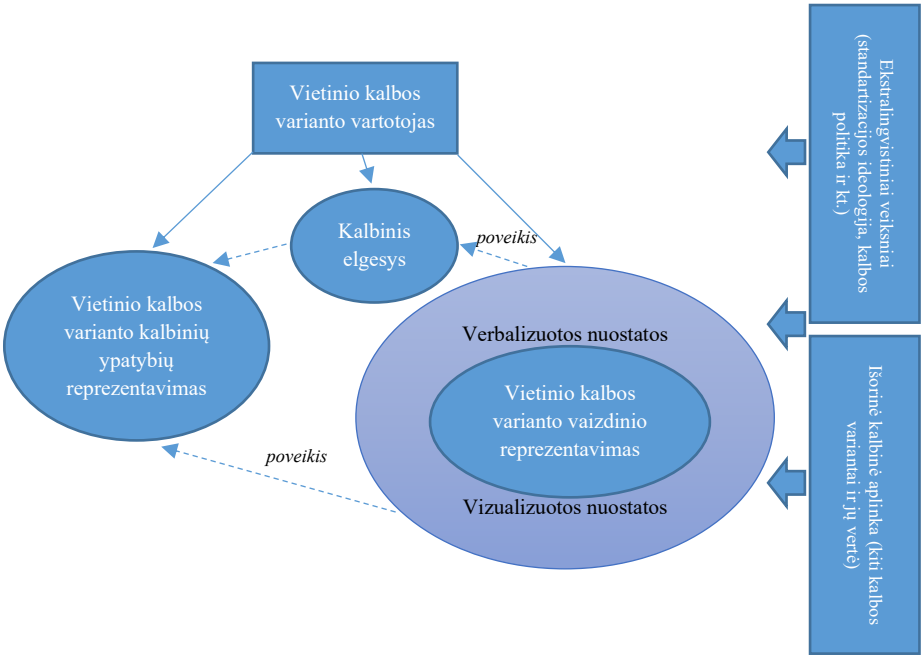
[28] Terminų tokiems asmenims įvardyti mokslininkų darbuose esama daugiau, pavyzdžiui, naivusis (angl. *naïve*) bendruomenės narys, paprastasis vartotojas / vertintojas (angl. *ordinary*) ar mėgėjas, neprofesionalas (angl. *layman*) (plačiau žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 36–38).

[29] Profesionalaus lingvisto ir nelingvisto skirtis įtvirtinta liaudies lingvistikos paradigmoje, siekiant ne marginalizuoti kaimo, mažiau išsilavinusių žmonių grupes, o sujungti žmones (liaudį) per tradicinių žinių ir elgesio būdų ne savo profesiniame pasaulyje kontekstą (Preston 2011a).

Špaitienė, Geržotaitė 2017: 33). Taigi perceptyviojoje dialektologijoje paprastasis kalbos bendruomenės narys suvokiamas kaip nuostatų, o per jas – ir kompleksiškų kalbos variantų vaizdinių šaltinis.

Variantiškumas, suvokiamas iš paprastojo kalbos vartotojo perspektyvos, ir naivusis tarminis sąmoningumas yra tapęnaująjį dialektologijos etapą žyminčiu perceptyviosios dialektologijos objektu. Kaip pažymi J. Cramer, paprastiesiems kalbos vartotojams patiems įvertinus kalbos variantus galima giliau pažvelgti į kognityvinius procesus, motyvuojančius kalbinius pasirinkimus, o kalbinių nuostatų analizė – į įvertinimus ir ideologijas, kurios turi įtakos identiteto formavimuisi (Cramer 2018: 62)[30].

Taigi tam tikro kalbos varianto vartotojas galimas suvokti ir kaip pasyvi (iš dalies) – kalbines ypatybes reprezentuojanti, ir kaip aktyvi kalbos variantiškumo dalis, nuo kurios kalbinio elgesio, nuostatų priklauso kalbos variantų esatis ir kaita (žr. 11 pav.).

11 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartotojo samprata

[30] Plg. „Focusing on the evaluation of linguistic forms by speakers themselves allows for clearer insight into the cognitive processes that motivate linguistic choices, and the study of language regard permits an analysis of the attitudes and ideologies that come to bear on identity constructions“ (Cramer 2018: 62).

Kalbos varianto vartotojas atsiduria kalbos variantiškumo epicentre ir kaip kalbinių ypatybių „realizuotojas“, ir kaip kalbinius pokyčius per kalbinį elgesį lemiantis kalbinės bendruomenės narys[31]. Kartu pažymėtina, kad vietinio (*savo*) kalbos varianto vartotojas nėra savarankiškas dėmuo: vietinio kalbos varianto reprezentavimas tiek kalbiniu elgesiu, tiek nuostatomis yra glaudžiai susijęs ir su kitais kalbos varianto vartotojo aplinkoje koegzistuojančiais variantais ir nuostatomis dėl jų. Taigi tam tikro kalbos varianto bendruomenės narį reikėtų suvokti kaip egzistuojantį tarp kitų kalbinių bendruomenių, vartojančių skirtingus, turinčius skirtingą prestižą, kalbos variantus.

1.3.3. Vietos ir erdvės samprata

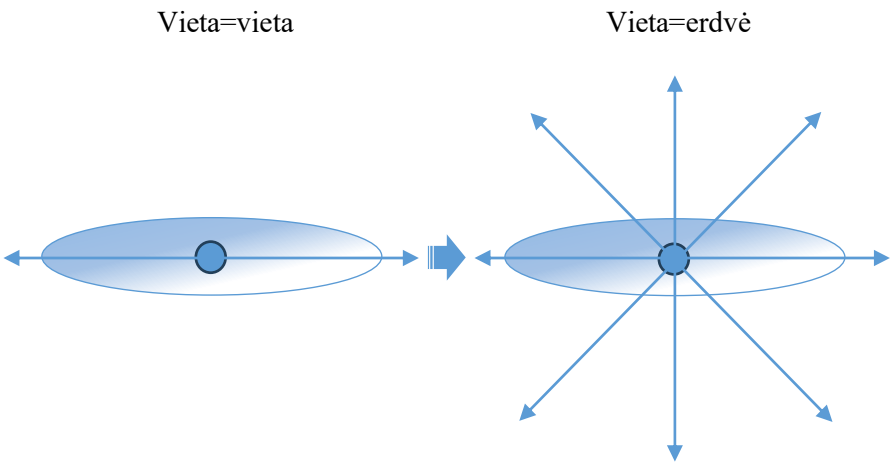
Regioninio kalbos varianto apibrėžtis pirmiausia implikuoja sąsają su konkrečia geografine vietove (vieta), regionu (pavyzdžiui, angl. *geographical-regional varieties* – liet. *geografiniai regioniniai variantai*) (Mutt 1977: 14). Apskritai tradicinėje dialektologijoje vieta visada buvo vienas svarbiausių (net jeigu ne vienintelis) kalbinės variacijos skirtumų kalbinėse bendruomenėse aiškinimo veiksnių (Schwarz 2014: 66). Jos [tradicinės dialektologijos] atstovai kalbinius skirtumus tiesiogiai siejo su vietomis (regionais), o varianto vartotojo gimtavietiškumas (angl. *local nativity*) vertintas kaip svarbus veiksnys informantų atrankose (Chambers 2000: 177–178). Tradiciniuose dialektologiniuose tyrimuose kalbos variantiškumas buvo vertinamas kaip vienmatis (angl. *one-dimensional*), t. y. domėtasi tik geografiniu lygmeniu (Stoeckle 2016: 195). Bet, žinoma, informantų NORM'o modelis, kuris per sėslumo (nemobilumo) požymį (angl. *non-mobile*)[32] aiškiausiai implikavo vartotojo sąsają su vieta, dėl objektyvių priežasčių tampa nepakankamu. Empiriniu lygmeniu pasikeičia bendruomenių elgsena, visuomenių sąrangos (lingvistinį / kalbinį nestabilumą lemia geografinis (iš kaimų į miestus) ir socialus mobilumas, aukštas išsilavinimo lygis ir kt. (Taeldeman 2010: 355; taip pat žr. Auer 2005: 25) ir kartu teoriniu-metodologiniu lygmeniu įvyksta vadinamasis sociolingvistinis posūkis dialektologijoje. Kaip taikliai įvardijo Ph. Stoeckle'is: „Formulė viena vieta = viena tarmė neatitinka kalbinės realybės; priešingai – net ir toje

[31] Prisimintinas pristatytas F. Inoue kalbos kaitos ir visuomenės sąmonės ryšio modelis, žr. 1.3.1. poskyrį.

[32] Plg. tradicinės dialektologijos atstovai kėlė sąlygą informantų sėslumui, nes manė, kad mobilumas yra pagrindinis akcentų ir dialektų (tarmių) niveliavimosi veiksnys (Chambers 2000: 178).

pačioje vietovėje esama variantiškumo tarp skirtingų kalbėtojų ar net to paties kalbėtojo kalboje“ (Stoeckle 2016: 195–196)[33].

Taigi, kaip minėta ankstesniame skyriuje, NORM’o modelis sociolingvistikoje ir geolingvistikoje išplečiamas, t. y. papildomas įvairialypės (lytimi, amžiumi, klase ir kt.) visuomenės samprata, taip praplečiant tiriamųjų spektrą ir įteisinant kalbos ir jos variantų įvairiapusiškumą ir ne tik iš horizontalios (fizinės), bet ir vertikalios (socialinės) erdvės perspektyvos. Galima teigti, kad jau minėtos kalbos variantiškumo kompleksiškumą apibrėžiančios dimensijos (laiko-istorinė dimensija (kalbos variantas kinta bėgant laikui), erdvės-geografinė dimensija (kalbos variantas įvairuoja atsižvelgiant į juo kalbančiųjų geografinį pasiskirstymą), socialinė, situacinė dimensija (kalbos variantas skiriasi atsižvelgiant į įvairias komunikacines situacijas, kuriose jis vartojamas)) (Berruto 2010: 226–227) įtvirtina erdvės daugiamatiškumą. Taigi vieta (angl. *place* ar *region*[34]) dialektologijos paradigmoje (plačiąja prasme apimant ir miestų dialektologiją, t. y. sociolingvistiką ir geolingvistiką) virsta vieta / erdve (angl. *space*)[35] (žr. 12 pav.).

12 paveikslas. Vietos vienadimensiškumas ir erdvės daugiadimensiškumas (vieta=erdvė, remiantis Berruto 2010: 237)

[33] Plg. „The equation one place = one variety does not correspond to linguistic reality, rather we find inter- and even intra-speaker variation at single locations“ (Stoeckle 2016: 195–196).

[34] Reikia pridurti, kad angl. *region* nėra visai tikslu versti *vieta,* vis dėlto iš tradicinės dialektologijos perspektyvos toks prilyginimas galėtų būti teisingas, pavyzdžiui, suprantant Žemaitiją kaip vietą, t. y. žemaičių tarmės vietą.

[35] Lietuvių terminijoje naujojoje dialektologijoje šie du terminai vartojami ir sinonimiškai.

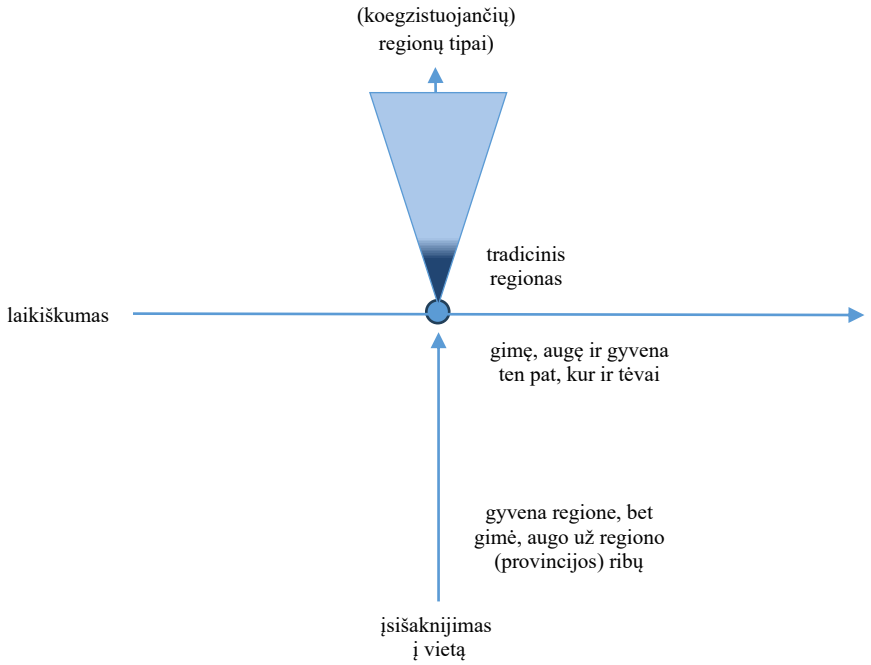
Taigi apibendrintai galima sakyti, kad su varianto samprata glaudžiai susijusi vietos ir erdvės (angl. *space*) samprata. Nors vieta / erdvė ir įgyja naujų požymių, ji tiek dialektologų, tiek sociolingvistų laikoma vienu iš pagrindinių kalbinės įvairovės kintamųjų (žr. Britain 2008). Tiek iš geografinės perspektyvos, tiek metaforiškai, pavyzdžiui, socialinė „vieta“, kai visuomenėje užimama tam tikra socialinė padėtis, o geografija neretai įtraukiama kaip vienas iš būdų paaiškinti kalbinį variantiškumą (Johnstone 2013: 203). Apskritai reikia pridurti, kad šios sąvokos – vieta ir erdvė – yra pirmiausia geografijos paradigmos, taigi pirmiausia šios paradigmos tyrėjų darbuose formuluojamos sampratos veikia ir dialektologų požiūrius.

Kaip rodo tyrimai (pavyzdžiui, Ragauskaitė 2019) vieta (regionas) vis dar gali būti vienas iš bazinių kintamųjų. J. K. Chambers'as, atkreipdamas dėmesį, kad regioniškumas gali būti vienas iš nepriklausomų kintamųjų kalbinio variantiškumo tyrimuose, teigia, kad regioniškumo kintamasis leidžia priartėti prie įvertinimo, kaip vyksta kalbiniai pokyčiai, o jį galima tirti nustačius regioniškumo indeksą (angl. *the Regionality Index* (RI)) (Chambers 2000: 179; Aliūkaitė, Jaroslavienė, Meiliūnaitė 2014: 57). Regioniškumas, anot J. K. Chambers'o, yra keturių pagrindinių komponentų funkcija:

- vieta, kurioje tiriamasis (subjektas) augo nuo 8 iki 18 metų;
- vieta, kurioje tiriamasis (subjektas) gimė;
- vieta, kurioje tiriamasis (subjektas) dabar gyvena;
- vieta, kurioje gimė tiriamojo (subjekto) tėvai (2000: 179)[36].

Regioniškumo indeksas atskleidžia apibendrinamąjį tiriamųjų sąsajos su regionu matą / laipsnį (Chambers 2000: 9). Apibendrintai galima teigti, kad jis leidžia įvertinti, kiek tiriamasis yra susijęs su regionu fiziškai-geografiškai tiesiogiai per savo, tiek netiesiogiai per tėvų gyvenamąją (ir, svarbiausia, kalbinę) patirtį ir ryšį su konkrečia vieta. Regioniškumo indeksas atspindi tiriamojo *įsišaknijimą* į tam tikro regiono, pirmiausia kaip fizinės erdvės (vietos), aplinką (žr. 13 pav.).

[36] Plg. „Regionality, in our terms, is a function of four main components:
– the place where the subject was raised from 8 to 18
– the place where the subject was born
– the place where the subject lives now
– the place where the subject's parents were born“ (Chambers 2000: 179).

13 paveikslas. Regiono ir regioniškumo daugiamatiškumas (remiantis Chambers 2000; Zelinsky 1992 (cit. iš Kretzschmar 2011))

Vietos, laiko, bendruomenės (nario) dedamosios regioniškumą įterpia tiek į horizontalią, tiek į vertikalią plotmes. Taigi regionas nėra tik fizinė-geografinė plotmė, nors pirmiausia būtent ir yra suvokiama per ją, nes šis matmuo yra sąlygiškai pastovus ir galimas aiškiai apibrėžti. Tikriausiai dėl to regiono, kaip fizinės vietos, matmuo vis dar išlieka aktualus kalbant apie regioninio kalbos varianto vartotojų tapatinimąsi su konkrečia vieta ir regioninį kalbos variantą siejant su konkrečia vieta. Priklausymas tam tikram regionui tampa vienu iš tapatybei apibrėžti svarbių elementų, nes regioną galima suvokti kaip savotišką įsivaizduojamą bendruomenę (Burbulytė 2005: 20). Kultūros geografas W. Zelinsky'is regionus apskritai apibūdina kaip kultūrines vietas (angl. *cultural area*). Kultūrinę vietą jis apibrėžia kaip naiviai suvokiamą laiko ir erdvės kontinuumo segmentą, išskiriamą iš kitų, remiantis autentiškais kultūrinių sistemų skirtumais. Jo vertinimu, dvi ypatybės, išskiriančios regioną iš kitų geografinių regionų, yra: 1) nepaprastai daug būdų, kuriais jis pasireiškia fiziškai ir elgesiu; ir 2) dalyvių savimonės sąlyga (1992: 112, cit. iš Kretzschmar 2011: 186–187). Taigi regiono kaip kultūros erdvės sampratai svarbus žmonių santykis su aplinka, kitaip, – tai „vieta laike

ir erdvėje, kurioje žmonės elgiasi tam tikru būdu ir kurioje galima rasti fizinių įrodymų, susijusių su tuo elgesiu“ (Kretzschmar 2011: 188)[37].

Kultūros geografijos paradigmos požiūriu, egzistuoja tradiciniai regionai (angl. *traditional regions*), kurie yra sąlygiškai savarankiški, stabilūs, ilgaamžiai ir jiems žmonės priskiriami pagal gimimo faktą. Tradicinių regionų samprata tampa pagrindiniu šaltiniu suvokti regioninį suskirstymą. Tačiau jie [tradiciniai regionai] persidengia su vadinamaisiais nepriklausomais ar pasirenkamaisiais (savanoriškais) regionais (angl. *voluntary regions*), kurie iš esmės palaipsniui keičia prigimtinio priskyrimo regionui idėją, šiuo atveju asmenys gali laisvai dalyvauti norimoje kultūros srityje / erdvėje (Kretzschmar 2011: 188–189). Taigi susikuria savotiški „regionai“ regionuose, arba – vietos vietose. W. Zelinsky'is juos vadina naująja kultūros geometrija (angl. *a new geometry of culture*), kai subjektai dėl įvairių savivieškos priežasčių prisišlieja, *šaknijasi* kokiose nors erdvėse, pavyzdžiui, universitetų miesteliuose, naujamiesčiuose ar pan. Trečias regionų tipas – vernakulo arba percepcinis regionas (angl. *vernacular region* arba *perceptual region*) – apskritai susiformuoja labiau kaip mentalinis žemėlapis, kuriame geografinė plotmė (nors ir be aiškių ribų) yra tik iš dalies svarbi (Kretzschmar 2011: 190). Atkreiptinas dėmesys, kad skirtingų tipų regionai gali egzistuoti toje pačioje vietoje, jie persidengia, todėl tokia trinarė samprata atskleidžia regioną kaip daugiamatį konstruktą. Fiziniai parametrai, geografinis matmuo (tradicinio regiono) persipina su subjektyviais (šis aspektas bus svarbus praktinėje disertacijos dalyje) percepciniais regionais. Fizinė aplinka yra nuolat reflektuojama, randasi naujos percepcijos. Apibendrinant galima teigti, kad regiono, kaip kultūros erdvės, samprata integruoja laiko (ilgalaikis, trumpalaikis (fragmentiškas)), vietos (konkreti, pastovi / neapibrėžta, laikina, fizinė / mentalinė), bendruomenės (prigimtinė / pasirenkama) matmenis. Šiam vertinimui iš esmės atitaria visuomeninės geografijos perspektyva, aiškinanti trijų tipų erdvių sąrangą: euklidinę (angl. *euclidean space*) (objektyvi, geografinė, socialiai išskirta matematinė ir fizinė erdvė), socialinę (angl. *social space*) (suformuota žmogaus ir socialinių organizacijų įtraukiant žmogaus manipuliaciją aplinka, kontekstualizaciją per tiesioginį santykį (erdvės organizavimas ir valdymas politiniu lygmeniu)), percepcinę (angl. *perceived space*) (kaip visuomenė suvokia savo artimiausią ir tolimesnę aplinką, atsižvelgiant į tai, kaip žmonių aplinkos suvokimas ir požiūris formuojasi ir yra konstruojami kasdienėmis praktikomis). Jos visos kartu

[37] Plg. „Thus, a region is not merely some arbitrary tract of geography, but instead a location in time and space in which people behave in some particular way, and in which we may find physical evidence related to that behavior“ (Kretzschmar 2011: 188).

sukuria erdviškumą, pagrindinę visuomeninės geografijos dimensiją, ir visos egzistuoja priklausomai viena nuo kitos (Britain 2002: 604; 2013: 472).

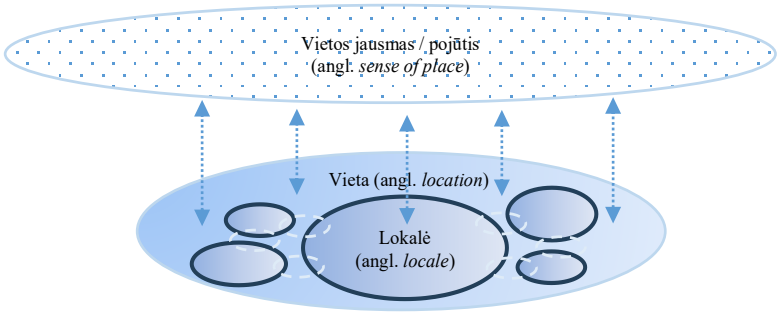
Tiek trinarė regiono samprata, tiek trinarė erdvės tipologija turi aiškią koreliaciją ir su kalbos variantiškumo suvokimu. Tradicinės dialektologijos varianto (kaip statiško ir turinčio aiškias ribas) lokalizavimas koreliuoja su tradicinio regiono samprata arba su euklidine, t. y. objektyvia, geografine, fizine erdve. Kaip taikliai yra pažymėję P. Jeszenszky'is, A. Hasse ir Ph. Stöckle'is (2023: 139), tradiciniuose dialektologijos modeliuose geografinė erdvė paprastai laikyta (/ laikoma) fizine talpykla (angl. *a physical container*), kurioje yra dialektai ir kalbos. W. Zelinsky'io žiūra, fokusuojanti į kultūrines vietas, keičia tradicinę sampratą ir leidžia regioną susieti, tapatinti su geografine vieta ne tiesiogiai, bet indeksuojant vietą per kultūrą ir percepciją (cit. iš Kretzschmar 2011: 191).

Dialektologinei vietos sampratai ne mažiau svarbi politinės geografijos atstovo J. A. Agnew'iaus (2002) trijų dimensijų vietos samprata. Jo išskirtos „prasmingos / reikšmingos vietos" (angl. *a "meaningful location"*) dimensijos kartu apibrėžia ir apibūdina vietą (Agnew 2002: 16; 2011: 326–327). Pirmoji dimensija – *lokalė* (vieta arba aplinka) (angl. *locale*), kurioje vyksta kasdienis žmonių gyvenimas (Agnew 2002: 16; 2011: 326). Šį terminą J. A. Agnew'ius perėmė iš A. Giddens'o (1984: 118), vietą (*lokalę*) apibūdinusio kaip erdvės naudojimą, siekiant sukurti bendravimo aplinkas, o šios bendravimo aplinkos savo ruožtu yra būtinos siekiant apibrėžti jo [bendravimo] kontekstualumą[38]. Vieta (*lokalė*) iš esmės yra socialinio gyvenimo ir aplinkos transformacijos erdvė (Agnew 2011: 326). J. A. Agnew'iaus vietos koncepcijos antroji dimensija – vieta kaip lokacija arba mazgas (angl. *location or node*) – reiškia vietą, susaistančią *lokalę* su platesniais tinklais ir teritoriniu kontekstu, kuriame ir yra *lokalė* (Agnew 2002: 16). Vieta kaip lokacija yra vietų (*lokalių*) arba aplinkų, kuriose vyksta kasdienio gyvenimo veiklos, seka. Ne visos vietos (*lokalės*) būtinai turi būti lokalizuotos, pavyzdžiui, interneto pokalbių kambariai (Agnew 2011: 326–327). Trečioji, ir ne mažiau svarbi, dimensija – vietos jausmas / pojūtis (angl. *sense of place*) – J. A. Agnew'iaus trinarėje vietos koncepcijoje reiškia „simbolinį tapatinimąsi su vieta kaip išskirtine ir sudarančia asmeninės tapatybės bei asmeninių interesų visumą"[39] (Agnew 2002: 16). Bendruomenės nario santykis su vieta – vietos jausmas / pojūtis –

[38] Plg. „Locales refer to the use of space to provide the *settings* of interaction, the settings of interaction in turn being essential to specifying its *contextuality*" (Giddens 1984: 118).

[39] Plg. „The third is a sense of place or symbolic identification with a place as distinctive and constitutive of a personal identity and a set of personal interests" (Agnew 2002: 16).

yra labai svarbus norint suprasti vietos poveikį kalbai (Agnew 2002: 16; taip pat žr. 14 pav.).

14 paveikslas. Vietos / erdvės komponentai (pagal Agnew 2002)

Vietos jausmo / pojūčio dimensija įtvirtina, kad kalbos varianto vartotojas su vieta yra susijęs per tapatybės priėmimą ir / ar konstravimą. Kaip nurodo P. E. Reed'as (2020: 2), kalbos varianto vartotojas, turintis glaudų ryšį su vieta, patiriantis, išgyvenantis vietos jausmą, realizuoja vietos varianto ypatybes (net jei jos stigmatizuotos), nes jos [ypatybės] indeksuoja tą vietą.

Tiek lokaliame, tiek regioniniame ar nacionaliniame kontekste kalbinės ypatybės turi socialinę reikšmę. Svarbu pabrėžti, kad iš esmės kalbinės ypatybės pačios savaime neturi, neperteikia socialinės informacijos (Reed 2020: 2–3) – socialinė reikšmė įgyjama / priskiriama per kalbėjimo praktikas, kai tam tikra kalbinė ypatybė siejama su tam tikra asmenų grupe, bendruomene ar tam tikromis jų charakteristikomis. Indeksiniai ryšiai tarp tam tikros kalbinės ypatybės ir jų vartotojų savybių (ar kitų priskiriamų reikšmių) veikia tada, kai tas ryšys yra suvokiamas ir atpažįstamas žmonių, vadinasi, turi reikšmę visuomenėje (Reed 2020: 2–3). Taigi tam tikros varianto ypatybės indeksiniais ryšiais vartotojus, realizuojančius šias ypatybes, susieja su vietos variantu, kitaip, – indeksiniai ryšiai perkeliami ir į geografinę erdvę: tam tikros geografinės vietovės kalbos varianto vartotojai, realizuojantys tam tikras kalbines ypatybes, atsiskiria nuo kitos vietovės. Kai kurios iš šių ypatybių skiriasi nuo lygiagrečių ypatybių kitoje geografinėje vietovėje, nes vieno regiono kalbėtojų istorija ir (arba) gyvenvietė šiek tiek skiriasi nuo kito regiono. Kalbos variantų vartotojai išsiskiria tam tikromis kalbinėmis ypatybėmis ir taip jie yra pastebimi. Panašiu principu ir nuostatos apie tam tikrą vietovę yra susijusios su kalbinėmis ypatybėmis (Reed 2020: 3).

J. A. Agnew'iaus tridimensei vietos koncepcijai artima sociolingvistės B. Johnstone (2004: 66–70) įtvirtinta[40] „vietos kaip lokacijos" (angl. *place as location*)[41] ir „vietos kaip reikšmės" (angl. *place as meaning*) samprata. Tyrėjos teigimu, vieta gali būti suvokiama ne tik kaip fizinis objektas, bet ir socialiai sukonstruotas, konstruojamas žmonių per jų bendras patirtis (Johnstone 2004: 66–70; taip pat žr. Berruto 2010: 227). Jų sąsaja kartu koreliuoja su vietos sampratos kompleksiškumu ne tik lokalizuojant kalbos variantą, bet kartu ir priskiriant jam tam tikras vertes. B. Johnstone (2004: 70), remdamasi R. Mugerauer'iu (1985), konstatuoja, kad kalbos, dialektai ir apskritai kalbėjimo būdai kuria ir reflektuoja namų jausmo (angl. *„at-homeness"*) regione būseną.

Pridurtina, kad J. A. Agnew'ius (2002: 16), atskirdamas vietos ir erdvės kategorijas, pažymėjo, kad erdvę (angl. *space*) galima laikyti „iš viršaus į apačią" (angl. *top-down*) kuriamu geografiniu-erdviniu vienetu. Pavyzdžiui, „iš viršaus į apačią" nubrėžiamos valstybių sienos, „sukuriami" tradiciniai regionai (žr. pristatytą trinarę regionų koncepciją 14 pav.), taigi erdves apibrėžia galios veikėjai (pavyzdžiui, valstybių vadovai), primetantys savo kontrolę ir istorijas kitiems. Vieta (angl. *place*), vadovaujantis J. A. Agnew'iaus vertinimu (2002: 16), kuriama „iš apačios į viršų" (angl. *bottom-up*), reprezentuoja paprastų žmonių požiūrius, percepcijas ir veiksmus. Paprastai vietos yra labiau lokalizuotos, nes jos asocijuojasi su tuo, kas pažįstama, su buvimu namuose. Tačiau jos gali būti ir didesnės teritorijos – tai priklauso nuo geografinių veiklos dėsningumų, socialinių tinklų ryšių bei prisirišimo ir priklausymo jausmo projekcijos[42]. Ši skirtis – „iš viršaus į apačią" ir „iš apačios į viršų" – svarbi perceptyviosios dialektologijos paradigmai. Reikšmingų regionų (angl. *meaningful regions*) (Johnstone 2004: 72) konstravimu „iš apačios" pagrįsta viena iš perceptyviosios dialektologijos bazinių – pieštinių žemėlapių (angl. *draw-a-map*) (Preston 2018b: 21–22; taip pat žr. 2.2. poskyrį) – technikų.

[40] Reikia pridurti, kad sociolingvistės išplėtota samprata nėra kaip nors originali – mokslininkė tiesiog susistemino geografų, kultūros geografų ir kt. įžvalgas apie vietą.

[41] B. Johnstone pažymi, kad: „Discourses about place, when place is seen as location, are expository: because they exist independently of peoples' interpretations, places can be objectively described and explained. Places are, in other words, value-neutral; a person is in a place if he or she is physically located there, from a place if he or she was born there. The epistemological underpinnings of this way of thinking about place and the relationships of humans and places are positivistic and modernist" (Johnstone 2004: 68).

[42] Plg. „Typically places are more localized, given that they are associated with familiar, with being at home. But they can also be larger areas, depending on geographical patterns of activities, social network connections, and the projection of attachment comfort of belonging" (Agnew 2002: 16).

Apibendrintai vertinant tradicinės dialektologijos ir sociolingvistų požiūrio skirtis, pažymėtina, kad tradicinės dialektologijos atstovai dėmesį telkė į geografinę erdvę be jos socialinio turinio. Geografinis matmuo yra vienas labiausiai įsisąmonintų ir tam tikru lygmeniu gana paprastai suvokiamų, nes pirmiausia diatopinis variantiškumas patraukia stebėtojo dėmesį, pavyzdžiui, skirtingos valstybės kalba skirtingomis kalbomis, pačioje šalyje yra vienoks ar kitoks regioninis variantiškumas su standartine kalba ir pan. (Berruto 2010: 227). Miesto sociolingvistai susitelkė į kalbų bendruomenes, mažai atkreipdami dėmesį į jų integraciją į didesnę socialinę-erdvinę struktūrą (Britain 2008: 36).

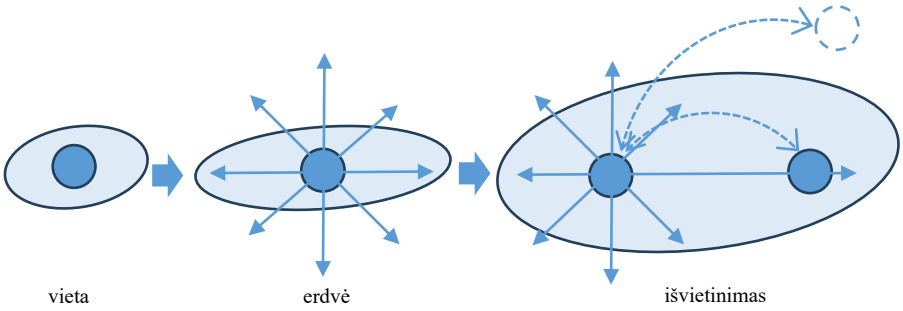
Kaip apibendrino V. Kardelis, tradicinėje lietuvių dialektologijoje buvo pripažintas diatopiškas (horizontalusis) variantiškumas, o diatopija suvokta kaip kalbos variantų lokalizavimas ir diferenciacija geografinėje erdvėje, kurios skirtinguose plotuose išsidėsčiusios skirtingos tarmės (Kardelis 2016: 3; 2018). Tai kartu nulėmė ir vyravusį požiūrį į tarmę kaip į homogenišką vienetą, turintį konkrečias geografines ribas, taigi vietą (Kardelis 2016: 3). Naujosios dialektologijos (geolingvistikos) tvirtinimasis plečia vietos / erdvės sampratą. Naujų variantų pripažinimas, pavyzdžiui, „[t]radicinės tarmės ir naujieji jų dariniai (geolektai, regiolektai, įvairios regioninių standartų atmainos) koegzistuoja ne tik vertikaliai, bet ir horizontaliai. Horizontalusis kalbos kontinuumas taip pat yra keliasluoksnis, stipriai susijęs su sociodemografiniais kalbos bendruomenės narių parametrais“ (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 40), numato variantų lokalizavimą ne tik geografinėje, bet ir socialinėje erdvėje.

Suvokiant, kad skirtingų kalbos variantų vartotojai gyvena besikeičiančiame ir sparčiai globalėjančiame pasaulyje, regioniniai variantai atsiduria ne tik nacionalinėje, bet ir globalioje kalbų rinkoje (dėl termino žr. Bourdieu 1991).

Analizuojant kalbos variantus atkreiptinas dėmesys, kad jie egzistuoja ir globaliame kontekste – translokaliose, mobiliose rinkose, kurių ribos yra lanksčios, keičiamos ir kintančios (Blommaert 2010: 28). Taigi tarp individualumo ir kolektyvinių skalių (dėl terminų žr. Blommaert 2010: 32–39) iškyla indeksinių ryšių svarba bendroms komunikacinėms reikšmėms suvokti (Blommaert 2010: 33). Vienas iš globalėjančio pasaulio rodiklių yra mobilumas. Kaip pažymi J. Blommaert’as (2010: 45), šiuolaikinėse socialinėse struktūrose žmonės linkę judėti tiek realioje geografinėje erdvėje, tiek simbolinėje, socialinėje erdvėje, o tai gali turėti įtakos ir sudėtingėjantiems ryšiams su kalba (Rampton 1995, 1999), įskaitant kalbines nuostatas ir kalbos planavimą. Jis teigia, kad „[k]albos variantiškumas leidžia,

apibrėžia ir organizuoja erdvines trajektorijas“ (Blommaert 2010: 46), tačiau kartu pažymi, kad kalbos ir erdvės santykis globaliame kontekste yra komplikuotas ir galimas apibrėžti per teritorizaciją / įvietinimą (angl. *territorialization*) („verčių percepciją / suvokimą ir priskyrimą kalbai kaip vietiniam reiškiniui, siejančiam žmones su vietos bendruomenėmis ir erdvėmis“) ir deteritorizaciją / išvietinimą (angl. *deterritorialization*) („verčių percepciją / suvokimą ir priskyrimą kalbai kaip tokiai, kuri nepriklauso vienai vietovei, bet organizuoja translokalias (angl. *translocal*) trajektorijas ir platesnes erdves“) (Blommaert 2010: 45–46). Nors regioniniai kalbos variantai vertinami ir analizuojami nacionaliniu lygmeniu, pastebėtina, kad jie atsiduria nacionalinėje kalbų rinkoje, kuri taip pat yra paveikta globalėjančio pasaulio ir intensyvaus žmonių mobilumo ne tik nacionaliniu, bet ir tarptautiniu lygiu.

Taigi apibendrinant galima teigti, kad globaliame pasaulyje diatopijos dimensija gali būti perkonstruojama iš esmės. Pavyzdžiui, žemaičių vietos (*lokalės*) gali būti sukuriamos Vilniuje ar Londone[43]. Minėta (1.3.1. skyriaus pabaigoje), kad regioninio varianto terminas atspindi pakitusią, t. y. išsiplėtusią žiūrą į variantiškumą, ir kartu leidžia lanksčiau įvardyti skirtingo tarminio žymėtumo naujuosius variantus per vietos / erdvės matmenį. Vis dėlto diatopijos dimensijos perkonstravimas (žr. 15 pav.), įtraukiant deteritorizacijos / išvietinimo aspektą, šią nuostatą keičia iš esmės. Kitaip tariant, horizontalusis kalbos kontinuumas yra ne tik keliasluoksnis, bet ir multiplikuojamas. Regioninis kalbos variantas gali ir nebeturėti savo fizinės talpyklos (angl. *a physical container*) (Jeszenszky, Hasse, Stöckle 2023: 139)[44].

15 paveikslas. Diatopijos dimensijos perkonstravimas: išvietinimo įtrauktis

[43] Pavyzdžiui, Pauliaus Samoškos atvejis (tarmės vartojimas perkeliamas ir į kitas fizines *lokales*, pavyzdžiui, Vilnių, kitų šalių vietoves, ar neturinčias koordinačių vietas – *Youtube* kanalą).

[44] Plg. „In traditional dialectological models (as well as in many modern approaches), geographic space is generally regarded as **a physical container** (paryškinta mano – M. S.) in which dialects and languages are situated“ (Jeszenszky, Hasse, Stöckle 2023: 139).

2. KALBOS VARIANTO VAIZDINIO SAMPRATA

Dialekto, regioninio kalbos varianto ir apskritai kalbos varianto kategorijos yra pirminės, t. y. kaip jau aptarta ankstesniuose disertacijos skyriuose, apibrėžia tam tikromis kalbinėmis ypatybėmis pasižymintį kalbos variantą. Kalbos varianto vaizdinys, savo ruožtu, yra antrinė kategorija. Vaizdinys yra *apie* dialektą, *apie* kalbos variantą, t. y., kaip jis [kalbos variantas] atpažįstamas, vertinamas, apibūdinamas, kitaip – kokį jo atvaizdą sąmonėje yra susikūrę kalbos vartotojai. Tai yra *emic* diskurso dalykas. Vaizdinio, kaip paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos, kategorija, tampa svarbi perceptyviosios dialektologijos krypties, įteisinusios žiūrą į kalbinį variantiškumą *iš vidaus*, tyrimuose (žr. Iannàccaro, Dell'Aquila 2001). D. R. Preston'as (1999b: xxv), apibrėždamas perceptyviosios dialektologijos interesus, pažymi šiuos dominančius aspektus: ką nespecialistai (t. y. nelingvistai) gali pasakyti apie kalbos variantus?; kas, anot jų, lemia variantiškumą?; kur, pasak jų, egzistuoja variantai?; kokia yra variantų funkcija? Perceptyvioji dialektologija kaip į vieną reikšminių vaizdinio dalių orientuojasi į kalbų ir kalbos variantų arealinį (erdvėje / regione) pas(is)kirstymą ir nagrinėja su tuo susijusius įsitikinimus bei ideologijas (Preston 2010b: 1). Taigi perceptyvioji dialektologija reprezentuoja dialektologo, sociolingvisto ir kalbinės variacijos tyrėjo (angl. *the dialectologist's-sociolinguist's-variationist's*) interesus (Preston 1999b: xxv).

Metodologinės perceptyviosios dialektologijos paradigmos prieigos praplėtė kalbinių nuostatų tyrimo spektrą (Preston 1989: 3)[45] įtraukiant kompleksinio kalbos varianto vaizdinio tyrimą. Remiantis H. M. Hoenigswald'o (1966: 20) mintimi, galima teigti, kad „turėtume domėtis ne tik (a) tuo, kas vyksta (t. y. pačia kalba), bet ir (b) kaip žmonės reaguoja į tai, kas vyksta (t. y. jie yra įtikinami, atstumiami ir t. t.), ir tuo, (c) ką žmonės sako apie tai, kas vyksta (t. y. kalbomis apie kalbą). Nedera šių antrinių ir tretinių elgsenos modelių atmesti vien kaip klaidų šaltinių.“[46] (taip pat žr. Preston

[45] Plg. D. R. Preston'as pažymi, kad: „Nors kalbinių nuostatų tyrimuose vis daugiau dėmesio skiriama kruopščiam įvesties ir respondentų apklausos protokolų apibūdinimui, vis dar mažai tokių tyrimų, į kuriuos būtų įtraukta stebėtinai paprasta užduotis: „Pasakykite, iš kur, jūsų nuomone, yra šis kalbėtojas“. (“Though language attitude research has become more and more concerned with careful characterizations of input and of respondent protocols, there are few studies in which the amazingly simple task 'tell me where you think this voice is from' was made a part of the research” (Preston 1989: 3)).

[46] Plg. „We should be interested not only in (a) what goes on (language), but also in (b) how people react to what goes on (they are persuaded, they are put off, etc.) and in (c) what people say goes on (talk concerning language). It will not do to dismiss these secondary and tertiary modes of conduct merely as sources of error“ (Hoenigswald 1966: 20).

1999b: xxiv; Garrett, Coupland, Williams 2003: 44–45; Niedzielski, Preston 2003: 1–2; Montgomery, Beal 2011: 121–122; Montgomery, Cramer 2016: 9). Būtent trečioji dalis (tai, kas slypi už žmonių pasakymų) yra perceptyviosios dialektologijos (kaip ir visos liaudies lingvistikos (angl. *folk linguistics*)) interesų sritis. Taigi tai, kas yra *apie kalbą*, įtraukiant tiek verbalizuotas, tiek vizualizuotas nuostatas, leidžia apibrėžti visuminį kalbos varianto vaizdinį ne tik kaip kalbinio variantiškumo dalį, bet ir priartėti prie to, kaip apskritai žmonės mąsto apie kalbą ir palaiko su kalba susijusius vaizdinius.

Pagrįsdamas perceptyviąją dialektologiją D. R. Preston'as (1999b: xxiii) pabrėžė, kad lingvistai siekia ne tik klasifikuoti kalbos vartoseną, bet ir ją paaiškinti, nustatydami kognityvines, socialinės sąveikos, geografines ir kitas priežastis ir sąlygas, lemiančias kalbos įsisavinimą, variaciją, kaitą ir vartojimą, taigi tokių siekių kontekste perceptyviosios dialektologijos prieiga vertintina kaip aktuali ir prasminga. Kalbos ir kalbos vartojimo perceptai[47] (angl. *percepts*) taip pat turi įtakos ir kalbos kaitai (Preston 1989: 2; 1998), apskritai kalbiniam elgesiui (Garrett 2010: 16), kalbos vartojimui ir suvokimui (Preston 2018a: 4; Bounds, Cramer, Tamasi 2021). Perceptyvioji dialektologija tampa pagrindu susieti percepciją su produkcija, bandant pateikti išsamesnį požiūrį į sudėtingą kalbinio variantiškumo pobūdį (Cramer 2021: 2). Perceptyviosios dialektologijos tyrimai leidžia atskleisti ne tik percepcijas (suvokinius), bet ir priartėti prie konceptualaus pasaulio suvokimo (Preston 2010b: 1). Įvertinant perceptyviosios dialektologijos tyrimų indėlį variantiškumo tyrimuose, pridurtina, kad tai yra papildoma ir, galima teigti, visa sujungianti dedamoji: kalbinių nuostatų tyrimai patvirtina, paaiškina arba pateikia panašių ar analogiškų įrodymų apie konkrečių tyrimų rezultatų turinį bendresniame kalbos variantiškumo ir kaitos tyrimų diskurse (Preston, Niedzielski 2013: 287).

2.1. Kalbinės nuostatos plačiaja prasme perceptyviosios dialektologijos tradicijoje

D. R. Preston'as, įvesdamas perceptyviosios dialektologijos žiūrą į variantiškumo tyrimus, pažymi, kad, lyginant su sociolingvistikos tyrimais, perceptyvioji dialektologija apima platesnį nei tik sociolingvistinį nuostatų tyrimą (Preston 1989: 4). Jis įvedė *kalbinių nuostatų plačiaja prasme* (angl. *language regard*) kategoriją (Preston 2010b). Kadangi sociolingvistikos diskurse įprastas terminas *language attitudes* atitinka *kalbines nuostatas* ir yra

[47] Pažymėtina, kad šiame darbe percepto reikšme sinonimiškai vartojami percepcijos ir suvokinio terminai.

plačiai įsitvirtinęs, siekiant variantiškumo analizės diskurso tikslumo *language regard* siūloma (M. S.) versti *kalbinių nuostatų plačiąja prasme* terminu[48], nes *language regard* D. R. Preston'o siūlomoje koncepcijoje (2010b: 4) yra kaip skėtinis terminas – pažymimas ne tik platesnis kalbinių nuostatų pobūdis, bet ir kompleksiškesnis mąstymas apie kalbos variantų vaizdinius:

> Taigi taksonominiu požiūriu „kalbinės nuostatos plačiąja prasme" (angl. *language regard*) yra apibendrinamasis terminas, apimantis tiek nespecialistų įsitikinimus apie kalbas ir kalbos variantus (t. y. „liaudies lingvistiką" ir / arba „kalbos ideologijas"), tiek jų vertinimą (t. y. „kalbines nuostatas"); neabejotina, kad šie trys aspektai yra tarpusavyje susiję. Perceptyvioji dialektologija turėtų išnaudoti visas šias sritis, nes ji siekia išsiaiškinti, ką tiriamieji mano apie kalbą ir jos variantus bei kaip jie reaguoja į tokią kalbos variaciją – tiek bendruoju, tiek specifiniu lygmeniu.[49]

Kaip pažymėjo D. R. Preston'as, jo netenkino termino *kalbinės nuostatos* (angl. *language attitudes*) aprėptis dėl akivaizdaus jo ap(si)ribojimu vien vertinimu (angl. *evaluation*), be to, kaip pažymėjo mokslininkas, ko gero, dar labiau – dėl jau ir taip sudėtingo jo [kalbinių nuostatų termino] apibūdinimo socialinėje psichologijoje, kur nuostata laikoma dariniu, sudarytu iš afekto, įsitikinimų ir (akivaizdaus) elgesio. Nespecialistų įsitikinimai apie kalbą nebūtinai yra vertinamieji (angl. *evaluative*), o su požiūriu į kalbą susijusi elgsena jokiu būdu ne visada yra akivaizdi. Tačiau net ir įtraukus nevertinamuosius įsitikinimus bei implicitines reakcijas, kaip pabrėžia D. R. Preston'as, nebus apimta visa sritis, kuri įvardytina *kalbinėmis nuostatomis plačiąja prasme* (angl. *language regard*) (Preston 2011b: 10; 2018a: 1). Taigi koncepcijoje akcentuojama, kad nuostatos gali būti ne tik vertinamosios (angl. *evaluative notions* / *attitudes*), o būtent šis aspektas atsispindi sociolingvistų žiūroje į nuostatas (angl. *language attitudes*) (pavyzdžiui, žr. Garrett 2010: 20, 23; Purschke 2018: 249), bet ir nevertinamosios (angl. *non-evaluative beliefs* / *non-evaluative attitudes*) (Preston 2010b; 2011b; 2015; 2017; 2018a; Preston, Niedzielski 2013). Taigi naujas kalbinių nuostatų plačiąja prasme terminas įvedamas kaip daugiau apimantis ir apibendrinantis: įtraukiamos ne tik vertinamosios, bet ir nevertinamosios nuostatos, kurios gali būti

[48] Kaip jau minėta disertacijos įvade, kiti svarstyti termino vertimo variantai yra *kalbinis santykis* arba *požiūris į kalbą*. Manytina, kad prie šių konceptų tikslinimo, taip pat terminų peržiūros dar bus grįžtama tęsiant ir plėtojant perceptyviosios dialektologijos tyrimus.

[49] Plg. „To taxonomize, then, "language regard" is a cover term for what nonlinguists believe about languages and language varieties (i. e., "folk linguistics" and/or "language ideologies") as well as how they evaluate them (i. e., "language attitudes"), and there is no doubt that the three are interconnected. PD should exploit all these, for it seeks to know what respondents believe about language and language variety as well as how they respond to such variation, whether at global or specific levels" (Preston 2010b: 4).

sąmoningosios (angl. *conscious*) ir pasąmoningosios (angl. *unconscious*) (Niedzielski, Preston 2003: xi; Preston 2010b: 4–5), įsitikinimai (angl. *beliefs*), kurie gali būti tvirti ir aiškūs, bet taip pat esama ir mažiau apibrėžtų ar ne tokių tvirtų, kurie taip pat daro įtaką kalbinių nuostatų plačiąja prasme formavimuisi, ir ideologija, turint omenyje visą kalbų, variantų ir jų vienetų pozicionavimo ir organizavimo procesą bei naudojimą (pasitelkimą) grupių (t. y. bendruomenių) įsitikinimų struktūroje (Preston 2013b).

Kalbinių nuostatų plačiąja prasme terminas taip pat skirtas apibendrinti metodologines ir teorines prieigas tirti nespecialistų įsitikinimus ir reakcijas į kalbos vartojimą, įvairovę, variantiškumą ir kt. (Preston 2011b: 10; Evans, Benson, Stanford 2018: xix). Omenyje turimi tiek įvairūs metodai, taikomi išsiaiškinti kalbines nuostatas plačiąja prasme, tiek gaunami įvairūs duomenų tipai.

Taigi perceptyvioji dialektologija orientuojasi ne tik į vertinamąsias nuostatas, bet ir į platesnį ir kartu sudėtingesnį konceptualų pasaulį, kai, taikydami perceptyviosios dialektologijos metodologija pagrįstas užduotis, tyrėjai pasiekia vadinamuosius tiriamųjų, t. y. paprastųjų kalbos bendruomenės narių, *vidinius išteklius* (angl. *inner resources*), pavyzdžiui, kai respondentų prašoma žemėlapiuose pažymėti ir paaiškinti, kaip kur kalbama skirtingose vietovėse be papildomų garsinių stimulų (Preston 2010b: 1). Būtent perceptyviosios dialektologijos metodologinėmis prieigomis siekiama, kad tam tikri pateikti duomenys „pažadintų“ ryšį su regionu ir kad ši asociacija savo ruožtu sukeltų kitas papildomas reakcijas (Preston 2010b: 1). Taigi perceptyvioji dialektologija ir jos metodologinės prieigos leidžia analizuoti ne tik kalbos varianto vaizdinį, bet ir priartėti prie giliai įsišaknijusių ar numanomų įsitikinimų apie kalbos variacijos prigimtį ir net pačią kalbą (Preston 2010b: 3), o kalbinės nuostatos plačiąja prasme suvoktinos kaip aktyvuojamos per bendrą kognitoriumą / pažinimo lauką (angl. *cognitoria*) ir esančios didelės įsitikinimų sankaupos apie žmones ir kalbą dalis (Preston 2017: 37–38).

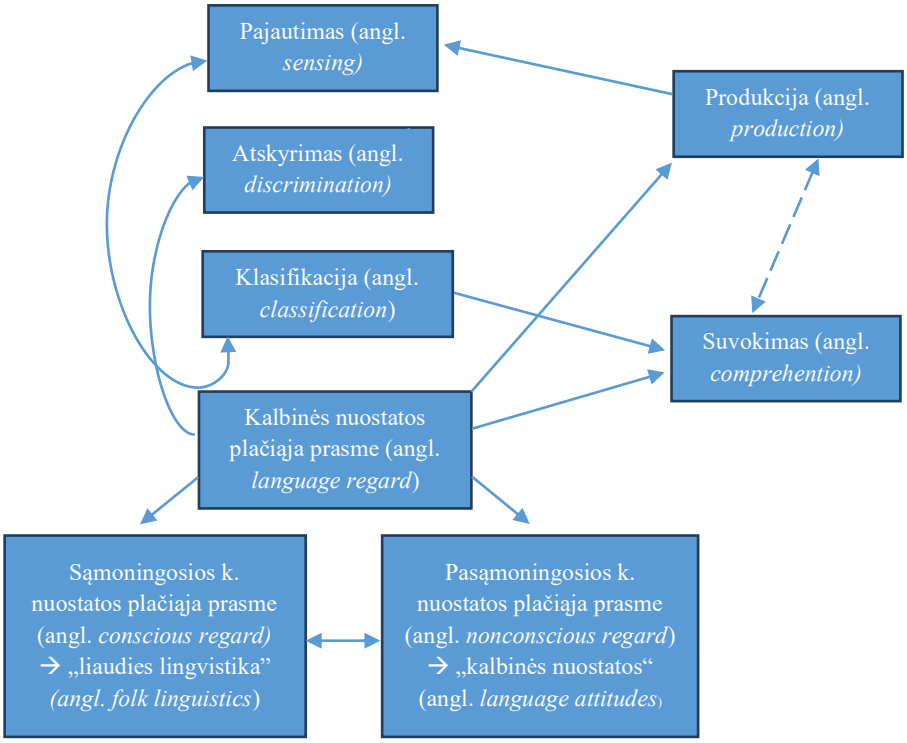
Kalbinės nuostatos plačiąja prasme apima individualius įsitikinimus, nuomones ir afektinius / emocinius atsakus (angl. *affective responses*) į bet kokio lygmens ir bet kokio šaltinio (angl. *source*) kalbos ypatybes (Preston 2018a: 3). Šiuo terminu taip pat pažymima, kad organizuota tokių įsitikinimų, nuomonių ir atsakų struktūra vertinama ir analizuojama remiantis kognityviniu, sociolingvistiniu ir antropologiniu požiūriu:

> *Nuostatų kognitoriumo* (angl. *an attitudinal cognitorium*) sąvoka iš socialinės psichologijos (Bassili, Brown 2005), *indeksinio lauko* (angl. *indexical field*) iš sociolingvistikos (Eckert 2008) ir *kalbos ideologijos* (angl. *language ideology*) iš antropologinio lingvistinio požiūrio (pvz., Woolard 1998) bando apibūdinti sudėtingus ir tarpusavyje susijusius įsitikinimų

tinklus, kurie slypi už visų kalbinių nuostatų plačiąja prasme (angl. *language regard*) atvejų (Preston 2018a: 3).

Kalbinių nuostatų plačiąja prasme sampratoje ir tyrimų lauke susijungia kalbėjimo ir kalbos etnografija (angl. *the ethnography of speaking and language*) (ir apskritai tam tikri antropologinės lingvistikos aspektai), kalbos ideologija, socialinė kalbos psichologija, kalbos sociologija, liaudies lingvistika (įtraukiant perceptualiąją dialektologiją) (Preston 2011b: 10). Tokiame kompleksiniame suvokimo kontekste atsiskleidžia ir sudėtingas nuostatų veikimas, ir jų pobūdis.

Kalbinių nuostatų plačiąja prasme veikimo principas leidžia įžvelgti, kad jos egzistuoja ne tik kalbiniame, bet ir apskritai plačiame mąstymo apie pasaulį kontekste. Žiūrint į kalbinių nuostatų plačiąja prasme kognityvinį pobūdį (pagrindą), pirmiausia atsiremiama į percepcijos (angl. *perception*) proceso vystymąsi / formavimąsi (žr. 16 pav.). Jis prasideda pajautimu (angl. *sensing*). Įvestis (angl. *input*) apdorojama per jos atskyrimą (angl. *discrimination*) ir klasifikaciją, o tai lemia suvokimą / supratimą (angl. *comprehension*), kuris susijęs su produkcija / kalbos generavimu (angl. *production*), nors ir nėra jos tiesioginis atspindys (Preston 2017: 18). Kalbinės nuostatos plačiąja prasme gali būti tiek sąmoningosios, tiek pasąmoningosios ir gali sąveikauti, o be to, jos [kalbinės nuostatos] gali turėti įtakos skirtingiems informacijos apdorojimo komponentams tiesiogiai ir netiesiogiai (Preston 2015: 6–7; 2017: 19).

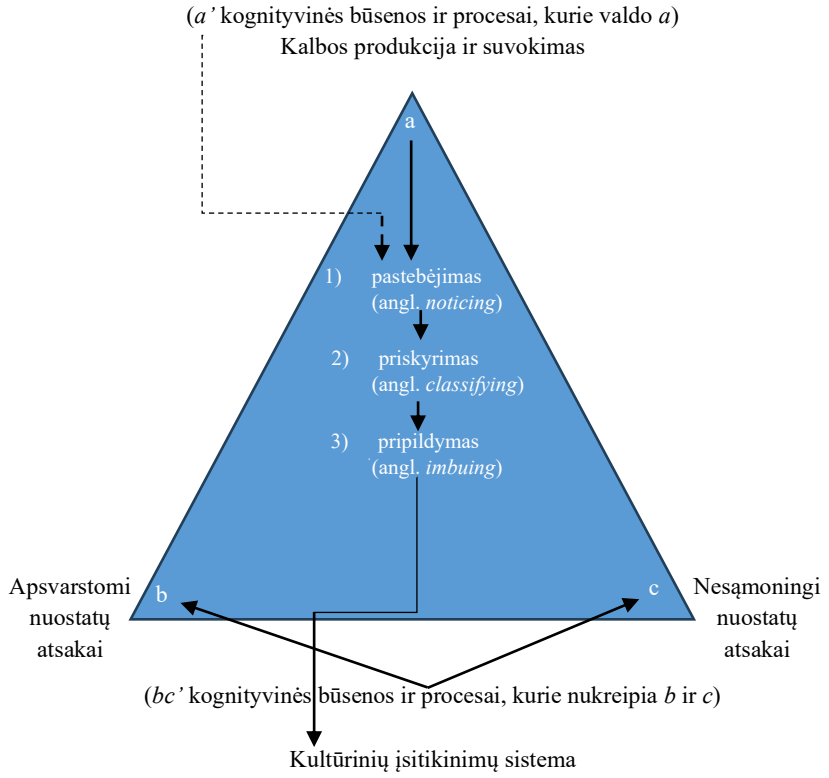

16 paveikslas. Kalbinių nuostatų plačiąja prasme veikimas (iš Preston 2015: 7; 2017: 18; plg. Preston 2011b: 11)

Nuoseklus kognityvinis kalbinių nuostatų plačiąja prasme apdorojimo procesas (žr. 17 pav.) apima kalbą (tam tikrą kalbinį įvykį), jo(s) kognityvinį apdorojimą ir sąmoningus ir pasąmoningus atsakus / reakcijas (angl. *responses*), t. y. jau gaunamas kalbines nuostatas plačiąja prasme. D. R. Preston'as (2015: 7–8; taip pat žr. Purschke 2018: 252) visą procesą pavaizduoja ir įvardija kaip „trijų žingsnių nuoseklios kognityvinės veiklos modelį" (angl. *a three-step model of consecutive cognitive activities*)[50].

[50] D. R. Preston'as pateikia pavyzdį: „A speaker of American English produces an [aː] in the word "guide" (i.e., monophthongizes the vowel), an instance of production at a.
Step 1: A hearer **notices** a (perhaps because their own pronunciation is diphthongal [ɑɪ]).
Step 2: The hearer **classifies** this as "American Southern."
Step 3: The hearer retrieves caricatures of "American Southerners" from their cultural belief system and **imbues** fact a with them. Through b', a hearer has a **regard** response (at b or c)" (Preston 2015: 8). Plg. su galimu modeliuoti lietuvišku pavyzdžiu: kalbėtojas iš Žemaitijos sutrumpina galūnę (pavyzdžiui, vietoje „stalas" – „stals"). Tada seka trijų žingsnių kognityvinė veikla: 1 žingsnis: suvokėjas / klausytojas **pastebi** šį [galūnės trumpinimo] bruožą; 2 žingsnis: suvokėjas / klausytojas **suklasifikuoja** tai kaip „žemaitis" arba „kaimietis"; 3) suvokėjas / klausytojas iš savo kultūrinės įsitikinimų sistemos **aktyvuoja** „žemaitis" arba „kaimietis" vaizdinį ir taip **pasireiškia** suvokėjo / klausytojo kalbinė

Kalboje ar tam tikrame kalbos elemente (t. y. stimule) savaime nėra nieko, kas sukeltų ar „sužadintų“ kalbines nuostatas plačiąja prasme. Pastebėjus tam tikrą kalbos įvykį / atvejį, nuostatų plačiąja prasme (angl. *regard*) detalės išryškėja per asociacijas tarp pastebėto kalbinio bruožo ir įsitikinimų, nuomonių apie kalbėtojus ir jų grupes (t. y. kalbines bendruomenes). Abstrakčiu lygmeniu, tam tikras kalbinis stimulas būna pastebimas, atpažįstamas (angl. *noticing*) ir priskiriamas bei susiejamas (angl. *classifying*) su tam tikru kalbos variantu, kalbėtoju ar ypatybe, kuri per jį sužadina tam tikrą įsitikinimą ir juo pripildo, prisotina (angl. *imbuing*) tą kalbinį stimulą. Tokiu būdu dar labiau praturtinama, papildoma „kultūrinių įsitikinimų sistema“. Taigi už kalbinių nuostatų plačiąja prasme slypi ir kognityviniai (pažinimo) faktai bei kultūrinių įsitikinimų schema, reprezentuojanti tam tikrą teritoriją (Preston 2013b: 94–96; 2015: 7–8; 2017: 17).

17 paveikslas. Atsako į kalbines nuostatas plačiąja prasme žingsniai (iš Preston 2013b; 2017: 19 (koreguota pagal Niedzielski, Preston 2003: xi))

nuostata plačiąja prasme. Pridurtina, pirmu atveju tai būtų nevertinamasis santykis (žemaitis – objektyvi prieskyra); antru – vertinamasis santykis.

Kalbinių nuostatų plačiąja prasme pradžia, apdorojant nuostatų / santykio objektą, apima sukeliančias sąlygas (angl. *elicitation conditions*), kuriose pristatomas nuostatų objektas, suvokėjo procedūrinės / apdorojimo galimybės (angl. *procedural capacities*), turimos suvokėjo žinios ir pamatinė suvokėjo konceptuali struktūra, kurioje esama tiek stiprių, tiek silpnų elementų, stiprių, silpnų, nesančių arba slopinančių ryšių, o visa tai suformuota per suvokėjo patirtį ir tų patirčių dažnį. Visa tai veikia nuostatų kognitoriume (Bassili, Brown 2005) – kognityviniame[51] tinkle, – kurį aktyvavus gaunamas eksplicitinis ir / ar implicitinis atsakas, veikiantis galutinį suvokėjo atsaką į pateiktą stimulą (pavyzdžiui, respondentas atsako, kaip vertina kalbos variantą) (Preston 2010a: 104–105; taip pat žr. Preston 2017; 2018a). D. R. Preston'as pažymi, kad reikia atsižvelgti į implicitinio ir eksplicitinio atsakų skirtį: tai susiję su didžiule (netgi prieštaringų jėgų) įvairove, slypinčia nuostatų apdorojimo procese, o pagrindiniai variantiškumo šaltiniai yra įsitikinimų ir kt. masyvas nuostatų kognitoriume ir nepastovumas / kintamumas, kuo (t. y. sukeliančiomis sąlygomis (angl. *eliciting conditions*), apdorojimo mechanizmais (angl. *processing mechanisms*)) jie gali būti aktyvuoti (Preston 2010a: 107).

Nuostatų plačiąja prasme (angl. *regard*) veikimas suvokiamas per sudėtingus ir tarpusavyje susijusius tinklus ir jame esančių jungčių ryšius (Preston 2018a: 3). Taigi kalbinių nuostatų veikimo principas kognityviuoju lygmeniu leidžia patvirtinti nuostatų plačiąja prasme daugialypiškumą: ne tik nuostatų įvairumą bei prieštaringų nuostatų koegzistavimo galimybę, bet ir nevienodą nuostatų plačiąja prasme stiprumą (įsitvirtinimą).

Pažymėtina, kad sociolingvistai kalbines nuostatas (percepciją) laiko stabilesnėmis[52] nei kalbinių ypatybių realizaciją (produkciją) (Preston 2010a: 107), tačiau kalbinių nuostatų plačiąja prasme variantiškumas gali būti toks pat didelis, kaip ir kalbiniu elgesiu realizuojamų kalbinių ypatybių (produkcijos) variantiškumas (Prikhodkine, Preston, 2015: VIII; Preston 2017: 18). Variantiškumas reiškiasi skirtinguose lygmenyse: skirtingi kalbiniai stimulai sukelia / paskatina skirtingus atsakymus. Žmonės iš skirtingų vietovių, skirtingo amžiaus, lyties, etninės grupės ir socialinio statuso bei iš skirtingų bendruomenių nevienodai reaguoja į tą pačią kalbos atliktį (angl. *performance*). Minėtinas ir variantiškumas individo lygmeniu, t. y. įsitikinimai apie kalbėtojo variantus, kuriais grindžiami atsakai (t. y.

[51] P. Bounds, J. Cramer ir S. Tamasi (2021: 15) nuostatų kognitoriumą apibūdina ir kaip neuroninį tinklą.

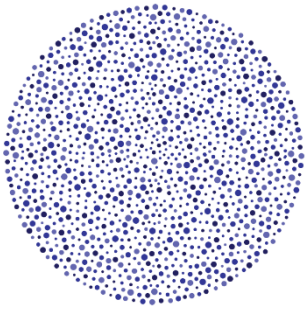
[52] P. Garrett'as (2010: 20, 23) teigia, kad nuostatos turi tam tikrą stabilumo laipsnį, todėl jas [nuostatas] galima identifikuoti.

nuostatos), nėra paprasti ar vienalyčiai. Pažymėtina, kad įvairūs ir net prieštaringi įsitikinimai yra žmogaus prigimtis, o skirtingos situacijos ir aplinka, užduotys ar net tiriamojo nuotaika pirmiausia gali sukelti vienokią, o paskui kitokią reakciją į tą patį stimulą (Prikhodkine, Preston, 2015: VIII). Kaip vienas stipriausių veiksnių, lemiančių individualius percepcijų skirtumus, laikoma asmeninė patirtis. Iš vienos pusės, percepcijos gali jungtis jas apibrėžiant per tas pačias kategorijas (pavyzdžiui, regioną), tačiau konkreti patirtis su vieta ar kalbos varianto vartotojais gali išryškinti skirtingas percepcijos detales. Taigi skirtingiems žmonėms bus suaktyvintas ir pasiekiamas skirtingų percepcijų, taigi ir kitoks įsitikinimų rinkinys (Bounds, Cramer, Tamasi 2021).

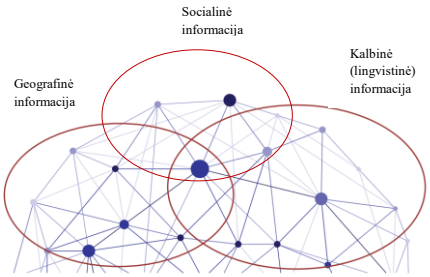
Norėdamos išryškinti dar vieną kalbinių nuostatų aspektą – įsitvirtinimą, ilgalaikiškumą, (ne)pakeičiamumą ir kartu galimybę jas modifikuoti, – P. Bounds, J. Cramer ir S. Tamasi įveda *kalbinių įsitikinimų planetos* (angl. *linguistic planet of belief*) metaforą (žr. 18 pav.), kuri veikia kaip „pagrindas suprasti tiek kalbos ir tapatybės sąsają, tiek priežastis, kodėl taip stipriai laikomės šių percepcijų“[53] (2021: 16–17). Pats kategorijos turinys neprieštarauja D. R. Preston’o kalbinių nuostatų plačiąja prasme ir jų veikimo nuostatų kognitoriume sampratai (žr. Bounds, Cramer, Tamasi 2021: 15–26), tačiau pasitelkus metaforą išryškinami keli svarbūs kalbinių percepcijų aspektai. Pirmiausia, kalbinių įsitikinimų planeta, kaip pasaulio suvokimo dalis, formuojasi ir ilgainiui tampa vis tvirtesnė: žmonės savo įsitikinimų planetas saugo vis labiau, sunku pakeisti jų nuomonę, todėl net įrodžius, kad tam tikras įsitikinimas yra klaidingas, jis išlieka (Bounds, Cramer, Tamasi 2021: 17, 25). Tai rodo, kad kalbinės nuostatos, įsitikinimai, stereotipai būna taip giliai įsišakniję, kad iškyla pasąmonėje automatiškai ne tik kaip atskiri percepcijų objektai, bet jų ryšiai ir interakcijos lemia požiūrį į kitus kalbinius dalykus ir netiesiogiai. Kita vertus, būtent kalbinių įsitikinimų planetos metafora implikuoja tai, kad reikia tam tikro eksplicitinio poveikio, norint sukurti galimybę keisti tam tikras sampratas ir percepciją: norint keisti ar paveikti kalbinių įsitikinimų planetose gyvuojančias percepcijas ir stereotipus, reikia su jomis susidurti tiesiogiai, t. y. pasitelkus atitinkamus metodus jas „demaskuoti“, atverti. Iš vienos pusės, kalbinių įsitikinimų planetos vizualizacija leidžia mokslininkams geriau suvokti kalbą ir kartu paaiškinti nelingvistams, kaip ir kodėl mes galvojame apie kitus būtent taip, kaip galvojame, t. y. atkreipti dėmesį į vaizdinių ir percepcijų įsišaknijimą

[53] Plg. „[...] we introduce the metaphor of planets of belief as a framework for understanding both the connections of language and identity and the reason we cling to these perceptions“ (Bounds, Cramer, Tamasi 2021: 16–17).

sąmonėje ir kaip tai veikia žmogaus mąstymą apie kalbą, o mąstymas savo ruožtu veikia kalbinį elgesį.

Hipotetinė įsitikinimų planeta (Cramer, Tamasi, Bounds 2018: 449)

Priartinta (angl. *a zoomed-in* (2018), *macro-level* (2021)) įsitikinimų planeta (Bounds, Cramer, Tamasi 2021: 138; taip pat žr. Cramer, Tamasi, Bounds 2018: 450)

18 paveikslas. Kalbinių įsitikinimų planetos modelis (iš Cramer, Tamasi, Bounds 2018: 449; Bounds, Cramer, Tamasi 2021: 21–22, 138)

Prieiga prie kognityviniu požiūriu grįstų, neretai prieštaringų kalbinių nuostatų plačiąja prasme tinklų (angl. *language regard networks*), anot D. R. Preston'o, yra sudėtingas mokslinis darbas (tiek nustatyti, tiek reprezentuoti), kuris turi būti grįstas kalbinio variantiškumo duomenimis, eksperimentinėmis detalėmis, metalingvistiniais komentarais ir giliomis kultūrinėmis žiniomis (Preston 2018a: 3). Apskritai nuostatų plačiąja prasme (angl. *regard*) tyrimo kompleksiškumas atspindimas analizuojant nebe tik atsaką į stimulą (nuostatas), bet ir procesą – kaip atsakai (angl. *responses*) į kalbą (t. y. kalbinės nuostatos plačiąja prasme) yra suaktyvinami, apdorojami ir galiausiai pasirodo / iškyla, – ir vidinę atsakų struktūrą, siekiant atskleisti sudėtingą už jų slypinčių įsitikinimų įvairovę, bei į pačių nuostatų turinį ir per individualumo, ir per bendrumo prizmę (Prikhodkine, Preston 2015: VIII; taip pat žr. Bounds, Cramer, Tamasi 2021). Pažymėtina, kad būtent perceptyvioji dialektologija su praplėsta žiūra į kalbines nuostatas plačiąja prasme kaip į daugialypį reiškinį tiek per procesą, tiek rezultatą, atspindintį skirtingą nuostatų pobūdį, jų ryšius, nevienodą stiprumą ir įsitvirtinimą, netgi prieštaringumą, ir skirtingomis metodologinėmis prieigomis tampa parankiausiu įrankiu vaizdiniams tirti. Perceptyvioji dialektologija, suteikdama galių paprastajam kalbos vartotojui, leidžia ne tik skleistis kompleksiniams kalbos (ir jos variantų) vaizdiniams per sąmoningąsias ir pasąmoningąsias nuostatas, bet ir juos reflektuoti. Kaip pastebi P. Bounds, J.

Cramer ir S. Tamasi (2021: 43), tiriamieji gali tiesiog pateikti savo kalbos ideologijas, tačiau įžvelgę tam tikrą problematiškumą gali norėti jį įvardyti (pavyzdžiui, apie tam tikrų stereotipų vyravimą, laikymąsi). Taigi perceptyviosios dialektologijos metodologinės prieigos leidžia pasiekti ir percepcijas, ir percepcijų savirefleksiją. Nuostatų sąmoningumas ir pasąmoningumas, jų formavimosi ir veikimo principas, jų variantiškumas per stipriau ar silpniau įsitvirtinusius įsitikinimus, kurie formuoja vaizdinius, ir jų (iš pirmo žvilgsnio) prieštaringumas rodo ne tik kompleksinį sudėtingą žmogaus mąstymą apie kalbos variantus kalbinio variantiškumo kontekste, bet ir tam tikrų vaizdinių palaikymą, įsišaknijimą, priėmimą kaip savaime suprantamų arba, atvirkščiai, kvestionuojamų.

2.2. Vaizdinių įtrauktis perceptyviojoje dialektologijoje

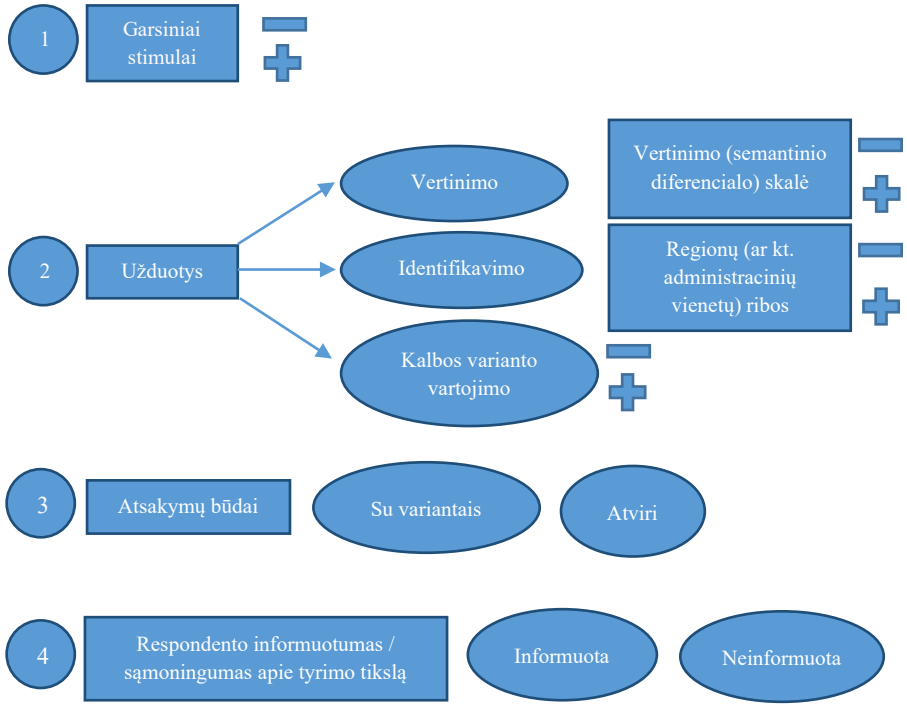
XX a. pabaiga ir XXI a. pradžia vertinama kaip perceptyviosios dialektologijos idėjų plėtojimo laikotarpis (Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 42). Žymiausiu šiuolaikinės perceptyviosios dialektologijos atstovu, kaip jau išaiškėja 2.1. poskyryje, laikomas D. R. Preston'as (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016: 94–96; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 42–49). Nuo 1980-ųjų mokslininko atlikti tyrimai išryškino kalbinių nuostatų ir percepcijos svarbą tiriant kalbinį variantiškumą (Montgomery, Cramer 2016: 9). Dėmesys atkreiptinas ir į F. Inoue indėlį: XX a. antroje pusėje japonų mokslininkas, išplėtojęs dialekto vaizdinio sampratą, žemėlapio techniką papildė reikšminių deskriptorių (žodžių) apie kalbos variantus užduotimi (be garsinių stimulų, kitaip – tekstų-stimulų) (Inoue 1999a; 1999b; 2010a: 89; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 42). Ankstesniame etape lyginti tradicinės dialektologijos ir subjektyvieji žemėlapiai geografiniame kontekste, o F. Inoue perceptyviojoje dialektologijoje įtvirtino ir socialinę psichologinę žiūrą (Inoue 1999a: 147; Preston 2010a: 90).

Šiuolaikinė perceptyvioji dialektologija remiasi D. R. Preston'o penkių komponentų perceptyviojo tyrimo modeliu arba, kitaip tariant, metodais, kurie tyrėjo darbuose nuosekliai pradėti taikyti nuo 1980–1981 metų (Preston 2010a: 90; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016: 94–96; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 42–49). Taikyti šie metodai: 1) pieštinis variantų žemėlapis (angl. *draw-a-map*), kuriame respondentai žymi įsivaizduojamas tam tikro kalbos varianto ribas; 2) tarminių variantų skirtingumo nustatymas (angl. *degree of difference*), kai pagal keturbalę pasirinkimų skalę[54] vertinama,

[54] Vėlesniuose tyrimuose naudojamos ir kitokios skalės (pavyzdžiui, septynbalė skalė, žr. Geržotaitė 2018; Aliūkaitė 2019 ir kt.).

kiek skiriasi (ar panašus) savas ir kito regiono kalbos variantas; 3) tarminių variantų taisyklingumo ir patrauklumo (angl. *"correct" and "pleasant"*) vertinimas, kai respondentai reitinguoja regionų kalbos variantus kaip taisyklingus ir (ar) patrauklius; 4) dialektų atpažinimas (angl. *dialect identification*), kai respondentai, išklausę garsinius stimulus (tekstus-stimulus), priskiria juos konkrečioms vietovėms; 5) konceptualus vertinimas, kokybiniai duomenys (angl. *qualitative data*) (Preston 1999b: xxxiv–xxxv; 2010a: 90) apima atviruosius respondentų atsakymus apie kalbos variantus, jų vartotojus ir kt. Remiantis šiuo modeliu galima išsiaiškinti ne tik, *ar* respondentas geba tinkamai identifikuoti variantiškumą, bet ir *kaip* jis suvokia variantiškumą (Montgomery, Beal 2011: 129–130).

Minėtų metodų kompleksą konkretaus tyrimo atveju D. R. Preston'as siūlo skirstyti smulkiau pagal į tyrimą įtrauktas arba neįtrauktas užduotis ir jų pobūdį, tiriamųjų įsitraukimą (žr. 19 pav.). Metodologija yra lanksti ir konkrečiam tyrimo tikslui pasiekti gali būti pritaikoma skirtingai, o gauti duomenys apdorojami tiek kiekybiškai, tiek kokybiškai.

19 paveikslas. Perceptyviosios dialektologijos metodologija (pagal Preston 2010a: 92)

Kaip teigia D. R. Preston'as, perceptyvioji dialektologija pirmiausia gimė iš regioninės dialektologijos, tačiau ji susipina su kitomis liaudies lingvistikos (angl. *folk linguistics*) tyrimų kryptimis, todėl perceptyviosios dialektologijos tyrimuose neišvengiamai priartėjama prie vienos ar daugiau iš jų (Preston 2018b: 17) (žr. 3 lentelę). Iš dalies apie tai buvo užsiminęs ir anksčiau, teigdamas, kad perceptyvioji dialektologija jungia ir apima dialektologiją, sociolingvistiką ir kalbinę variaciją (Preston 1999c: xxv).

3 lentelė. Perceptyviosios dialektologijos vieta liaudies lingvistikoje (iš Preston 2018b: 17)

Liaudies lingvistika			
Perceptyvioji dialektologija		Socialinė kalbos psichologija	Kalbos percepcija
Regioninė	Socialinė (*social*)[55]	Kalbinės nuostatos	Variantiškumas

Perceptyvioji regioninė dialektologija (angl. *regional perceptual dialectology*) siejama su perceptyviosios dialektologijos pradžia. XIX a. į paprastąjį kalbos bendruomenės narį ir jo nuostatas vertinant kalbos variantus dėmesys pirmiausia atkreiptas Olandijoje ir Japonijoje (Preston 1988b; 1989; 1999b: xxv–xxvii; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016: 92–94; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 13, 38–42). Olandijoje kaip pradininkas paminėtinas P. Willems'as, į tarmėtyros tyrimų anketą įtraukęs klausimą, skirtą išsiaiškinti paprastųjų kalbos bendruomenės narių nuomonę, kur kalbama taip pat ar panašiai, kaip jų gyvenamojoje vietoje. Vėliau, išplečiant ir sistemingai taikant suvokiamų tarmių ribų tyrimą, klausta ir apie vietoves, kuriose kalbama visiškai kitaip. Kitas olandų tyrimų etapas sietinas su trumpųjų rodyklių metodą (angl. *"little-arrow"*, ol.*"Pfeilchen"*) sukūrusiu ir pritaikiusiu A. A. Weijinen'u, kurio darbą pratęsė ir apibendrintą subjektyvųjį Olandijos žemėlapį parengė W. G. Rensink'as. Japonai, nors ir taikę priešingą klausimų formuluotę nei olandai (pastarieji klausė apie variantų panašumą, o japonai – apie skirtingumą), į perceptyviosios dialektologijos tyrimus įsitraukė XX a. pradžioje (plačiau žr. Preston 1989: 1–23; 1999b: xxv–xxvii; Montgomery, Beal 2011: 123–124; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016: 92–94; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 13–14, 38–42; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 54).

[55] Perceptyviojoje socialinėje dialektologijoje jau kalbama apie tokius kalbos variantus, kurie, būdami socialiniai dialektai, traktuojami kaip regioniniai (Preston 1999b: xxxviii). Tokias galimo žiūros taško užuominas D. R. Preston'as pastebi W. Labov'o darbe (1966), o apie regioninių ir socialinių dialektų panašumą minėjo ir P. Trudgill'as, tam tikrą kalbinę ypatybę traktuodamas ne tik kaip dialektų skirtybę, bet ir socialinę klasę žyminčią (Trudgill 2000: 34–35).

Japonijos ir Olandijos panašumo ir skirtingumo įvertinimai vėliau transformuoti į modifikuotą skirtingumo laipsnio (angl. *degree-of-difference*) užduotį, kai respondentai kalbos variantus vertina kaip 1 = vienodus, 2 = šiek tiek skirtingus, 3 = skirtingus ir 4 = labai (nesuprantamai) skirtingus (Preston 1999b: xxxiv; 2018: 21).

Naujausia šio metodo (panašumo ir skirtingumo) technika ir pieštinis žemėlapis (angl. *draw-a-map*) įtrauktas jau į 1981 m. D. R. Preston'o tyrimus, prašant respondentų nubrėžti regioninių kalbos variantų ribas ir juos [kalbos variantus] įvardyti (Preston 2018b: 21–22). GIS technologijų pritaikymas leido žemėlapius apdoroti apibendrinant juos per tam tikrus kartočių, atspindimų vizualiai, dažnius, brėžiamas ribas (Preston 2018b: 22; Montgomery, Stoeckle 2013).

2.3. Vaizdinio kompleksiškumas: varianto, vartotojo ir vietos vaizdiniai

Tyrimai rodo, kad paprastasis kalbos bendruomenės narys tarmiškumą daugiausia sieja su vieta, vartotojais ir kalbinėmis varianto charakteristikomis (kalbos varianto deskripcija remiantis objektyviais požymiais) (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2019). Taigi atsižvelgiant į tai analizuojama, kokios dedamosios sudaro kalbos varianto vaizdinį, kaip jos susijusios ir kiek jos savarankiškos arba, atvirkščiai, priklausomos vienos nuo kitų, persipynusios.

Pieštinis žemėlapis (pieštinio žemėlapio užduotis), kuriuo kalbos vartotojas atskleidžia susikurtą tam tikrų kalbos variantų vaizdinį per erdvės atvaizdą pasąmonėje, laikomas viena svarbiausių ir kartu universalia perceptyviosios dialektologijos užduotimi (Aliūkaitė 2009: 165–166; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016: 98; Geržotaitė 2016: 121; 2018: 76; Montgomery, Cramer 2016: 11). Vertinant *etic* (mokslininko kuriamas diskursas; vertinimas iš išorės) ir *emic* (paprastojo kalbos bendruomenės nario diskursas; vertinimas iš vidaus) perspektyvų skirtis (žr. Iannàccaro, Dell'Aquila 2001; Cramer 2018), pieštinį žemėlapį galima traktuoti kaip aiškiausiai atskleidžiantį *emic* požiūrį į kalbos variantiškumą (Cramer 2018: 66). Tyrėjo parinktame nevienodą geografinę informaciją turinčiame žemėlapyje[56] respondentai žymi (brėžia, piešia, spalvina) ribas ar teritorijas, kuriose, anot jų, egzistuoja tarmės ar kiti kalbos variantai (Aliūkaitė 2009: 165–166; Preston 2010a: 90; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 42–43), kitaip, – kuria percepcinius regionus (plg. 1.3.3. pristatytą W.

[56] Žemėlapis gali būti tuščias arba su kokiais nors orientyrais (geografiniais, administraciniais ir pan.), kaip tam tikrais saugikliais dėl geografinių žinių trūkumo (išsamiau žr. Preston 1988b: 379–392; 1999b: xxxiv–xxxv; Aliūkaitė 2009: 167–169; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016: 95; Montgomery, Cramer 2016: 12–15).

Zelinsky'io regionų tipologiją) arba J. A. Agnew'iaus terminija (2002: 16) – reikšmingas vietas kuria „iš apačios į viršų“ (angl. *bottom-up*). Taigi respondentui suteikiama laisvė savarankiškai žymėti žemėlapį lemia pakankamai išsamius ir įvairius duomenis, atspindinčius individualius dialekto vaizdinius ir kalbines patirtis (Montgomery, Cramer 2016: 16).

Pridurtina, kad žemėlapio taikymas gali būti įvairus ir papildomas kitais variantiškumo tyrimo komponentais, pavyzdžiui, žemėlapio užduotyje gali būti įkomponuoti kai kurie perceptyviosios dialektologijos penkių komponentų tyrimo modelio klausimai (Preston 1999b: xxxvii; taip pat žr. Aliūkaitė 2009: 165–166; Geržotaitė 2016: 165–166; Montgomery, Cramer 2016: 22–23; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 54). Respondentas taip pat gali pakomentuoti sužymėto žemėlapio duomenis – taip gaunama kokybinių duomenų variantiškumui vertinti (Aliūkaitė 2009: 176; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016: 105–106; Geržotaitė 2016: 166). Kitaip tariant, toks tyrimo metodas apima ir verbalizuojamas, ir vizualizuojamas nuostatas, o kelianaris modelis, anot tyrėjų, gali suteikti daugiau duomenų negu tik verbalinis kalbos variantiškumo vertinimas (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016: 96–97).

Vis dėlto pagrindinis mentalinio žemėlapio turinys yra kur, paprastųjų kalbos bendruomenės narių nuomone, egzistuoja dialektų ribos ir ką paprastieji kalbos bendruomenės nariai mano apie kalbos variantų distribuciją erdvėje ir pačių kalbos vienetų (variantų) pobūdį, o ne tos distribucijos faktus (Preston 2011b). Kognityviuoju požiūriu tiriamajam nupieštas (t. y. su įvairiomis variantų ribomis ir pan.) žemėlapis yra tikras (Preston 2013a: 169). Pats gebėjimas skirti ir nustatyti dialektų ribas iš dalies yra susijęs su dialekto kompetencija ir, iš kitos pusės, su asmenine patirtimi, į kurią įeina ir stereotipinės nuostatos apie tam tikrą vietovę (Diercks 2002: 52–53). Perceptyviojoje dialektologijoje svarbus ne faktinis, o kalbėtojo pasąmonėje egzistuojantis dialektų ribų pasiskirstymas. Suvokiant, kad tokį variantiškumą perteikia naivusis kalbos vartotojas, jis [variantiškumas] *etic* paradigmoje turėtų būti vertinamas kritiškai, t. y. įvertinant variantiškumo lokalizavimą galinčius lemti faktorius (Inoue 1999b: 174; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016: 96; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 49). Kaip pastebi D. Aliūkaitė, D. Mikulėnienė, G. Čepaitienė ir L. Geržotaitė (2017: 51–52), kalbos jausmo žemėlapis neatstoja ir nepakeičia kalbos tikrovės (dialektologijos) žemėlapių (svarbus objektyvumo ir subjektyvumo matmuo), bet dėl to jis nėra nereikšmingas. Perceptyviosios dialektologijos žemėlapiuose užfiksuoti kalbos variantiškumo vaizdiniai gali suteikti papildomų duomenų prognozuoti variantiškumą. Perceptyviojoje

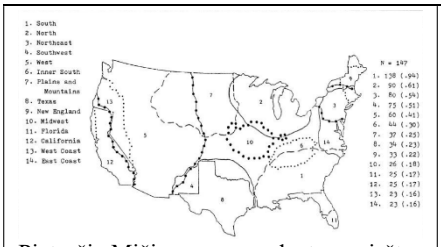
dialektologijoje geografines sienas gali pakeisti, patikslinti „socialinės sienos“ (Schmid 2014: 148) arba „menamosios sienos“ (angl. *wall in the mind*) (Dailey-O'Cain 1999: 227, 239), „percepcinės / suvokimo sienos“ (angl. *perceptual wall*) (Kennetz 2010: 327).

Atliekant tyrimą pieštinių žemėlapių (ar mentalinių žemėlapių)[57] taikymas gali būti įvairus, tačiau, anot D. R. Preston'o (1988a: 475–476), įprastai domimasi, ką paprastieji kalbos vartotojai mano apie: 1) savo kalbos panašumą ar skirtingumą su kitomis vietovėmis; 2) kur ir kokie dialektai egzistuoja; 3) kokios yra regioninio kalbos varianto ypatybės; 4) iš kur yra kilę įrašuose girdimi kalbėtojai; 5) kokią naratyvinę (asmeniniais pasakojimais grįstą) medžiagą (angl. *anecdotal evidence*) tiriamieji gali pateikti apie savo kalbos variantų suvokimą. Šie klausimai padeda išsiaiškinti apibendrintą dialekto vaizdinį, apimantį ir kalbos varianto lokaciją. Be to, tiek iš vietos, tiek iš priskiriamų ypatybių galima nusakyti vertę, palyginti savą kalbos variantą su kitais.

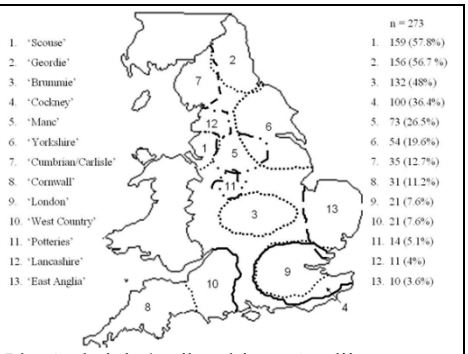
Žemėlapiai vertintini nagrinėjant juos ne atskirai, o sujungus ir gavus bendrą respondentų sukurtą sudėtinį žemėlapį su suvokimo izoglosėmis (angl. *perceptual isoglosses*) (Preston 1999a: 361; Montgomery, Beal 2011: 128; taip pat žr. *perceptual or cognitive boundaries* (Ghyselen, De Vogelaer 2018)). Žvelgiant iš istorinės perspektyvos, dar prieš naudojantis geografinėmis informacinėmis sistemomis (GIS), iš žemėlapių gauta medžiaga būdavo apdorojama apibendrinant linijų grupes (žr. 20 pav.)[58], vėliau pereita prie žemėlapių, kuriuose vietos šešėliuojamos pagal skirtingo lygio respondentų pasirinkimą vieną ar kitą vietovę priskirti kaip tam tikro kalbos varianto vartosenos vietą (Preston, Howe: 1987: 363, 371, cit. iš Montgomery, Cramer 2016: 18).

[57] Kaip pažymi J. Cramer, pieštinių žemėlapių užduotis dar įvardijama mentalinio žemėlapio sudarymo užduotimi („Draw-a-map task (also called mental mapping task) [...]“ (Cramer 2018: 66)).

[58] Ch. Montgomery'is (2007: 242) pažymi, kad tokie sudėtiniai žemėlapiai pravartūs norint juos palyginti su skirtingų kalbos variantų ribų, grįstinų kalbos produkcijos duomenimis, žemėlapiais. Ch. Montgomery'is ir Ph. Stoeckle'is (2013: 74 –75) priduria, kad tokie žemėlapiai naudingi ir dėl to, kad juose matyti apibendrinta dialektų variacijos percepcija tam tikroje šalyje ar jos dalyje.

Pietryčių Mičigano respondentų nupieštų dialektų plotų apibendrinimas kompiuteriu (Preston 1996: 305)

Plg. Sudėtinis / apibendrintas Anglijos percepcinis žemėlapis (Montgomery 2007: 237; taip pat žr. Montgomery, Stoeckle 2013: 80)

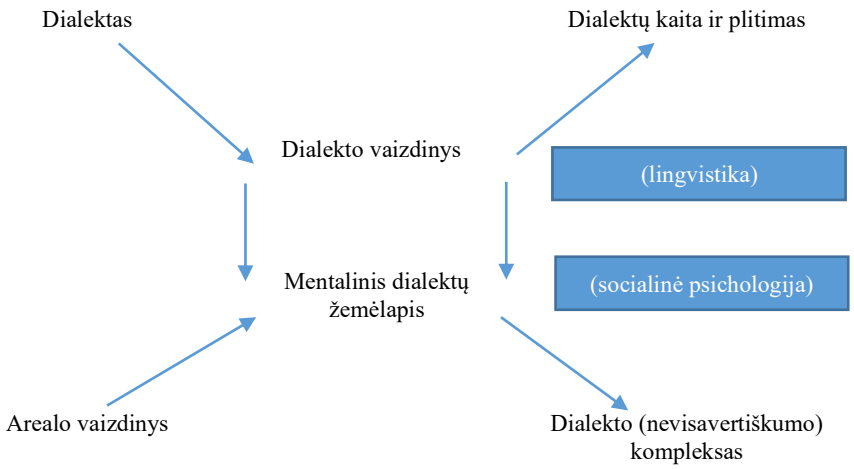
20 paveikslas. Sudėtinio žemėlapio (apibendrinus linijų grupes) pavyzdys

Pagal šį metodą sukūrus kompiuterinę kiekybinius duomenis apdorojančią programą (Onishi, Long 1997), duomenis jau buvo galima lyginti, pavyzdžiui, pagal lyties ir amžiaus kintamuosius (taip pat žr. Montgomery, Cramer 2016: 18). Šiuo metu plačias duomenų kaupimo, jungimo, integravimo, lyginimo, valdymo ir analizės galimybes atveria GIS, kuriomis naudojantis galima gauti sudėtinius žemėlapius (Montgomery, Stoeckle 2013: 23–24; Montgomery, Cramer 2016: 18). GIS laikomos perspektyvia platforma: perceptyviosios dialektologijos metodais gauta medžiaga gali būti įvairiai lyginama su kitais duomenų (kalbinių ir nekalbinių) rinkiniais, apskritai duomenys gali būti kaupiami ir prieinami tyrėjams (siekiant vykdyti integruotus tyrimus), taip pat plačiajai visuomenei (Montgomery, Stoeckle 2013: 23–24).

Atkreiptinas dėmesys, kad mentalinius žemėlapius tik siaurąja prasme galima sieti su geografine plotme (konceptu) (erdvine-kalbine nuovoka), o plačiąja – su dialekto vaizdiniu, kuris suvokiamas kaip socialinis psichologinis (tiek regioninio, tiek socialinio) dialekto vaizdinys (angl. *dialect image*) (Inoue 1999a: 147; Aliūkaitė 2009: 166). Anot F. Inoue, dialekto vaizdinys gali būti susiformavęs žmogui net negirdėjus varianto ar nežinant jo lokacijos (Inoue 1999b: 174; Aliūkaitė 2009: 166). F. Inoue pabrėžia, kad dialektas yra ne tik abstrakti intelektualios komunikacijos priemonė, bet turi ir emocinį aspektą, todėl turėtų būti traktuojamas kaip socialinis reiškinys (Inoue 1999a: 147–148). Į tyrimus F. Inoue įtraukė vertinamųjų žodžių (angl. *evaluative words*) užduotį, ir tyrimų rezultatai[59] sutvirtino įžvalgą, kad

[59] Mokslininkas referuoja tyrimus tiek Japonijoje, tiek Didžiojoje Britanijoje.

dialekto vaizdinį lemia tiek pats dialektas, tiek ir stereotipiniai vietos ir gyventojų vaizdiniai (Inoue 1999a: 157). Jis apibendrina, kad dialekto vaizdinio formavimasis priklauso nuo dviejų šaltinių: 1) kalbos varianto atstumo nuo standartinės kalbos; 2) ekstralingvistinio vietinių gyventojų socialinio prestižo (Inoue 1999a: 157)[60]. Vaizdinys susikuriamas remiantis individualiomis ir kolektyvinėmis (bendruomenės) patirtimis, kitaip, – individualiu šaltiniu (angl. *the individual source*) ir kolektyviniu šaltiniu (angl. *the collective source*). Kalbėtojas remiasi turima faktine tiesiogine kalbine patirtimi, kuri veikia kaip variantų atskyrimo pagrindas, o kolektyvinė patirtis įprastai susiformuoja per viešojoje erdvėje įsitvirtinusius ir palaikomus stereotipus, nepriklausančius nuo asmeninės žmogaus patirties. Pavyzdžiui, medijose naudojami vaizdiniai dažnai yra praeities patirčių konglomeratas; jie ne tik sukelia, bet ir sustiprina paprastų žmonių turimus subjektyvius dialektų arealų vaizdinius (Inoue 1999b: 174). Dialekto vaizdinys gali turėti įtakos kalbos pokyčiams ir sklaidos procesui, o iš kitos pusės – dialekto nepilnavertiškumo kompleksui (angl. *dialect inferiority complex*) (Inoue 1999a: 157) rastis (žr. 21 pav.).

21 paveikslas. Dialekto vaizdinys: formavimasis ir pasekmė (rezultatai) (Inoue 1999a, iš Aliūkaitė 2006: 572)

[60] Pavyzdžiui, Lietuvoje ypač aukštas bendrinės kalbos prestižas (žr. Vaicekauskienė, Sausverde 2012; Aliūkaitė, Merkytė-Švarcienė 2009; 2012 ir t. t.), bendrinė kalba siejama su išsilavinimu, įprastai su didžiaisiais Lietuvos miestais (Kaunu, Vilniumi) (Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 286), o tarmės neretai asocijuojamos su kaimietiškumu, laikomos tinkamomis vartoti juokaujant (Kliukienė 2013: 99).

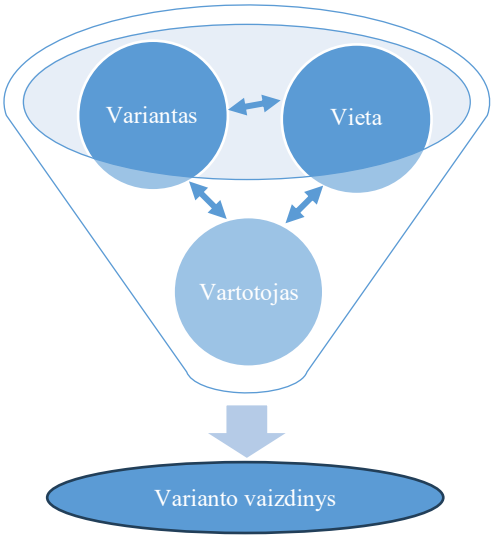
Nors F. Inoue dialekto vaizdinį, palyginti su mentaliniu žemėlapiu, iš pirmo žvilgsnio galima suvokti kaip kompleksiškesnį (ne tik su geografine plotme susijusį) vienetą, vis dėlto pieštinio (mentalinio) žemėlapio užduotis taip pat yra daugiamatė, nes dažnai derinama su kitais perceptyviosios dialektologijos tyrimo komponentais, pavyzdžiui, variantų taisyklingumo ir patrauklumo (angl. *"correct" and "pleasant"*) įverčių užduotimi, o pastaroji konceptualiai atitinka vertinamųjų žodžių techniką, nes aprėpiamas tiek intelektinio pobūdžio vertinimas, tiek ir emocinės reakcijos, išryškinamos variantų vertės (žr. Inoue 1999b: 163).

F. Inoue (1999b: 175) atkreipė dėmesį, kad perceptyvioji dialektologija galėtų vystytis dviem pagrindinėmis kryptimis: pirmosios esminė užduotis būtų identifikuoti, kokie kalbiniai požymiai daro didžiausią poveikį percepcijai, mentalinių žemėlapių sukūrimui, subjektyviam variantų suskirstymui; antrosios esminė užduotis – dialekto vaizdinio tyrimų plėtra. Kaip vaizdžiai įvardija japonų perceptyviosios dialektologijos atstovas, „mentalinių dialektų žemėlapių tyrimai dabar turėtų atsiplėšti nuo žemės paviršiaus ir pakilti į žmogaus protą“[61] (Inoue 1999b: 175).

Tiek mentalinis žemėlapis, tiek dialekto (varianto) vaizdinys integruoja varianto, vietos ir vartotojo atvaizdavimą vertintojo sąmonėje. Iš esmės tai kelios to paties vaizdinio pusės. Apibendrintai tariant, vaizdinio kategorija (ją galima įvardyti 3V modeliu) perceptyviosios dialektologijos tyrimuose atspindima kaip esanti kompleksinė: įtraukiami varianto, vietos ir vartotojo vaizdiniai, apibrėžiantys visuminį kalbos varianto (su įvairiais jo komponentais) vaizdinio pobūdį (žr. 22 pav.).

Varianto vaizdinys apima ne tik kalbinius varianto bruožus (ypatybes), bet ir socialines, kultūrines ir kt. charakteristikas (Aliūkaitė 2019: 65). Kaip rodo tyrimai, subjektyviojo („man esančio“) ir objektyviojo („esančio“) tarmiškumo skirtys, grįstos kalbiniais ir nekalbiniais bruožais, paprastojo kalbos bendruomenės nario atveju yra sumišusios, nes tarmiškumo vaizdiniai išplaukę ir migloti (Aliūkaitė 2019: 67). Subjektyviojo tarmiškumo atveju, įtraukiant aksiologinę variantų vertę (pavyzdžiui, gražus, grubus variantas) ir socialinius, kultūrinius ir kt. tarmiškumo vaizdinius visuomenėje (pavyzdžiui, tarmė – vyresniųjų arba kaimo žmonių kalbos variantas), kurie, iš vienos pusės, atrodo subjektyvūs, nes nėra grįsti kalbinėmis ypatybėmis, tačiau yra objektyvaus pamato, nes yra įsitvirtinę per kolektyvines patirtis ir stereotipizavimą, tam tikrais atvejais tai perimant iš *etic* diskurso (Aliūkaitė 2019: 69–70).

[61] Plg. „Research in the mental maps of dialects should now take off from the earth's surface and fly into the human mind“ (Inoue 1999b: 175).

22 paveikslas. Vaizdinio kompleksiškumas, arba 3V modelis

Varianto vaizdinys gali būti gaunamas iš į pieštinių žemėlapių užduotį įtraukiamų atviruųjų klausimų apie žymimo kalbos varianto charakteristikas (pavyzdžiui, Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 53), kitaip tariant, taikoma F. Inoue vertinamųjų žodžių technika, arba formuluojant pieštinio žemėlapio užduotį prašoma, pavyzdžiui, „pažymėkite jums gražius kalbos variantus“ ir pan.

Vietos vaizdinys taip pat susijęs su pieštinio žemėlapio užduotimi, bet kartu yra persipynęs su kalbos varianto vaizdiniu. Norint suprasti vietą, verta atkreipti dėmesį, kaip tą vietą įsivaizduoja, reprezentuoja ir įkūnija jos gyventojai (Blommaert 2010: 63). Būtent vietinis kalbos variantas yra vienas iš vietą reprezentuojančių dėmenų. Tapatinant kalbos variantą su vieta, kitaip tariant, jį *įvietinant*, vietai taip pat priskiriamos tam tikros charakteristikos. Pirmiausia dėmesys atkreiptinas į tradicinės dialektologijos tarmių, kaip aiškiai lokalizuojamų kalbos variantų, sampratą. Kalbos variantai įvardijami pagal vietovių, kuriose taip kalbama, pavadinimus (pagal stambiausią teritorijos miestą) (Girdenis, Zinkevičius 1966: 145). Be to, dvinaris dialektologų tarmių skirstymas visuomenėje koreguojamas ir priartinamas prie etnografinio (Mikulėnienė, Meiliūnaitė 2017: 174). Galima teigti, kad taip kuriama glaudi vietos ir vietinio kalbos varianto jungtis. Kaip vienas iš vietos tapatybės apibūdinimo aspektų yra ieškoti skirtumų ir kuo viena vieta išsiskiria nuo kitos, todėl kalba neretai tampa vietos tapatybės rodikliu (Peng, Strijke, Wu 2020). Tautinio identiteto rodikliu tampa tautinė, bendrinė kalba, regioninio – regioninis kalbos variantas.

Vietos vaizdinys Lietuvos atveju susijęs ir su didmiesčių bei regionų (miestų ir mažesnių miestelių, kaimų) skirtimi. Pavyzdžiui, tyrimai rodo, kad bendrinė kalba paprastųjų kalbos bendruomenės narių lokalizuojama didžiausiuose miestuose (Kaune, Vilniuje) (Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 286; Mikulėnienė, Bakšienė, Brazaitienė, Čepaitienė, Ivoška, Šidlauskas 2023: 135–154), nors iš *etic* perspektyvos bendrinė kalba yra viešojo diskurso kalba, todėl vartojama ne tik miestuose, o *emic* diskurso atstovai taip pat nurodo skirtingose kalbinėse situacijoje (daugiausia instrumentiniuose domenuose, tačiau jau įtraukiama ir į solidarumo bei izoliuotuosius domenus) vartojantys bendrinę kalbą (Aliūkaitė, Valikonė 2012). Pridurtina, kad didmiesčio, kaip nutarmintos raiškos, vieta koreliuoja ir su tradicinės tarmėtyros NORM'o refleksija (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2019: 19).

Kita vertus, prototipinių tarmių vietų vaizdinį pritraukia regionų centrai, pavyzdžiui, Telšiai (Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 280). Tokios tendencijos matyti ne tik *emic* naratyvuose, bet gali būti pagrįstos ir *etic* diskurso informacija (Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 63). Būtent per vietos vaizdinį (kartu jam priskiriant kalbos variantą) tam tikrais atvejais kuriama aktualioji distancija (angl. *actual distance*)[62] – taip tarmiškam kalbos variantui, į kalbinę gimtinę įtraukiant didmiesčius, priskiriama didesnė vertė (pavyzdžiui, Geržotaitė 2018: 86).

Su vietos vaizdiniu susijęs ir kalbinės gimtinės (angl. *linguistic homeland*) vaizdinys. Kaip pažymi W. Diercks'as (2002: 51), „[ž]monės turi tam tikrą orientaciją, pagal kurią kalbinis ir erdvinis atstumas supančios / aplinkinės aplinkos atžvilgiu suformuoja „kalbinės gimtinės" idėją"[63]. Tai taip pat leidžia klasifikuoti kaimyninius regionus. Formuojantis kalbinės gimtinės vaizdiniui didžiausią poveikį turi kaimyninės vietovės. Kalbinės gimtinės samprata gali paaiškinti ir tam tikrų kalbos variantų pasirinkimą skirtingose kalbinėse situacijose: (ne)panašumas su kitais dialektais, teigiamos nuostatos dėl tam tikrų kalbinių ypatybių gali lemti sprendimą pasirinkti vartoti dialektą ar bendrinę kalbą (Dierkcs 2002: 51–52). Kaip pastebi mokslininkas, gebėjimas skirti ir nustatyti dialektų ribas iš dalies yra susijęs su dialekto kompetencija ir, iš kitos pusės, su asmenine patirtimi, į kurią įeina ir stereotipinės nuostatos apie tam tikrą vietovę (Dierkcs 2002: 52–53).

[62] Kalbinės gimtinės, aktualiosios distancijos, realiosios distancijos kategorijas įvedė W. Diercks'as (2002).

[63] Plg. „Individuals have an orientation in which linguistic and spatial distance in relation to the surrounding environment creates the idea of the "linguistic homeland"" (Diercks 2002: 51).

Taigi vietos vaizdinys taip pat turi įtakos ir yra svarbi visuminio dialekto vaizdinio dalis. Vieta konceptualiai siejama su kalbos variantu, jo *įvietinimu*, per vietos vaizdinį galima identifikuoti ir kalbos variantui priskiriamą vertę. Per vietos vaizdinį galima įvertinti ir geolingvistinę kompetenciją, į kurią įeina ne tik kalbinių faktų išmanymas (objektyvi kalbos tikrovės informacija), bet ir subjektyvios žinios, t. y. kalbos jausmas, susiformuojantis per individualią ir kolektyvinę patirtį (Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 55).

Vartotojo vaizdinys taip pat glaudžiai susijęs su varianto vaizdiniu. Jis tiriamas įtraukiant tam tikru kalbos variantu kalbančiųjų asociatų užduotį (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016: 97–98; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 56–57). Iš jos galima gauti kultūrinius, socialinius, su horizontaliąja dimensija siejamus kalbos varianto atstovo sociolingvistinio portreto bruožus (Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 56). Variantiškumo (per mentalinius žemėlapius) ir kalbėtojų (vartotojų) vaizdiniai „leidžia apibendrinti kultūrinius kalbos variantų modelius“ (Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 56). Be to, iš sociolingvistinės perspektyvos pažymėtina, kad vartotojo vaizdiniai atspindi pasąmoningąsias nuostatas dėl kalbos varianto (Vaicekauskienė, Sausverde 2012: 19–21), taigi netiesiogiai per vartotoją tam tikros ypatybės priskiriamos pačiam variantui.

Vaizdinio kategorija gali būti siejama tiek su objektyvaus, tiek su subjektyvaus pamato aspektais, gali atspindėti tam tikrus *etic* diskurso elementus, tačiau visa tai tampa vienodai svarbu kalbant apie kalbos varianto vertę, galimus kalbos varianto pasirinkimo (ne)vartoti motyvus, numatyti kalbos varianto kaitos galimybes. Vaizdinio kategorija iš esmės atspindi paprastojo kalbos bendruomenės nario mąstymo schemą apie kalbos variantiškumą: kalbos variantas egzistuoja kontekste, kurio kalbiniai, socialiniai, kultūriniai ir kt. elementai tampa pagrindu jam formuotis. Vaizdinio kategorijos elementai, kaip rodo jų apžvalga, nėra visiškai savarankiški – dalis jų atspindi ir *etic* diskursą ar bent yra su juo susiję. Be to, glaudi elementų sąsaja leidžia daugiau kalbėti apie formalią, o ne realią jų skirtį, nes, pavyzdžiui, paprastojo kalbos bendruomenės nario varianto vaizdinyje atsiranda vartotojų, vietos kategorijos jam apibrėžti ir atvirkščiai.

3. PEREIGINIO VARIANTIŠKUMO SAMPRATA IR JOS TVIRTINIMASIS

Geolingvistikos kryptyje plėtojant dialekto kontinuumo sąvoką ir dinamiško variantiškumo sampratą, išplėsta žiūra į kalbinį variantiškumą. Priklausomai nuo žiūros į kalbinį variantiškumą, kito ir variantų, atsiduriančių tarp tarmės ir bendrinės kalbos ar tarmės ir tarmės, įvardijimas, sampratos ir vieta kalbinio variantiškumo kontekste.

3.1. Pereiginis variantiškumas tradicinėje ir moderniojoje tarmėtyroje

Kaip minėta 1.1. poskyryje, tradicinėje lietuvių dialektologijoje į dialektą (tarmę) žiūrėta kaip į homogenišką, aiškiai apibrėžtą regioninį variantą, lokalizuotą pagal kalbinių ypatybių izogloses (žr. 1.1. poskyrį), nuo „normos“ nukrypusiems variantams tokioje sistemoje neliko vietos (taip pat žr. Kardelis 2016: 3). Pati tarmės kaita sieta su jos nykimu, mirtimi – tai nykimo ideologijos atspindys (žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 36; Meiliūnaitė 2019: 51). Tarmių sistemos neatitinkantys kalbos variantai vadinti pusiau tarmine kalba, pustarme, sugadinta tarme ir pan. (Grumadienė 2001; Pupkis 2005; Mikulėnienė 2019). Tai susiję su bendrinės kalbos įtakos, kaip redukuojančios tarmiškumą, samprata.

Tradicinėje dialektologijoje iškyla ir periferinės tarmės terminas[64] (žr. Morkūnas 1993). „Dabartiniame lietuvių kalbos žodyne“ periferija apibrėžiama „kaip nuo centro atitolusi dalis“ ir „šalies pakraštys; tolimesnė nuo centro sritis“ (DLKŽ). Būtent šios reikšmės aktualizuojamos apibrėžiant periferines tarmes. Pirmiausia jos suvokiamos kaip senosios lietuvių etninės teritorijos pakraščiuose esančios šnektos, susiduriančios su svetimomis kalbomis, jaučiančios bendrinės kalbos poveikį ir esančios kalbinis vientiso lietuvių kalbos ploto artimiausių tarmių tęsinys (Kardelis 2014: 3)[65]. Šiuo terminu apibūdinamos ir Lietuvos ribose esančios tarmės, kurios patyrė sąveiką su slavų kalbomis ir yra pakraštinėje geografinėje padėtyje kitų patarmių atžvilgiu (žr. Geržotaitė 2012: 170). Suvoktina, kad periferija tokiu atveju labiau sietina su tradicinės dialektologijos ribos samprata per teritorijos matmenį, įvedant priešpriešą „centras-periferija“[66].

[64] Plačiau apie šio termino variacijas žr. Kardelis 2014.

[65] Pavyzdžiui, išsamiai ištirtos periferinės Lenkijos lietuvių šnektos (Mikulėnienė, Leskauskaitė, Ragaišienė, Geržotaitė, Birgelienė 2016) ir kt.

[66] Analizuojant teritorijos periferiškumo suvokimo problematiką taip pat iškeliamas centro-periferijos modelis, o labiausiai periferiją išryškinančiu rodikliu laikomas geografinis matmuo. Lokaliu valstybės lygmeniu periferija siejama su administracinių regionų

K. Morkūnas pastebi periferinės tarmės termino nevienareikšmiškumą, nes juo gali būti įvardytos tarmės, labiausiai nutolusios nuo centro, ir turinčios kitos tarmės ypatybių, pavyzdžiui, pietų žemaičių (raseiniškių) pietrytinė šnekta (Morkūnas 1993: 7). „Lietuvių kalbos enciklopedijoje“ taip pat nurodoma ši reikšmė: „[p]eriferinėmis kartais vadinamos ir vientisame kalbos plote esančios didesnių tarmių pakraščių šnektos, turinčios daug gretimų tarmių ypatybių“[67] (2008: 408). Taigi periferinių tarmių termino daugiareikšmiškumas grįstinas tuo, kad jis gali būti suprantamas „ir geografiniu, ir administraciniu, ir grynai lingvistiniu požiūriu“ (Morkūnas 1993: 4).

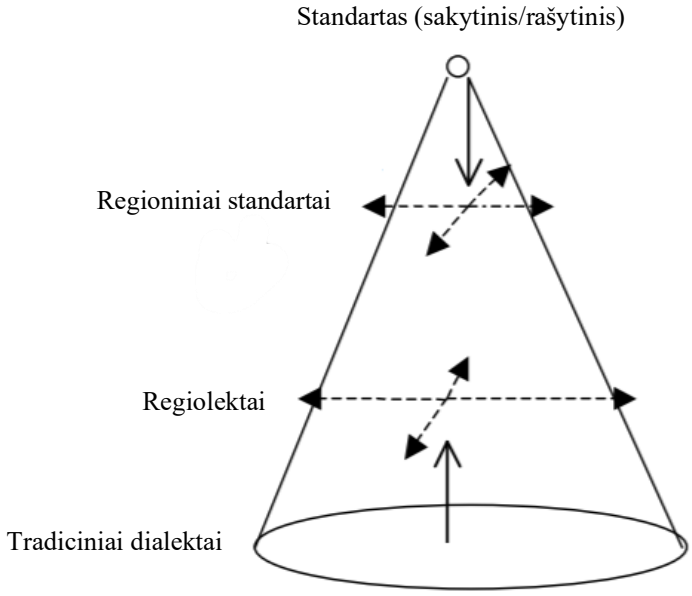
Kitas tarmėtyros terminologijoje vartojamas terminas yra pereiginė tarmė (pavyzdžiui, Grinaveckienė 1960: 198; taip pat žr. Mikulėnienė 2018c: 136). Juo išreiškiamas tarmių paribiuose (kur susiduria du skirtingi regioniniai variantai) fiksuojamas pereigiškumas (kaimyninių regioninių kalbos variantų ypatybių įtrauktis). Jis įtraukiamas ir į geolingvistikos diskursą, pavyzdžiui, „pietų žemaičiai raseiniškiai – nuo seno laikyti pereigine tarme“ (Geržotaitė, Mikulėnienė 2014). Taip pat minima ir tarpinė šnekta (pavyzdžiui, Girdenis, Zinkevičius 1966).

Atkreiptinas dėmesys, kad XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje greta tarmės įsigali pusiau tarminio kalbėjimo terminas, nes tarmės jau suvokiamos kaip ne tokios ryškios, kokios buvo XX a. pradžioje – viduryje (Grumadienė 1992; 1996; taip pat žr. Aliūkaitė 2005: 41).

Naujausiuose dialektologijos, geolingvistikos tyrimuose plėtojamos tarpinio / pereiginio / pereinamojo varianto (angl. *intermediate variant* / *variety*, *transitional variant* / *variety*) sampratos (pavyzdžiui, Auer, Hinskens 1996; Auer 2005: 26; Lenz 2010; Ghyselen, De Vogelaer 2018; Hinskens 2020). Šis terminas yra apibendrinamasis ir žymintis naujųjų variantų formavimąsi ir fiksavimą, t. y. kalbos variantas suvokiamas kaip tarpinis tarp standarto ir (bazinio) dialekto. Pažymėtina, kad įprastai tokiems tarpiniams ar pereiginiams variantams (pereigoms) įvardyti vartojamas regiolekto terminas, tačiau neretai apibendrintai įvardijamos ir abstrakčios struktūros, pavyzdžiui, standarto / dialekto kontinuumas (Auer 2005: 26; žr. 23 pav.).

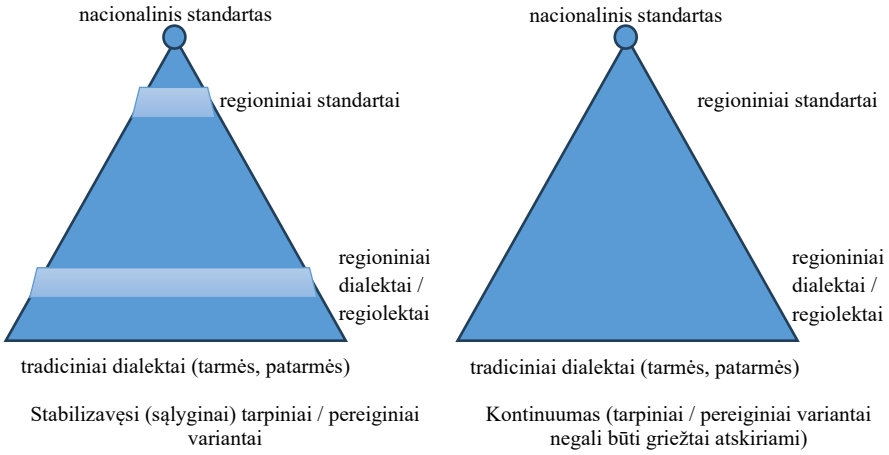
pakraščiais (vidinė periferija) arba valstybės sienomis (išorinė periferija). Taigi periferija labiausiai atskleidžiama per atstumo dimensijas teritorijoje (Pociūtė 2011). Tokios sampratos atspindys atsiskleidžia ir tradicinėje tarmėtyroje per ribos matmenį apibrėžiant periferines tarmes.

[67] Taip pat žr. „Visuotinės lietuvių enciklopedijos straipsnį“ (https://www.vle.lt/straipsnis/periferines-tarmes/): „Periferinėmis kartais vadinamos ir vientisame kalbos plote esančios didesnių tarmių pakraščių šnektos, turinčios daug gretimų tarmių ypatybių (pavyzdžiui, pietų žemaičių raseiniškių pietrytinės šnektos su gausiomis vakarų aukštaičių ypatybėmis; pietų aukštaičių Palomenės, Žaslių apylinkių šnektos su rytų aukštaičiams širvintiškiams būdingomis ypatybėmis).“

23 paveikslas. Perėjimas iš diglosijos į diaglosiją (tarpiniai arba pereiginiai variantai) (iš Auer 2011: 491; taip pat žr. Auer 2005: 22)

P. Auer'is ir F. Hinskens'as (1996: 6) yra pažymėję, kad kontinuume, kurio du poliai yra dialektas ir standartas, atsirandantys tarpiniai / pereiginiai variantai gali stabilizuotis arba ne (žr. 24 pav.). Pirmuoju atveju išryškėja palyginti stabilūs variantai, antruoju – kontinuumas, kai regioniniai standartai ir regiolektai negali būti griežtai atskirti vienas nuo kito. Suvokiant kalbinį variantiškumą kaip kontinuumą, o naujų kalbos variantų stabilizavimąsi kaip (sąlyginį) rezultatą, tarpinių / pereiginių kalbos variantų fiksavimas apima tiek stebimąjį (fiksuojant kalbos kaitos procesus per skirtingų kartų tiriamuosius „čia ir dabar"), tiek realųjį laiką (lyginant skirtingų laikotarpių duomenis ir taip siekiant fiksuoti kaitos progresą keičiantis laikui).

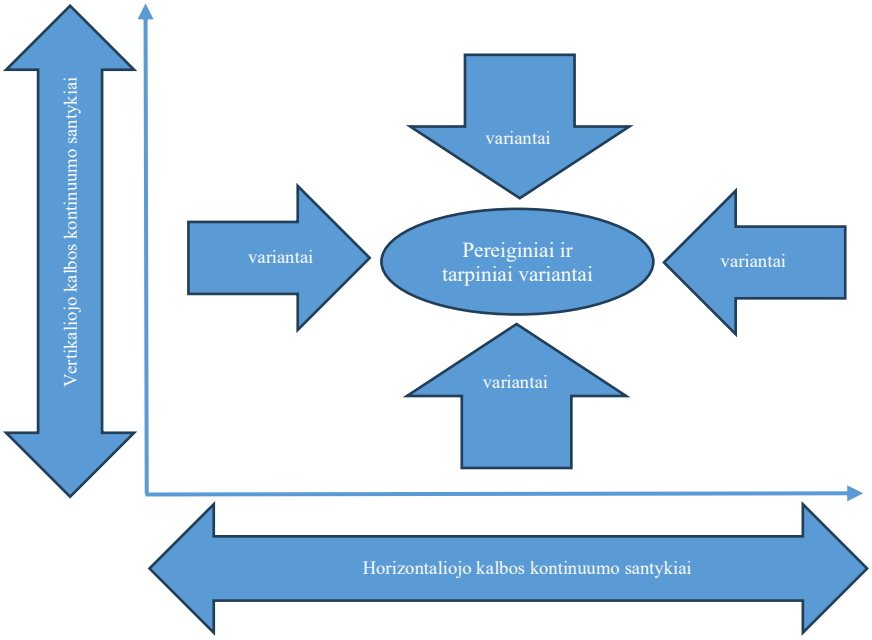

24 paveikslas. Konvergencija tarp standartinės kalbos ir dialektų: stabilizavęsi ir nestabilizavęsi tarpiniai / pereiginiai variantai (iš Auer, Hinskens 1996: 7)

Tarpiniam / pereiginiam variantiškumui įvertinti svarbus ir empirinis tyrimas (Auer 2011: 491). Kartu galimas įtraukti ir tarpinės / pereiginės zonos terminas pažymėti, kad tam tikrais atvejais pereiginiai variantai randasi dviejų dialektų ribų sandūroje (Auer 2005: 28). Taigi P. Auer'is apibūdino diaglosinį kalbos repertuarą, sudarytą iš tarmės, standartinės kalbos ir tarpinių, pereiginių formų kontinuumo.

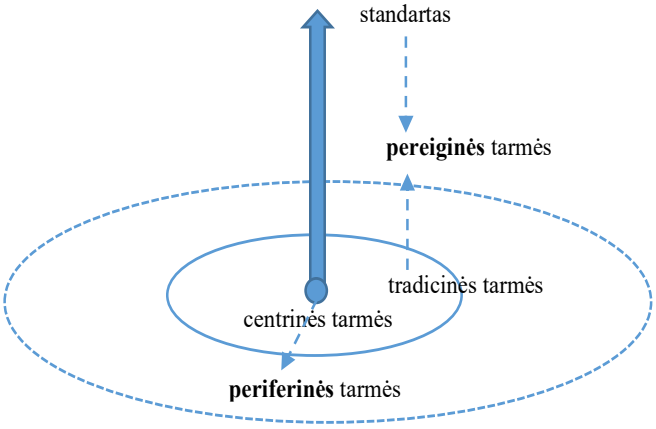
Kaip matyti, tarpinio / pereiginio variantiškumo samprata glaudžiai susijusi su horizontaliąja ir vertikaliąja variantiškumo sampratomis (žr. 25 pav.).

Pusiau tarmė ir kiti šio termino variantai susiję su normos, per kurią apibrėžiamas vienas ar kitas regioninis variantas, neatitikimu horizontaliajame variantiškume, o naujuosiuose kalbos variantiškumo tyrimuose, geolingvistikoje tarpinis / pereiginis variantas įtraukiamas kaip visavertė kalbinio variantiškumo sistemos dalis, funkcionuojanti tarp dialektų ir standartinės kalbos.

25 paveikslas. Pereiginiai / tarpiniai kalbos variantai horizontaliajame ir vertikaliajame kontinuumuose

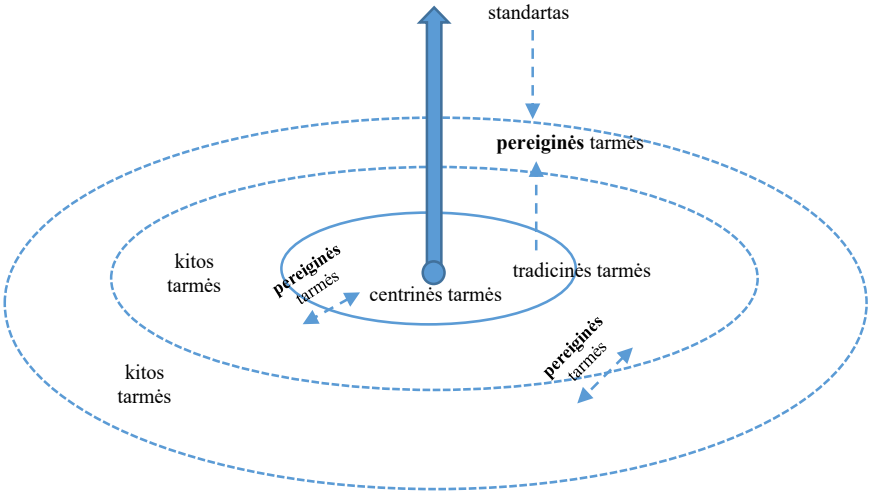
Lietuvoje XXI amžiuje įsigalėjus dinamiškajai dialektologijai, kai tarmių kaitos procesai suvokiami kaip atsispindintys vertikaliajame ir horizontaliajame kontinuumuose, vykstant konvergencijai ir divergencijai, dėmesys taip pat pakrypo į naujų tarminių darinių įvardijimą ir, kaip pastebi D. Mikulėnienė, pradėtos painioti periferiškumo ir pereigiškumo sąvokos tarminiams variantams apibūdinti (Mikulėnienė 2018c: 135). Pastaroji [pereigiškumo] atspindi ypatybių išlaikymą / perėmimą arba išnykimą, o kita – tarminio varianto artumą arba nutolimą nuo tarmės „centro“. Taigi periferinė tarmė yra labiau tradicinės dialektologijos, o pereiginė – dinamiškosios dialektologijos sąvoka. Tokią naujųjų tarminių darinių sampratą būtų galima atspindėti įtraukiant vertikalųjį ir horizontalųjį variantiškumą per ribos, erdvės / vietos ir kaitos sampratas (žr. 26 pav.).

26 paveikslas. Periferinių ir pereiginių tarmių samprata per horizontalųjį ir vertikalųjį variantiškumą

Taigi pereiginis variantas, žymintis kalbos variantų santykius su tarminiais variantais ir bendrine kalba vertikaliajame kontinuume, tampa apibendrinamuoju terminu. Kalbos variantų raidai ir kaitai didelę įtaką turi bendrinė kalba: iš vienos pusės – kaip kalbinis veiksnys (sąlyga), iš kitos – kaip prestižiško varianto vaizdinys (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 257). Šiuo atveju kaip svarbus iškyla pakitusio kalbos varianto reikšmės dėmuo (kitoks nei tradicinė tarmė; santykis su bendrine kalba ar kitais tarminiais variantais, tarminis žymėtumas ir ryškumas). Galima teigti, kad jis žymi ir procesą (tebevykstanti kaita), ir rezultatą (susiformavę naujieji kalbos variantai), o patys pereiginiai variantai gali būti sąlygiškai apibrėžti (regiolektai, geolektai (žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 259–262) arba suvoktini abstraktesniu lygmeniu (pastebimi kaitos procesai, pavyzdžiui, Murinienė 2018).

Vis dėlto, siekiant sistemiškumo *etic* lygmeniu, tarpinį / pereiginį variantiškumą galima vertinti tiek kaip vertikaliojo kalbos kontinuumo santykių rezultatą (ir, žinoma, procesą), tiek kaip horizontaliojo kalbos kontinuumo santykių rezultatą. Centrinės ir periferinės tarmės šioje perspektyvoje suvoktinos kaip opoziciniai poliai, o kontinuumo horizontaliųjų „kaimynų“ kaitos procesai (plg. horizontalioji konvergencija) leidžia projektuoti tarpinį / pereiginį variantą geografinėje dimensijoje (žr. 27 pav.).

27 paveikslas. Pereiginių variantų vertikaliajame ir horizontaliajame kontinuume vizualizacija

Apibendrinant reikia pasakyti, kad pereiginis / tarpinis variantas yra apskritai dvipusis, viena vertus, jis atspindi kaimyninių tarmių tarpusavio ir tarmių su bendrine kalba rezultatą. Požiūris į pereiginį / tarpinį variantą kaip į vienadimensį kalbos variantą, t. y. tik kaip diatopinių ar diastratinių santykių rezultatą, naujosios dialektologijos požiūriu vertintinas kaip klaidingas.

Sujungiant pereigiškumo ir periferiškumo sampratas, galima taip pat svarstyti dėl tam tikrų sampratų patikslinimų: periferinė tarmė tik santykyje su centrine tarme traktuotina kaip periferinė; periferinė tarmė savo ruožtu gali būti ir pereiginis / tarpinis variantas, tai priklauso nuo atskaitos taško į konkrečiu atveju stebimą regioninį variantiškumą.

3.2. Pereiginis variantiškumas iš *emic* perspektyvos

Dar viena svarbi pereiginio variantiškumo diskurso dalis yra *emic* diskursas. Kalbinių pokyčių epicentre atsiduria kalbos vartotojas, perimantis kalbines naujoves, jas suvokiantis arba ne, vertinantis kalbinę situaciją ir galimus kalbos rinkos (dėl termino žr. Inoue 1998: 93[68]) poslinkius ar pokyčius. Paprastasis kalbos bendruomenės narys, esantis kalbos variantų pokyčių epicentre, tampa subjektu, kuriančiu kalbinius pokyčius arba juos perimančiu (konvergencija vartotojo lygmeniu). Kaip rodo perceptyviosios

[68] Tarmės rinkos vertė apima tarminio kodo vitališkumą skirtinguose domenuose, vietą kultūroje, emocinius faktorius (Inoue 1988: 83, 90–93).

dialektologijos tyrimai, paprastieji kalbos bendruomenės nariai geba intuityviai skirti stipriai, vidutiniškai ir silpnai tarmiškai žymėtas zonas (Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2020).

Kaip vienas iš tarpinių / pereiginių variantų įtraukimo į kalbos variantų sistemą kriterijų yra „liaudies lingvistikos statusas“ (angl. *folk-linguistic status*), t. y. kalbėtojai turi *žinoti* apie jų egzistavimą (identifikuoti, atpažinti) ir žinoti jų vartojimo sąlygas, aplinkybes (Auer, Hinskens 1996: 6). Pastebima, kad ne tik į lingvistų nagrinėjamą kalbos variantų sistemą, bet ir į pasąmoningą kalbos vartotojų nuostatų struktūrą įvedami aktualieji[69] nauji kalbos variantai, kurie įprastoje (iš tradicinės dialektologijos perspektyvos) kalbos variantų – tarmės ir bendrinės kalbos – sistemoje gali būti ir yra vertinami, lyginami, hierarchizuojami ir kalbiniu elgesiu, ir nuostatų lygmeniu (Triaušytė 2020). Vadinasi, kalbinis sąmoningumas – kokie, kada ir kur pasirenkami vartoti skirtingi kalbos variantai, kaip vertinamas ir suvokiamas jų funkcionalumas, patrauklumas ir kiti kalbos varianto pasirinkimą, išlaikymą ar išstūmimą iš kalbinio repertuaro lemiantys veiksniai – gali leisti detaliau pažvelgti į naujų kalbos variantų vietą paprastojo kalbos vartotojo nuostatų plačiąja prasme sistemoje. Perceptyviosios dialektologijos atstovas D. R. Preston’as teigia, kad kalbinių nuostatų plačiąja prasme tyrimuose mintys, įsitikinimai, požiūris ir nelingvistų veiksmai laikomi pagrindu suvokti kalbinį variantiškumą (Preston 2010a: 100), taigi tai sietina ir su tarpiniais / pereiginiais variantais, kurie kaip kalbinės realybės dalis perkeliami ir į percepciją.

J. E. Schmidt’as (2005) ir A. Lenz (2010) tvirtina, kad apibūdinant kalbos variantus reikia atsižvelgti į kalbėtojų suvokimą, o variantas gali būti identifikuojamas 1) tarp kitų kalbos variantų, pažymint jų koegzistenciją ir 2) patiriant / atpažįstant tam tikrą kalbos variantą kaip variantą (priskiriant jam tą savybę) (cit. iš Ghyselen, De Vogelaer 2018: 5). Taigi kalbos variantas taip pat turi turėti *emic* kategorijos statusą (Auer 1986), o tai reiškia, kad socialinė grupė, vartojanti tam tikrą kalbos variantą, taip pat turėtų suvokti jį kaip atskirą kategoriją (Ghyselen, De Vogelaer 2018: 5). Vienas iš būdų išsiaiškinti kognityvines kalbos variantų ribas yra tirti paprastųjų kalbos bendruomenės narių kalbos variantų nominaciją[70] (Ghyselen, De Vogelaer 2018: 5). Kaip pažymi L. Cornips, J. Jaspers’as ir V. de Rooij’as (2015: 47), „kalbų pavadinimai vaidina lemiamą vaidmenį kaip „registracijos“ praktika, kai

[69] Aktualusis kalbos variantas suvokiamas kaip paprastojo kalbos bendruomenės nario vartojamas ir reflektuojamas iš kalbinės patirties.

[70] Tokiam tyrimui atlikti galima analizuoti viešąjį diskursą, sociolingvistinius interviu (žr. Ghyselen, De Vogelaer 2018 ir ten cituojamus šaltinius).

viena kalba (kalbos variantas) atskiriama nuo kitos kalbos per tipizavimą“[71]. Pažymima, kad kalbėtojai dažnai aiškiai suvokia regioninių kalbos variantų įvairovę, savą kalbos variantą gali atpažinti intuityviai (Elmentarel 2012: 36).

Kalbos variantų nominacijos aktai niekada nėra neutralūs: tai priklauso nuo pačių kalbos variantų ir prisideda prie jų ir juos vartojančiųjų reprezentavimo (Léglise, Migge 2006: 335). Tai pažymi ir E. Lenz, tyrusi hiperformas (angl. *hyperforms*): jos padeda atskleisti kalbos varianto vertę, prestižą, netgi prestižo pokyčius, taip pat pažinimo procesus (Lenz 2010: 299). Tai rodo ir tam tikrų tarpinių / pereiginių variantų nominacijos praktikos, vietiniam kalbos variantui priskiriant aukštesnę vertę ir jį atribojant nuo prototipinio tarmiškumo ir tradicinės tarmės (Triaušytė 2020: 8).

Vadinasi, iš *emic* žiūros taško tarpinio / pereiginio variantiškumo fiksavimas suvoktinas iš dviejų perspektyvų: kaip nuostatų plačiąja prasme kategorija ir kaip naujojo kalbos varianto (pakitusio, palyginti su tradicine tarme) egzistavimo prielaida. Nors pereiginio variantiškumo sąvoka pačiame *emic* diskurse įgyja kitus žymenis (pavyzdžiui, pusiau tarmė, pusiau žemaičių – pusiau aukštaičių tarmė), jie verstini į *etic* diskursą kaip pereiginio variantiškumo refleksija.

3.3. Variantiškumo ribos

Tiriant variantiškumą esminga nusibrėžti ribas, pagal kurias vertinamos variantiškumo dedamosios. Kaip pirmąją variantiškumo ribą būtų galima išskirti ribą tarp miesto ir kaimo. Pirmiausia horizontalioje plotmėje egzistuoja administracinis gyvenviečių paskirstymas, kuriame skirtingo tipo gyvenvietės įgauna skirtingas socialines vertes (pavyzdžiui, miestas – skirtingų kultūrų ir apskritai kultūros centras vs. kaimas – neurbanizuota vietovė su ribotesniais socialiniais ištekliais). Lingvistikoje suvoktina, kad horizontaliajame lygmenyje didieji miestai atspindi nutarmintas vietoves, o kaimas yra tapęs stereotipizuotu tarmiško varianto substitutu. Šiame kontekste primintinas NORM'o kriterijus, kai norint ištirti tarmę kaip vienas iš svarbių gero informanto bruožų buvo kaimo gyventojas (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 32; plačiau žr. Kardelis 2013). Iš kitos pusės, vertikalioje plotmėje riba tarp miesto ir kaimo atsispindi per kalbos varianto vartotoją. Vartotojas per savo kalbinį elgesį tampa miesto arba kaimo substitutu. Jis siejamas su

[71] Plg. „Languages and language names play a crucial role as a target in 'enregisterment' practices where one language (variety) is distinguished from another through speech typification practices ('this language is appropriate/ugly'; cf. Agha 2005, 2007) that consequently inform new linguistic practices" (Cornips, Jaspers, de Rooij 2015: 47).

tarmišku kalbėjimu ir jam priskiriamomis (anti)vertėmis. Taigi vietos (kaimo / miesto), kalbos varianto (per miestą / kaimą, miesto / kaimo gyventoją), kalbos varianto vartotojo (per miestą / kaimą ir tarmiškumą / netarmiškumą) kategorijos kalbant apie variantiškumą yra glaudžiai susijusios ir ypač paprastųjų kalbos bendruomenės narių vaizdiniuose gali veikti kaip vienos kitų substitutai, t. y. gali būti pakeičiamos viena kita ir reprezentuoti skirtingas variantiškumo dedamąsias, siekiant apibūdinti tam tikrą kalbos variantą, jo vartotoją ar vietovę, kurioje kalbama vienu ar kitu variantu.

Kitas ribos tipas – tarp centro (didmiesčio) ir periferijos (regiono centro). Šiuo atveju svarbūs hierarchijos santykiai erdvėje. Didmiestis, toks kaip Vilnius, yra eliminuojamas iš tarmiškumo zonos. Kaunas, nors ir patenka į tarminės radiacijos zoną, jau tampa ir bendrinės kalbos zona, t. y. besiformuojantis vietinis kalbos variantas yra artimiausias bendrinei kalbai (Bakšienė 2021; Mikulėnienė, Bakšienė, Brazaitienė, Čepaitienė, Ivoška, Šidlauskas 2023: 346–349). Kita vertus, kaip rodo lietuvių multimodaliosios dialektologijos tyrimai, kuriuose fiksuojami nauji susiformavę ar besiformuojantys tarminiai dariniai, regiolektai formuojasi aplink stambesnius miestus, kurie yra svarbūs ekonominiai ir kultūriniai traukos centrai (Mikulėnienė, Meiliūnaitė 2017: 176). Ribos tarp centro ir periferijos skaido ne tik geografinę erdvę. Šis ribos tipas labiau sietinas su vertikaliąja dimensija. Taigi vertinant per vertikalios ribos perspektyvą, vietos tarmiškumo ar tariamo tarmiškumo žymenys yra stereotipizuojami: miestas (centro ar periferijos) suvokiamas arba kaip tarmiškas, arba kaip netarmiškas, o kalbos varianto vartotojai siejami su sostinės ar provincijos kompleksais, kurie įsitvirtina kaip socialiniai vaizdiniai.

Trečiasis ribos tipas yra riba tarp vieno ir kito kalbos varianto, tarp variantų tarmiškumo laipsnių. Kaip rodo dabartiniai multimodaliosios dialektologijos, geolingvistikos tyrimai, skirtingos kartos reprezentuoja pirminius, antrinius ir tretinius tarminius požymius (arba žymenis), stipresnį ir silpnesnį tarminį žymėtumą (pavyzdžiui, žr. Mikulėnienė 2020a: 18). Taigi horizontaliuoju lygmeniu galima kalbėti apie vietos tarmiškumą ir netarmiškumą (plg. aukštaičių ir žemaičių dialektus ir jų variantus), o vertikaliajame – kartų (ne)tarmiškumą.

Pabrėžtina, kad riba kaip konceptas egzistuoja formaliai santykiui tarp skirtingų variantiškumo dalių pažymėti, o ne griežtai atskirti. Ribos erdviškumą leidžia atspindėti horizontaliosios ir vertikaliosios ribų sandūra (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. Variantiškumo samprata: horizontalioji ir vertikalioji ribos

Ribos tipas	**Horizontalioji riba**	**Vertikalioji riba**
Riba tarp miesto ir kaimo	+ [lokaciniu požiūriu] administracinis paskirstymas	+ [vertės požiūriu] vartotojo (ne)tarmiškumas (vartotojas kaip miesto ar kaimo substitutas)
Riba tarp centro (didmiesčio) ir periferijos (regiono centro)	+ [lokaciniu požiūriu]	+ [vertės požiūriu] vietaerdvės (ne)tarmiškumas (sostinės ir provincijos kompleksai)
Riba tarp x tarmiškumo ir y tarmiškumo	+ vietos (ne)tarmiškumas	+ kartos(ų) (ne)tarmiškumas; socialinės grupės (ne)tarmiškumas

Pereiginio variantiškumo atveju ribos konceptas leidžia tarpinius / pereiginius variantus suvokti ne tik kaip tarpusavyje susijusius, bet ir kaip atskirus vienetus, kurių santykius ir kartu atskirtį (galimybę juos vertinti atskirai, kaip savarankiškus kalbos variantus) sąlygoja tam tikros ribos ir jų dinamika: vietos (miestas vs. kaimas, centras vs. periferija), tarmiškumo (paties kalbos varianto skirtingose vietovėse, per kartą). Tai aktualu ir *emic* diskurse (kalbos variantų vaizdiniams), kuriame susipina objektyvieji (objektyviai objektyvus tarmiškumas ir subjektyviai objektyvus tarmiškumas) ir subjektyvieji (objektyvaus pamato subjektyvus tarmiškumas ir subjektyvaus pamato subjektyvus tarmiškumas) tarmiškumo požymiai (plačiau žr. Aliūkaitė 2019: 67–70).

4. TYRIMO METODOLOGIJA IR MEDŽIAGA

4.1. Tiriamųjų vietovių ir respondentų atranka

Siekiant išanalizuoti kalbos variantų vaizdinius pereiginio variantiškumo zonose, pasirinktos keturios žemaičių tarmės (tradicinės dialektologijos požiūriu) / žemaičių regiolekto (geolingvistikos požiūriu) vietovės, įtraukiant skirtingus naujuosius regioninius variantus (žr. 28 pav.). Žemaičių tarminių variantų vietovės pasirinktos tirti pirmiausia dėl to, kad žemaičių plote susiformavę regiolektai ir geolektai laikomi tarmiškai labiau žymėtais nei aukštaičių (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 262).

Tiriamųjų punktų parinktis grįstina tiek *etic*, tiek *emic* diskurso duomenimis. Iš Žemaitijos centro pasirinkti du punktai – Telšių ir Plungės. Telšių miestas pasirinktas kaip centras, apie kurį formuojasi žemaičių regiolektas (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 260). Šią vietovę būtų galima laikyti labiausiai susijusia su tradicine žemaičių tarme. Plungę būtų galima išskirti kaip vieną iš zonų, aplink kurią formuojasi geolektas, ir kuri taip pat yra viena iš labiausiai susijusių su tradicine žemaičių tarme (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 260, 262). Iš Žemaitijos paribio pasirinkti Raseiniai ir Naujoji Akmenė.

Vertikaliojo kalbos kontinuumo ir horizontaliojo kalbos kontinuumo santykių aspektu tyrimui pasirinkti keturi punktai su pereigiškumu sietini iš skirtingų perspektyvų:

1) Telšių ir Plungės punktuose, kaip žemaičių tarmės centruose, pereigiškumo prielaidos sietinos su vertikaliojo kalbos kontinuumo sąranga. Horizontaliojo kalbos kontinuumo „kaimynai“ tarmės centro zonoje nelaikytina prielaida tarpiniams / pereiginiams variantams formuotis.
2) Raseiniai turi kelis pereigiškumo dėmenis – juose *etic* lygmeniu jau fiksuotas pereiginis Raseinių geolektas, Raseiniai esti Žemaitijos paribyje ir jų priklausymas žemaičiams / aukštaičiams diskutuotinas nuo seno (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 260; Dambrauskienė 2021).
3) Naujoji Akmenė taip pat tampa svarbiu punktu išryškinant ribą kaip teritoriškumo dėmenį (Žemaitijos paribio zona) ir fiksuojant esminius kalbos varianto pokyčius – miestas *įsiribina* tarp Žemaitijos ir Aukštaitijos naujuoju savo kalbos variantu – galimu geolektu (Murinienė 2018).

28 paveikslas. Tiriamosios vietovės (Mikulėnienė, Meiliūnaitė 2014, XIII žemėlapio fragmentas)[72]

Nei Telšių, nei Plungės vietovių variantai pereiginiais kaip horizontaliojo kalbos kontinuumo santykių rezultatai nelaikytini, tačiau *etic* lygmeniu galima projektuoti tarpinius / pereiginius variantus kaip bendrinės kalbos ir vietinio dialekto santykių (vertikaliosios konvergencijos) rezultatus. Tuo tarpu Raseinių ir Naujosios Akmenės variantai gali būti laikytini pereiginiais ir iš horizontaliojo kalbos kontinuumo santykių perspektyvos, ir iš vertikaliojo kalbos kontinuumo santykių perspektyvos (žr. 5 lentelę ir 29 pav.). Taigi nors Telšiai, Plungė, Naujoji Akmenė priklauso šiaurės žemaičių, Raseiniai – pietų žemaičių patarmei, pasirinktomis tyrimo vietovėmis siekiama atskleisti skirtingo žemaičių tarmės pereigiškumo dėmenis, kurie strategiškai susiję ir

[72] Mėlynos spalvos atspalviais žymimos tiriamosios vietovės vertikaliajame kontinuume: laipsniškai šviesėjant spalvai žymimas regiolektas (mėlyna) ir geolektai (šviesiai mėlyna). Raudona linija žymi papildomą horizontaliojo kontinuumo reikšmę – paribiškumą (dialekto ribose).

su geografine vietove, ir vietinio kalbos varianto tarminiu žymėtumu, ir jų refleksija jaunųjų kalbos bendruomenės narių vaizdiniuose.

5 lentelė. Tiriamosios vietovės pereiginio variantiškumo sistemoje

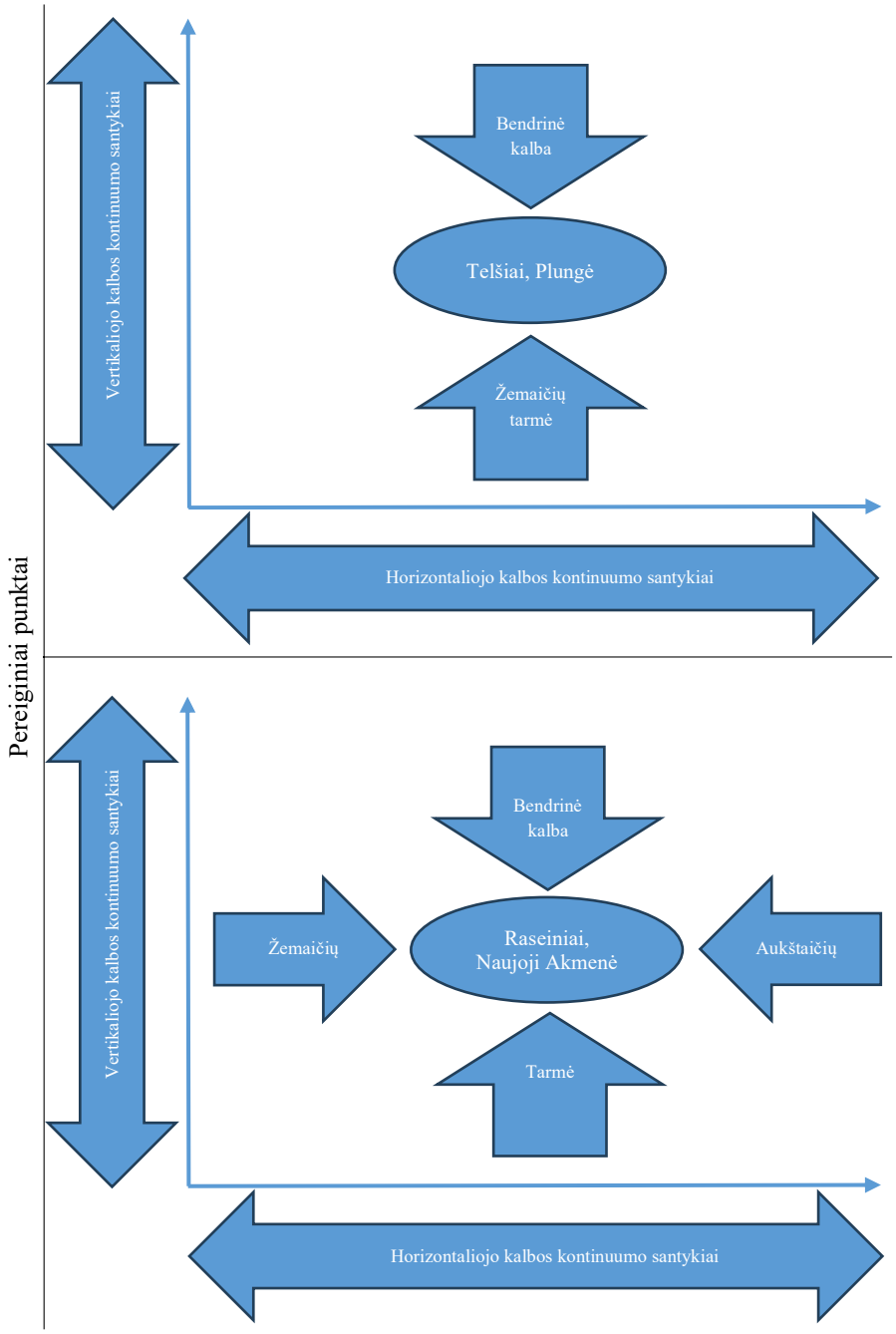
Telšiai	Centras	Žemaičių regiolektas	Pereigiškumas vertikaliajame kontinuume
Plungė		Geolektas	
Raseiniai	Pereiginio variantiškumo ir paribio zonos	Pereiginis geolektas	Pereigiškumas horizontaliajame ir vertikaliajame kontinuumuose
Naujoji Akmenė		Pereiginis geolektas	

Apibendrintai tariant, Žemaitijos regiono punktų atranka leidžia atspindėti daugialypį kalbinį variantiškumą sąlyginiame kalbos kontinuume (bendrinė kalba – tarmė; tarmė – tarmė), tarmiškumo zonos stiprumą[73], ribos kaip fizinio (geografinio) variantiškumo matmenį.

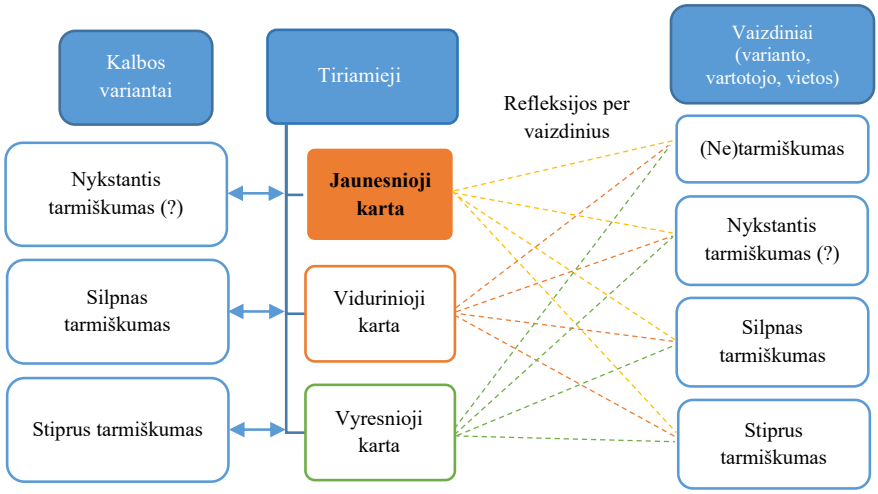
Besikeičiančio tarmiškumo refleksijoms įvertinti pasirinkta jaunesnioji karta (žr. 30 pav.). Jaunoji karta, kaip jautriausia dabartiniams kalbiniams pokyčiams grupė, gali atspindėti šiuo metu vyraujančius, plėtojamus aktualiausius regioninių kalbos variantų vaizdinius. Jaunesniosios kartos vaizdiniai suvoktini kaip susiję tiek su viduriniosios (tėvų) ir vyriausiosios (senelių) kartų vaizdiniais (jų įtaka, (ne)tąsa, tam tikrų vaizdinio dalių perėmimu, refleksija ir t. t.), tiek su ateities kartų vaizdiniais, kuriems dabartinės jaunesniosios kartos vaizdiniai ir jų turinys darys vienokią ar kitokią įtaką.

Amžius yra vienas iš veiksnių (kartu su juo susijusi ir kalbinė patirtis), veikiantis nuostatas (Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 64). Jaunesniosios kartos respondentų amžius svyruoja nuo 17 iki 19 metų, todėl jaunuoliai priskirtini tai pačiai amžiaus grupei. Kadangi respondentai mokosi III–IV gimnazijos klasėse, tikėtina, kad juos, kaip vienos kartos atstovus, jungia kalbinė, kultūrinė, socialinė patirtis (žr. Eckert 1997).

[73] Naujoje lietuvių tarminių darinių-geolektų klasifikacijoje juos laipsniuojant, tarmiškumo zonos išryškinamos pagal stiprumą: menkai nutolęs, labiau nutolęs, stipriai nutolęs ir pan. nuo arealo tradicinės tarmės (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 262).

29 paveikslas. Tiriamosios vietovės kaip pereiginiai punktai horizontaliajame ir vertikaliajame kontinuumuose

30 paveikslas. Skirtingų kartų tiriamieji ir jų vaizdinių įtrauktis fiksuojant kalbos variantus pereiginio variantiškumo zonose

Tiriamųjų amžius, išsilavinimas, užimtumas yra vertikaliojo lygmens dėmenys. Pirmiausia atkreiptinas dėmesys, kad skirtingų kartų tarminio varianto vartotojai atspindi skirtingą tarminį žymėtumą: vyresnioji karta siejama su stipriu tarmiškumu (išlaikomos pirminės, skiriamosios tarminės ypatybės), vidurinioji – su silpnu tarmiškumu (išlaikomos būdingosios tarminės ypatybės) ir jaunesnioji karta – su nykstančiu tarmiškumu. Ir nors jaunosios kartos kalboje pirminiai bruožai linkę išnykti, tretinės (blankiosios) tarminės ypatybės tampa pagrindinėmis (žr. ir tarmiškųjų žymenų koncepciją) (Mikulėnienė 2019; 2020a). Įdomu tai, kad vaizdiniuose toks skirtingas tarminis žymėtumas fiksuojamas ne tik per skirtingų kartų tarminių variantų reprezentantus, bet ir patį regioninį variantą (jį apibūdinant), jo substitutus – vietą, kalbos varianto vartotoją. Skirtingas tarminis žymėtumas gali būti fiksuojamas per vartotoją ir jo kalbinius požymius, vietoj jų kaip kalbos varianto substitutas gali būti ir vieta (pavyzdžiui, Telšiai – labai tarmiška, Naujoji Akmenė – silpnai tarmiška) arba pats kalbos variantas (pavyzdžiui, žemaičių tarmė – labai tarmiška, aukštaičių tarmė – mažiau tarmiška (arčiau bendrinės kalbos)) ir taip reflektuojamas skirtingas tarminis žymėtumas. Dėl šios priežasties visų kartų respondentų vaizdiniai yra reikšmingi ir aktualūs[74] – taip galima atspindėti ne tik skirtingą kalbos variantų tarminį žymėtumą, jo (ne)atpažinimą per vaizdinius ir taip suteikiamas skirtingas vertes, bet ir

[74] Visų kartų tiriamųjų įtrauktis vertintina kaip aktuali ir realizuotina būsimuose tyrimuose.

variantiškumo dedamųjų priklausomumą ir persipynimą (žr. 30 pav. dešinę paveikslo dalį).

Formuojant tiriamųjų imtį, siekta gauti apylygį moteriškos ir vyriškos lyties atstovų duomenų kiekį, nes lytis taip pat yra vienas iš kintamųjų duomenims vertinti. Sociolingvistiniai tyrimai rodo (pavyzdžiui, Labov 1990), kad moteriškos lyties atstovės greičiau perima kalbines naujoves ir yra linkusios į prestižiškesnius kalbos variantus (t. y. į bendrinę kalbą), o vyrai – į žemesnio prestižo (t. y. į tarmes) (taip pat žr. Bilaniuk 2003; kt.)

Apibendrintai tariant, skirtingų naujųjų tarminių variantų (turint omenyje ir tarminį žymėtumą) ir jaunesniosios kartos respondentų įtrauktis leidžia nagrinėti kompleksinius ir daugiasluoksnius kalbos variantų vaizdinius pereiginio variantiškumo zonose, apimančius kalbinio variantiškumo kaitos atspindžius per skirtingo tarminio žymėtumo vietoves ir per skirtingas kartas tiek, kiek tai reflektuoja jaunesniosios kartos atstovai. Jaunesniosios kartos kaip tiriamųjų pasirinkimas, nors tiriami vaizdiniai (kurie iš dalies yra susiję ir su kalbiniu elgesiu), leidžia vertinti dabartinių kalbos variantų vaizdinių formavimosi kontekstą kalbinių pokyčių epicentre.

4.2. Metodologija ir tyrimo instrumentas

Perceptyvioji dialektologija be teorinio pamato turi išplėtotą instrumentarijų, kurio atskiros dalys ar jų kompleksas pasitelkiamas priklausomai nuo tyrimo tikslų. Perceptyviojoje dialektologijoje, susipinant skirtingų mokslų sričių teorinėms prielaidoms (liaudies lingvistikos, socialinės kalbos psichologijos, lingvistinės antropologijos) ir ypač šiuolaikiniuose tyrimuose joms vis labiau persidengiant ir susiliejant (Evans, Preston 2023), tyrimo instrumentais, tam tikrais metodologiniais sprendimais siekiama išsiaiškinti verbalizuotas ir vizualizuotas sąmoningąsias ir (ar) pasąmoningąsias nuostatas, kurios gali būti implicitiškos ir eksplicitiškos. Tam tikri metodologijos organizavimo ir instrumentų pasitelkimo sprendimai lemia, kokios nuostatos bus aktyvuojamos ir kokie atsakai į jas bus nulemti (Preston 2017: 94–95). Į tai atsižvelgtina formuojant tyrimo instrumentą.

Perceptyviosios dialektologijos instrumentais galima pasiekti skirtingo lygmens vaizdinius, percepcijas, nuostatas, konceptualų žmogaus pasaulį, pateikiant užduotis, kuriose respondentas daugiausia remiasi savo vidiniais ištekliais (sąvokų ir konceptų pasauliu, susijusiu su kalbine įvairove) (pavyzdžiui, mentaliniai žemėlapiai be garsinių stimulų) arba kalbinėmis nuostatomis (angl. *language attitudes*), gaunant respondentų reakcijas į tam tikrus kalbinius stimulus, kartu tikintis, kad jos pažadins ryšį su tiriamu

regionu ir kad ši asociacija sukels ir kitus atsakus (Preston 2010b: 1–2). Skirtingos prieigos tirti kalbines nuostatas plačiąja prasme leidžia atskleisti egzistuojančio nuostatų variantiškumo potencialą: tam tikri metodologiniai sprendimai (klausimai, stimulai, užduotys, pokalbio su respondentu galimybės) padeda ne tik nustatyti kompleksinius kalbinių nuostatų plačiąja prasme sistemos tinklus, bet ir pradėti suprasti kontekstinius faktus, kurie sukelia vienokį ar kitokį kalbinių nuostatų plačiąja prasme atsaką (Preston 2018a: 8). Pridurtina, kad R. Berthele'is (2002) atskiria kalbines nuostatas (kaip polinkį reaguoti į kalbinį stimulą) nuo sąmoningesnių mentalinių reprezentacijų – mentalinių kalbos modelių (per konceptualiosios metaforos teoriją), siekdamas paaiškinti, kaip atsiranda nuostatos ir kaip galima suprasti santykį tarp nuostatų ir socialinių veiksmų (Berthele 2002: 29–30). Kitaip tariant, skirtingi kalbinių nuostatų plačiąja prasme ir vaizdinių tyrimo instrumentai leidžia pasiekti skirtingas dialekto ir apskritai variantiškumo vaizdinio dedamąsias.

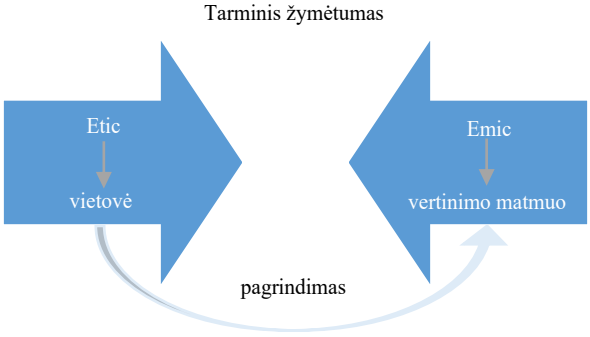
Kalbinių nuostatų plačiąja prasme tyrimuose aktualus fokusas, į kurį pakliūva paprastųjų kalbos bendruomenės narių vaizdiniai: kalbinės nuostatos, kurias respondentai suaktyvina iš savo kognitoriumo, yra daugybės įsitikinimų apie žmones ir kalbą rinkinio dalis (Preston 2011a: 38–39). Taigi kalbinės nuostatos plačiąja prasme egzistuoja kontekste – kalbos ideologijų, kultūriniame, savų patirčių ir kt., – o tas kontekstas gali būti suvokiamas tiek kaip aktyvus (formuojamas ir formuojantis nuostatas), tiek pasyvus (terpė, kurioje kalbinės nuostatos egzistuoja ir dalį jos [terpės] atspindi). Čia paminėtinas kultūrinius standartizacijos modelius tyręs D. Geeraerts'as, atkreipęs dėmesį, kad kultūriniai standartizacijos modeliai ne tik formuoja viešąjį diskursą, bet yra ir kalbos vartotojų kalbinių nuostatų pagrindas (Geeraerts 2003: 65).

Siekiant ištirti kalbos variantų vaizdinius pereiginio variantiškumo zonose, dėmesys telkiamas į vaizdinio daugiasluoksniškumą, norint atliepti požiūrį į variantiškumą kaip dinamišką, kai kalbos variantai egzistuoja horizontaliajame ir vertikaliajame kontinuumuose (žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 40–41). Lietuvių kalbos kontinuume ypač svarbus tarminio žymėtumo matmuo. Pirmiausia dėl to, kad labiau tarmiškai žymėti kalbos variantai yra žemaičių tarminių variantų arealuose (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 262). Antra, tarmių tarpusavio santykis ir santykis su bendrine kalba yra naujųjų kalbos variantų formavimosi atspindys (kaip santykių kryptis) ir padarinys (kaip santykių rezultatas) vertikaliajame kontinuume. Tų variantų santykiai, nuoseklumas ir sistemiškumas leidžia juos atskirti tarpusavyje (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 258), todėl suvokiant, kad bendrinė kalba yra prestižiškas

kalbos variantas, į kurį orientuojasi paprastieji kalbos bendruomenės nariai, naujieji tarminiai variantai, jų tarmiškumo laipsnis ir žymėtumas yra susiję ir su santykiu su bendrine kalba. Taigi naujųjų tarminių variantų susiformavimas ir jų fiksavimas Lietuvos tarminiame žemėlapyje (žr. Geržotaitė, Mikulėnienė 2014, XIII žemėlapį; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 258–262) yra *etic* diskurso dėmenys. Be to, naujuosius kalbos variantus apibrėžia tarmiškieji žymenys (mažiau pastebimi kalbos varianto vartotojų) (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 47; Mikulėnienė 2019), todėl vertikaliajame kontinuume atsidūrus skirtingiems tarminiams variantams matyti ir skirtingas tarminis ryškumas. Būtent toks patikslinamas (regiono) tarmiškumo vertinimas padeda geriau suvokti ir tarmiškumo ir (ar) netarmiškumo vaizdinius percepcijų tyrimuose (Mikulėnienė 2019: 61).

Tarminis žymėtumas *etic* lygmeniu implikuojamas per tiriamųjų, reprezentuojančių skirtingus kalbos variantus (primintini vertikaliojo ir horizontaliojo kalbos kontinuumų santykiai ir jų rezultatai tiriamuosiuose punktuose – tradicinių tarminių variantų kaita ir transformavimąsis į naujuosius: geolektus, regiolektus, regioninį standartą), parinktį: pavyzdžiui, *etic* lygmeniu galima atskirti raseiniškio kalbinę terpę nuo telšiškio (žr. 31 pav.).

Į *emic* diskursą tarminio žymėtumo vertinimas įtraukiamas (naudojant semantinio diferencialo skalę) kaip vienas iš kalbos varianto vertinimo parametrų (žr. 31 pav.). Šis matmuo įvestas todėl, kad ankstesniuose tyrimuose (žr. Triaušytė 2019; 2020) pastebėta paprastųjų kalbos bendruomenės narių kalbos varianto tarminio žymėtumo refleksija ir poreikis ją pažymėti vertinant kalbos variantą, nes dvilypė priešprieša *tarmiška / netarmiška* tampa nepakankama. Tokios skalės įvestį pateisina *etic* diskursas, tik ji yra transformuota į *emic* diskurso raišką (semantinio diferencialo skalė su tarpinėmis vertėmis tarp *labai tarmiška – netarmiška* (*bk*).

31 paveikslas. Tarminio žymėtumo įvestis: *etic* ir *emic* diskurso santykis

Įtraukiant skirtingo tarminio žymėtumo vietovių kalbos variantų (atspindinčių skirtingų etapų akomodacinius procesus (Aliūkaitė, Meiliūnaitė, Mikulėnienė 2014: 263)) jaunesniosios kartos tiriamuosius ir siekiant atskleisti daugiasluoksnį, kompleksišką vaizdinį, pasirinkta eksperimentinė metodologinė prieiga, derinant kiekybinius ir kokybinius metodus, instrumentus, analizės įrankius iš perceptyviosios dialektologijos ir sociolingvistikos. Tyrimo metodologija rengta ir tyrimas atliktas įvertinus, nustačius ir atsižvelgus į aplinkos / situacijos pobūdį, stimulo pateiktį, respondentus ir jų atsako pobūdį (žr. 6 lentelę), kurie suvokiami kaip svarbios nuostatų tyrimo aplinkybės, turinčios įtakos gaunamiems duomenims.

6 lentelė. Kalbinių nuostatų plačiąja prasme tyrimo taksonomija (Preston, Niedzielski 2013: 288)

	Teorija	Praktika (šioje disertacijoje pristatomo tyrimo atvejis)
A: aplinka / situacija	1. Faktinė – namai, laboratorija ir t. t. 2. Kontekstas – kontekstualizuota / nekontesktualizuota.	1. Faktinė – mokykla, klasė. 2. Kontekstas: kontekstualizuota (tyrimo objektas – kalbinės nuostatos plačiąja prasme vietinio kalbos varianto atžvilgiu; kiti įtraukiami variantai – sąsajoms su vietiniu kalbos variantu vertinti).
B: stimulas	3. Supažindinimas (angl. *priming*) – supažindinta vs. nesupažindinta. 4. Pateikimas – vaizdo įrašas, rašytinis stimulas, paveikslas / paveikslėlis ir t. t. 5. Dydis – globalus vs. konkretus. 6. Statusas – stigmatizuotas, prestižiškas, neutralus ir t. t. 7. Prieiga – tiesioginė vs. netiesioginė prie kalbinio stimulo. 8. Autentiškumas – vietinis / gimtas vs. imituojamas. 9. Natūralumas – natūralus vs. susintetintas. 10. Buvimas – suteikiamas arba neteikiamas kalbinis stimulas.	3. Supažindinimas – supažindinta iš dalies. 4. Pateikimas – žodinis kalbos varianto įvardijimas (nėra garsinio stimulo). 5. Dydis – konkretus. 6. Statusas – stigmatizuotas, prestižiškas (priklausomai nuo vertinamo kalbos varianto). 7. Prieiga – tiesioginė ir netiesioginė (priklausomai nuo užduoties). 8. Autentiškumas – neteikiamas garsinis stimulas. 9. Natūralumas – neteikiamas garsinis stimulas. 10. Buvimas – suteikiamas ir nesuteikiamas (priklausomai nuo užduoties).
C: respondentai	11. Netiksliniai vs. tiksliniai.	11. Tiksliniai.

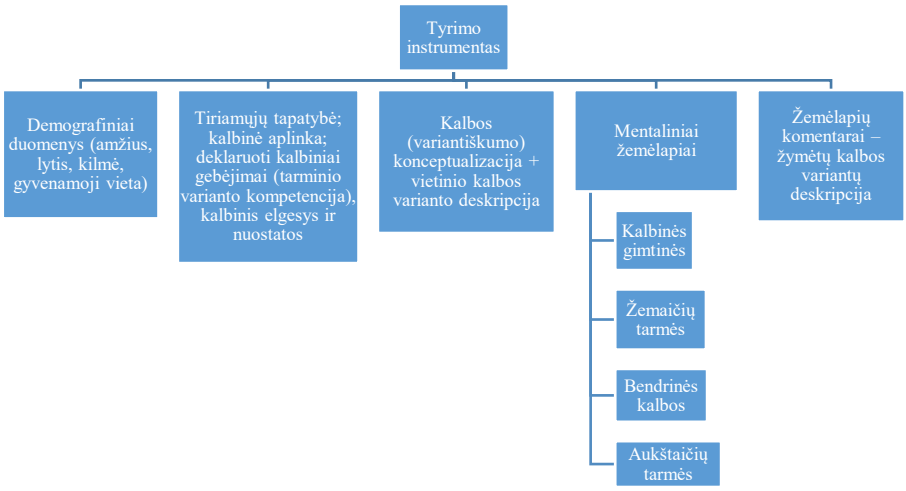
	Teorija	Praktika (šioje disertacijoje pristatomo tyrimo atvejis)
D: atsakas	12. Elgesys – respondento veikla arba užduotis (vertinti, skaityti, stebėti, atlikti ir t. t.). 13. Metodas / būdas – fiksuotas (Likerto skalė, priverstinis pasirinkimas ir t. t.) vs. atvirasis (diskursinis, akių sekimas ir t. t.). 14. Laiko nustatymas – yra vs. nėra. 15. Sąmoningumas – pasąmoningas vs. sąmoningas.	12. Elgesys – užduotys (vertinti skirtingus kalbos variantus, savo kalbinį elgesį ir įvardyti nuostatas, lokalizuoti kalbos variantus žemėlapiuose). 13. Metodas – fiksuotas (Likerto skalė, semantinio diferencialo skalė, pasirinkimas iš variantų) ir atvirasis (diskursinis: komentarai, atvirieji klausimai). 14. Laiko nustatymas – yra (valanda). 15. Sąmoningumas – pasąmoningas ir sąmoningas (priklausomai nuo užduoties).

D. R. Preston'as (2010b: 24) atkreipia dėmesį ir į nuostatų plačiąja prasme tipo (t. y. jos sąmoningosios ar pasąmoningosios) sąsajas su jų produkcijos – vidiniu ar išoriniu – šaltiniu, kuris pasiekiamas taikant skirtingus metodus (žr. 7 lentelę). Kadangi respondentams nepateikiamas garsinis kalbinis stimulas, daugiau orientuojamasi į vidinius respondentų išteklius, o jie atitinkama linkme „sužadinami" įtraukiant žodinius kalbos variantų įvardijimus. Priklausomai nuo klausimo ar užduoties tipo (žr. 35 ir 36 pav.), siekiama atskleisti tiek sąmoningąsias, tiek pasąmoningąsias respondentų nuostatas.

7 lentelė. Perceptyviosios dialektologijos metodų vieta produkcijos ir nuostatų plačiąja prasme taksonomijoje (Preston 2010b: 24)

Du perceptyviosios dialektologijos būdai (angl. *modes*)		Produkcijos šaltinis, išteklius (angl. *Production Source*)	
		Išorinis (angl. *external*)	Vidinis (angl. *internal*)
Nuostatų plačiąja prasme tipas (angl. *Regard Type*)	Sąmoningosios	1. Identifikavimas (angl. *identification*) 2. Atskyrimas ir suvokimas (angl. *discrimination & comprehension*) 3. Diskursas	1. Panašumas-skirtingumas (angl. *same-different*) 2. Pieštiniai žemėlapiai (angl. *hand-drawn*) 3. Vertinimai (angl. *evaluations*) 4. Imitacijos (angl. *imitations*) 5. Diskursas
	Pasąmoningosios	1. Klaidingas nukreipimas (angl. *misdirection*) 2. Kaukės testas (angl. *matched-guise*) 3. Diskursas	1. Diskursas

Siekiant atskleisti sąmoningąsias ir pasąmoningąsias nuostatas, pasitelkti du tyrimo instrumentai: anketa (vadinamasis netiesioginis stebėjimas) (kiekybinė apklausa su žemėlapiais ir komentarais) ir pusiau struktūruota tikslinės grupės diskusija. Anketą sudaro penkios dalys (žr. 32 pav.): kaip ir įprasta sociolingvistikos ir perceptyviosios dialektologijos tyrimuose, pirmiausia išsiaiškinami demografiniai tiriamųjų duomenys: amžius, lytis, išsilavinimas, kilmės, gyvenamoji (savo, tėvų, senelių) vieta (įvertinant regioniškumo indeksą (žr. 1.3.3. poskyrį)). Remiantis šiais duomenimis įsivedami du lyginamieji duomenų komponentai: lytis ir gyvenamoji vietovė. Antroji klausimų bloko dalis skirta jaunesniosios kartos atstovų sociolingvistiniam portretui atskleisti: aiškinamasi tiriamųjų tapatybė, kalbinė aplinka, kalbiniai gebėjimai ir elgesys (vietinio kalbos varianto kompetencija ir vartosena), nuostatos. Trečioji dalis skirta kalbos (variantiškumo) konceptualizacijai ir vietinio kalbos varianto deskripcijai (nominacijos, kalbiniai ir nekalbiniai požymiai). Ketvirtoje dalyje įtraukiami žemėlapiai, kuriuose respondentai per priešpriešą *sava / svetima* žymi, kur kalbama taip pat arba panašiai, kaip jų gyvenamojoje vietovėje (t. y. kalbinė gimtinė), kur kalbama žemaičių tarme, bendrine kalba ir aukštaičių tarme. Penktoji dalis – žemėlapių komentarai, t. y. žymėtų kalbos variantų deskripcijos (kalbiniai ir nekalbiniai požymiai).

32 paveikslas. Tiriamojo instrumento (anketos) dalykinė sandara

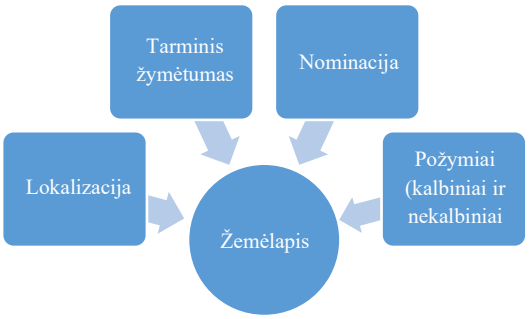
Anketų atveju tyrimo medžiagos pobūdį daugiausia lemia tyrėjas (klausimų pobūdis, atsakymų variantai), nors atviruosiuose atsakymuose respondentas įgauna savarankiškumo, antruoju – diskusijose – daugiau galios

suteikiama paprastajam kalbos bendruomenės nariui, galinčiam plėsti ir plačiau paaiškinti kalbos variantų percepcijas ir nuostatas (įgalinama savirefleksija – savo suvokimo apmąstymas (angl. *reflection on their own perceptions* (Bounds, Cramer, Tamasi 2021: 43)), nors pokalbio struktūrą reguliuoja tyrėjas. Tokių duomenų poreikis (t. y. savirefleksijos), ypač vertinant besikeičiančių kalbos variantų vaizdinių duomenis, pastebėtas ankstesniuose tyrimuose (žr. Triaušytė 2019). Apskritai tariant, siekiama kuo daugiau laisvės ir savarankiškumo suteikti respondento nuostatoms ir savirefleksijoms (bei tų nuostatų refleksijoms) skleistis, nors vaizdinių, nuostatų tematinę kryptį lemia tyrėjas. Būtent per interviu, diskusijas gali atsiskleisti respondentų jausmai dėl kalbos variantų, taip pat dėl tų variantų vartotojų (Bounds, Cramer, Tamasi 2021). Pridurtina, kad implicitines (pačių respondentų nežinomas ir (ar) nenumanomas) kalbines nuostatas plačiąja prasme galima pasiekti per pragmatinę, diskurso analizę ir taip atskleisti procesus, kurie sąmoningai nekontroliuojami, bet yra reikšminga nuostatas, stereotipus, ideologijas, įsitikinimus ir kt. atskleidžianti dalis (Preston 2019).

Pieštinių žemėlapių technika pasirinkta be garsinių stimulų, siekiant gauti vidiniais ištekliais grįstus vaizdinius (o ne reakciją į garsinį kalbinį stimulą) (žr. Preston 2010b: 1–2). Pasirinktas visos Lietuvos žemėlapis su savivaldybių ribomis ir jų pavadinimais, kaip įprasta naujausiuose lietuvių perceptyviosios dialektologijos tyrimuose (pavyzdžiui, Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020; plg. Aliūkaitė (2013: 14) pateiktus žemėlapius su miestais, bet be savivaldybių ribų). Žemėlapių užduotyse naudojamų žemėlapių plotas, dydis, apskritai juose pateikiami duomenys yra metodologinis sprendimas, galintis sukelti tam tikras nuo to priklausančias nuostatas (Bounds, Cramer, Tamasi 2021: 49). Tokį sprendimą lėmė esama sociolingvistinė situacija, kad respondentai vienokiu ar kitokiu būdu žino ir (ar) yra tiesiogiai (kalbinėje aplinkoje) ar netiesiogiai (mokykla, žiniasklaida, asmeninė patirtis ir kt.) susidūrę su skirtingais egzistuojančiais tarminiais variantais ir bendrine kalba, t. y. ne tik su savuoju.

Žemėlapiuose respondentai turėjo pažymėti, kur kalbama panašiai, kaip jų kalbinėje gimtinėje ir, kad būtų gautas matmuo palyginimui ir kartu platesniam vaizdiniui bei sąsajoms su skirtingais kalbos variantais vertinti, kur kalbama žemaičių tarme, bendrine kalba, aukštaičių tarme. Kalbinės gimtinės ir bendrinės kalbos vaizdiniai susiję ne tik kaip atskiros kalbos kontinuumo dalys. Bendrinės kalbos lokalizacija ir jos galimas siejimas su vietiniu kalbos variantu gali atskleisti informacijos apie vietinio kalbos varianto vertę (Triaušytė 2019). Siekiant gauti kuo įvairiapusiškesnį kalbos varianto

vaizdinį, žemėlapių užduotyje įterpti papildomi klausimai: vietinio kalbos varianto apibūdinimo charakteristikoms atskleisti (atviro pobūdžio klausimas) ir tarminio žymėtumo (palyginti su bendrine kalba), jį nurodant semantinio diferencialo skalėje. Tokia kompleksinė prieiga leidžia atskleisti vaizdinį tiek įtraukiant kalbinės gimtinės lokalizavimą ir susisiejimą su kitomis vietovėmis, tiek leidžiant respondentui apibūdinti kalbos variantą be papildomų stimulų, remiantis savo vidiniais ištekliais (konceptualiu pasauliu, kalbinių įsitikinimų planeta). Tarminio žymėtumo skalė leidžia įvertinti, kiek tarmiškai žymėtu laikomas vietinis kalbos variantas ir kokia jo vertė, palyginti su kitais kalbos variantais (bendrine kalba, kitais žemaičių tarminiais variantais). Pieštinis (tampantis mentaliniu) žemėlapis tampa centrine figūra vaizdiniui plėtoti ir plėtotis (žr. 33 pav.).

33 paveikslas. Mentalinis žemėlapis ir jo dalys

Uždarų (su variantais) klausimų duomenims nagrinėti pasirenkami kiekybinės analizės metodai, žemėlapiams – „ArcGIS Pro“, komentarams ir diskusijų turiniui – diskurso analizė.

Pažymėtina, kad dialekto vaizdinio diskursas yra grįstas *emic* perspektyva, o kiekvienas tiriamojo naratyvas transformuotinas į „aš manau, kad“ ir tai nesuprastina ar nenuvertina šio naratyvo esmės, o kaip tik sukuria sąlygas gretinti *emic* ir *etic* naratyvus bei jų sutapimus ir skirtumus, kitaip tariant – plėtoti daugiaplanį tarmėtyrinį diskursą (žr. Aliūkaitė 2020a: 86–87; 2020b: 4; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 57).

Vaizdinio kategorija plėtojama ir analizuojama pasirinkus skirtingas metodologines prieigas ir instrumentus tam tikroms vaizdinio dalims pasiekti, turint omenyje, kad varianto vaizdinys glaudžiai susijęs ir su vietos bei kalbos varianto vartotojo vaizdiniais (žr. 34 pav.). Taip užtikrinamas vaizdinio daugiasluoksniškumo atskleidimas tyrimo tikslui pasiekti. Kaip apibendrintai pažymi P. Bounds, J. Cramer, S. Tamasi (2021: 43), stebėsena, „[...] kaip individai susieja tai, ką suvokia, patiria savo kalbiniuose pasauliuose, su

etiketėmis, aprašymais bei nuostatomis, kurias jie priskiria tų pasaulių subjektams, yra svarbi, siekiant geriau suprasti ne tik kalbą, bet ir socialinę, psichologinę bei kognityvinę tikrovę, kurias patiria kalbos vartotojas kalba grįstame pasaulyje“[75].

34 paveikslas. Kompleksinė vaizdinio tyrimo prieiga

Taigi vaizdinys tampa apibendrinta kategorija, pasiekiama kiekybiniais ir kokybiniais metodais ir padedanti rekonstruoti kalbos variantų pereiginio variantiškumo zonose suvokimą, santykius, vertę ir prestižą, o tai leidžia kalbėti apie variantų gyvavimo perspektyvas.

4.3. Tyrimo instrumento sudarymo principai kompleksiniam kalbos varianto vaizdiniui atskleisti

Tyrimui atlikti pasirinkta dviejų – kiekybinio ir kokybinio – metodų integracija. Sudarytas kompleksinis instrumentas (žr. 35 pav.), apimantis vaizdinių, kalbinių

[75] Plg. „But such connections are not impossible, and understanding how individuals make these connections between what they perceive in their linguistic worlds and the labels, descriptions, and attitudes they attribute to entities in those worlds is important for a better understanding not only of language but also of the social, psychological, and cognitive realities of being a language user in a language-using world“ (Bounds, Cramer, Tamasi 2021: 43).

nuostatų plačiąja prasme (angl. *language regard*) ir kalbinių nuostatų siaurąja prasme (angl. *language attitudes*) tyrimo principus ir prieigas bei leidžiantis atskleisti daugiasluoksnį *emic* naratyvą. Būtent visą tiriamojo instrumento rengimą jungianti ir apimanti šiuolaikinės perceptyviosios dialektologijos metodologija leidžia išskleisti vidinius paprastųjų kalbos bendruomenių narių įsitikinimus, kurie grįsti mąstymu apie kalbą – kaip kalba yra vartojama, kaip ji ‚turėtų būti vartojama', kaip mes manome, žmonės ją vartoja, ir kokie jie [žmonės, vartojantys tą kalbą] yra, – t. y. kaip toks mąstymas [apie kalbą] veikia tai, kaip mes elgiamės kasdienybėje bendraudami su kitais kalbos vartotojais (Bounds, Cramer, Tamasi 2021: 41).

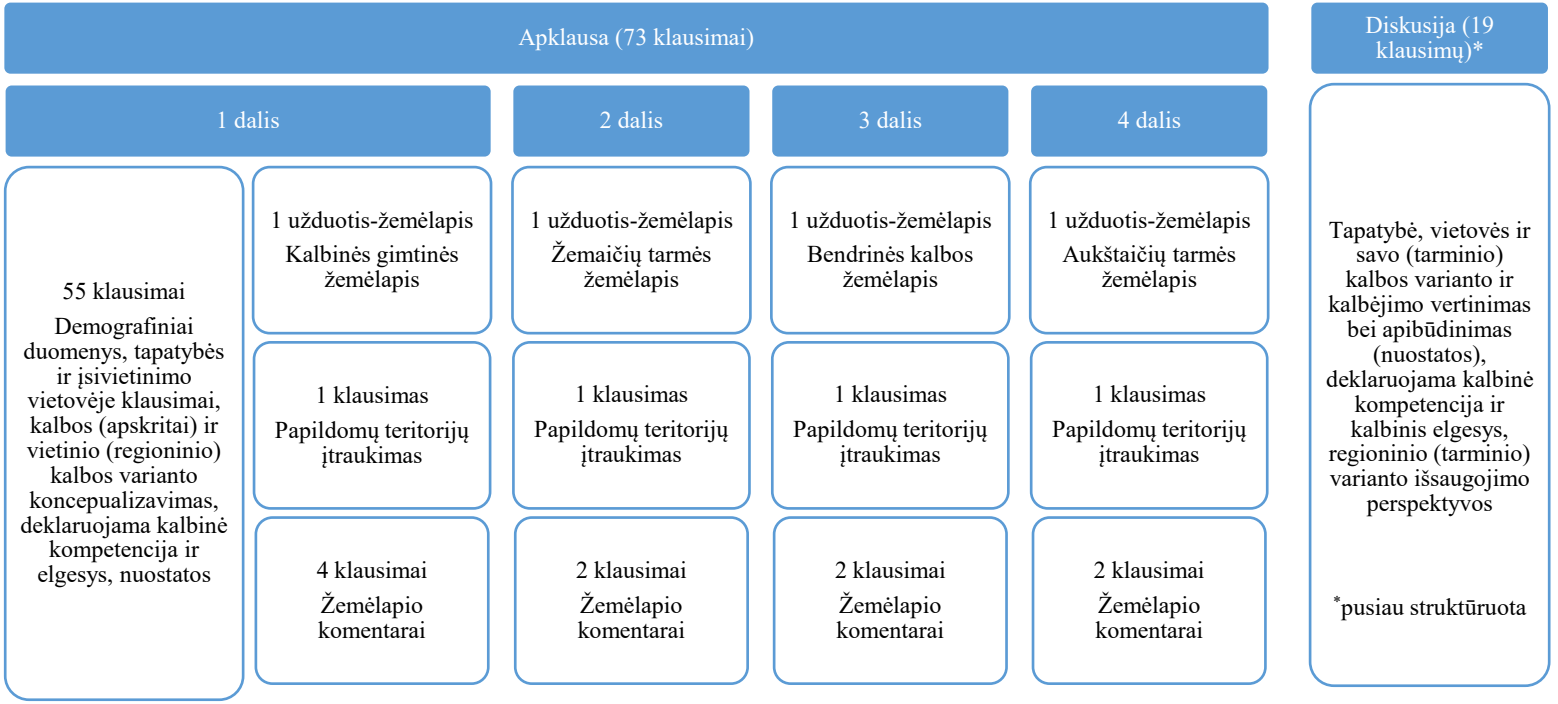
Pirmąją duomenų dalį sudaro apklausų, kurias respondentai užpildė „ArcGIS Survey123"[76] platformoje telefonu arba kompiuteriu[77], duomenys (žr. 1 priedą). Dėl techninių apklausos pildymo platformos ypatybių[78] apklausa skirstyta į keturias dalis: pirmoji – su demografinių duomenų, tapatybės, kalbos apskritai ir konkrečiai vietinio (regioninio) kalbos varianto konceptualizavimo, deklaruojamos kalbinės kompetencijos ir kalbinio elgesio, nuostatų medžiagą atskleidžiančiais klausimais (55 klausimai) ir su kalbinės gimtinės žemėlapio užduotimi bei žymėjimą papildančiais arba patikslinančiais klausimais (1 klausimas papildomų teritorijų įtraukimui ir 4 klausimai žemėlapiui ir žymimam kalbos variantui pakomentuoti), visos kitos – skirtingų kalbos variantų žemėlapių užduotys su juos papildančiais klausimais (1 klausimas papildomų teritorijų įtraukimui ir 2 klausimai prie kiekvieno žemėlapio jam ir žymimam kalbos variantui pakomentuoti) (žr. 35 pav.). Iš viso apklausoje pateikti 73 klausimai (iš jų – 4 žemėlapių pildymo užduotys), kas, viena vertus, leido įsigilinti į tyrinėjamą regioninio kalbos varianto vaizdinio problematiką iš įvairių perspektyvų, bet, kita vertus, respondentams sunkino apklausos pildymą dėl jos aprėptumo[79].

[76] Apklausa orientuota į tyrimų tęstinumą įtraukiant ir kitų – viduriniosios ir vyriausiosios – kartų respondentus, todėl 1-oje apklausos dalyje tarp respondentų pasirinkimų įvardijami ir kitų kartų atstovai (žr. 1 priedo I dalį).

[77] Kompiuteriu apklausas pildė didžioji dalis jaunesniosios kartos respondentų, išskyrus Naujosios Akmenės Ramučių gimnazijos moksleivius ir nedidelę dalį Telšių Žemaitės gimnazijos bei Plungės „Saulės" gimnazijos moksleivių (tikslių duomenų nėra).

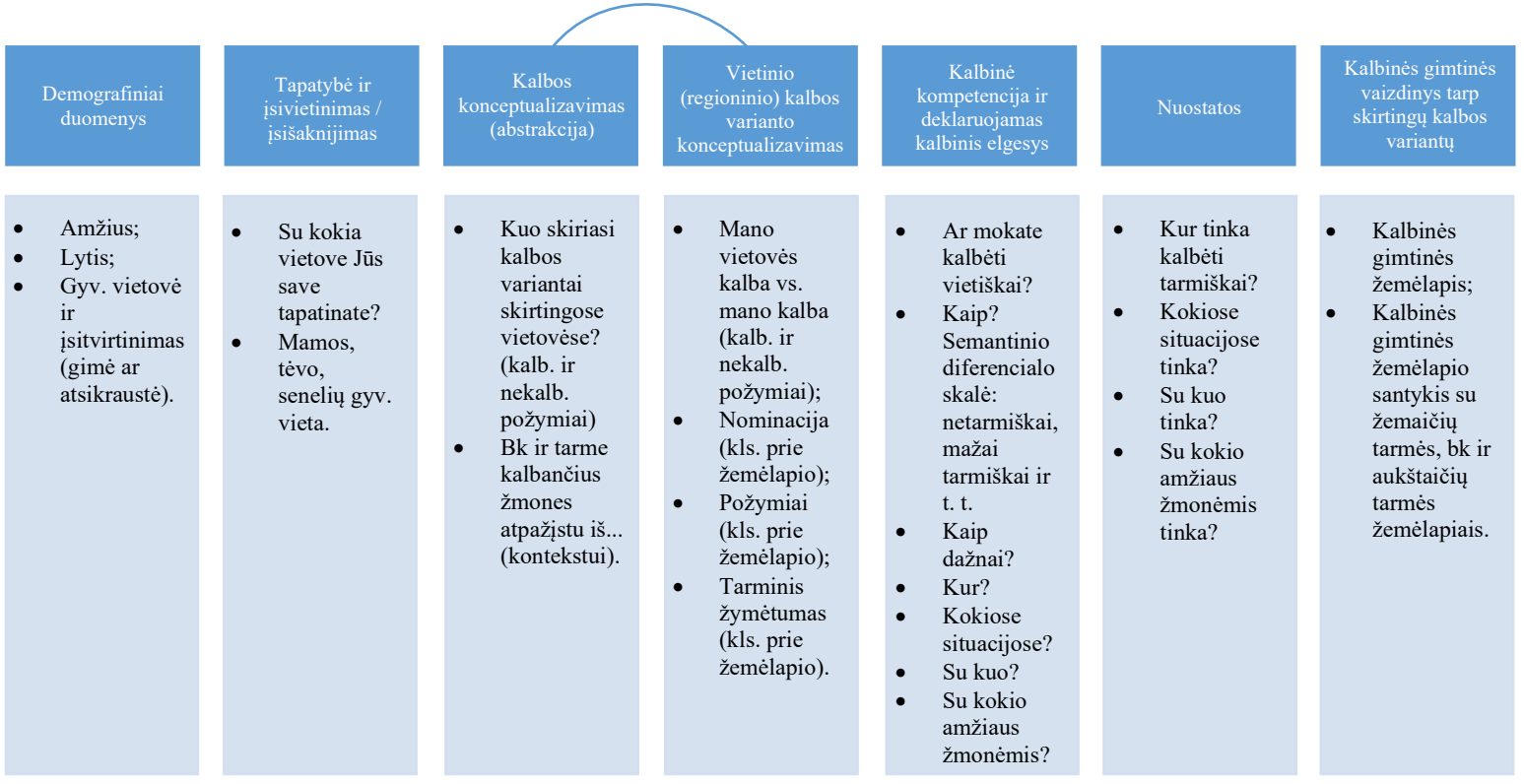
[78] Vienoje apklausoje gali būti renkami tik vieno žemėlapio duomenys (geometrija).

[79] Kadangi apklausa dėl techninių žemėlapio užduoties realizavimo priežasčių buvo suskirstyta į keturias dalis (keturias nuorodas, kurias atidarius reikėjo užpildyti apklausą), vertinant visų apklausų duomenis matyti, kad ne visos apklausos dalys užpildytos ir jų proporcingai mažėja, t. y. pirmos dalies daugiausia, antros – mažiau, likusių dviejų – dar mažiau.

35 paveikslas. Dalykinė tyrimo instrumento sandara

Apklausoje integruoti tiek uždarieji, tiek atvirieji klausimai, taip pat klausimai su Likerto ir semantinio diferencialo skalėmis. Skirtingos apklausos dalys orientuotos į apibendrintų kalbos variantų vaizdinių per skirtingus duomenų pjūvius atskleidimą (žr. 36 pav.; taip pat žr. 1 priedą).

36 paveikslas. Apklausos dalies dalykinė sandara ir duomenų bei tematinių kalbos variantų vaizdinių dalių sąsajos

Pirmojoje apklausos dalyje išsiaiškinti demografiniai respondentų duomenys: amžius, lytis, gyvenamoji vietovė. Šie duomenys yra svarbūs ne tik rekonstruojant sociodemografinį respondentų portretą, bet ir funkcionuoja kaip lyginamieji matmenys. Antroji klausimų grupė orientuota į tapatybę ir įsišaknijimą gyvenamojoje vietovėje: aiškintasi, su kokiomis vietovėmis save tapatina respondentai, taip pat, siekiant išsiaiškinti respondento įsitvirtinimą vietovėje per skirtingas šeimos kartas, klausta ir apie tėvų kilmės, senelių gyvenamąją vietovę. Šie duomenys skirti įvertinti regioniškumo indeksą (Chambers 2000: 8, 19, 21; taip pat žr. Aliūkaitė, Jaroslavienė, Meiliūnaitė 2014: 57), kuris šiame tyrime abstrahuotas pagal apibendrintus kriterijus: kiek respondentas yra įsišaknijęs į savo gyvenamąją vietovę ir kartu kalbinę aplinką, įtraukiant tiek stebimojo, tiek realiojo laiko perspektyvas (žr. 8 lentelę). Taigi dėmesys atkreipiamas ne į tik paties respondento įsitvirtinimą gyvenamojoje vietovėje, bet ir į artimųjų gyvenamosios vietovės patirtis (žinoma, per kalbinę aplinką), kaip turinčias įtakos respondento kalbiniam (tarminiam) profiliui formuotis.

8 lentelė. Abstrahuotas regioniškumo indeksas pagal apibendrintus kriterijus

<table>
<tr><th colspan="2">Stebimojo laiko perspektyva</th><th colspan="2">Realiojo laiko perspektyva</th><th>Variantas</th></tr>
<tr><td rowspan="2">Labai įsišaknijęs vietinis</td><td rowspan="2">Gimė ir gyvena ten pat, kur tėvai ir seneliai</td><td colspan="2">Labai įsišaknijęs vietinis</td><td>+</td></tr>
<tr><td>Išsivietinantis</td><td>Palieka kalbinę gimtinę</td><td>+ (perkeliamas)
- (nunyksta)</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Įsišaknijęs vietinis</td><td rowspan="2">Gimė ir gyvena ten pat, kur tėvai, bet kitur nei seneliai</td><td colspan="2">Labai įsišaknijęs vietinis</td><td>+</td></tr>
<tr><td>Išsivietinantis</td><td>Palieka kalbinę gimtinę</td><td>+ (perkeliamas)
- (nunyksta)</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Vietinis</td><td rowspan="2">Gimė ir gyvena vienoje vietovėje, bet kitur nei tėvai ir seneliai</td><td colspan="2">Įsišaknijęs vietinis → labai įsišaknijęs vietinis</td><td>+</td></tr>
<tr><td>Išsivietinantis</td><td>Palieka kalbinę gimtinę</td><td>+ (perkeliamas)
- (nunyksta)</td></tr>
</table>

Trečioje apklausos dalyje gilinamasi į vieną pamatinių kalbos varianto vaizdinio dalių – kalbos (variantiškumo) konceptualizaciją (žr. 37 pav.). Vienas pagrindinių perceptyviosios dialektologijos uždavinių yra gilintis į žmonių refleksijas apie kalbą: kas sakoma, kad vyksta, ir kaip reaguojama į tai, kas vyksta su kalba (žr. Preston 1999b: xxiv; Niedzielski, Preston 2003: 2; Garrett, Coupland, Williams 2003: 44–45; Montgomery, Beal 2011: 121–122; Montgomery, Cramer 2016: 9). P. Bounds, J. Cramer ir S. Tamasi (2021) skatina atsigręžti į pamatines kalbos variantų vaizdinių dalis siekiant

ne tik suvokti ir pažinti paprastųjų kalbos bendruomenės narių vaizdinių sistemas, įsišaknijusias stereotipines nuostatas, bet ir priartėti prie to, kaip ir kodėl žmonės mąsto apie kalbą. Dėl šios priežasties kalbos varianto vaizdinys suvokiamas kaip gyvuojantis kompleksinėje mąstymo apie pasaulį (kuriame yra ir kalba, kultūra, socialinės ir kt. patirtys bei žinios) sistemoje, kurioje viskas yra persipynę ir glaudžiai susiję, o tam tikri įsitikinimai gali būti tiek stipresni (dominuojantys), tiek silpnesni (nedominuojantys ar mažiau dominuojantys) (Preston 2010a: 104–105, 107; Bounds, Cramer, Tamasi 2021: 21; taip pat žr. Preston 2017; 2018a).

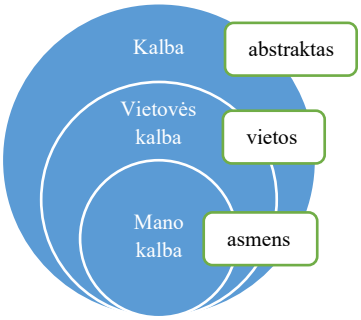
Į kalbos ir regioninių kalbos variantų konceptualizaciją žvelgiama kompleksiškai: įtraukiant kalbinius ir nekalbinius požymius, kurie gali būti objektyvūs ar subjektyvūs (žr. Aliūkaitė 2019; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020; van Bezooijen 2002), erdvines sampratas – kalbos-arealo konceptus, lokalizuojant kalbos variantus žemėlapiuose (Purschke 2011). Tai leidžia ne tik įvertinti šių požymių [objektyvių ir subjektyvių] santykius kalbos variantų sampratose, bet ir per juos, jais kalbos variantams suteikiamas vertes.

37 paveikslas. Kalbos varianto vaizdinys per refleksijas apie kalbą

Nuo apibendrintos kalbos konceptualizacijos pereinama prie konkretaus vietinio kalbos varianto konceptualizacijos jį suasmeninant, t. y. tiriamieji vertina savo vietovės ir savo (kaip asmens) kalbos variantą, įgalinama asmeninė patirtis ir geolingvistinė kompetencija. Taip atskleidžiama dar viena požiūrio į kalbą dimensija (žr. 38 pav.). Kartu tikslinamas kalbos variantiškumo sampratos diskursas pripažįstant įvairių lygmenų (vietovės, asmens) kalbos variantiškumą (plg. diatopinis, diastratinis ir pan.). Taip pat randasi galimybė įvertinti regioninių kalbos variantų kaitos procese jautrius skirtingus variantiškumo parametrus kalbant apie naujuosius kalbos variantus,

kai aktualus skirtingas tarminis žymėtumas ir jo raiška tam tikros vietovės kalboje, asmens kalboje ir jų santykyje (kai susitapatinama arba atsiribojama).

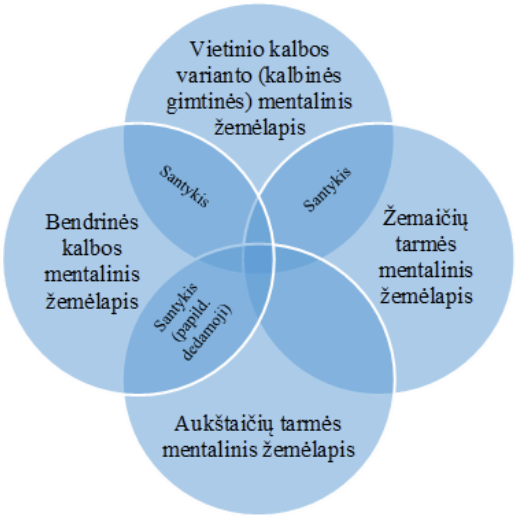

38 paveikslas. Kalbos (kaip abstrakto, vietos, asmens) analizės pjūviai

Penktoji klausimų grupė skirta išsiaiškinti deklaruojamą kalbinę kompetenciją ir kalbinį elgesį. Orientuojamasi į vieną iš esminių tarminių variantų gyvavimo (tarmiškumo sąlygų, tarminių variantų potencialo) – tarmiškumo tvarumo (žr. Aliūkaitė 2020a) – dėmenį. Domimasi ne tik vietinio kalbos varianto kompetencija, bet ir pačių tiriamųjų reflektuojamu tarminiu žymėtumu, kalbiniu elgesiu įvairiose kalbinėse situacijose, įtraukiant instrumentinį viešąjį, solidarumo, izoliuotąjį domenus (Hagen 1989: 48–61; taip pat žr. Aliūkaitė, Valikonė 2012: 9; Lubienė, Pakalniškienė 2015: 104). Šeštoje dalyje deklaruojamo kalbinio elgesio klausimai transformuoti į nuostatų klausimus – kur, kokiose situacijose, su kuo ir su kokio amžiaus žmonėmis tinkama kalbėti vietiškai (tarmiškai).

Septintoji klausimų grupė skirta mentaliniams skirtingų regioninių kalbos variantų ir bendrinės kalbos žemėlapiams. Pagrindinis – kalbinės gimtinės – vaizdinys pildomas ir tikslinamas kitų regioninių ir bendrinės kalbos variantų žemėlapiais, siekiant suvokti prestižo, vertės ir kt. santykius, tapatybės ir tapatinimosi, kalbos kaitos refleksijos ir naujojo kalbos varianto vietą tarp tradicinių kalbos variantų. Taigi įvertinama skirtingų kalbos variantų ir naujųjų regioninių kalbos variantų vieta paprastojo kalbos bendruomenės nario vaizdiniuose per jų (kalbos variantų) sampratą ir ribą *savas / svetimas* (žr. 39 pav.). Nors klausimų pateiktis implikuoja konkurencingus kalbos variantų santykius ir tampa metodologine yda, ji yra tikslinga *emic* diskursui plėtoti, nagrinėti ir pagrįsti, nes kalbos variantai ne tik koegzistuoja, bet ir yra vertinami bei suvokiami per santykį: panašumus ir skirtumus, priskiriamas vertes. Kitaip variantų *emic* lygmeniu apskritai nebūtų. Tai ypač aktualu kalbant apie naujuosius kalbos variantus, kurie,

žvelgiant iš *etic* perspektyvos, ir formuojasi dėl santykio su kitais, ir iš *emic* perspektyvos, siekiant juos suvokti ir apsibrėžti per geriau žinomus (tiksliau tariant, įsivaizduojamus kaip žinomus) kalbos variantus. Suvokiant, kad kalbos percepcijos ir visa kita (patirtis, žinios, kitų dalykų (ne kalbinių) percepcijos ir kt.) žmonių gyvenimuose yra savaime susimaišę ir persipynę bei neišvengiamai veikia vienas kitą (Bounds, Cramer, Tamasi 2021: 20), būtent nauji (arba transformavęsi) kalbos variantai patenka į jau egzistuojančią ir per gyvenimą susiformavusią (bei toliau besiformuojančią, vis papildomą) kalbinių įsitikinimų sistemą (vadinamąją planetą) ir yra jos veikiami. Trumpai tariant, kaip ir naujieji regioniniai kalbos variantai yra atsiradę iš jau egzistuojančių, taip ir įsitikinimai, percepcijos, nuostatos dėl jų taip pat formuojasi tarp jau esančiųjų, įsitvirtinusiųjų.

39 paveikslas. Skirtingų regioninių kalbos variantų ir bendrinės kalbos mentalinių žemėlapių įtrauktis ir jų santykis

Visa duomenų analizė grindžiama santykio tarp skirtingų kalbos variantų paieška, nes, pirmiausia, naujieji kalbos variantai nėra savarankiški (tai yra bendrinės kalbos ir tradicinės tarmės santykio rezultatas), antra, jie įterpiami į jau egzistuojančią kalbos variantų sistemą, kas implikuoja neatsiejamumą. Atsiradę nauji stimulai (angl. *input*) yra lyginami su jau egzistuojančiais įsitikinimais ir pasauliu, su kuriuo nuolat susiduriama, kad greitai būtų sureaguota į tai, kas yra pastebima, suvokiama, patiriama (Bounds, Cramer, Tamasi 2021: 24)[80].

[80] Plg. „Our silent, subconscious mind constantly provides new input to be compared against our already existing beliefs and against the world that we constantly encounter to quickly react to what we perceive around us (e.g. Kahneman 2011)“ (Bounds, Cramer, Tamasi 2021: 24).

Iš metodologinės perspektyvos pažymėtina, kad respondentams pateikiami tam tikri klausimai prašant vertinti, apibūdinti įvairias dialektų vietoves, taigi tie klausimai tampa stimulais, kuriais tiesiogiai skatinama susidurti su savo kalbinių įsitikinimų planetomis (Bounds, Cramer, Tamasi 2021: 24), t. y. atsigręžti, apmąstyti ir pateikti įsitikinimus, kuriais paprastieji kalbos bendruomenės nariai remiasi mąstydami apie kalbą, kalbos variantus ir jų vartotojus. Vadinasi, perceptyviosios dialektologijos metodologijoje neišvengiamai egzistuoja implikuojamas vertinimas, lyginimas ir pan., nes tai yra paprastojo kalbos bendruomenės nario mąstymo apie kalbos variantus pagrindas.

Žvelgiant į žemėlapio užduoties realizavimo ypatybes ir aplinkybes, pažymėtina, kad įprastai perceptyviosios dialektologijos tyrimuose respondentams pateikiami popieriniai žemėlapiai, kurie žymimi ranka[81]: juose rašoma, spalvinama ar kitaip žymima, ko prašoma pagal užduoties turinį (pavyzdžiui, Aliūkaitė 2009; Geržotaitė, Čepaitienė 2016; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020 ir kt.). Rengiant popierinius žemėlapius, atsižvelgiama į du aspektus: kokio dydžio teritoriją (valstybės, valstijos, regiono ir pan.) pateikti ir kiek (arba ar) geografinių detalių (savivaldybių, valstijų ribos, geografinės ribos, tokios kaip kalnai, upės ir pan.) įtraukti. Pavyzdžiui, P. Bounds, J. Cramer, S. Tamasi (2021: 29, 36) pastebi, kad pasirinkta vaizduojama teritorijos dalis, dydis žemėlapio užduotyje turi įtakos, kiek detalių užduotyje pateikia respondentas, ir kartu tampa galimybe „ištraukti“ įvairius įsitikinimus, vaizdinius, pastebėti tam tikrus skirtumų niuansus.

Popierinių žemėlapių problema yra jų apdorojimas, duomenų palyginimo galimybių ribotumas bei jų panaudojimo nelankstumas (Montgomery, Stoeckle 2013), todėl GIS galimybės apdorojant duomenis ir juos analizuojant tyrėjų yra palankiai įvertintos. Atkreiptinas dėmesys, kad „ArcGIS Survey123“ apklausos būdas ir šio tyrimo klausimų specifika (viename žemėlapyje prašoma žymėti, kur kalbama vienu kalbos variantu[82]) leidžia praleisti duomenų iš popieriaus į programą perkėlimą, nes pildant apklausą jie iškart skaitmenizuojami.

[81] Jau yra tyrimų, kuriuose lyginami pieštinių ir skaitmeninių (t. y. pildytų kompiuteriu) žemėlapių duomenys, gauti to paties tyrimo metu tam pačiam tyrimo klausimui nagrinėti (pavyzdžiui, Jeszenszky, Steiner, von Allmen, Leemann 2024).

[82] „ArcGIS Survey123“ apklausoje galima pateikti ir apdoroti tik vieno žemėlapio duomenis (geometriją, šiuo atveju išreikštą geometrine forma, plotiniu sluoksniu, kai reiškinys pavaizduojamas plotu) ir viename žemėlapyje galima žymėti tik vieną bendrą plotą.

Šiame tyrime respondentams pateiktas pildyti skaitmeninis, internetinis žemėlapis per „ArcGIS Survey123“ programą. Jame integruotas savivaldybių sluoksnis (su jų ribomis ir pavadinimais), kaip jau yra tapę įprasta lietuvių perceptyviosios dialektologijos tyrimuose (pavyzdžiui, Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020), taip pat pažymėti didieji Lietuvos miestai. Tyrimai patvirtina, kad dėl ribotų respondentų geografinių žinių tikslinga įtraukti tam tikrų vietovių parametrus, pavyzdžiui, miestų pavadinimus (žr. Montgomery 2007: 71). Nors pirminis vaizdas fiksuotas nacionaliniu lygmeniu, techninės skaitmeninio žemėlapio galimybės leidžia žemėlapį priartinti arba atitolinti[83] pagal poreikį, o tada matyti ir upių, mažesnių miestų pavadinimai ir kt. geografinė informacija (žr. 40 pav.). Atkreiptinas dėmesys, kad, kaip pažymi mokslininkai, priklausomai nuo pasirinktos geografinės informacijos įtraukimo, gali skirtis ir respondentų žemėlapių žymėjimas (žr. Lameli, Purschke, Kehrein 2008; Stachowski 2017).

Naudojant geografinės atskaitos taškų nustatymo (angl. *georeference*) techniką, GIS įrankiais derinami skirtingų tipų duomenys, kurie susiejami su žemės paviršiumi, o tada išplečiamos duomenų apdorojimo galimybės, tarp jų ir duomenų vizualizacija bei žemėlapių, kuriuose pateikiama vaizdinė informacija, galinti būti susiejama ir su kitais atributais, kūrimas (Montgomery, Stoeckle 2013: 57–59). Trumpai tariant, „GIS leidžia vartotojui apdoroti, analizuoti ir vizualizuoti visų tipų žemės paviršiaus modelius“ (Montgomery, Stoeckle 2013: 59). Taigi šiame tyrime naudojama „ArcGIS Pro“ programa, sukurta naudojant Esri, tačiau yra atvejų, kai patys tyrėjai kuriasi GIS grįstas programėles / programas duomenims kaupti ir analizuoti (pavyzdžiui, Sousa, Suárez, Crujeiras, Calaza 2020). Taigi internetiniai metodai duomenims rinkti tampa dar vienu reikšmingu etapu perceptyviosios dialektologijos tyrimuose (pavyzdžiui, Dann, Drummond, Tasker, Montgomery, Ryan, Carrie 2024: 2, 4–5)[84].

Išskirtinas ir Lietuvių kalbos instituto *Tarmyno* ir Lietuvių kalbos erdvinės informacijos infrastruktūros (LKEII) projektas, kuriame dėmesys skiriamas ir percepcijos, kalbinių nuostatų duomenų rinkimui ir tyrimui bei

[83] Žr. 40 pav. skaitmeninio žemėlapio paveiksle esančius simbolius + ir –.

[84] Mokslininkai H. Dann, R. Drummond’as, S. Tasker, Ch. Montgomery’is, S. D. Ryan ir E. Carrie (2024: 4–5) pažymi šiuos duomenų rinkimo internetu privalumus: didesnės auditorijos ir respondentų įvairovės pasiekiamumas, paprastas apklausos pasiekiamumas per įvairius įrenginius (telefonus, kompiuterius, planšetinius kompiuterius), kas palengvina tyrėjo darbą. Kaip vienas iš trūkumų nurodoma atsitiktinė respondentų įtrauktis (t. y. patys žmonės renkasi, kas nori dalyvauti), todėl duomenys turėtų būti vertinami į tai atsižvelgiant. Šio tyrimo atveju, nors duomenys rinkti internetiniu būdu, vykdyta tikslinė respondentų atranka vykstant duomenis rinkti tiesiogiai pas respondentus.

plačiam geoerdvinės analizės įrankių ir metodų taikymui analizuojant duomenis (plačiau žr. Čepaitienė, Mikulėnienė 2022; Čepaitienė 2025; Čepaitienė, Gudaitis, Mikulėnienė 2025). Viena iš kaupiamų medžiagos dalių yra ne tik atvirieji ir uždarieji klausimai, pateikiami „ArcGIS Survey123“ programėlėje, bet ir žemėlapio užduotis popieriuje (Čepaitienė 2025: 202).

Popierinis žemėlapis

14.1.1-ame žemėlapyje pažymėkite, kur, jūsų manymu, kalbama panašiai kaip ir jūsų mieste (/ kaime) (parašykite, kokia tarme, įvardykite jos skiriamuosius bruožus arba kuo ji išsiskiria iš kitų, pakomentuokite, kaip ją vertinate).

1 žemėlapis

(pavyzdžiui, Triaušytė 2019)
Dar žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 53

Skaitmeninis žemėlapis

Pažymėkite, kur, jūsų manymu, kalbama taip pat arba panašiai kaip jūsų gyvenamojoje vietovėje.*

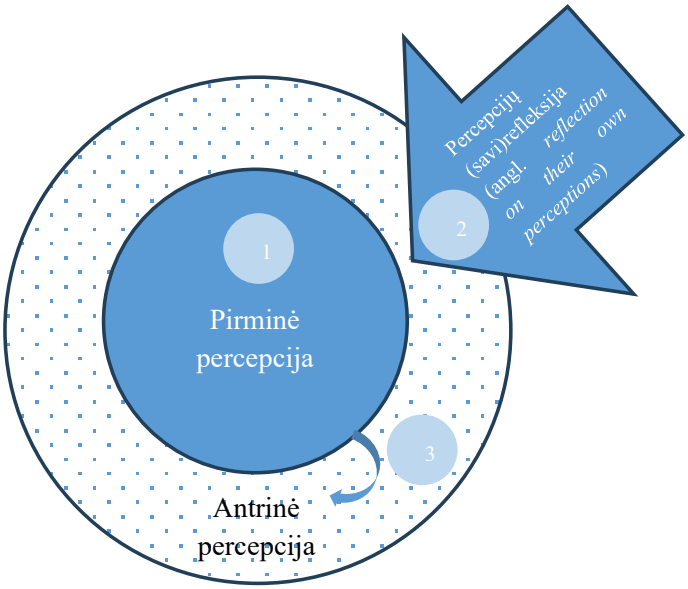

40 paveikslas. Popierinis ir skaitmeninis žemėlapiai[85]

[85] Žr. 2 priedą ir skaitmeninio (internetinio) žemėlapio pildymo instrukciją iš respondento perspektyvos.

Antrąją duomenų dalį sudaro tikslinės grupės (angl. *focus*) diskusijos duomenys. Respondentų grupės, kurias sudarė 9–17 žmonių, atsakydamos į klausimus diskutavo tapatybės, vietovės ir savo (tarminio) kalbos varianto ir kalbėjimo vertinimo bei apibūdinimo, deklaruojamos kalbinės kompetencijos ir kalbinio elgesio, regioninio (tarminio) varianto išsaugojimo perspektyvų klausimais. Parengta pusiau struktūruota anketa (žr. 3 priedą), kuri pritaikyta atsižvelgiant į diskusijos dalyvių dinamiką, (ne)atvirumą, atsakymų pobūdį, taip ją išplečiant ir / arba patikslinant diskusijos metu. Klausimai rengti remiantis ne tik perceptyviosios dialektologijos vaizdinio, kalbinių nuostatų plačiąja prasme, sociolingvistikos nuostatų tyrimo metodologija, bet ir atsižvelgiant į etnografinių apklausų rengimo principus (žr. Savoniakaitė 2007; Kalnius 2009; taip pat žr. Čepaitienė 2021).

Šioje dalyje atlikta kokybinė duomenų analizė, kuri papildo ir tikslina kiekybinius pirmos tyrimo medžiagos dalies – anketų – duomenis. Atkreiptinas dėmesys, kad kai kurie klausimai (palyginti su apklausa „ArcGIS Survey123“) kartojami sąmoningai, siekiant gauti paaiškinimus ir sudaryti sąlygas savirefleksijai, tikslinančiai ir prasmingai papildančiai kiekybinius duomenis, nes siekiama išsiaiškinti kompleksinį kalbos varianto vaizdinį, t. y. ne tik jį patį, bet ir jo priežastis, susiformavimo, gyvavimo aplinkybes. Pridurtina, kad atvirieji respondentų atsakymai (kurių yra ir „ArcGIS Survey123“ apklausoje) ir būtent grupės diskusijos duomenys labiausiai priartina respondentų savirefleksijos galimybę. Jeigu respondentai laikosi tam tikrų problemiškų ideologijų, stereotipų, jie jaučia poreikį tai įvardyti ir paaiškinti, kas implikuoja savų percepcijų refleksiją, kitaip tariant, ne tik savo kalbinių įsitikinimų planetos suvokimą su ja susiduriant tiesiogiai (t. y. atsakant į užduodamus klausimus apie kalbos variantą), bet ir „sudrebinimą“, pastebint nuostatų ir įsitikinimų problemiškumą ar, pavyzdžiui, prieštaringumą (Bounds, Cramer, Tamasi 2021: 46). Taigi galima teigti, kad pirminė percepcija gaunama tiesiogiai respondentų klausiant apie skirtingus kalbos variantus, ir tai dažniausiai yra tam tikrų kalbos ideologijų, visuomenėje egzistuojančių ir palaikomų stereotipų atspindžiai, tačiau percepcijos savirefleksija atskleidžia papildomą percepcijos sluoksnį, kuris kartu yra ir papildanti pirminės percepcijos dalis (nes neegzistuoja atskirai nuo jos), ir kartu yra stimulas pirminei percepcijai „demaskuoti“ ir suvokti (žr. 41 pav.).

41 paveikslas. Pirminės ir antrinės percepcijos sluoksniai

Apibendrintai tariant, rengiant tyrimo instrumentą kompleksiškiems kalbos variantų vaizdiniams tirti remiamasi dviem esminiais žiūros principais: daugiasluoksniškumo (paprastojo kalbos bendruomenės nario, kalbos ir kalbos variantų, paties respondento percepcijų pateikties) ir santykio (tarp skirtingų kalbos variantų ir vaizdinių).

5. SOCIOLINGVISTINIAI ŽEMAITIJOS CENTRO IR PARIBIO JAUNUOLIŲ PORTRETAI

5.1. Demografiniai duomenys ir įsišaknijimas gyvenamojoje vietovėje

„ArcGIS Survey123“ apklausą (keturių dalių anketą) užpildė 184 jaunesniosios kartos atstovai, kurių amžius svyruoja nuo 17 iki 19 metų. III–IV gimnazijos klasių mokiniai apklausti Telšių Žemaitės, Plungės „Saulės“, Prezidento Jono Žemaičio (Raseiniuose) ir Naujosios Akmenės Ramučių gimnazijose. Siekdama užtikrinti sklandų apklausos per „ArcGIS Survey123“ platformą pildymą, disertacijos autorė vyko į mokyklas ir tiesiogiai dalyvavo apklausų pildymo procese, t. y. instruktavo respondentus. Prieš pildant apklausą buvo pristatyta apklausų pildymo platforma, žemėlapių braižymo techniniai niuansai, o jei respondentams pildant apklausą kildavo sunkumų, konsultuota techniniais klausimais.

Nors siekta išlaikyti skirtingų miestų respondentų ir pasiskirstymo pagal lytį proporcijas, respondentų grupių sudėtį lėmė ir apklaustų mokinių klasių sudėtis pagal lytį[86]. Apklaustųjų skaičius svyruoja nuo 46 iki 56 asmenų skirtingose mokyklose, tik Raseiniuose apklausta mažiau mokinių – 28, o vyriškos lyties atstovų skaičius, priklausomai nuo miesto, sudaro 30–39 proc. apklaustųjų, tik Raseiniuose abiejų lyčių respondentų yra apylygiai (vaikinų – 54 proc., merginų – 46 proc.) (žr. 9 lentelę). Pažymėtina, kad tarp Naujosios Akmenės jaunųjų respondentų buvo keturi jaunuoliai, nenorėję nurodyti savo lyties.

9 lentelė. Apklausos dalyvių duomenys pagal miestą ir lytį

	Telšiai	Plungė	Raseiniai	Naujoji Akmenė	
Vyr.	22	17	15	17	71
Mot.	34	29	13	33	109
Nenori nurodyti	0	0	0	4	4
Iš viso	56	46	28	54	184

Nagrinėjant duomenis atsižvelgiama į lyties, miestų (tiriamųjų punktų), priklausančių Žemaitijos centrui arbo paribiui, kintamuosius. Tyrimai rodo, kad vyriškosios lyties atstovai savo kalboje ne tik daugiau išlaiko vietinio

[86] Kadangi anketos pildytos grupėmis, t. y. klasėmis, per pamoką apklausiant vienos klasės mokinius, natūraliai respondentų pasiskirstymą pagal lytį lėmė klasės sudėtis. Proporcijas pagal lytį išlaikyti buvo sudėtingiau ir dėl paties respondentų pasiekiamumo – mokyklos sudarė sąlygas apklausti tam tikrų klasių mokinius ne pagal lytį, o pagal amžių.

kalbos varianto ypatybių, bet ir išreiškia palankesnes nuostatas dėl vietinio kalbos varianto negu moterys (žr. Ladegaard 2000), arba, žvelgiant iš kitos pusės, moterys yra palankesnės standartiniam variantui (žr. Coates 2004: 53). Kita vertus, lyties ir kalbos variantų sąsajų apibendrinimai, kaip pažymi P. Eckert ir S. McConnell-Ginet (2013: 292), neretai būna problemiški ignoruojant faktą, kad ryšys tarp lyties kintamojo ir kalbos variantų yra glaudžiai susijęs su vietos istorija ir sąlygomis. Trumpai tariant, lyties ir kiti kintamieji egzistuoja įvairių socialinių aplinkybių kontekste, todėl reikėtų vertinti visumą, neignoruojant kitų respondentų gyvenimo ir gyvenamosios vietovės aplinkybių detalių reikšmės.

Diskusijose iš viso dalyvavo 49 respondentai. Vertinant dalyvių pasiskirstymą pagal lytį, pažymėtina, kad diskutavo 19 vaikinų (39 proc. diskusijose dalyvavusių asmenų), 29 merginos (59 proc.) ir vienas respondentas nenorėjo nurodyti savo lyties (žr. 10 lentelę). Iš viso sukaupta 2 val. 34 min. diskusijų medžiagos.

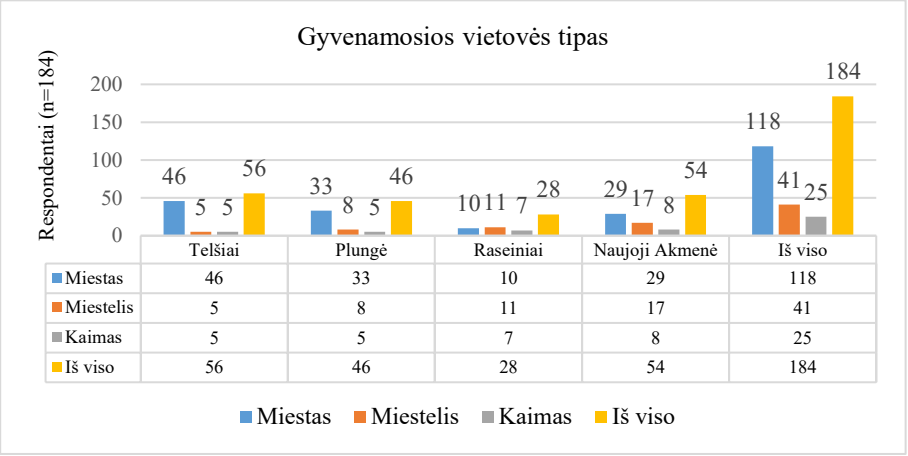
10 lentelė. Diskusijų dalyvių duomenys pagal miestą ir lytį bei diskusijų trukmė

	Telšiai	Plungė	Raseiniai	Naujoji Akmenė	
Diskusijos trukmė	33 min. 50 sek.	37 min. 02 sek.	43 min. 50 sek.	39 min. 44 sek.	2 val. 34 min. 26 sek.
Vyr.	3	4	9	3	19
Mot.	6	8	8	7	29
Nenori nurodyti	0	1	0	0	1
Iš viso	9	13	17	10	49

Nors Lietuvoje vykdomų perceptyviosios dialektologijos tyrimų imtys yra labai didelės (pavyzdžiui, Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017 – daugiau nei 1400 ir Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020 – daugiau nei 1000 respondentų), įprastai užsienio tyrėjų darbuose imtys yra gerokai mažesnės, pavyzdžiui, J. Dailey-O'Cain (1999) nagrinėja 218, Ch. Montgomery'is (2012) – 425 (Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 63), P. Bounds, J. Cramer, S. Tamasi (2021) – 180 respondentų duomenis. Atsižvelgiant tiek į užsienio mokslininkų tyrimų, tiek į užsienyje rašytų disertacijų duomenų imtis (pavyzdžiui, Montgomery 2007[87] – kiek daugiau nei 270 respondentų; Jones 2021[88] – 32 respondentai), šio tyrimo imtis vertintina kaip pakankama ir reprezentatyvi.

[87] Tyrimas vykdytas Didžiojoje Britanijoje.
[88] Tyrimas vykdytas JAV.

Didžioji dauguma apklausas pildžiusių jaunųjų respondentų (64 proc.) nurodė, kad gyvena tiriamųjų punktų miestuose, 22 proc. apklaustųjų nurodė gyvenantys aplinkui tiriamuosius punktus esančiuose miesteliuose (Telšių tiriamasis punktas: Eigirdžiai; Plungės: Lieplaukė, Truikiai; Raseinių: Viduklė, Gruzdiškė; Naujosios Akmenės: Papilė, Kruopiai), o beveik 14 proc. – kaimuose (Telšių tiriamasis punktas: Babrungas, Žlibinai, Rainiai, Užgiriai; Plungės: Kadaičiai, Babrungėnai, Kalniškiai, Prūsaliai, Mardosai; Raseinių: Slabada, Pašaltuonys III, Mirkliai, Dainiai, Arškainiai, Meištai, Ramonai; Naujosios Akmenės: Klykoliai, Šapnagiai, Kanteikiai, Alkiškiai, Sablauskiai, Stipirkiai, Pelkelė) (žr. 42 pav.).

42 paveikslas. Apklausos respondentų pasiskirstymas pagal miestą ir gyvenamosios vietovės tipą

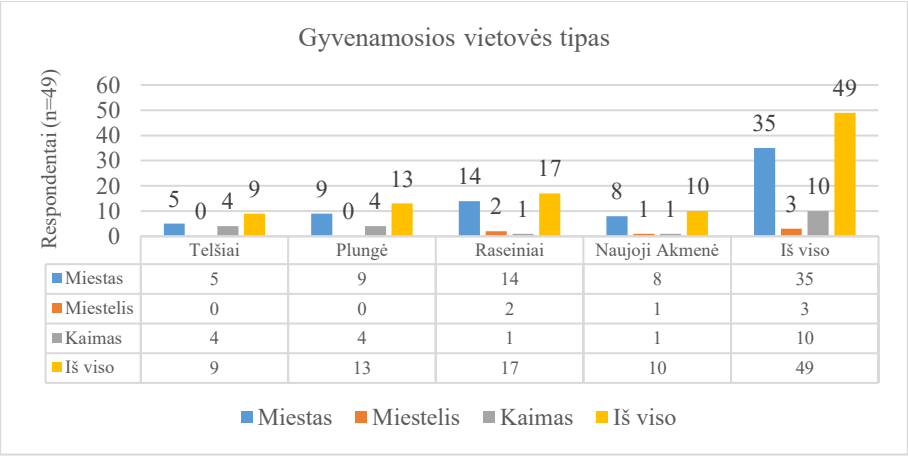
Atkreiptinas dėmesys, kad būta neatitikimų savo gyvenamąją vietovę priskiriant atitinkamam tipui: 6 plungiškiai, 9 raseiniškiai ir 15 Naujosios Akmenės gyventojų savo miestus priskyrė miesteliams, vienas respondentas iš Naujosios Akmenės savąjį miestą įvardijo kaip kaimą. Taip pat vienas respondentas iš Telšių tiriamojo punkto ir kitas tiriamasis iš Raseinių kaimus priskyrė miesteliams. Iš vienos pusės, tai būtų galima vertinti kaip klaidą arba geografinių žinių stoką, kita vertus, tai gali atspindėti ir tam tikrai gyvenamajai vietovei priskiriamą vertę pagal suvokiamą gyvenvietės dydį ir statusą / tipą. Be to, kai kurie respondentai pildydami anketą prašė patikslinti miesto kaip gyvenvietės tipą[89] aiškindami, kad miestai yra skirtingų dydžių ir

[89] Būta respondentų, kurie pildydami anketą prašė patikslinti, kaip turėtų būti suvokiamas miesto kaip gyvenvietės tipas dėl to, kad miestai būna skirtingų dydžių (omenyje turėjo didmiesčius ir kitus didesnius miestus, palyginus su jų gyvenamosiomis vietovėmis).

pasąmoningai jie miestą pirmiausia asocijuoja arba lygina su didmiesčiu – Vilniumi, Kaunu, Klaipėda, vadinasi, ir kita verte.

Taip pat būta respondentų, kurie kaip artimiausią miestą nurodė tiriamąjį punktą, bet kaip gyvenamąją vietą išskyrė kitą, pavyzdžiui, 4 respondentai iš Telšių tiriamojo punkto Plungę nurodė kaip savo gyvenamąją vietovę. Kadangi tai jaunesniosios kartos atstovai, manytina, kad tai susiję su gyvenamųjų vietų svarba jų kasdienybėje, t. y. joje praleidžiama didžioji dalis laiko ir vyksta aktyvus socialinis gyvenimas, pavyzdžiui, lanko mokyklą Telšiuose, čia gyvena jų draugai, leidžiamas laisvalaikis.

Diskusijos dalyviai turėjo nurodyti tik gyvenamosios vietovės pavadinimą (be tipo). 74 proc. visų diskusijos dalyvių nurodė gyvenantys mieste, sutampančiu su tiriamuoju punktu. Penktadalis respondentų įvardijo gyvenantys aplink tiriamąjį punktą esančiuose kaimuose (Naujosios Akmenės gimnazistai – Sablauskiuose; Plungės – Kantaučiuose, Noriškiuose, Babrungo k., Prūsaliuose; Raseinių – Lenkeliuose), 6 proc. – miesteliuose (jaunieji Raseinių respondentai: Girkalnyje, Šiluvoje; Naujosios Akmenės atstovas – Papilėje) (žr. 43 pav.).

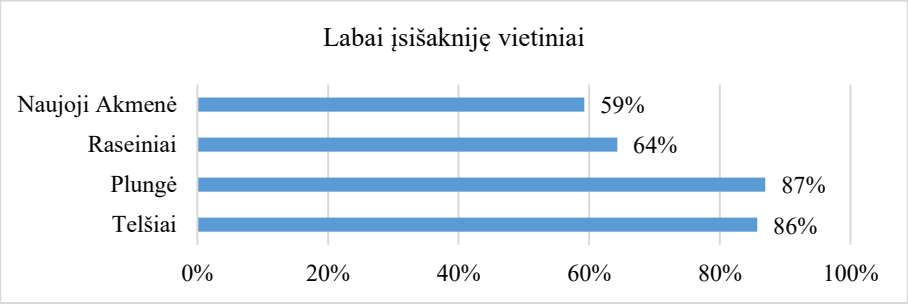
43 paveikslas. Diskusijos dalyvių pasiskirstymas pagal miestą ir gyvenamosios vietovės tipą

Norint įvertinti respondentų įsišaknijimą gyvenamojoje vietovėje, klausta apie jaunųjų respondentų tėvų kilmės, senelių gyvenamąją vietą. Iš apklausos duomenų matyti, kad didžioji dauguma Žemaitijos centro punktų jaunesniosios kartos respondentų – daugiau nei 80 proc. – būtų galima vadinti

Trumpai tariant, pastebėta, kad miesto dydis ir jo svarba, reikšmingumas Lietuvos kontekste suvoktinas kaip svarbus dėmuo priskiriant savo gyvenamąją vietovę tam tikram tipui.

labai įsišaknijusiais vietiniais (plačiau žr. 7 lentelę). Kiek mažiau – apie 60 proc. – ir paribio punktų respondentų regioniškumo požiūriu vertintini kaip labai įsišakniję vietiniai (žr. 44 pav.). Labai įsišaknijusiais vietiniais galima vadinti tuos, kurių tėvai ir seneliai gimė, augo ir gyvena Žemaitijoje, vadinasi, įsitvirtinimas Žemaitijoje siejamas net su keliomis kartomis. Kadangi tarminis kalbėjimas yra glaudžiai susijęs su šeimos kalbine kompetencija, neatsiejama nuo gyvenamosios vietovės kalbos varianto, ir kalbiniu elgesiu, toks abstrahuotas regioniškumo indeksas leidžia daryti prielaidas ir apie kalbinę respondentų aplinką kaip, tikėtina, labiau tarminę nei tų, kurių seneliai gyvena kituose etnografiniuose regionuose (vos 4 proc. visų respondentų), tėvai (arba ir seneliai) yra ne iš Žemaitijos (beveik 3 proc. visų respondentų). Įvairioje kalbinėje aplinkoje atsiduria ir tie, kurių šeimos yra mišrios, t. y. mama arba tėvas yra kilę iš Žemaitijos, o kita pusė – iš kito etnografinio regiono (8 proc. visų respondentų). Tai turi įtakos ir jaunuolių tapatybei, nes jaunuoliai bręsta skirtingoje kalbinėje aplinkoje.

Tarp jaunųjų paribio jaunuolių labai įsišaknijusių savo gyvenamojoje vietovėje yra mažiau nei tarp centro žemaičių, todėl verta atkreipti dėmesį, kad tokia šeimos aplinka gali turėti įtakos kalbinei kompetencijai, elgesiui ir nuostatoms.

44 paveikslas. Įsišaknijimas gyvenamojoje vietovėje: labai įsišakniję vietiniai (n=184, iš jų 138[90] labai įsišakniję vietiniai)

Apibendrintai tariant, beveik visi respondentai yra arba tiriamojo punkto miesto, arba aplinkui esančių vietovių (miestelių, kaimų) gyventojai, o tai leidžia duomenis vertinti apibendrintai pagal respondentų priskyrimą tam tikrai apibendrintai gyvenamajai vietovei su jos apylinkėmis. Didžiosios daugumos respondentų įsišaknijimas gyvenamojoje vietovėje per tėvų, senelių kartas taip pat leidžia vertinti respondentus ne tik kaip glaudžiai

[90] Pridedami ir tie, kurie nežino mamos ar tėčio kilmės, bet seneliai yra iš Žemaitijos, todėl daroma prielaida, kad ir tėvai yra iš ten pat.

susijusius su gyvenamąja vietove, bet ir jos kalbine aplinka tiek gyvenamosios vietovės, tiek šeimos lygmeniu. Kita vertus, mažiau įsišakniję vietiniai jaunuoliai ir didesnė jų dalis Žemaitijos paribio punktuose atkreipia dėmesį į jų kalbinę aplinką, kurioje jie brendo ir formavosi kaip vietinio (arba kito) kalbos varianto vartotojai.

5.2. Tapatybė(s) ir jos dalys

Tapatybė glaudžiai susijusi su vieta, jos bendruomene ir kalba, todėl respondentams pateikiant klausimą, su kuo jie save tapatina, siekta išsiaiškinti tapatinimosi su skirtingomis vietovėmis tendencijas, o per vietoves – ir su kalba. Atskleista (žr. 1.3.3. poskyrį), kad į vietovę galima žvelgti kaip į daugiamatį konceptą: tai ne tik teritoriškumas, bet ir kultūra (tarp visų jos elementų – ir kalba), bendruomenė. Ryšys su vieta[91] yra ne tik fizinis, bet ir emocinis (Dazkir 2018). Reikšmingai veikia ir vadinamasis vietos jausmas / pojūtis (angl. *sense of place*) (plg. Agnew 2002: 16). Be to, tapatybė nėra priklausoma tik nuo asmeninio apsisprendimo, ji gali būti priskiriama ir kitų žmonių, todėl tapatybė yra ne tik tai, kas apie save pa(si)sakoma, nes įtakos tapatybei formuotis arba tam tikroms jos dalims priimti ar atmesti turi ir tai, ką apie tapatybę sako kiti žmonės.

Tapatybės samprata kito nuo jos siejimo su nekintančių ypatybių, kurios yra įgytos, išmoktos arba pagrįstos biologiškai (kaip įgimtos), rinkiniu iki tapatybės kaip socialinio konstrukto sampratos (Preece 2016: 1–2). Ji nėra fiksuota, stabili, vientisa ir visą gyvenimą išliekanti ta pati (Cameron 2001: 170). Trumpai tariant, tapatybė suvokiama kaip procesas, o ne tam tikras fiksuotas, aiškiai apibrėžtas produktas, rezultatas (Block 2013: 6). Tapatybė matoma kaip kintanti, permąstoma, persvarstoma (angl. *re-negotiated*) (Llamas, Watt 2010: 1), nepastovi / tekanti / taki (angl. *fluid*), daugiamatė, socialiai konstruota (Coulmas 2005: 173; Block 2007; 2010), nuolat konstruojama ir rekonstruojama santykyje su žmonėmis, pasauliu (Cameron 2001: 170)[92], kitaip tariant, yra siejama su nuolat vykstančiu savivokos ir savikūros procesu tiek individualiai, tiek bendruomenėje. Nors tapatybė deklaruojama kaip galinti būti asmeninė (individuali) ir socialinė / visuomeninė (grupės), šios dvi dalys neatsiejamos tiek savo turiniu, tiek procesu, kaip tapatybė formuojasi, vystosi, yra palaikoma ir keičiasi (Vignoles 2018). Taigi nagrinėjant tapatybę, kuri leidžia būti, jaustis tam tikra bendruomenės (pavyzdžiui, kalbinės) dalimi, neišvengtina ir asmens

[91] Tai gali būti ir konkreti fizinė vieta, ir platesnė vietovė.

[92] Taip pat plg. N. Tuomienės tyrimus apie paribio gyventojų tapatybę (2023: 63 ir t. t.).

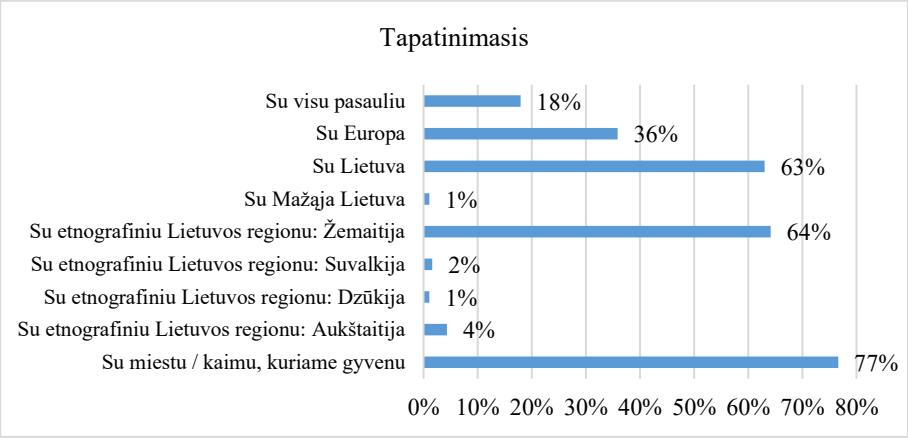
individuali patirtis. Be to, kad tapatybės konstravimas suvokiamas kaip nuolat vykstantis procesas, modeliuojamas naratyvas, kuris vystosi, kinta ir yra plėtojamas nuo mikrolygmens (vietinio, tiesioginio) iki makrolygmens (globalaus ir ilgalaikio), visas šis procesas atsiduria asmens (savi)pozicionavimo praeities, dabarties ir ateities sandūroje (Block 2010: 337–338).

Apskritai kalbant apie individualią ir grupinę / kolektyvinę tapatybę išskiriami įvairūs jos tipai (žr. Block 2006a: 39; 2006b: 36: etninė, rasinė, tautinė, lytiškumo, socialinės klasės, kalbinė; Block 2007: 50 – pridedama dar ir migranto), apimantys skirtingo pobūdžio tapatybinius matmenis, kurie yra persipynę. Pagal tyrime aktualizuojamą tapatybę ir jos išryškinimą per kalbą ir kalbos variantus, didelis dėmesys skirtas tapatinimuisi su vietove nuo mažiausio jos vieneto (gyvenamosios vietovės: miesto, miestelio, kaimo) iki didžiausio (pasaulio). Toks metodologinis sprendimas grįstinas remiantis anksčiau vykdytų sociolingvistinių tyrimų praktika (žr. Ramonienė 2013a: 265), pačių paprastųjų kalbos bendruomenės narių sąmoningu kalbos ir vietos siejimu.

Suvokiant, kad respondentų vaizdiniai susiję su naujaisiais kalbos variantais, tapatybės klausimas iškyla kaip vienas reikšmingiausių identifikuoti jų [naujųjų kalbos variantų] vietą (de)konstruojant tapatybę arba atkreipti dėmesį į tapatybės transformacijas ir jų sąsajas su kalbos variantų kaita. D. Block'as (2013) pažymi, kad tiriant tapatybę svarbu suvokti, kad tam tikras tapatybės įvardijimas negali būti nagrinėjamas kaip izoliuotas, apribotas objektas, funkcionuojantis atskirai, savarankiškai, nes tapatybė yra neatsiejama nuo kasdienio gyvenimo ir yra persmelkusi kasdienes praktikas. Jis formuluoja įžvalgą, kad tyrėjai, nagrinėdami tapatybes ir sutelkdami pagrindinį dėmesį į jų įvardijimus, negali apsiriboti tik jais, nors tai ir yra pagrindinis tyrimo objektas. D. Cameron (2001: 171–172) teigia, kad pokalbio metu galima išsiaiškinti ne tik tapatybę, bet ir papildomus aspektus apie ją, todėl į interviu, tikslinės grupės diskusijas reikėtų žiūrėti ne tik kaip į duomenis, bet ir kaip į diskursą, kuriame tapatybė yra apmąstoma. Atsižvelgus į šių tyrėjų pastebėjimus, kiekybiniai „ArcGIS Survey123" apklausos duomenys papildomi kokybiniais diskusijų duomenimis. Diskusijose respondentai ne tik pateikia kitokius (t. y. ne būtinai apklausoje siūlomų tapatybės variantų kartotes), netradicinius tapatybės įvardijimus, bet ir juos paaiškina, išplečia, netgi svarsto tapatybės klausimo svarbą, prasmę ir reikšmę.

Apibendrinus visus jaunesniosios kartos atstovų anketų duomenis matyti, kad labiausiai išryškėja vietinė / lokalioji tapatybės dalis, siejama su

gyvenamąja vietove (nurodyta 77 proc. respondentų), taip pat žemaitiškoji, siejama su priklausymu etnografiniam regionui (64 proc.), ir beveik tiek pat nurodyta tautinė tapatybė, t. y. tapatinamasis su Lietuva (63 proc.) (žr. 45 pav.). Taigi iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad lokalioji tapatybė, apimanti gyvenamosios vietovės, etnografinio regiono ir valstybės matmenis, yra jaunesniosios kartos atstovo tapatybės prototipas, tačiau gilesnė žiūra atskleidžia kiek įvairesnes ir sudėtingesnes šios kartos regioninių kalbos variantų atstovų tapatybės variacijas.

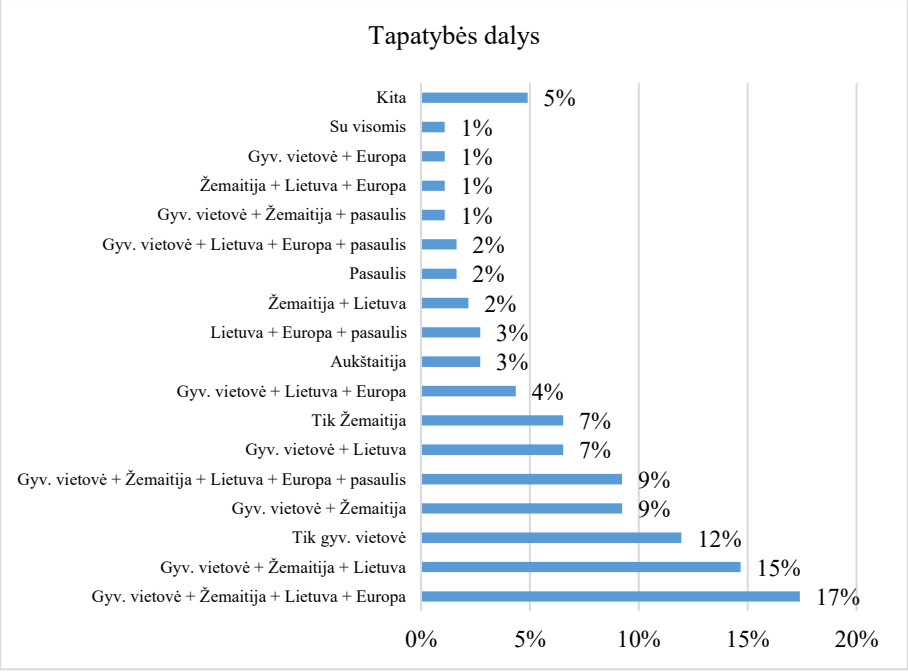
45 paveikslas. Tapatinimasis su skirtingomis vietovėmis (apibendrinta) (n=184)

Atidžiau pažvelgus į deklaruojamų tapatybių jungtis matyti, kad šiuolaikinio jaunuolio tapatybė yra skaidi ir daugiaplanė. Labiausiai išryškėjo vietinės, etnografinės, tautinės ir europinės / pasaulinės (t. y. tarptautinės) tapatybių sanglauda: 17 proc. respondentų teigė besitapatiną su gyvenamąja vietove, Žemaitijos etnografiniu regionu, Lietuva ir Europa, 9 proc. – dar ir su pasauliu. Kitaip tariant, tapatybės skaidumas atsiskleidžia ne tik regioniniu, nacionaliniu lygmeniu, bet ir tarptautiniu, kai dalį identiteto sudaro ir tapatybės perkėlimas į Europos, pasaulio plotmę, todėl šį tapatybės tipą galima vadinti mišriuoju (žr. 46 pav. ir dar kitas šios tapatybės tipo variacijas, kai tapatybė atskleidžiama per tapatinimąsi su Europa, pasauliu ir gyvenamąja vietove arba Žemaitija ir Lietuva bei kt.). Būtent mišriąją tapatybę atskleidžia 43 proc. jaunųjų respondentų (žr. 47 pav.).

Diskusijose jaunieji respondentai pirmiausia savo mišriąją tapatybę grindžia kalbine kompetencija ir kalbiniu elgesiu (kitaip tariant, atskleidžia kalbinę tapatybę), suartinančiu su kitakalbiais ir leidžiančiu jaustis platesnės pasaulio bendruomenės dalimi:

00:08:03 Kalbėtojas 10 (Raseiniai, jaun. k., vyr.)[93]: Kaip viens svarbiausių, tai lietuviai esam. Nes priklausom tai tautai. [...] Bet ir priklausom, pavyzdžiui, **visam pasauliui**[94], nes nu **bendraujam su žmonėm iš kitų šalių**, būna daug, kad, tarkim, per socialinius tinklus, matom iš kitų pasaulio galų. Paskui bendraujam su žmonėm, **kalbam kitom kalbom. Anglų**.[95]

Tai labai iliustratyvus pavyzdys, kad ne visos vietos (*lokalės*) būtinai turi būti lokalizuotos (plg. Agnew 2011: 326–327), kaip matyti, kalbinę tapatybę perkonstruoja santykiai su žmonėmis, pasauliu, tarp jų net ir virtualieji.

46 paveikslas. Tapatybės dalys (n=184)

Apskritai duomenys, kad daugiau nei 40 proc. jaunuolių nurodė esantys mišriosios tapatybės, patvirtina ir kituose tyrimuose matomas tendencijas, jog „Lietuvos visuomenėje mezgasi nauji socialiniai, ekonominiai ir kultūriniai kontaktai, virstantys naujais tapatumais, kurie peržengia Lietuvos valstybės geografines ribas“ (Spiriajevienė, Spiriajevas 2015: 110). Kontekstas, kuriame susipina globalizacija, urbanizacija, didelis gyventojų judumas, nauji socialiniai ryšiai, kultūrinės, politinės aplinkybės, lemia ir „tapatybės

[93] Čia ir toliau diskusijos dalyviai žymimi kalbėtojais, įtraukiant jų numerį, miestą, kartą, lytį.
[94] Čia ir toliau diskusijų medžiagoje paryškinama disertacijos autorės.
[95] Kalbėtojų pasisakymai užrašomi žemaičių dialekto grafolektu, taikomi dialekto perrašos principai (angl. *Dialect respelling*) (Preston 1985: 328–329; daugiau žr. Aliūkaitė, Meiliūnaitė 2022).

konstravimą ir perkonstravimą“ (Ramonienė 2015: 9; taip pat žr. Coulmas 2005: 182). Kaip rodo tyrimai, migracija, kalbų mokymasis, darbo, bendradarbiavimo, komunikacijos galimybės paveikė ir nacionalines, tautines tapatybes, ypač jaunų, geresnį išsilavinimą turinčių žmonių, kurie tomis galimybėmis gali pasinaudoti (Fligstein 2009: 123). Nors esama tyrėjų, priešinančių europinę tapatybę su tautine, nacionaline, visgi, kaip pažymi A. Savicka (2019: 80–81), šios dvi – lietuviškoji ir europietiškoji – tapatybės ne prieštarauja ar drastiškai išs(is)kiria, o labiau vieną kitą papildo ir kartu yra integruojamos į asmens identitetą. Tokia tendencija matyti ir jaunųjų respondentų atsakymuose: tapatinimasis su Europa ir pasauliu dažniau yra integruota visa apimančios tapatybės dalis (43 proc.), o ne atskira, pavienė, atribojant lokaliąją ir nacionalinę / tautinę tapatybes (2 proc.) (žr. 47 pav.).

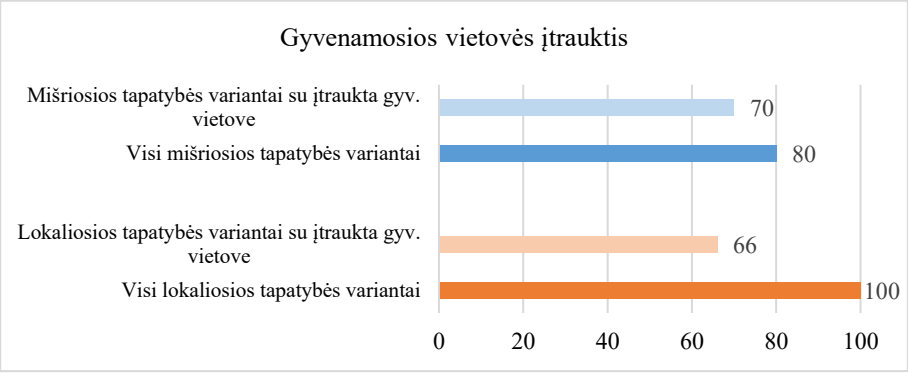

47 paveikslas. Tapatybių tipai: lokalioji, europinė ir (ar) tarptautinė / globalioji bei mišrioji (n=184)

Iš kitos pusės, kaip atsvara matyti jau anksčiau pažymėtas ryškus lokalumas ir įsišaknijimas. Iš viso 54 proc. respondentų, išskirdami savo tapatybės dalis, atskleidė lokaliąją tapatybę ir apibendrinus visų tapatybių grupių dedamąsias, lokaliąją tapatybę deklaruojančių asmenų yra 11 proc. daugiau nei mišriąją tapatybę nurodžiusiųjų (žr. 47 pav.). Grįžtant prie lokaliosios tapatybės ir jų dalių raiškos, 15 proc. respondentų nurodė, kad tapatinasi su gyvenamąja vietove, Žemaitija ir Lietuva, 9 proc. – su gyvenamąja vietove ir Žemaitija, 12 proc. – tik su gyvenamąja vietove, po 7 proc. – tik su Žemaitija bei su Žemaitija ir Lietuva (žr. 46 pav.). Atkreiptinas dėmesys, kad ryškiausios trys lokaliosios tapatybės grupės, ir nors lokalioji tapatybė, išskaidyta į tapatinimąsi su gyvenamąja vietove, regionu ir valstybe bei jos tauta, yra nurodyta daugiausia tarp jaunesniosios kartos atstovų, pažymėtina, kad visuose lokaliosios tapatybės variantuose kaip daugiausia pasikartojanti tapatybės dalis išlieka tapatinimasis su gyvenamąja vietove. Čia

prisimintina J. A. Agnew'iaus trijų dimensijų vietos koncepcijos vietos jausmo / pojūčio dimensija, reiškianti „simbolinį tapatinimąsi su vieta kaip išskirtine ir sudarančia asmeninės tapatybės bei asmeninių interesų visumą" (Agnew 2002: 16) (žr. 48 pav.).

Manytina, kad tapatinimasis su savo gyvenamąja vietove tampa *inkaru* įvairiuose lokaliosios ir mišriosios tapatybės variantuose: 88 proc. mišriosios tapatybės variantų įtraukta gyvenamoji vietovė, o lokaliosios tapatybės – 66 proc. (žr. 48 pav.).

48 paveikslas. Gyvenamosios vietos įtrauktis lokaliosios ir mišriosios tapatybių variantuose (n=180)

Galima daryti prielaidą, kad gyvenamoji vietovė svarbi dėl kelių priežasčių. Pastebima, kad lokaliosios tapatybės neegzistuoja kaip fiksuoti, atskirai egzistuojantys faktai, o atsiranda susiduriant su kitais tapatybės diskursais (Terlouw 2017: 26). Regionų pertvarkų, savivaldybių ir kt. teritorinių vienetų jungimo(si) kontekste pastebima, kad egzistuoja pirminė ir antrinė lokalioji tapatybė: pirminė labiau grįsta išskirtinumais ir skirtumais, o antrinė – tų skirtumų sujungimu į viena, todėl pastarosios esti mažiau stabilios nei pirminės (Terlouw 2017: 27). Šiuo atveju būtų galima pažymėti kalbos kaitos procesus, turinčius įtakos įvairių vietovių jungimui(si), remiantis kalbos variantų panašėjimu (pavyzdžiui, žemaičių regiolektas, apimantis šiaurės ir pietų žemaičius, plačiau žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 260). Įvertinant pirminės ir antrinės tapatybių santykį, vietinė tapatybė, siejama su gyvenamąja vietove, priskirtina pirminei, o regioninė šiuo atveju – antrinei, kuri, tikėtina, dėl regioninių kalbos variantų kaitos ir jų glaudaus ryšio su vietove, atsispindinčia ir per tapatybės identifikaciją, tampa sudėtingiau suvokiama, apibrėžiama, todėl sunkiau ir priimama, nes regioninė (etnografinė) tapatybė paprastųjų kalbos bendruomenės narių dėl įsigalėjusių

stereotipinių kalbos sampratų yra siejama su tradicine tarme, išlaikiusia visas skiriamąsias tarmines ypatybes. Galima daryti prielaidą, kad kalbos variantų kaitos kontekste labiau išryškėja pirminė lokalioji tapatybė (tapatinimasis su gyvenamąja vietove) arba ji [lokalioji tapatybė] yra įtraukiama į įvairius lokaliosios ir mišriosios tapatybės variantus, nes Žemaitijos regiono kontekste ypač svarbus tapatinimasis su (tradicine) žemaičių tarme, laikoma svarbiausiu žemaičių kultūros elementu (žr. Kalnius 2012), kuri paprastųjų kalbos bendruomenės narių vis dar suvokiama kaip turinti būti ryški, išlaikiusi visas skiriamąsias tarmines ypatybes, o naujieji regioniniai variantai paprastiesiems kalbos bendruomenės nariams šių kriterijų neatitinka (plačiau žr. 6.1.2.2. poskyryje apie vietinius (regioninius) kalbos variantus ir jų charakteristikas). Taigi labiau tapatinamasi su siauresne kalbine bendruomene ir vietove, pabrėžiant skirtingą kalbėjimo būdą, aiškinamą per ryškesnį ar blankesnį tarminį žymėtumą, pavyzdžiui:

> 00:06:21 Kalbėtoja 9 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): **Nu nėra ta jaunoji** [autorės pastaba[96] – karta žemaičiai]. Na, bet čia būtų sunkiai, nes mūsų, tarkim, **kaip mes kalbam, tai tikrai skiriasi nuo**, pavyzdžiui, **kas Mažeikiuose arba Telšiuose gyvena**.

Taigi kaip vieną iš priežasčių, kodėl taip stipriai tapatinamasi su gyvenamąja vietove, pirmiausia galima sieti su pakitusio kalbos varianto identifikavimu, kuris, iš vienos pusės, gali būti paprasčiau lokalizuojamas kaip pažįstamas siauresnėje vietovėje (t. y. kalbinės žinios ir patirtis labiau apriboja kalbos varianto lokalizavimą siauresnėje vietovėje) (taip pat galima plg. su artimumo poveikiu, žr. Montgomery 2012), iš kitos pusės, lyginant su įsivaizduojama tradicine žemaičių tarme, priskiriama Žemaitijai, skatina persvarstyti tapatybės ryšį su šiuo etnografiniu regionu. Galima teigti, kad regioninių kalbos variantų kaita ir jos refleksija per tapatybę ir kalbos variantų vaizdinius tampa atsvara patvirtinti lokaliosios vietinės tapatybės svarbą. Šiame regioninių variantų, esančių centrinėje arba paribio Žemaitijoje, vaizdinių tyrimo kontekste būtų galima teigti, kad toks lokaliosios tapatybės skaidumas gali būti susijęs ir tiesiogiai su vieta siejamais kalbos variantais, tiksliau sakant, su regioninių kalbos variantų kaita, jų lyginimu su tradicinėmis tarmėmis, ir savęs, kaip tam tikro kalbos varianto vartotojo, pozicionavimu ir, iš vienos pusės, tapatinimusi su tam tikra kalbine bendruomene, iš kitos – atsiskyrimu nuo kitų.

Kita vertus, tokiam stipriam lokaliosios tapatybės įsitvirtinimui kaip atsvara išreikšta ir priešinga pozicija – lokaliosios tapatybės dalies, t. y. tapatinimosi su gyvenamąja vietove, laikinumas: jaunieji raseiniškiai teigė,

[96] Toliau diskusijų medžiagoje vartojamas trumpinys *aut. p.*

kad būtent tapatybė, siejama su gyvenamąja vietove, yra ypač paslanki, todėl pakeitus gyvenamąją vietą, anot jų, nebetenki ir tos tapatybės, kitaip realiojo laiko perspektyvoje numatytinas ir išsivietinimas (žr. 4.2. poskyrio 7 lentelę):

> 00:10:25 Kalbėtojas 16 (Raseiniai, jaun. k., vyr.): Nu aš save labiausiai tai su pačia Lietuva asocijuoju. Su miestu kažkaip nelabai, nes **vis tiek nelabai planuoju Raseiniuose gyvent**.
> 00:10:35 Kalbėtoja 17 (Raseiniai, jaun. k., mot.): Aš irgi pritariu minčiai. Pirmiausiai save sieju su Lietuva kaip lietuvę, o **miestą, mano nuomone, galima keisti irgi, galbūt ne visą laiką gyvensiu Raseiniuose**. Tai, mano nuomone, svarbiausia, kad lietuvė esu.

Kadangi individuali tapatybė yra persmelkta kalbinės tapatybės, tokią žiūrą būtų galima grįsti tuo, kad nemažai Žemaitijos paribio jaunųjų gyventojų teigia nevartojantys ir (ar) nemokantys tarminio kalbos varianto (plačiau žr. 5.3. ir 5.4. poskyriuose deklaruojamos kalbinės kompetencijos ir elgesio duomenis), kas leistų tvirčiau susisaistyti su gimtąja vietove (žr. Sallabank 2006), t. y. ne tik pagal gyvenimo faktą, bet ir kalbinę tapatybę. Taigi, viena vertus, pakitęs kalbos variantas gali būti priežastis įtvirtinti vietinę tapatybę siejant kalbos variantą su konkrečia gyvenamąja vietove, arba, priešingai, „nutarminant“ vietovę ir atribojant ją nuo tarminės tapatybės prarandamas ryšys ir su gyvenamąja vietove.

Sugrįžtina prie kitų lokaliosios tapatybės dalių ir jų grupių. Atkreipdami dėmesį į tautinės ir vietinės tapatybės santykį respondentai pažymi, kad įvardijant tapatybę ir kad ji būtų suprasta, svarbus ir kontekstas, t. y. kas to klausia:

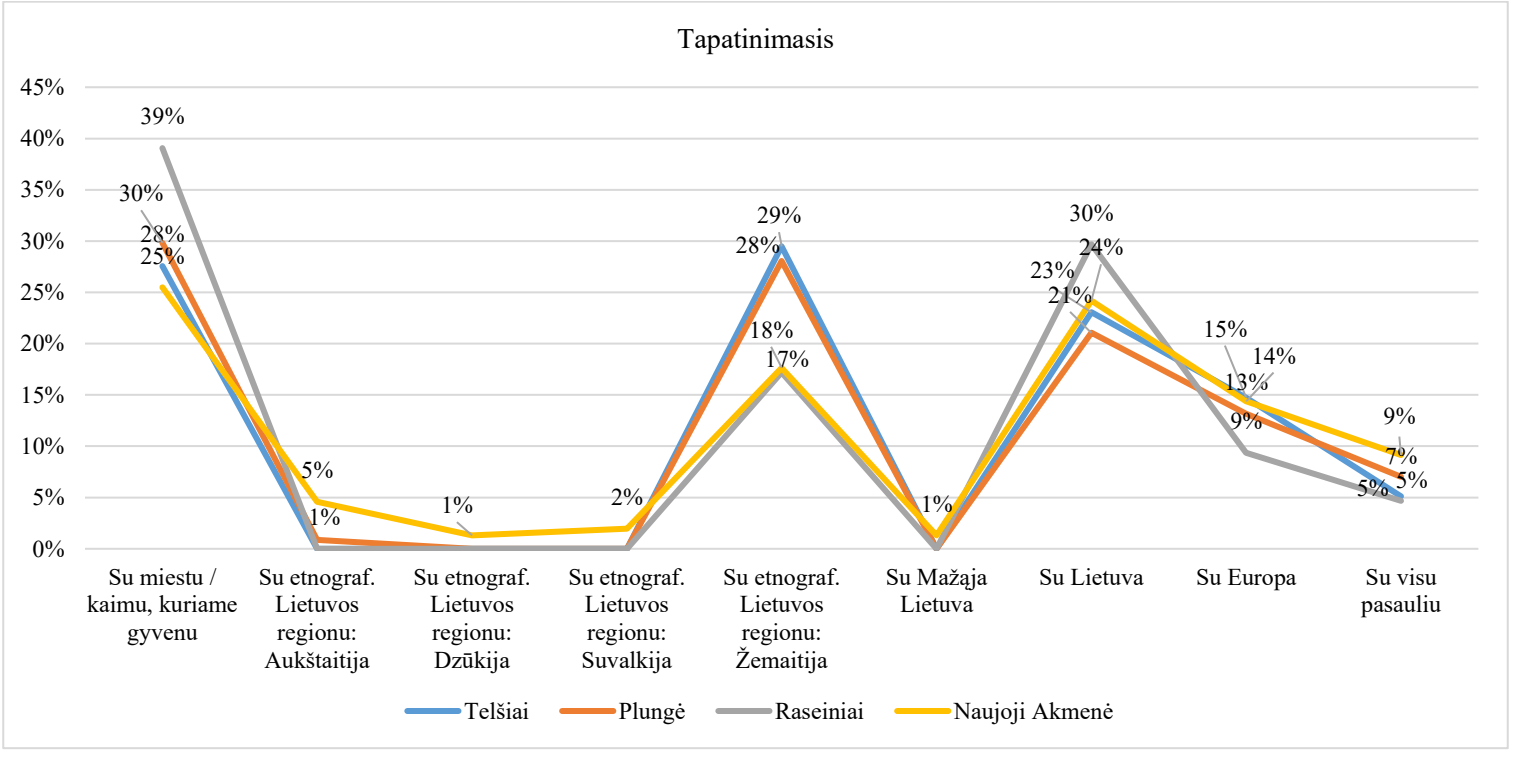
> 00:09:50 Kalbėtoja 14 (Raseiniai, jaun. k., mot.): Man atrodo, **priklauso nuo to, kas klausia**. **Jei klausia** koks nors **žmogus iš kitos šalies** ir **pasakyčiau lietuvė**, kad klaustų koks nors **lietuvis, tai atsakyčiau, kad raseiniškė**.

D. Cameron (2001: 170), remdamasi identiteto teoriniais diskursais, atkreipia dėmesį, kad santykis su tapatybe gali būti dvejopas: „darome A, B ir C, nes „esame“ X, Y ir Z“ arba „darydami X, Y ir Z tampame arba susikuriame kaip A, B ir C“[97]. Taigi šiuo atveju galima matyti tapatybės dalies aktualizavimą pagal kontekstą, kai tapatybės raiška gali būti transformuojama į „aš esu A, B ir C ir pasakysiu, kad esu A, B arba C priklausomai nuo to, kas klausia“. Toks požiūris patvirtina, kad lokalioji jauno asmens tapatybė ne tik skaidi, bet ir aktualizuojama pagal kontekstą, kuris gali būti ne tik lokalus, bet ir globalus, kad savęs priskyrimas tam tikrai bendruomenei leistų ne tik išsiskirti ir būti priskirtam tam tikrai vietovei, bendruomenei, bet kartu ir suprastam. Taigi galima teigti, kad tam tikros tapatybės dalys gali koegzistuoti ir tam tikromis

[97] Plg. „[...] we do A, B and C because we ‚are‘ X, Y and Z. Some theorists would argue that what happens is actually the reverse – it is in doing X, Y and Z that we *become* or *construct ourselves as* A, B and C“ (Cameron 2001: 170).

aplinkybėmis konkreti tapatybės dalis yra aktualizuojama. Tos dalies išryškinimas nenubraukia kitų tapatybių – jos tiesiog nesuprantamos arba neįvertinamos kaip reikšmingos tam tikrame kontekste.

Kalbant apie regioninę, etnografinę tapatybę, pažymėtina, kad lyginant duomenis pagal tiriamuosius punktus matyti išsiskirianti tendencija, jog daugiau Žemaitijos centro nei paribio jaunuolių linkę save tapatinti su Žemaitijos etnografiniu regionu: su Žemaitija save tapatina kiek mažiau nei trečdalis jaunųjų telšiškių ir plungiškių, o raseiniškių ir naujaakmeniškių – po mažiau nei penktadalį (žr. 49 pav.). Tai gali būti susiję ir su kalbine aplinka (žr. 5.3. ir 5.4. poskyrius): nors ir pakitęs, bet labiau žymėtas žemaičių tarmės variantas daugiau girdimas Žemaitijos centro vietovėse, fiksuojama, kad skirtingo žymėtumo regioninis variantas paplitęs tarp skirtingų kartos atstovų, kai, iš kitos pusės, paribio vietovėse nemaža dalis respondentų svarsto, ar apskritai tarminis variantas gyvenamojoje vietovėje egzistuoja.

49 paveikslas. Tapatinimasis su skirtingomis vietovėmis pagal tiriamąjį punktą

Kokybiniai diskusijų duomenys rodo, kad ir tapatinimasis su Žemaitijos etnografiniu regionu nėra vienalytis. Nors esama jaunųjų paprastosios kalbos bendruomenės narių, kurie pripažįsta esantys žemaičiai, išryškėja ir tokia tapatybės raiška, kaip „pusiau žemaitis / žemaitė“, ją siejant su pakitusiu vietiniu kalbos variantu:

> 00:01:52 Kalbėtoja 4 (Plungė, jaun. k., mot.): Aš sakiau pusiau [aut. p. – pusiau žemaitė], nes nu **nier ta visiška žemaitiška tarmė**. Kaip ten kitur nuvažiuoji, į kokius renginius, tai ten taip [aut. p. – tradicine žemaičių tarme] šnek. O mes taip nešnekam, mes daugiau **sava būdu žemaitiškai šnekam**.

P. Kalnius (2012: 153–156), nagrinėdamas etnografinės Žemaitijos ir žemaičių savimonės ploto geografines ribas, yra atkreipęs dėmesį, kad žemaitiškumas pirmiausia ypač aktyviai siejamas su žemaičių tarmės vartojimu. Būtų galima pridurti, kad su tradicine tarme: tai patvirtina tiek *etic* (tradicinę tarmę keičia naujieji regioniniai kalbos variantai), tiek *emic* (reflektuojama kalbos variantų kaita, skirtumai, lyginimas) diskursų duomenys.

Iš kitos pusės, atrodo, kad kai kurie respondentai (ypač Žemaitijos paribio) nurodo save tapatinantys su Žemaitija iš tradicijos, nes tam tikra vietovė įprastai priskiriama Žemaitijos regionui, nors plačiau to nepaaiškina:

> 00:09:38 Kalbėtoja 13 (Raseiniai, jaun. k., mot.): Aš manau, kad mišriai. Ir lietuviai, **ir žemaičiai, nes regionas priklauso**. Ir raseiniškiai.

Kalbant apie patį tapatybės pobūdį ir kaip svarstyta apie tapatybę bei jos dalis, atsigręžiant į diskusijų duomenis matyti tam tikri būtini pažymėti tapatybės raiškos niuansai. Pirmiausia dėmesys atkreiptinas į tapatybės svarbą ir raišką: jei didžioji respondentų dalis tapatybę nurodė ir nekvestionavo jos reikšmės, būta tokių, kurie tapatybės neįvardijo, teigė apie tai nesusimąstę arba patys, arba kiti to neklausę, nesureikšminę:

> 00:05:12 Tyrėja: Ar nesusimąstėte?
> 00:05:15 Kalbėtoja 5 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Nelabai.
> 00:05:17 Tyrėja: Tai nesakot, pavyzdžiui, aš esu ten suvalkietis, aš esu žemaitis, žemaitė, ne? O kodėl?
> 00:05:27 Kalbėtoja 6 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Kažkaip **pastaruoju metu nelabai ir daug kas sureikšmin.**

Iš vienos pusės, tai gali būti siejama su tapatybės paieškos per tam tikrus tapatybės elementus (pavyzdžiui, kalbą) suvokimo problematika, arba tapatybės, kaip asmens apibūdinančio identiteto dalies, nesureikšminimu. Tam įtakos gali turėti ir tam tikrais atvejais susilpnėjusios vietinės tapatybės globalizacijos kontekste, ir kalbos variantų kaita, dėl kurios sudėtingiau save priskirti etnografiniams regionams.

Pastebėtina, kad kai kuriems respondentams svarbus pats gimimo ir (arba) gyvenimo faktas tam tikroje vietoje, t. y. tai lemia, kad įgyjama ir tam tikra tapatybė, pavyzdžiui:

00:01:17 Tyrėja: O gal gali paaiškint savo tuos variantus? Nu, sakykim, lietuvę išgirdau.
00:01:22 Kalbėtoja (Plungė, jaun. k., mot.): Nu nes gyvenam Lietuvoj.
00:01:26 Tyrėja: Aha, o tie, kas pasakė, kad žemaičiai?
00:01:30 Kalbėtoja (Plungė, jaun. k., mot.): Nes Žemaitijoj.

Be to, gyvenimas tam tikroje vietovėje iškart implikuoja ir kalbinę tapatybę – prigimtinė tapatybė glaudžiai susijusi su kalbine, jos persipynusios, pavyzdžiui:

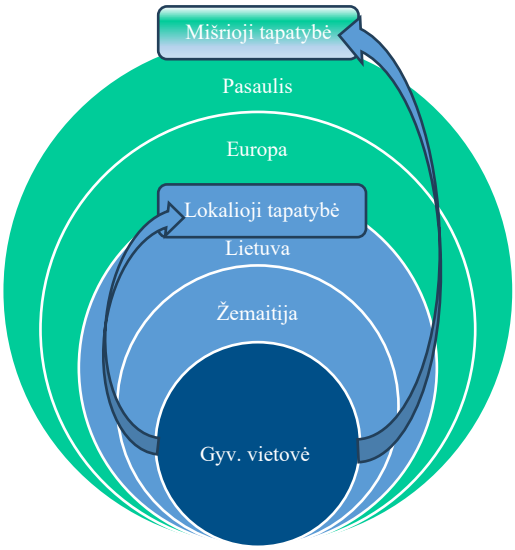
00:02:10 Kalbėtojas 7 (Telšiai, jaun. k., vyr.): Aš laikau save lietuviu ir žemaičiu, nes vis tiek **Žemaitijoj gyvenu, gimęs**. **Lietuviu, nes** dabar **mokykloje daugiau lietuviškai šnekam** negu žemaitiškai, bet prie širdies vis tiek labiau yra žemaičių.

Be to, tapatybei identifikuoti svarbi ne tik priklausomybė tam tikram etnografiniam regionui, bet ir tėvų kilmė, t. y. paveldimumas (žr. Vilkienė 2013: 158–159), o dėl jos mišrumo persvarstoma ir sava (kalbinė) tapatybė, tikėtina, dėl kalbinių pasirinkimų šeimoje:

00:05:49 Kalbėtoja 7 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Bet taip, kad pats ateitum pasakytum [aut. p. – t. y. su kuo save tapatina] tai taip ne, nėr nieko tokio. Nors, pavyzdžiui, **mama aukštaitė, tėtis žemaitis. Toks tai kuriam čia dabar priskirt?**

00:09:04 Kalbėtojas 11 (Raseiniai, jaun. k., vyr.): Aš tai nežinau. **Labiausiai galbūt sakyčiau su Raseiniais, nors, pavyzdžiui, tėtis mano iš Suvalkų** [aut. p. – turėjo omenyje Suvalkiją], o mama iš Žemaitijos. Arba lietuvis.

Nors jaunųjų respondentų tapatybės yra daugialypės, esti nemažai jos ir jos dalių variacijų, apibendrintai tariant, išryškėjo gyvenamosios vietovės svarba tiek lokaliosios, tiek mišriosios tapatybės tipuose (žr. 50 pav.).

50 paveikslas. Gyvenamosios vietovės tapatybės dalies įtrauktis į lokaliąją ir mišriąją tapatybę

Darytina prielaida, kad siauresnė gyvenamoji vietovė veikia kaip saugus (nes aiškus, žinomas) matmuo tapatybei apsibrėžti. Tai, kaip jau ir minėta, gali būti susiję ir su kalbine tapatybe bei jos transformacija dėl pasikeitusių regioninių kalbos variantų refleksijos. Nors prototipinė Žemaitijos jaunuolio tapatybė yra skaidi, taki ir daugialypė, matyti lokalių vietovių reikšmė jai apsibrėžti ne tik lokaliosios, bet ir mišriosios tapatybės atveju, o gyvenamosios vietovės tapatybės dalis išsiskiria kaip labiausiai įsišaknijusi ir sujungianti skirtingo pamato tapatybių dalis.

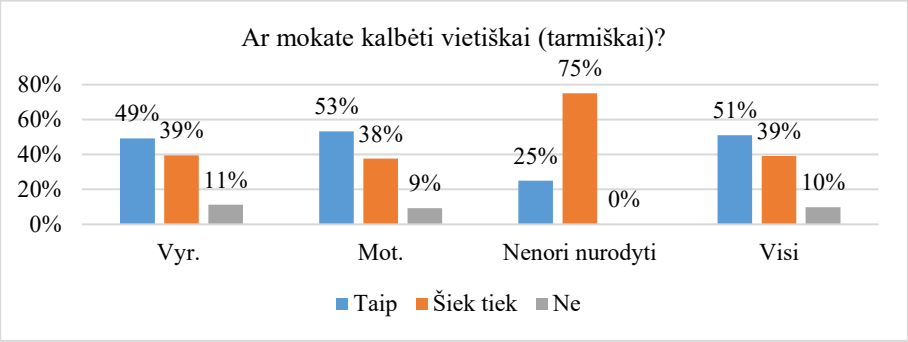
5.3. Deklaruojama kalbinė (tarminė) kompetencija

Kalbinė kompetencija ir jos identifikavimas, refleksija leidžia vertinti ne tik deklaruojamą tam tikro regioninio kalbos varianto mokėjimą, bet, suteikus paprastiesiems kalbos bendruomenės nariams galimybę atskleisti mokėjimo stiprumą vs. silpnumą (moka, šiek tiek moka, nemoka), – sieti jį su reflektuojama kalbos varianto kaita.

Emic diskurso perspektyvoje kalbinė (tarminė) kompetencija yra apmąstoma ir vertinama paprastojo kalbos bendruomenės nario, todėl į *etic* perspektyvą automatiškai neperkeltina. Respondentų kalbinė savistaba šiuo klausimu daugiau atskleidžia ne objektyvią tikrovę, o jos atspindžius, per kuriuos matyti ir tam tikri vietinio kalbos varianto vertės santykiai, apskritai vietinio kalbos varianto vieta tarp kitų tarminių (ir netarminių) variantų.

Įtraukiant tarminio žymėtumo, naujųjų kalbos variantų dedamąsias, kalbinė kompetencija įgyja papildomų verčių ir leidžia daryti prielaidas apie tai, ar pačių reflektuojama kalbos variantų kaita turi įtakos savai kalbinei kompetencijai suvokti, identifikuoti ir įvardyti.

Kiek daugiau nei pusė jaunesniosios kartos atstovų, apibūdindami savo kalbinę – tarminę – kompetenciją, teigė moką kalbėti vietiškai (tarmiškai), 39 proc. respondentų – šiek tiek, o dešimtadalis jaunuolių teigė tarmiškai kalbėti nemokantys (žr. 51 pav.). Apibendrinus duomenis pagal lytį matyti, kad deklaruojama tarminė kompetencija tarp merginų ir vaikinų skiriasi nežymiai: kiek daugiau merginų nei vaikinų (4 proc.) teigė mokančios kalbėti vietiškai, vienu procentu mažiau merginų teigė mokančios vietinį kalbos variantą šiek tiek ir dviem procentais daugiau vaikinų nei merginų teigė kalbėti vietiškai nemokantys.

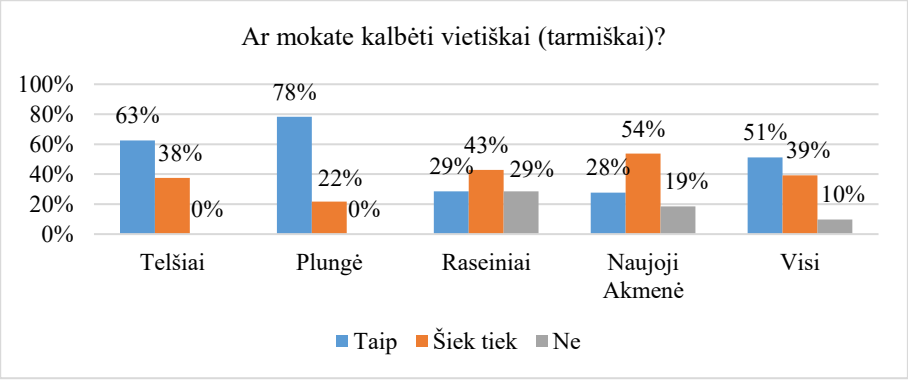

51 paveikslas. Deklaruojama kalbinė (tarminė) kompetencija pagal lytį (n=184)

Atkreiptinas dėmesys į tarminės kompetencijos variantų pasiskirstymą tarp tiriamųjų punktų: daugiau Žemaitijos centro nei paribio punktų jaunuolių teigė moką kalbėti tarmiškai (Telšiuose – daugiau nei 60 proc., Plungėje – beveik 80 proc., Raseiniuose ir Naujojoje Akmenėje – beveik po 30 proc. šių tiriamųjų punktų respondentų), o, iš kitos pusės, daugiau paribio punktų jaunuolių nurodė mokantys kalbėti tarmiškai šiek tiek (Naujoje Akmenėje – daugiau nei pusė jaunuolių, Raseiniuose – daugiau nei 40 proc., o Plungėje – šiek tiek daugiau nei penktadalis, Telšiuose – beveik 40 proc. respondentų) (žr. 52 pav.). Tokie deklaruojamos vietinio kalbos varianto kompetencijos skirtumai tarp Žemaitijos centro ir paribio tiriamųjų matyti ir kituose tyrimuose (plg. Kalnius 2012: 331–332; Kliukienė 2014: 3; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 68–69). Pažymėtina, kad Plungėje ir Telšiuose nebuvo nurodžiusiųjų, kad nemoka kalbėti vietiškai, tačiau

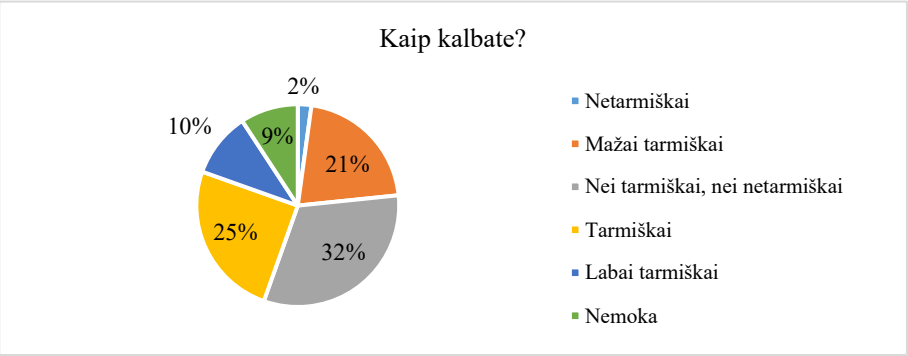
Raseiniuose tokių būta beveik 30 proc., o Naujojoje Akmenėje – beveik penktadalis. Atkreiptinas dėmesys, kad variantas „šiek tiek“ gali būti suprastas dvejopai: iš vienos pusės, tai gali rodyti menkesnes vietinio kalbos varianto žinias, iš kitos – mažesnį vietinio kalbos varianto tarminį žymėtumą, t. y. kad mokama kalbėti mažiau tarmiškai žymėtai.

Iš esmės, remiantis tokia kalbinės (tarminės) kompetencijos refleksija ir centro bei paribio punktų skirtumais, *etic* lygmeniu linktųsi apibendrinti, kad tokius duomenis grindžia skirtingos tarpinio / pereiginio variantiškumo – tiek kaip vertikaliojo kalbos kontinuumo santykių rezultato, tiek kaip horizontaliojo kalbos kontinuumo santykių rezultato – patirtys.

52 paveikslas. Deklaruojama kalbinė (tarminė) kompetencija pagal tiriamuosius punktus (n=184)

Siekiant įvertinti įvairias kalbinės kompetencijos dedamąsias, klausta ir apie kalbėjimo (kartu ir vietinio kalbos varianto) tarminį žymėtumą. Trečdalis respondentų nurodė kalbantys nei tarmiškai, nei netarmiškai, šiek tiek mažiau – ketvirtadalis – jaunuolių teigė kalbantys tarmiškai, kiek daugiau nei penktadalis – mažai tarmiškai (žr. 53 pav.).

53 paveikslas. Deklaruojamas tarminis kalbėjimo žymėtumas (n=184)

Iš diskusijų duomenų matyti, kad tarminio žymėtumo vertinimas susijęs su lyginimu: lyginama su kitais kalbos variantais (žemaičių ir kitomis tarmėmis ir jų variantais bei jų vietovėmis, bendrine kalba) ir tam tikrų kalbinių ypatybių (ne tik skirtingų kalbos variantų, bet ir įsivaizduojamo jų kiekio) realizavimu kalboje, todėl patys respondentai, kalbėdami apie savo ir vietovės kalbos variantą, mini (ne)ryškumą, (ne)smarkumą, (ne)pilnumą, pusėtinumą ir pan., pavyzdžiui:

00:13:21 Kalbėtoja 7 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): **Nėra tokia ryškuma**, kad iš karto atpažint, kad čia jau tarmiškai šneki, bet ir **nėra tokia, kad visiškai taisyklingai bendrine kalba šneki**. Nu iš tikrųjų žodžiai, sakiniai keli, bet **nėra taip, kad pilnu pilnu pajėgumu tarmiškai šnekam**.

00:13:31 Kalbėtojas 8 (Raseiniai, jaun. k., vyr.): Aš irgi manau, kad tipo **kažkiek kalbam tarmiškai, bet nesmarkiai, palyginus su aplinkiniais kraštais**.

00:15:42 Kalbėtojas 7 (Telšiai, jaun. k., vyr.): Aš tai **nepriskiriu prie tos pilnai žemaitiškas, nes man vis tiek pasimaiša tų lietuviškų žodžių**, arba angliškų, rusiškų. **Neišein vien pilnai žemaitiškai šnekėt**.

00:11:23 Kalbėtoja 4 (Plungė, jaun. k., mot.): Aš tai sakyčiau pusiau todėl, nes kartais tiesiog aš dažniausiai kalbu bendrine kalba, bet tiesiog **kai kurie motyvai** pasirodo tos žemaičių, žemaičių kalbos, nes, pavyzdžiui, nukertu galūnes, kas yra labai būdinga žemaičių kalbai, tai tiesiog dėlto pusiau, sakyčiau, irgi **nėra visiškai bendrinė kalba, bet yra tų žemaitiškų motyvų**.

Be to, savo kalbėjimo tarmiškumo vertinimas susijęs ir su savirefleksija, ir su kitų žmonių (dažniausiai nevietinių) vertinimais, turinčiais įtakos savo kalbėjimo tarmiškumui matuoti. Nors nemažai jaunųjų respondentų patys teigia, kad savo kalbėjimą yra linkę vertinti kaip netarmišką arba mažiau tarmiškai žymėtą, kita vertus, tarminį žymėtumą (kuris, anot kai kurių jaunuolių, manytina, neegzistuoja arba beveik neegzistuoja jų kalboje) pastebi kitų kalbinių bendruomenių nariai:

00:09:37 Kalbėtoja 7 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Man atrodo, ta prasme, **kai mes jau vienas su kitu kalbam, tai nesijauč tokia skirtuma**. Gal kartais pasirodo, šiaip sakyčiau.

00:09:44 Kalbėtoja 2 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Bet į kitą miestą nuvažiavus, į Vilnių, tai nu **mato skirtumą**, nu jo, **kažkas pabrėš** tą faktą, **kad** vis dar **jaučiasi, kad ne iš to rajono** [aut. p. – vietos] **esi**.

00:13:24 Kalbėtoja 16 (Raseiniai, jaun. k., mot.): Jo. Gal kalbam taip [aut. p. – tarmiškai], bet nepastebim patys, nes, pavyzdžiui, **iš aplinkinių, vilniečiai sakykim atvažiuoja, tai iškart atkreipia dėmesį, kaip galūnes nukertam** ir taip toliau. [...]

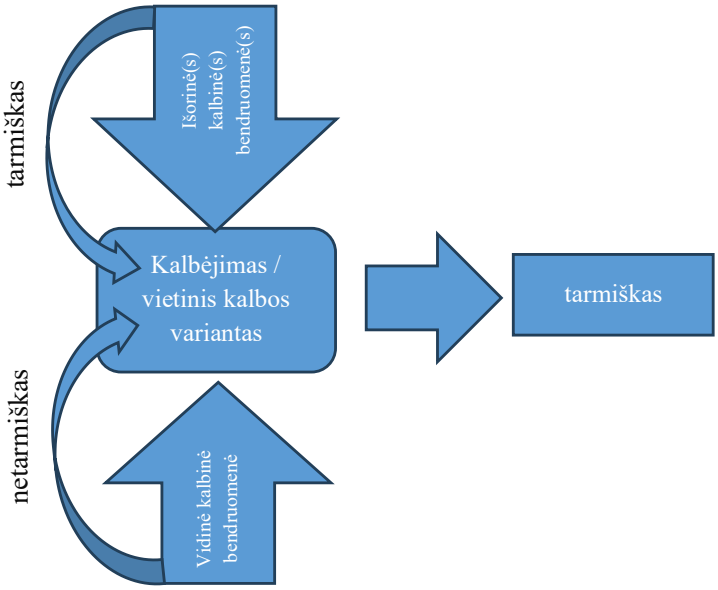
00:19:51 Kalbėtojas 5 (Raseiniai, jaun. k., vyr.): Labiau net **patys nepajusdami**, bet **būtent iš kitų draugų iš kitų miestų, kraštų**, tai pasijaučia **sako, kad ir tas akcentas, ir kitaip tariami žodžiai**.

00:10:38 Kalbėtoja 5 (Telšiai, jaun. k., mot.): Aš taip **įsivaizduoju, kad aš labiau bendrine kalba šneku,** bet su kitais žmonėm kai pašneku, **kurie kita tarme kalba**, tai vis tiek **sako, kad labai didelis tas akcentas toks žemaitiškas**. […]

Jei vieni respondentai įvardija savo kalbėjimą kaip tarmišką (daugiau ar mažiau) ir nenurodo, nepabrėžia, kas lemia tokį sprendimą[98], kitai daliai respondentų savas kalbos variantas tarmiškumo įgyja dėl kitų asmenų vertinimo. Taigi matyti, kad vienos objektyvios kalbinės realybės (vietinio kalbos varianto vartojimo, kalbėjimo) percepcija gali išsiskirti įtraukiant dvi skirtingas kalbines bendruomenes – vietinę (iš vidaus) ir nevietinę (arba nevietines) (iš išorės). Tokias percepcijos kryptis būtų galima pavadinti vidine ir išorine[99] ir būtent per išorinę (kuri gali būti tikra, t. y. išorinės kalbinės bendruomenės narys iš tikrųjų teigia vertinantis kalbos variantą kaip tarmišką, arba įsivaizduojama, t. y. vidinės kalbinės bendruomenės narys mano, kad išorinės kalbinės bendruomenės narys vertina kalbos variantą kaip tarmišką) vietinės kalbinės bendruomenės narys savo kalbėjimui / vietiniam kalbos variantui priskiria tarmiškumą (žr. 54 pav.). Tai rodo, kad pakitusių regioninių kalbos variantų atstovams svarbus (ne)tarmiškumo patvirtinimas ne tik iš vietinės, bet ir iš kitų kalbinių bendruomenių.

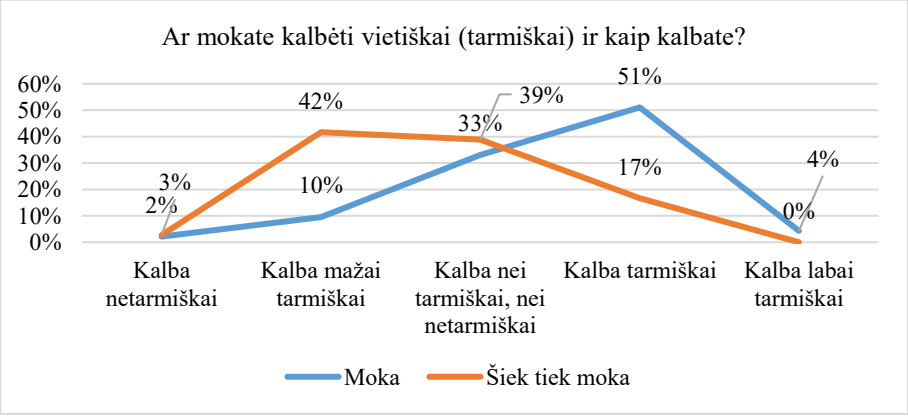
[98] Tikriausiai tokio sprendimo nebūtų galima laikyti visiškai savarankišku, tačiau svarbus pats respondento apsisprendimas jį deklaruoti.

[99] Siūlomas angliškas terminas vidinei ir išorinei percepcijai įvardyti – angl. *inside-and-out perception*.

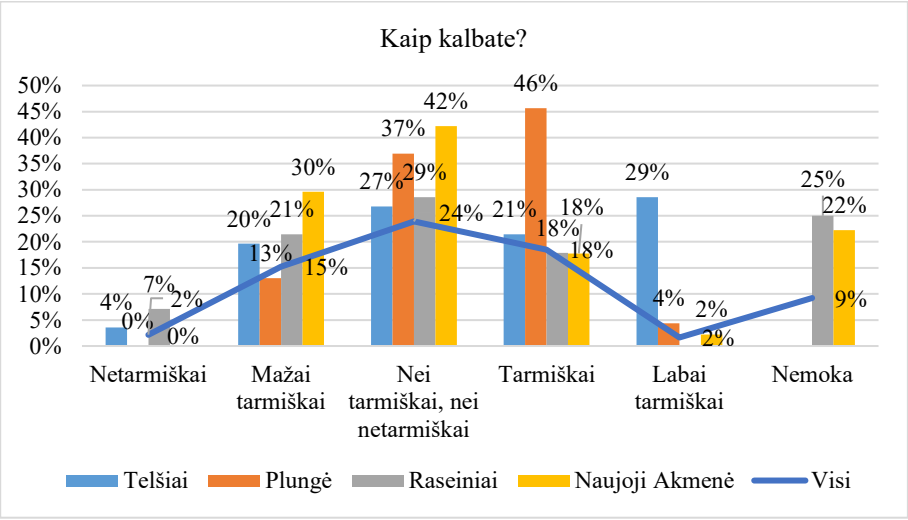
54 paveikslas. Tarmiškumo priskyrimas kalbėjimui / vietiniam kalbos variantui: vidinė ir išorinė percepcija bei vietinės kalbinės bendruomenės arba jos atstovo percepcijos rezultatas

Pastebėta, kad jaunuolių įvardyta kalbinė (tarminė) kompetencija koreliuoja su kalbėjimo žymėtumu: respondentai, žymėję, kad šiek tiek moka vietinį kalbos variantą, kartu žymėjo ir mažesnį savo kalbėjimo tarminį žymėtumą (žr. 55 pav.). Taigi galima teigti, kad mokėjimas kalbėti tarmiškai paprastiesiems kalbos bendruomenės nariams pirmiausia siejasi su ryškesniu tarmiškumu ir galbūt su tradicine tarme.

55 paveikslas. Deklaruojamos kalbinės (tarminės) kompetencijos sąsaja su kalbėjimo tarminiu žymėtumu (n=166)

Nurodžiusiųjų, kad kalba netarmiškai, nors teigiančių, kad moka kalbėti vietiškai, yra tik 2 proc. ir šie keli jaunuoliai yra iš Telšių ir Raseinių. Lyginant duomenis pagal tiriamuosius punktus pastebėta, kad Telšiai išsiskiria respondentų, nurodžiusių, kad kalba labai tarmiškai, skaičiumi (beveik trečdalis jaunųjų telšiškių), Plungė – tarmiškai kalbančiųjų, kurių tarp jaunųjų plungiškių yra beveik pusė (žr. 56 pav.). Kita vertus, deklaruojamo kalbinio elgesio lygmeniu Naujojoje Akmenėje yra daugiausia mažai tarmiškai kalbančiųjų – 30 proc. – ir daugiausia nei tarmiškai, nei netarmiškai kalbančiųjų (kiek daugiau nei 40 proc.).

56 paveikslas. Deklaruojamas tarminis kalbėjimo žymėtumas pagal tiriamuosius punktus (n=184)

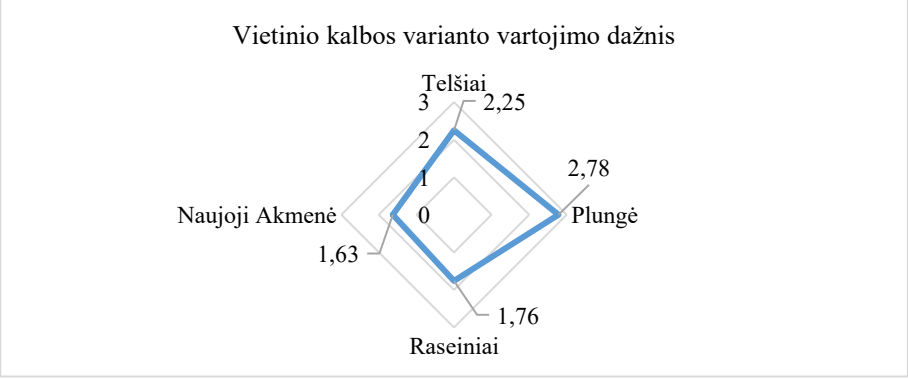
Matyti, kad kalbinės kompetencijos lygių vertinimas yra susijęs su tarminiu žymėtumu ir kalbinės gimtinės vieta Žemaitijoje (t. y. ar tai Žemaitijos centro, ar paribio punktas). Manytina, kad išsamesnė atsakymų į klausimą apie kalbinę kompetenciją pateiktis leidžia detaliau nagrinėti įvairias dedamąsias (deklaruojamą kalbos varianto mokėjimo lygį, tarminį žymėtumą) apimantį kalbinės kompetencijos klausimą naujųjų kalbos variantų perspektyvoje. Palyginus su ankstesniuose Žemaitijos gyventojų kalbinių nuostatų tyrimuose užfiksuotais duomenimis (plg. Kliukienė 2013) matyti, kad kalbinės kompetencijos lygių išskaidymas tikslina kalbinės kompetencijos diskursą, kai, gali būti, pakitęs kalbos variantas leidžia vietiniam paprastajam kalbos bendruomenės nariui save priskirti prie tarmę (tam tikru lygiu) mokančiųjų. Taip pat kalbinę kompetenciją tikslina ir tarminio žymėtumo rodiklis. Kaip jau minėta, atkreiptinas dėmesys, kad tarp

jaunuolių, nurodžiusiųjų, kad tarmę moka labiau, yra ir daugiau deklaruojančiųjų, jog yra ir labiau tarmiškai kalbantys, o tarp mažiau mokančiųjų – atvirkščiai. Taigi paprastiesiems kalbos bendruomenės nariams kalbinei kompetencijai apsibrėžti ir tikslinti svarbios minėtos dedamosios.

5.4. Deklaruojamas kalbinis elgesys

Kalbinis elgesys ir skirtingas jo vertinimas per dažnio, kalbinių situacijų, aplinkos, pokalbio dalyvių amžiaus, pažįstamumo kintamuosius koreliuoja su regioninių kalbos variantų gyvybingumu, nes kuo dažniau ir kuo įvairesnėse situacijose, platesniame kontekste ir kt. vartojamas tarminis variantas, tuo labiau jis gali būti vertinamas kaip konkurencingas kalbų rinkoje, gyvybingesnis, nes atliepia daugiau kalbos funkcijų.

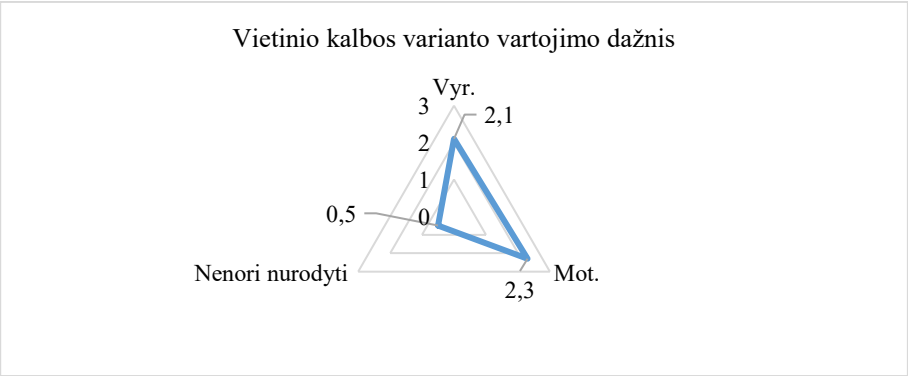
Priskyrus atitinkamus balus vietinio kalbos varianto vartojimo dažniui (0 – niekada, 1 – retai, 2 – kartais 3 – dažnai, 4 – visada), apskaičiuotas vartojimo dažnio vidurkis, kuris, apibendrinus visus jaunuolių, mokančiųjų kalbėti vietiškai, atsakymus yra 2,22 ir atitinka *kartais*. Lyginant duomenis pagal tiriamuosius punktus, mažiausi dažniai, atitinkantys *kartais*, priklauso jauniesiems Žemaitijos paribio miestų respondentams (Naujoji Akmenė – 1,63, Raseiniai – 1,76), o didžiausi – centro (žr. 57 pav.). Plungė tarp visų tiriamųjų punktų išsiskiria didžiausiu dažniu – 2,78, – vietinio kalbos varianto vartojimą priartinančiu prie *dažnai*.

57 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimo dažnis pagal tiriamuosius punktus

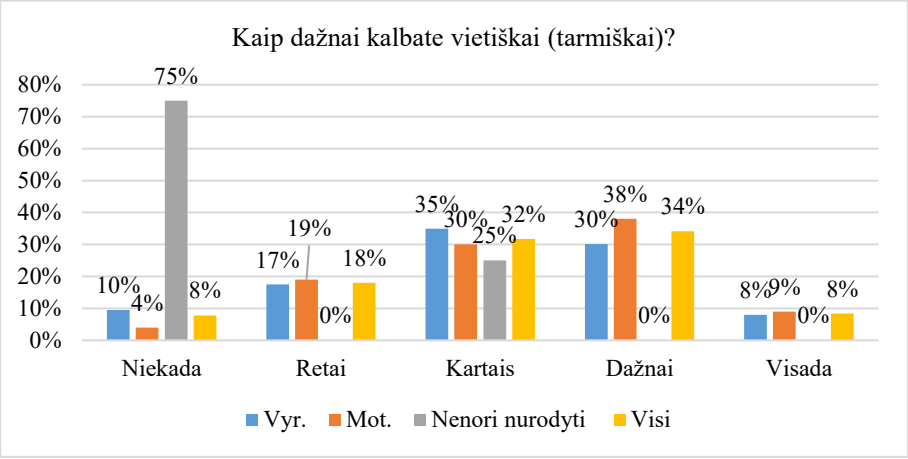
Lyginant vietinio kalbos varianto vartojimo dažnį pagal lyties kintamąjį, matyti neryškus skirtumas: merginų vietinio kalbos varianto vartojimo dažnis didesnis 0,02 balo, palyginti su vaikinais. Tik asmenų, nenorėjusių nurodyti

lyties, dažnio balas yra 0,5 (žr. 58 pav.). Vaikinai ir merginos priskirtini prie kartais kalbančiųjų vietiškai.

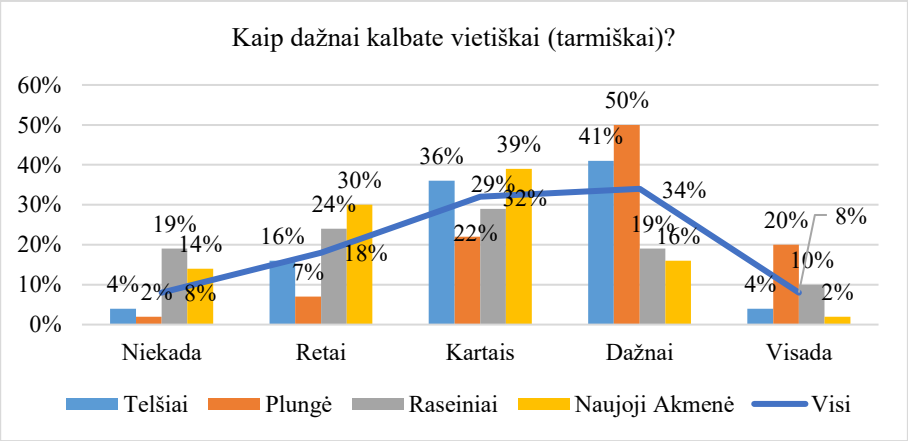
58 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimo dažnis pagal lytį

Atskirai vertinant respondentų nurodytus tarminio varianto vartojimo žodinius dažnius ir lyginant duomenis pagal lytį, dar kartą patvirtintina, kad akivaizdesnių skirtumų nėra (žr. 59 pav.). Apibendrinus visus jaunesniosios kartos respondentų duomenis, išsiskiria du tarminio varianto vartojimo dažniai – po trečdalį jaunuolių teigė vietiškai (tarmiškai) kalbantys *kartais* ir *dažnai*. Visiškai priešingą vartosenos aktyvumą – *niekada* ir *visada* – pasirinkusių buvo iki dešimtadalio respondentų, o nurodžiusiųjų, kad tarmiškai kalba *retai*, būta kiek daugiau nei šeštadalis jaunesniosios kartos atstovų.

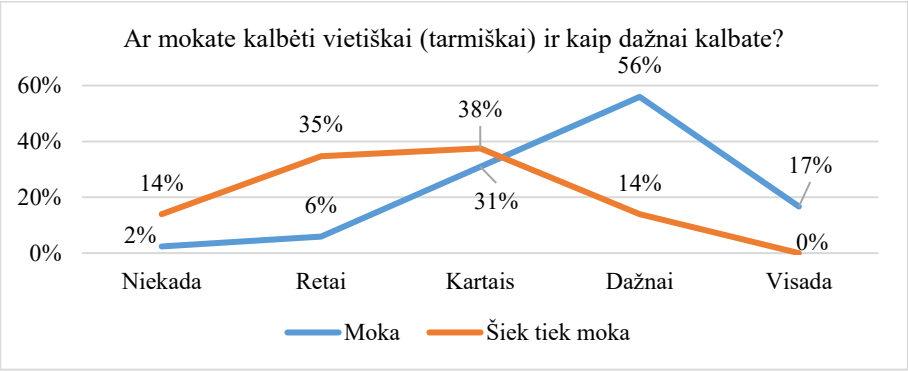
59 paveikslas. Deklaruojamas jaunesniosios kartos vietinio kalbos varianto vartojimo dažnis pagal lytį (n=167)

Lyginant duomenis pagal tiriamuosius punktus, kaip palankesni tarminiam variantui pagal jo vartojimo dažnį išsiskiria Žemaitijos centro miestai: *dažnai* vartojančiųjų tarminį variantą tarp telšiškių yra šiek tiek daugiau nei 40 proc., o plungiškių – pusė (žr. 60 pav.). Taip pat Plungė pasižymi respondentų, kalbančių vietiškai *visada*, skaičiumi – jų yra penktadalis. Kita vertus, paribio Žemaitijos punktuose matyti kita tendencija: *kartais* tarminį variantą vartojančiųjų yra po beveik trečdalį ir daugiau tiek tarp raseiniškių, tiek tarp naujaakmeniškių, tačiau paribio miestų punktuose yra daugiausia nurodžiusiųjų, kad *retai* vartoja ir *niekada* nevartoja vietinio kalbos varianto: *retai* – po beveik trečdalį, *niekada* – beveik penktadalis vietinį kalbos variantą mokančiųjų raseiniškių jaunuolių, Naujojoje Akmenėje – septintadalis.

60 paveikslas. Deklaruojamas vietinio kalbos varianto vartojimo dažnis pagal tiriamuosius punktus (n=167)

Sulyginus kalbinės (tarminės) kompetencijos ir vietinio kalbos varianto vartojimo dažnių duomenis matyti tam tikrų koreliacijų. Tarp mokančiųjų kalbėti vietiškai nurodžiusių, kad *niekada* nevartoja vietinio kalbos varianto, būta tik 2 proc., *retai* – 6 proc., o tarp šiek tiek mokančiųjų – *niekada* 14 proc., *retai* – kiek daugiau nei trečdalis jaunųjų respondentų (žr. 61 pav.). Kita vertus, daugiau nei pusė mokančiųjų vietinį kalbos variantą nurodė jį vartojantys *dažnai*, o tarp šiek tiek mokančiųjų tokių būta tik kiek daugiau nei septintadalis. Galų gale, tarp šiek tiek mokančiųjų *visada* vartojančiųjų vietinį kalbos variantą nebuvo, o tarp mokančiųjų – 17 proc.

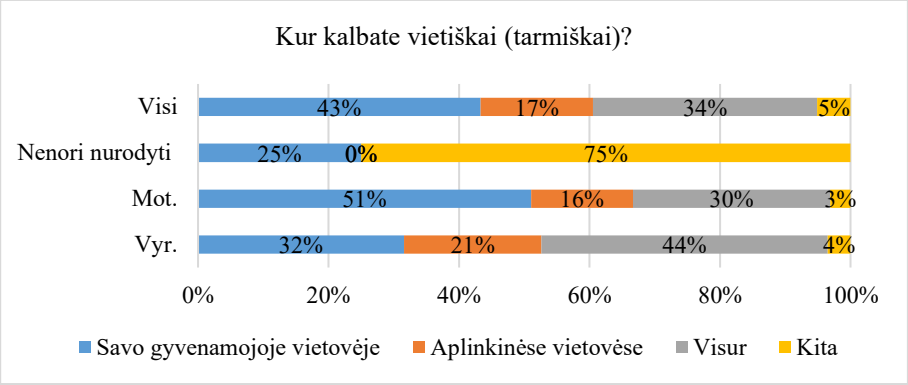

61 paveikslas. Deklaruojamos kalbinės (tarminės) kompetencijos sąsaja su dažniu (n=156)

Norint suvokti, kiek įtakos kalbiniam elgesiui gali turėti skirtingos ribos (žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 75–76) – vietos (gyvenamoji, aplinkinės ir visos vietovės), amžiaus / kartos (jaunoji, vidurinioji, vyriausioji kartos), (ne)oficialumo ir viešumo / privatumo (įtraukiant skirtingus domenus) ir santykio su asmeniu (šeima, draugai, (ne)pažįstamieji) bei jo kalbine kompetencija (mokantys kalbėti vietiškai / kitais tarminiais variantais), – siekta išsiaiškinti, kaip į jas pasirinkdami kalbėti vietiškai reaguoja paprastieji kalbos bendruomenės nariai. Šių ribų vertinimas per kalbinį elgesį gali atskleisti vietinio kalbos varianto (ne)įsitvirtinimą vietovėje, regioninio, tarminio tapatumo (ne)stiprumą per *sava* ir *svetima* (ne tik vietovės, bet ir kalbinės kompetencijos atžvilgiu) skirtį (Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 75–76).

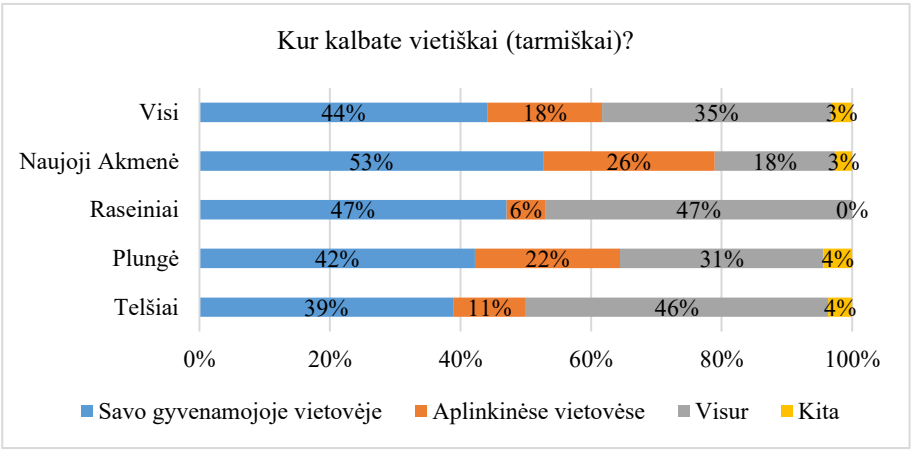
Vertinant jaunųjų respondentų, mokančių ir kalbančių vietiškai (tarmiškai), skirtingų vietovių, kuriose jie deklaruoja vartojantys tarminį variantą, duomenis, pastebėta, kad didžioji dauguma jaunuomenės – šiek tiek daugiau nei 40 proc. – nurodė, kad tarmiškai kalba savoje gyvenamojoje vietovėje, aplinkinėse – beveik penktadalis, o visur, t. y. tiek savoje, tiek kitose vietovėse, – trečdalis (žr. 62 pav.). Šie duomenys leidžia vertinti deklaruojamą vietinio kalbos varianto sklaidą ir funkcionalumą, t. y. kiek jis tinkamas vartoti ne tik savoje gyvenamojoje vietovėje, bet ir kitur – aplinkinėse vietovėse, kuriose regioniniai kalbos variantai panašūs ir skiriasi tarminiu žymėtumu arba visur, nepriklausomai nuo regioninio kalbos varianto. Apibendrintai tariant, skirtis *sava* ir *svetima* (per vietovės rodiklį) yra svarbi, tačiau tai, kad trečdalis jaunųjų respondentų nurodė kalbantys vietiškai visur (plg. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 76), rodo, kad vietinis kalbos variantas gali turėti gana aukštą vertę.

Atkreiptinas dėmesys, kad matyti skirtumas tarp skirtingų lyties atstovų pasirinkimų kalbėti vietiškai skirtingose vietovėse: pusė merginų tarminio varianto vartojimą apriboja tik gyvenamąja vietove, o beveik pusė vaikinų teigė esantys liberalesni, t. y. pasirenkantys tarmiškai kalbėti visur. Tokios deklaruojamo kalbinio elgesio tendencijos tradiciškai atspindi kitų perceptyviosios dialektologijos, sociolingvistinių tyrimų duomenis: vaikinai atsiskleidžia kaip palankesni tarminiam variantui negu merginos.

62 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas skirtingose vietovėse pagal lytį: savos ir kitų vietovių riba (n=154)

Lyginant duomenis pagal tiriamąjį punktą pastebėtina, kad procentiškai vertinant daugiausia (beveik po pusę) visur vietinį kalbos variantą vartojančiųjų yra tarp jaunųjų telšiškių ir raseiniškių (žr. 63 pav.), tačiau atkreiptinas dėmesys, kad priežastys tokiam elgesiui deklaruoti gali būti skirtingos. Telšiškiai pasižymi stipresniu tapatinimusi su gyvenamąja vietove ir tarminiu variantu, o raseiniškiai, manytina, teigia vartojantys savo vietinį variantą visur dėl to, kad arba apskritai jo nesieja su tarme ir suvokia kaip artimesnį bendrinei kalbai, arba jį tapatina su mažai žymėtu tarmiškumu, dėl kurio nesijaučia stigmatizuojami, todėl ir teigia kalbinio elgesio nekeičiantys. Kita vertus, mažiausiai naujaakmeniškių teigė vartojantys vietinį tarminį variantą visur.

63 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas skirtingose vietovėse pagal tiriamuosius punktus: savos ir kitų vietovių riba (n=154)

Vertinant gyvenamosios vietovės, aplinkinių ir nutolusių vietovių santykį, respondentai vietinio kalbos varianto lokalizavimą savoje gyvenamojoje vietovėje grindžia kitų vietovių gyventojų stigmatizavimu, gėdinimu dėl tarminio kalbėjimo:

> 00:17:01 Kalbėtoja 8 (Telšiai, jaun. k., mot): Ir šiaip dažnai, nu kai kasdienybėj, nu tai net nepasistebi, kad čia kažkaip kitaip kalbi. Bet jeigu esi nu prie žmonių **iš kito miesto**, nu, pavyzdžiui, teko su klaipėdiečiais pabūt, tai jie labai pastebi, nu čia **kaimietiškai kalbi**, tada **pradeda**, kaip ir nu **juoktis, bandyti atkartoti, jau net nebe smagiai paliek**. [...]

Jaunieji Žemaitijos centro respondentai, nurodę, kad kalba vietiškai (tarmiškai) tik gyvenamojoje vietovėje, dėmesį atkreipė į tai, kad vietinis kalbos variantas kitose vietovėse (ir su kitų kalbos variantų atstovais) neatlieka ir komunikacinės – susikalbėjimo – funkcijos:

> 00:20:34 Kalbėtoja 7 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): [...] Tai dabar bandau pati kalbėt bendrine kalba, bet anksčiau būdavo taip, kad **pasakau kokį nors žemaitišką žodį ir nesupranta, apie ką aš kalbu**. Tai nuo to laika stengiuos kalbėti **bendrine kalba, kad mane suprastų ir tiesiog nesijausčiau blogai**.

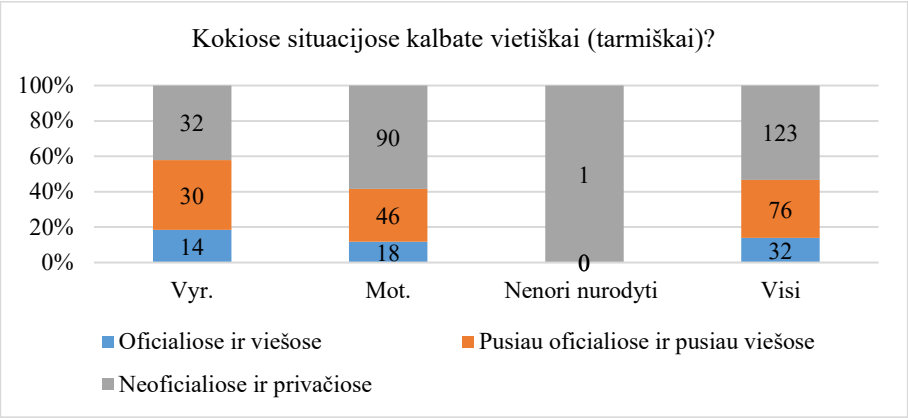
Tačiau atkaklesni vietinio kalbos varianto vartotojai (daugiau iš Žemaitijos centro) teigė tarminio kalbėjimo nekeičią, kol nemato, kad yra nesuprasti, arba jų nepaprašo kalbėti kitaip, pavyzdžiui:

> 00:22:12 Kalbėtoja 6 (Telšiai, jaun. k., mot.): Nežinau, aš tai kalbu kaip šnekėjau, tiesiog man būna keista. Pavyzdžiui, aš Vilniuj važiavau taksi ir manęs klausinėjo, aš atsakinėju. Nu ir **aš atsakinėju kaip aš pati šneku** ir aš matau per veidrodėlį **tas veids toks** [aut. p. – persikreipęs] [aut. p. – visi juokiasi], **kad galvoj, kad nesuprato ką atsakiau**.

Apibendrintai tariant, vietinis tarminis variantas labiau apribojamas gyvenamąja vietove, tačiau nemažai jaunuolių (daugiau vaikinų nei merginų) teigė vartojantys savo vietinį kalbos variantą ir visur, nepriklausomai nuo vietovės. Tokio deklaruojamo kalbinio elgesio, kaip rodo diskusijų duomenys, priežastys gali būti kelios: stiprus dialekto identitetas (žr. Martínez 2003) arba savo vietinio kalbos varianto nepriskyrimas tarmei arba, tiksliau sakant, priskyrimas labai mažai žymėtam regioniniam kalbos variantui, kuris kartu priartinamas prie bendrinės kalbos, taip jam suteikiant didesnę vertę ir šalinant tradicinės tarmės stigmą, pavyzdžiui:

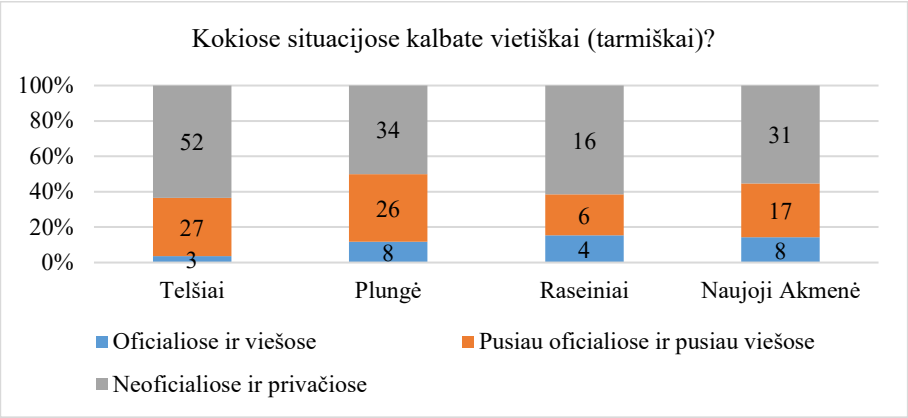
> 00:14:02 Kalbėtoja 15 (Raseiniai, jaun., k., mot.): Nu aš asmeniškai, tai **nepastebiu, kad tarmiškai kalbėtumėm, net ir į kitą miestą nuvykus** aš apskritai nelabai atkreipiau dėmesį.

Paprašius jaunųjų respondentų nurodyti, kokiose situacijose, išryškinant jų oficialumą / neoficialumą bei viešumą / privatumą, jie kalba vietiškai (tarmiškai), kaip įprasta tokio pobūdžio sociolingvistikos ir perceptyviosios dialektologijos tyrimuose, nurodoma, kad daugumos (šiek tiek daugiau nei pusės visų jaunuolių žymėtų variantų) tarminis variantas vartojamas (deklaruojamo kalbinio elgesio lygmeniu) izoliuotajame domene: neoficialiose ir privačiose situacijose, t. y. kalbant su šeimos nariais. Trečdalis Žemaitijos jaunuolių teigė tarmę vartojantys ir pusiau viešose bei pusiau privačiose aplinkose ir situacijose, pavyzdžiui, parduotuvėje, ir vos dešimtadalis respondentų pasirinkimų buvo skirta oficialioms ir viešoms situacijoms (instrumentiniam domenui), pavyzdžiui, kai tarminis variantas vartojamas viešose institucijose, su nepažįstamaisiais (žr. 64 pav.). Lyginant duomenis pagal lyties kintamąjį, pastebėtina, kad daugiau moteriškos lyties atstovių (beveik 60 proc. pasirinkimų) nei vyrų (kiek daugiau nei 40 proc. pasirinkimų) tarminį variantą priskiria izoliuotajam domenui, ir, atvirkščiai, kiek daugiau vyriškos lyties atstovų (beveik 40 proc.) nei merginų (beveik 30 proc.) deklaruojamuose pasirinkimuose išryškėja tarminio varianto vartojimas ir pusiau oficialiose bei pusiau viešose situacijose. Oficialioms ir viešoms situacijoms tarminio varianto vartojimą pasirinko taip pat šiek tiek daugiau vaikinų (beveik penktadalis) nei merginų (daugiau nei dešimtadalis, apibendrinus procentiškai). Tai vėlgi patvirtina palankesnį deklaruojamą vaikinų kalbinį elgesį vietinio kalbos varianto atžvilgiu.

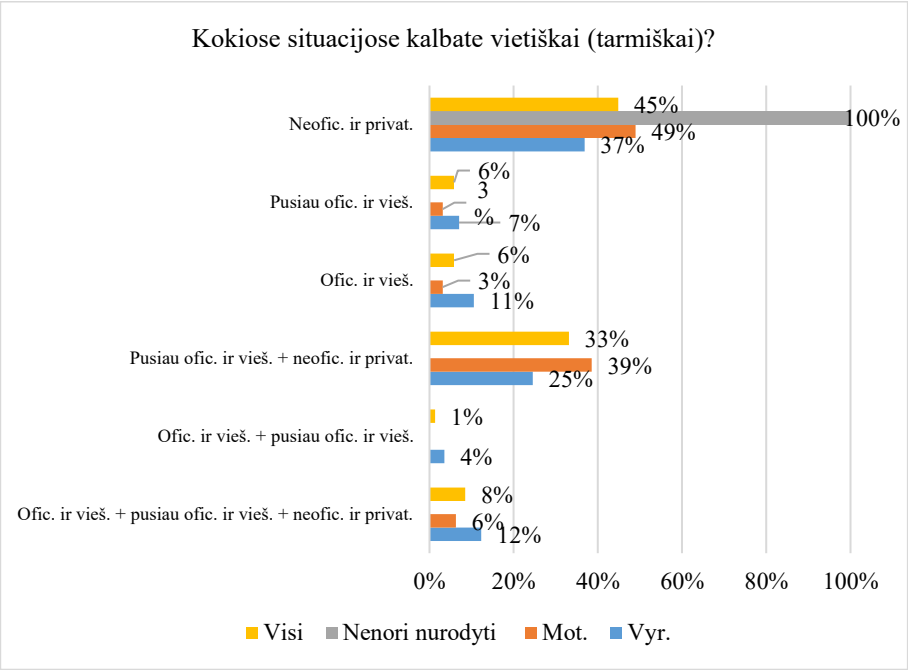
64 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas skirtingose kalbinėse situacijose pagal lytį: (ne)oficialumo ir viešumo / privatumo ribos (n=154)

Atkreipus dėmesį į duomenų pasiskirstymą pagal miestus, matyti tam tikros tendencijos. Apibendrinus pasirinkimus procentiškai, dėmesį pritraukia tai, kad šiek tiek daugiau respondentų Žemaitijos paribio nei centro punktuose nurodė kalbantys vietiniu kalbos variantu oficialiose ir viešose situacijose (žr. 65 pav.). Tai koreliuoja su paribio jaunuolių vietinio kalbos varianto arba nesiejimu su tarme apskritai, arba atribojimu nuo tradicinės tarmės, t. y. vietinis kalbos variantas suvokiamas kaip mažai tarmiškai žymėtas. *Etic* lygmeniu darytina prielaida, kad tai susiję su tiriamųjų aplinkos varianto pereigiškumu (veikiau kaip vertikaliojo kalbos kontinuumo santykių rezultatas). Plungės jaunuoliai išsiskiria kaip labiausiai vietinio kalbos varianto vartojimą skirtinguose domenuose išskleidžiantys respondentai: daugiau nei dešimtadalis jaunuolių nurodė vietiškai kalbantys oficialiose ir viešose situacijose, beveik 40 proc. – pusiau oficialiose ir viešose ir pusė – neoficialiose ir privačiose. Daugiausia jaunųjų telšiškių – daugiau nei 60 proc. – nurodė vietinį kalbos variantą vartojantys neoficialiose ir privačiose situacijose ir, palyginus šiuos duomenis su paribio punktais, kurie yra panašiausi šio domeno atveju, galima daryti prielaidą, kad vietinio kalbos varianto priskyrimas susijęs su jo suvokiamu tarminiu žymėtumu, t. y. Žemaitijos centro punktuose vietinis kalbos variantas gali būti priskiriamas izoliuotajam domenui dėl suvokiamo ryškesnio vietinio kalbos varianto tarminio žymėtumo, o dėl stiprios savivertės nemažai respondentų teigia jį vartojantys ir pusiau oficialiose bei pusiau viešose kalbinėse situacijose ir aplinkose.

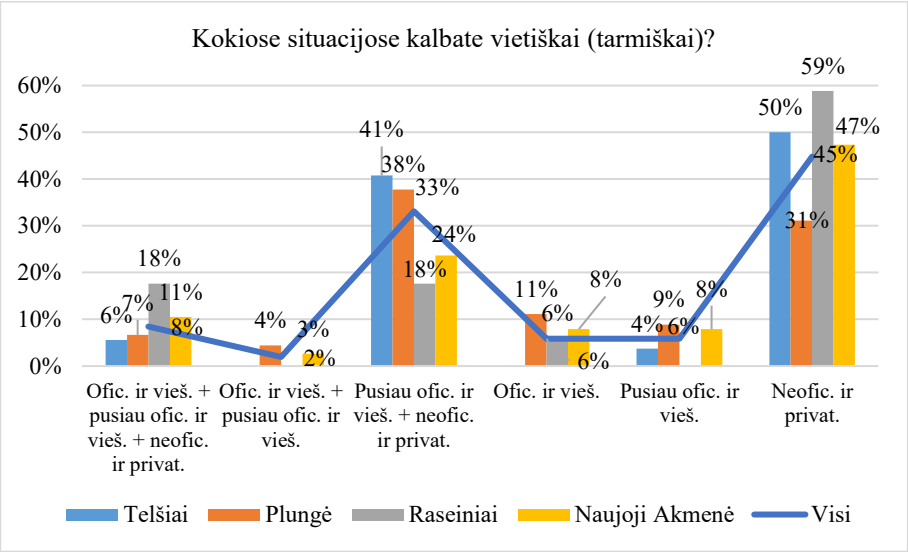
65 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas skirtingose kalbinėse situacijose pagal tiriamuosius punktus: (ne)oficialumo ir viešumo / privatumo ribos (n=154)

Sugrupavus skirtingas situacijas, kuriose jaunieji respondentai nurodė vartojantys vietinį kalbos variantą, tarp visų jaunuolių išryškėjo vietinio kalbos varianto vartojimas tik izoliuotajame domene (45 proc. visų jaunesniosios kartos respondentų) ir kartu izoliuotajame bei solidarumo domenuose (t. y. pusiau oficialiose ir privačiose situacijose) (trečdalis visų jaunuolių) (žr. 66 pav.) Pastebėta ir tam tikrų nedidelių skirtumų tarp skirtingos lyties atstovų pasirinkimų. Šiek tiek daugiau merginų (beveik pusė) nei vaikinų (beveik 40 proc.) nurodė vietinį kalbos variantą vartojančios tik neoficialiose ir privačiose situacijose, taip pat beveik 15 proc. daugiau merginų nei vaikinų nurodė kalbančios vietiškai pusiau oficialiose ir viešose bei neoficialiose ir privačiose situacijose. Kita vertus, daugiau jaunųjų vyriškos (maždaug 5 proc.) nei moteriškos lyties atstovių teigė vartojantys vietinį kalbos variantą pusiau oficialiose ir viešose situacijose bei visose apskritai. Taigi galima teigti, kad matyti, nors ir drastiškai neišsiskirianti, tendencija, jog vaikinai šiek tiek labiau nei merginos linkusios vietinį kalbos variantą neapriboti tik izoliuotuoju domenu.

66 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas skirtingose domenų grupėse pagal lytį: (ne)oficialumo ir viešumo / privatumo ribos (n=154)

Žvelgiant į tiriamuosius punktus atskirai, Raseinių jaunuoliai išsiskiria kaip daugiausia vietinį kalbos variantą apribojęs izoliuotuoju domenu: beveik 60 proc. raseiniškių teigė kalbantys vietiškai neoficialiose ir privačiose situacijose, o telšiškių – pusė, naujaakmeniškių – 45 proc., plungiškių – beveik trečdalis (žr. 67 pav.). Taip pat daugiau jaunųjų plungiškių ir naujaakmeniškių (atitinkamai beveik dešimtadalis ir 8 proc. respondentų) nurodė vietiškai kalbantys ir tik oficialiose bei viešose, ir tik pusiau oficialiose ir viešose situacijose. Žemaitijos centro respondentai tarp visų tiriamųjų punktų išsiskiria didesnės dalies jaunuolių vietinio kalbos varianto pasirinkimu izoliuotajame ir solidarumo domenuose: po beveik 40 proc. jaunųjų plungiškių ir telšiškių teigė vietiškai kalbantys šiuose domenuose, o naujaakmeniškių – ketvirtadalis, raseiniškių – beveik penktadalis. Nepraleistina ir tai, kad daugiausia raseiniškių (beveik penktadalis) teigė kalbantys vietiškai visose situacijose, o kituose tyrimo punktuose – nuo 6 iki 11 proc.

67 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas skirtingose domenų grupėse pagal tiriamuosius punktus: (ne)oficialumo ir viešumo / privatumo ribos (n=154)

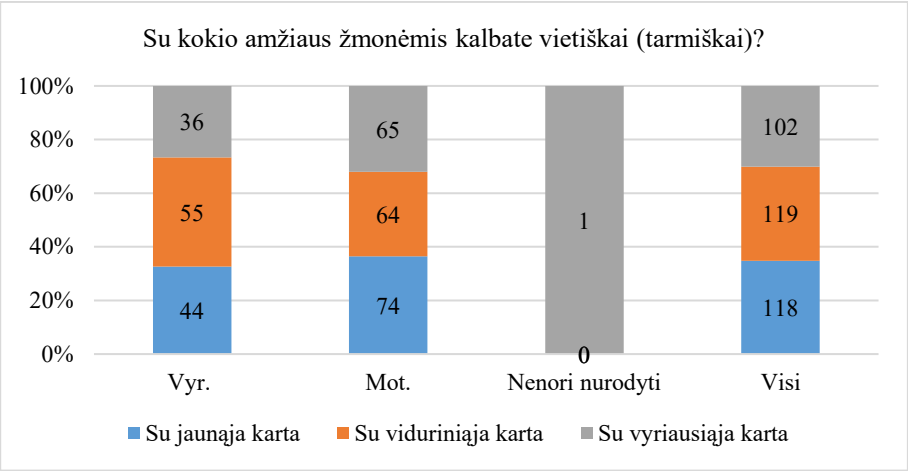
Tradiciškai tarmė siejama su senyvo amžiaus žmonėmis: kalbinės kompetencijos atveju įprastai manoma, kad tarmę moka būtent vyresnio amžiaus žmonės (ypač labiau tarmiškai žymėtą, palyginti su jaunąja karta), kalbinio elgesio – kad daugiausia jie vartoja tarmę, nes ją moka, pavyzdžiui:

> 00:06:57 Kalbėtoja 6 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Iš šiaip jaunims nelabai tiek daug kalb taip. **Labiau senesni**. Labiau **iš kaimo** tokie.
>
> 00:08:12 Kalbėtoja 7 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): **Seneliai taip labai ryškiai**. Taip **labai tarmiškai**.
>
> 00:08:21 Kalbėtoja 7 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Visgi irgi prie tų **jaunesnių žmonių yra tai, kad nu nėra tokio ryškumo pas juos**. Aišku, jie suprant visas tarmes, būn, kad išsprūst tam tikri sakiniai, žodžiai. Na, kur pagalvoji, kad aš taip nesakyčiau, bet šiaip tai dažniausiai **seneliai, tiek vyresni**, vyresni žmonės matosi, kad **kalba tarmiškai**.

Tai yra tradicinės dialektologijos NORM'o modelio atspindys. Regioninio kalbos varianto vartojimas su skirtingo amžiaus žmonėmis atskleidžia dar vieną kalbos varianto funkcionalumo aspektą: kiek jis gajus (ne)priklausomai nuo pašnekovo amžiaus. Be to, tai papildo ir *sava* / *svetima* ribas ir skirtingų domenų santykį, įtraukiant amžiaus kintamąjį.

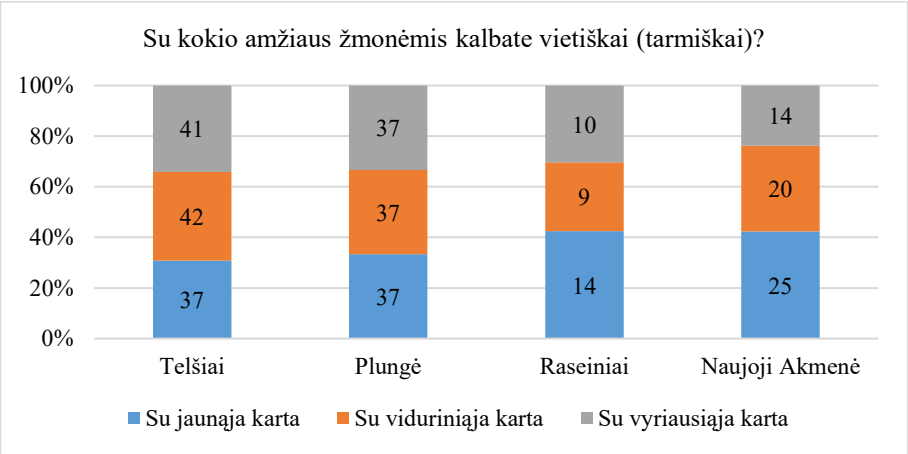
Vertinant visus atsakymus apibendrintai matyti, kad vietinis kalbos variantas vartojamas su visų kartų atstovais. Lyginant merginų ir vaikinų atsakymus, šiek tiek daugiau merginų nurodė jaunąją ir vyriausiąją kartas (po

maždaug trečdalį pasirinkimų), vaikinų – viduriniąją (iš viso apie 40 proc. pasirinkimų) (žr. 68 pav.).

68 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas su skirtingo amžiaus žmonėmis pagal lytį: kartos riba (n=154)

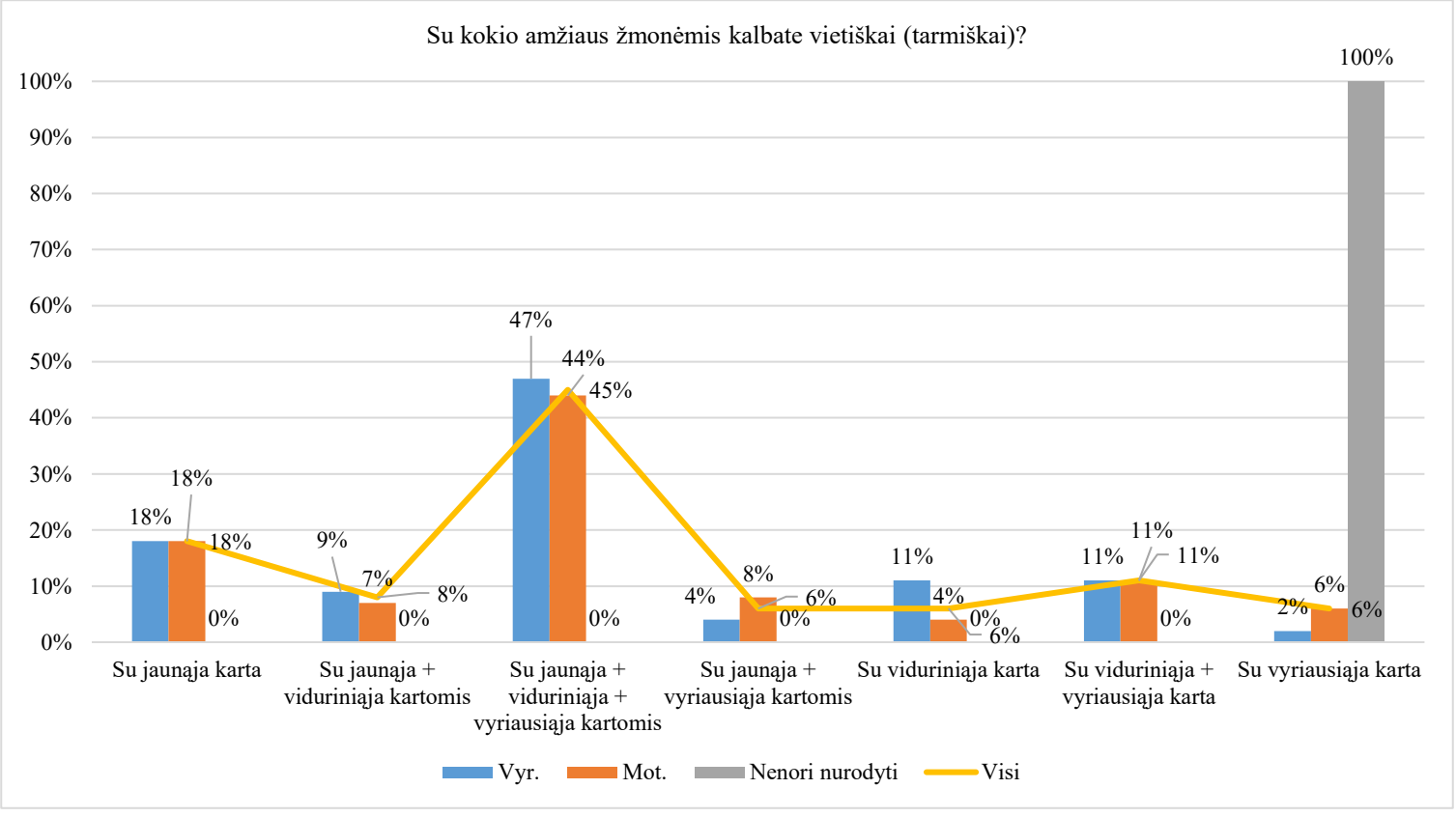
Lyginant duomenis pagal tiriamuosius punktus, panašios atsakymų variantų proporcijos išlieka Plungėje, Telšiuose jaunoji karta pasirinkta šiek tiek rečiau nei kitos (žr. 69 pav.). Šiek tiek disproporcijų matyti Žemaitijos paribio miestuose: daugiau nei 40 proc. abiejų punktų jaunuolių pasirinkimų, su kokio amžiaus žmonėmis kalbama tarmiškai, yra skirti jaunajai kartai, kitų kartų atveju atsakymų pasiskirstymas išsiskiria – viduriniąją kartą pasirinko daugiau naujaakmeniškių (trečdalis atsakymų) nei raseiniškių (mažiau nei trečdalis atsakymų), o vyriausiąją – daugiau raseiniškių (30 proc.) nei naujaakmeniškių (24 proc.).

69 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas su skirtingo amžiaus žmonėmis pagal tiriamuosius punktus: kartos riba (n=154)

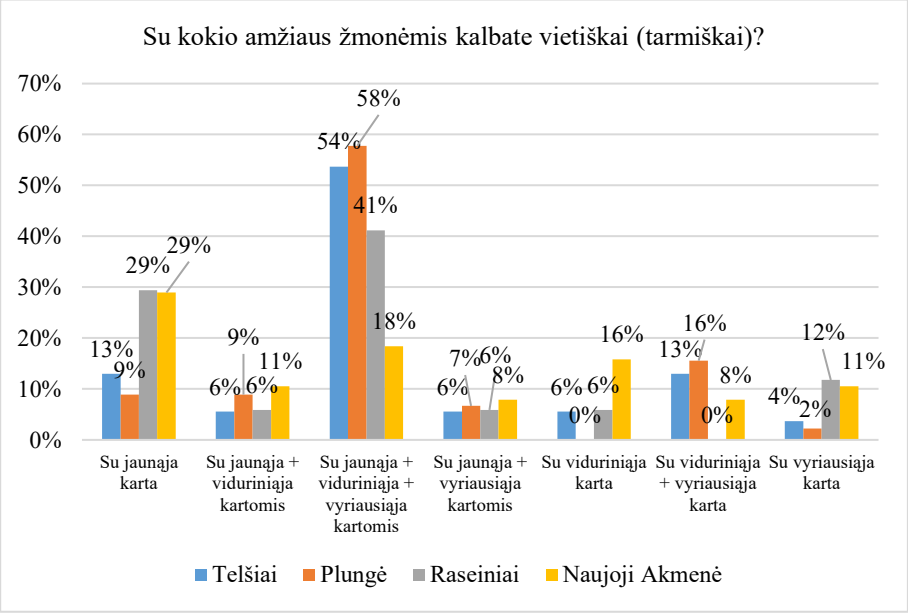
Apžvelgus visus tiriamuosius punktus kartu pažymėtina tai, kad būtent Žemaitijos paribio punktuose išsiskiria deklaruojamas vietinio kalbos varianto vartojimas su jaunąja karta. Tai pagrįstina keliomis priežastimis. Kadangi fiksuojama vietinio kalbos varianto kaita, dabartinis pakitęs variantas gali būti siejamas būtent su jaunesniąja karta (žr. Aliūkaitė 2010: 42), o vyresniųjų asmenų kalba – labiau su tradicine tarme (plg. Aliūkaitė, Meiliūnaitė, Mikulėnienė 2014: 265–266). Trumpai tariant, pakitęs vietinis kalbos variantas yra skaidesnis skirtingose kartose ir yra pozicionuojamas kaip jaunosios kartos kalbos variantas, iš kitos pusės, juo gali būti norima atsiriboti nuo labiau žymėto tarminio varianto, siejamo su vyresniąja karta. Vadinasi, tradicinės tarmės stereotipas vis dar gajus, nes tradicinė tarmė daugiau apribojama vyresniąja karta. Taigi formuluotina prielaida, kad naujojo, pakitusio tarminio kalbos varianto prototipiniu vartotoju tampa jaunuolis.

Sujungus pasirinkimus, su kokio amžiaus žmonėmis jaunuoliai nurodė kalbantys vietiškai, patvirtintina, kad beveik pusė visų respondentų teigia kalbantys vietiškai su visų kartų atstovais (žr. 70 pav.). Tai, kad tarminė raiška nepriklauso nuo kartos, patvirtina ir kiti tyrimai (plg. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 80–81). Beveik penktadalis jaunųjų respondentų teigė vietinį kalbos variantą vartojantys tik su jaunąja karta (priežastys aiškintos anksčiau). Tik su viduriniąja ir vyriausiąja kartomis vietiškai nurodė bendraujantys apie dešimtadalį, o kiti variantai sulaukė dar mažiau respondentų pasirinkimų. Skirtumų tarp skirtingos lyties respondentų nepastebėta.

70 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas su skirtingo amžiaus žmonėmis grupėse pagal lytį (n=154)

Tam tikrų skirtumų matyti tarp skirtingų tiriamųjų punktų. Nurodžiusiųjų, kad vietiškai kalba tik su jaunąja karta, daugiausia yra tarp jaunųjų raseiniškių ir naujaakmeniškių – po 29 proc. Kadangi kalbėjimas su skirtingo amžiaus žmonėmis (kaip stebimojo laiko perspektyva) gali padėti identifikuoti, kurioje kartoje vyksta virsmas iš tarminio (arba labiau žymėto) varianto vartotojo į kitą (arba mažiau žymėto tarminio varianto) vartotoją (Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 81), galima daryti prielaidą, kad būtent paribio punktuose pokytis iš tradicinės tarmės į naująjį kalbos variantą (mažiau tarmiškai žymėtą) jaučiamas labiausiai ne tik iš vietinio kalbos varianto deskripcijos, bet ir deklaruojamo kalbinio elgesio. Kita vertus, daugiau jaunuolių iš Raseinių ir Naujosios Akmenės (atitinkamai 12 ir 11 proc.) nei iš Žemaitijos centro nurodė, kad vietinis kalbos variantas vartojamas tik su vyriausiąja karta (žr. 71 pav.), todėl minėta įžvalga dar tikslintina.

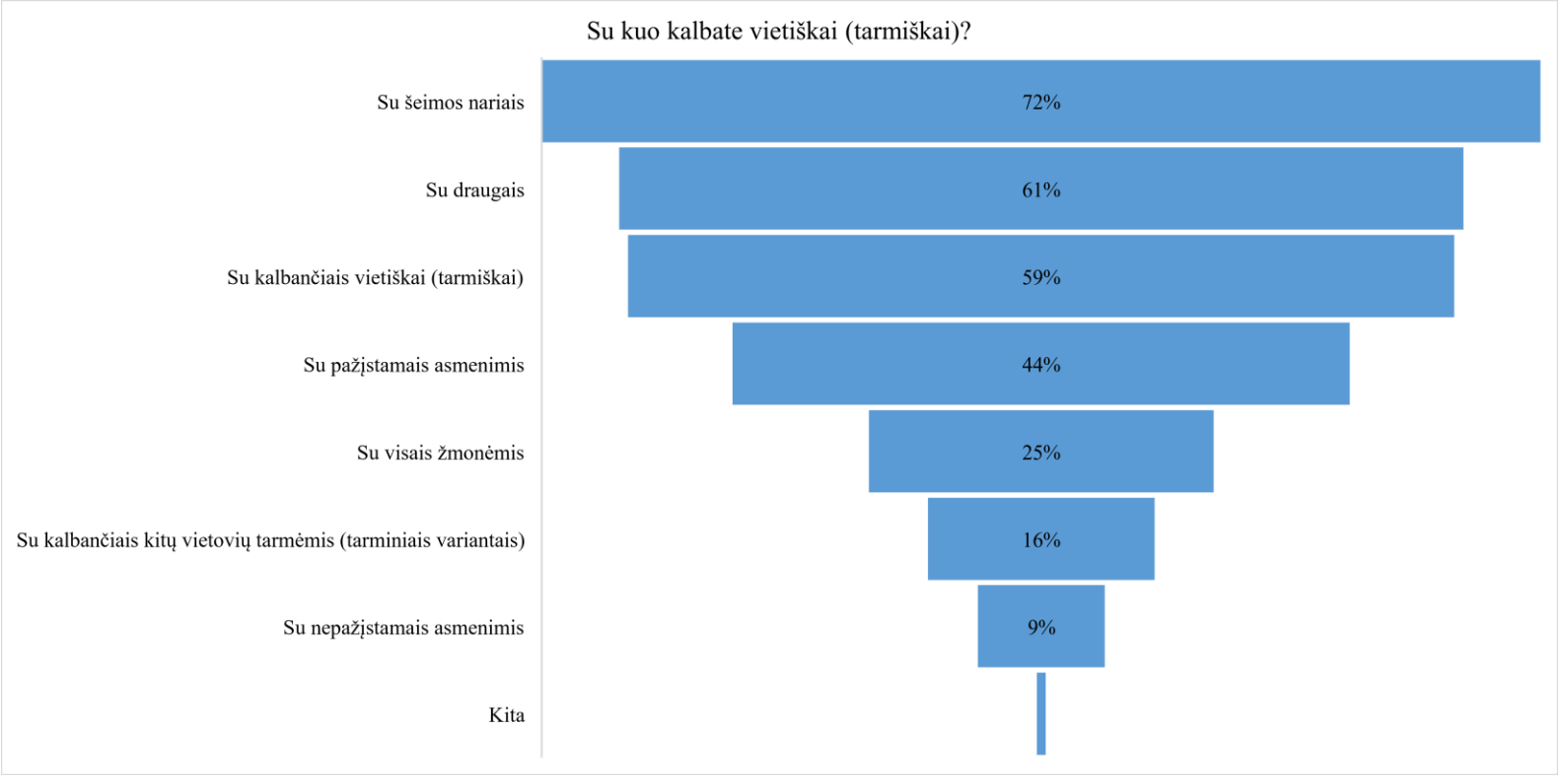

71 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas su skirtingo amžiaus žmonėmis grupėse pagal tiriamuosius punktus (n=154)

Jaunieji respondentai iš Telšių ir Plungės išsiskiria tuo, kad daugiau nei paribio punktų gyventojų nurodė, jog vietinį kalbos variantą vartoja bendraudami su viduriniąja ir vyriausiąja kartomis (atitinkamai 13 ir 16 proc.). Tokie skirtumai, kaip ir minėta, gali būti susiję su skirtingo tarminio žymėtumo variantais, kurie siejami su skirtingo amžiaus žmonėmis, kartu

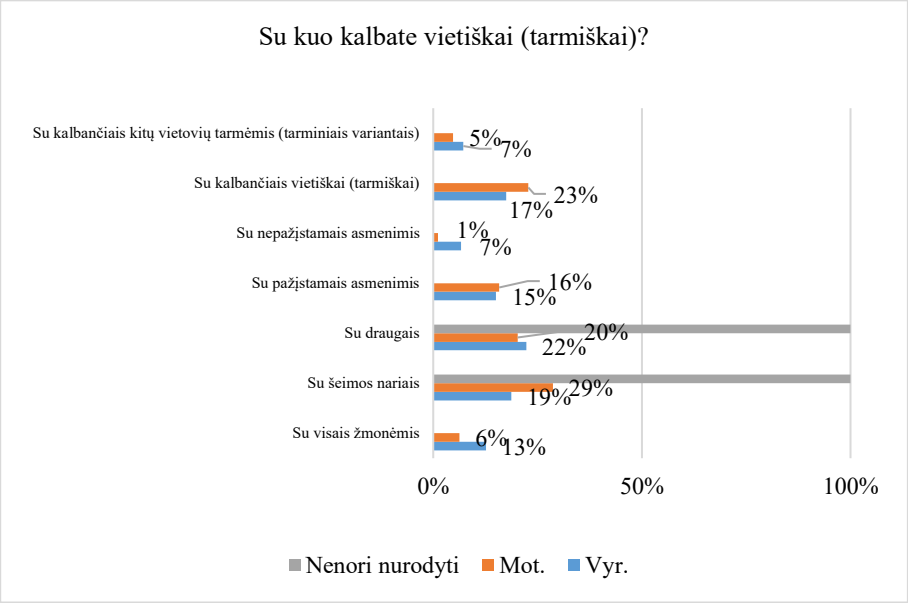
atspindėti tam tikras vietinio kalbos varianto virsmo į mažiau žymėtąjį tendencijas ir jo atspindį kalbiniame elgesyje.

Norint įvertinti tiek domenų santykį, tiek vietinio kalbos varianto vartojimą priklausomai nuo santykio (artimo, formalaus ir pan.) su žmonėmis, įtraukiant ir tarmės kompetencijos kintamąjį, kaip galintį leisti tapatintis su tarmiškai kalbančiųjų bendruomenėmis (tiek vietine, tiek kitomis), respondentų klausta, su kuo, t. y. kokiais žmonėmis, kalba vietiškai (tarmiškai). Apibendrinus visų jaunuolių atsakymus matyti, kad išryškėja keturios adresatų grupės, su kuriomis vartojamas vietinis kalbos variantas, ir kartu matmenys, kuriais kuriama saugi (t. y. leidžianti jaustis patogiai, priimtam ir suprastam) erdvė tarminiam variantui vartoti. Deklaruojamų nuostatų lygmeniu vietinis kalbos variantas gajausias tarp šeimos narių (daugiau nei 70 proc.), vadinasi, yra labiausiai įsitvirtinęs izoliuotajame domene, taip pat tarp draugų (60 proc.) ir kalbančiųjų vietiškai (beveik 60 proc.) bei pažįstamų žmonių (44 proc.) (žr. 72 pav.). Tokia tendencija tarp žemaičių fiksuota ir anksčiau atliktuose tyrimuose (žr. Kalnius 2012: 331–332; Pakalniškienė, Lubienė 2018: 43–44). Ketvirtadalis jaunųjų respondentų nurodė, kad vietiškai bendrauja su visais, nepriklausomai nuo asmenų artimumo / svetimumo, tarminės kompetencijos, su vartojančiais kitus tarminius variantus – daugiau negu šeštadalis, o su nepažįstamaisiais – beveik dešimtadalis. Trumpai tariant, artimųjų aplinka, vietos ir asmens pažinimo veiksnys vietiniam kalbos variantui vartoti išryškėja kaip svarbus, taigi *sava / svetima* ir *vieša / privatu* ribos vietiniam kalbos variantui pasirinkti yra aktualios.

72 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas su skirtingais žmonėmis (n=154)

Lyginant duomenis pagal lyties kintamąjį paminėtina, kad akivaizdžių skirtumų nėra, tačiau kiek daugiau vaikinų nei merginų nurodė vietiškai kalbantys su visais žmonėmis ir su kitų regioninių kalbos variantų atstovais, o merginų daugiau nei vaikinų pasirinko bendravimą su šeimos nariais ir kalbančiaisiais vietiškai (žr. 73 pav.).

73 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas su skirtingais žmonėmis pagal lytį (n=154)

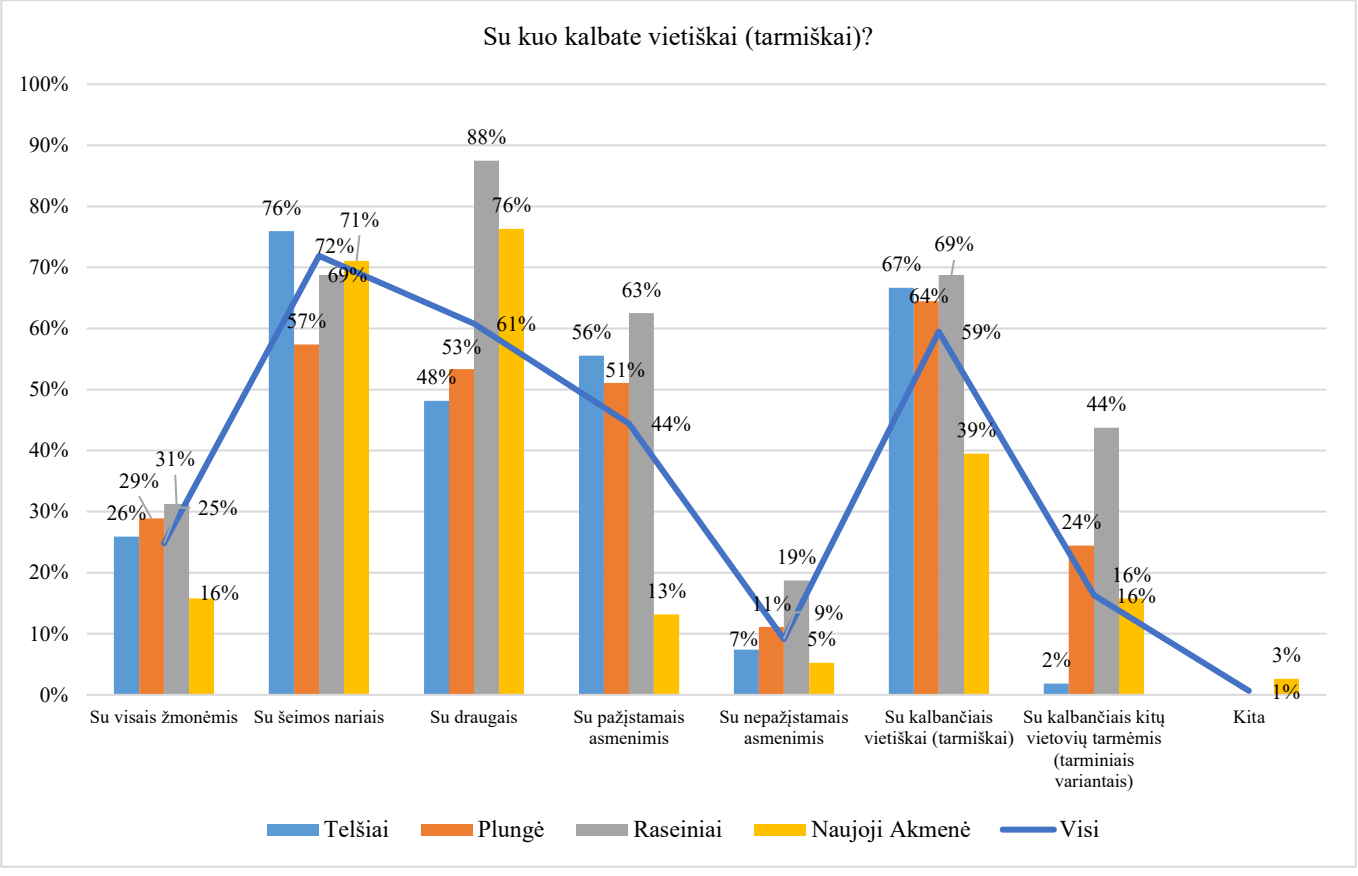
Žvelgiant į duomenis pagal tiriamuosius punktus, atkreiptinas dėmesys į tam tikrus niuansus apie deklaruojamą kalbinį elgesį su skirtingais žmonėmis, priklausomai nuo santykio su jais. Nors ankstesniuose tyrimuose fiksuota, kad gerokai daugiau Žemaitijos centro nei paribio atstovų linkę kalbėti tarmiškai su tėvais (plg. Kliukienė 2014: 5–6), šiuo atveju vietinis kalbos variantas šeimoje vertintinas kaip gyvybingas nepriklausomai nuo tiriamojo punkto. Daugiausia respondentų, nurodžiusių, kad tarminį variantą vartoja su visais žmonėmis, kas atskleidžia didelį jo prestižą, yra tarp Žemaitijos centro miestų jaunuolių ir raseiniškių. Jaunieji plungiškiai ir telšiškiai, išsiskiriantys gana stipriu dialekto identitetu, pirmiausia teigia bandantys vartoti savo vietinį kalbos variantą ir, jei jaučia poreikį patys arba to sąmoningai paprašo kiti, prisitaikydami prie kalbinės situacijos keičia kalbos variantą, tačiau tam svarbus pašnekovo geranoriškumas, nesišaipymas, pagarbus elgesys:

00:25:30 Kalbėtoja 4 (Plungė, jaun. k., mot.): **Jeigu suprant, šnekėsim**, bet **jeigu visiškai nesuprant, tai mes jau turim pasikeist**, kad mumis suprastų.

00:27:19 Kalbėtoja 9 (Plungė, jaun. k., mot.): Jeigu pasakytų, kad tu nešnekėk tep, aš nesuprantu, tai aš aš baigčiau pokalbį [aut. p. – visi pradėjo juoktis], nes čia jau būtų per daug tiesiog. **Kas tu man esi, kad man aiškintum, kaip man reik kalbėt.** Savanoriška turi [aut. p. – pakeisti kalbėjimą], nes jei pasakys „Nu kalbėk normaliai" [aut. p. – imituoja bendrinę kalbą su pašaipia intonacija] nu pasakys, aš nesuprantu, visada jauni. Nu taip nu, bet kad tu turi jaust pagarbą, kad jis nesupranta, bet vis tiek toks dabar ir „nu pakeisk, aš tavęs nesuprantu, ką tu čia kalbi" [aut. p. – imituoja bendrinę kalbą su pašaipia intonacija]. **Bet jeigu normalia sako „nu nesuprantu", kad jau matos, kad biškį susigėdo, kad tavęs nesuprant, tai tada jau pakeisi.**

Jaunieji raseiniškiai išsiskiria tuo, kad daugiau nei kitų miestų atstovų nurodė kalbantys vietiškai su kitų regioninių kalbos variantų atstovais ir nepažįstamais asmenimis, kas leidžia daryti prielaidą apie didesnį vietinio kalbos varianto prestižą arba, kaip jau užsiminta, – vietinis variantas yra pereiginio varianto tapatybės, t. y. vertikaliojo kontinuumo lygmeniu pasislinkęs, bent jau jaunuolių percepcijos lygmeniu, link bendrinės kalbos. Taigi pažymėtina, kad, vertinant Žemaitijos centro ir paribio punktus, prestižo pamatas gali būti skirtingas arba bent jau ne vienpusis: iš vienos pusės, tarminio varianto prestižą gali apibrėžti minėtas stiprus dialekto identitetas ir tapatinimasis su vietine bendruomene, jos šaknimis, noru jas parodyti vienu iš tapatybę atskleidžiančių ženklų (būdinga Žemaitijos centrui), arba vietinio varianto prestižas suvokiamas kaip didesnis dėl to, kad regioninis variantas vertinamas kaip nutolęs nuo tradicinės tarmės ir artimesnis bendrinei kalbai. Būtent pastarasis prestižo pamatas gali būti labiau sietinas su raseiniškiais. Vietinio kalbos varianto mokėjimo, tarmiškumo (kiek labai tarmiškai kalba) ir vartojimo dažnio duomenys (žr. 52, 56 ir 57 pav.) tokią įžvalgą patvirtina.

Dėmesį atkreipia ir deklaruojamojo kalbinio elgesio su draugais plotmė: būtent Žemaitijos paribio jaunuoliai išsiskiria kaip daugiausia nurodę kalbantys vietiškai su draugais (88 proc. raseiniškių ir 76 proc. naujaakmeniškių), o jaunieji respondentai iš Žemaitijos centro miestų – mažiau (apie pusę) (žr. 74 pav.). Tai taip pat gali būti susiję su vietinio kalbos varianto tarminiu žymėtumu ir sociodemografiniais tinklais, t. y. draugų bendruomenės nebėra tik lokalios: jų yra skirtingose Lietuvos vietovėse, o skirtingų vietovių bendruomenės pasižymi ir skirtinga kalbine kompetencija, kalbiniu elgesiu bei nuostatomis, todėl dėl siekio pritapti prisiderinama prie pašnekovo ir pasirenkamas kitas kalbos variantas – tikėtina, bendrinė kalba arba vietinis kalbos variantas, panaikinant ryškiąsias jo ypatybes. Taip jaunieji respondentai rodo gerą sociolingvistinę kompetenciją, t. y. gebėjimą prisitaikyti prie kalbinės situacijos (plg. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 86).

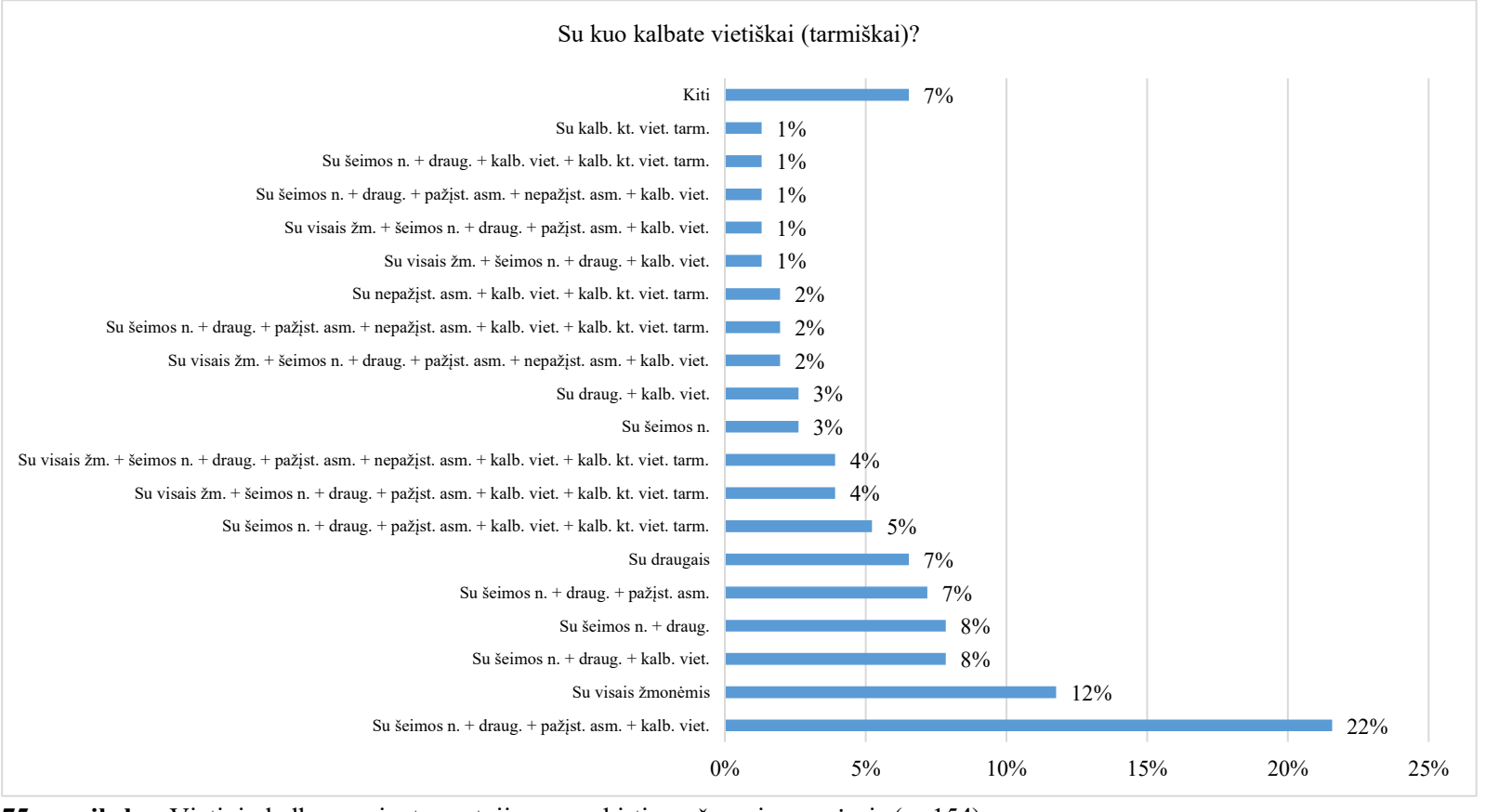

74 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas su skirtingais žmonėmis pagal tiriamuosius punktus (n=154)

Sugrupavus pasirinkimus, su kokiais žmonėmis paprastieji kalbos bendruomenės nariai nurodė kalbantys vietiškai, patvirtinama, kad jaunuoliams išlieka svarbi saugi tarminio varianto vartojimo su atitinkamais asmenimis aplinka per neformalumo, privatumo ir kalbinės bendruomenės matmenis: daugiausia respondentų – daugiau nei penktadalis – nurodė vietinį kalbos variantą vartojantys su šeimos nariais, draugais, pažįstamais asmenimis ir kalbančiaisiais vietiškai (žr. 75 pav.):

> 00:31:29 Kalbėtoja 7 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Irgi **su draugais ir šeima**, tai kažkaip paprasčiau kalbasi, bet jeigu, pavyzdžiui, išvažiuoju **kažkur į nepažįstamą erdvę, su vyresniais**, tai stengiuosi kalbėti **bendrąja kalba**. […]
>
> 00:32:03 Kalbėtoja 8 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): **Šeimos aplinkoj** tai nu kalbam tokia **tokia tarmiška labiau** gal ir, nu bet ten **mokykloje arba dar kažkur** nu **už namų ribų**, tai tada jau **bendrine kalba**.
>
> 00:12:39 Kalbėtoja 8 (Telšiai, jaun. k., mot.): Tai, manau, kad aš žemaitiškai kalbu, nes ypač **namuose labai daug žemaitiškai kalbu su močiute**, nes tiesiog įsijung iškart, ateinu į apačią pas močiutę ir labai stipriai žemaitiškai. Nu ne su močiute, su baba. [...] Bet **mokykloj labiau jau tiesiog bendrine**.
>
> 00:32:39 Kalbėtoja 10 (Plungė, jaun. k., mot.): [...] **Su žemaičiu žemaitiškai**. Kokioj **parduotuvėj**, tai **bendrine kalba**.

Panašios vietinio kalbos varianto vartojimo skirtinguose domenuose tendencijos atsiskleidžia ir anksčiau vykdytuose žemaičių nuostatų tyrimuose (plg. Lubienė, Pakalniškienė 2015; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020). Šių keturių žmonių grupių kombinacijos (įtraukiant skirtingas grupes ir jų skaičių, t. y. vieną ar kelias) pasirenkamos daugumos – 36 proc. – visų respondentų. Atkreiptinas dėmesys, kad tarp skirtingų pašnekovų grupių įtraukiami ir kitų tarminių variantų atstovai, su kuriais, kaip nurodo respondentai, bendraujama vietiškai – bendravimas vietiškai su šiais asmenimis išskiriamas apie penktadalio jaunuolių pasirinkimuose su skirtingų asmenų grupėmis. Kaip jau minėta, tai gali būti susiję su dvilypiu vietinio kalbos varianto prestižiškumu ir suvokiamu mažesniu tarminiu žymėtumu, kurį kaip neutralesnį tarmiškumo atžvilgiu (t. y. artimesnį bendrinei kalbai) nurodo Žemaitijos paribio jaunuoliai.

75 paveikslas. Vietinio kalbos varianto vartojimas su skirtingų žmonių grupėmis (n=154)

Pastebima, kad tam tikro kalbos varianto vartojimas skirtinguose domenuose implikuoja ir jo gyvybingumą, kurio pradinė stadija prasideda ir yra palaikoma izoliuotajame domene (Aliūkaitė, Valikonė 2012: 9–10), o plečiama į kitus rodo ir kalbos varianto išlikimo perspektyvas. Solidarumo domene galima pastebėti tas tikras kalbinių pasirinkimų madas, jame kuriama ir atskleidžiama tapatybė, o tai rodo ir vietinio kalbos varianto konkurencingumą lokalioje rinkoje (Aliūkaitė, Valikonė 2012: 9–10; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 80). Instrumentinis domenas dėl viešo ir oficialaus pobūdžio įprastai priskiriamas prestižinei kalbos formai (įprastai bendrinei kalbai), todėl vietinio kalbos varianto įtrauktis simbolizuotų konkurencingus šiame domene vartojamų kalbos variantų prestižo santykius. Apibendrinus kalbinio elgesio skirtingose situacijose su skirtingais (pagal santykį, pažįstamumą) ir skirtingo amžiaus pašnekovais duomenis, viešumo / privatumo, oficialumo / neoficialumo, vietos (gyvenamoji / kitos) skirtys yra svarbios pasirenkant vartoti vietinį kalbos variantą (plg. Aliūkaitė, Valikonė 2012; Lubienė, Pakalniškienė 2015). Toks mąstymo modelis ypač išryškėja diskusijose, kai izoliuotajam ir solidarumo domenams priskiriamas vietinis kalbos variantas, o instrumentiniam domenui (kurio aktualizacija jaunojo žemaičio aplinkoje dažniausiai yra mokykla), formalesnei, nepažįstamai aplinkai – bendrinė kalba:

> 00:29:21 Kalbėtoja 6 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Ir **naujose vietose** [aut. p. – kalba nevietiškai], nes nu kad labiau tave suprastų, tada bandai **bandai jau bendrinę kalbą**, o šiaip **savo prie artimųjų ar aplinkos savo, tai žem....** [aut. p. – nepabaigia žodžio], labiau ten **mišriai.**
>
> 00:32:03 Kalbėtoja 7 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): **Šeimos aplinkoj tai nu kalbam** tokia **tokia tarmiška labiau** gal ir**,** nu bet ten **mokykloje arba** dar kažkur nu **už namų ribų**, tai tada jau **bendrine kalba**.
>
> 00:12:30 Kalbėtoja 17 (Raseiniai, jaun. k., mot.): Iš asmeninės patirties galiu pasakyt taip, kad mes kaip tik tarmiškai kalbam, nes bent jau aš taip pati **mokykloje labiau kalbu bendrine lietuvių kalba**. Bet **grįžusi namo visai kitaip**, mes **daugiau žemaitiškai** kalbame.
>
> 00:09:08 Kalbėtoja 6 (Plungė, jaun. k., mot.): Aš tai **per pamokas bendrine**, bet kai esu **namie, tai visąlaik žemaitiškai**.

Kaip ir įprasta, izoliuotasis domenas laikomas palankiausiu vietiniam kalbos variantui vartoti, o tai rodo, kad jis išlieka gyvybingas. Izoliuotasis domenas yra skaidus visų kartų atžvilgiu (jaunoji karta – broliai, seserys, vidurinioji – tėvai, vyriausioji – seneliai), todėl, manytina, respondentai ir dėl šios priežasties nurodė vietiškai kalbantys su įvairaus amžiaus žmonėmis. Patys

jaunuoliai pripažįsta šeimos (senelių, tėvų) įtaką vietinio kalbos varianto mokėjimui ir vartojimui. Svarbus kalbinių pasirinkimų pamatas kuriamas šeimoje, kuri turi įtakos tiek kalbinei kompetencijai, tiek kalbinio elgesio (ne)sklaidai:

> 00:07:45 Kalbėtoja 8 (Telšiai, jaun. k., mot.): Pas manęs tėvai žemaitiškai kalb, nežinau, šiaip **mano mama mokytoja yra, bet vis tiek kažkaip namuose žemaitiškai šnekam**.

plg. su

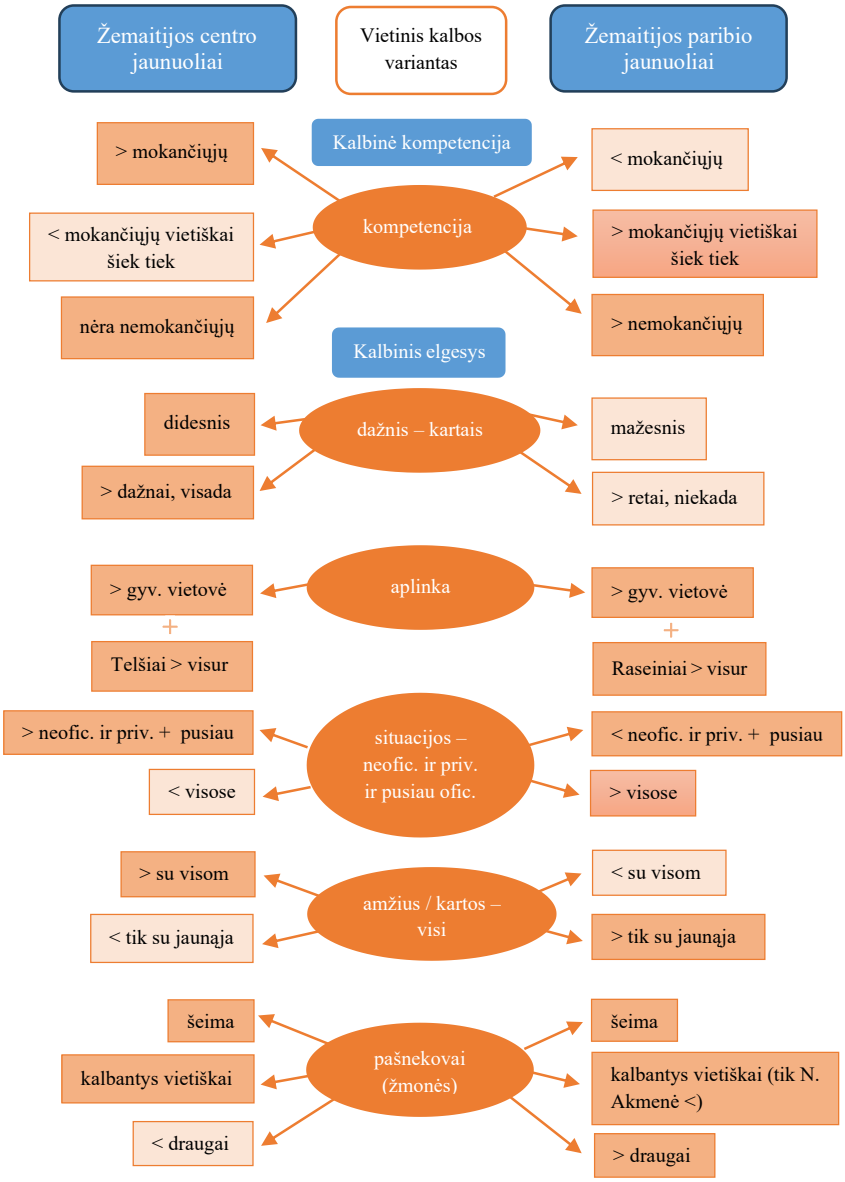
> 00:07:57 Kalbėtoja 10 (Telšiai, jaun. k., mot.): **Namuose nėra viskas grynai žemaitiškai kalbama.** Yra tiesiog kai kurie žodžiai, kurie išlend. Kadangi mano tėvai mokytojai yra, tai yra daugiau pripratę šnekėt bendrine kalba, tai nėra taip, kad būtų žemaičių kalbos daug.

> 00:08:04 Kalbėtojas (Telšiai, jaun. k., vyr.): **Seneliai tai jo, bet su tėvais daugiau bendrine kalba**. Tėvai dirb tokius darbus su žmonėm, tai reik bendrine kalbėt, tai bendrine kalb.

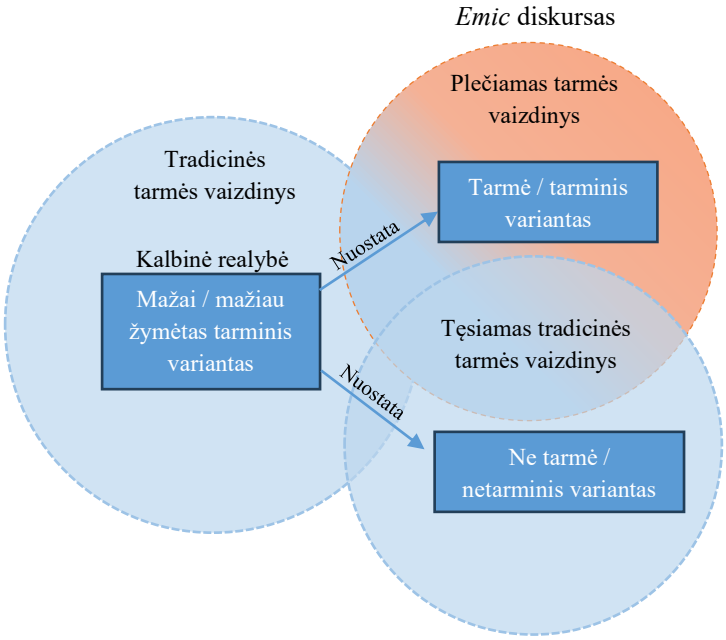
> 00:10:35 Kalbėtoja 3 (Plungė, jaun. k., mot.): [...] Nes **mano seneliai**, pas kuriuos irgi ten gan daug laiko leisdavau, tai jie **aukštaitiškai kalba, nes iš Aukštaitijos yra**, bet **tėvai**, jie **žemaitiškai kalba**, mano vyresnieji **broliai žemaitiškai išmoko**, bet **aš kažkaip nepagavau to** [aut. p. – neišmokau].

Taigi apibendrinus kalbinės kompetencijos ir kalbinio elgesio duomenis, galima formuoti ir apibendrintą prototipinį Žemaitijos paribio ir centro jaunuolių kalbinės kompetencijos ir kalbinio elgesio modelį (žr. 76 pav.).

Primintina, kad tarp Žemaitijos centro jaunuolių yra daugiau deklaruojančių, kad moka kalbėti vietiškai (tarmiškai) ir, įtraukus tarmiškumo matmenį, ne tik vidutiniškai, bet ir labai tarmiškai. Iš kitos pusės, tarp paribio jaunuolių yra daugiau deklaruojančių, kad nemoka vietinio kalbos varianto (arba deklaruojančių, kad nemoka, bet vartojančiųjų, tik to neatpažįstančių arba nepripažįstančių), tačiau tokia paprastojo kalbos bendruomenės nario pozicija rodo, kad vietinis kalbos variantas arba nebepriskiriamas prie tarmių, nes neatitinka tradicinės tarmės vaizdinio (tradicinės tarmės prototipo), arba suvokiamas kaip mažai tarmiškai žymėtas (žr. 77 pav.). Tai paaiškintų tradicinės tarmės vaizdinio tąsą ir išsilaikymą *emic* diskurse ir tam tikrais atvejais jau matomas jo transformacijas.

76 paveikslas. Apibendrintas prototipinis Žemaitijos paribio ir centro jaunuolių vietinio kalbos varianto kompetencijos ir kalbinio elgesio modelis

77 paveikslas. Vietinio tarminio varianto percepcija kaip tarmiško / netarmiško: tarmės vaizdinio tęsiniai

Iš deklaruojamų kalbinio elgesio duomenų Žemaitijos centro jaunuoliai vertintini kaip aktyvesni vietinio kalbos varianto vartotojai nei paribio jaunuoliai, tačiau įvertinus vietinio kalbos varianto vartojimo kontekstą galima daryti prielaidą apie tam tikrą galimą naujojo kalbos varianto – mažiau tarmiškai žymėto – vertės transformaciją, labiau atsiskleidžiančią per paribio jaunuolio portretą. Nors vietinis kalbos variantas daugiausia apribojamas gyvenamąja vietove, Telšiuose ir Raseiniuose daugiau respondentų nurodė vietiškai kalbantys ir visur. Kaip jau minėta, tai gali būti susiję ir su dialekto identitetu (Žemaitijos centro atveju), ir su suvokiamu mažesniu vietinio kalbos varianto tarminiu žymėtumu (Žemaitijos paribio atveju), leidžiančiu paprasčiau įsilieti į kitas kalbines bendruomenes. Pašnekovų amžius, atrodo, nėra svarbus veiksnys pasirinkti vartoti vietinį kalbos variantą, bet būtent daugiau Žemaitijos paribio nei centro jaunuolių nurodė vietiškai kalbantys tik su jaunąja karta, kas gali rodyti, kad pradedama atsiriboti nuo kitų kartų dėl kitokio – mažiau tarmiškai žymėto – kalbos varianto vartojimo. Tas pats pasakytina ir apie pašnekovų grupes: iš deklaruojamų vietinio kalbos varianto vartojimo duomenų galima teigti, kad jis gyvuoja ne tik izoliuotajame, bet ir solidarumo domenuose, o tai rodo plečiamas vietinio kalbos varianto vartojimo ribas ir tinkamumą vartoti ne tik šeimos aplinkoje. Solidarumo

domenas daugiau išskirtas paribio jaunuolių ir tai gali būti susijęsu kitų kalbinių bendruomenių priėmimu arba stigmatizavimu: nors Žemaitijos paribio jaunuoliai teigia išgirstantys komentarų apie tam tikras tarmines ypatybes jų kalboje, Žemaitijos centro respondentai teigė dėl jų jaučiantys stiprų stigmatizavimą. Tai, be abejo, gali būti susijęsu skirtingu centro ir paribio vietovių kalbos variantų tarminiu žymėtumu. Nepaisant šių skirtumų, jaunieji paribio žemaičiai teigia ne tik mokantys, bet ir vartojantys vietinius kalbos variantus, o tai rodo jų gyvybingumo atspindžius.

Naujųjų kalbos variantų vaizdiniai ir apskritai naujųjų kalbos variantų samprata įterpiama į anksčiau susiformavusią (ir toliau tebeformuojamą) kalbinių įsitikimų planetą (žr. Bounds, Gamer, Tamasi 2021), kurioje esti įsitvirtinusi ir tradicinių tarmių samprata su tradicinės dialektologijos diskurso atspindžiais (pavyzdžiui, NORM'o modelis kaip tarminio varianto atstovo prototipas, nykimo ideologija ir kt.), todėl manytina, kad tai veikia ir jaunųjų respondentų tapatybės, kalbinės kompetencijos, kalbinio elgesio vertinimą ir refleksiją.

5.5. Sąmoningosios nuostatos dėl vietinio kalbos varianto: sąsaja su kalbiniu elgesiu

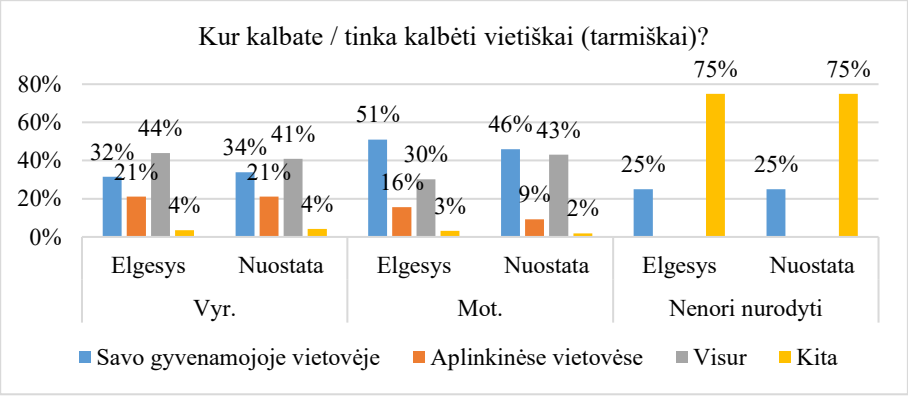
Siekiant įvertinti deklaruojamo kalbinio elgesio ir sąmoningųjų nuostatų sąsają, transformavus kalbinio elgesio klausimus, jaunųjų respondentų teirautasi apie tai, kur, su kuo, kokiose situacijose, jų nuomone, yra tinkama vartoti vietinį kalbos variantą.

Žemaičiai išsiskiria ir kaip aktyvūs tarmės vartotojai (įprastai neoficialioje aplinkoje, tačiau neretai neapsiribojant tik ja), ir kaip išreiškiantys palankias nuostatas tarmių atžvilgiu (žr. Kliukienė 2010; 2013; 2014; Kačiuškienė, Kruopienė 2012; Ramonienė 2013a; 2017; Pakalniškienė, Lubienė 2015; 2018; Vyniautaitė 2016; Mikašytė 2017; Zablockytė, Kačiuškienė 2017).

Naujausi lietuvių kalbos sociolingvistiniai tyrimai rodo, kad būtent jaunoji karta vis labiau išreiškia palankesnes nuostatas tarminių variantų atžvilgiu ir plečia jų vartojimo ribas, t. y. tarmę suvokia kaip tinkamą vartoti ne tik namų domene, bet ir tolerantiškiau vertina jos vartojimą pusiau viešoje bei viešoje sferose (Ramonienė 2022: 203). Kita vertus, nors sąsajų tarp nuostatų ir kalbinio elgesio gali būti ir remiantis nuostatomis būtų galima numatyti tam tikrus „bendrus sociolingvistinio elgesio modelius" (Ladegaard 2000: 230), tas ryšys labiau suvoktinas ne per priežastingumą, o koreliaciją, nes kalbinis elgesys gali būti susijęs ir su daugeliu kitų asmeninių, nuo tam

tikros situacijos priklausančių veiksnių (Ladegaard 2000: 228). Taigi nors kalbinės nuostatos negali būti sutapatinamos su kalbiniu elgesiu *de facto* ir tam tikrais kalbiniais pasirinkimais, visgi šie duomenys gali atskleisti kalbinės bendruomenės sociolingvistinę kompetenciją, vietinio kalbos varianto vertės atspindžius, kalbos varianto konkurencingumą (žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 85–87).

Vertinant deklaruojamo kalbinio elgesio ir nuostatų dėl vietinio kalbos varianto pasirinkimo skirtingose vietovėse per *savos / kitos* (t. y. aplinkinių) vietovės ribą duomenis, vyriškos lyties atstovų deklaruojamas kalbinis elgesys ir sąmoningosios nuostatos praktiškai sutampa, taip pat ir tų asmenų, kurie lyties nenorėjo nurodyti (žr. 78 pav.). Merginų atveju matyti tam tikrų skirtumų: daugiau nei pusė teigė kalbančios vietiškai savo gyvenamojoje vietovėje, o tai teigė esant tinkama daryti 5 proc. mažiau respondenčių. Kaip atsvara išreiškiant palankesnes nuostatas išsiskyrė 13 proc. daugiau respondenčių, teigusių, kad vietinį kalbos variantą tinkama vartoti visur, nors tokį kalbinį elgesį deklaravusiųjų būta 30 proc.

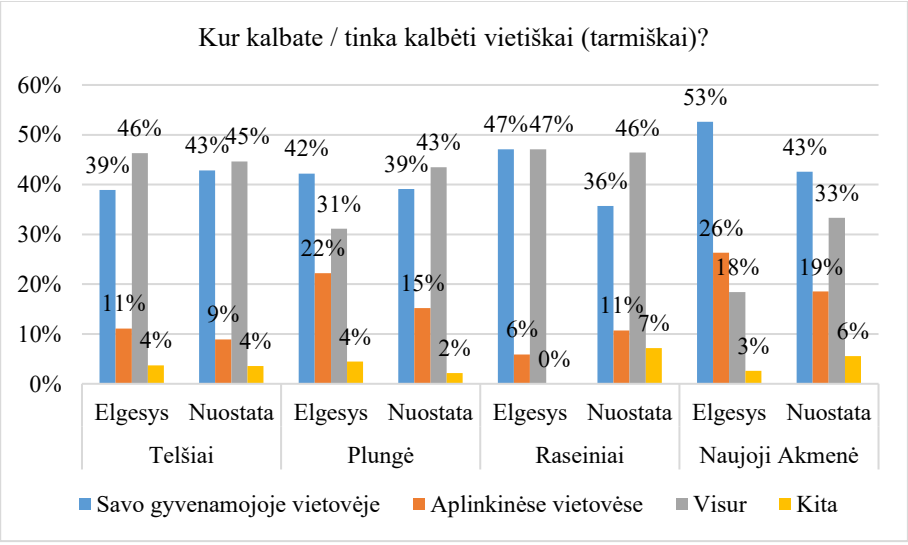

78 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos[100] dėl vietinio kalbos varianto vartojimo skirtingose vietovėse pagal lytį: savos ir kitų vietovių riba (elgesys n=154, nuostatos n=184)

Lyginant duomenis pagal miestus konstatuotina, kad Telšiuose deklaruojamas kalbinis elgesys ir sąmoningosios nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo aplinkinėse vietovėse ir visur beveik sutampa, o respondentų, nurodžiusių, kad tinka vietinį kalbos variantą vartoti gyvenamojoje vietovėje, yra 4 proc. daugiau (žr. 79 pav.). Plungės atveju

[100] Šiame ir kituose šio poskyrio paveiksluose kalbinis elgesys yra deklaruojamasis, o nuostatos – sąmoningosios.

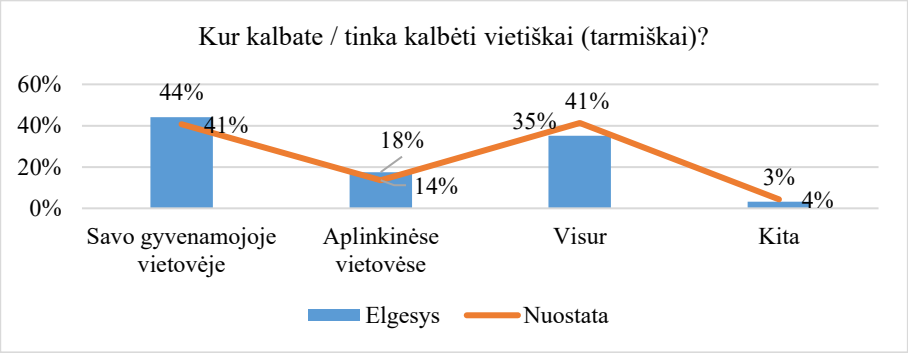
didesnis skirtumas tarp deklaruojamo kalbinio elgesio ir nuostatų matyti vertinant vietinio kalbos varianto vartojimą visur: nurodžiusiųjų, kad visur vartoja vietinį kalbos variantą, buvo 31 proc., o teigusiųjų, kad tinka tai daryti, – 43 proc. jaunuolių. Naujojoje Akmenėje matyti ta pati tendencija: nurodžiusiųjų, kad vietinį kalbos variantą vartoja visur, esti 18 proc., o kad tinka tai daryti nurodė 33 proc. naujaakmeniškių. Raseiniai išsiskiria tuo, kad nuostatos ir deklaruojamas kalbinis elgesys visur beveik sutampa, tačiau teigusiųjų, kad vietinį kalbos variantą tinka vartoti savo gyvenamojoje vietoje, yra mažiau (36 proc.) nei teigė tai darančių (47 proc.). Tai gali būti susiję su tuo, kad nuostatas išreiškė visi respondentai, o kalbinio elgesio atveju – tie, kurie teigė mokantys ir vartojantys vietinį kalbos variantą, ir tai galėjo lemti mažesnius įverčius. Iš kitos pusės, tai gali rodyti mažesnį palankumą vietiniam tarminiam variantui. Remiantis tokia įžvalga būtų galima daryti prielaidą, kad mažesnė dalis asmenų, išreiškusių palankias nuostatas vietinio tarminio varianto vartojimo atžvilgiu, rodo, jog vietinio tarminio varianto vertė gali mažėti, todėl šis kalbos variantas gali vis labiau trauktis iš vartosenos.

79 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo skirtingose vietovėse pagal tiriamuosius punktus: savos ir kitų vietovių riba (elgesys n=154, nuostatos n=184)

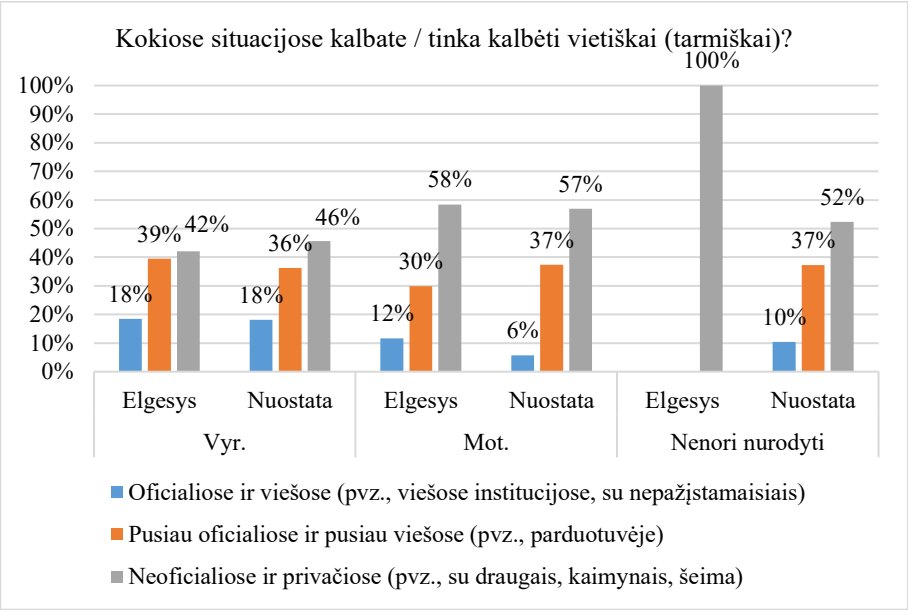
Apibendrinus visų respondentų deklaruojamo kalbinio elgesio ir sąmoningųjų nuostatų duomenis dėl vietinio kalbos varianto vartojimo savoje gimtinėje, aplinkinėse vietovėse ir visur, nepriklausomai nuo vietovės tipo,

matyti ta pati išryškėjusi tendencija: respondentai dėl kalbos varianto tinkamumo vartoti visur yra palankesni nuostatų lygmeniu (žr. 80 pav.). Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio tarminio varianto vartojimo savoje gyvenamojoje vietovėje skiriasi vos 3 proc. kalbinio elgesio naudai, o dėl vartojimo aplinkinėse vietovėse – atvirkščiai: skiriasi 4 proc.

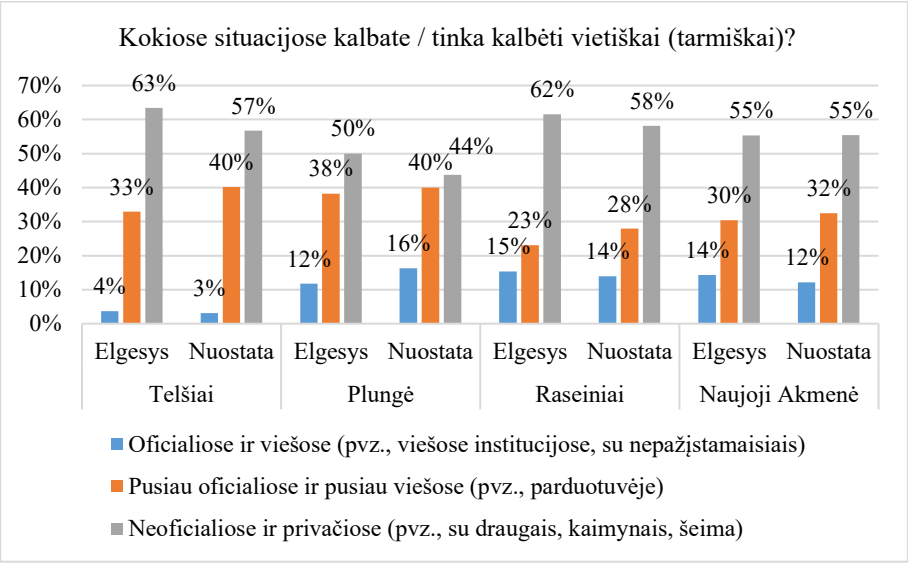
80 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo skirtingose vietovėse: savos ir kitų vietovių riba (elgesys n=154, nuostatos n=184)

Vertinant vietinio kalbos varianto tinkamumą skirtingose kalbinėse situacijose, įtraukus oficialumo, viešumo ir neoficialumo, privatumo ribas, deklaruojamo kalbinio elgesio ir nuostatų atitiktis pagal lytį matyti daugeliu atvejų (žr. 81 pav.). Tiek vaikinų, tiek merginų kalbinio elgesio ir nuostatų lygmenyse išsiskiria pusiau oficialios ir pusiau viešos situacijos, kuriose daugiau vyriškos lyties atstovų teigė vartojantys vietinį kalbos variantą ir mažiau pritariantys tokiam kalbiniam elgesiui (skirtumas – 4 proc.), o merginos – atvirkščiai: daugiau teigė, kad vietinį kalbos variantą vartoti tinka, bet mažiau teigė jį vartojančios (skirtumas – 7 proc.). Taip pat mažiau merginų pritarė vietinio kalbos varianto vartojimui oficialiose ir viešose situacijose (6 proc.), bet daugiau teigė jį vartojančios (12 proc.). Nenorėjusieji nurodyti savo lyties teigė vartojantys vietinį tarminį variantą tik neoficialiose ir privačiose kalbinėse situacijose, tačiau nuostatų lygmeniu būta pritariančių vietinio tarminio varianto vartojimui ir oficialiose (10 proc.), ir pusiau oficialiose situacijose (37 proc.).

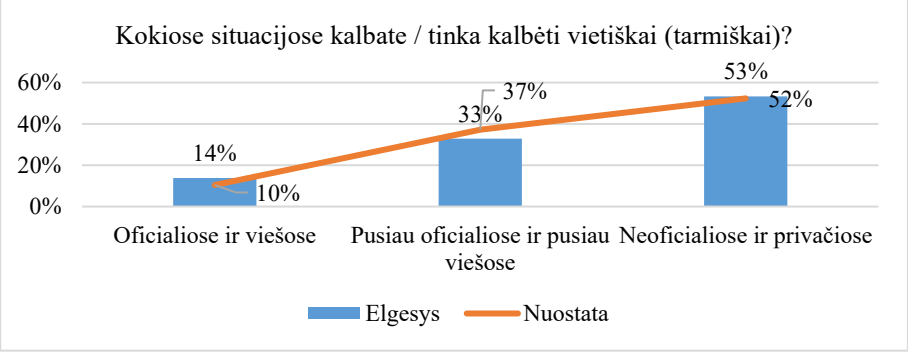
81 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo skirtingose kalbinėse situacijose pagal lytį: (ne)oficialumo ir viešumo / privatumo ribos (elgesys n=154, nuostatos n=184)

Lyginant duomenis pagal miestus išryškėja, kad Naujosios Akmenės respondentų deklaruojamas kalbinis elgesys ir nuostatos sutampa, o kituose miestuose esama tam tikrų neatitikimų (žr. 82 pav.). Telšiuose esama daugiau respondentų, teigiančių, kad vietinis kalbos variantas tinkamas vartoti pusiau viešose ir pusiau oficialiose situacijoje nei teigusių, kad jį vartoja (skirtumas – 7 proc.) ir, atvirkščiai, mažiau pritariančių vietinio kalbos varianto vartojimui neoficialiose ir privačiose situacijose, palyginti su deklaruojamu kalbiniu elgesiu. Plungės atveju daugiau jaunuolių išreiškė palankias nuostatas dėl vietinio kalbos varianto vartojimo oficialiose ir viešose situacijose (skirtumas – 4 proc.), taip pat pusiau oficialiose ir pusiau viešose (skirtumas – 2 proc.), palyginti su kalbinio elgesio duomenimis, ir, kaip ir tarp telšiškių, būta mažiau respondentų, pritariančių vietinio kalbos varianto vartojimui neoficialiose ir privačiose situacijose, palyginti su kalbiniu elgesiu. Raseiniškių nuostatų ir kalbinio elgesio duomenys praktiškai sutampa vertinant oficialias ir viešas situacijas (skirtumas – 1 proc.), o likusių situacijų kalbinio elgesio ir nuostatų duomenų tendencijos sutampa su plungiškių atveju.

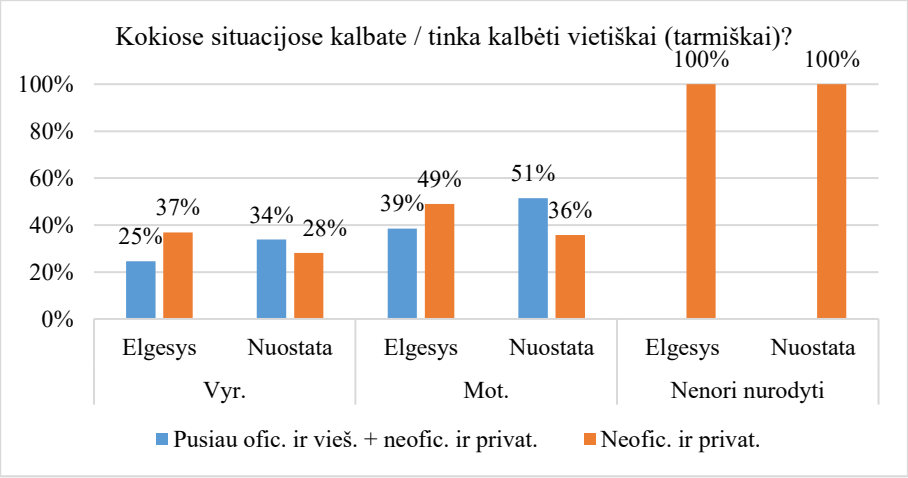
82 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo skirtingose kalbinėse situacijose pagal tiriamuosius punktus: (ne)oficialumo ir viešumo / privatumo ribos (elgesys n=154, nuostatos n=184)

Apibendrinus visų respondentų duomenis matyti, kad jaunuolių deklaruojamas kalbinis elgesys koreliuoja su tiesiogiai išreikštomis nuostatomis (žr. 83 pav.). Oficialių ir viešų situacijų atveju esti daugiau teigusiųjų, kad vartoja vietinį kalbos variantą (14 proc.) nei palaikančiųjų tokį kalbinį elgesį, o pusiau oficialiose ir pusiau viešose situacijose – atvirkščiai: daugiau palaikančiųjų (37 proc.) nei deklaruojančiųjų, kad vartoja vietinį kalbos variantą.

83 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo skirtingose kalbinėse situacijose: (ne)oficialumo ir viešumo / privatumo ribos (elgesys n=154, nuostatos n=184)

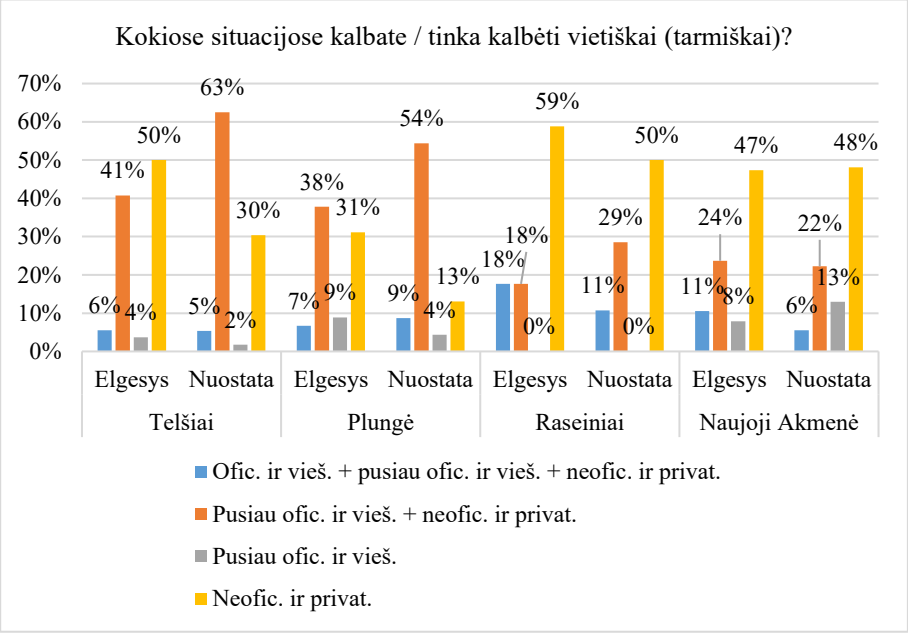
Vertinant kartu žymėtų kalbinių situacijų duomenis pabrėžtina, kad labiausiai išryškėjo pusiau oficialių ir viešų bei neoficialių ir privačių kalbinių situacijų jungtis bei neoficialus ir privatus diskursas kaip atskiras (kt. kombinacijas / jungtis pagal lytį ir tiriamuosius punktus žr. 4 priede). Lyginant duomenis pagal lytį, atkreiptinas dėmesys į tai, kad minėtų dviejų kalbinių situacijų jungties atveju daugiau ir vaikinų, ir merginų išreiškė palankias nuostatas nei jas atsiskleidė deklaruotu kalbiniu elgesiu: 25 proc. vyriškos lyties atstovų teigia vartojantys vietinį tarminį variantą, o 34 proc. tam pritaria, merginų atveju 39 proc. teigia vartojančios, o 51 proc. – tokiam kalbiniam elgesiui pritariančios (žr. 84 pav.). Tik neoficialių ir privačių kalbinių situacijų, kurios laikytinos įprasta tarminių variantų terpe, atveju, matyti atvirkštinė tendencija – elgesys palankesnis nei nuostatos (konkrečius duomenis žr. 84 pav.). Be to, didesnis elgesio ir nuostatų neatitikimas matyti tarp merginų (12–13 proc.) nei tarp vaikinų (9 proc.). Nenurodžiusiųjų lyties respondentų deklaruojamas kalbinis elgesys ir sąmoningosios nuostatos sutampa.

84 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo skirtingose domenų grupėse pagal lytį: (ne)oficialumo ir viešumo / privatumo ribos (elgesys n=154, nuostatos n=184)

Žvelgiant į duomenis pagal miestus atsiskleidžia ta pati tendencija vertinant pusiau oficialių ir pusiau viešų bei neoficialių ir privačių situacijų jungtį – būta daugiau išreiškusiųjų palankias nuostatas nei deklaravusiųjų vietinio tarminio varianto vartojimą. Ryškiausias skirtumas tarp nuostatų ir kalbinio elgesio atsiskleidžia tarp telšiškių ir plungiškių. Išsiskiria tik Naujosios Akmenės jaunuoliai, tarp kurių buvo daugiau teigiančiųjų, kad

vartoja vietinį kalbos variantą minėtose kalbinėse situacijose (24 proc.) nei tam pritariančiųjų (22 proc.) (žr. 85 pav.). Neoficialiose ir privačiose kalbinėse situacijose išryškėja atvirkščia tendencija: nurodžiusiųjų, kad vartoja vietinį kalbos variantą yra daugiau nei teigusiųjų, kad tinka jį vartoti. Didžiausias nuostatų ir kalbinio elgesio skirtumas išryškėja tarp telšiškių ir plungiškių. Žemaitijos paribio punktuose elgesys ir nuostatos beveik atitinka: tarp raseiniškių būta šiek tiek daugiau nurodžiusiųjų, kad vietinį kalbos variantą vartoja, nei tam pritariančiųjų, o Naujosios Akmenės atveju skirtumas tik 1 proc., bet vėlgi santykis tarp elgesio ir nuostatų yra atvirkščias.

85 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo skirtingose domenų grupėse pagal tiriamuosius punktus: (ne)oficialumo ir viešumo / privatumo ribos (elgesys n=154, nuostatos n=184)

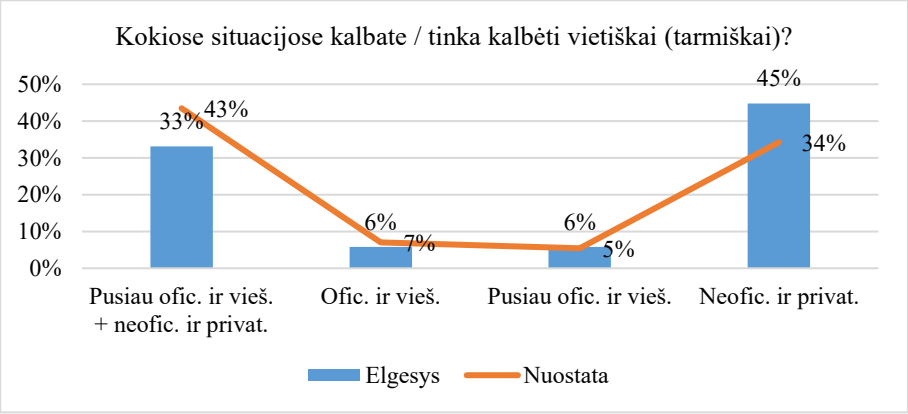
Žemaitijos centro punktų dideli ir paribio maži skirtumai tarp deklaruojamo kalbinio elgesio ir sąmoningųjų nuostatų rodo, kad pastarųjų tiriamųjų nuostatos ir elgesys atitinka labiau nei centro punktų atstovų. Neoficialių kalbinių situacijų atveju paribio punktų jaunuoliai atspindi įprastinius sociolingvistinių tyrimų rezultatus, kad tarmė suvokiama kaip tinkanti izoliuotajam domenui, privačiam vartojimui. Paribio žemaičių atveju nuostata atitinka deklaruojamą elgesį. Žemaitijos centro punktuose tarminio varianto domenai plečiami ir tarminis variantas nurodomas kaip aktyviai vartojamas ne tik privačiame, bet ir pusiau oficialiame, pusiau viešame

diskurse. Taigi nors nuostatų lygmeniu matyti mažiau palankiai nusiteikusių dėl vietinio kalbos varianto vartojimo tik privačiajame diskurse, taip yra todėl, kad tokia nuostata plečiama papildoma domeno dedamąja, taip atskleidžiant suvokiamą didesnę varianto vertę, funkcionalumą. Paribio punktų atveju elgesio ir nuostatų duomenų vertinimas kartu rodo, kad vietiniai jaunuoliai yra linkę tarminį variantą labiau apriboti privačiąja erdve, nors teigiamas nuostatas dėl domenų plėtros išreiškė kiek daugiau nei jas realizuojančiųjų kalbiniu elgesiu (žr. 11 lentelę).

11 lentelė. Nuostatų ir kalbinio elgesio santykio schema

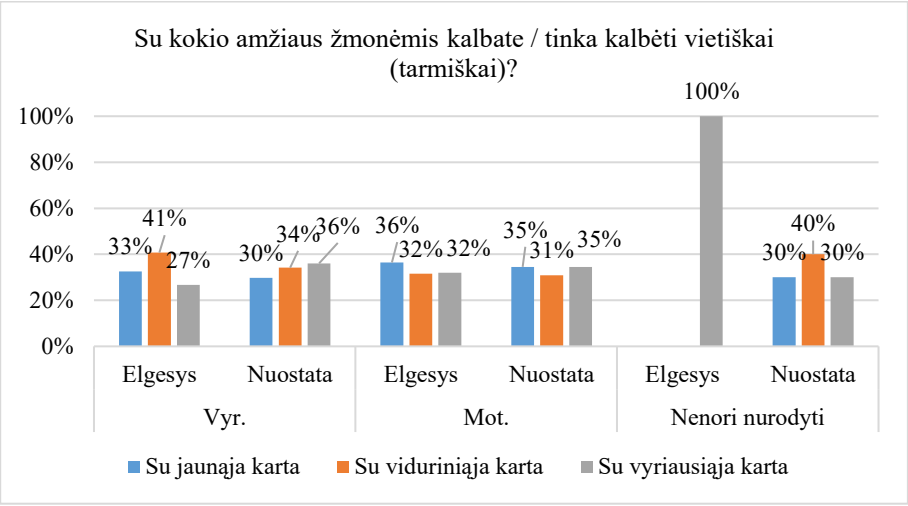
	Žemaitijos paribio miestai	Žemaitijos centro miestai
Neofic. situacijos	elgesys = nuostata	**elgesys** > nuostata
Neofic. + pusiau ofic. situacijos	elgesys < **nuostata**	elgesys < **nuostata**

Taigi apibendrintai galima teigti, kad neoficialių ir privačių situacijų atveju patvirtinama ir kituose tyrimuose matoma tendencija, kad būtent jose tarminis variantas vartojamas labiausiai. Nors vietinio kalbos varianto vartojimui šiose situacijose pritariančiųjų yra mažiau, tai nereiškia, kad tarminis variantas iš jų traukiasi – manytina, kad nuostatų lygmeniu tarminio varianto domenai plečiami, t. y. jie [variantai] suvokiami kaip tinkami vartoti ne tik neoficialiose ir privačiose situacijose, bet ir pusiau oficialiose ir pusiau viešose. Oficialios ir viešos situacijos tiek kalbinio elgesio, tiek nuostatų lygmeniu mažos dalies (6–7 proc.) respondentų suvokiamos kaip tokios, kuriose vartojamas tarminis variantas / tinkama vartoti tarminį variantą (žr. 86 pav.).

86 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo skirtingose domenų grupėse (elgesys n=154, nuostatos n=184)

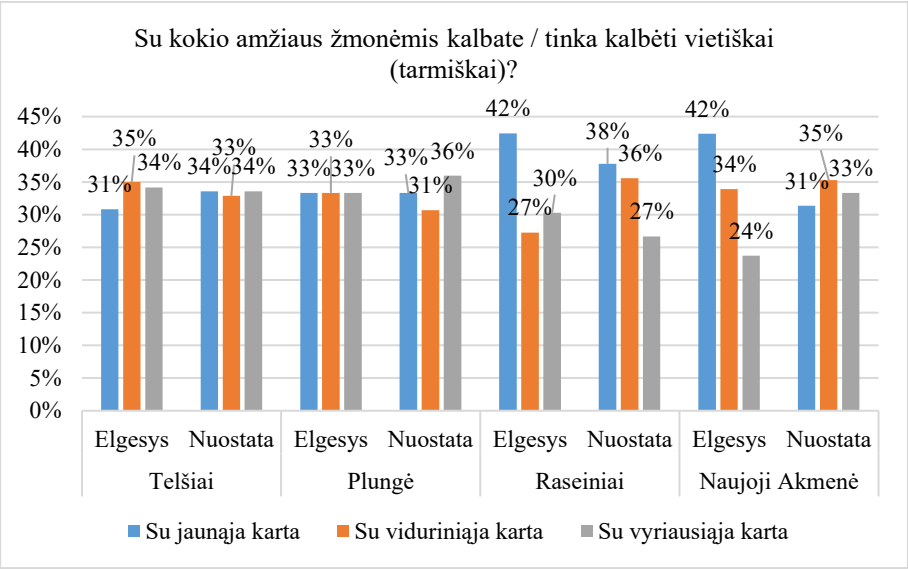
Kalbinis elgesys ir nuostata dėl vietinio kalbos varianto vartojimo su skirtingų kartų atstovais merginų atveju sutampa, o vaikinų – šiek tiek skiriasi: teigusiųjų, kad vietiškai kalba su viduriniąja karta, yra kiek daugiau (7 proc.) nei manančių, kad toks kalbinis elgesys tinkamas, o teigusių, kad su vyriausiąja karta kalba vietiniu tarminiu variantu, – mažiau (9 proc.) (žr. 87 pav.) nei manančių, kad tinka vietinį tarminį variantą vartoti su viduriniosios kartos atstovais. Lyties nenurodę moksleiviai teigia vartojantys vietinį kalbos variantą tik su vyriausiąja karta, tačiau mano, kad tinkama šį kalbos variantą vartoti su visų kartų atstovais.

87 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo su skirtingo amžiaus žmonėmis pagal lytį: kartos riba (elgesys n=154, nuostatos n=184)

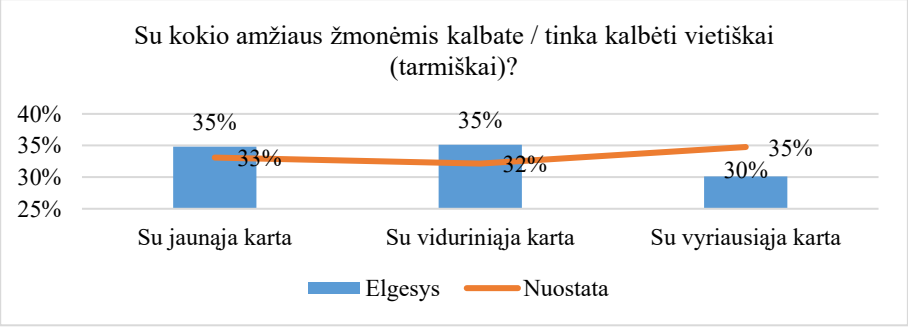
Lyginant duomenis pagal miestą matyti, kad Telšių ir Plungės gyventojų deklaruojamas kalbinis elgesys ir sąmoningosios nuostatos sutampa, o paribio punktų atveju yra ryškesnių disproporcijų (žr. 88 pav.). Tarp Naujosios Akmenės jaunuolių būt daugiau teigusių, kad vartoja vietinį kalbos variantą su bendraamžiais (42 proc.) nei manančių, kad tinka tai daryti (31 proc.). Tarp raseiniškių matyti ta pati tendencija, tik skirtumas mažesnis (4 proc.). Tarp pastarųjų taip pat buvo mažiau teigusiųjų, kad bendraudami su viduriniąja karta vartoja vietinį tarminį variantą (27 proc.), o pritarančiųjų – 9 proc. daugiau. Naujosios Akmenės atveju deklaruojamas kalbinis elgesys ir nuostatos sutampa. Su vyriausiąja karta Žemaitijos paribio atstovų kalbinio elgesio ir nuostatų disproporcijos skiriasi: tarp raseiniškių yra daugiau teigusiųjų, kad vartoja vietinį tarminį variantą (30 proc.) nei tam pritarančiųjų

(27 proc.), o tarp naujaakmeniškių atvirkščiai – mažiau teigusiųjų, kad vartoja (24 proc.), nei tam pritarančiųjų (33 proc.).

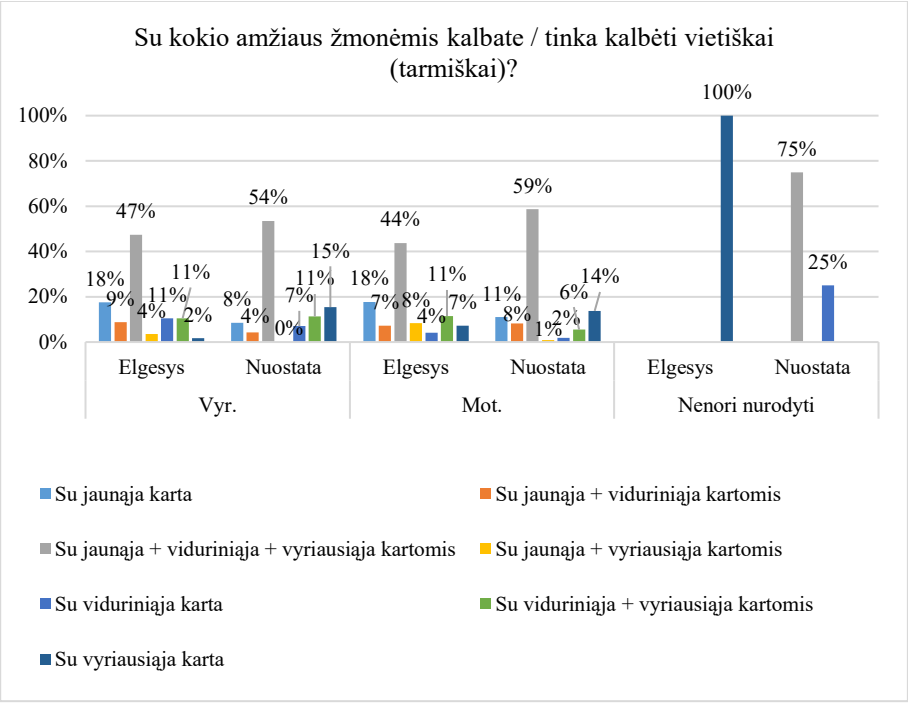
88 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo su skirtingo amžiaus žmonėmis pagal tiriamuosius punktus: kartos riba (elgesys n=154, nuostatos n=184)

Apibendrinus visus duomenis matyti, kad teigusiųjų, jog su vyriausiąja karta bendrauti vietiniu kalbos variantu tinka, yra daugiau nei šią nuostatą realizuojančiųjų kalbiniu elgesiu, o su jaunąja ir viduriniąja kartomis – šiek tiek daugiau respondentų nurodė, kad bendrauja vietiškai, nei tam buvo pritariančiųjų, tačiau skirtumas nėra didelis – 2–3 proc. (žr. 89 pav.).

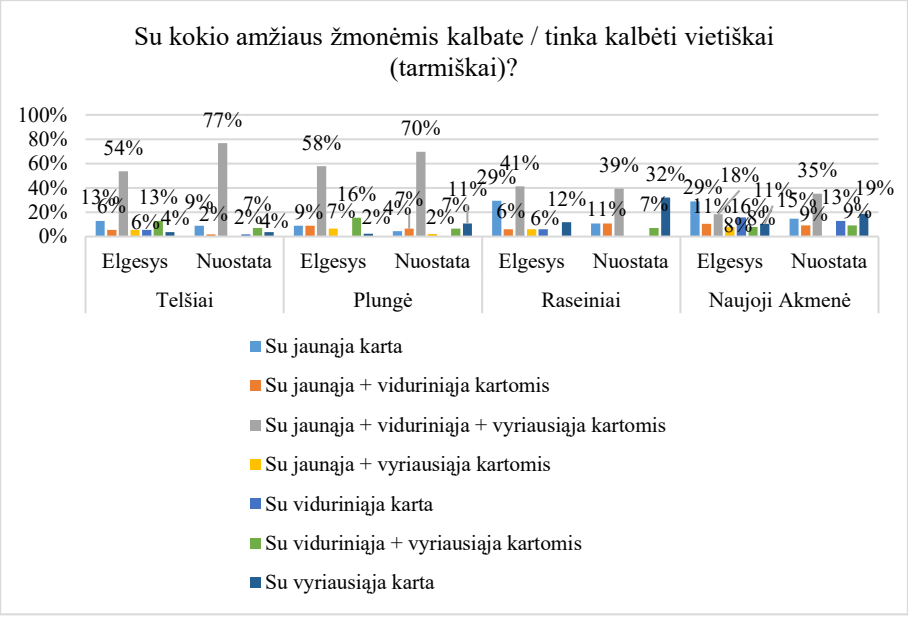
89 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo su skirtingo amžiaus žmonėmis: kartos riba (elgesys n=154, nuostatos n=184)

Sugrupavus kalbinio elgesio ir nuostatų duomenis pagal respondentų pasirinktas kartas kartu matyti, kad daugiausia respondentų teigė ir vartojantys vietinį tarminį variantą su visų kartų atstovais, ir didžioji dauguma teigė tam pritariantys. Lyginant duomenis pagal lytį išryškėja, kad daugiau ir vyriškos, ir moteriškos lyties atstovų nurodė pritariantys vietinio kalbos varianto vartojimui su visų kartų atstovais, tačiau kiek mažiau teigė jį vartojantys patys: palyginus su deklaruojamo kalbinio elgesio duomenimis, 7 proc. mažiau vaikinų ir 15 proc. mažiau merginų (žr. 90 pav.). Nors kitų kartų kombinacijos pasirinktos labai mažos dalies respondentų, paminėtina, kad daugiau vaikinų teigia bendraujantys su jaunąja karta vietiniu tarminiu variantu, bet 10 proc. mažiau tam pritariantys. Merginų atveju matyti ta pati tendencija, tačiau skirtumas šiek tiek mažesnis – 7 proc. Refleksijos dėl vietinio varianto tinkamumo bendrauti su vyriausiąja karta ir pačių deklaruojamo bendravimo su šia karta duomenys, palyginti tik su jaunąja, yra priešingi: tokiam kalbiniam elgesiui pritarė 15 proc. vyriškos lyties atstovų, o tik su vyriausiąja karta bendraujančių vietiniu tarminiu variantu nurodė esančių tik 2 proc.; merginų atveju skirtumas mažesnis – 7 proc.

90 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo su skirtingo amžiaus žmonėmis grupėse pagal lytį (elgesys n=154, nuostatos n=184)

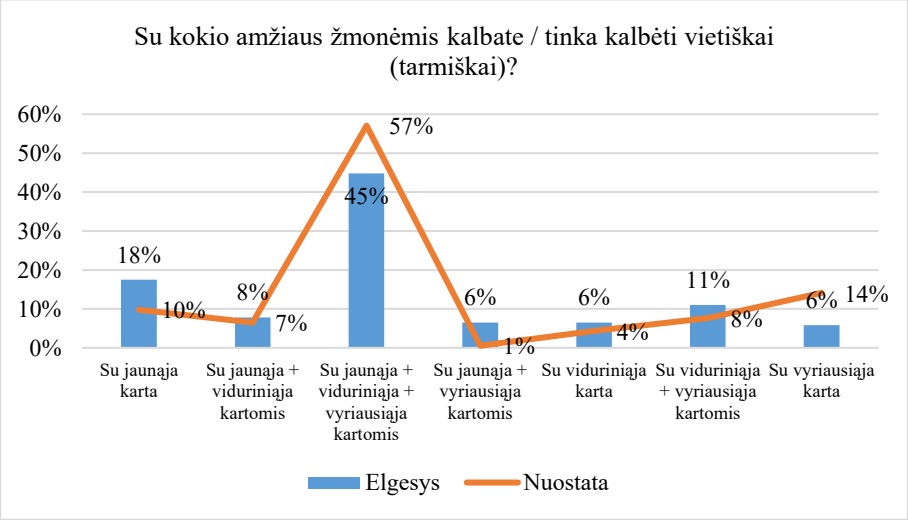
Lyginant duomenis pagal miestus, vėl matyti didesnė kalbinio elgesio ir nuostatų disproporcija tarp Žemaitijos centro miestų. Tendencija ta pati – telšiškių ir plungiškių nuostatos dėl vietinio tarminio varianto vartojimo su visų kartų atstovais palankesnės nei jų deklaruotas kalbinis elgesys – Telšių atveju skirtumas 23 proc., o Plungės – 12 proc., – tačiau elgesys išsiskaido nurodant ir tik jaunąją kartą arba viduriniąją ir vyriausiąją kartas kartu (žr. 91 pav.). Raseiniškių kalbinis elgesys ir nuostatos dėl visų kartų beveik sutampa (skirtumas elgesio naudai – 2 proc.), tačiau beveik trečdalio respondentų nurodyta, kad vietinis kalbos variantas vartojamas tik su jaunąja karta, nors nuostatų lygmeniu tokį kalbinį elgesį laiko tinkamu 11 proc. respondentų. Naujaakmeniškiai būtent jaunosios kartos atstovus nurodo kaip pagrindinius pašnekovus pagal amžių vartojant vietinį tarminį variantą (29 proc.), o tam pritariančių yra beveik trečdaliu mažiau. Su visų kartų atstovais vietiniu kalbos variantu teigė bendraujantys 18 proc., o tokio varianto pasirinkimui pritarančias nuostatas išreiškė 35 proc. tiriamųjų, tik su viduriniąja karta bendraujančių – 18 proc., o tam pritariančių – 13 proc.

91 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo su skirtingo amžiaus žmonėmis grupėse pagal tiriamuosius punktus (elgesys n=154, nuostatos n=184)

Apibendrinus visus duomenis pagal varianto adresatų kartas, galima teigti, kad beveik pusė respondentų teigė su visų kartų tiriamaisiais vartojantys

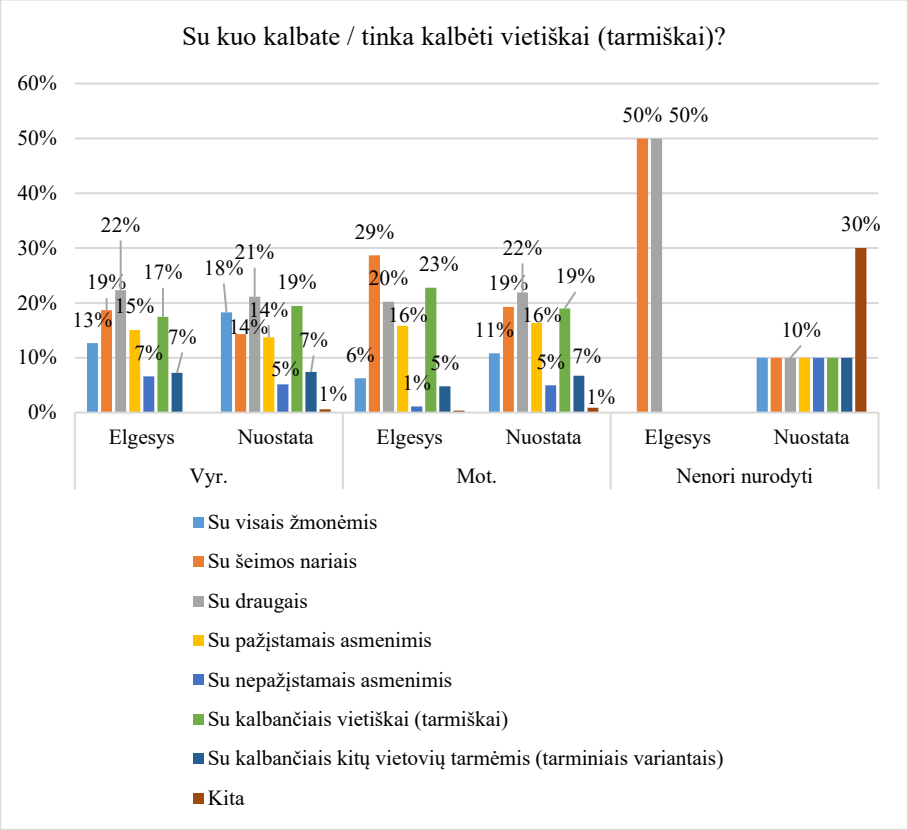
vietinį tarminį variantą (kalbinio elgesio refleksija), o tokio varianto parinkimui nuostatų lygmeniu pritariančių būta 12 proc. daugiau (žr. 92 pav.). Šiokios tokios deklaruojamo kalbinio elgesio ir nuostatų rokiruotės dėl jaunosios kartos ir vyriausiosios kartos rodo stereotipo, kad tarminis variantas labiausiai tinkamas vartoti su vyresnio amžiaus žmonėmis, netvarumą. Jaunosios kartos atveju yra daugiau nurodžiusiųjų, kad vartoja vietinį kalbos variantą (18 proc.), nei tam pritariančiųjų, o vyriausiosios kartos atveju atvirkščiai – daugiau pritariančių vietinio tarminio varianto vartojimui (14 proc.), nei teigusiųjų, kad tarminį variantą su jais vartoja (6 proc.).

92 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo su skirtingo amžiaus žmonėmis grupėse (elgesys n=154, nuostatos n=184)

Įtraukus santykio su asmenimis, su kuriais respondentai teigia kalbą vietiškai ir išreiškia nuostatas dėl tinkamumo kalbėti vietiniu tarminiu variantu, ribą per *artima, pažįstama / svetima, nepažįstama* skirtis, matyti, kad priklausomai nuo tiriamųjų lyties skiriasi tiek deklaruojamas kalbinis elgesys, tiek kalbinės nuostatos. Vertinant visus jaunuolius kartu apskritai, daugiau vaikinų (13 proc.) nei merginų (6 proc.) teigė vartojantys vietinį tarminį variantą, tačiau būta daugiau abiejų lyčių respondentų, išreiškusių palankias nuostatas dėl šio varianto parinkimo (atitinkamai 18 ir 11 proc.) (žr. 93 pav.). Tarp vaikinų būta daugiausia nurodžiusiųjų, kad tarminį variantą vartoja su draugais (22 proc.) ir šeimos nariais (19 proc.), merginų – taip pat, tik jų atveju kaip vietinio varianto adresatai šeimos nariai nurodyti didesnės dalies respondenčių (29 proc.) nei draugai (16 proc.). Nuostatų lygmeniu vaikinų

kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto sutampa, kai draugai išskiriami kaip pašnekovai, o šeimos narių atveju palankias nuostatas išreiškusiųjų būta mažiau nei jas realizuojančių kalbiniu elgesiu. Kita vertus, merginų, pritariančių vietinio tarminio varianto vartojimui su šeimos nariais būta mažiau (19 proc.) nei deklaravusių tokį kalbinį elgesį, o su draugais – atvirkščiai: merginos deklaravo rečiau, kad pačios tarmiškai kalba su draugais, tačiau vietinio varianto tinkamumui bendrauti su draugais pritarė dažniau. Nenorėjusių nurodyti lyties respondentų kalbinės nuostatos skaidesnės, palyginus su deklaruojamu kalbiniu elgesiu.

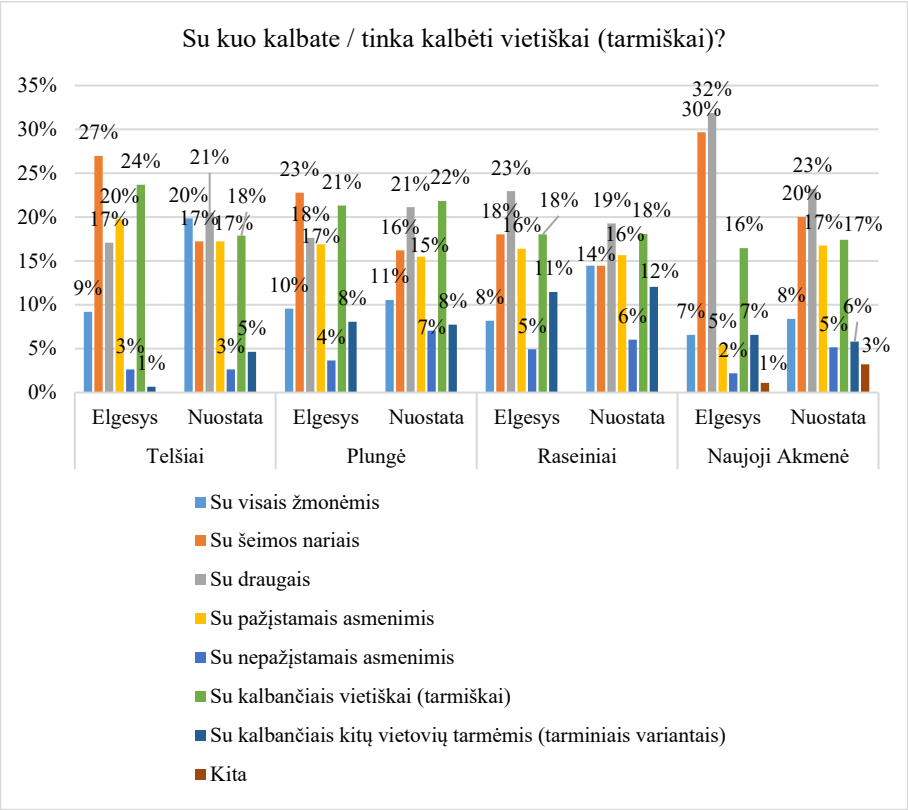
93 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo su skirtingais žmonėmis pagal lytį (elgesys n=154, nuostatos n=184)

Lyginant duomenis pagal miestus, su visais žmonėmis bendravimą vietiniu tarminiu variantu teigė laikantys tinkamu daugiau tiriamųjų nei atsiskleidė savo pačių kalbinio elgesio refleksijomis. Didžiausias atotrūkis

tarp nuostatų ir deklaruojamo kalbinio elgesio matyti Telšiuose (skirtumas – 11 proc.), o beveik tokio atotrūkio nėra – Plungėje ir Naujojoje Akmenėje (vos 1 proc.) (žr. 94 pav.). Kiekviename mieste išryškėjo tendencija, kad vietinis tarminis variantas su šeimos nariais vartojamas didesnės dalies respondentų, nuostata dėl tokio varianto tinkamumo komunikacijai su šeimos nariais yra griežtesnė – pritaria mažiau tiriamųjų. Žemaitijos centro miestuose pačių kalbinio elgesio refleksijos ir vietinio varianto tinkamumo pripažinimo bendrauti su draugais duomenys šiek tiek išsiskiria: yra 3–4 proc. jaunuolių, pritariančių vietinio kalbos varianto vartojimui, daugiau nei tokią nuostatą palaikančių savo pačių kalbiniu elgesiu. Žemaitijos paribiuose – atvirkščiai: daugiau yra teigusiųjų, kad vartoja vietinį tarminį variantą su draugais nei tam pritariančių. Raseiniuose kalbinio elgesio ir nuostatų skirtumas yra 4 proc., o Naujojoje Akmenėje jis didesnis – 9 proc.

Įtraukus asmenų (ne)pažįstamumo kriterijų tyrime išryškėja tokios tendencijos: teigiančių, kad kalba tarmiškai su pažįstamaisiais Žemaitijos centro miestuose yra 2–3 proc. daugiau nei tokį elgesį palaikančiųjų. Raseiniuose nuostatos ir kalbinis elgesys sutampa, o Naujojoje Akmenėje, palyginti su Telšiais ir Plunge, išryškėjo atvirkščia tendencija: tik 2 proc. jaunuolių teigė bendraujantys su vietiniais tarmiškai, o 17 proc. nurodė tokiam kalbiniam elgesiui pritariantys. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl nepažįstamų asmenų Telšiuose atitinka, Plungėje palankias nuostatas išreiškusiųjų yra 3 proc. daugiau, palyginti su kalbiniu elgesiu, Naujojoje Akmenėje tiek pat, Raseiniuose – 1 proc.

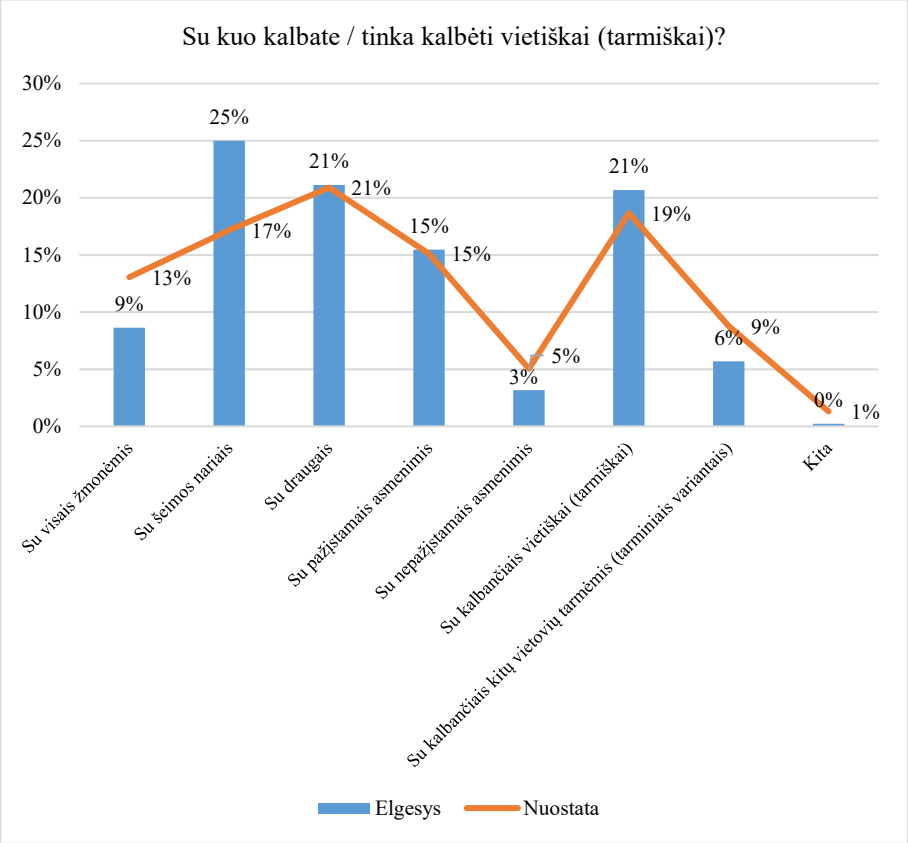
Iš tyrimo paaiškėjo, kad pagal pašnekovų vietiškumo matmenį tiriamieji deklaruojamu kalbiniu elgesiu ir nuostatomis dėl tokio elgesio taip pat šiek tiek išsiskiria. 24 proc. telšiškių teigė vartojantys vietinį tarminį variantą su kalbančiaisiais vietiškai, o tam pritariančių būta 6 proc. mažiau. Plungiškių, raseiniškių ir naujaakmeniškių kalbinis elgesys ir nuostatos praktiškai sutampa. Su kalbančiaisiais kitų vietovių tarminiais variantais savąjį teigė vartojanti nedidelė dalis respondentų: telšiškių – 1 proc., o tam pritariančių – 5 proc., plungiškių nuostatos ir kalbinis elgesys atitinka (8 proc.). Paribio punktuose raseiniškiai išsiskiria kaip palankiausi tiek nuostatų lygmeniu (12 proc.), tiek kalbiniu elgesiu (11 proc.), vertinant deklaruojamo vietinio kalbos varianto su kitų tarminių variantų atstovais vartojimą, naujaakmeniškių – procentiškai beveik perpus mažiau. Tai, kaip minėta, gali būti siejama su vietinio varianto pereigiška (link bendrinės kalbos) tapatybe.

94 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo su skirtingais žmonėmis pagal tiriamuosius punktus (elgesys n=154, nuostatos n=184)

Apibendrintai vertinant visų respondentų kalbinio elgesio ir nuostatų duomenis dėl skirtingų pašnekovų matyti, kad daugiausia respondentų, t. y. ketvirtadalis, teigė vartojantys vietinį kalbos variantą su šeimos nariais, tačiau 8 proc. mažiau jaunuolių teigė tokį kalbinį elgesį laikantys tinkamu (žr. 95 pav.). Kitas svarbus matmuo vietiniam tarminiam variantui vartoti – vietiškumas: kiek daugiau nei penktadalis jaunųjų žemaičių teigė kalbantys tarmiškai su vartojančiaisiais vietinį tarminį variantą ir 2 proc. mažiau teigė tam pritariantys. Kiek daugiau nei penktadalis respondentų pripažino, kad vietiškai kalba su draugais ir toks kalbinis elgesys sutampa su išreikšta palankia nuostata. Toks pat nuostatų ir kalbinio elgesio atitikimas matyti ir kalbantis su pažįstamaisiais, tik tokį kalbinį elgesį ir pritariančią nuostatą išreiškė 15 proc. respondentų. Beveik dešimtadalis respondentų teigė, kad vietiškai kalba su visais žmonėmis, o tam pritariančių būta 4 proc. daugiau nei tokį kalbinį elgesį deklaravusiųjų. Būta jaunuolių (6 proc.), kurie teigė, kad

tarmiškai kalba ir su kitų tarminių variantų atstovais, o tam pritariančių – 3 proc. daugiau. Ta pati kalbinio elgesio ir nuostatų tendencija matyti vertinant pokalbį ir su nepažįstamaisiais, tačiau tokį kalbinį elgesį ir nuostatą išreiškusiųjų buvo vos keli.

95 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo su skirtingais žmonėmis (elgesys n=154, nuostatos n=184)

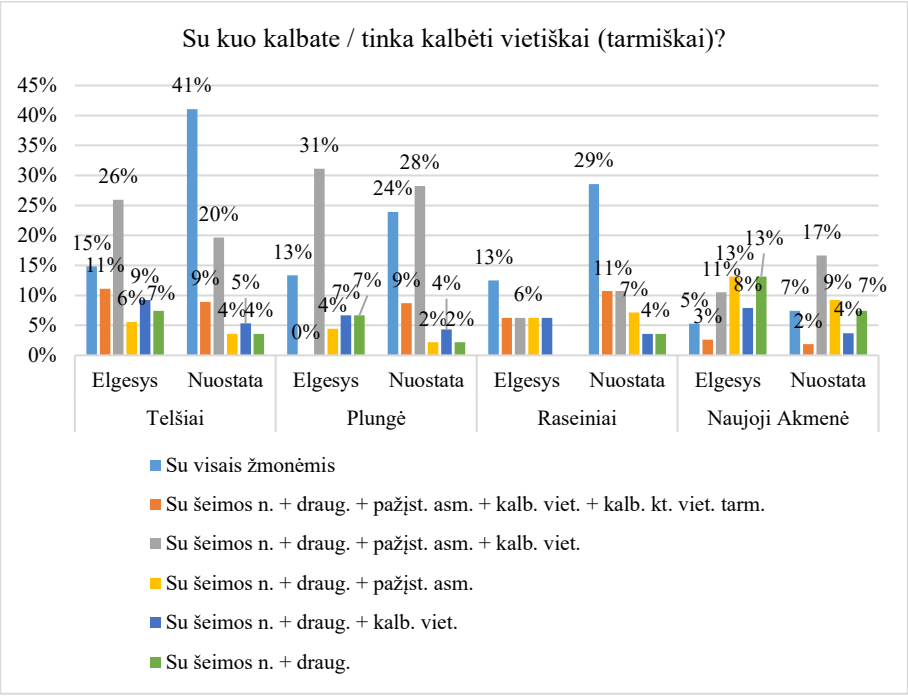
Sujungus asmenis, su kuriais jaunuoliai teigia patys vartojantys vietinį tarminį variantą ir tokiam kalbiniam elgesiui pritariantys, į grupes ir duomenis lyginant pagal miestus, didžiausia disproporcija tarp kalbinio elgesio ir nuostatų išryškėja Žemaitijos centro miestuose kaip potencialius pašnekovus vertinant visus žmones kartu. Telšiuose 15 proc. respondentų nurodė, kad vietinį tarminį variantą vartoja su visais žmonėmis, o tam pritariančiųjų būta beveik trigubai daugiau (žr. 96 pav.). Plungėje skirtumas mažesnis: deklaruojančių, kad kalba tarmiškai, yra 13 proc., o tokiam elgesiui pritariančių – beveik dvigubai. Raseiniuose matyti ta pati tendencija, tačiau

Naujojoje Akmenėje situacija visiškai priešinga: vos 5 proc. respondentų teigė vietinį tarminį variantą vartojantys su visais žmonėmis, o tam pritariančiųjų – 2 proc. daugiau.

Antroji pagal svarbą išryškėja šeimos narių, draugų, pažįstamųjų ir kalbančiųjų vietiškai grupė, su kuria 26 proc. telšiškių teigė kalbantys vietiškai, o tam pritariančių būta mažiau – penktadalis. Tarp plungiškių, nurodžiusių tokį kalbinį elgesį, būta dar daugiau – 31 proc., o tokį kalbinį elgesį palaikančiųjų – 3 proc. mažiau. Raseiniuose ir Naujojoje Akmenėje šią grupę išskyrusiųjų gerokai mažiau: 11 proc. pastarojo miesto jaunuolių teigė kalbantys vietiškai, o tam pritariančių buvo 6 proc. daugiau, o Raseiniuose tokį kalbinį elgesį nurodžiusių būta dar mažiau – 6 proc. tiriamųjų, o tam pritariančiųjų – 5 proc. daugiau.

Prie šių asmenų grupės pridėjus kalbančiuosius ir kitais tarminiais variantais, tarp telšiškių su šia grupe vartojantys vietinį tarminį variantą nurodė kiek daugiau nei dešimtadalis tiriamųjų, o tam pritariančių – 2 proc. mažiau. Plungiškių, išskyrusių tokią grupę, su kuria vartotų tarminį variantą, nėra, tačiau pritariančių tarminio varianto vartojimui yra beveik 10 proc. Tarp raseiniškių tarminį variantą su minėtąja grupe vartojančiųjų (deklaruojamojo kalbinio elgesio lygmeniu) buvo 6 proc., o tam pritariančių – 5 proc. daugiau. Tarp naujaakmeniškių šią grupę išskyrusiųjų buvo vos keli procentai.

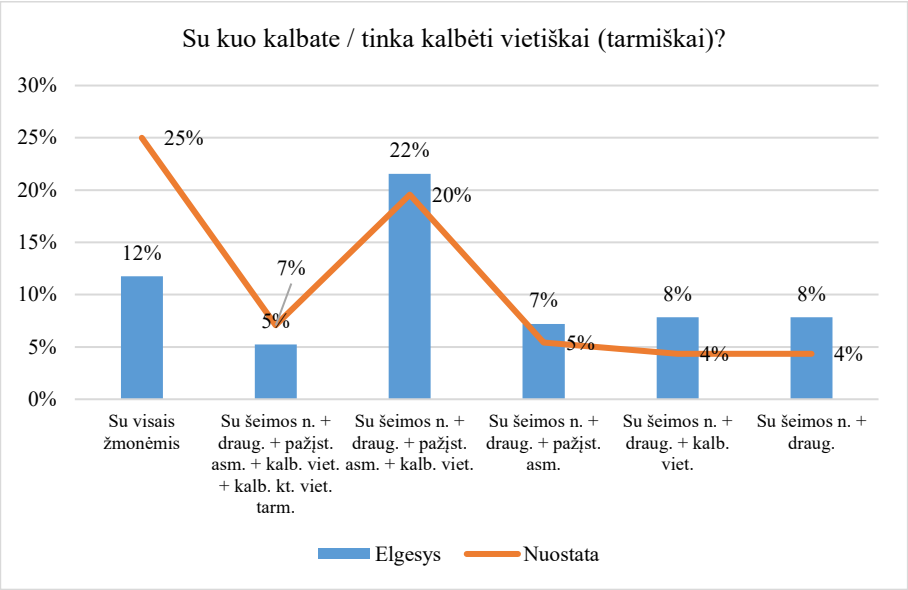
Sumažinus pašnekovų, su kuriais tinkama kalbėti vietiškai (tarmiškai), grupę iki šeimos narių, draugų ir pažįstamų asmenų, 13 proc. Naujosios Akmenės respondentų nurodė kalbantys vietiškai būtent su ja, tiek pat respondentų nurodė ir siauresnę žmonių grupę – šeimos narius ir draugus. Palankias nuostatas šių minėtų grupių atžvilgiu išreiškė mažiau – atitinkamai 4 proc. ir 7 proc. – jaunuolių. Kituose miestuose tokį kalbinį elgesį išreiškusių ir palaikiusių buvo mažiau nei 10 proc. respondentų.

96 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo su skirtingų žmonių grupėmis pagal tiriamuosius punktus (elgesys n=154, nuostatos n=184)

Apibendrinus asmenų, su kuriais respondentai teigė vartojantys vietinį kalbos variantą, grupes, minėtieji ryškiausi asmenų, su kuriais bendrauja vietiškai, kriterijai sujungiami ir pačių respondentų: daugiausia jaunuolių, t. y. kiek daugiau nei penktadalis, nurodė vietiškai kalbantys su šeimos nariais, draugais, pažįstamais asmenimis ir kalbančiaisiais vietiškai (žr. 97 pav.). Tokiam kalbiniam elgesiui pritariančiųjų yra penktadalis. Kitose išskirtose grupėse įtraukiami šeimos nariai, draugai, gali būt prijungiami pažįstami asmenys, kalbantys vietiškai, tačiau kalbinio elgesio palaikymas yra kiek menkesnis nei iš viso yra kalbančiųjų (2–4 proc. mažesnis). Dar vienoje grupėje be minėtų asmenų įtraukiami ir kalbantys kitų vietovių tarminiais variantais ir šiuo atveju taip pat didesnės dalies respondentų (2 proc.) išreikštos palankios nuostatos nei yra tas nuostatas įtvirtinančių kalbiniu elgesiu. Vis dėlto matyti, kad elgesio ir nuostatų skirtumai nėra reikšmingi.

Dėmesį atkreipia visus asmenis apimanti grupė: nors palankios nuostatos išreiškiamos ketvirtadalio jaunuolių, kalbinį elgesį, kai vietinis tarminis variantas vartojamas su visais žmonėmis, realizuojančių nurodė tik kiek daugiau nei dešimtadalis respondentų.

97 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo su skirtingų žmonių grupėmis pagal tiriamuosius punktus (elgesys n=154, nuostatos n=184)

Diskusijose respondentai taip pat išreiškė savo kalbines nuostatas ir komentavo, ar jiems patinka ir ar gražus jų tarminis variantas, ar jį perduotų savo vaikams. Trumpai tariant, vertintos papildomosios dedamosios – estetinė vertė ir potencialus tarminio varianto išsaugojimas, suvokiant jo reikšmę ir svarbą patiems respondentams.

Išreiškiant nuostatą, kad vietinis tarminis variantas patinka, išryškėjo keli šią nuostatą papildantys argumentai: patinka, nes vietinis tarminis variantas yra *išskirtinis, padaro kraštą išskirtinį*; patinka, nes vietinis tarminis variantas yra *gražus* (gražus, t. y. *panašus į bendrinę kalbą*); patinka, nes vietinis tarminis variantas yra *įprastas, įgimtas, savas*.

Daugiausia diskusijų dalyvių teigė, kad vietinis kalbos variantas yra išskirtinis, leidžia išsiskirti iš kitų. Įdomu tai, kad Žemaitijos paribio ir centro jaunuolių retorika plėtojant šį argumentą skiriasi: pastarieji išskirtinumą pateikia kaip pranašumą, ypač siekiant išsiskirti iš kitų, pavyzdžiui:

> 00:18:26 Kalbėtoja 9 (Plungė, jaun. k., mot.): **Kai muoki žemaičių kalbą, tu esi unikalus**. Pavyzdžiui, daug taip išvažiuoji į ton Vilnių, pavyzdžiui, ir anei nemok, o tu moki ir tu **jautiesi šiek tiek pranašesnis už kitus**, kad tu moki lietuvišką, bet lyg ir dar kitą kalbą moki tiesiog.

00:19:15 Kalbėtojas 11 (Plungė, jaun. k., vyr.): Aš manau... Man patink, kai žemaitiškai šnek, nes tei žuode tokei įdomesni yra. Įvairesni, neįprasti. Ir dėl to **išsiskiria nuo bendrinės kalbos** žemaičių kalba.

00:22:52 Kalbėtojas 11 (Plungė, jaun. k., vyr.): Nu jautis toks tarp anų [aut. p. – kitų vietovių žmonių] **kaip išskirtinis, nes tu veins temoki žemaitiška**. Nežinau. Tiesiog. Aniem gal tas neįprastai, bet tep munei yra patogiai kalbėti.

Kartu su išskirtinumu neretai priduriama ir kontraversiška iš kitų sulaukiama nuomonė, kad išskirtinumas gali turėti ir neigiamas konotacijas, pavyzdžiui, būti kaimietiškam:

00:17:01 Kalbėtoja 3 (Telšiai, jaun. k., mot.): Nu man asmeniškai atrodo, kad ta žemaičių kalba tokia **išskirtinė** yra, bet bet, pavyzdžiui, **bendrauju su** kokiais **aukštaičiais, tai „oi tu čia iš kaimo"**, kažkas tokia.

Iš kitos pusės, Žemaitijos paribio punktų jaunuoliai nuosaikesni ir retorikoje matyti tendencija, kad tarminis variantas suteikia išskirtinumo nurodant, kad tai neturėtų būti vertinama neigiamai. Kitaip tariant, išskirtinumo argumentas pateikiamas per labiau neigiamą prizmę, siekiant pa(si)teisinti:

00:28:03 Kalbėtoja 17 (Raseiniai, jaun., mot.): [...] unikalumas ir skirtingų žodžių tarimas ir tas galūnių nukandimas **tikrai nėra blogai**. Manau, kad kaip tik reiktų labiau gal pabrėžti tai, nes tai yra galbūt vis dėlto mūsų krašto ta kalba, tarmė. **Tikrai nėra blogai kažkuo tai išsiskirti iš kitų**.

Pasitaiko ir abstraktesnių pasvarstymų, neišskiriant konkrečiai vietinio tarminio varianto teigiant, kad visos tarmės / tarminiai variantai yra išskirtiniai:

00:27:09 Kalbėtoja 4 (Raseiniai, jaun., mot.): Aš manau, kad **kiekvieno krašto tarmė, nesvarbu, kad ir smulkesnių kraštų nei Žemaitijos, manau, kad kiekviena kalba yra savita ir graži**, ir tas pats galioja ir mums ir ką mes šnekam šiek tiek kitaip negu ten už 30–70 km, tai taip priduoda to savo to grožio.

00:29:08 Kalbėtoja 14 (Raseiniai, jaun., mot.): Nežinau, **visos kalbos turi savo savybių, kurios padaro kalbą gražią**.

Taip pat daug jaunuolių nurodo, kad savas tarminis variantas patinka ir yra gražus dėl to, kad yra įprastas, girdimas nuo gimimo, todėl prie jo yra prisirišę emociškai, toks kalbėjimas suteikia saugumo jausmą, nes tokiu atveju nereikia apgalvoti, ką ir kaip sakyti:

00:16:33 Kalbėtoja 10 (Plungė, jaun. k., mot.): [...] Čia kaip **numų kalba**. Nežinau, nes tiesiog **tep užaugau**, aplink manimi vis kalbėjo žemaitiškai ir, pavyzdžiui, jeigu bandau kalbėti aukštaitiškai, tai kaip tik sako, kon tu čia dirbi nesąmones. Tai žodžiu tiesiog įpratau taip, **jautas kap numa**. Jauke, faine ir kam rek tas supront.

00:16:59 Kalbėtoja 4 (Plungė, jaun. k., mot.): Geriausias jausmas, jei pabūni kokiam Vilniuje ir pan. ir tu **pavargsti bandyt kalbėt kap anei** ir kai grįžti į [aut. p. – gyv. vietovę] vėl **gali kalbėti kaip žmogus, kaip esi įpratęs**.

00:17:41 Kalbėtoja 4 (Plungė, jaun. k., mot.): Manau, kad čia gražu. Iš tikrųjų tos visos tarmės vis skirtingos yra geras dalykas, nes vis tiek paįvairina visų kalbėjimą ir tiesiog žemaičių, tai kadangi aš **užaugau jau čia** ir **visąlaik girdžiu**, kaip visi šneka žemaitiškai, tai **aš irgi galvoju, kad gražu**.

00:21:55 Kalbėtoja 7 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Asmeniškai labiau patinka kalbėt žemaitiškai taip sakyčiau, savo kalba, kuria kalbu, kuria kalbėjau užaugus, tai su savo šeima, su savo visa gimine kalbu savo kalba. Tuomet su jais jaučiuosi **saugi, nes gali neapgalvodama kažką pasakyti ir žinau, kad jie mane supras**.

Trumpai tariant, vernakulas neretai gražus yra dėl to, kad tai įprastas kalbos variantas, išmoktas anksčiausiai, todėl ir paprastieji kalbos bendruomenės nariai neretai nurodo, kad jų vietinis tarminis variantas jiems patinka, nes yra paprastas vartoti, pavyzdžiui:

00:18:57 Kalbėtojas 12 (Plungė, jaun. k., vyr.): Man kažkaip žemaitiškai labai patink šnekėt.
00:19:01 Tyrėja: Kodėl?
00:19:03 Kalbėtojas 12 (Plungė, jaun. k., vyr.): Taip, ką aš žinau, **taip paprasčiau**. [...]

Kita vertus, grožis kai kuriems asocijuojamas su bendrine kalba, panašumu į ją ir taisyklingumu, t. y. vartojant daroma prielaida, kad *gražu = (panašu į) bendrinė (-ę) kalba (-ą)*. Tokiu atveju paklausus, ar patinka vietinis kalbos variantas, teigiama, kad jis gražus, nes panašus į bendrinę kalbą. Tokia nuostata dažna tarp paribio žemaičių, pavyzdžiui:

00:27:37 Kalbėtojas 10 (Raseiniai, jaun., vyr.): Aš irgi manau, kad visi turi tą savo išskirtinumą ir kiekvienos tarmės kalba yra graži, bet aš **išskirčiau mūsų, kad nu tokia bendrinė**. Nu gal ir nukertam galūnes, o į uo, bet nu manau, kad **mūsų kalboj tikrai gražiai viskas yra**.

Netiesiogiai, vertinant savą kalbinį elgesį, užsimenama apie gražų kalbėjimą ir kituose kontekstuose, kai vėlgi *gražu = bendrinė kalba*:

00:26:42 Kalbėtoja 7 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Nu man tai nėra... Nu man visai gražu, viskas, kaip kartais gal tiesiog su sese, kai paprastai tiesiog susikalbi, ten net **nesistengi gražiai kalbėti**, bet jeigu jau **su** kokiu nu **vyresniu žmogum, tai jau gražiau** ten.

Tarp neigiamų nuostatų vietinio kalbos varianto atžvilgiu dažniausiai minimas vietinio tarminio varianto grubumas. Ši charakteristika ypač dažnai kartota centro žemaičių, bet yra šią nekalbinę ypatybę įvardijančių ir Žemaitijos paribyje:

00:18:38 Kalbėtoja 6 (Telšiai, jaun. k., mot.): Man, pavyzdžiui, labai graži ta žemaičių kalba, tarmė, bet kažkaip **grubuma prided** kalbant. Toks labai kaip vokiečių. Toks labai **grubus jauties**. Atrodo, kad **mužiks** esi toksai. Kai šneki su kita tarme [aut. p. –

kalbančiais], tai jie biškį švelniau skamb ir tada mes kai kertam tas galūnes, priesagas keičiam, tai toks irgi... Bet man tai čia labai gražu. Žinau, kad ypač Vilniuj, labai **daug kas kaimiečiais išvadin**. Nežinau, man tai gražu.

00:26:00 Kalbėtoja 7 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Taip sako visi, **kodėl tu su manim taip grubiai šneki**? **Aš tiesiog šneku**.

00:26:05 Kalbėtoja 8 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): [...] Taip iš dalies gali sakyt, vos ne **pikčiau skamb**, negu kaip bendra kalba kalbėtum.

00:26:14 Kalbėtoja 7 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Taip sklandžiau viskas einasi, jų [aut. p. – aukštaičių] žodžiai tokie, o mes kai šnekam, tai jau atrodo, kad **daugiau su emocija šnekam**.

Grubumas siejamas su vietinio kalbos varianto skambesiu, kalbinėmis ypatybėmis: kirčio atitraukimu, galūnių redukcija, balsių kaita. Taip pat, kaip matyti iš diskusijos dalyvių komentarų, gali būti siejamas su emocingesne raiška. Pažymėtina, kad grubumas labiau suvoktinas kaip neigiamas požymis, prie kurio priskiriami ir kaimietiškumo, mužikiškumo bruožai.

Žemaitiškumo koncepto analizėje taip pat minimas grubumas, nors jis ir nėra viena pagrindinių koncepto dalių (žr. Judžentytė-Šinkūnienė, Nikartaitė 2020: 59). Suvoktina, kad žemaitiškumas esti platesnis konceptas, tačiau kalba / tarmė yra vieni iš pagrindinių nagrinėto koncepto požymių (žr. Judžentytė-Šinkūnienė, Nikartaitė 2020: 44–46, 51, 54), todėl, tikėtina, čia įsilieja ir grubumas, pasireiškiantis per tarminio varianto vartojimą arba bent susijęs su tarminio varianto vartojimu.

Dar viena dažnai minima neigiama žemaičių tarmės ypatybė yra kaimietiškumas, kurį, kaip matyti iš diskusijos dalyvių pasisakymų, priskiria nevietiniai, t. y. kitų kalbos variantų atstovai:

00:17:01 Kalbėtoja 3 (Telšiai, jaun. k., mot.): Nu man asmeniškai atrodo, kad ta žemaičių kalba tokia **išskirtinė yra**, bet bet, pavyzdžiui, **bendrauju su kokiais aukštaičiais, tai „oi tu čia iš kaimo"**, kažkas tokia. [...] Ir šiaip dažnai, nu kai kasdienybėj, nu tai net nepasistebi, kad čia kažkaip kitaip kalbi. Bet **jeigu esi nu prie žmonių iš kito miesto**, nu, pavyzdžiui, teko su klaipėdiečiais pabūt, tai **jie labai pastebi, nu čia kaimietiškai kalbi, tada pradeda, kaip ir nu juoktis, bandyti atkartoti, jau net nebe smagiai paliek.** [...]

00:37:39 Kalbėtoja 7 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Gal tiesiog, kad **į žemaičiavimą žiūrima biškį prasčiau negu, pavyzdžiui, į aukštaičių**. Nes dažniausiai, **jeigu jau žemaičiuoja, tai tu iš kaimo**. Jeigu aukštaitiškai, tai vadinas jau esi išsilavinęs, čia va didmiesty gyveni ir panašiai toksai. Ir va jeigu taip šneki biškį žemaičiuodams irgi į tave jau šiek tiek kitaip žiūri tas toksai vis tiek dėl tavo tarmės, susimąstė, tokią tau etiketę vos ne priskiria tam tikra prasme.

Tokia nuostata yra NORM'o modelio atspindys – tarmės atstovas yra / turi / gali būti iš kaimo. Nors NORM'o modelį pildo kitas – YUMF[101] (Goeman 2000; taip pat žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 30; Mikulėnienė 2020a: 16), – kuriame plečiamas kaimo, kaip vienintelės lokacijos tarmių variantų atstovams rasti(s), kintamasis, jis [NORM'as], kaip nuostata, vis dar yra giliai įsišaknijęs. Būtent šį kaimo, kaip vienintelės tarmės vietovės, stereotipą kvestionuoja viena respondentė iš Naujosios Akmenės teigdama, kad vietinio kalbos varianto atstovas nebėra izoliuotas savo kalbinėje gimtinėje:

> 00:38:36 Kalbėtoja 7 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Iš kitų dažniausiai būna, kad išgirsti tokį, kad visi sako, kad ir tas pats kalbėjimas yra, negalima žemaičiuot ir turi kalbėti bendrine kalba. O kodėl būtent taip, nes vis tiek nu ta kalbėsena, mūsų tas tarimas yra savotiškas ir jį... Visa Lietuva taip kalb. **Ta prasme tu Vilniuj irgi rasi žmonių, kurie žemaičiuoja**, bet kažkodėl būtent tas gerasis stereotipas, kuris yra privalomas, tai yra taisyklinga bendrinė vos ne aukštaičių kalba.

Toks jaunosios kartos atstovo žvilgsnis (angl. *reflextion on their own perceptions*)[102] (žr. Bounds, Cramer, Tamasi 2021: 44) rodo, kad tam tikrų stereotipų laikymasis kinta (gali kisti) per savirefleksiją, įvertinant kalbinės aplinkos daugialypiškumą ir faktą, kad tarminio varianto atstovas nebėra tik lokalus.

Respondentų taip pat klausta apie vietinio kalbos varianto ateitį – ar perduotų jį savo vaikams. Siekta išsiaiškinti, ar Žemaitijos centro ir paribio jaunuoliai mato vietinio tarminio varianto tąsos perspektyvas ir jo vertę, kad perduotų savo vaikams. Iš dalies tai atskleidžia ir jaunuolių (ne)suinteresuotumą išlaikyti ir išsaugoti savo vietinį kalbos variantą. Dauguma teigia, kad vietinio tarminio varianto perdavimas susijęs su gyvenamosios vietovės kaita:

> 00:35:40 Kalbėtoja 2 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Daugiau kaip dabar, jeigu nieks nepasikeistų, nes **jeigu**, pavyzdžiui, **išvažiuočiau į kokį Vilnių gyvent, tai vis tiek ta mano tarmė pasikeistų**, kaip aš kalbu, nes priprasčiau per tą laiką kalbėti, tai **priklauso, jeigu čia** [aut. p. – Naujojoje Akmenėje] **pasilikčiau**.
>
> 00:36:20 Kalbėtojas 4 (N. Akmenė, jaun. k., vyr.): Nu ir gal taisyklinga labiau. Gal labiau **priklauso šiaip nuo aplinkos, kur kur tu būtum pats ir kaip kiti aplinkui tave kalbėtų**.
>
> 00:32:43 Kalbėtoja 6 (Telšiai, jaun. k., mot.): Aš manau, kad **priklauso, kokiam mieste mes gyvensim**. Kaip sakė, kad ilgiau pabuvus Vilniuj pabuvus tu pradedi aukštaitiškai

[101] Angl. *young urban mobile woman*. Liet. jauna mobili miestietė.

[102] Plg. „This recognition indicates that those completing the task in this way reflected on their own perceptions. This is the power of perceptual dialectology" (Bounds, Cramer, Tamasi 2021: 43).

šnekėt. Nu aišku **nebent antra pusė yra iš to pačio krašto**, tai namuose šneki kaip šnekėjai, bet aš manau, kad kaip šnekėsim, taip mokinsim, nelaužysim savęs.

Kaip matyti iš diskusijų dalyvių komentarų, pabrėžiama keičiamos gyvenamosios vietovės, kurioje kalbama bendrine kalba, įtaka pirmiausia jų pačių kalbiniams pasirinkimams. Galima daryti prielaidą, kad vis dar gajus tarmės / tarminio varianto siejimas su konkrečia lokacija – vieta, kurioje vietiniai kalba tam tikru tarminiu variantu kaip gimtuoju su vietiniais gyventojais. Nenuneigiama ir kalbinės aplinkos, kurioje vyrauja bendrinė kalba, įtaka, pavyzdžiui, vietinių kalbos variantas, jų nuostatos, taip pat siekis įsilieti į naują kalbinę aplinką.

Be to, kartu su gyvenamosios vietovės kaita įtakos gali turėti respondentų išskirta daugiakalbė / daugiatarmė šeimos situacija:

00:35:14 Kalbėtoja 7 (Plungė, jaun. k., mot.): **Kap išes**. Nes, pavyzdžiui, aš manau, daugelis kas varys studijuoti tai varys, aišku, į to, nu kur bendrinė kalba kalb. Tada gal apsigyvens, kita žmogaus pusė bus iš kokios Dzūkijos da [aut. p. – visi juokiasi], tai nu tai aišku, tu išmoksi ir tuos, ir tuos, **tai jau 3 kalbos beveik bus**, tai jau **nebeskirsu kuo jau kalbi ar nekalbi**.

Taigi projektuotina, kad realiojo laiko perspektyvoje labai įsišaknijęs vietinis, jei paliks kalbinę gimtinę, gali išsivietinti (žr. 4.3. poskyrio 7 lentelę).

Nemaža dalis respondentų, ypač iš Žemaitijos centro miestų, mini daugiakalbystės – ir tarminio varianto, ir bendrinės kalbos – propagavimą siekiant tiek išlaikyti savo įgimtą namų kalbą, tiek, įvertinus kalbų rinką, išmokyti bendrinės kalbos:

00:36:06 Kalbėtojas 2 (Plungė, jaun. k., vyr.): Kad mokėtų **žemaičių ir aukštaičių**.

00:32:35 Kalbėtoja 6 (Telšiai, jaun. k., mot.): Aš tai norėčiau, kad mana vaiks mokėtų kaip reik ir žemaitiškai pasakyt. **Ir bendrine kalba, ir žemaitiškai**.

Kaip argumentai tęsti tarminio varianto vartojimą minimas siekis išsaugoti tarmę, kartu ir emocinį ryšį per kalbą, kuri sieja su artimaisiais:

00:35:57 Kalbėtojas 12 (Plungė, jaun. k., vyr.): Tai kad žemaičių kalbą išlaikytų.

00:36:26 Kalbėtojas 2 (Plungė, jaun. k., vyr.): Nes tuokia gimtoji kalba žmogaus, pavyzdžiui, žemaičių. **Būsi pripratęs ir tai aišku norėsi, kad tava sūnus, vaks kalbėtų**. Mokėtų tą kalbą.

00:43:22 Kalbėtoja 17 (Raseiniai, jaun. k., mot.): Na ir pridėdama galėčiau sakyti, gal ir dėl to **emocinio ryšio**, kuris yra sukurtas, augai nuo mažens, girdėjai, kaip tavo seneliai, kaip tavo tėvai kalbėjo ir pačiam tau taip gavosi, kad įgimta kalbėti. Tai, manau, vis tiek su ta mūsų tarme yra tas emocinis ryšys. **Vien dėl to būtų sunku keisti tą tarmę**.

Dar vienas argumentas, kodėl tarmė gali būti išlaikyta, yra jos panašumas į bendrinę kalbą, t. y. mažas tarminis žymėtumas, kuris netrukdo efektyviai komunikacijai:

> 00:43:12 Kalbėtojas 10 (Raseiniai, jaun. k., vyr.): **Labai lengva suprasti**, vien dėl to, pavyzdžiui, **ne kokie žemaičiai, dzūkai**, tai lengva mus suprast, **tokia paprasta kalba**.

Kita vertus, tarp paribio žemaičių būta manančių, kad vertingiau mokyti tik bendrinės kalbos:

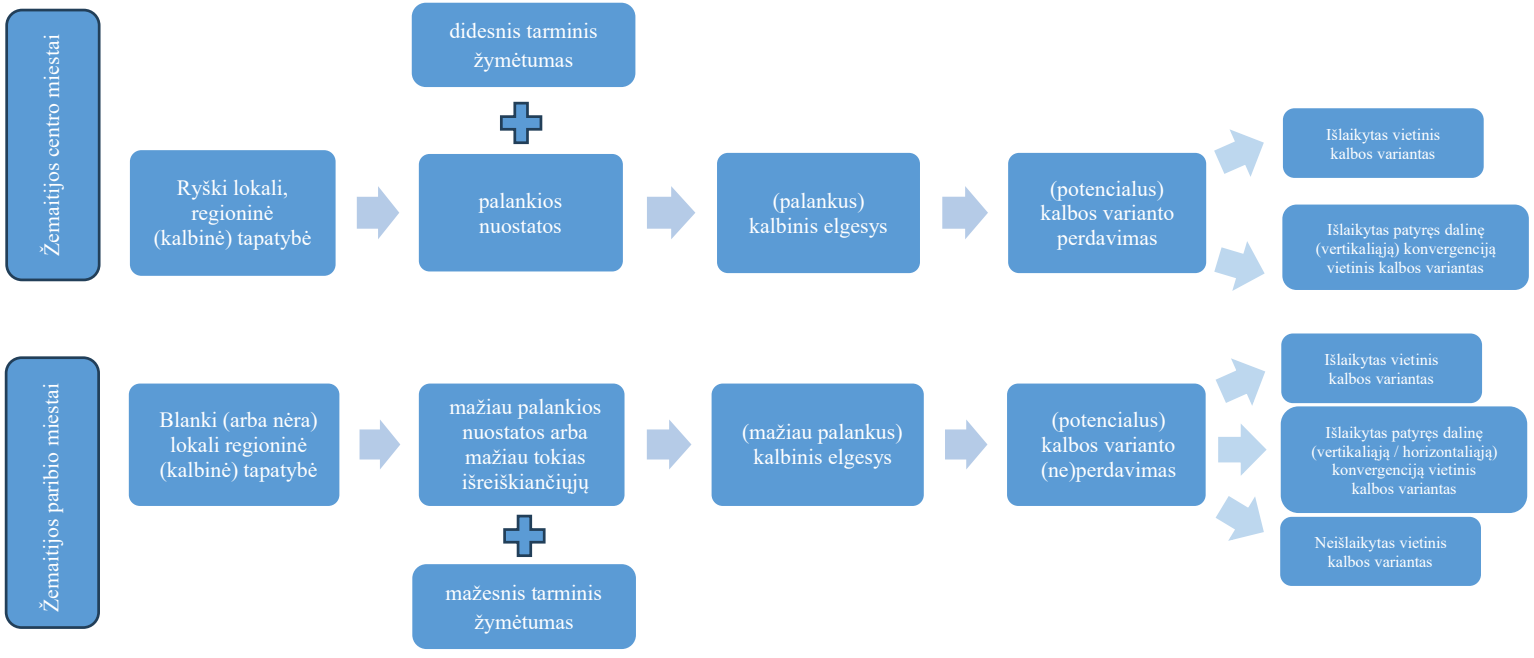
> 00:36:52 Kalbėtojas 10 (N. Akmenė, jaun. k., vyr.): Aš tai, pavyzdžiui, aš manyčiau, man **labiau patiktų**, **jeigu vaikas mano**, pavyzdžiui, **kalbėtų nu taisyklingiau.** Na, jis iš karto toks kaip **aukštesnis išsilavinimo lygis** atrodo. Ir manau, kad **gyvenime labiau praverstų**.

Taigi yra galvojančių, kad vietinis kalbos variantas nekuria pridėtinės vertės, ypač palyginti su bendrine kalba.

Apibendrinus visus kalbinių nuostatų ir santykio su kalbiniu elgesiu duomenis pažymėtina, kad didžiausias atotrūkis tarp teigiamas nuostatas išreiškusiųjų ir palankią vietiniam tarminiam variantui kalbinio elgesio refleksiją atskleidusių yra tarp Žemaitijos centro punktų jaunuolių. Nors yra variacijų, apibendrinti duomenys rodo, kad didesnė dalis telšiškių ir plungiškių išreiškia palankias nuostatas ir mažesnė jų dalis palaiko jas kalbiniu elgesiu. Nuostatų ir elgesio atotrūkį galima grįsti keliomis priežastimis. Pirmiausia, Žemaitijos centro jaunuoliai vis dar yra išlaikę stiprią regioninę, kalbinę tapatybę, kurią išreiškia teigiamomis nuostatomis dėl vietinio kalbos varianto. Jų retorikoje atsispindi išskirtinumo, daugiakalbystės (kaip privalumo) argumentai, kuriais remiamasi apibūdinant vietinį tarminį variantą. Nors šias nuostatas jaunuoliai siekia palaikyti ir kalbiniu elgesiu, jie teigia jaučią stipresnį stigmatizavimą (jų nesupranta, iš jų juokiamasi, yra vadinami kaimiečiais), dėl kurio tam tikrais atvejais arba atsisako savo vietinio kalbos varianto, arba bent jį aplygina (mano, kad jį niveliuoja). Kita vertus, Žemaitijos paribyje tiek deklaravusiųjų palankų kalbinį elgesį vietinio tarminio varianto atžvilgiu, tiek tokį elgesį palaikančiųjų kalbinių nuostatų, yra mažiau ir atotrūkio nėra. Paribio miestų jaunuolių tapatybė yra išsisklaidžiusi, jie savo tarminį variantą laiko susiniveliavusiu, supanašėjusiu su bendrine kalba. Kadangi kalbinė tapatybė išsiskaidžiusi ir, palyginti su kitomis vietovėmis, mažiausiai yra išreiškusių lokaliąją (miesto) ir regioninę tapatybę, teigiamų nuostatų, kuriomis pastarosios tapatybės dalys būtų įtvirtinamos, išreiškiančiųjų taip pat mąžta. Vietinio kalbos varianto išlaikymą lemia įvairūs veiksniai ir neretai jų kompleksas turi įtakos kalbos varianto išlaikymui, kaitai arba nykimui. Vienas svarbiausių išlieka vieta – kalbinė gimtinė, kuri potencialiai gali būti laikoma kaip palankiausia tarminė aplinka, taip pat stiprus arba silpnas kalbinis (dialekto) identitetas ir tapatybė. Daugiau

paribio jaunuolių savą kalbėjimą labiau sieja su konkrečia vietinio kalbos varianto fizine vieta (kalbine gimtine), todėl, keičiantis vietai, svarstoma kalbos varianto į kitą kaita, o centro jaunuoliai – ir su tapatybės raiška, jos įtvirtinimu ir skleidimu, o tai leidžia kalbėti ir apie varianto išlaikymą, perdavimą ateities kartoms, nepaisant vietos keitimo. Šiame kontekste prisimintina ir abstrahuoto regioniškumo indekso schema (žr. 8 lentelę), J. A. Agnew'iaus (2002) trijų dimensijų vietos samprata ir *lokalės* samprata bei deteritorizacija / išvietinimas, iš esmės transformuojantis tarminio varianto sąsają tik su kalbine gimtine. Remiantis šiomis įžvalgomis, būtų galima brėžti abstrakčią prognostinę vietinių tarminių variantų sklaidos schemą (žr. 98 pav.).

Kita vertus, būta užuominų, kad kalbų rinkoje nemažai verčių gali įgyti mažesnis kalbos varianto tarminis žymėtumas. Vietinis tarminis variantas gali būti išlaikytas dėl blankesnio tarmiškumo (kai kuriais atvejais iš *emic* perspektyvos – netgi netarmiškumo), t. y. jis vertinamas kaip panašesnis į bendrinę kalbą, todėl ir pačių vietinio tarminio varianto vartotojų, ir kitų gali būti mažiau arba išvis nestigmatizuojamas. Taip pat respondentai tokį kalbėjimo būdą įvardydami kaip paprastą, visiems suprantamą, jam priskiria papildomas vertes, palyginti su ryškiai tarmiškai žymėtu variantu.

98 paveikslas. Kalbinio varianto (ne)išlaikymas: prognostinis Žemaitijos centro ir paribio miestų scenarijus pagal deklaruojamą kalbinį elgesį ir sąmoningąsias kalbines nuostatas[103]

[103] Pridurtina, kad čia pateikiamas galimų kaitos scenarijų sąrašas nėra baigtinis.

5.6. Pasąmoningosios nuostatos dėl tarminio varianto

Siekiant išsiaiškinti, ar sąmoningosios nuostatos dėl vietinio kalbos varianto siejasi su pasąmoningosiomis nuostatomis dėl tarminių variantų apskritai, diskusijų dalyvių klausta, kaip jie apibūdintų tarmiškai kalbantį žmogų, t. y. kokias charakterio, būdo ar kt. ypatybes jam priskirtų. Kalbinių nuostatų tyrimuose pastebėta, kad nuostatos apie kalbą ir jos vartotojus yra glaudžiai susijusios (žr. Dragojevic, Fasoli, Cramer, Rakić 2020: 62). Manoma, kad būtent pasąmoningosios nuostatos yra tos *tikrosios*, kurios grindžia ir paaiškina paprastųjų kalbos bendruomenės narių kalbinį elgesį (žr. Kristiansen 2009: 189).

Daugiausia Žemaitijos centro jaunuolių tarmiškai kalbantį žmogų apibūdino kaip *unikalų*, *išskirtinį*. Tokia žiūra koreliuoja su jų sąmoningosiomis nuostatomis, kad tarmė juos padaro išskirtinius ne tik dėl savito kalbėjimo, bet ir dėl to, kad moka ne vieną kalbos variantą. Taip pat tarmiškai kalbantys žmonės įvardijami kaip *patriotiški*, pavyzdžiui:

> 00:31:19 Kalbėtojas 2 (Telšiai, jaun. k., vyr.): Patriots, kur visą savo gyvenimą gyven būtent tam mieste, iš kur kilęs.

Ši ypatybė rodo, kad vietinio tarminio varianto vartotojas suvokiamas kaip mylintis, gerbiantis savo kalbos variantą, tačiau papildoma gyvenamosios vietovės dedamoji atskleidžia, kad patriotiškumas siejamas ne tik su kalbos varianto išlaikymu, bet to išlaikymo siejimu su ilgalaike gyvenamąja vietove (nuo gimimo iki gyvenimo galo).

Be to, plungiškiai nurodė, kad tarmiškai kalbantis žmogus yra *protingas*, taip pat *nepalenkiamas* (*00:33:40 Kalbėtoja 7 (Plungė, jaun. k., mot.): Gal nepalenkiams, kad tipo neturi taikytis prie bendrinės kalbos*.), *nesigėdijantis* savo tarminio varianto.

Paribio Žemaitijoje esti įvairesnių vertinimų. Naujaakmeniškiai teigia, kad žmogus, kuris kalba tarmiškai, jaučiasi *saugus* (*00:32:51 Kalbėtoja 6 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Jaučiasi saugus, jeigu savo kalba kalba ir nesistengia dėl kitų.*), yra *paprastas, nesusireikšminantis* (*00:33:00 Kalbėtoja 7 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Paprastas, nesusireikšmina. Kaip gimė, užaugo šnekėdams, taip ir šneka.*). Raseiniuose vyrauja panaši retorika: tarmiškai kalbantis žmogus įvardijamas kaip *atsipalaidavęs, nebijantis* (*00:40:50 Kalbėtojas 5 (Raseiniai, jaun. k., vyr.): Nebijo savo tarmės, nebijo savo krašto atspindėti.*).

Atkreiptinas dėmesys, kad įvardytos tarmiškai kalbančio žmogaus savybės siejasi su sąmoningųjų nuostatų diskursu: paribio žemaičiai sąmoningųjų nuostatų lygmeniu teigė besididžiuojantys savuoju tarminiu

variantu kaip savo išskirtinumu, todėl jaučiasi drąsesni jį vartoti, o paribio Žemaitijoje dėl, tikėtina, skaidesnės kalbinės tapatybės paprastieji kalbos bendruomenės nariai nėra tvirti dėl savo kalbinių pasirinkimų.

Būtent Žemaitijos paribio punktuose (ypač Naujojoje Akmenėje) gyvesni tradicinės tarmės stereotipai, t. y., kad tarminis variantas vartojamas vyresnio žmogaus, kuris yra iš mažesnio miestelio. Tokie asmenys įvardijami ir kaip *senamadiški*:

> 00:33:35 Kalbėtoja 7 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Panašiai, bet senamadiški tokie, kad vis dar būna, nes dažniausiai senesnio amžiaus žmonės tokie senamadiški būn ir jie galvoja, kad tur tarmę tokią, kokia yra, kad **ji yra gera, kad ją reik palaikyt toliau, perduot netgi vaikams, tai man kad būtų gal senamadiška**.

Senamadiškumo charakteristika siejama su vyresnio amžiaus žmonėmis, tradicijos tąsa, teigiamomis nuostatomis.

Raseiniuose vienas respondentas kvestionuoja mažo miestelio / gyvenamosios vietovės charakteristiką, kuri yra NORM'o modelio dalis:

> 00:41:56 Kalbėtojas 5 (Raseiniai, jaun. k., vyr.): Aš nesakyčiau, kad vien tiktais mažam mieste, nes, pavyzdžiui, į kokią Klaipėdą, Šiaulius, kad yra skirtumo tarp bendrinės ir jų to krašto. **Nemanau, kad tiktais iš kaimų ir mažų miestelių, nes taip pat ir visoj Lietuvoje gali būti, kad ir kokiam Vilniuj**. Turiu ne vieną pavyzdį, kur būtų visai kitaip kalbama, negu pas mus Raseiniuose.

Apibendrinant pasąmoningąsias nuostatas dėl tarminio varianto per jo vartotojų apibūdinimą pažymėtina, kad yra tiek teigiamų, tiek neigiamų nuostatų, kurios siejasi su sąmoningosiomis, tiek vis dar stereotipizuotų ir atitinkančių NORM'o modelį, tiek jį kvestionuojančių. Sąmoningųjų ir pasąmoningųjų nuostatų sąsaja atskleidžia pakankamai nuoseklų *emic* diskursą, tačiau atkreiptinas dėmesys į pačią retoriką: jei Žemaitijos centro respondentai atrodo labiau išaukštinantys tarmiškai kalbantįjį, paribyje matyti savisaugos argumentacija per saugumą, (ne)baimę.

6. KALBOS VARIANTŲ VAIZDINIAI

Suvokiant, kad vaizdinys yra daugiaplanė *emic* diskurso atstovo kategorija, kalbos variantų vaizdiniai analizuojami dviem skirtingais pjūviais: per verbaliką (įžodinimą) ir vizualiką (įvaizdijimą) bei kalbos variantiškumo sampratas skaidant nuo kalbos abstrakto iki konkrečių kalbos variantų konceptualizacijos ir deskripcijos. Tokia žiūra leidžia įžvelgti įvairesnį kalbos varianto vaizdinio įsitvirtinimo kontekstą ir skirtingų kalbos variantų vaizdinių sąsajas, sutaptis ir skirtumus.

6.1. Verbalizuoti vaizdiniai: nuo kalbos abstrakto iki vietinio kalbos varianto

Viena pamatinių variantiškumo vaizdinio dalių yra kalbos konceptualizacija[104]. Kalbos (varianto) konceptas, nors pirmiausia ir siejamas su objektyviaisiais (skirties) požymiais, yra įvairesnis ir sudėtingesnis, t. y. apimantis socialines, kultūrines ir kt. charakteristikas, kurios įprastai nėra savarankiškos (plg. Aliūkaitė 2019: 65–66). Kalbos (variantiškumo) konceptualizacija gali skleistis per įžodintus skirtingo pamato (plg. kalbos ar varianto žinios, žinios apie kalbą ir variantus, asmeninė ar kolektyvinė kalbos ar varianto patirtis (ar patirties refleksija), žinios ar vaizdiniai apie kalbos ar varianto vietą, erdvę, žinios ar vaizdiniai apie kalbos varianto funkcijas, vertę, kt.) objektyviuosius ir subjektyviuosius kalbinius ir nekalbinius požymius (žr. van Bezooijen 2002; Aliūkaitė 2019; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020). Jie paprastiesiems kalbos bendruomenės nariams tampa vienodai svarbūs kalbai ir kalbos variantams suvokti, ap(s)ibrėžti ir sudaro visumą, per kurią suvokiama kalba ar tam tikras kalbos variantas, bei gali atspindėti skirtingiems kalbos variantams suteikiamas vertes (Aliūkaitė 2019).

Siekiant išsiaiškinti, kokie kalbiniai ir nekalbiniai požymiai įtraukiami į kalbos (kaip abstrakto) ir kalbos varianto konceptualizaciją, paprastųjų kalbos bendruomenės narių prašyta įvertinti, kokiais požymiais ir kaip labai skiriasi nurodyti kalbos variantai. Respondentams pateikti kalbiniai ir nekalbiniai požymiai, kurie deklaruojamųjų nuostatų lygmeniu turėjo būti įtraukiami (arba ne) kaip kriterijai, kuriais remiantis vertinama, ar ir kaip (naudojant Likerto skalės variantą) skiriasi skirtingų vietovių kalbos variantai ir vietinio asmens vartojamas kalbos variantas.

[104] Teorinės kalbos (variantiškumo) konceptualizacijos dalies pamatas (6.1., 6.1.1.1. ir 6.1.1.2 poskyrių dalyse) yra disertacijos autorės straipsnis „Kalbos (variantų) konceptualizacija: Naujosios Akmenės gyventojų vaizdiniai“ (Stankienė 2026).

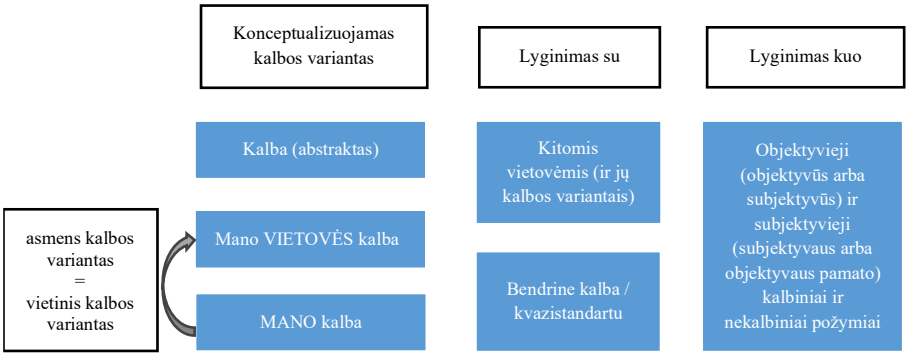
Regioniniai kalbos variantai tarpusavyje skiriasi gramatikos, leksikos, garsyno lygmenimis, todėl respondentams pateikti vertinti apibendrinti kalbiniai požymiai (žr. 1 priedo II dalį): kirčiavimas, garsai, galūnės, priesagos, leksika, intonacija, kurie figūruoja *etic* diskurse kaip kalbos variantų skirtumų vertinimo kriterijai (žr. Aliūkaitė, Jaroslavienė, Meiliūnaitė, Mikulėnienė 2014: 75; žr. Murinienė 2018: 18–36). *Emic* diskurse jų objektyvumas vertintinas kaip sąlyginis ir tikslintinas atvirųjų atsakymų duomenimis, nes tam tikram kalbos variantui gali būti priskiriami ir kitų variantų požymiai (žr. Aliūkaitė 2019).

Respondentams pateikti ir kalbos varianto estetiniai požymiai (pavyzdžiui, melodingumas, grubumas), kurie vertintini per R. van Bezooijen (2002) suformuluotų hipotezių, apibendrinančių tam tikro (kalbos) varianto estetikos verčių radimąsi, kritinę prieigą. Viena iš hipotezių siejama su galima prigimtine garsų verte, lemiančia didesnį (kalbos) varianto estetiškumo įvertį, tačiau kitos – su standartinės kalbos įtaka, jos prestižu ir sklaida bei palaikymu viešajame diskurse, tam tikrais skirtingų kalbos variantų vartotojų stereotipais, paprastųjų kalbos bendruomenės narių kalbine kompetencija (jų atpažįstamais kalbos variantais), kalbos varianto suprantamumu ir kt. (plačiau žr. van Bezooijen 2002: 13–15; taip pat žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 46–47). Apibendrintai tariant, estetinių požymių įtrauktis rodo ir tam tikrus vertės santykius, kuriuose bendrinė kalba figūruoja kaip lyginamasis variantas, taip pat susijusius su kontekstinėmis žiniomis ir stereotipais, varianto vieta (socialine, psichologine prasme) skirtingų (kalbos) variantų sistemoje. Kalbant apie estetinį vertinimą, pažymėtina, kad respondentams garsiniai stimulai nepateikiami, todėl jie reaguoja į pateiktas (kalbos) variantų etiketes (van Bezooijen 2002: 16), šiuo atveju – kalba apskritai, vietinis (kalbos) variantas (vietos lygmuo), savas kalbos variantas / kalbėjimas (asmens lygmuo) (žr. 1 priedo II dalį).

Be estetinio vertinimo įtraukiamos ir kultūrinės, socialinės charakteristikos, kurios funkcionuodamos viešajame diskurse įgyja ir objektyvumo, pavyzdžiui, yra NORM'o (senoviškumas, kaimietiškumas) modelio (žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 32–33; Aliūkaitė 2019: 66; plg. Ramonienė 2013b), bendrinės kalbos politikos ir standartizacijos ideologijos (prestižiškumas, vertingumas, oficialumas, (ne)sudėtingumas, aiškumas) atspindys (Vaicekauskienė 2017) ir nėra savarankiškos.

Per vietos ir asmens kategoriją vertinti įtraukiama kalbos abstrakcija (kalba apskritai, neišskiriant konkretaus kalbos varianto), vietinis (kalbos) variantas ir konkrečiai asmens (vietinio kalbos bendruomenės nario) vartojamas variantas, pirmiausia siekiant išsiaiškinti, ar vietinis (kalbos)

variantas suvoktinas ir priskirtinas vietinės kalbos bendruomenės nariui kaip jo kalbos variantas, t. y., ar paprastasis kalbos bendruomenės narys savo kalbėjimą tapatina su vietinės kalbos bendruomenės kalbėjimu, o įtraukiant lyginimą su kitų vietovių variantais ir bendrine kalba per minėtuosius (estetinio vertinimo, kultūrinių, socialinių charakteristikų) požymius siekiama išsiaiškinti, kokia vertė suteikiama vietiniam kalbos variantui. Trumpai tariant, kalbos ir variantų konceptualizacijos schema grindžiama kalbos varianto sampratos skaidymu per abstraktą, vietą ir asmenį, lyginimą su kitų vietovių (kalbos) variantais ir bendrine kalba, o pats turinys yra objektyvieji (kurie gali būti objektyvūs arba subjektyvūs) ir subjektyvieji (galintys būti subjektyvaus arba objektyvaus pamato) kalbiniai ir nekalbiniai požymiai, kurių visuma paprastajam kalbos bendruomenės nariui tampa pamatu kalbos varianto sampratai ir kartu tam tikroms nuostatoms formuotis (žr. 99 pav.).

99 paveikslas. Kalbos (variantiškumo) konceptualizacijos schema

Įtraukus atviruosius respondentų atsakymus ir diskusijų duomenis, žvelgiama ir į pačių jaunuolių formuluojamas ir pateikiamas deskripcijas bei lyginama, kiek jos atitinka jų kalbos (variantiškumo) konceptualizaciją, t. y. ar remiamasi tų pačių požymių įtrauktimi, kokie požymiai tampa svarbiausiais (t. y. išskiriančiais iš kitų kalbos variantų) apibūdinant konkrečius – vietinį, žemaičių, kaip lyginamuosius ir aukštaičių bei bendrinės kalbos – variantus.

6.1.1. Kalbos (variantiškumo) konceptualizacija

6.1.1.1. Kalbos kaip abstrakto konceptualizacija

Analizuojant kalbos kaip abstrakto konceptualizaciją siekiama išsiaiškinti, kuo paprastieji kalbos bendruomenės nariai grindžia savo kalbos variantų sampratas ir ar kalbos abstrakto konceptualizacija taikoma konkretiems

kalbos variantams apibrėžti. Trumpai tariant, ar paprastųjų kalbos bendruomenės narių vaizdiniuose matyti nuoseklumas.

Respondentams pateikti uždari (su atsakymų variantais, Likerto skale[105] ir semantinio diferencialo skalės variantu[106]) klausimai apie kalbos variantus ir kuo jie skiriasi, lyginant su kitomis vietovėmis (ir jų kalbos variantais) ir bendrine kalba. Pridurtina, kad klausimų diferencijavimas ir skirtingų kalbos variantų lyginimo implikavimas[107] ne tik leidžia įvertinti skirtingų ypatybių svarbą bei reikšmę apibrėžiant ir suvokiant kalbą ir jos variantus iš *emic* perspektyvos, bet gali būti pripažintas ir kaip tam tikras metodologinis instrumento ydingumas (dėl termino žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 51)[108]. Pažymėtina, kad sprendimas vertinti skirtingus kalbinius ir nekalbinius požymius yra sąmoningas ir gali būti pagrįstinas *emic* diskurso atliepimu ir susitapatinimu, t. y. tai daro (tiesiogiai ir (ar) netiesiogiai) ir patys paprastieji kalbos bendruomenės nariai, pateikdami atviruosius atsakymus skirtinguose sociolingvistikos, perceptyviosios dialektologijos tyrimuose. Be to, implikuojant tokią kalbos variantų kategorizaciją ir sistemą bei prašant požymius vertinti tiesiogiai, skatinama paprastuosius kalbos bendruomenės narius *susidurti* su savo kalbinių į(si)tikinimų planetomis ir jas kvestionuoti arba jų nekvestionuoti (žr. Cramer, Bounds, Tamasi 2021).

Jei atvirieji tyrimo klausimai implikuoja galimą atsakymo variantą, *kokiais* požymiais apibrėžiama kalba ir jos variantai, uždarieji klausimai su atsakymų variantais ir Likerto skale – vertinti, *kiek* tam tikri požymiai yra svarbūs ir reikšmingi paprastajam kalbos bendruomenės nariui kaip kalbos (varianto) sampratos pamatas. Jie suvokiami kaip viešojo diskurso apie kalbą dalis, be to, yra susiję su vyraujančia kalbos ideologija viešajame diskurse ir jos raiška per švietimą, žiniasklaidą ir kt. priemones.

Žymėdami, kuo kalba skiriasi skirtingose vietovėse, respondentai labiau išryškino kalbinius požymius. Daugiausia jaunuoliai išskyrė kirčiavimą (90 proc.), galūnes (86 proc.), garsų tarimą (85 proc.), žodyną (82 proc.),

---

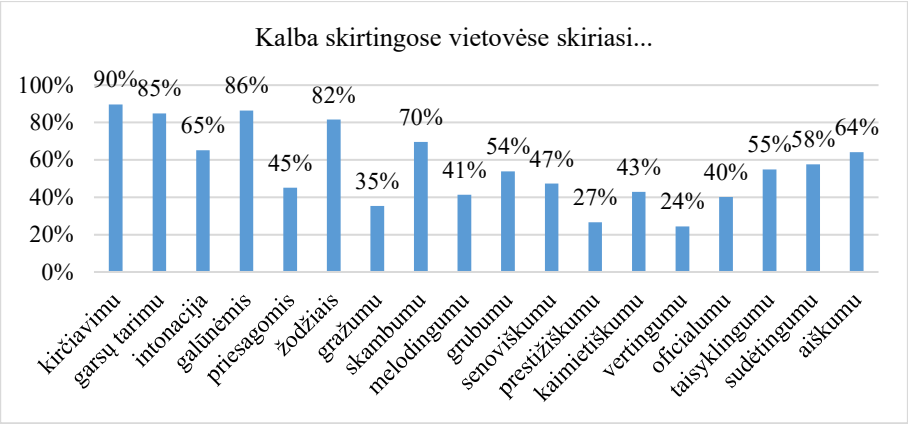
[105] Pateiktos tokios Likerto skalės verčių parinktys: *visiškai nesutinku, nesutinku, nei sutinku, nei nesutinku, sutinku, visiškai sutinku, nevertinsiu*. Pastaroji [*nevertinsiu*] skirta atmesti siūlomą metaforizuotą kalbos sampratą, kaip nesančią respondento kalbos konceptualizacijoje.

[106] Pateiktos tokios semantinio diferencialo skalės verčių parinktys: *nesiskiria, šiek tiek skiriasi, nei skiriasi, nei nesiskiria, skiriasi, labai skiriasi, negaliu vertinti*. Pastaroji [*negaliu vertinti*] skirta pateiktam požymiui atmesti.

[107] Plg. lyginimą implikuoja ir klausimo formuluotė: „Mano VIETOVĖS kalba, palyginti su bendrine kalba, yra...“ ir nekalbinių požymių pateikimas aukštesniojo būdvardžio laipsnio forma, pavyzdžiui, *gražesnė*.

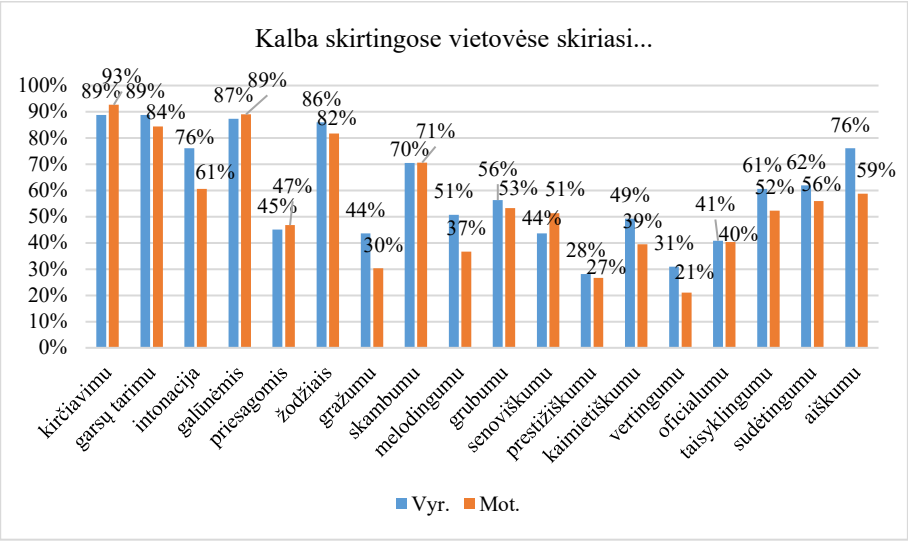
[108] Tyrėjų pažymima, kad toks klausimų diferencijavimas nėra ideologiškai neutralus.

intonaciją (65 proc.) (žr. 100 pav.). Mažiausiai žymėtos priesagos (45 proc.). Iš nekalbinių požymių daugiausia žymėtas skambumas (70 proc.), aiškumas (64 proc.). Nuo 54 iki 58 proc. respondentų įtraukė grubumą, taisyklingumą, sudėtingumą, nuo 40 iki 47 proc. – ir oficialumą, melodingumą, kaimietiškumą. Mažiau nei trečdalis jaunuolių kaip skiriamąsias ypatybes nurodė vertingumą (24 proc.) ir prestižiškumą (27 proc.).

100 paveikslas. Kalbinių ir nekalbinių požymių įtrauktis kalbos (kaip abstrakto) konceptualizacijoje (n=184)

Gretinant duomenis pagal lytį pažymėtina, kad daugiausia tarp abiejų grupių matyti ta pati tendencija išskiriant kalbinius požymius, kuriais, anot respondentų, skiriasi kalbos variantai skirtingose vietovėse, tačiau yra ir minimalių skirtumų. Kalbinių požymių atveju vaikinų ir merginų pasirinkimai daugmaž sutampa, tik intonaciją įtraukė daugiau merginų nei vaikinų (žr. 101 pav.). Daugiau skirtumų matyti įtraukiant nekalbinius požymius: daugiau merginų (51 proc.) nei vaikinų (44 proc.) kaip skiriamąjį požymį nurodė senoviškumą, o melodingumas, kaimietiškumas, vertingumas, taisyklingumas, sudėtingumas, aiškumas nurodytas didesnės dalies (nuo 9 iki 17 proc.) vyriškos lyties atstovų. Grubumas, prestižiškumas, oficialumas įtrauktas panašios dalies vaikinų ir merginų.

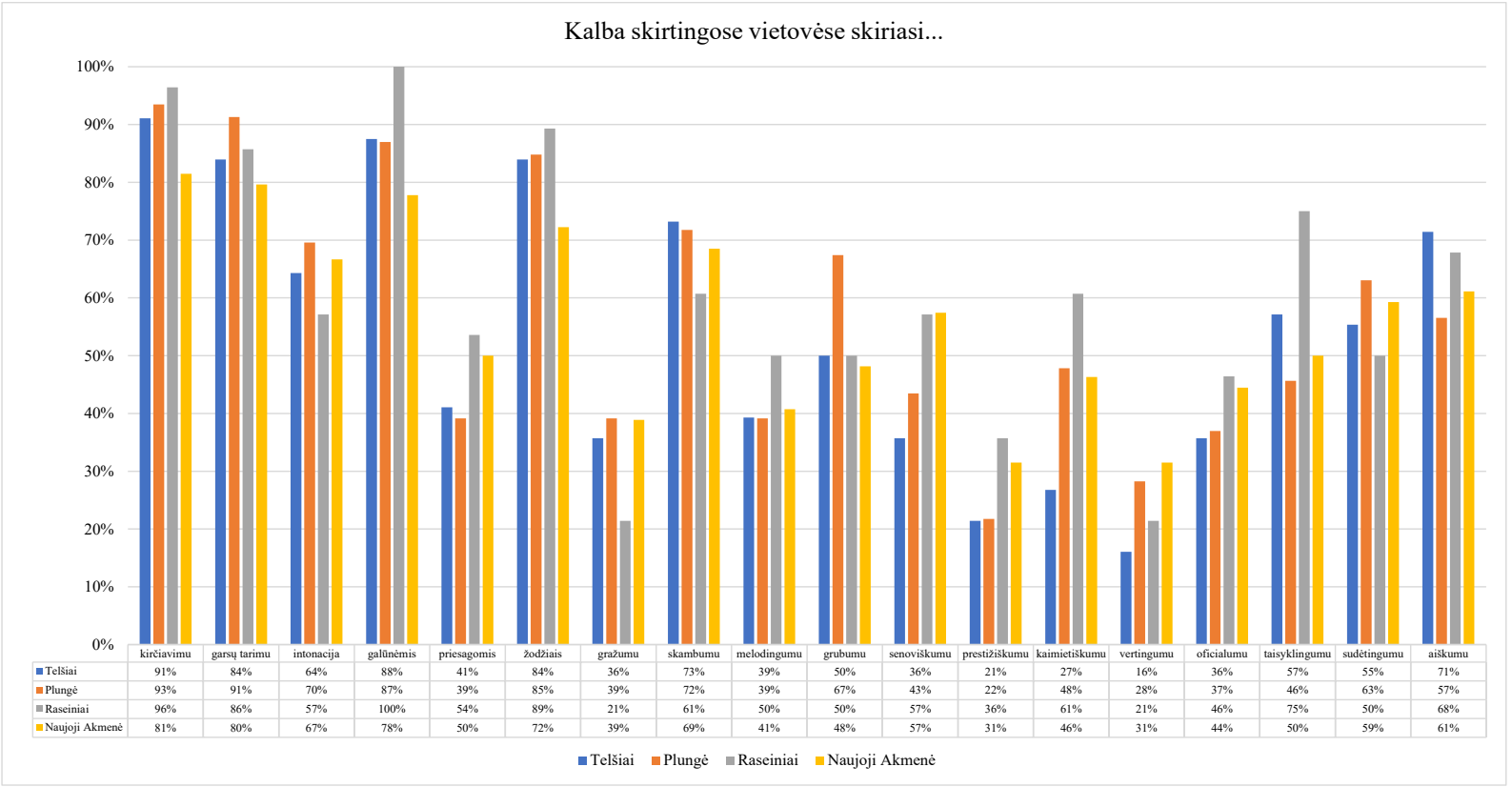

101 paveikslas. Kalbinių ir nekalbinių požymių įtrauktis kalbos (kaip abstrakto) konceptualizacijoje pagal lytį[109]

Lyginant duomenis pagal tiriamuosius punktus matyti, kad kirčiavimą, galūnes ir žodyną kaip skiriamuosius požymius daugiausia išskyrė Raseinių gyventojai, o mažiausia dalis – naujaakmeniškių (žr. 102 pav.). Garsų tarimas daugiausia žymėtas plungiškių (91 proc.), mažiausiai – naujaakmeniškių (81 proc.). Intonacija taip pat daugiausia įtraukta plungiškių (70 proc.), mažiausiai – raseiniškių (57 proc.). Priesagos daugiau žymėtos Žemaitijos paribio jaunuolių: 54 proc. raseiniškių ir pusės naujaakmeniškių.

Vertinant nekalbinių požymių įtrauktį, paminėtina, kad skambumas daugiau įtrauktas į Žemaitijos centro respondentų atsakymus. Manytina, kad remiantis sava patirtimi, kai vietinis tarminis variantas yra labiau tarmiškai žymėtas, kalbinių požymių realizacija kalboje iš jų perspektyvos vertintina kaip kurianti tam tikrą skambesį. Aiškumą daugiausia išskyrusiųjų yra tarp telšiškių (71 proc.) ir raseiniškių (68 proc.). Gražumas kaip skiriamasis požymis mažiausiai žymėtas raseiniškių (kiek daugiau nei penktadalio), tačiau daugiau raseiniškių nei kitų miestų atstovų išskyrė melodingumą (pusė jaunuolių). Grubumą daugiausia išryškino plungiškiai (67 proc.), o telšiškių ir raseiniškių – po pusę. Senoviškumas ir prestižiškumas kaip skiriamieji požymiai daugiau žymėti Žemaitijos paribio jaunuolių.

[109] Iš nenurodžiusiųjų lyties respondentų tik vienas žymėjo atsakymus iš pateiktų variantų, o kiti žymėjo *kita*, todėl duomenys su vyriškosios ir moteriškosios lyties atstovais nelyginami.

	kirčiavimu	garsų tarimu	intonacija	galūnėmis	priesagomis	žodžiais	gražumu	skambumu	melodingumu	grubumu	senoviškumu	prestižiškumu	kaimietiškumu	vertingumu	oficialumu	taisyklingumu	sudėtingumu	aiškumu
Telšiai	91%	84%	64%	88%	41%	84%	36%	73%	39%	50%	36%	21%	27%	16%	36%	57%	55%	71%
Plungė	93%	91%	70%	87%	39%	85%	39%	72%	39%	67%	43%	22%	48%	28%	37%	46%	63%	57%
Raseiniai	96%	86%	57%	100%	54%	89%	21%	61%	50%	50%	57%	36%	61%	21%	46%	75%	50%	68%
Naujoji Akmenė	81%	80%	67%	78%	50%	72%	39%	69%	41%	48%	57%	31%	46%	31%	44%	50%	59%	61%

102 paveikslas. Kalbinių ir nekalbinių požymių įtrauktis kalbos (kaip abstrakto) konceptualizacijoje pagal tiriamuosius punktus

Trumpai tariant, deklaruojamųjų nuostatų lygmeniu kalbos kaip abstrakto konceptualizacijoje, neišskiriant konkrečių kalbos variantų, kalbiniai požymiai kaip skiriamieji išryškinami labiausiai. Manytina, kad kalbos variantų skirtumų matavimas kalbiniais požymiais atspindi *etic* diskursą ir gali būti geolingvistinės kompetencijos ženklas bei atrodo, kad, būdamas objektyvaus pobūdžio, turėtų funkcionuoti kaip objektyvus ir neutralus rodiklis *per se*. Pažymėtina, kad šie požymiai yra lengviau apčiuopiami (nes turėtų būti objektyvūs) ir, bent jau *emic* diskurso atstovų atveju, gali būti suvokiami kaip mažiausiai problemiški (nes konkretūs ir aiškūs). Kita vertus, kaip rodo tolimesnė analizė, jie yra neatsiejami ir persipynę su nekalbiniais ir lyginant konkrečius kalbos variantus gali rodyti priskiriamą didesnę ar mažesnę vertę.

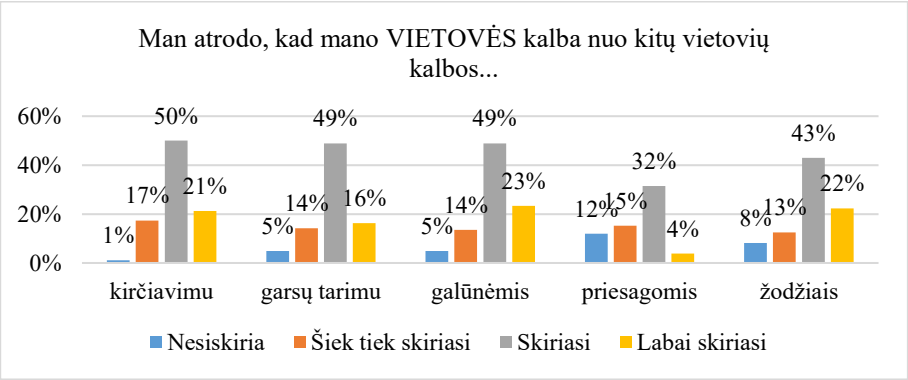
6.1.1.2. Savo (kaip asmens) ir vietinio kalbos variantų konceptualizacija

Kadangi tarmiškumas ir jo ryškumas yra glaudžiai susijęs su karta (vyresnioji karta siejama su stipresniu tarmiškumu, o jaunesnioji – su nykstančiu tarmiškumu (žr. Mikulėnienė 2019; 2020b)), o kalbinė bendruomenė įprastai yra heterogeniška (t. y. apimanti skirtingų kartų, lyties, išsilavinimų ir kt. asmenis), siekta išsiaiškinti, ar savas (šiuo atveju – jaunesniosios kartos atstovo) ir vietos (t. y. vietinis) kalbos variantai yra tapatinami ir ar jiems suvokti deklaruojamųjų nuostatų lygmeniu taikomi tokie pat kriterijai ir požymiai.

Vertinant vietinį kalbos variantą ir *ar* bei *kuo* jis skiriasi nuo kitų vietovių kalbos variantų, pagal atsakymų pasiskirstymą skirtingo skyrimosi laipsniu[110], matyti, kad didžioji dalis respondentų išskiria galūnes (72 proc.[111]), kirčiavimą (71 proc.), garsų tarimą ir žodyną (po 65 proc.) ir mažiausiai priesagas (36 proc.) (žr. 103 pav.).

[110] Šiuo atveju pateikiami reikšminių matmenų – *šiek tiek skiriasi, skiriasi, labai skiriasi* – duomenys.

[111] Čia ir toliau šioje pastraipoje sujungiami du matmenys – *skiriasi ir labai skiriasi*.

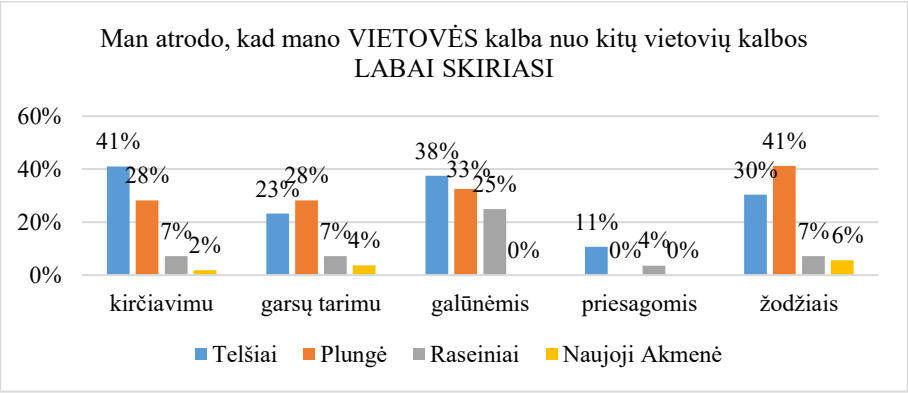

103 paveikslas. Kalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo kitų vietovių kalbos: vietinio kalbos varianto konceptualizacija (n=184)

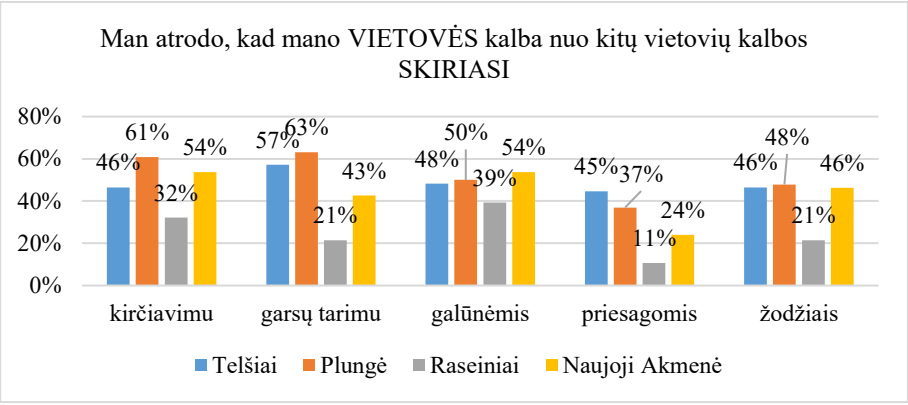
Norint įvertinti, kokiais kalbiniais požymiais, anot respondentų, labiausiai skiriasi vietinis kalbos variantas nuo kitų vietovių kalbos, ir lyginant duomenis pagal miestus[112] pastebėta, kad visų miestų tiriamiesiems kartu ryškiausias skiriamasis požymis yra galūnės. Jas kaip labai svarbų skiriamąjį kalbinį požymį nurodė 38 proc. telšiškių, 33 proc. plungiškių, 25 proc. raseiniškių (žr. 104 pav.). Pažymėtina, kad nors naujaakmeniškiai galūnių nenurodė kaip labai išsiskiriančių, 54 proc. jų rinkosi mažesnį skyrimosi laipsnį, nurodydami, kad *skiriasi*, vadinasi, šis kalbinis požymis neeliminuojamas, tačiau nesuvokiamas kaip *labai* besiskiriantis (žr. 105 pav.).

Kiti požymiai kaip labai besiskiriantys labiau išryškinti Žemaitijos centro jaunuolių: kirčiavimą žymėjo 41 proc. jaunųjų Telšių gyventojų, 28 proc. plungiškių, o paribyje kaip labai išsiskiriantis kalbinis požymis nurodytas tik 7 proc. raseiniškių ir 2 proc. naujaakmeniškių. Kita vertus, paribio žemaičiai (32 proc. raseiniškių ir 54 proc. naujaakmeniškių) teigė, kad kirčiavimas *skiriasi* (žr. 105 pav.). Ta pati tendencija matyti vertinant ir žodyną: kaip labai besiskirianį jį nurodė 30 proc. telšiškių ir 41 proc. plungiškių, o paribio žemaičių – 6–7 proc. Priesagos kaip ryškus skiriamasis požymis daugiausia žymėtas telšiškių (11 proc.). Kaip besiskiriančios jos įtrauktos 43 proc. telšiškių ir 37 proc. plungiškių, o paribyje jas nurodė 11 proc. raseiniškių ir beveik penktadalis naujaakmeniškių.

[112] Kaip reikšminis (atskleidžiantis didžiausią skirtumą) matmuo pasirinktas *labai skiriasi.*

104 paveikslas. Kalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo kitų vietovių kalbos: vietinio kalbos varianto konceptualizacija pagal tiriamuosius punktus (matmuo – *labai skiriasi*)

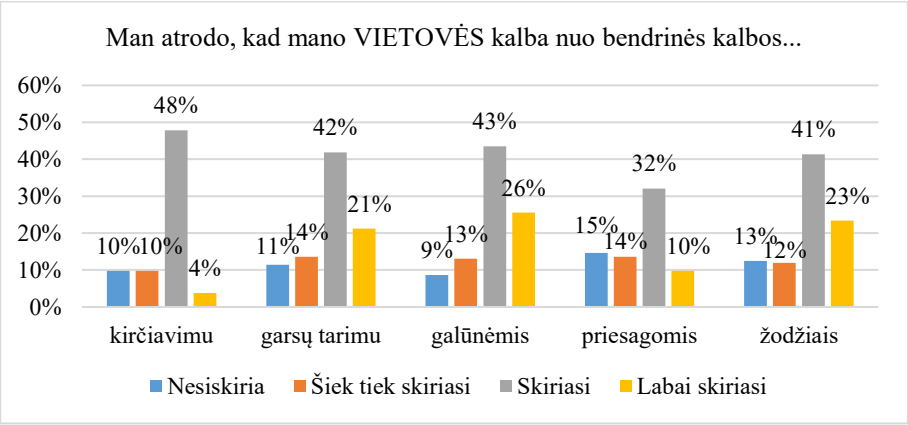

105 paveikslas. Kalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo kitų vietovių kalbos: vietinio kalbos varianto konceptualizacija pagal tiriamuosius punktus (matmuo – *skiriasi*)

Trumpai tariant, vietinio tarminio varianto kalbinius požymius kaip labiau besiskiriančius nuo kitų vietovių kalbos pažymi Žemaitijos centro jaunuoliai, kas yra reflektuojamo ryškesnio tarminio žymėtumo atspindys. Paribio jaunuoliai, kaip rodo kiti šio tyrimo duomenys, vietinį tarminį variantą mato kaip mažai tarmiškai žymėtą, todėl ir mažiau besiskiriantį. Tai koreliuoja ir su mentaliniuose žemėlapiuose matomu kalbinės gimtinės įvietinimu (žr. 6.2.1. poskyrį).

Vertinant vietinio tarminio varianto skyrimąsi nuo bendrinės kalbos[113], apibendrintuose respondentų atsakymuose, apimančiuose *labai skiriasi* ir *skiriasi*, matmenis, daugiausia žymimos galūnės (69 proc.), žodynas (64 proc.), garsų tarimas (63 proc.) ir kirčiavimas (52 proc.) (žr. 106 pav.). Priesagos žymėtos 42 proc. jaunuolių. Palyginti su vietinio kalbos varianto skyrimosi nuo kitų vietovių kalbos duomenimis matyti labai panaši galūnių, garsų tarimo, žodyno, priesagų įtrauktis (skirtumas 1–6 proc., jei vertiname matmenų *labai skiriasi* ir *skiriasi* jungtį), o kirčiavimas, palyginti su bendrine kalba, kaip besiskiriantis įtraukiamas beveik 20 proc. mažiau respondentų (plg. su 103 pav.).

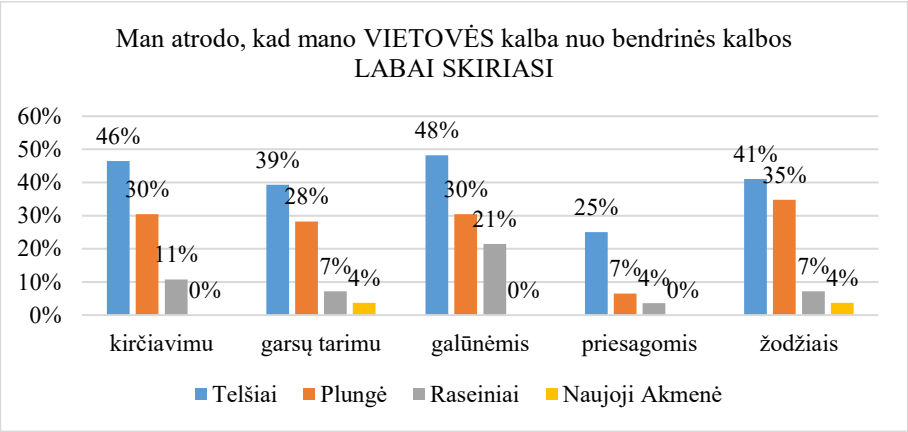
Atkreiptinas dėmesys į tai, kad vertinant vietinio kalbos varianto skyrimąsi nuo kitų vietovių ir nuo bendrinės kalbos, pastaruoju atveju būta daugiau respondentų, nurodžiusių, kad skirtingais kalbiniais požymiais nuo bendrinės kalbos nesiskiria (nuo 9 iki 13 proc.), o tai rodo siekį priartinti vietinį kalbos variantą prie bendrinės kalbos.

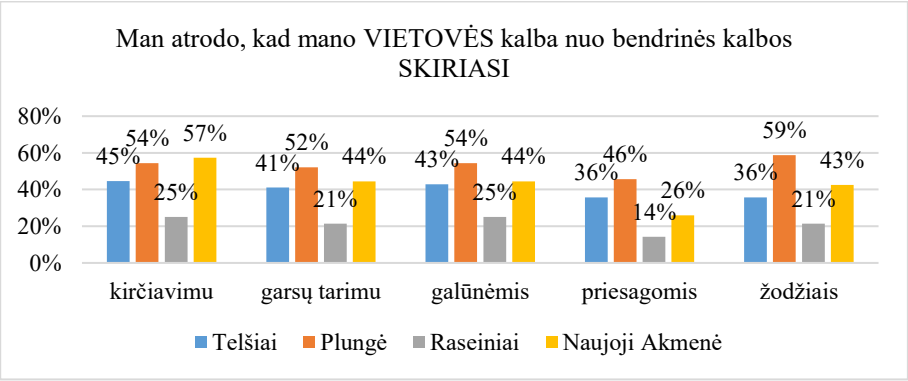
106 paveikslas. Kalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo bendrinės kalbos: vietinio kalbos varianto konceptualizacija

Apžvelgiant miestų duomenis, kaip ir lyginimo su kitų vietovių kalba, taip ir su bendrine kalba atveju, ryškiausius kalbinių požymių skirtumus pažymi Žemaitijos centro jaunuoliai: priklausomai nuo kalbinio požymio, nuo 25 iki 48 proc. telšiškių ir nuo 28 iki 35 proc. plungiškių (žr. 107 pav.). Raseiniškiai skirtingus kalbinius požymius kaip labai išsiskiriančius nuo bendrinės kalbos pažymi nuo 4 iki 11 proc., o naujaakmeniškiai, kaip ir lygindami su kitų vietovių kalba, daugiau teigia, kad *skiriasi* (nuo 26 iki 57 proc.) (žr. 108 pav.).

[113] Šiuo atveju pateikiami reikšminių matmenų – *nesiskiria, šiek tiek skiriasi, skiriasi, labai skiriasi* – duomenys.

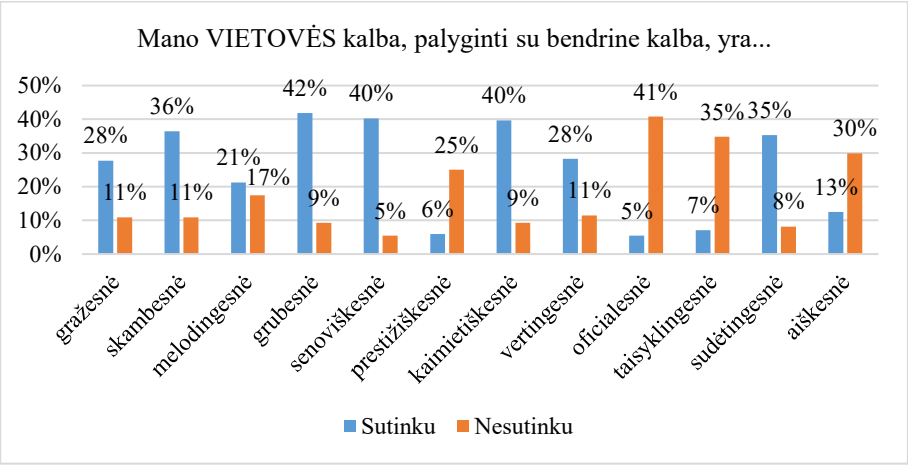

107 paveikslas. Kalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo bendrinės kalbos: vietinio kalbos varianto konceptualizacija pagal tiriamuosius punktus (matmuo – *labai skiriasi*)

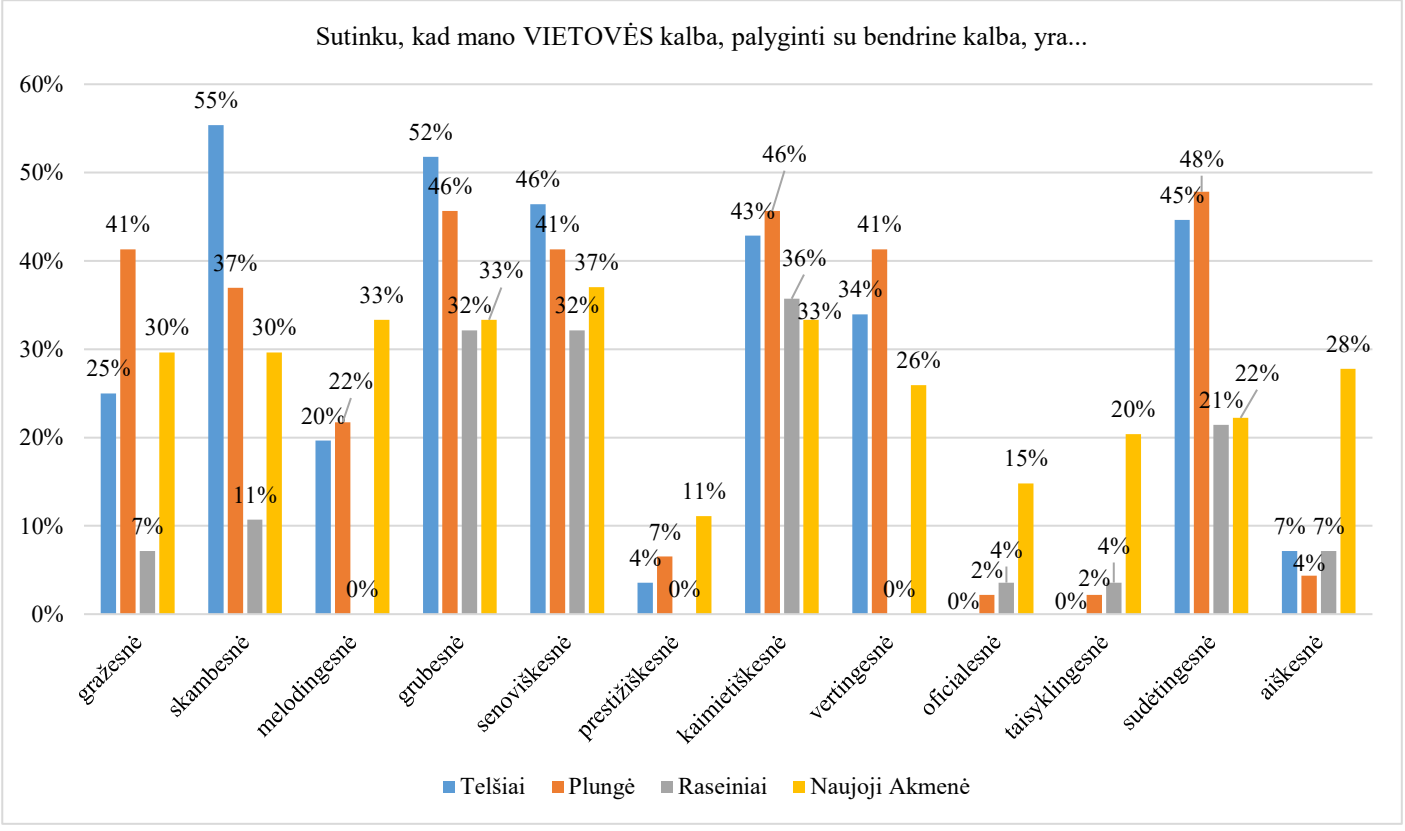
108 paveikslas. Kalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo bendrinės kalbos: vietinio kalbos varianto konceptualizacija pagal tiriamuosius punktus (matmuo – *skiriasi*)

Į vietinio kalbos varianto su bendrine kalba vertinimą įterpus nekalbinius požymius matyti, kad jie, kaip ir kalbiniai, yra įtraukiami į vietinio kalbos varianto konceptualizaciją. Vietinis variantas, palyginti su bendrine kalba, daugiausia visų respondentų vertinamas kaip grubesnis (42 proc.), senoviškesnis ir kaimietiškesnis (po 40 proc.), taip pat skambesnis (36 proc.) ir sudėtingesnis (35 proc.). 28 proc. jaunuolių nurodomas ir kaip gražesnis bei vertingesnis (žr. 109 pav.). Kita vertus, atmetamos įprastai bendrinei kalbai priskiriamos vertės: 41 proc. Žemaitijos paribio ir centro jaunuolių nesutinka, kad jų vietinis kalbos variantas yra oficialesnis, 35 proc. – taisyklingesnis, 30 proc. – aiškesnis, 25 proc. – prestižiškesnis.

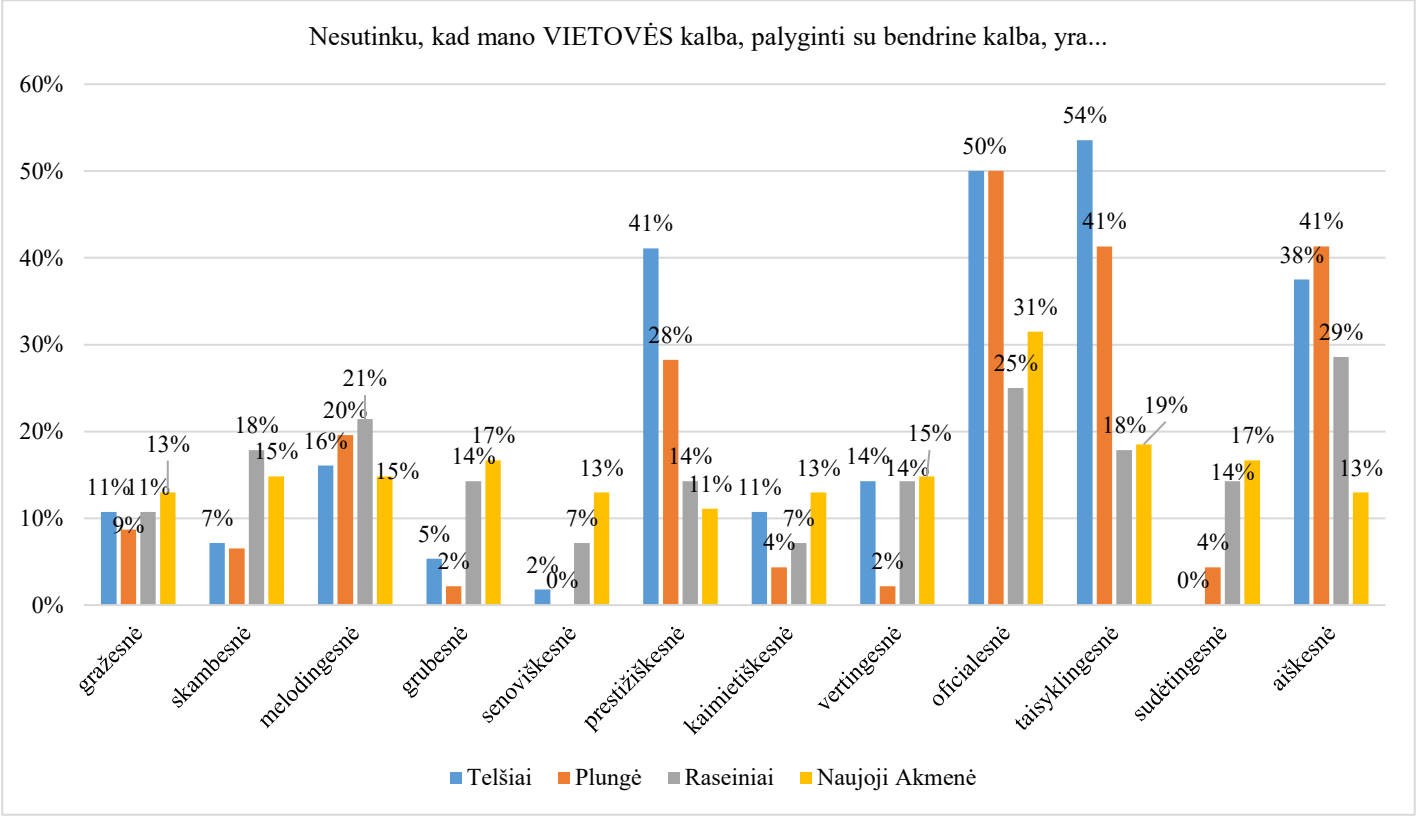

109 paveikslas. Nekalbiniai požymiai kaip skiriamieji, palyginti su bendrine kalba: vietinio kalbos varianto konceptualizacija (matmenys – *sutinku* ir *nesutinku*)

Atsižvelgus į skirtingų tiriamųjų miestų jaunuolių duomenis pažymėtina, kad, priklausomai nuo nekalbinio požymio, yra tam tikrų skirtumų. Daugiausia (apie pusę ir daugiau) telšiškių teigė sutinką, kad vietinis kalbos variantas yra skambesnis, grubesnis ir senoviškesnis už bendrinę kalbą (žr. 110 pav.). Būtent daugiausia plungiškių (46 proc.), palyginti su kitų miestų atstovais, nurodė, kad vietinis kalbos variantas yra kaimietiškesnis, taip pat sudėtingesnis (48 proc.) ir vertingesnis (41 proc.). Tarp raseiniškių būta mažiausia dalis jaunuolių, sutinkančių, kad vietinis kalbos variantas yra gražesnis (7 proc.), skambesnis (11 proc.), grubesnis ir senoviškesnis (po 32 proc.), sudėtingesnis (21 proc.). Naujosios Akmenės atveju atkreiptinas dėmesys į įprastai bendrinei kalbai priskiriamus nekalbinius požymius ir jų įtrauktį: net 15 proc. jaunuolių teigė, kad vietinis kalbos variantas yra oficialesnis, penktadalis – taisyklingesnis, 28 proc. – aiškesnis už bendrinę kalbą. Be šių įtraukiami ir kitų respondentų išskirti požymiai: po maždaug trečdalį naujaakmeniškių teigė, kad vietinis kalbos variantas yra gražesnis, skambesnis, melodingesnis, grubesnis, senoviškesnis, kaimietiškesnis už bendrinę kalbą. Kalbant apie priešingą variantą, t. y. kai nesutinkama, matyti panaši tendencija: įprastai bendrinei kalbai priskiriami nekalbiniai požymiai daugiau atmetami Žemaitijos centro, o ne paribio jaunuolių (plg. su 111 pav.).

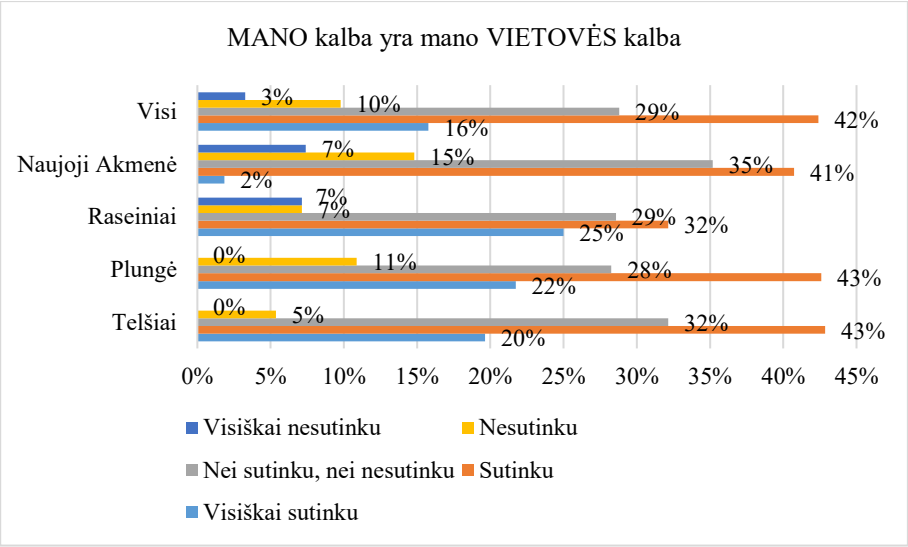

110 paveikslas. Nekalbiniai požymiai kaip skiriamieji, palyginti su bendrine kalba: vietinio kalbos varianto konceptualizacija pagal tiriamuosius punktus (matmuo – *sutinku*)

111 paveikslas. Nekalbiniai požymiai kaip skiriamieji, palyginti su bendrine kalba: vietinio kalbos varianto konceptualizacija pagal tiriamuosius punktus (matmuo – *nesutinku*)

Didžioji dauguma jaunuolių iš Žemaitijos, vertindami, ar savo (kaip asmens) vartojamą kalbos variantą jie tapatina su vietiniu kalbos variantu, teigė savąjį kalbos variantą suvokiantys kaip vietovės kalbos variantą: visiškai sutiko 16 proc. jaunuolių, sutiko – 42 proc. (žr. 112 pav.). Dvejojo beveik trečdalis, o savą kalbos variantą nuo vietos kalbos varianto atskyrė kiek daugiau nei dešimtadalis visų respondentų.

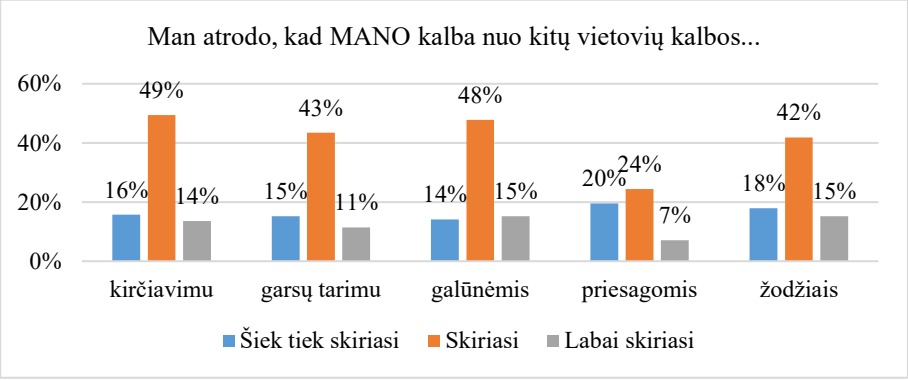

112 paveikslas. Savo (kaip asmens) ir vietinio kalbos varianto tapatinimas

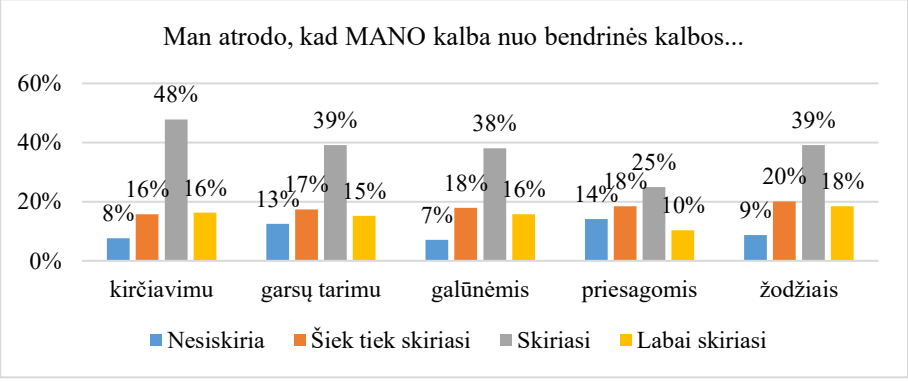
Lyginant duomenis pagal miestus pažymėtina, kad daugiau Žemaitijos centro nei paribio jaunuolių yra linkę sieti savo vartojamą kalbos variantą su vietiniu: sujungus *visiškai sutinku* ir *sutinku* matmenis, 63 proc. telšiškių, 65 proc. plungiškių, o raseiniškių 55 proc., naujaakmeniškių – 43 proc. Tarp visų miestų jaunuolių apie trečdalis buvo dvejojančių, o paribio punktai išsiskyrė tuo, kad juose po 7 proc. jaunųjų gyventojų teigė visiškai nepritariantys teiginiui, jog jų (kaip asmenų) kalba yra jų vietovės kalba. Manytina, kad per savo kalbinio elgesio ir repertuaro (mokamų kalbos variantų) perspektyvą kai kurie respondentai siekia atsiriboti nuo su vieta siejamo tarmiškumo. Nors, kaip matyti iš savo kalbos varianto santykio su kitų vietovių kalbos variantais refleksijų, asmeninio kalbėjimo skirtumai nuo kitų vietovių kalbos vertinami beveik identiškai kaip ir vietinio kalbos varianto (žr. 113 pav. ir plg. 103 pav.). Savą kalbos variantą lygindami su bendrine kalba jaunuoliai yra mažiau griežti, palyginti su vietinio kalbos varianto vertinimu: 57 proc. jaunuolių teigia, kad jų kalbos variantas nuo bendrinės kalbos skiriasi žodynu (7 proc. mažiau), 54 proc. galūnėmis (15 proc. mažiau) ir garsų tarimu (9 proc.

mažiau), 35 proc. priesagomis (7 proc. mažiau) (žr. 114 pav. ir plg. 106 pav.). Tik kirčiavimas išskirtas didesnės dalies – 64 proc. – respondentų (vietinio kalbos varianto vertinimo atveju – 52 proc.).

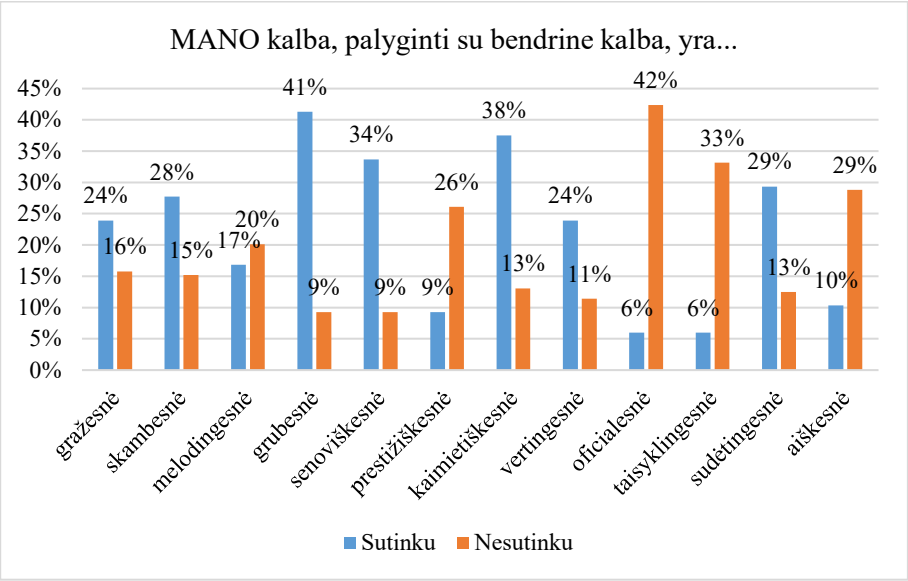
Ta pati tendencija, kai vertindami savo asmeninį kalbos variantą skiriamuosius požymius išryškina mažesnė dalis respondentų, matyti ir iš lyginimo su bendrine kalba duomenų. Savas kalbos variantas didžiausios dalies respondentų (vertinant matmenį *sutinku*) įvardijamas kaip grubesnis (41 proc.), kaimietiškesnis (39 proc.), senoviškesnis (34 proc.), mažesnės dalies – trečdalio ir mažiau jaunuolių – ir sudėtingesnis, skambesnis, gražesnis bei vertingesnis už bendrinę kalbą (žr. 115 pav.). Kaip ir vertinant vietinį kalbos variantą, taip ir savojo kalbos varianto atveju nesutikta, kad pastarasis yra oficialesnis (42 proc.), taisyklingesnis (33 proc.) ir aiškesnis (29 proc.) už bendrinę kalbą.

113 paveikslas. Kalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo kitų vietovių kalbos: savo (kaip asmens) kalbos varianto konceptualizacija

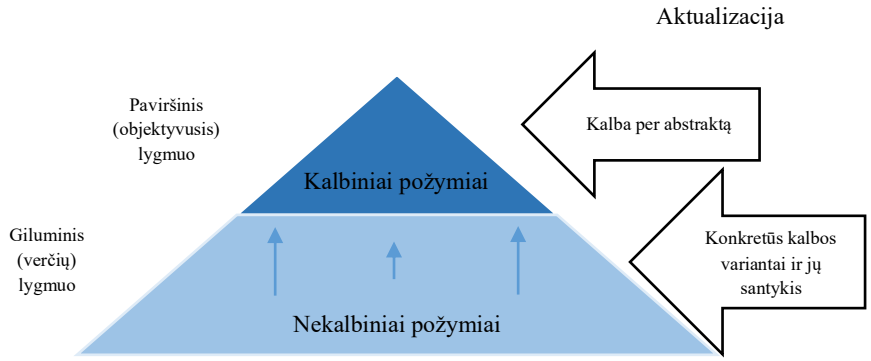
114 paveikslas. Kalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo bendrinės kalbos: savo (kaip asmens) kalbos varianto konceptualizacija

115 paveikslas. Nekalbiniai požymiai kaip skiriamieji nuo bendrinės kalbos: savo (kaip asmens) kalbos varianto konceptualizacija

Apibendrinus visus duomenis matyti, kad dauguma jaunuolių tapatina savą (kaip asmens) ir vietos kalbos variantą ir pastebi tiek kalbinių, tiek nekalbinių požymių skirtumų, lygindami savą ar vietos kalbos variantą su kitų vietovių variantais ar bendrine kalba. Vertindami skiriamuosius kalbinius ir nekalbinius požymius, savo kalbos varianto atžvilgiu respondentai pastebi mažesnį skirtumą nei vietos kalbos varianto atžvilgiu. Tokia žiūra koreliuoja su blankesnį tarmiškumą realizuojančio jaunosios kartos atstovo įvaizdžiu. Be to, daugiau ir ryškesnių skirtumų su kitų vietovių kalbos variantais ir bendrine kalba įžvelgia Žemaitijos centro jaunuoliai. Tai papildo įžvalgą, kad tarmiškumas ir jo ryškumas yra skaidus tiek pagal kartos, tiek pagal vietos kintamąjį. Žemaitijos centras šiuo aspektu atspindi ryškesnį tarminį žymėtumą.

Vertinant kalbos kaip abstrakto ir konkrečių kalbos variantų konceptualizacijos duomenis pažymėtinas ir kalbinių nei nekalbinių požymių santykis *emic* diskurso atstovo mąstysenoje apie kalbos variantiškumą (žr. 116 pav.).

116 paveikslas. Kalbos (variantiškumo) konceptualizacija *emic* diskurse: kalbinių ir nekalbinių požymių santykis

Įtraukus paprastajam kalbos bendruomenės nariui konkrečius aktualius kalbos variantus – savąjį (kaip asmens), vietos (t. y. vietinį) ir bendrinę kalbą, kaip lyginamąjį, – kaip ryškūs skiriamieji požymiai nurodomi ne tik kalbiniai, bet aktualizuojami ir nekalbiniai, kalbos kaip abstrakto konceptualizacijoje atsidūrę antrame plane. Trumpai tariant, nekalbiniai požymiai reikšmę įgyja vertinamajame kontekste. Vertinant kalbinių ir nekalbinių požymių įtrauktį kalbos (kaip abstrakto) ir savojo bei vietinio kalbos variantų konceptualizacijoje, pastarojoje nekalbiniai požymiai arba prilygsta kalbinių požymių įtraukčiai, arba iškeliami dar labiau, o tai rodo itin svarbią nekalbinių požymių vietą *emic* diskurse. Palyginus kalbinių ir nekalbinių požymių įtrauktį kalbos kaip abstrakto ir konkrečių kalbos variantų atvejuose matyti, kad kalbiniai požymiai, grindžiami (arba grįstini) objektyvumu[114], yra pamatinis, bet kartu ir paviršinis konceptualizacijos lygmuo *emic* diskurse. Remiantis kalbiniais požymiais atskiriami kalbos variantai, o tai yra kalbos (variantiškumo) pamatas, todėl *emic* diskurso atstovų kalbos kaip abstrakto konceptualizacijoje jie ir išskirti labiausiai. Kita vertus, nors nekalbiniai požymiai neišstumiami iš kalbos kaip abstrakto konceptualizacijos, jie lieka neišryškinti.

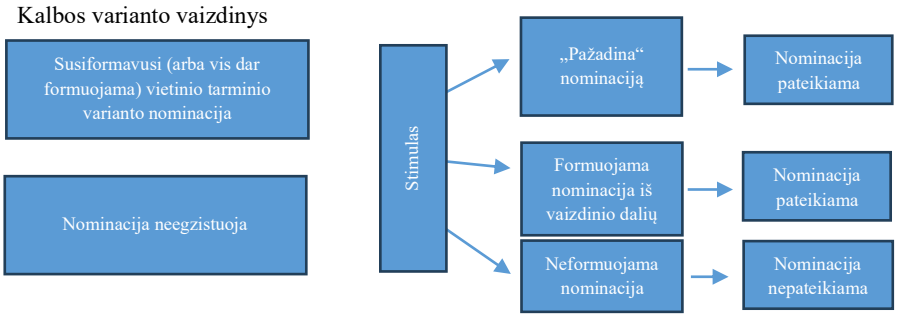
6.1.2. Vietinio kalbos varianto konceptualizacija

6.1.2.1. Vietinio kalbos varianto nominacijos

Nominacija šiame darbe suvokiama kaip pavadinimo vietiniam kalbos variantui suteikimas ir jo įvardijimas iš paprastojo kalbos bendruomenės nario

[114] T. y. jie yra pamatuojami, nors ir ne iš profesionalo perspektyvos, o remiantis savo patirtimi ar įgytomis tam tikromis žiniomis.

perspektyvos (plg. Aliūkaitė 2013: 17). Nominacija gali būti vienas žodis, žodžių junginys ar frazė, pastovi ar nenusistovėjusi, galinti turėti sinonimų ar alternatyvių variantų. Taip pat suvoktina, kad pats nominacijos aktas gali būti dvilypis: pateikus stimulą (t. y. klausimą anketoje) nominacija pateikiama kaip suformuota (gali būti ir vis dar formuojama), egzistuojanti paprastojo kalbos bendruomenės nario sąmonėje ir esanti kalbos vaizdinio dalis bei yra įvardijama arba gali būti formuojama, remiantis savo kalbinių įsitikinimų planeta, tik pateikus papildomą stimulą. Pastarasis teiginys pagrįstų, kodėl didelė dalis jaunųjų paribio žemaičių nepateikė vietinio tarminio varianto nominacijų arba teigė nežinantys, kokia ta nominacija galėtų būti (žr. 117 pav.).

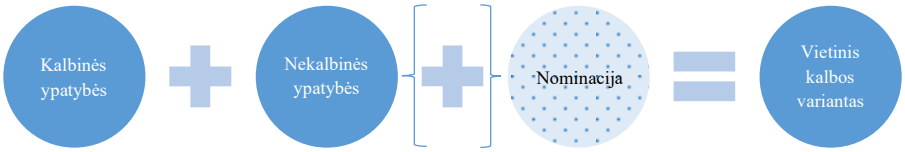

117 paveikslas. Vietinio tarminio (pakitusio) varianto nominacijos procesas per stimulą

Paminėtina, kad D. Aliūkaitė (2013: 17) skiria vardus ir nominacijas, pastarąsias apibūdindama kaip turinčias ne tik skiriamąją funkciją, bet ir vertinamąją nuostatą, o vardai suvoktini kaip neutralūs. Šiuo atveju nominacijos terminas vartojamas kaip galintis apimti abi reikšmes. Pats įvardijimas jau suvoktinas kaip sąmoningas aktas ir, kaip rodo papildomi duomenys, iš pradžių galintis atrodyti neutralus įvardijimas (pavyzdžiui, žemaičių tarmė), gali turėti papildomų pridėtinių reikšmių (pavyzdžiui, tarminio žymėtumo), palyginti su įprasta ir neutralia vertės požiūriu termino vartosena *etic* diskurse. Kitaip tariant, įvertinus visas nominaciją papildančias dedamąsias, ypač pakitusių kalbos variantų atveju, mažai tikėtina, kad vietinio tarminio varianto pavadinimo suteikimas ir jo įvardijimas bus neutralus (plg. Léglise Migge 2006: 335). Tačiau neatmestina galimybė, kad nominacija gali būti ir neutrali.

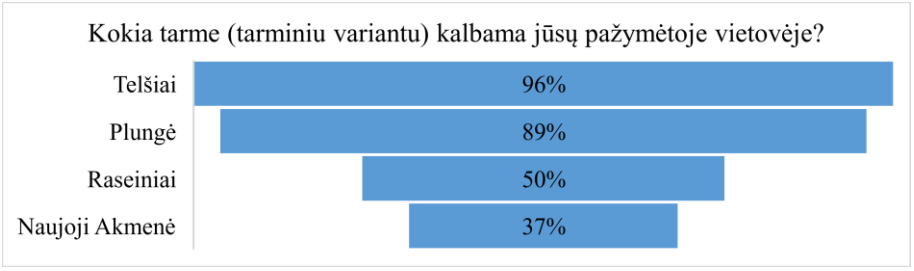
Nors nominacija *per se* (kaip (pa)sąmoningai suformuluota) gali neegzistuoti kaip vaizdinio dalis (bet jai esant ją papildo), ją gali keisti substitutai: įvardijamos vietinio tarminio varianto kalbinės ir nekalbinės ypatybės, reflektuojamas tarminis žymėtumas ir kt. charakteristikos. Tokiu

atveju vietinis tarminis variantas, nors ir neapibrėžiamas per nominaciją, yra validuojamas ir egzistuoja per kitas jį apibrėžiančias, apibūdinančias dalis (žr. 118 pav.).

118 paveikslas. Vietinio kalbos varianto apibrėžtis iš *emic* perspektyvos

Jauniesiems respondentams, įvardijant vietinių kalbos variantų nominacijas, tiek anketos klausimuose apie vietinį tarminį variantą, tiek žemėlapių, kuriuose žymėtos vietovės, kuriose kalbama taip pat arba panašiai, kaip respondentų gyvenamosiose vietovėse, komentaruose daugiausia išskirtos su vieta susijusios „žemaičių (tarme, kalba)“ ir „žemaitiškai“ nominacijos. Siejant kalbos varianto deskripciją su žymėta vietove žemėlapyje, minėtosios žemaičių tarmės / kalbos ir žemaitiško kalbėjimo nominacijos nurodytos 96 proc. telšiškių ir 89 proc. plungiškių (žr. 119 pav.). Kitokia situacija išryškėja Žemaitijos paribio miestuose: minėtąsias nominacijas, apibūdinančias žymėtos vietovės kalbos variantą, nurodė pusė raseiniškių, o Naujosios Akmenės jaunuolių – kiek daugiau nei trečdalis. Nors ir Žemaitijos centro, ir paribio miestų jaunimas identifikuoja pakitusį, t. y. mažiau žymėtą tarmiškumą, tiek iš atsakymų į anketos klausimus, tiek iš diskusijų matyti aiški skirtis priskiriant nominacijas savo tarminiam variantui pagal tiriamąjį punktą.

119 paveikslas. Vietinio kalbos varianto nominacija „žemaičių (tarmė, kalba ir pan.) / žemaitiškai“ pagal tiriamuosius punktus (n=184)

Pažymėtina, kad Telšiuose tarp žemaičių tarmės / tarminio varianto nominacijų buvo trys tarmiški įvardijimai, t. y. dialekto grafolektu užrašyta

žemaitiška. O likusieji respondentai, kurių nominacijos nepriskirtos prie minėtųjų, išreiškė arba abejonę (*Manyčiau, kad žemaitiškai*), arba nurodė mažesnį tarminį žymėtumą: *žemaitiškai (geriausiu atveju)*, *labiau į žemaitišką pusę*. Vienas respondentas nurodė, kad pažymėtoje vietovėje kalbama *žemaitiškai, aukštaitiškai*, o tai leidžia tokią nominaciją vertinti kaip atspindinčią mažesnį tarminį žymėtumą arba dviejų kalbos variantų koegzistavimą, aukštaičių tarmę suvokiant kaip tarmę arba tapatinant su bendrine kalba. *Etic* lygmeniu labiau tiktų kvazistandarto terminas (plg. Aliūkaitė 2009: 160–187). Plg. su pavyzdžiu iš diskusijos, kai viena respondentė, kalbėdama apie tėvų kalbinę kompetenciją ir elgesį, bendrinę kalbą ir aukštaičių tarmę tapatina:

> 00:07:30 Kalbėtoja 4 (Telšiai, jaun. k., mot.): Tėtis žemaitiškai kalb, o mama **labiau bendrine**.
> 00:07:35 Tyrėja: Hm, o kodėl?
> 00:07:37 Kalbėtoja 4 (Telšiai, jaun. k., mot.): Mamos nu darbe reik su žmonėm bendraut, tai **labiau aukštaitiškai**.

Tačiau žemaičių ir aukštaičių tarmių įtrauktis gali reikšti arba abiejų kalbos variantų koegzistavimą, arba tam tikrą kalbos mišinį, prisitaikant prie naujo (ne gimtojo) kalbos varianto:

> 00:10:38 Kalbėtoja 5 (Telšiai, jaun. k., mot.): Aš taip įsivaizduoju, kad aš labiau bendrine kalba šneku, bet su kitais žmonėm kai pašneku, kurie kita tarme kalba, tai vis tiek sako, kad labai didelis tas akcentas toks žemaitiškas. Mano šeimoj, tai mano mama užaugo ir gyvena Telšiuose, bet bendrine kalba kalba, nors močiutė žemaitiškai labiau. **Tėtis tai iš Vilniaus** atsikraustė, bet dabar taip **biškį žemaitiškai, biškį aukštaitiškai**, nes tiesiog prisitaikė labai.

Tarp plungiškių būta daugiau respondentų, nominacijomis pažymėjusių mažesnį vietinio tarminio varianto tarminį žymėtumą arba dviejų kalbos variantų – žemaičių ir aukštaičių tarmių ar jų variantų arba vietoj aukštaičių tarmės – bendrinės kalbos – koegzistavimą: trys merginos teigė, kad jų gyvenamojoje vietovėje kalbama *žemaičių ir bendrine*, *pusiau aukštaitiškai ir pusiau žemaitiškai*, *aukštaitiškai ir žemaitiškai*. Atkreiptinas dėmesys, kad jaunuoliai iš Plungės savo vietinio tarminio varianto žymėtumą lygina su tradicine tarme, kurią, anot jų, dar galima išgirsti renginiuose, t. y. nespontaniškos kalbos kontekstuose:

> 00:01:52 Kalbėtoja 4 (Plungė, jaun. k., mot.): Aš sakiau pusiau, nes nu **nier ta visiška žemaitiška tarmė**. Kap ten kitur **nuvažiuoji, į kokius renginius, tai ten taip šnek**. O mes taip nešnekam, **mes daugiau sava būdu žemaitiškai šnekam**.
> Tyrėja: O kokiuose renginiuose kur?
> 00:02:09 Kalbėtoja 4 (Plungė, jaun. k., mot.): Neatsimenu, bet kur, nu nežinau net kaip paaiškint, nes buvom kažkokiam renginyje, kur ten su tautiniais rūbais buvo apsirengę ir vat **gryna žemaitiška tarmie buva, mes tep sava biškį šnekam**.

Vienas vaikinas teigė, kad Plungėje kalbama aukštaitiškai, ką, tikėtina, būtų galima sieti su bendrine kalba arba jos atmainomis, taip eliminuojama žemaitiška raiška.

Platesnę nominacijų variaciją pateikė raseiniškiai ir naujaakmeniškiai, kurių atsakymai rodo, kad vietinio kalbos varianto samprata yra nevienalytė, o įprastas žemaičių tarmės / tarminio varianto įvardijimas neatspindi vietinio tarminio varianto, ir, tikėtina, jo pakitusio tarminio žymėtumo, dėl kurio nuo šios nominacijos ir bandoma atsiriboti. Beveik 15 proc. raseiniškių nurodė mažesnį vietinio tarminio varianto tarminį žymėtumą atspindinčių nominacijų, įtraukiant ne tik žemaičių, bet ir aukštaičių tarmę bei bendrinę kalbą arba tiesiogiai tą žymėtumą nurodančių (*žemaičių / žemaitiškai ir aukštaičių / aukštaitiškai*; *žemaitiškai, aukštaitiškai, bendrine k.*). Diskusijose minima, kad vietinis kalbos variantas yra maišytas, neryškus:

> 00:22:57 Kalbėtoja 1 (Raseiniai, jaun. k., mot.): Atrodo **maišyta su kažkuo**. Nežinau su kuo, bet tikrai **nėra tokia pilna žemaičių**.
>
> 00:23:46 Kalbėtoja 17 (Raseiniai, jaun. k., mot.): Sakyčiau, šiek tiek, nes tas galūnių nukandimas, manau, žemaičiams ir yra būdingas. Tai tiktai dėl to šiek tiek manau. O taip, tai manau, kad **maišyta mūsų tarmė** yra tiesiog tokia krašto tarmė.
>
> 00:24:04 Kalbėtojas 11 (Raseiniai, jaun. k., vyr.): Šiaip manau, kad jo, **tos tikrosios žemaičių tarmės tikrai neturim**, nes kiek esu bendravęs irgi labai šiaip skirias ta tarmė, nes ir mūsų tokia **maišyta** yra.
>
> 00:24:16 Kalbėtoja 6 (Raseiniai, jaun. k., mot.): Nu sakyčiau nu gal šiek tiek, bet tai gal iš to paties žinojimo, kad gyvenam tam Žemaitijos regione, bet manau, kad taip 100 % negalėčiau pasakyt, nes **nėra tokia ryški ta tarmė**, kad taip jau visiškai būtų galima priskirt tai žemaičių.
>
> 00:24:51 Kalbėtoja 15 (Raseiniai, jaun. k., mot.): Aš manau, kad ta **tarmė mišresnė**, ypač kai ant tos Žemaitijos krašto pačio gyvenam.

Būta ir skirtingą su žemaičių tarme susijusį tarminį žymėtumą išskyrusiųjų: vienas respondentas nurodė, kad Raseiniuose kalbama *grubiu žemaitišku variantu*, kitas – priešingai: *labai mažai žemaitiškai.* Viena mergina vietiniam kalbos variantui įvardyti pasirinko gyvenamąją vietovę ir nurodė, kad kalbama *raseinietiškai*, o toks įvardijimas turi ir atitinkamą geolingvistinį krūvį (žr. Aliūkaitė 2013: 15): kalbos varianto susiaurinimas pagal miestą rodo jo pabrėžiamą išskirtinumą, palyginti su kitų miestų, vietovių kalbos variantais, taip pat galimą siekį atsiriboti ir atsiskirti nuo daugiau vietovių apimančių variantų (pavyzdžiui, nuo žemaičių tarmės). Tokia nominacija, nors ir abstrahuota, ir vietinio kalbos varianto išskirtinumas įvardytas ir diskusijos dalyvių:

00:23:06 Kalbėtojas 5 (Raseiniai, jaun. k., vyr.): Tikrai ne, nes aš, kadangi mano pusė giminės yra iš Žemaitijos, tai aš žinau, kaip jie iš tikro kalba. Tai tikrai nė kiek [aut. p. – nepanašu]. Nu šiek tiek, bet labai minimaliai. Ne, sakyčiau tiesiog **savo krašto tarme, o ne bendrai prie žemaičių**.

Dešimtadalis jaunuolių iš Raseinių vietos tarmiškumą neutralizavo nurodydami, kad gyvenamojoje vietovėje kalbama bendrine kalba: *normalia bendrine kalba, normaliai, bendrine kalba*.

Plačiausią nominacijų variaciją ir mažiausiai žemaičių tarmės nominacijų pateikė naujaakmeniškiai. Blankesnį žemaičių tarmės varianto tarminį žymėtumą nurodė beveik dešimtadalis respondenčių, teigusių, kad žemėlapyje pažymėtoje vietovėje, kurioje kalbama taip pat arba panašiai, kaip ir jų gyvenamojoje vietovėje, kalbama *paribio ir žemaičių*, *žemaičių ir bendrine k. / lietuvių k.*, *pusiau žemaitiškai*. Diskusijose tai įvardijama ir kaip *mišrus* kalbėjimas, tarminis variantas:

00:06:38 Kalbėtoja 2 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Telšiuose labiau žemaitiškai.
00:06:45 Kalbėtoja 6 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): O čia vat gal **mišrus tas akcentas** toksai.
00:06:50 Kalbėtoja 7 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Tokių ir iš aukštaičių visko yra, tokie mes **susimaišę** esam labiau.

00:10:20 Kalbėtoja 9 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): **Mišri labai**.
[...]
00:10:22 Kalbėtoja 3 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Toks labai **mišrus. Sudėliots iš visų**.
00:10:24 Tyrėja: Mišrūs su kuo?
00:10:27 Kalbėtoja 6 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): **Su bendrąja. Su aukštaičių**.

Atkreiptinas dėmesys, kad, kaip atskleista jau pateiktoje analizėje, tarp diskusijos dalyvių būta, bet anketos atsakymuose nėra išskirtos aukštaičių tarmės kaip dedamosios apibūdinant savo kalbos variantą. O tai rodo gerą kalbinę kompetenciją, vertinant vietinio tarminio varianto niveliaciją, kuri vyksta dėl bendrinės kalbos, kaip prestižiško kalbos varianto, įtakos.

Nors anketos klausimuose su gyvenamuoju miestu susijusių nominacijų neminėta, tokių išskyrė diskusijos dalyviai: *00:33:49 Kalbėtoja 13 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Įvesti papildomą tarmę* ***akmeniečių***.

Mažesnį tarminį žymėtumą diskusijos dalyviai nurodė išskirdami vietinio kalbos varianto švelnumą, ypač palyginti su Žemaitijos centro kalbos variantu ir įprastai žemaičių tarmei priskiriamu grubumu: *00:34:03 Kalbėtoja 8 (N. Akmenė, jaun. k., mot.):* ***Švelni žemaitiška kalba***.

Nors tarminio varianto neįvardijo, hiperonimu vienas respondentas pažymėjo mažesnį vietinio kalbos varianto žymėtumą įvardydamas, kad gyvenamojoje ir aplinkinėse vietovėse kalbama *nei tarmiškai, nei netarmiškai.*

Pažymėtina, kad vienas respondentas nurodė smulkesnę regioninę atmainą – *žiemgalių tarmę*, kitas – kad gyvenamojoje vietovėje kalbama *kaimiškai*, t. y. nominacijoje supriešinant miestietišką ir kaimietišką kalbėjimą, o pastarasis būtent su neigiama konotacija reiškia tarmišką raišką.

Būta naujaakmeniškių, kurie visiškai neutralizavo tarmiškumą gyvenamosios vietovės aplinkoje: 11 proc. respondentų teigė, kad jų gyvenamojoje vietovėje kalbama *bendrine kalba*, *lietuviškai.* Pastarąją nominaciją būtų galima vertinti dvejopai, t. y. siejant su lietuvių, t. y. bendrine, kalba, arba kaip apimančią daug skirtingų tarminių variantų, kas ir sudaro lietuvių kalbą.

Du jaunieji respondentai nurodė, kad Naujojoje Akmenėje ir aplinkinėse vietovėse nekalbama *jokia* tarme, o tai taip pat atspindi neutralizuojamą tarmiškumą.

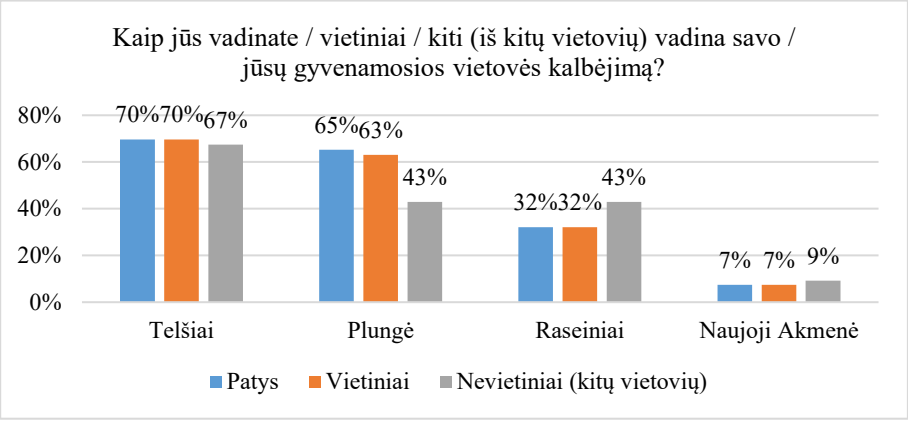
Raseinių ir Naujosios Akmenės jaunuolius jungia tai, kad dalis respondentų nenurodė jokios nominacijos: tarp raseiniškių tokių būta 18 proc., o tarp naujaakmeniškių – 31 proc. jaunuolių. Tokių respondentų nebuvo tarp Žemaitijos centro atstovų, todėl paribio miestuose išryškėjusi tendencija atkreipia dėmesį. Galima svarstyti, kad tai susiję su kompleksu dedamųjų, susijusių su vietinio kalbos varianto žymėtumu, jo kompetencijos ir vartosenos savirefleksija[115], tapatybe. Darytina prielaida, kad didelis tradicinės žemaičių tarmės ir dabartinio vietinio kalbos varianto kontrastas dėl tarminio žymėtumo paprastiesiems kalbos bendruomenės nariams komplikuoja nominacijos procesą ir apskritai vietinio kalbos varianto sampratą.

Įtraukus papildomą klausimą, kaip patys respondentai, vietiniai apskritai ir nevietiniai (t. y. kitų vietovių gyventojai) vadina respondentų gyvenamosios vietovės kalbėjimą / kalbos variantą, išryškėja dar viena svarbi vietinio kalbos varianto pusė – vietinio kalbos varianto nominacijos validacija ne tik iš vietinių, bet ir kitų vietovių atstovų. Pridurtina, kad čia išryškėja ir kartos kintamasis: patys respondentai yra jaunesniosios kartos atstovai, o klausiant apie vietinių ir nevietinių nominacijas karta neišskiriama.

Jaunieji telšiškiai teigia, kad tiek jie patys, tiek vietinių (po 70 proc.), tiek nevietinių dauguma (67 proc.) vietinį tarminį variantą vadina žemaičių tarme / kalba (žr. 120 pav.). Plungės atveju tiek pačių respondentų, tiek vietinių, vietinį tarminį variantą įvardijusių žemaičių tarme / kalba, skaičius sutampa (skirtumas 2 proc.). Maždaug penktadaliu mažiau plungiškių nurodo, kad ir nevietiniai jų vietinį tarminį variantą įvardija žemaičių tarme / kalba. Kitokia

[115] T. y. moka ir vartoja vietinį kalbos variantą ir tai įvardija arba nors moka ir vartoja vietinį tarminį variantą, to neidentifikuoja ir teigia, kad nemoka ir nevartoja.

tendencija matyti paribio punktuose. Beveik trečdalis respondentų teigia, kad tiek jie patys, tiek vietiniai gyventojai Raseinių vietinį tarminį variantą įvardija žemaičių tarme / kalba, tačiau didesnė dalis respondentų – 43 proc. – teigia, kad tokia nominacija jiems priskiriama ir nevietinių. Naujojoje Akmenėje apskritai žemaičių tarmės / kalbos nominacija vietiniam tarminiam variantui įvardyti priskiriama mažos dalies tiek pačių tiriamųjų, tiek ir kitų vietinių gyventojų. Retai, tiriamųjų pastebėjimu, naujaakmeniškių variantą nominuoja žemaičių tarme / kalba ir nevietiniai. Tokius duomenis būtų tikslinga papildyti kitų vietovių respondentų atsakymais, siekiant įvertinti objektyvią (paprastajam kalbos bendruomenės nariui) tikrovę ir ar tokia savirefleksija sutampa su kitų vertinimais. Dėmesį patraukęs paribio žemaičių atvejis gali leisti daryti prielaidą, kad tarminis žymėtumas pačių to varianto atstovų ir kitų vietovių variantų vartotojų gali būti suvokiamas skirtingai. Viena vertus, kitų vietovių atstovai gali būti ir iš Žemaitijos centro, ir iš Aukštaitijos, o tai taip pat galėtų turėti įtakos kalbos varianto nominacijai, tarminio žymėtumo vertinimui. Pavyzdžiui, diskusijoje dalyvavusi naujaakmeniškė teigia, kad centro žemaičiai jos tarminį kalbėjimą vertina kaip *prašmatnų*: *00:23:44 Kalbėtoja 7 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Sako, kad prašmatniai šnekam.*

120 paveikslas. Vietinio kalbos varianto nominacija „žemaičių (tarmė, kalba ir pan.) / žemaitiškai“ iš savo, vietinių gyventojų ir kitų vietovių gyventojų perspektyvos pagal tiriamuosius punktus (n=184)

Taigi apibendrintai tariant, nominacija ir pats nominacijos procesas apima daug dedamųjų. Pirmiausia, ar vietiniam kalbos variantui nominacija suteikiama per įžodintą klausimą kaip stimulą be žemėlapio, ar naudojant žemėlapį, taip pat kieno ta nominacija suteikiama: pačių jos vartotojų

(respondentų, vietinių gyventojų) ar kitų vietovių gyventojų. Pastarasis kintamasis taip pat plėstinas, nes kita vietovė gali būti tiek Žemaitijos centras ar paribys, tiek Aukštaitija, t. y. tiriamieji, nominuojantys vietovės variantą, veikiami skirtingų kalbinių patirčių, pačių aplinkos variantų verčių ir pan. Vertinant Žemaitijos paribio ir centro miestų nominacijas saviems kalbos variantams pažymėtina, kad tradicinis žemaičių tarmės vardas vis dar funkcionuoja ir yra sąlygiškai validus pakitusiam Žemaitijos centro kalbos variantui įvardyti. Paribio punktuose tokių nominacijų mąžta pabrėžiant blankesnį tarminį žymėtumą, o kad tradicinės tarmės nominacija nebefunkcionuoja įrodo ir tai, jog didelė dalis respondentų arba teigė nežinantys, kaip pavadinti vietinį kalbos variantą, arba tiesiog nominacijos neįvardijo, nes, matyt, įprastas žemaičių tarmės nominacijos turinys neatliepia vietinio kalbos varianto kaitos.

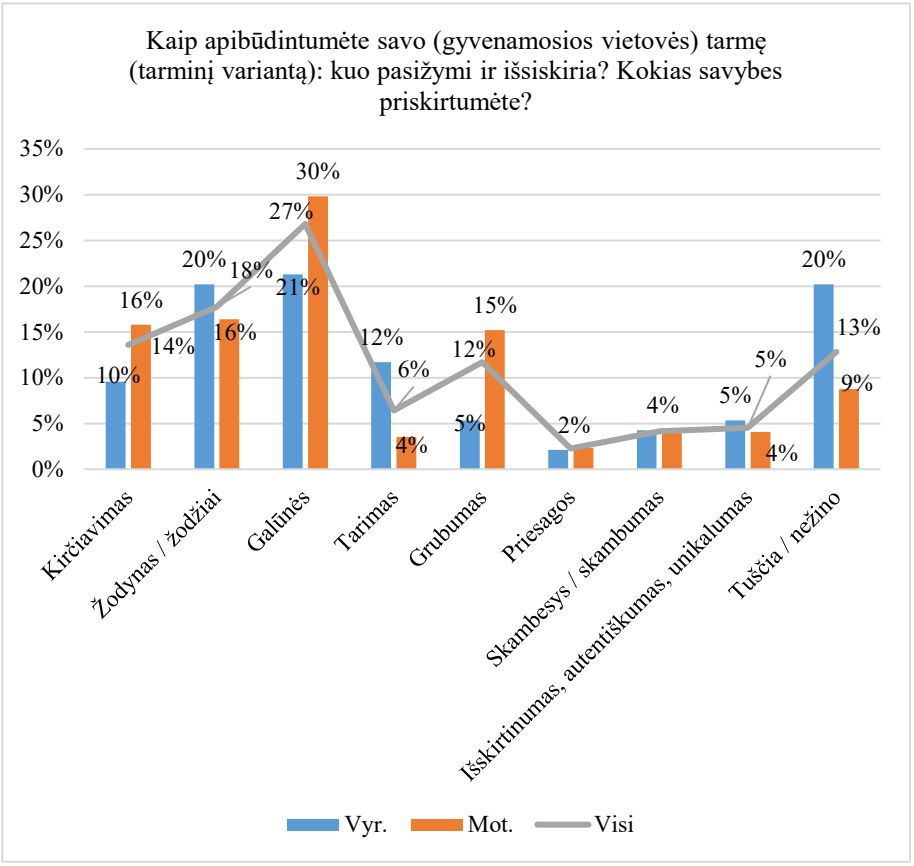
6.1.2.2. Vietinio kalbos varianto deskripcija: kalbiniai ir nekalbiniai požymiai

Atviruosiuose atsakymuose apibūdindami vietinį tarminį variantą jaunuoliai iš Žemaitijos daugiausia nurodė skiriamuosius kalbinius požymius. Tai rodo gana gerą (*emic* lygmeniu) kalbinę kompetenciją ir pirmiausia savo tarminio kalbos varianto skirtį pagal objektyviuosius požymius, o tai yra *etic* diskurso atspindys. Iš visų respondentų nurodytų požymių daugiausia išskirtos galūnės (27 proc.). Jas nurodė daugiau merginų (30 proc.) nei vaikinų (21 proc.) (žr. 121 pav.). Miestuose šį kalbinį požymį daugiausia išskyrė raseiniškiai (44 proc.), tarp kitų miestų atstovų jos minėtos penktadalio respondentų ar mažiau: 21 proc. telšiškių, 20 proc. naujaakmeniškių, 13 proc. plungiškių (žr. 122 pav.).

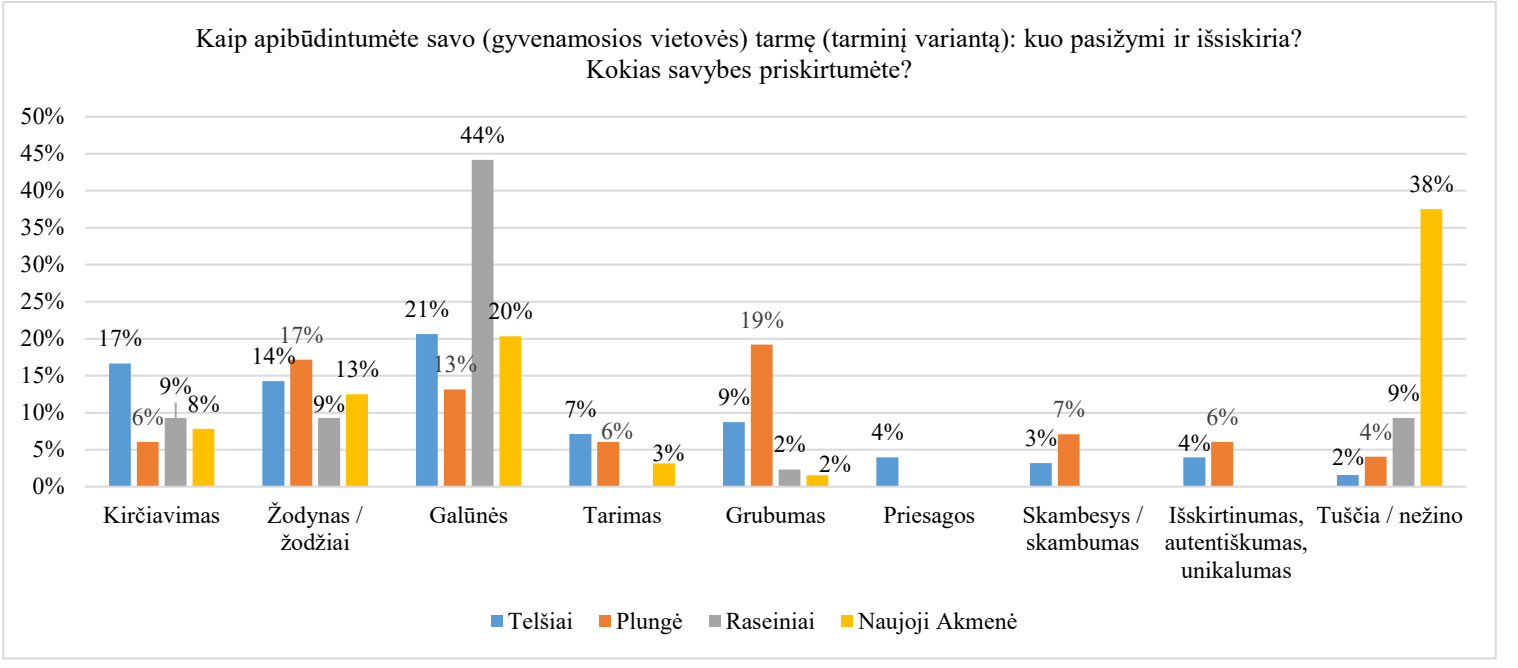
Pažymėtina, kad galūnių redukcija kai kurių suvokiama kaip vienintelis jų vartojamo kalbos varianto požymis ir pati savaime, anot jaunuolių, neatspindi, kad vartojama žemaičių tarmė / tarminis variantas:

> 00:16:00 Kalbėtojas 2 (Telšiai, jaun. k., vyr.): Man atrodo, kad aš **ne žemaičiuoju, bet galūnę nukertu visą laiką**. [...]

Tokiu atveju, manytina, žemaičių tarmė / tarminis variantas suvokiamas ne per vieną požymį, o įvairių kalbinių požymių kompleksą ir jų realizaciją kalboje. Nepamirština, kad minėtas pavyzdys neatspindi tikrosios kalbinės realybės, tai tik (savo) kalbinio elgesio refleksija.

121 paveikslas. Vietinio kalbos varianto ypatybių (dažniausiai įvardytų) distribucija pagal lytį (n=184)

122 paveikslas. Vietinio kalbos varianto ypatybių (dažniausiai įvardytų) distribucija pagal tiriamuosius punktus (n=184)

Paribio Žemaitijoje galūnių redukcija ne tik įvardijama dažniausiai (žr. 122 pav.), bet ir pažymima, kad kai kurie iš apklaustųjų ją pastebi retai, tačiau kitų kalbos variantų atstovai šį kalbinį požymį įvardija kaip skiriamąjį atpažįstant paprastųjų kalbos bendruomenės narių tarminę raišką:

00:13:24 Kalbėtoja 16 (Raseiniai, jaun. k., mot.): Jo. Gal kalbam taip, bet nepastebim patys, nes, pavyzdžiui **iš aplinkinių**, vilniečiai sakykim atvažiuoja, tai iškart **atkreipia dėmesį, kaip galūnes nukertam** ir taip toliau. Viskas keičias.

00:21:16 Kalbėtojas 8 (Raseiniai, jaun. k., vyr.): Jo šiek tiek galbūt, nes tos galūnės kertamos tikrai, tai **kartais net patiems pasijaučia**. Kaip vietoj žodžio kitas – kits.

00:10:58 Kalbėtoja 7 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): **Nukertamos galūnės. Sutrumpinami ta prasme žodžiai**. Vėl kaip pavyzdį galima tą pačią Klaipėdą. Man ne kartą ten yra sakę, kad, ta prasme nukertamos galūnės yra ir aiškiai sako tas girdis jau. **Aš nepajutau kaip nukertu galūnes, bet sakė, kad labai aiškiai girdis.** Kad ta prasme vos netaisyklinga ta kalba gaunas.

Taigi nors patiems respondentams gali atrodyti, kad šis kalbinis požymis nėra realizuojamas kalboje arba yra jų neatpažįstamas, kitų asmenų kalbinio požymio, priskirtino tarminei raiškai, atpažinimas ir patiems respondentams yra svarbi dedamoji save pripažįstant kaip tam tikro kalbos varianto atstovą (žr. 54 pav.).

Antras dažniausiai įvardytas skiriamasis kalbinis požymis – leksika. Jis išskirtas 18 proc. respondentų ir šiek tiek daugiau vaikinų (20 proc.) nei merginų (16 proc.). Daugiausia nurodytas Žemaitijos centro jaunuolių, pavyzdžiui:

00:13:14 Kalbėtoja 4 (Plungė, jaun. k., mot.): Gal ir **žodžiai, kurių, pavyzdžiui, Aukštaitijoj gal nesuprast**.
00:13:18 Tyrėja: Pavyzdžiui?
00:13:19 Kalbėtoja 4 (Plungė, jaun. k., mot.): Drobynas, kruzielis.

Taip pat šis kalbinis požymis, nepriklausomai nuo miesto, pabrėžiamas kaip daugiausia realizuojamas vyresniosios kartos atstovų, pavyzdžiui:

00:07:04 Kalbėtoja 8 (Telšiai, jaun. k., mot.): Mano močiutė kartais pasako **tokių žodžių, kad aš net nežinau ką reišk**. Nes grynai žemaitiškai išmoko.

00:08:12 Kalbėtoja 7 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): Seneliai taip labai ryškiai. Taip labai tarmiškai.
00:08:15 Kalbėtoja 2 (N. Akmenė, jaun. k., mot.): **Senesnius žodžius vartoj**.

00:19:01 Kalbėtoja 12 (Raseiniai, jaun. k., mot.): Manau, kad skiriasi, nes vis tiek yra tas amžiaus skirtumas, kada **vyresni žmonės vartoja netgi iš senesnių laikų tuos žodžius**.

Leksiką kaip skiriamąjį vietinio kalbos varianto kalbinį požymį nurodo 17 proc. plungiškių, 14 proc. telšiškių, 13 proc. naujaakmeniškių ir 9 proc. raseiniškių.

Trečiasis dažniausiai minimas kalbinis požymis yra kirčiavimas. Jis nurodytas 14 proc. visų jaunuolių. Kirčiavimą išskyrė daugiau merginų (16 proc.) nei vaikinų (10 proc.). Lyginant duomenis pagal tiriamuosius punktus pažymėtina, kad telšiškiai jį nurodė dažniausiai (17 proc.), o kituose miestuose kirčiavimą išskyrė nuo 6 iki 9 proc. jaunuolių. Diskusijoje respondentai kirčiavimo subtilybių nepaaiškina, tik įvardija, kad kirčiavimas skiriasi, yra kitoks, pavyzdžiui:

00:11:19 Kalbėtoja 2 (N. Akmenė, jaun. k., mot.:) Ir **kirčiavims biškį skirias** kai kurių žodžių.

00:16:04 Kalbėtoja 8 (Telšiai, jaun. k., mot.): Aš tai **kirčiuoju kitaip**.

Ketvirtasis pagal dažnį (6 proc.) respondentų įvardytas kalbinis požymis yra tarimas. Jį išskyrė 7 proc. telšiškių, 6 proc. plungiškių, 3 proc. naujaakmeniškių. Vertinant duomenis pagal lytį, jį pastebi daugiau vaikinų (12 proc.) nei merginų (4 proc.). Nors diskusijoje tiesiogiai šio kalbinio požymio charakteristikos netikslinamos, remiantis pateikiamais pavyzdžiais manytina, kad respondentai jį sieja su balsių kaita ir dvibalsinimu:

00:16:21 Kalbėtoja 6 (Telšiai, jaun. k., mot.): Priesagos keičias da.
00:16:23 Tyrėja: Kokias da priesagas?
00:16:25 Kalbėtoja 6 (Telšiai, jaun. k., mot.): **Nesuprantu – nesuprontu.**

00:12:47 Kalbėtoja 4 (Plungė, jaun. k., mot.): Priebalsis dažniausiai pasikeit, pavyzdžiui, **duona, o mes sakom douna**.

00:26:17 Kalbėtoja 16 (Raseiniai, jaun. k., mot.): Kai kurių žodžių tarimas skirtingas būna.
00:26:26 Kalbėtojas 5 (Raseiniai, jaun. k., vyr.): Tarkim, **kai kur o paversta uo.**
00:26:30 Tyrėja: Pavyzdžiui?
00:26:34 Kalbėtojas 5 (Raseiniai, jaun. k., vyr.): Nu gal čia nelabai teisingas variantas, nes kitą žodį, tarkim, **po pakuopa**.

Nors pats skiriamojo kalbinio požymio įvardijimas nėra tikslus ir rodo tam tikras kalbinių žinių spragas, jo paaiškinimas rodo pakankamą kalbinę kompetenciją atpažįstant ir apibūdinant vietinį kalbos variantą ir jo ypatybes kalbiniame elgesyje, remiantis konkrečiais pavyzdžiais.

Priesagas kaip skiriamąjį vietinio kalbos varianto kalbinį požymį nurodė 2 proc. respondentų, bet, kaip matyti iš ankstesnių diskusijos dalyvių patikslinimų, respondentai, teigdami, kad tarminis variantas išsiskiria priesagomis, omenyje gali turėti kitą kalbinį požymį.

Vertinant visus paprastųjų kalbos bendruomenės narių išskirtus požymius kartu, pagal dažnį tarp kalbinių požymių įsiterpia nekalbinis požymis – grubumas. Pastebėtina, kad jis laikomas vienu reikšmingiausių, kuris išskiria būtent žemaičių tarminius variantus iš kitų. Jis indeksiniais ryšiais gali būti susijęs su kalbiniais požymiais – galūnių redukcija, kirčio perkėlimu, – kurie bent iš dalies kuria grubesnį skambesį:

00:18:38 Kalbėtoja 6 (Telšiai, jaun. k., mot.): Man, pavyzdžiui, labai graži ta žemaičių kalba, tarmė, bet kažkaip **grubuma prided** kalbant. Toks labai kaip vokiečių. Toks **labai grubus jauties**. Atrodo, kad **mužiks esi toksai**. Kai šneki su kita tarme [aut. p. – kalbančiais], tai **jie biškį švelniau skamb** ir tada **mes kai kertam tas galūnes, priesagas keičiam**, tai toks irgi... Bet man tai čia labai gražu. Žinau, kad ypač Vilniuj, labai daug **kas kaimiečiais išvadin**. Nežinau, man tai gražu.

00:25:14 Kalbėtoja 6 (Telšiai, jaun. k., mot.): Kaip išein, taip šnekam. Nu kartais, kai jau labai pradedi žemaičiuot, tai galvoji kaip **grubiai šneku**. Atrodo, kad jau biškį **nemergaitiškai gal**.
00:25:21 Kalbėtojas 2 (Telšiai, jaun. k., vyr.): **Kaip bachūrs**. [aut. p. – visi juokiasi]

00:25:46 Kalbėtojas 7 (Telšiai, jaun. k., vyr.): Paprastai. Biškį žemaitiškai, biškį lietuviškai. Labiausiai žemaitiškai. Paprastai. Nu kaip sakė, **biškį grubuma yra, tokio mūžiškuma**. Tokie Telšiai ir yr.

Telšiškiai šį nekalbinį požymį apibūdino plačiau nurodydami, kad grubumas neretai siejamas su mužikiškumu, kaimietiškumu, taip pat netgi su tam tikrais lyčių stereotipais – nemergaitiška kalba. Moteriškos lyties atstovės įprastai sociolingvistiniuose tyrimuose nurodomos kaip daugiau išreiškiančios teigiamas nuostatas dėl standartinės kalbos ir kartu daugiau šį kalbos variantą vartojančios, žemaičių tarmės ir jos variantų atveju būtų galima kalbėti apie papildomą šio tarminio varianto dedamąją – grubesnį skambėjimą, – nuo kurio merginos stengiasi atsiriboti. Lyginant duomenis pagal lytį, triskart daugiau merginų (15 proc.) nei vaikinų (5 proc.) nurodo grubumą kaip skiriamąjį vietinio kalbos varianto požymį (žr. 121 pav.). Šią įžvalgą leidžia grįsti ir respondento reakcija viename iš diskusijos pavyzdžių (žr. *Kaip bachūrs*). Iš kitos perspektyvos, ją papildytų ir kitas vaikino komentaras apie pasirinkimą vartoti bendrinę kalbą siekiant pajuokauti, nes ji yra tapatinama su mažiau emocinga kalba, taip pat skambančia mandagiau, švelniau (plg. su anksčiau nagrinėtomis nuostatomis dėl vietinio kalbos varianto):

00:08:16 Kalbėtojas 5 (Plungė, jaun. k., vyr.): Man aukštaitiška kalbiet taip keista iš tikrųjų. **Toks kaip jautrus, elegantiškas**. [aut. p. – visi juokiasi]
[...]
00:32:47 Kalbėtojas 5 (Plungė, jaun. k., vyr.): Aš **kartais aukštaitiškai kažką pasakau paprikolint**. Nuuu, ką čia darote? [aut. p. – sako bendrine kalba, keičia toną]

Nors tik kelių tiriamųjų, bet minėti ir kiti skiriamieji vietinio kalbos varianto nekalbiniai požymiai: 4 proc. respondentų minėjo skambumą, 5 proc. – išskirtinumą. Pastarasis ypač daug plėtotas nuostatų lygmeniu.

Atkreiptinas dėmesys, kad 13 proc. nenurodė jokių kalbinių ir nekalbinių vietinio kalbos varianto požymių. Tokių daugiau būta tarp vaikinų (20 proc.) nei tarp merginų (9 proc.), o pagal miestus daugiausia tarp naujaakmeniškių (38 proc.). Manytina, kad tai gali būti susiję arba su prastesne kalbine, sociolingvistine kompetencija, arba su vietinio kalbos varianto siejimu su bendrine kalba.

Apibendrintai tariant, jaunieji žemaičiai turi pakankamai gerą kalbinę kompetenciją, leidžiančią atskirti vietinį kalbos variantą tarp kitų. Ją atskleidžia ne tik tam tikrų kalbinių požymių (nors kartais ir abstrahuotų) nurodymas apibūdinant vietinį kalbos variantą, bet ir jų paaiškinimas konkrečiais pavyzdžiais iš kalbinės patirties. Kartu savirefleksija atspindi ir tarmiškumo pripažinimą kalboje. Suvokiamas tarminis žymėtumas gali būti susijęs su tam tikro kalbinio požymio (pavyzdžiui, galūnių redukcijos) ar kelių kalbinių požymių (pavyzdžiui, galūnų redukcijos, žodyno, kirčiavimo) komplekso įvardijimu, apibūdinant vietinį kalbos variantą. Išryškėja tendencija, kad galūnų redukcija neretai paribio žemaičių apskritai išskiriama kaip vienintelis (arba vienas iš nedaugelio) kalbinis požymis. Žemaitijos centro jaunuoliai dažniau įvardijo įvairių kalbinių ir nekalbinių požymių kompleksą. Šie ir tarminio žymėtumo, dažnio ir kt. duomenys rodo, kad tarminis žymėtumas ir tarmiškumas *emic* diskurso atstovams yra susiję ne tik su konkrečiais kalbiniais požymiais, bet ir skirtingų jų tipų kiekiu kalboje, t. y. ar šnekamojoje kalboje realizuojama tik galūnų redukcija, ar ir savitas kirčiavimas, kokia nors kalbos variantui būdinga išskirtinė leksika. Gali būti, kad dėl įvardytos priežasties paribio žemaičiai linkę save mažiau tapatinti su tarmine raiška, nes, anot respondentų, dalyvavusių diskusijoje, daugiausia jų kalboje girdėti galūnų redukcija[116], kurią atpažįsta / pripažįsta kartais net ne patys, o kiti asmenys. Paradoksas tas, kad iš *etic* perspektyvos tai yra vienas ryškiausių kalbinių požymių, todėl kalbinėje akomodacijoje šalinamas pirmiausia kaip skiriamasis, nes būdant iš galūnų redukcijos (tikėtina) atpažįstamas tarminis variantas. Kita vertus, paprastiesiems kalbos bendruomenės nariams jis, kaip galimai vienintelis (ar vienas iš nedaugelio) skiriamasis kalbinis požymis, rodo praktiškai išnykusį tarmiškumą.

[116] Kiekybiniuose duomenyse matyti, kad dalis respondentų išskiria ir kirčiavimą, leksiką, tarimą, tačiau šie kalbiniai požymiai, palygini su centro žemaičiais, nurodomi mažesnės dalies paribio žemaičių. Be to, neretai jie tapatinami su vyresniąja karta.

Pridurtina, kad kalbiniai požymiai indeksiniais ryšiais yra susiję ir su nekalbiniais požymiais, taigi kalbinių požymių realizacija kalboje kuria ir tam tikrą vietinio kalbos varianto atstovo portretą. Galima numatyti, kad vykstant kalbinei akomodacijai žemaičiai stengiasi iš savo kalbos panaikinti ryškiuosius (jų percepcija) kalbinius tarminio varianto požymius, kartu stengdamiesi atsiriboti ir nuo su jais siejamų nekalbinių.

6.1.2.3. Įvietintų skirtingų kalbos variantų deskripcija: kalbinių ir nekalbinių požymių sutaptis ir atskirtis apibrėžiant ir suvokiant vietinį kalbos variantą

Lokalizavus kalbinės gimtinės, žemaičių ir aukštaičių tarmių bei bendrinės kalbos variantus žemėlapiuose (žr. 6.2. poskyrį), respondentų prašyta apibūdinti, kuo pasižymi ir išsiskiria minėti įvietinti kalbos variantai. Nors tam tikrais atvejais galima tikėtis kartočių (pavyzdžiui, kalbinės gimtinės varianto ir 6.1.2.2. poskyryje aptartos vietinio kalbos varianto deskripcijos be žemėlapio kaip papildomo stimulo), siekiama pasižiūrėti, ar tarp verbalizuotų ir vizualizuotų vaizdinių yra sąsajų ir tam tikra tąsa.

Apibūdindami, kuo pasižymi ir išsiskiria įvietintas kalbinės gimtinės kalbos variantas[117], respondentai daugiausia nurodė kalbinius požymius: galūnių redukciją, leksikos specifiškumą, kirčiavimo, akcento, priesagų kitoniškumą, balsių kaitą, prailginimą.

Galūnių redukcija minima dažniausiai ir *emic* diskurse atsispindi kaip *nukertamos, nukandamos, nukerpamos, nutraukiamos, pakeičiamos galūnės*.

Išskleisdami leksikos požymį kaip skiriamąjį jaunuoliai teigia, kad kalbinės gimtinės variante vartojami žodžiai yra nesuprantami kitiems, nemokantiems vietinio kalbos varianto ir (ar) gyvenantiems kitose tarminėse zonose, pavyzdžiui:

> 60_N. Akmenė_mot.[118]: Savo kalbėsena. Galūnės yra nukertamos, karts nuo karto galima susidurti su atvejais, kada **neįmanoma suprasti žodžio.**
>
> 161_Plungė_ vyr.: Žodžių kirčiavimas ir **kitiems nežinomi žodžiai**.
>
> 167_Plungė_mot.: Turime **savitų žodžių**, dažnai **iš kitų etnografinių rajonų atvykę žmonės nesupranta mūsų kalbos**, turime posakių.

Toks žodynas kai kurių įvardijamas kaip *savotiškas*, *žemaitiškas*, taip pat minima, kad yra daug *senoviškų, archajiškų*, netgi *rusiškų* žodžių. Pažymėtina

[117] Komentarus pateikė 142 jaunuoliai iš 182 respondentų, žymėjusių kalbinę gimtinę žemėlapiuose.

[118] Čia ir toliau taip žymimi respondentų, pildžiusių anketas, atvirieji atsakymai. Įtraukiamas individualus respondento numeris, miestas, lytis.

tai, kad iš diskusijų duomenų matyti, jog būtent žodynas, kaip išskirtinis vietinio kalbos varianto požymis, siejamas būtent su vyriausiąja karta (žr. 6.1.2.2. poskyrį). Patys jaunuoliai teigia, kad daugumos tarminių žodžių nevartoja arba kai kurių žodžių reikšmių jau nebežino. Galima numanyti, kad respondentai, nurodydami išskirtinius kalbinės gimtinės varianto požymius, siekia atkreipti dėmesį į ryškiuosius, kurie siejami ne su jaunąja karta, o su prototipiniu tradicinės tarmės atstovu – vyresnio amžiaus žmogumi.

Minimi kiti kalbiniai požymiai įvardijami abstrakčiau: kirčiavimas apibūdinamas kaip *kitoks*, *besiskiriantis*, o vienas respondentas atkreipė dėmesį ir į kirčio perkėlimą *(214_Telšiai_vyr.: Pirmųjų skiemenų kirčiavimas, galūnių nutraukimas).* Priesagos nurodomos kaip *išskirtinės, pakeistos*, balsiai – *prailginami* arba *dvibalsinami*.

Iš nekalbinių požymių daugiausia minėtas grubumas, kuris gali būti tiesiogiai siejamas ir su kalboje realizuojamų kalbinių požymių skambesiu. Pažymint grubumą, kai kurie pabrėžia skirtį tarp savo ir kitų vertinimo, pavyzdžiui, *kitiems grubi* (147_Telšiai_mot.) vs. *Man ši tarmė atrodo grubi* (150_Telšiai_mot.). Dauguma įvardija grubumą apskritai, tačiau dalis respondentų pažymi ir švelnesnį grubumo laipsnį, pavyzdžiui, *yra grubumo* (156_Plungė_mot.), *išsiskiria grubesniais žodžiais* (174_Plungė_mot.), *gruboka* (176_Plungė_mot.), *šiek tiek grubesnė tarmė* (171_Plungė_mot.). Keli respondentai pažymėjo ir netaisyklingumą, pavyzdžiui:

> 128_Raseiniai_mot.: Nukandamos galūnės, **netaisyklingai kalbama**.
>
> 193_Telšiai_mot.: Žemaitiška kalba yra grubesnė, garsesnė, mėgstama nukirpti galūnes bei **netaisyklingai kirčiuoti**.
>
> 235_Telšiai_vyr.: **Netaisyklinga kalba**.

Tai rodo, kad, tikėtina, jaunuoliai kalbinės gimtinės variantą lygino su bendrine kalba, kuri laikoma taisyklingu kalbos variantu, taip pažymėdami tarminio varianto nevisavertiškumą, kuriamą per priešpriešą su bendrine kalba.

Apibendrintai tariant, minimi įvietinamos kalbinės gimtinės tarminio varianto požymiai sutampa su požymiais, kurie įvardyti apibūdinant gyvenamosios vietovės kalbos variantą be žemėlapio (žr. 6.1.2.2. poskyrį). Taigi galima teigti, kad mentaliniame žemėlapyje atskleidžiamas kalbinės gimtinės vaizdinys gali būti tiesiogiai siejamas su gyvenamosios vietovės varianto samprata, kuri laikytina vizualizuoto kalbos varianto vaizdinio tąsa.

Jaunieji respondentai, išskirdami, kuo pasižymi žemėlapyje žymėta žemaičių tarmė[119], nurodė tuos pačius kalbinius ir nekalbinius požymius, kaip ir apibūdindami kalbinę gimtinę: daugiausia galūnių redukciją, žodyną, kirčiavimą, balsių kaitą, akcentą, iš nekalbinių – grubumą, griežtumą, sudėtingumą, nesuprantamumą ar neaiškumą kitų tarminių variantų vartotojams. Atkreiptinas dėmesys į anksčiau apie žodyną minėtą įžvalgą, kad jaunuoliai jo išskirtinumą sieja su vyresniąja karta:

154_Telšiai_mot.: Ji pasižymi savo išskirtiniais senais žodžiais, kuriuos **naudojo mūsų tėvai, seneliai**…

Be minėtų pasikartojusiųjų, būtent Žemaitijos centro jaunuoliai įterpė daugiau nekalbinių požymių, atskleidžiančių teigiamas nuostatas dėl žemaičių tarmės. Ji įvardijama kaip išsiskirianti *unikalumu, gražumu, pranašumu, žavumu*, pavyzdžiui:

146_Plungė_mot.: Pasaulyje **nėra panašios kalbos kaip žemaičių**.

177_Plungė_mot.: Žemaičių tarmė yra **skambi, grubi, mano nuomone graži ir unikali**, tačiau sunku ją suprasti kitos tarmės žmonėms ir sunku ją išmokti.

210_Telšiai_vyr.: Ji yra **pranašesnė už kitas tarmes**.

223_Telšiai_mot.: **Graži**, turi ypatingų žodžių.

Taigi remiantis žemaičių tarmės ir vietinio kalbos varianto konceptualizacijos sutaptimis galima daryti prielaidą, kad vietinis kalbos variantas suvokiamas kaip žemaičių tarmės (nors ir pakitusios) dalis, tačiau ši įžvalga tikslintina mentalinių žemėlapių duomenimis (žr. 6.2. poskyrį), dėmesys atkreiptinas ir į Žemaitijos paribio ir centro respondentų komentarų skirtis.

Kaip priešprieša vietiniam kalbos variantui teikta aukštaičių tarmė, siekiant išsiaiškinti ne tik mentalinių žemėlapių skirtumus ir sąsajas, bet ir konceptualųjį turinį, t. y. kaip šį kalbos variantą suvokia ir vertina jaunieji Žemaitijos centro ir paribio gyventojai, ar yra tam tikrų kalbos varianto požymių, siejamų su tirtų Žemaitijos centro ir paribio miestų kalbos variantais.

Nors lokalizavę aukštaičių tarmę respondentai[120] minėjo ir kalbinius požymius, tokius kaip kirčiavimą, tarimą, leksiką, daugiausia išskirti nekalbiniai, neretai siejami ir su bendrine kalba (žr. toliau).

[119] Komentarus pateikė 145 jaunuoliai iš 169 respondentų, žymėjusių žemaičių tarmės teritorijas žemėlapiuose.

[120] Komentarus pateikė 128 jaunuoliai iš 160 respondentų, žymėjusių aukštaičių tarmės teritorijas žemėlapiuose.

Būdinga arba labai abstrakti kalbinių požymių įtrauktis (pavyzdžiui, 145_Telšiai_vyr.: *Kirčiavimu, žodžiais, galūnėmis, tarimu.*), arba per priešpriešą su pačiam respondentui žinomu žemaičių tarminiu variantu, pavyzdžiui, lyginant su vietiniam kalbos variantui būdinga galūnių redukcija per opoziciją: *Nenukerta galūnių. Kalba taisyklingai*. (54_N. Akmenė_mot.); *Nežinau, nenukerta galūnių*. (21_ N. Akmenė_mot.); *Galūnių nenutraukimas* (140_Plungė_mot.).

Iš specifinių kalbinių požymių pažymėtas balsių ilginimas, tikėtina, siejamas su stereotipizuotu pietinių vakarų aukštaičių (pavyzdžiui, Marijampolės) kalbos variantu: [...] *daug žodžių tariami su prailgintais garsais*. (126_Raseiniai_vyr.); *Tarme, galūnėmis, prailgintais garsais*. (157_Plungė_mot.); *Ištemptos „ė“ ir „o“ raidės. Kirčiavimas skiriasi ir žodžiai*. (198_Telšiai_mot.).

Nors kalbiniai požymiai daugumos nepatikslinti ir dėl to kalbines žinias iš *etic* perspektyvos būtų galima laikyti ribotomis, manytina, kad kitą (šiuo atveju aukštaičių) kalbos variantą paprastieji kalbos bendruomenės nariai daugiausia atpažįsta būtent per priešinimą su savuoju, o tai *emic* diskurse yra pakankama kalbinei realybei įsivertinti. Kitaip tariant, kalbiniai požymiai funkcionuoja ne kaip deskriptyvūs *per se*, o atliekantys atskyrimo, pavyzdžiui, nuo vietinio kalbos varianto, funkciją.

Vertinant minėtus nekalbinius požymius, jų spektras, palyginti su kalbiniais, ypač platus, o jų įtrauktis rodo *emic* diskurso atstovams svarbias vertes, kurios pirmiausia ir atspindi vietinio ir svetimo (t. y. aukštaičių tarmės) kalbos variantų santykį lokalioje kalbų rinkoje. Daugiausia respondentai teigė, kad aukštaičių tarmė yra labai panaši į bendrinę kalbą arba yra tiesiogiai su ja tapatinama, pavyzdžiui:

> 31_N. Akmenė_mot.: **Panaši į bendrinę kalbą**, kitoks kirčiavimas, kitokia sakinio struktūra.
>
> 149_Plungė_mot.: Nelabai esu bendravus su tikrais aukštaičiais, bet manau kad **aukštaičių tarmė nelabai skiriasi nuo bendrinės kalbos**.
>
> 159_Plungė_vyr.: Labai **panaši į paprastą bendrinę kalbą**.
>
> 25_N. Akmenė_mot.: **Tai yra bendrinė kalba**, kurią visi supranta.

Manytina, kad dėl to, jog aukštaičių tarmė yra artimiausia bendrinei kalbai, šie kalbos variantai paprastųjų kalbos bendruomenės narių labai dažnai yra tapatinami, ypač šnekamojoje kalboje, pasąmoningai. Kita vertus, aukštaičių tarmės ir bendrinės kalbos tapatinimas gali būti siejamas ir su tam tikra kalbos variantiškumo (arba, kitaip tariant, skirtingų kalbos variantų ir tarmėtyros apskritai) žinių stoka.

Tiesiogiai su bendrine kalba sietinas respondentų minimas aukštaičių tarmės oficialumas, pavyzdžiui:

155_Plungė_mot.: **Oficialesnė**, dažniau ir daugiau yra ja kalbama, visur naudojama, nes **mokyklose kalbama aukštaičių tarme**.

154_Telšiai_mot.: **Oficialesnė kalba**, kur visi šneka darbo pokalbiuose ir visose oficialiuose vietose.

163_Plungė_vyr.: Labai gera, visi Lietuvoje turėtų kalbėti **bendra oficialia kalba**.

Prie oficialumo prijungiamas ir prestižiškumas, o tai rodo šių požymių sąsają paprastojo kalbos bendruomenės nario vaizdinyje, pavyzdžiui:

177_Plungė_mot.: **Aukštaičių tarmė skamba oficialiau nei žemaitiška**. Mano manymu, ji yra **prestižiškesnė.**

Kiti dažnai minimi nekalbiniai požymiai yra suprantamumas, aiškumas, kurie taip pat sietini su panašumu į bendrinę kalbą, pavyzdžiui:

43_N. Akmenė_mot.: **Visiems suprantama kalba**.

153_Plungė_mot.: Aukštaičių tarmę **supranta dauguma lietuvių**, nes ji labai nesiskiria.

160_Plungė_vyr.: Aukštaičių kalba **pasižymi aiškumu**.

Primintina, kad tiriamieji, apibūdindami savo gyvenamosios vietovės kalbos variantą, tiek žemaičių tarmę apskritai, dažnai mini, kad jų kalbos variantas yra nesuprantamas, todėl arba pasirenkama iškart jo nevartoti, arba dažniausiai vis tiek įvyksta kalbinė akomodacija niveliuojant skiriamuosius vietinio kalbos varianto požymius, arba keičiant jų vartojamą tarminį variantą į bendrinę kalbą. Taigi suprantamumas (nors ir paviršinis, nes už to slypi stigmatizavimas dėl tarmės ir kt.) jauniesiems žemaičiams yra ypač svarbus nekalbinis požymis, kuriantis pridėtinę kalbos varianto vertę.

Tarp nekalbinių požymių būta ir su estetika susijusiųjų – respondentai minėjo grožį, elegantiškumą, kilnumą, švelnumą, pavyzdžiui:

175_Plungė_mot.: **Kilnumu**, akcentu.

174_Plungė_mot.: Žodžiai tariami **kilniau, grakščiau**.

141_Plungė_mot.: Žodžiai, jų tarimas, kirčiavimas, grubumas, **švelnumas**, tono tembras.

8_N. Akmenė_mot.: Kitokia galūnė, panaši į bendrąją kalbą, taip pat **graži**.

190_Plungė_vyr.: **Graži kalba**, naudojama visur.

176_Plungė_mot.: Skiriasi kirčiavimas, **aiški, gražesnė**, skamba taisyklingiau.

Atkreiptinas dėmesys, kad šie teigiamas nuostatas atskleidžiantys nekalbiniai požymiai koreliuoja su savam kalbos variantui priskiriamais priešingais požymiais – grubumu, kaimietiškumu, mužikiškumu.

Keli respondentai išskyrė ir kelis nekalbinius požymius, sietinus su neigiamomis nuostatomis. Viena telšiškė teigia, kad aukštaičių tarmė yra *erzinanti* (196_Telšiai_mot.), o kita – niūri:

206_Telšiai_mot.: Labai aiški, tačiau **niūri ir nelabai išsiskirianti**, skamba taisyklingai.

Iš pastarojo respondentės paaiškinimo atsiskleidžia, kad iš pirmo žvilgsnio atrodantys teigiami nekalbiniai požymiai gali turėti ir neigiamą potekstę. Šiuo atveju niūrumas siejamas su aukštaičių tarmės neišskirtinumu, vienodumu, taisyklingumu, nes, tikėtina, tapatinant šį kalbos variantą su bendrine kalba, jis suvokiamas kaip vartojamas daugelio žmonių, todėl yra niekuo neišsiskiriantis. Tokia nuostata sietina būtent su Žemaitijos centro jaunuoliais, teigusiais, kad vietinis kalbos variantas jiems leidžia pasijusti išskirtiniais, ypatingais (žr. 5.5. poskyrį).

Bendrinę kalbą apibūdinę respondentai[121] minėjo tokius kalbinius požymius, kaip kirčiavimą, tarimą, intonaciją, įprastai be paaiškinimo arba pridurdami taisyklingumo, aiškumo savybes, minimas ir oficialumas, pavyzdžiui:

209_Telšiai_vyr.: **Tarimas aiškus ir taisyklingas**, žodžiai lietuviški.

218_Telšiai_mot.: **Oficiali kalba**, žodžiai tariami aiškiai.

140_Plungė_mot.: **Taisyklingas** žodžių **tarimas**, **taisyklingai kirčiuojami** žodžiai.

Manytina, kad remiantis vietinio kalbos varianto, siejamo su žemaičių tarme (pakitusia), ir bendrinės kalbos priešprieša, pabrėžiamas galūnių išlaikymas, pavyzdžiui:

211_Telšiai_mot.: Taisyklingumu, aiškiai ištartais žodžiais, **ypač galūnėmis**.

18_N. Akmenė_mot.: Kalba taisyklinga kalba, kirčiuoja, **„nenukanda“ galūnių**.

21_N. Akmenė_mot.: Labai taisyklinga, teisingi kirčiai, **nenukertamos galūnės**.

229_Telšiai_vyr.: Kalba literatūriškai, **taria visas galūnes**.

Jaunuoliai, kaip skiriamąjį kalbinį požymį nurodę žodyną, daugiausia arba šio požymio netikslino, arba, kaip ir kirčiavimo, tarimo, intonacijos atveju, minimas taisyklingumas, aiškumas, neutralumas ir priduriamas

[121] Komentarus pateikė 143 jaunuoliai iš 164 respondentų, žymėjusių bendrinės kalbos teritorijas žemėlapiuose.

paprastumas. Tačiau būta atkreipusiųjų dėmesį į kitų kalbų įtaką bendrinei lietuvių kalbai – paminėti anglicizmai, tarptautiniai žodžiai, pavyzdžiui:

28_N. Akmenė_mot.: **Naudojami anglicizmai**, nėra senovinių žodžių.

135_Raseiniai_mot.: Taisyklingas bendrinis kirčiavimas, galūnės nėra nukandamos, **modernesnis žodynas, anglicizmas įsiterpia**.

142_Plungė_vyr.: Daug **tarptautinių žodžių**.

Nors žvelgiant iš *etic* perspektyvos tai nebūtų tikslu (tarmėse taip pat yra / gali būti vartojami tarptautiniai žodžiai, įterpiami anglicizmai, bendrinėje kalboje yra labai seno žodyno sluoksnis), *emic* diskurse šie komentarai atskleidžia bendrinei kalbą pridedamą vertę, t. y. ji gali būti suvokiama kaip egzistuojanti santykyje su tarptautinėmis kalbomis, moderni, todėl yra platesnės kalbų rinkos dalis. Pažymėtina, kad tai nebūtinai vertintina kaip teigiamas bruožas. Į bendrinės kalbos kaitą gali būti žvelgiama kaip į neigiamą procesą, vertinant jį standartizacijos ideologijos aspektu, – kalba nyksta, nes atsiranda daug anglicizmų ir pan. Toks požiūris ne tik atskleidžia platesnę žiūrą į kontekstą, kuriame egzistuoja bendrinė kalba, bet yra ir standartizacijos ideologijos atspindys.

Daugiausia iš nekalbinių požymių jaunuoliai įvardijo oficialumą ir taisyklingumą, įprastai labiausiai ir siejamus su bendrine kalba, pavyzdžiui:

25_N. Akmenė_mot.: Kalba labai **oficialiai ir taisyklingai**.

56_N. Akmenė_mot.: **Taisyklinga. Oficiali. Geriausioji**.

21_N. Akmenė_mot.: **Labai taisyklinga**, teisingi kirčiai, nenukertamos galūnės.

116_Raseiniai_vyr.: **Taisyklingumu**, aiškumu, tikslumu.

112_Raseiniai_mot.: **Kalba taisyklingai**, tarmiškai, nenukanda galūnių, viskas aišku ir gražu.

149_Plungė_mot.: Bendrinė kalba pasižymi kalbos **tvarkingumu**, visos galūnės yra gražios, žodžiai bendrine.

Kaip matyti iš komentarų, šie požymiai suvokiami kaip *geros*, *gražios, aiškios, tvarkingos* kalbos bruožai.

Kaip vienas išskirtinių požymių atsiskleidė bendrinės kalbos, kaip universalaus visų lietuvių kalbos varianto, samprata, pavyzdžiui:

37_N. Akmenė_mot.: Bendrine kalba išsiskiria tuom, kad **ja kalba visa Lietuva**.

160_Plungė_vyr.: Bendrine kalbą apibūdinčiau kaip **bendrą Lietuvos kalbą**.

Nors ypač dažnai bendrinė kalba laikoma valstybės kalbos variantu per lokaciją, yra ir bendrinę kalbą suvokiančių kaip vieną iš galimų kalbos

variantų repertuaro pasirinkimų, labiausiai tinkamų vartoti oficialiose kalbinėse situacijose:

39_N. Akmenė_mot.: Bendrinę kalbą **moka visi lietuviai, tačiau ja nekalba visada**.

210_Telšiai_vyr.: Ji yra visur pasireiškianti. Ji yra **naudojama visuose oficialiuose vietose**.

Tokia žiūra atskleidžia gerą jaunųjų respondentų sociolingvistinę kompetenciją ir kritinį žvilgsnį, įvertinant funkcinį stabilumą (žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 45).

Nemažai jaunuolių kaip išskirtinį bendrinės kalbos požymį įvardija suprantamumą:

20_N. Akmenė_vyr.: Bendrinė kalba **suprantama visur** ir labiausiai kalbama.

40_N. Akmenė_mot.: Visi moka kalbėti bendrine kalba ir **visi suprantame vienas kitą**.

11_N. Akmenė_vyr.: **Lengvai suprantama kalba** ir viskas labai suprantama.

128_Raseiniai_mot.: **Visi tiksliai ją gali suprasti** ir dažnai ja kalbama.

Viena respondentė atkreipia dėmesį, kad bendrinė kalba suvokiama kaip bendras, visų išmokstamas ir vartojamas (nepriklausomai nuo kitų mokamų kalbos variantų) kalbos variantas:

183_Plungė_mot.: Bendrinė kalba, tai kalba, kuria **visi lietuviai mokinasi kalbėti**, ji yra bendra pavadinta ne veltui. Su ja galime lengviau susišnekėti.

Jaunuoliai pažymi, kad bendrinė kalba yra paprasta. Manytina, kad paprastumą galima sieti su aiškumu ir suprantamumu, t. y. kalbinę situaciją palengvinančia aplinkybe, pavyzdžiui:

57_N. Akmenė_vyr.: **Gan paprasta**, bet vistiek graži, nes tai mūsų kalba.

12_N. Akmenė_mot.: **Savo paprastumu**, oficialumu.

58_N. Akmenė_vyr.: Tai mūsų **paprastoji kalba**.

Respondentai nurodė ir su estetika, bendrinės kalbos skambesiu sietinų nekalbinių požymių, pavyzdžiui, švelnumą, grožį:

179_Plungė_vyr.: **Gražumu, garsumu**.

190_Plungė_vyr.: **Graži kalba** ir visur naudojama

170_Plungė_mot.: Struktūringa, oficiali, **graži, melodinga**.

172_Plungė_mot.: Sena, **graži, skambi, dainingа**, sunki.

150_Telšiai_mot.: Bendrinė kalba yra daug labiau supratingesnė [aut. p. – suprantamesnė], ji **skamba švelniau**.

151_Plungė_mot.: Bendrinė kalba yra **daug švelnesnė**, oficialesnė.

Švelnumas per priešpriešą gali būti tapatinamas su vietiniam žemaičių tarmės variantui priskiriamu grubumu, dažniausiai vertinamu neigiamai.

Kita vertus, ne visi minimi nekalbiniai požymiai yra teigiami – implikuojamas bendrinės kalbos dirbtinumas, t. y. bendrinė kalba yra knyginė, šabloniškumas:

118_Raseiniai_mot.: Mano manymu, bendrinė kalba yra taisyklinga lietuvių kalba, kuri yra **naudojama vadovėliuose, knygose** ir t.t.

147_Telšiai_mot.: **Šabloniška, visiems suprantama**.

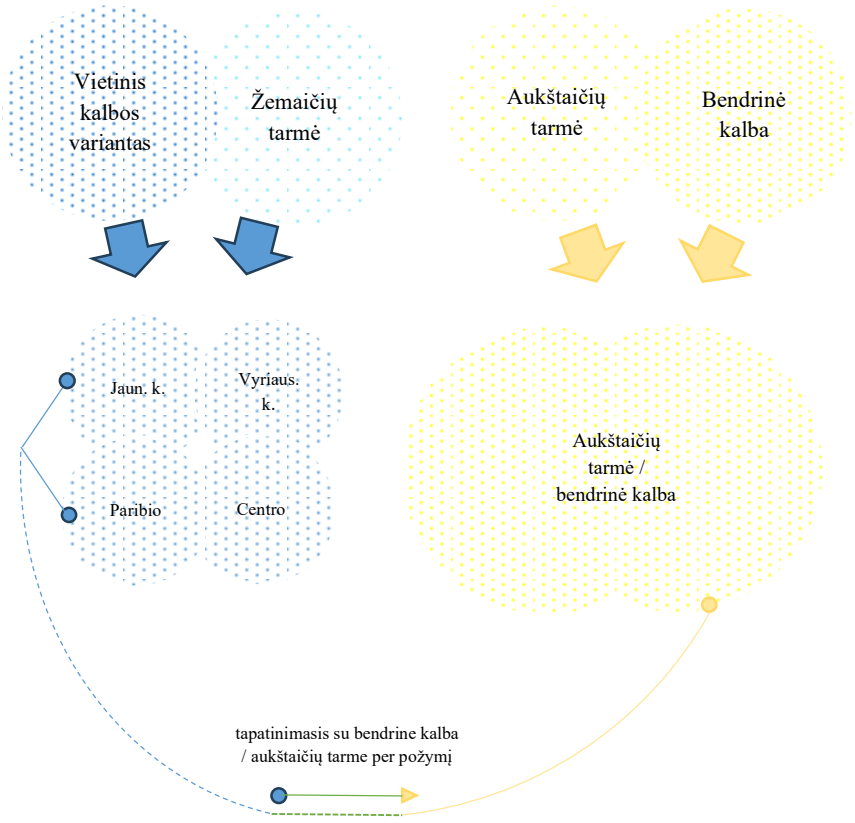
Galima daryti prielaidą, kad jaunieji respondentai kaip priešpriešą omenyje turi gyvą, skirtingais kalbiniais požymiais išsiskiriančią tarminę kalbą, kuri jos vartotojus išskiria iš bendrinę kalbą vartojančiųjų.

Apibendrinus visų kalbos variantų deskripcijas (lokalizuotų ir ne, žr. 6.1.2. poskyrį), galima modeliuoti apibendrintą skirtingų kalbos variantų vaizdinių planetos fragmentą (žr. 123 pav.). Jame, vertinant deklaruojamus skiriamuosius kalbinius ir nekalbinius požymius, vietinis kalbos variantas vertinamas kaip susijęs su žemaičių tarme, nors abu kalbos variantai ir nėra suvokiami kaip vienis dėl su tradicine žemaičių tarme siejamo ryškaus tarminio žymėtumo. Kaip priešprieša išryškėja aukštaičių tarmės ir bendrinės kalbos vaizdiniai. Aukštaičių tarmė jaunųjų žemaičių neretai prilyginama bendrinei kalbai. Viena vertus, tai gali rodyti ribotas kalbinio variantiškumo, tarmėtyros žinias. Kita vertus, *emic* lygmeniu šiuo atveju aktualizuojamas paprastajam kalbos bendruomenės nariui ypač svarbus aukštaičių tarmės vaizdinys – panašumas į bendrinę kalbą, vadinasi, ir tam tikrų kalbinių ir nekalbinių požymių sutaptis per abstrakciją.

Žvelgiant giliau matyti, kad verbalizuotas vietinio kalbos varianto vaizdinys grįstas tiek išskirtais konkrečiais skiriamaisiais kalbiniais požymiais (deklaruojama, kad išsiskiria galūnių redukcija, tam tikra tarmine leksika, kirčio perkėlimu, dvibalsinimu ir pan.), tiek nekalbiniais. Tokia savistaba ir kalbinė kompetencija paaiškintina geresniu artimos (dažniausiai prigimtinės, vietinės) kalbinės aplinkos išmanymu ir suvokimu tarp kitų kalbos variantų. Daugelis žemaičių tarmės požymių atrodo sutampantys su vietinio kalbos varianto požymiais, tačiau ypač paribio žemaičių pabrėžiamas kai kurių kalbinių ar nekalbinių požymių blankumas ir (ar) mažesnio jų kiekio realizavimas kalboje. Taip pat respondentai pažymi ir jaunesniosios bei vyresniosios kartų kalbinių ir nekalbinių požymių skirtumus. Vadinasi, vietinis kalbos varianto vaizdinys skaidytinas į skirtingas sudedamąsias dalis,

siejamas su tam tikrais kalbiniais ir nekalbiniais požymiais ir jų (ne)realizacija.

Iš kitos pusės, aukštaičių tarmė ir bendrinė kalba apibrėžiamos kaip besiskiriančios tam tikrų kalbinių požymių tipais, tačiau jie įvardyti abstrahuotai (skiriasi kirčiavimu, leksika, tarimu) arba per priešpriešą su paprastajam kalbos vartotojui gerai žinomu (vietiniu) kalbos variantu, pavyzdžiui, galūnių nenukandimas ir pan. Šių kalbos variantų vaizdinių atveju išryškėja nekalbinių požymių, apibrėžiančių jų vertę santykyje su kitais kalbos variantais (šiuo atveju – su vietiniu kalbos variantu) svarba. Matyti, kad ne visais atvejais, bet dažnai, vertinant vietinio kalbos varianto / žemaičių tarmės ir aukštaičių tarmės / bendrinės kalbos verbalizuotus vaizdinius, nekalbiniai požymiai atsiduria dviejuose skirtinguose poliuose ir yra įvardijami per priešpriešą – grubumas vs. švelnumas, netaisyklingumas vs. taisyklingumas, nesuprantamumas vs. suprantamumas, sudėtingumas vs. aiškumas, paprastumas ir pan.

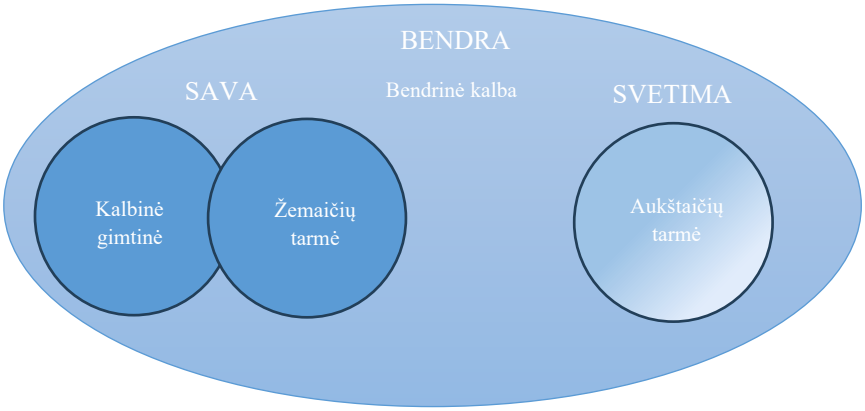
123 paveikslas. Vaizdinių planetos fragmentas: su(si)jungimas per požymį

Jei Žemaitijos centro jaunuolių vietinio kalbos varianto kalbinių įsitikinimų planetoje vietinis kalbos variantas suvoktinas kaip glaudesnis su žemaičių tarme (nors jaunieji respondentai pastebi pakitusį tarminį žymėtumą), paribio žemaičių atveju matyti tam tikrų vietinio kalbos varianto požymių sutaptis arba, tiksliau sakant, noras tą sutaptį įžvelgti su bendrine kalba. Pabrėžiant tam tikrus savo kalbinius ar nekalbinius požymius kaip netarmiškus ar nesiskiriančius nuo bendrinės kalbos arba abstrakčiai neutralizuojant vietinio / savo kalbos varianto tarmiškumą, gali būti linkstama savai kalbinei raiškai priskirti su bendrine kalba susijusius požymius, o per juos, tikėtina, kurti ir didesnę savo kalbos varianto vertę. Be abejo, tai dar vyksta paviršiniu lygmeniu ir nenuosekliai, nes vaizdiniai sumišę (ypač suvokiant vietinio kalbos varianto heterogeniškumą per kartą, vietą, tarminį žymėtumą, taip pat tradicinės tarmės vaizdinius, kurie veikia ir jaunuolį bei jo mąstymą apie kalbą), tačiau vis dėlto tokia tendencija išryškėja. Kadangi tai vertintina kaip kalbos varianto vaizdinio transformacija, galima teigti, kad paprastieji kalbos bendruomenės nariai nėra radikalūs tapatindami savą kalbos variantą su bendrine kalba – atsiribojama nuo tam tikrų vietinio, žemaičių tarminio kalbos varianto kalbinių ar nekalbinių požymių.

6.2. Vizualizuoti kalbos variantų vaizdiniai

Siekiant išsiaiškinti kompleksinius vizualizuotus vietinių kalbos variantų vaizdinius, respondentų prašyta „ArcGIS Survey123“ platformoje pateiktuose atskiruose internetiniuose žemėlapiuose (žr. 1 priedo VI dalį) pažymėti teritorijas, kuriose kalbama taip pat arba panašiai, kaip ir jų gyvenamojoje vietovėje, žemaičių tarme, bendrine kalba ir aukštaičių tarme. Taigi kalbinės gimtinės žemėlapis ir konkrečiai kalbinės gimtinės vaizdinys aiškinamas kitų kalbos variantų mentalinių žemėlapių kontekste, siekiant įvertinti tam tikras vietiniam kalbos variantui priskiriamas vertes per santykį su žemaičių tarme ir bendrine kalba, tarp kurių, kaip pastebima *emic* diskurse, atsiduria pakitęs vietinis tarminis variantas, susijęs su reflektuojamu blankesniu tarminiu žymėtumu.

Respondentams pateikus keturis žemėlapius, orientuotasi į skirtingų kalbos variantų įvietinimą per ribos *sava / svetima / bendra* perspektyvą (žr. 124 pav.).

124 paveikslas. Skirtingų mentalinių žemėlapių įtraukties per ribą *sava / svetima / bendra* modelis

Nors kaip orientacinės ribos pateiktos savivaldybių ribos ir jų pavadinimai, respondentų žymėjimai skiriasi pagal dydį, žymimų savivaldybių skaičių ir jų įtrauktį (visas / visi savivaldybės plotas / plotai, dalis / dalys vienos ar skirtingų savivaldybių ploto ir t. t.) (žr. 5 priedą). Manytina, kad tokią žymėjimo būdų įvairovę lėmė žemėlapio interaktyvumas, valdymo (priartinimo, atitolinimo, paslinkimo) ir žymėjimo (brėžti norimu formatu) galimybės. Taip sudaromos įvairesnės galimybės respondentui atskleisti savo kalbinės gimtinės ir kitų prašytų žymėti kalbos variantų vaizdinius.

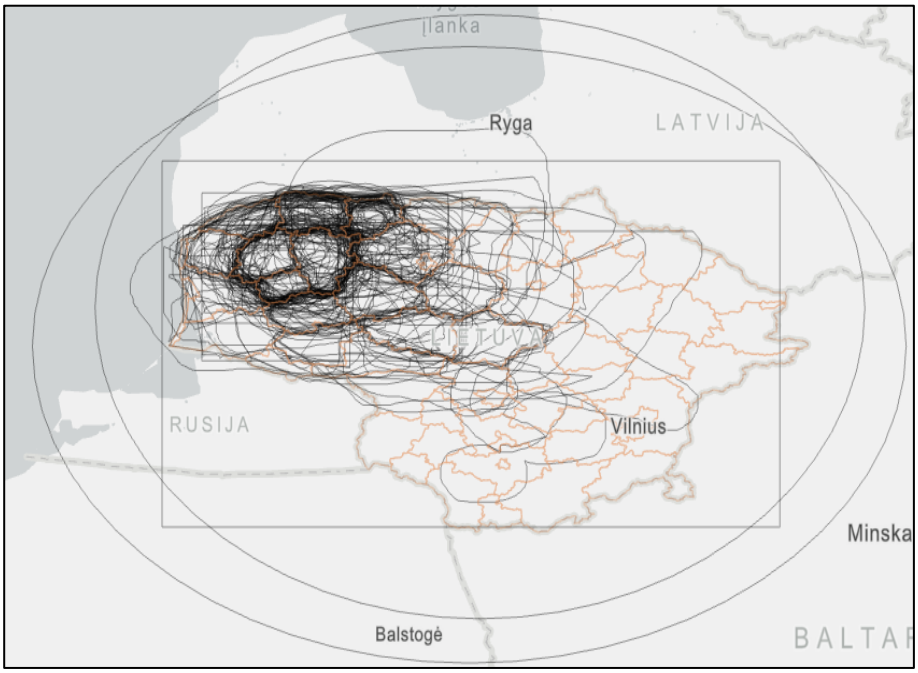
6.2.1. Kalbinės gimtinės mentaliniai žemėlapiai

„ArcGIS Survey123“ apklausos platformoje pateiktame internetiniame žemėlapyje[122] su savivaldybių ribomis ir jų pavadinimais kaip orientyrais, atliepiant Lietuvoje vykdytų perceptyviosios dialektologijos tyrimų tradiciją (žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 146–147) ir paprastųjų kalbos bendruomenės narių geografinės informacijos kiekio poreikį užduočiai įvykdyti (plačiau žr. 4.3. poskyryje ir 40 pav.), respondentų prašyta žymėti, kur, anot jų, kalbama taip pat arba panašiai, kaip ir jų gyvenamojoje vietovėje. Kalbinės gimtinės[123] teritorijas, kurių žymėjimą

[122] Žemėlapį galima priartinti arba atitolinti. Atitolinus galima matyti bendresnį vaizdą su mažiau geografinių detalių, priartinus – daugiau geografinės informacijos, pavyzdžiui, miestų pavadinimus, upes, ežerus ir kt.

[123] Dėl termino žr. Diercks 2002, taip pat plačiau žr. 2.3. poskyryje.

galima apibendrinti kaip poligonus[124], pateikė 182 respondentai[125] (žr. 125 ir 126 pav.). Jos ribų žymėjimo tipas svyruoja nuo ypač mažos teritorijos (gyvenvietės, miestelio, miesto ar jo dalies) iki visos Lietuvos.

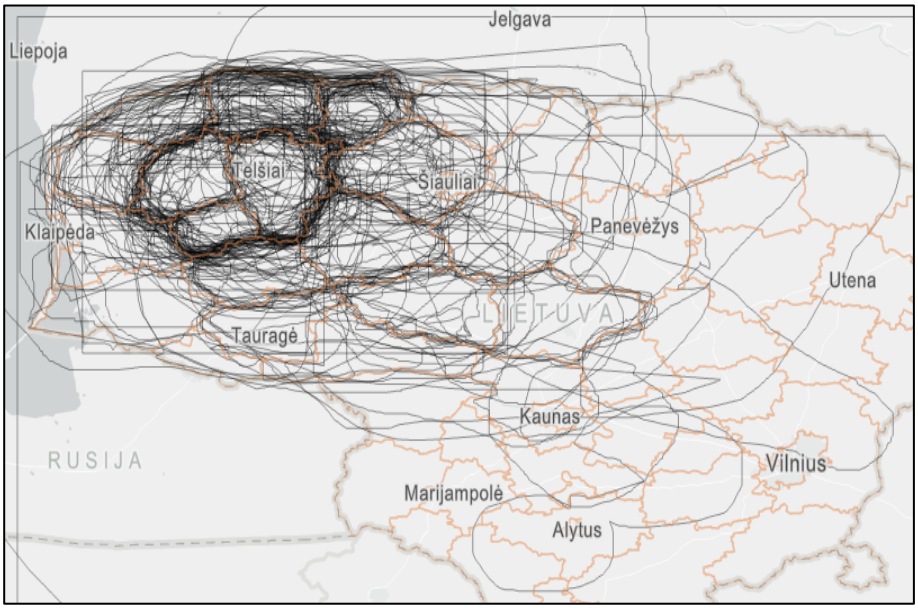

125 paveikslas. Kalbinės gimtinės teritorijų žymėjimų ribos (n=182)[126]

[124] Poligonas – uždara figūra, apibrėžtas plotas iš linijų segmentų (plg. su tašku, linija) (žr. Mozgeris, Dumbrauskas 2008: 37–38; taip pat Esri: https://pro.arcgis.com/en/pro-app/3.4/arcpy/classes/polygon.htm)

[125] Dviejų respondentų duomenys atmesti kaip netinkami dėl atmestino užpildymo (įvertinus visus apklausos duomenis). Vienas iš nerealistiško užpildymo kriterijų buvo teritorijų, esančių Afrikoje, Amerikoje ir kt. žymėjimas. Nors duomenys atmesti kaip netinkami, respondentų žymėjimai rodo įrankio galimybes plėsti žymimas teritorijas.

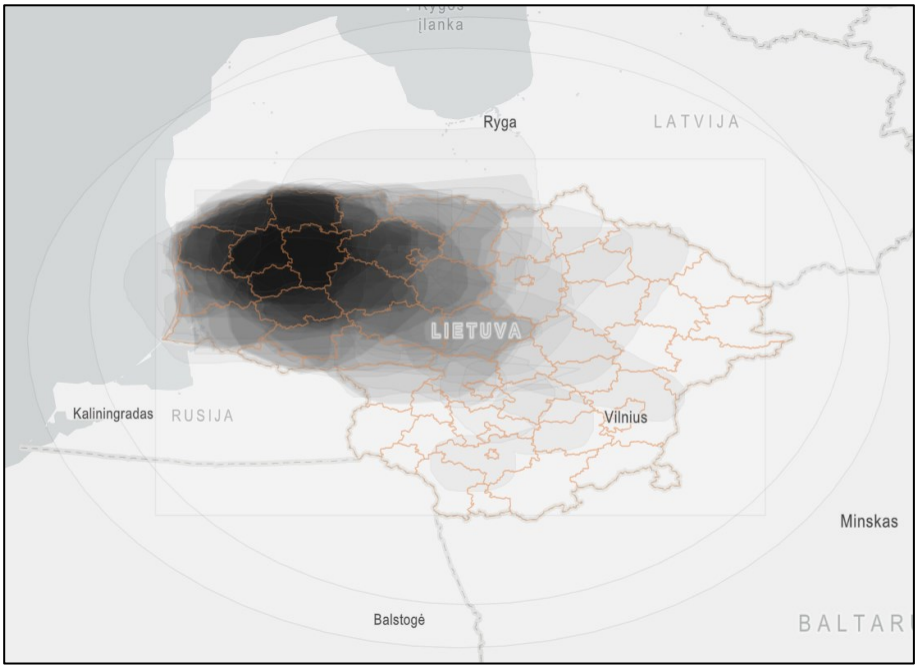
[126] Visų žemėlapių duomenys apdoroti ir žemėlapiai su duomenų reprezentacija kurti disertacijos autorės. Pateiktoje anketoje ir apdorojant duomenis naudotas ne disertacijos autorės kurtas Lietuvos Respublikos savivaldybių sluoksnis (LR Adresų registras © VĮ Registrų Centras, 2015), kuris buvo adaptuotas. Šio ir kitų žemėlapių naudojamų sluoksnių autorių teisių informacija: VĮ Registrų Centras, 2015; Sources: Esri, Tom Tom, Garmin, FAO, NOAA, USGS, OpenStreetMap contributors, and the GIS User Community.

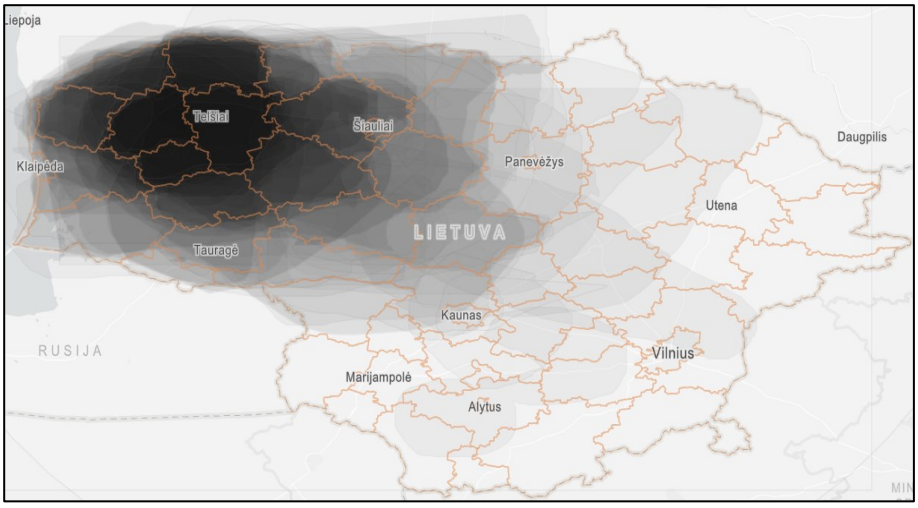
126 paveikslas. Kalbinės gimtinės teritorijų žymėjimų ribos, išskyrus viso Lietuvos ploto žymėjimą (n=182)

Kaip matyti apibendrintuose Žemaitijos centro ir paribio jaunuolių kalbinės gimtinės žemėlapiuose (žr. 125 ir 126 pav.) ir duomenis apibendrinus respondentų kalbinės gimtinės teritorijas priskiriant savivaldybėms (žr. 129 pav.), daugiausia žymėtos Telšių (76 proc.), Mažeikių (73 proc.), Šiaulių (69 proc.), Akmenės, Kelmės (po 63 proc.) ir Plungės (62 proc.) r. savivaldybės. Taip pat daugiau nei pusė jaunuolių prijungė Rietavo (59 proc.), Šilalės (57 proc.) ir Skuodo (52 proc.) r. teritorijas. Nors įvardytosios [teritorijos] yra ryškiausios, t. y. daugiausia žymėtos, matyti, kad kalbinė gimtinė nesuvokiama kaip vienalytė: vieniems ji apima visą Lietuvą, kitiems – peržengia Žemaitijos ribas ne tik apimant jos pakraščius, bet ir aukštaičių tarmės plotus, įtraukiant ir didmiesčius – Kauną, Vilnių – bei jų apylinkes, t. y. vietas, kurios *emic* diskurse laikomos prototipinėmis bendrinės kalbos zonomis.

Tai, kad žemaičių kalbinė gimtinė vis dar daugiausia siejama su Žemaitijos centro teritorijomis, rodo didžiosios daugumos respondentų žymėjimai, tačiau lokalizuojamo žemaičių tarmės varianto sampratos kaitą atskleidžia kaimyninių aukštaitiško pamato vietovių įtrauktis: Radviliškio r. zona žymėta beveik 29 proc. jaunuolių, Joniškio – 25 proc., Jurbarko – 19 proc., Kėdainių ir Pakruojo – po 17 proc., Panevėžio – 13 proc., Šakių – 9 proc. Dėmesį atkreipia ir tai, kad 14,3 proc. jaunesniosios kartos respondentų įtraukė ir Kauną, laikomą prototipine bendrinės kalbos zona.

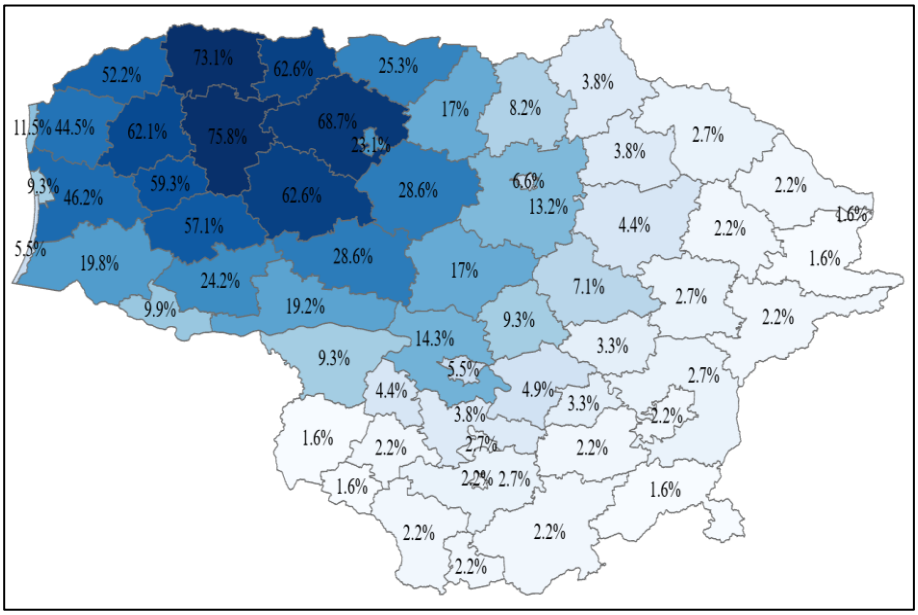

127 paveikslas. Kalbinės gimtinės teritorijų persidengimas (n=182)[127]

128 paveikslas. Kalbinės gimtinės teritorijų persidengimas, išskyrus viso Lietuvos ploto žymėjimą (n=182)

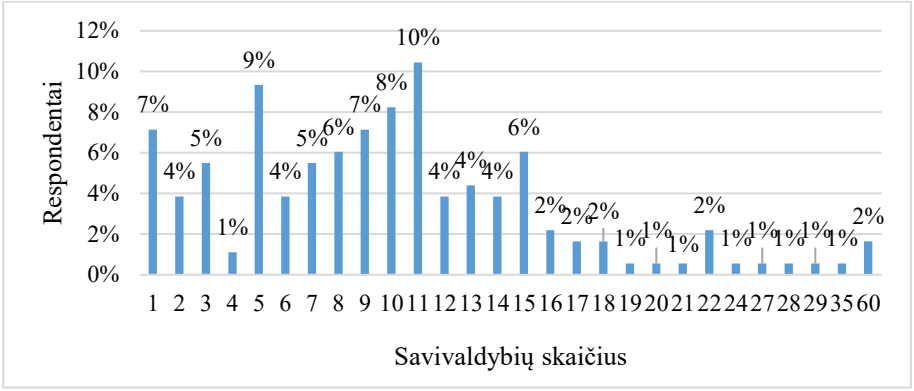
[127] Vaizdijimo parametrai: klasės – 32, permatomumas: aukštų ir žemų verčių – 90 proc.

129 paveikslas. Kalbinės gimtinės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=182)

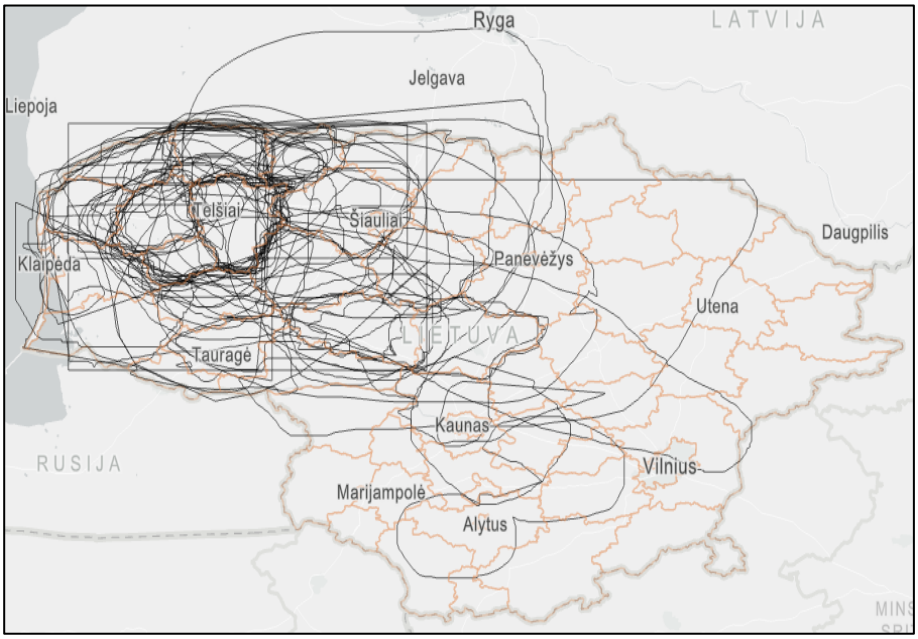
Žvelgiant į kalbinės gimtinės dydį pagal įtraukiamų savivaldybių skaičių, daugiausia, t. y. 18 proc., respondentų žymėjo 10–11 savivaldybių teritoriją (žr. 130 pav.). Tik vieną savivaldybę žymėjusių (daugiausia gyvenamąją vietovę) yra 7 proc., o 2–4 savivaldybes įtraukė dešimtadalis respondentų. 9 proc. jaunuolių žymėjo 5 savivaldybes, kuriose įprastai yra gyvenamoji vietovė ir apink ją išsidėsčiusios kaimyninės vietovės. Ta pati žymėjimo tendencija vyrauja įtraukiant 6–7 (9 proc. respondentų) ir 8–9 savivaldybes (13 proc. respondentų). Platesnę 12–15 savivaldybių teritoriją žymėdami kalbinę gimtinę įtraukė 18 proc. respondentų. 16 arba daugiau savivaldybių žymėjusiųjų yra po 1 ar 2 proc. jaunuolių. Taigi kalbinės gimtinės vaizdijimas daugiausia apribojamas gyvenamąja vietove ir aplink ją esančiomis kaimyninėmis pirmoje (ir antroje) linijoje[128] esančiomis vietovėmis.

[128] Pirmoji linija – artimiausios kaimyninės vietovės, besiribojančios su gyvenamąja vietove. Antroji linija – kaimyninės vietovės, esančios už pirmos linijos vietovių.

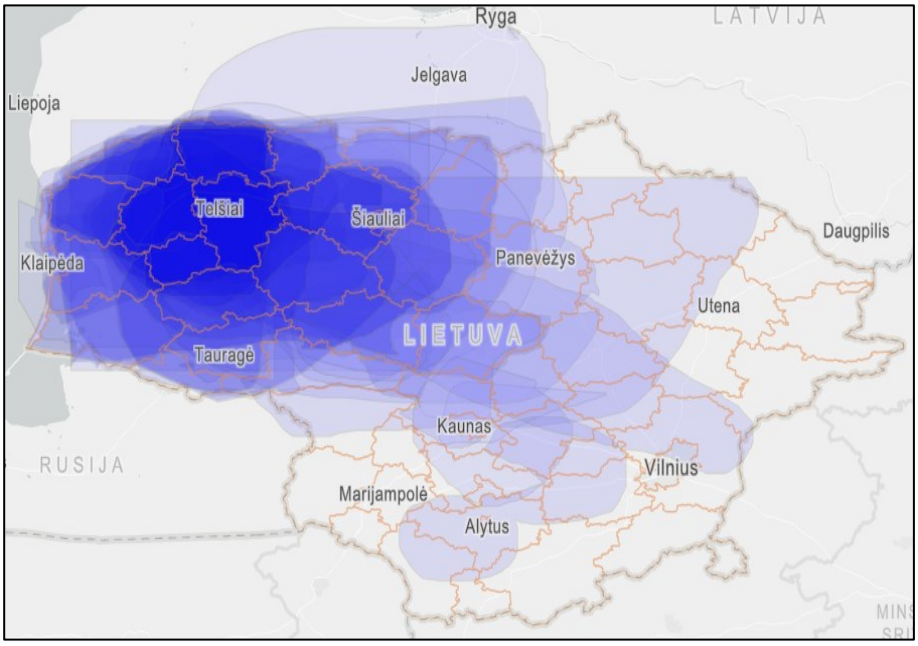

130 paveikslas. Kalbinės gimtinės vietovės pagal žymėtų savivaldybių skaičių (n=182)

Vertinant duomenis pagal lytį pabrėžtina, kad tiek merginos, tiek vaikinai plečia kalbinės gimtinės, priklausančios Žemaitijai ir žemaičių tarmės variantams, ribas, įtraukdami aukštaitiško pamato vietoves, tačiau skiriasi tiek žemaitiško, tiek aukštaitiško pamato vietovių įtraukties dažnis. Daugiausia vaikinų į kalbinės gimtinės teritoriją įtraukė Telšių (66,2 proc.), Kelmės (63,4 proc.), Mažeikių ir Šiaulių (po 62 proc.) r. teritorijas (žr. 131, 132, 133 pav.). Slenkantis į Žemaitijos vakarus, žymėjimų proporcingai mažėja: 55–59 proc. vaikinų įtraukė Plungės, Šilalės r. ir Rietavo savivaldybes, o kaimynines Skuodo, Klaipėdos ir Kretingos r. zonas – 41–48 proc. respondentų. Žemaitijos paribyje esanti Raseinių r. savivaldybė įtraukta 34 proc. jaunuolių. Pereinant į aukštaičių tarmės plotą, matyti nuoseklus kalbinės gimtinės ribų plėtimas: Radviliškio r. savivaldybė įtraukta 35,2 proc. vaikinų, Joniškio, Pakruojo, Kėdainių ir Kauno r. savivaldybės – nuo 21 iki 24 proc. respondentų. Panevėžio r. teritorija žymėta 17 proc. jaunųjų žemaičių, Pasvalio – 10 proc., Jonavos – 11 proc. Proporcingai artimiausios kaimyninės teritorijos į rytus įtraukiamos nuo 4 iki 7 proc. respondentų, tolimesnės – po 1,4–3 proc.

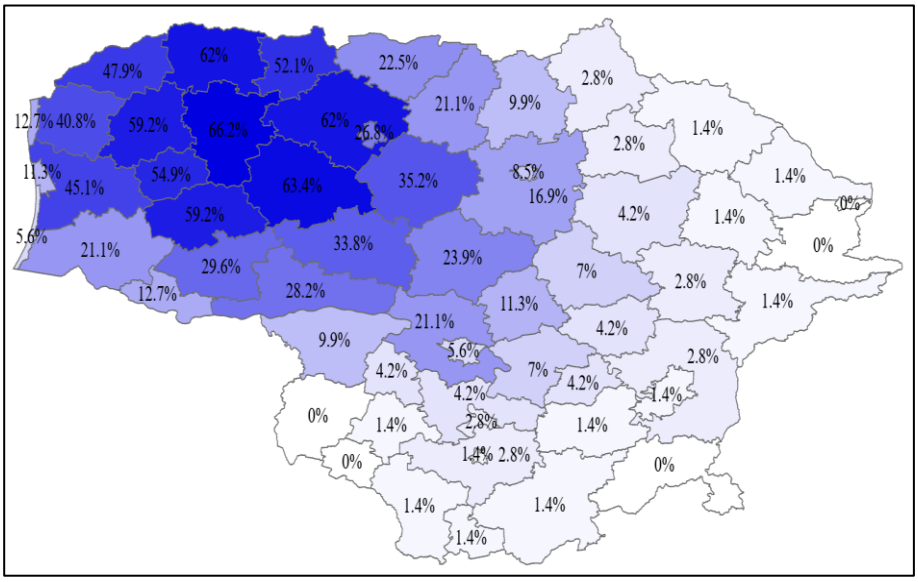

131 paveikslas. Vaikinų kalbinės gimtinės teritorijų žymėjimų ribos (n=71)

132 paveikslas. Vaikinų kalbinės gimtinės teritorijų persidengimas (n=71)[129]

[129] Vaizdijimo parametrai: klasės – 32, permatomumas: aukštų ir žemų verčių – 80 proc.

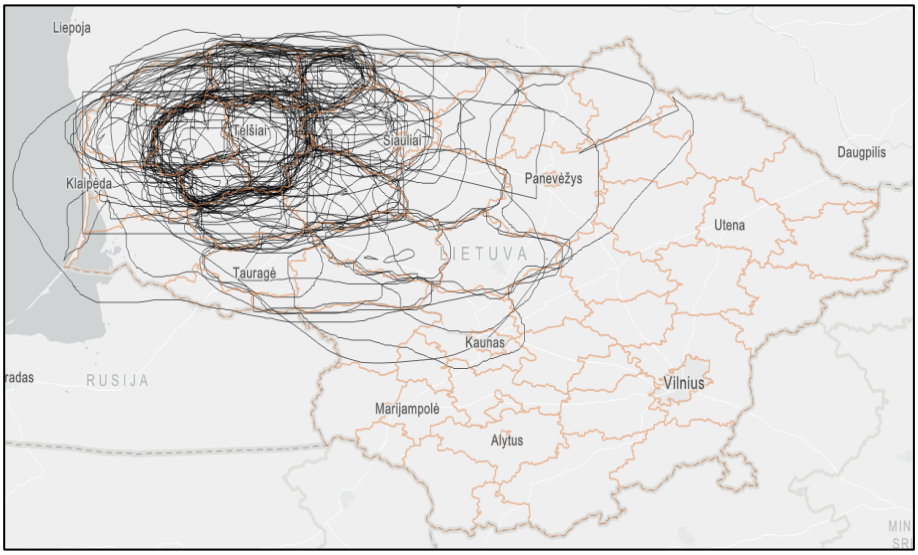

133 paveikslas. Vaikinų kalbinės gimtinės žymėtų teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=71)

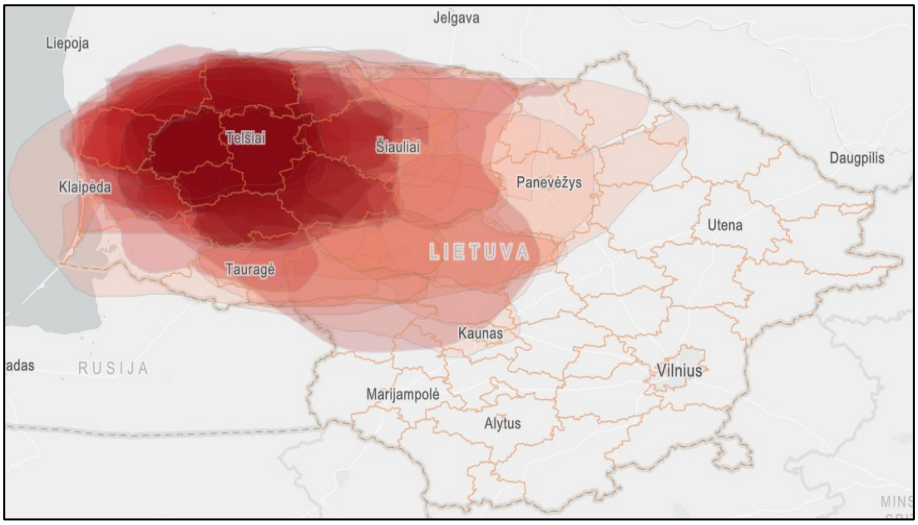
Žvelgiant į merginų duomenis atkreiptinas dėmesys į panašias teritorijų įtraukimo tendencijas, tačiau kitokį intensyvumą. Telšių r. apylinkės įtrauktos 82 proc. merginų, Mažeikių – 80 proc., Šiaulių – 72 proc. (žr. 134, 135, 136 pav.), o tai atspindi 10–18 proc. didesnį dažnį, palyginti su vaikinų duomenimis. Akmenės r. savivaldybė įtraukta 68,5 proc. respondenčių, Plungės ir Rietavo – 63 ir 62 proc., Kelmės – 61 proc. Vakaruose išsidėsčiusios teritorijos, kaip ir vaikinų atveju, proporcingai įtraukiamos mažiau respondenčių: Skuodo ir Šilalės r. zonos po 55–56 proc., Kretingos ir Klaipėdos – po 46 proc. Tauragės r. savivaldybė žymėta 19 proc. merginų, Šilutės – 17,6 proc. Tolstant nuo Žemaitijos paribio link Aukštaitijos, matyti tokie vietovių įtraukties sprendimai pieštiniuose žemėlapiuose: Raseinių r. zoną įtraukė 23 proc. merginų, Radviliškio – 21 proc., Jurbarko ir Pakruojo – po 11 proc., Kėdainių – 10 proc. Kaimyninės teritorijos į rytus įtrauktos nuo beveik 2 iki 8,3 proc. merginų, už Kauno esančios – beveik po 1 proc.

Lyginant duomenis pagal lytį, atkreiptinas dėmesys į apibendrintą kalbinės gimtinės plotą. Dauguma abiejų lyčių atstovų, pieštiniame žemėlapyje lokalizuodami kalbinę gimtinę, peržengia Žemaitijos ribas, tačiau būtent vaikinai, įtraukdami aukštaitiško pamato vietoves, dažniau ir labiau nei merginos yra linkę plėsti kalbinės gimtinės ribas (plg. 133 ir 136 pav., taip pat žr. 131, 132, 134, 135 pav.). Žemėlapių duomenys rodo, kad apibendrintame kalbinės gimtinės mentaliniame žemėlapyje merginos yra įtraukusios 65 proc. savivaldybių, o vaikinai – beveik 92 proc. Tiek merginos, tiek vaikinai kalbinę

gimtinę daugiausia lokalizuoja Žemaitijos centro vietovėse, tačiau tiek pat (vaikinų atveju) arba šiek tiek mažiau (merginų atveju) įtraukiami ir Šiauliai, o tai rodo kalbinės gimtinės paribiškumo išryškinimą. Apskritai į aukštaitiško pamato vietoves giliau ir dažniau pieštiniuose žemėlapiuose kalbinę gimtinę suprojektuoja vaikinai.

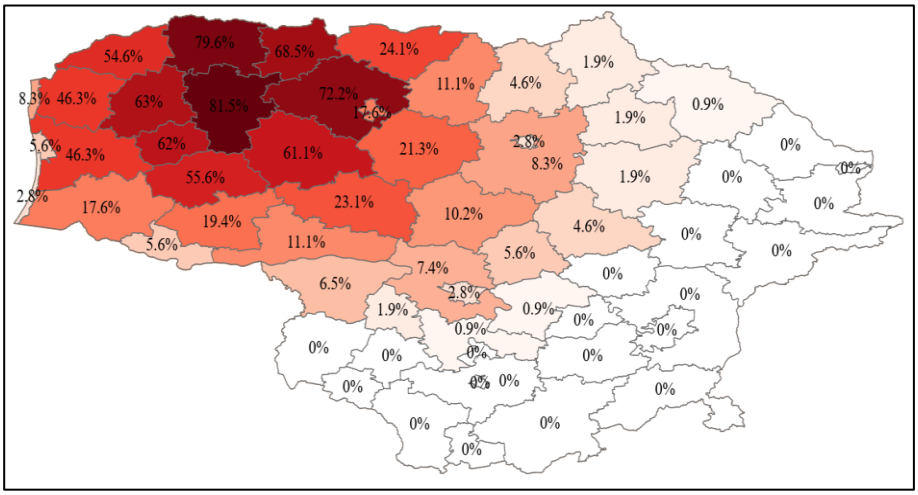

134 paveikslas. Merginų kalbinės gimtinės teritorijų žymėjimų ribos (n=108)

135 paveikslas. Merginų kalbinės gimtinės teritorijų persidengimas (n=108)[130]

[130] Vaizdijimo parametrai: klasės – 32, permatomumas: aukštų ir žemų verčių – 80 proc.

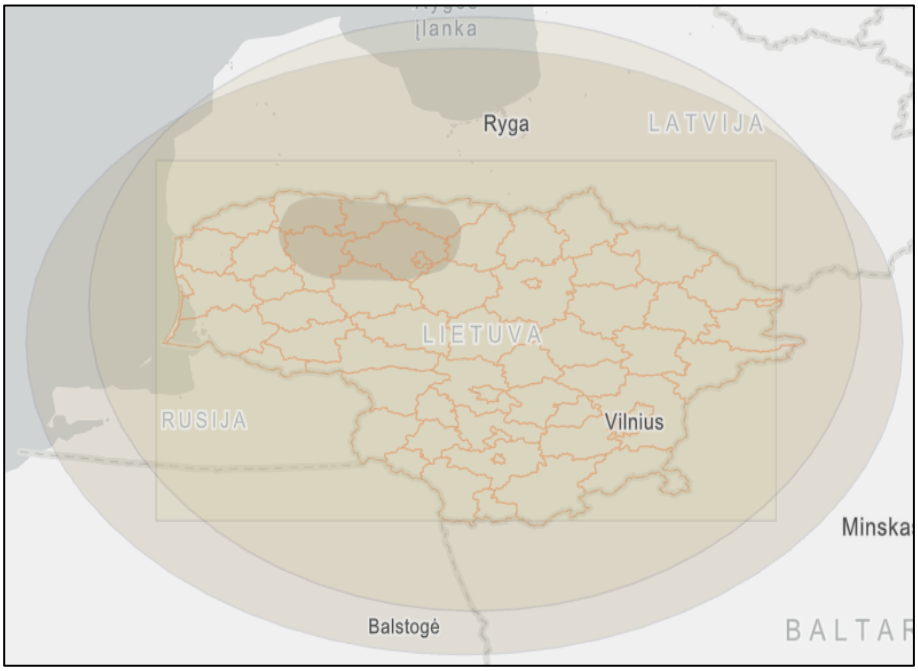

136 paveikslas. Merginų kalbinės gimtinės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=108)

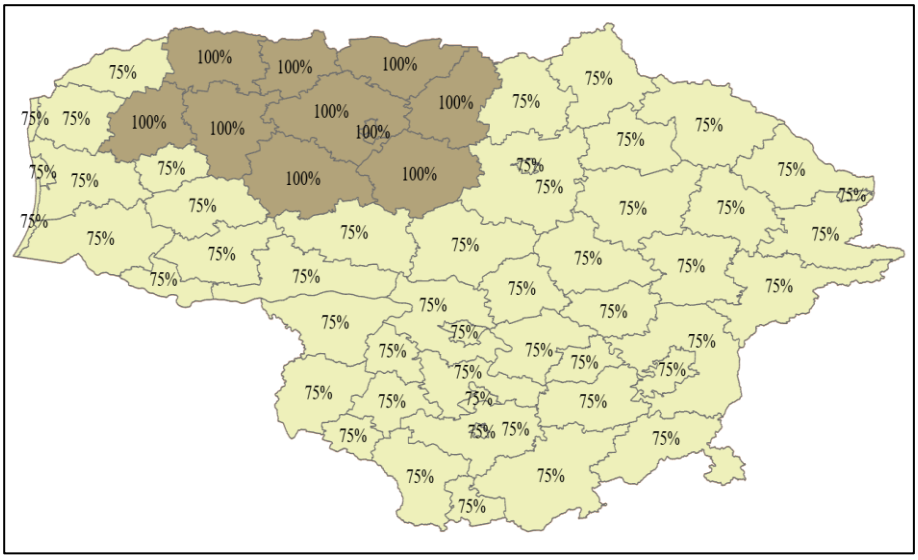
Tarp naujaakmeniškių esantys trys nenorintieji nurodyti lyties respondentai skirtingomis poligonų figūromis žymėjo visos Lietuvos plotą, o vienas respondentas įtraukė Telšių, Mažeikių, Akmenės, Šiaulių teritorijas, dalį Kelmės, Joniškio r., nedideles Plungės, Pakruojo ir Radviliškio r. zonų dalis, todėl, vertinant apibendrintus šių keturių respondentų duomenis, pažymėtina, kad šios [zonos] ir yra labiausiai persidengiančios (žr. 137, 138, 139 pav.).

137 paveikslas. Nenorinčiųjų nurodyti lyties kalbinės gimtinės teritorijų žymėjimų ribos (n=4)

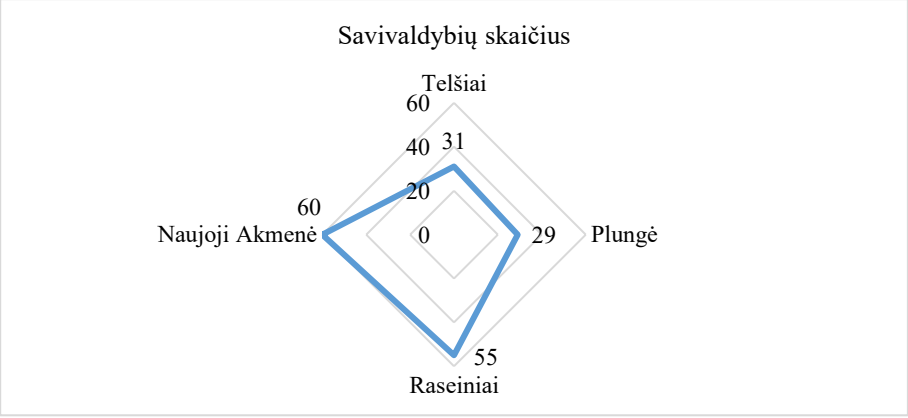
138 paveikslas. Nenorinčiųjų nurodyti lyties kalbinės gimtinės teritorijų persidengimas (n=4)[131]

139 paveikslas. Nenorinčiųjų nurodyti lyties kalbinės gimtinės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=4)

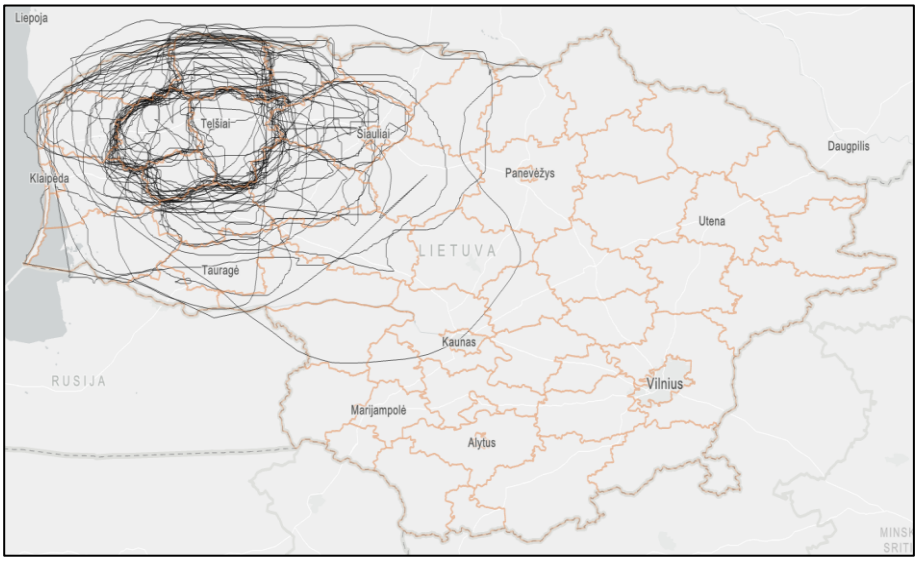
[131] Vaizdijimo parametrai: klasės – 4, permatomumas: aukštų ir žemų verčių – 80 proc.

Žvelgiant į kalbinės gimtinės lokalizavimą skirtinguose tyrimo punktuose matyti, kad visuose punktuose centrine lokacija tampa gyvenamoji vietovė, tačiau tirtų Žemaitijos centro jaunuolių kalbinė gimtinė lokalizuojama siauriau ir daugiau koncentruojama Žemaitijoje, nors šiek tiek ir peržengiant ribas, o paribio jaunuolių – atvirkščiai: aiškiai peržengiamos Žemaitijos ribos jas plečiant ar stumiant į aukštaičių tarmės variantų teritorijas ir minėtų trijų respondentų iš Naujosios Akmenės išplečiama per visą Lietuvos plotą. Apžvelgiant apibendrintą kalbinės gimtinės vaizdinį pažymėtina, kad Žemaitijos centro respondentai įtraukia apie pusę savivaldybių (telšiškiai – 52 proc., plungiškiai – 48 proc.), o paribio – daugiau nei 90 proc. (raseiniškiai – 92 proc., naujaakmeniškiai – 100 proc.) (žr. 140 pav.).

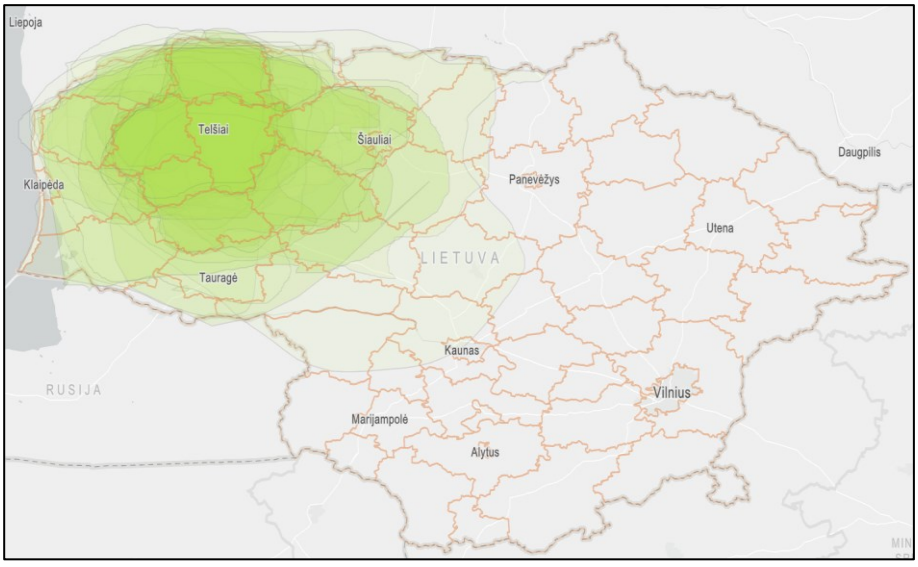

140 paveikslas. Kalbinė gimtinė pagal įtraukiamų savivaldybių skaičių

Dauguma telšiškių kalbinę gimtinę lokalizuoja Žemaitijos centro vietovėse: Plungės r. savivaldybė žymėta 89,3 proc. respondentų žemėlapiuose, Telšių ir Mažeikių – po 87,5 proc., Rietavo – 86 proc., Skuodo – 82 proc., Šilalės – 75 proc. (žr. 141, 142, 143 pav.). Kretingos ir Klaipėdos r. teritorijos įtraukiamos atitinkamai 68 ir 66 proc. respondentų. Akmenės ir Kelmės r. zonos, t. y. artėjant link Žemaitijos paribio, įtraukiamos atitinkamai 75 ir 77 proc. respondentų. Paribyje esantis Raseinių r. žymėtas beveik penktadalio jaunuolių. Vietinio tarminio varianto ribos perkėlimą rodo didelės dalies jaunųjų telšiškių Šiaulių r. teritorijos žymėjimas – ją įtraukė 71,4 proc. jaunuolių. Kitos artimiausios kaimyninės aukštaitiško pamato vietovės įtraukiamos 11–16 proc. respondentų. Trumpai tariant, jaunieji telšiškiai vietinio tarminio varianto pokyčius atspindi ir perslinkdami jo ribas, t. y. įtraukiamos ne tik Žemaitijos regiono vietovės.

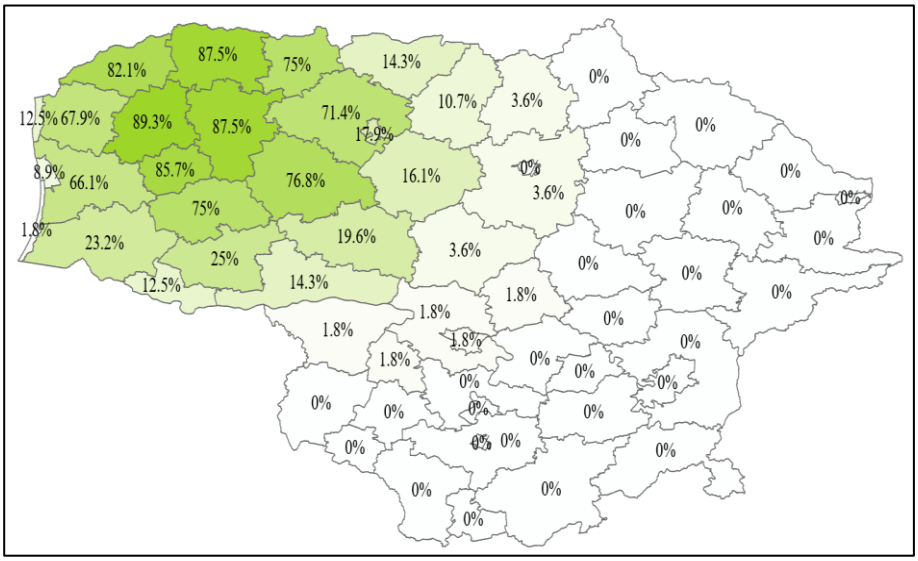

141 paveikslas. Telšių jaunuolių kalbinės gimtinės teritorijų žymėjimų ribos (n=56)

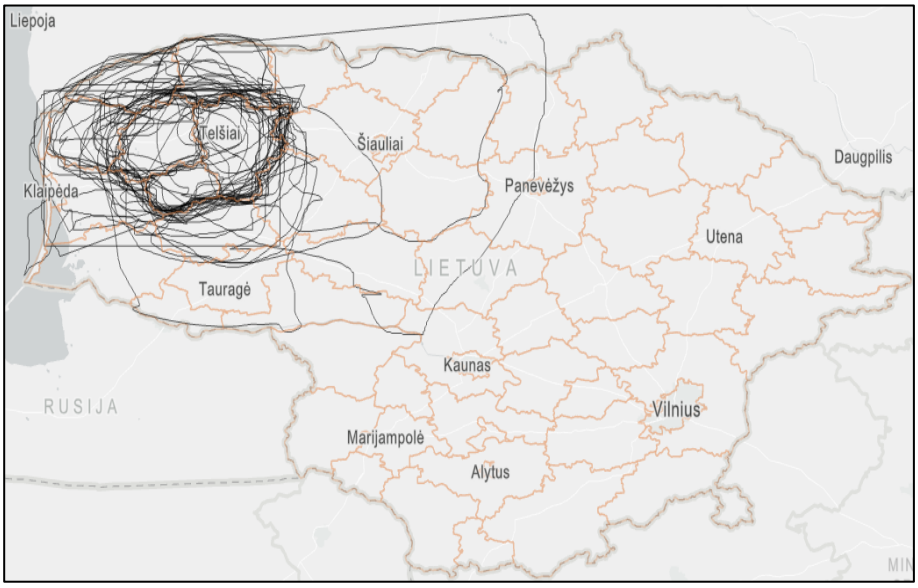
142 paveikslas. Telšių jaunuolių kalbinės gimtinės teritorijų persidengimas (n=56)[132]

[132] Vaizdijimo parametrai: klasės – 32, permatomumas: aukštų ir žemų verčių – 80 proc.

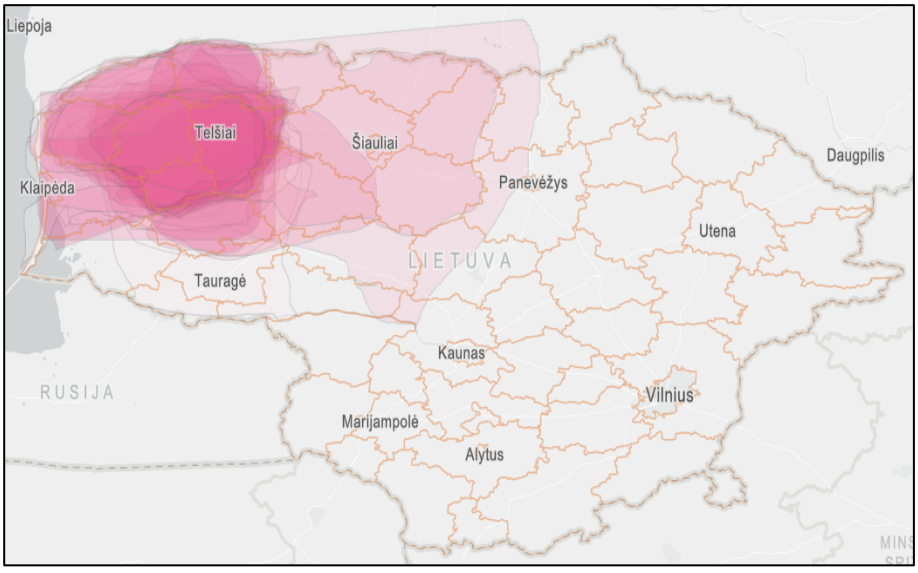

143 paveikslas. Telšių jaunuolių kalbinės gimtinės žymėtų teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=56)

Dar labiau kalbinę gimtinę Žemaitijos centro vietovėse telkti linkę plungiškiai: Plungės r. savivaldybė žymėta 98 proc. jaunuolių, Telšių – 93,5 proc., Mažeikių – 91 proc., Rietavo – 89 proc., Skuodo – 80 proc. (žr. 144, 145, 146 pav.). Prie pajūrio esančios teritorijos ir Šilalės r. apylinkės įtraukiamos 72–76 proc. respondentų. Kita vertus, mažiau plungiškių nei telšiškių žymėjo Žemaitijos paribio teritorijas: Akmenė įtraukiama į pieštinius žemėlapius 54 proc., o Kelmė – 63 proc. plungiškių. Ta pati situacija žymint ir Raseinių r. teritoriją – jie įtraukti 11 proc. plungiškių, t. y. beveik 10 proc. mažiau nei telšiškių. Šiaulių r. teritorija taip pat žymėta mažesnės dalies plungiškių – 63 proc. Pažymėtina ir tai, kad artimiausios kaimyninės aukštaitiško pamato vietovės taip pat įtraukiamos mažesnės dalies respondentų – nuo 4 iki 7 proc.

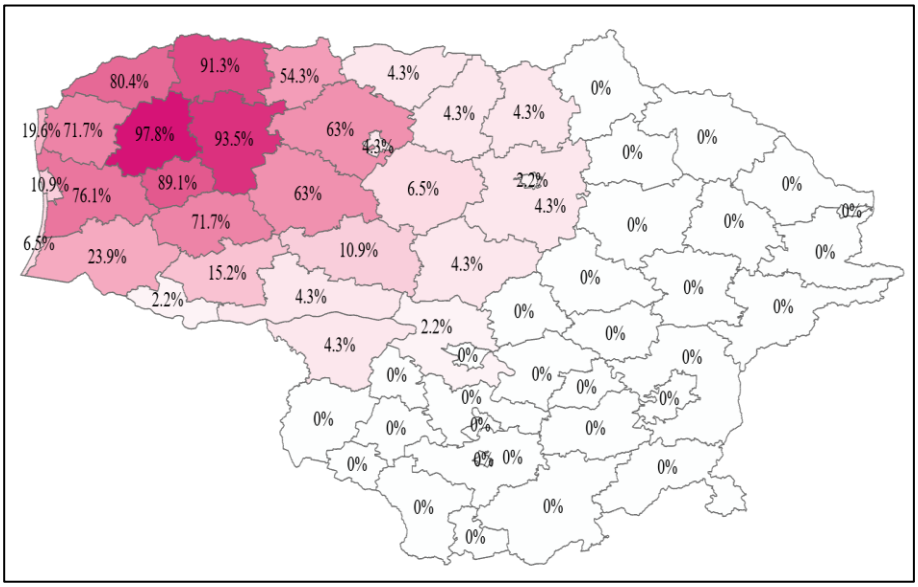

144 paveikslas. Plungės jaunuolių kalbinės gimtinės teritorijų žymėjimų ribos (n=46)

145 paveikslas. Plungės jaunuolių kalbinės gimtinės teritorijų persidengimas (n=46)[133]

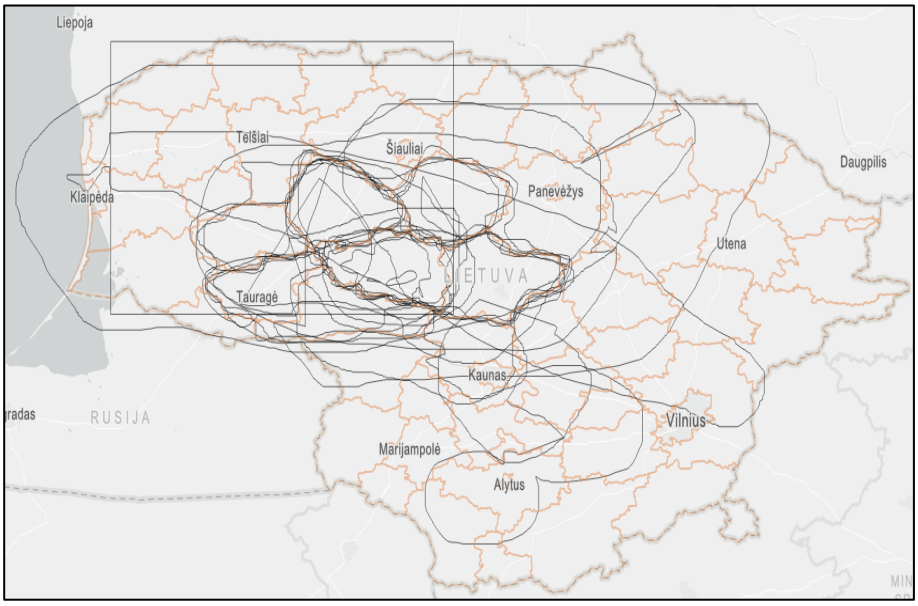
[133] Vaizdijimo parametrai: klasės – 32, permatomumas: aukštų ir žemų verčių – 80 proc.

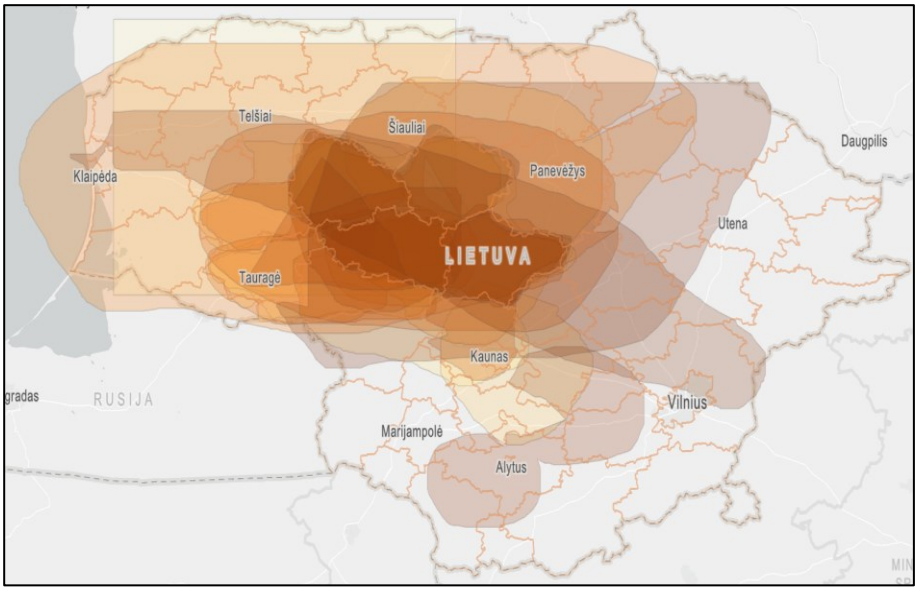
146 paveikslas. Plungės jaunuolių kalbinės gimtinės žymėtų teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=46)

Visai kitokia situacija, palyginti su Žemaitijos centro punktais, matyti Žemaitijos paribyje. Kalbinės gimtinės teritorija, kaip ir centro punktų atveju, pieštiniuose žemėlapiuose prasideda nuo gyvenamosios vietovės, tačiau apima daugiau aukštaitiško pamato vietovių, be to, jos [aukštaitiškos vietovės] žymėtos didesnės dalies respondentų.

Savą gyvenamąją vietovę kaip kalbinės gimtinės dalį žymėjo 89 proc. raseiniškių. Žemaičiams priklausanti Kelmės r. zona į pieštinius žemėlapius įtraukta 71 proc. respondentų, Tauragės – 61 proc., Šilalės – 57 proc., Šiaulių – 54 proc. Prototipinė žemaičių tarmės vietovė – Telšiai – žymėti 39 proc. jaunuolių, Rietavo ir Šilutės – ketvirtadalio jaunuolių, Pagėgių – 21 proc., o kitos kaimyninės žemaičių tarminių variantų zonos į pieštinius žemėlapius įtrauktos 7–18 proc. respondentų (žr. 147, 148, 149 pav.). Trumpai tariant, nuosekliai nuo gyvenamosios vietovės tolstant į Žemaitiją, vietovių įtraukimų dažnis mažėja. Kita vertus, aukštaitiškojo pamato vietovės įtraukiamos daugiau arba panašiai, kaip ir Žemaitijos: Kėdainių r. savivaldybė žymėta 75 proc. raseiniškių, Radviliškio – 71 proc. Tarp 36–46 proc. respondentų įtraukė ir Panevėžio, Jonavos, Jurbarko, Ukmergės r. apylinkes. Dėmesį patraukia Kauno r. įtrauktis: šią teritoriją su kalbine gimtine sutapatina beveik 68 proc. respondentų. Tolstant nuo Kauno ir Panevėžio, kaimyninės vietovės įtraukiamos 18, 14, 11, 7 proc. respondentų ir mažiau.

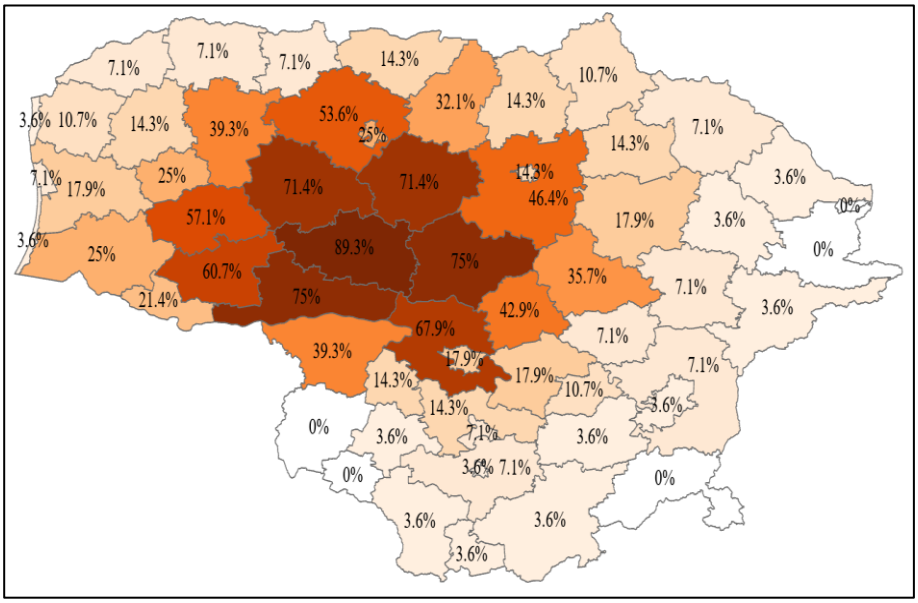

147 paveikslas. Raseinių jaunuolių kalbinės gimtinės teritorijų žymėjimų ribos (n=28)

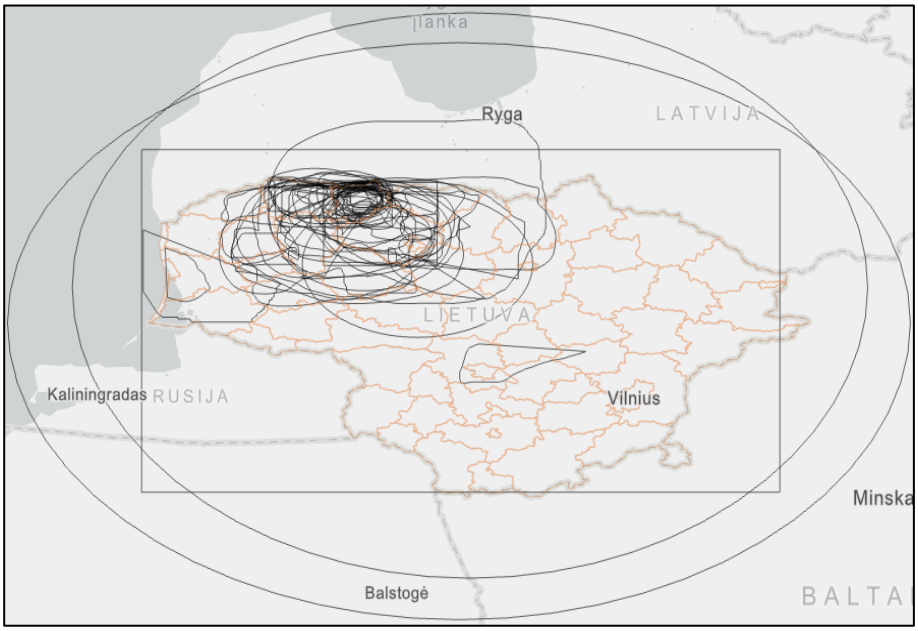
148 paveikslas. Raseinių jaunuolių kalbinės gimtinės teritorijų persidengimas (n=28)[134]

[134] Vaizdijimo parametrai: klasės – 28, permatomumas: aukštų verčių 80 proc., žemų verčių – 70 proc.

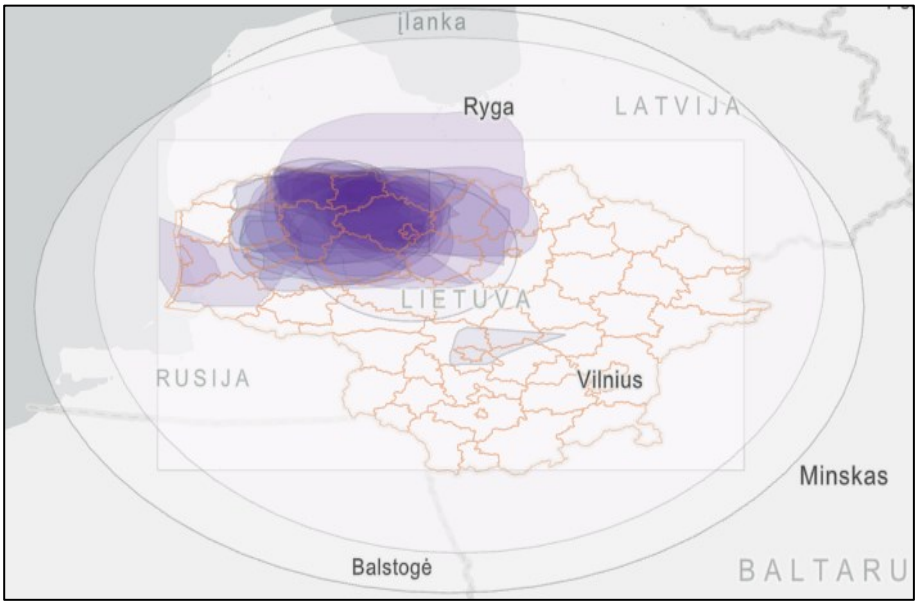

149 paveikslas. Raseinių jaunuolių kalbinės gimtinės žymėtų teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=28)

Dauguma (87 proc.) naujaakmeniškių į kalbinės gimtinės vaizdijimą įtraukė savą Akmenės r., kiek mažiau – 79 proc. – Šiaulių. Trečioji pagal dažnį išskiriama Mažeikių r. zona, kuri žymėta 77 proc. respondentų, ketvirtoji – Telšių (68 proc.). 43 proc. jaunuolių iš Naujosios Akmenės žymėjo ir Kelmės r. Proporcingai tolstant nuo savos gyvenamosios vietovės tiek į Žemaitijos centrą, tiek į Aukštaitiją, kaimynines teritorijas įtraukia nuo 21 iki 38 proc. respondentų (žr. 150, 151, 152 pav.). Taigi galima teigti, kad matyti įsiribinimas tarp aukštaitiško ir žemaitiško pamato vietovių (taip pat žr. Triaušytė 2019). Tai, kad kalbinė gimtinė nelokalizuojama tik Žemaitijoje ir yra plečiamos jos ribos, pagrindžia 60 proc. respondentų žymėta Joniškio r. savivaldybė, nuo 26 iki 38 proc. žymėtos Pakruojo, Radviliškio, nuo 11 iki 13 proc. – Pasvalio, Panevėžio, Kėdainių r. teritorijos, priklausančios aukštaičių tarminių variantų plotui. Kita vertus, žemaičių tarmę reprezentuojančios Skuodo, Plungės, Rietavo, Šilalės r. zonos žymėtos nuo 21 iki 28 proc. respondentų. Raseiniai, atsiduriantys Žemaitijos ir Aukštaitijos paribyje, įtraukiami penktadalio naujaakmeniškių.

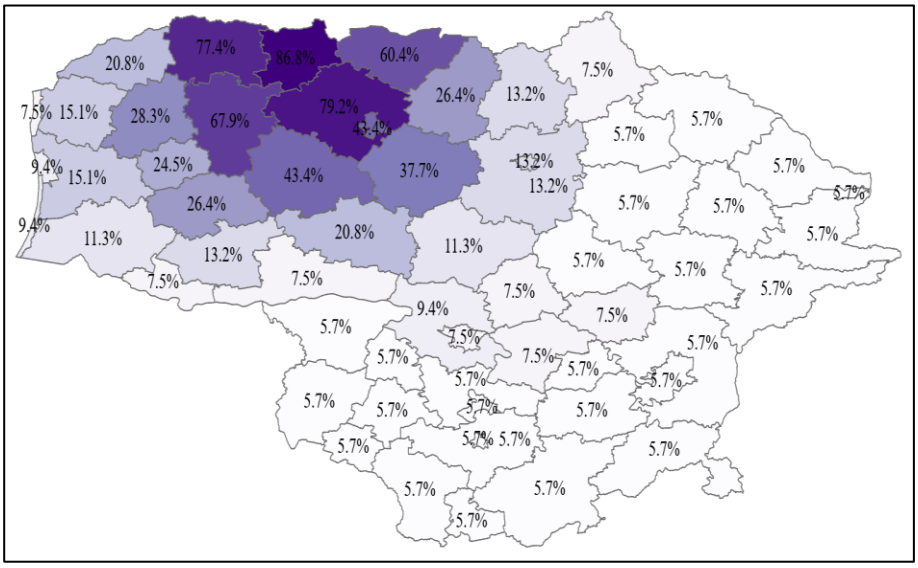

150 paveikslas. Naujosios Akmenės jaunuolių kalbinės gimtinės teritorijų žymėjimų ribos (n=53)

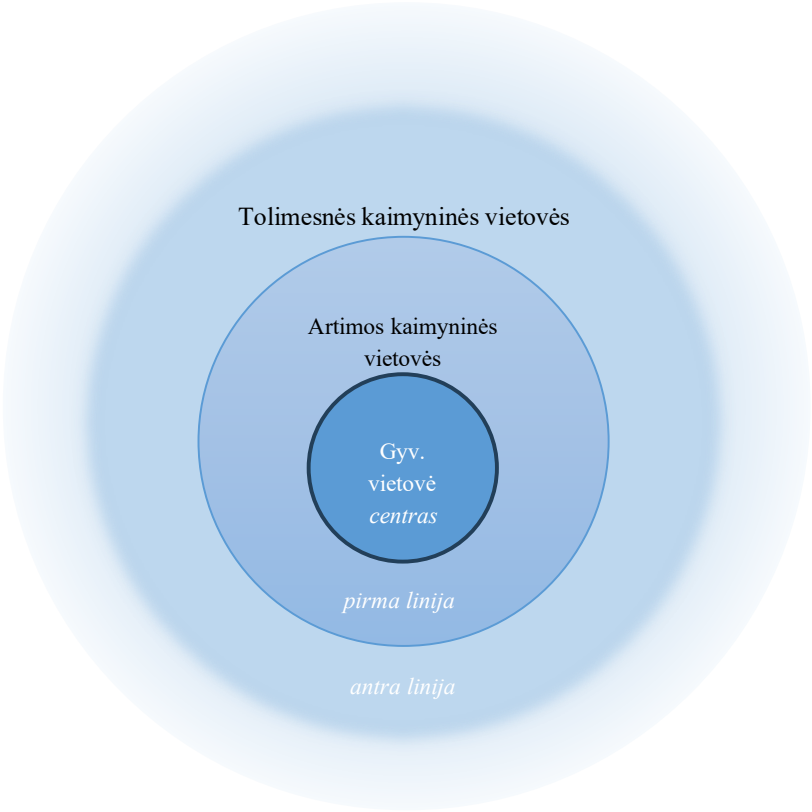
151 paveikslas. Naujosios Akmenės jaunuolių kalbinės gimtinės teritorijų persidengimas (n=53)[135]

[135] Vaizdijimo parametrai: klasės – 32, permatomumas: aukštų verčių – 90 proc., žemų verčių – 60 proc.

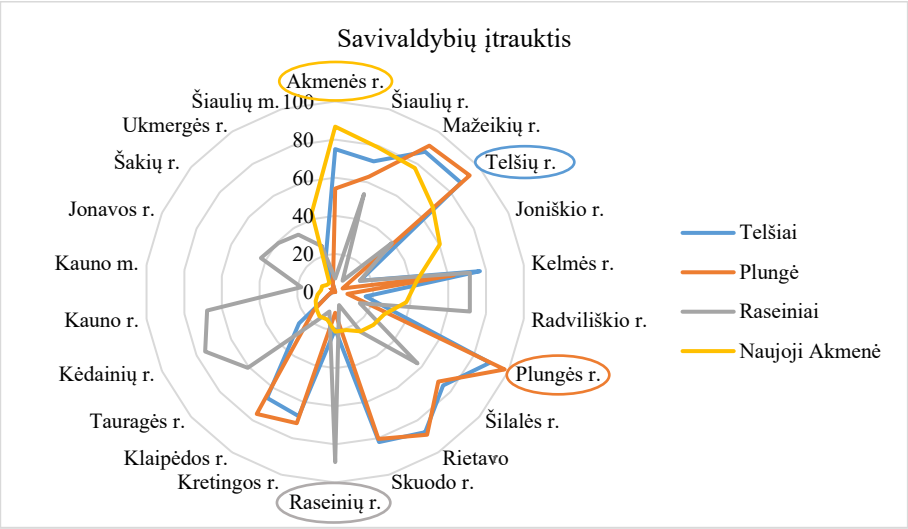
152 paveikslas. Naujosios Akmenės jaunuolių kalbinės gimtinės žymėtų teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=53)

Apibendrintai tariant, matyti tendencija kalbinę gimtinę lokalizuoti pirmiausia gyvenamojoje vietovėje ir aplink esančiose artimiausiose kaimyninėse teritorijose (3–6 r. savivaldybėse, besiribojančiose su gyvenamąja vietove), nuo kurių tolstant proporcingai mažėja jas įtraukiančiųjų respondentų dalis. Tokį kalbinės gimtinės vaizdijimą būtų galima reprezentuoti įtraukiamų teritorijų koncentracijos ir sklaidos schema (žr. 153 pav.).

153 paveikslas. Kalbinės gimtinės teritorijų įtrauktis

Žemaitijos centro jaunuoliai daugiau nei paribio respondentai linkę kalbinę gimtinę lokalizuoti Žemaitijoje ir tai daro didžioji dalis jaunuolių, nors ir jų atveju Žemaitijos ribos peržengiamos. Būtent centro punktuose prie gyvenamosios vietovės daugiausia prijungiamos žemaičių tarmės variantus reprezentuojančios vietovės į vakarus. Paribio jaunuoliai taip pat įtraukia žemaitiškojo pamato vietoves, bet tai daro mažesnė dalis respondentų. Įtraukiamos artimos kaimyninės vietovės apima ir žemaičių, ir aukštaičių tarminių variantų lokacijas, o ribų plėtimas apima ne tik minėtas kaimynines teritorijas, esančias aplink Žemaitijos paribį, bet ir tolimesnes aukštaičių tarminių variantų zonas (žr. 154 pav.).

154 paveikslas. Dažniausiai į kalbinės gimtinės zonas įtrauktos teritorijos

Šiame kontekste prisimintinas Ch. Montgomery'io (2012) nagrinėtas artumo efektas (angl. *the effect of proximity*). Galima daryti prielaidą, kad kaimyninių teritorijų į kalbinės gimtinės zonas įtrauktis gali būti siejama ir su tiesiogine kalbine patirtimi, ir su tam tikromis reflektuojamomis kalbinėmis žiniomis iš *etic* diskurso, t. y. kur kalbama vienu ar kitu tarminiu variantu[136]. Kita vertus, kalbinės gimtinės vaizdinys, remiantis kituose skyriuose nagrinėtais duomenimis, sietinas ir su reflektuojama vietinio kalbos varianto kaita bei siekiu fiksuoti blankesnį ar nykstantį tarmiškumą, kalbinę gimtinę artinant ir slenkant link aukštaitiško pamato vietovių, taip pat prototipinių bendrinės kalbos zonų (pavyzdžiui, Kauno). Apibendrintuose Telšių ir Plungės respondentų kalbinių gimtinių žemėlapiuose matyti ryškesni žemaičių tarmės ribų kontūrai, nors ta riba ir slenkama, o Naujosios Akmenės ir ypač Raseinių atveju riba ne tik atrodo slenkama, bet, tiksliau sakant, ardoma ją atveriant ir plečiant (žr. Žemaitijos paribio punktų jaunuolių žymimų teritorijų sklaidą 147, 148, 150, 151 pav.). Tai gali būti *išvietinimo* iš su tradicine žemaičių tarme siejamos Žemaitijos ženklas. Kalbinės gimtinės, kurios lokacija, pirmiausia dažniausiai siejama su gyvenamąja vietove, nekvestionuojama kaip geografinis atskaitos faktas, tačiau priklausymas Žemaitijai (ir, tikėtina, tradicinei žemaičių tarmei ir ryškiam tarminiam žymėtumui) persvarstomas ribų atvėrimu ir slinktimi link Aukštaitijos, kitaip

[136] Būtent savirefleksijų apie tiesioginės kalbinės patirties ir žinių apie kalbinį variantiškumą santykį (atitiktį arba ne) pavyzdžių matyti diskusijose.

tariant, vaizdinių lygmeniu projektuojami percepciniai regionai tik iš dalies atitariantys tradiciniams regionams.

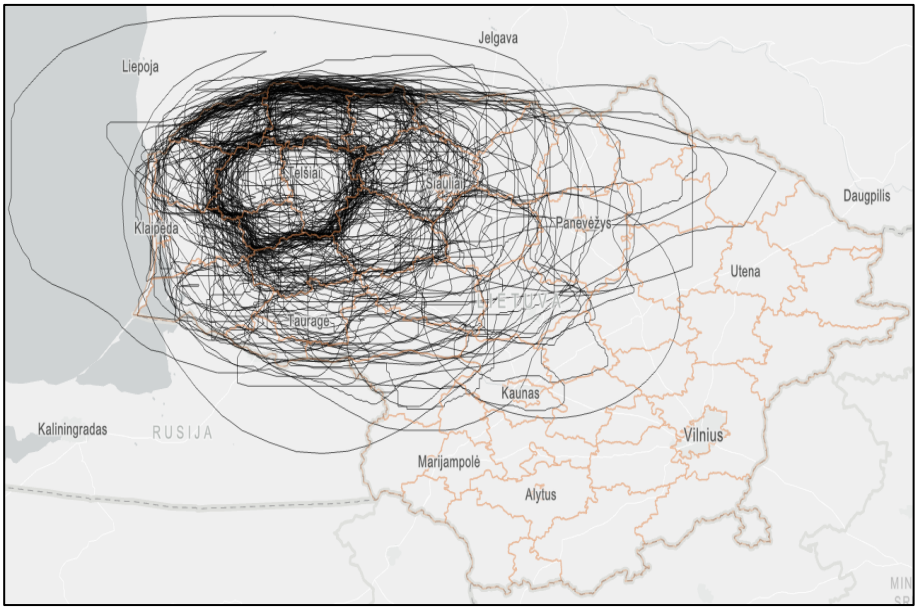
6.2.2. Žemaičių tarmės mentaliniai žemėlapiai

Jaunųjų žemaičių klausta kur, anot jų, kalbama žemaičių tarme, siekiant išsiaiškinti ne tik žemaičių tarmės vaizdinį, bet ir ar lokalizuojama kalbinė gimtinė tapatinama su žemaičių tarme (ir jos variantais) apskritai, t. y. ar vietinis kalbos variantas yra vizualizuotos žemaičių tarmės dalis.

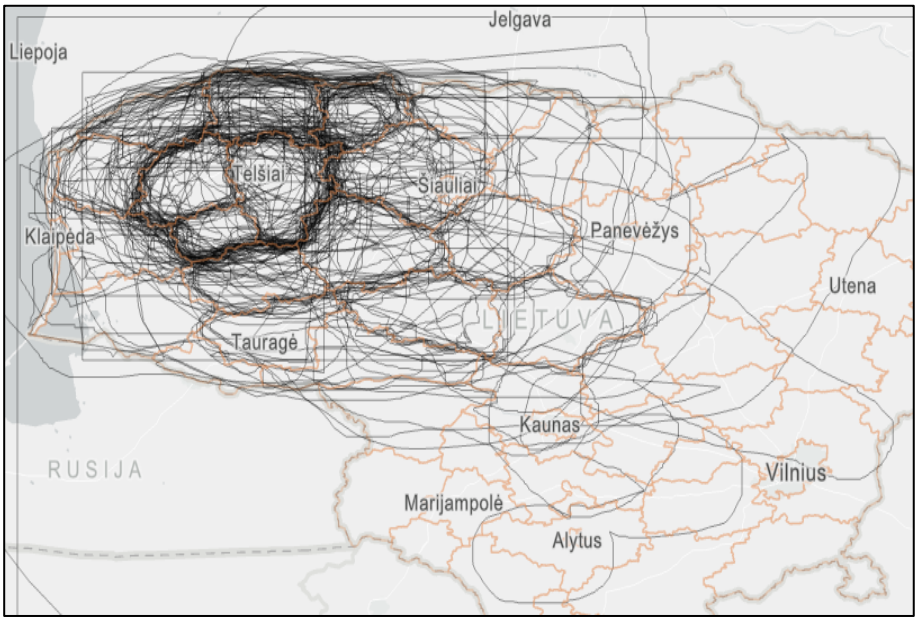
Įvietinamos žemaičių tarmės teritorijų ribų, persidengiančių teritorijų ir dažnio pagal savivaldybes žemėlapiai atspindi (žr. 155, 156, 157, 158 pav.), kad ne tik kalbinė gimtinė, bet ir žemaičių tarmė peržengia tradiciškai *etic* diskurse brėžiamas žemaičių tarmės ir jos variantų ribas. Esminis skirtumas – žemaičių tarmei ir jos variantams priklausančios vietovės įtraukiamos didesnės dalies respondentų: Telšių (88 proc.), Mažeikių (85 proc.), Plungės (80,5 proc.), Rietavo ir Kelmės (po 79 proc.), Skuodo, Akmenės ir Šilalės (po 75 proc.) zonos pieštiniuose žemėlapiuose žymėtos didžiausios dalies jaunuolių. Vakaruose, Klaipėdos pusėje esančias teritorijas įtraukia mažiau respondentų: Kretingos ir Klaipėdos r. savivaldybes žymėjo 59 proc. jaunuolių, Šilutės – 30 proc., Pagėgių – beveik 17 proc. Palyginti su kalbinės gimtinės žemėlapiu (žr. 129 pav.), tiek Žemaitijos centro, tiek į vakarus besiplečiančios teritorijos į žemaičių tarmės žemėlapį įtraukiamos didesnės dalies respondentų.

Žvelgiant į Žemaitijos paribį ir aplink jį esančias teritorijas, pažymėtina dėmesį atkreipianti tendencija: Šiaulių r. zona įtraukiama 82 proc. jaunuolių, t. y. 14 proc. respondentų daugiau, palyginti su šios teritorijos įtrauktimi į kalbinės gimtinės žemėlapį. Įsiribinusi Raseinių r. teritorija taip pat žymėta 7 proc. daugiau jaunuolių, palyginti su kalbinės gimtinės žemėlapiu. Ta pati tendencija matyti ir kitų kaimyninių aukštaitiško pamato vietovių atveju: Joniškio, Pakruojo, Radviliškio, Jurbarko r. savivaldybės įtraukiamos 6–11 proc. daugiau respondentų. Į žemaičių tarmės zoną įtrauktos ir su bendrine kalba siejamos Kauno apylinkės: ši vietovė žymėta kiek daugiau nei dešimtadalio respondentų, lokalizavusių žemaičių tarmęAukštaitiško pamato vietovių ir su bendrine kalba siejamo Kauno įtrauktis leidžia daryti prielaidą apie siekį kurti papildomą žemaičių tarmės vertę reflektuojamas mažesnis tarminis žymėtumas gali leisti priartėti prie didesnį prestižą turinčių aukštaitiško pamato vietovių tarminių variantų. Kita vertus, didelės dalies tiek žemaičių tarmės, tiek kalbinės gimtinės teritorijų sutapimas rodo, kad kalbinė gimtinė neatribojama nuo žemaičių tarmės. Kitaip tariant, žemaičių tarmės

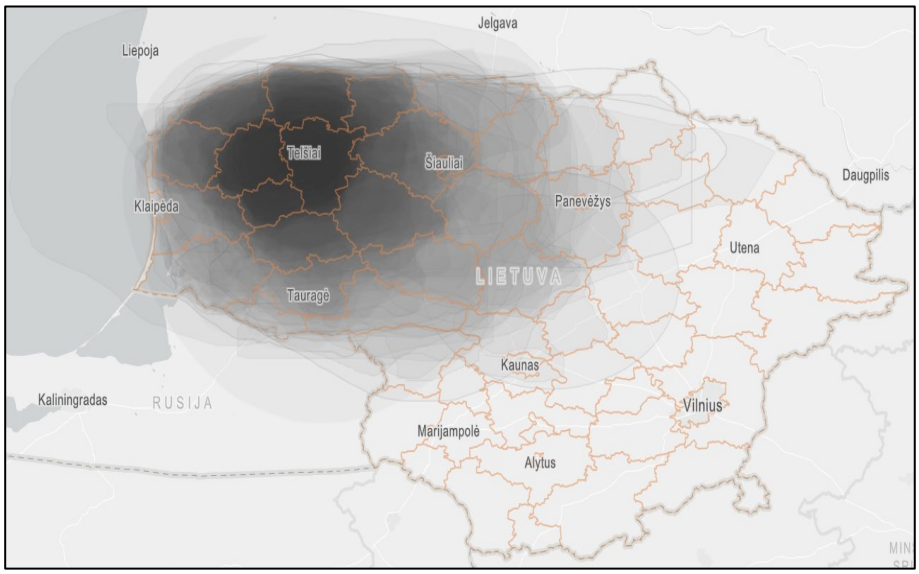
įvietinimas atspindi ir žemaičių tarmės sampratos persvarstymą, t. y. kur patenka mažiau žymėti tarminiai variantai.

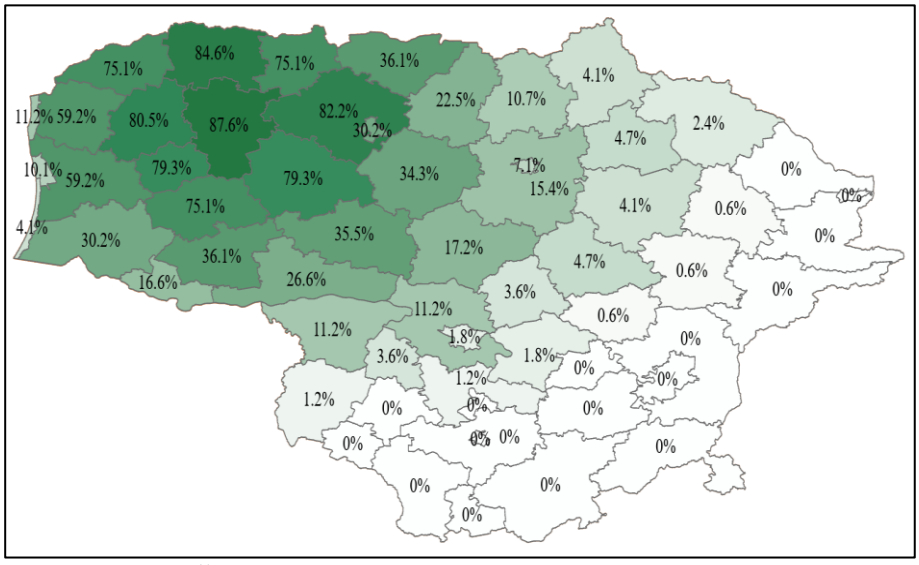
155 paveikslas. Žemaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=169)

156 paveikslas. Žemaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos be peržengiančių Lietuvos ribas (n=169)

157 paveikslas. Žemaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=169)[137]

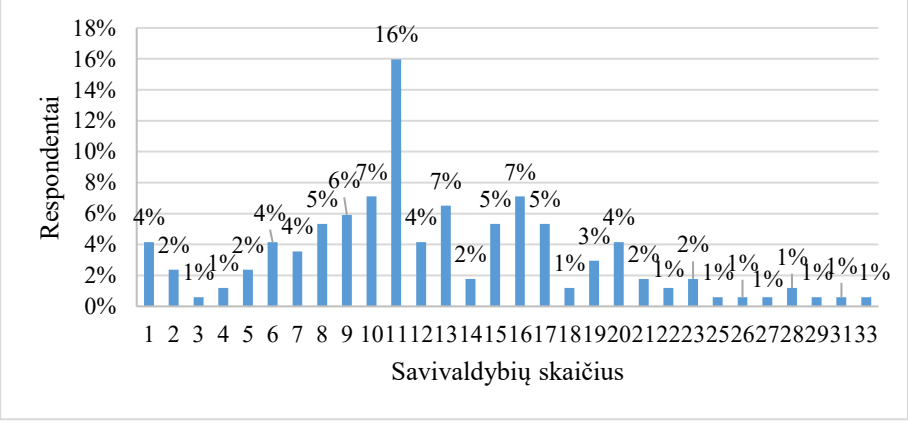
158 paveikslas. Žemaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=169)

Remiantis tokia prielaida, būtų galima kalbėti apie žemaičių tarmės ir jos variantų koncepcijos svarstymus *emic* diskurse: suvokiamas mažesnis tarminis žymėtumas neeliminuoja tarmiškumo, įprastai bent iš dalies

[137] Vaizdijimo parametrai: klasės – 32, permatomumas: aukštų verčių – 99 proc., žemų verčių – 80 proc.

priskiriamo žemaičių tarmei arba tiesiogiai siejamo su žemaičių tarme apskritai (tai kalbinės gimtinės ir žemaičių tarmės teritorijų sutaptis), tačiau mažesnis tarminis žymėtumas, kuriame nėra (arba įsivaizduojama, kad nėra) skiriamųjų kalbinių požymių, leidžia plėsti lokalizuojamos kalbinės gimtinės teritorijas pagal panašumą ar menamą panašumą su aukštaitiško pamato vietovių variantais. Kadangi vietinis kalbos variantas suvokiamas kaip žemaitiškasis, nors ir pakitęs, plečiamos ir žemaičių tarmės ribos. Galima teigti, kad taip savam tarminiam variantui siekiama suteikti ir didesnę vertę. Kita vertus, ribų plėtimas rodo ir kitą tendenciją: žemaičių tarmės variantų įliejimą į aukštaičių, ką galima tapatinti su žemaičių tarmės variantų transformavimosi refleksija, t. y. aiški riba tarp žemaičių ir aukštaičių variantų paprastųjų kalbos bendruomenės narių vaizdiniuose nyksta, o tai rodo vykstančią konvergenciją arba, tiksliau sakant, siekį supanašėti.

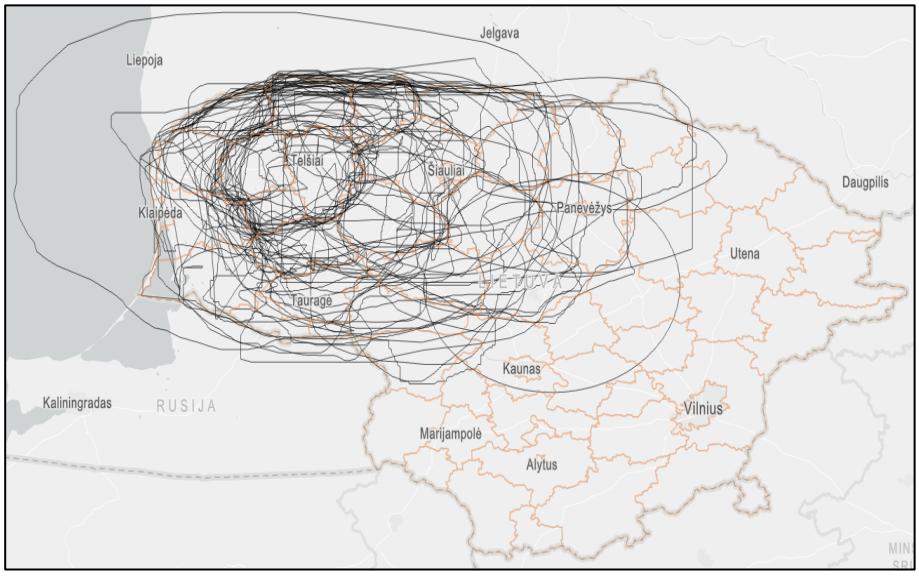
Palyginti su kalbinės gimtinės aprėpiamomis teritorijomis, žemaičių tarmė didesnės dalies respondentų lokalizuojama daugiau vietovių, įprastai daugmaž atitinkančių žemaičių tarmės plotą: pavyzdžiui, iki 10 savivaldybių įtraukia nuo 1 iki 7 proc. respondentų, o 11 – 16 proc. (plg. 130 ir 159 pav.). Nuo 12 iki 18 savivaldybių įtraukia nuo 2 iki 7 proc. respondentų. Daugiau nei 20 savivaldybių įtraukusiųjų yra dešimtadalis respondentų. Palyginti su kalbinės gimtinės teritorijų įtrauktimi (pastaruoju atveju būta ir visą Lietuvos plotą žymėjusiųjų), didžiausias žemaičių tarmės plotas apima 33 savivaldybes. Taigi, nors žemaičių tarmės ribos ir peržengiamos, visgi didžioji dalis respondentų daugiau orientuojasi į realųjį (*etic* diskurso) žemaičių tarmės plotą.

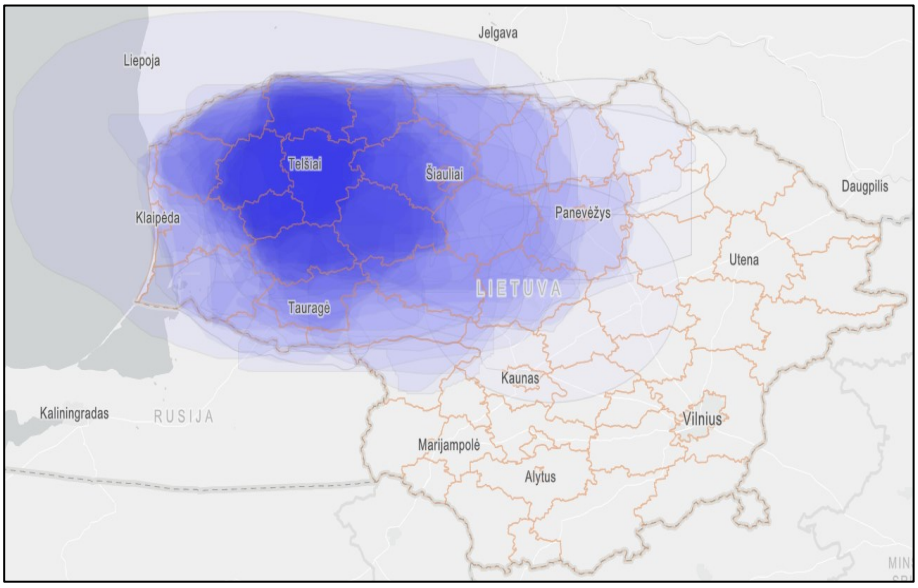
159 paveikslas. Žemaičių tarmės vietovės pagal žymėtų savivaldybių skaičių (n=169)

Vertinant apibendrintus duomenis pagal lytį pažymėtina, kad tiek vaikinų, tiek merginų pieštiniame žemaičių tarmės žemėlapyje įtraukta po 41 savivaldybę (68 proc. visų savivaldybių), tačiau daugiau merginų nei vaikinų žymėjo Žemaitijos centro vietoves. Kita vertus, vaikinų pieštiniuose žemėlapiuose matyti dažnesnė aukštaičių tarmės plotui priklausančių vietovių, besiribojančių su Šiauliais, įtrauktis (žr. 160, 161, 162, 163, 164, 165 pav.).

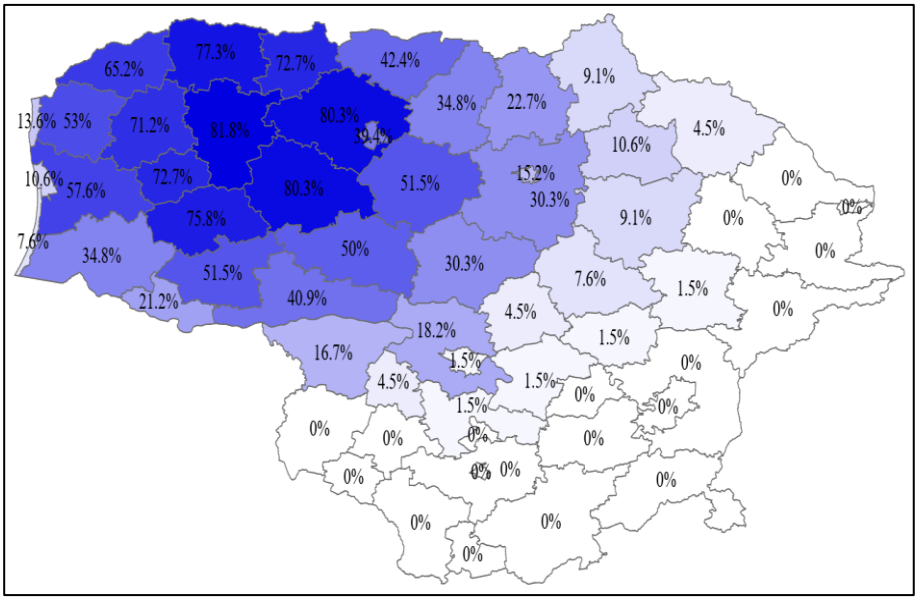
Mažiau vaikinų nei merginų įtraukė Žemaitijos centro vietoves: Telšių r. apylinkės žymėtos 82 proc. jaunuolių, Mažeikių – 77 proc. (žr. 162 pav.). Kaimyninės Šilalės, Rietavo, Plungės ir Skuodo vietovės įtrauktos nuo 65 iki 71 proc. vaikinų. Kelmės r. savivaldybė pieštiniuose žemėlapiuose žymėta daugiau vaikinų nei merginų – 80,5 proc. Žemaitijos paribyje esančios Tauragės ir Raseinių r. zonos įtrauktos beveik dvigubai daugiau vaikinų nei merginų – po maždaug 50 proc. vyriškos lyties jaunuolių. Šiauliai, kurie priskirtini aukštaičiams, žymėti šiek tiek mažesnės dalies vaikinų nei merginų – kiek daugiau nei 80 proc. jaunuolių. Tačiau, tolstant nuo Šiaulių į aukštaitiško pamato vietoves, Radviliškio, Jurbarko ir Pakruojo apylinkes žymėjo kone dvigubai daugiau vaikinų nei merginų (atitinkamai 51,5 proc., 41 proc. ir 35 proc.). Tolstant į rytus, 23–30 proc. vaikinų įtraukė ir Kėdainių, Panevėžio bei Pasvalio r. savivaldybes. Kauno apylinkes kaip žemaičių tarmės vietovę žymėjo 18 proc. vyriškos lyties jaunuolių.

160 paveikslas. Vaikinų žemaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=66)

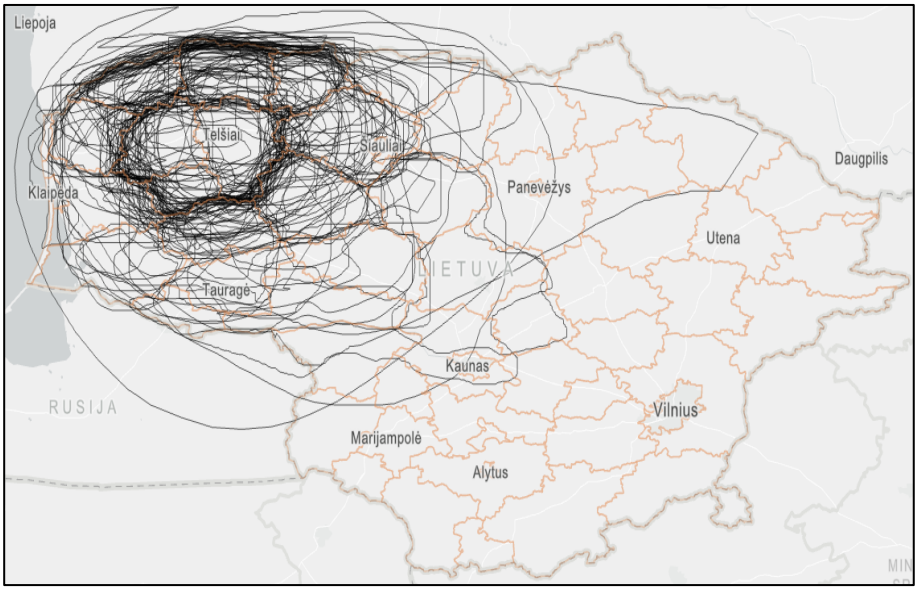
161 paveikslas. Vaikinų žemaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=66)[138]

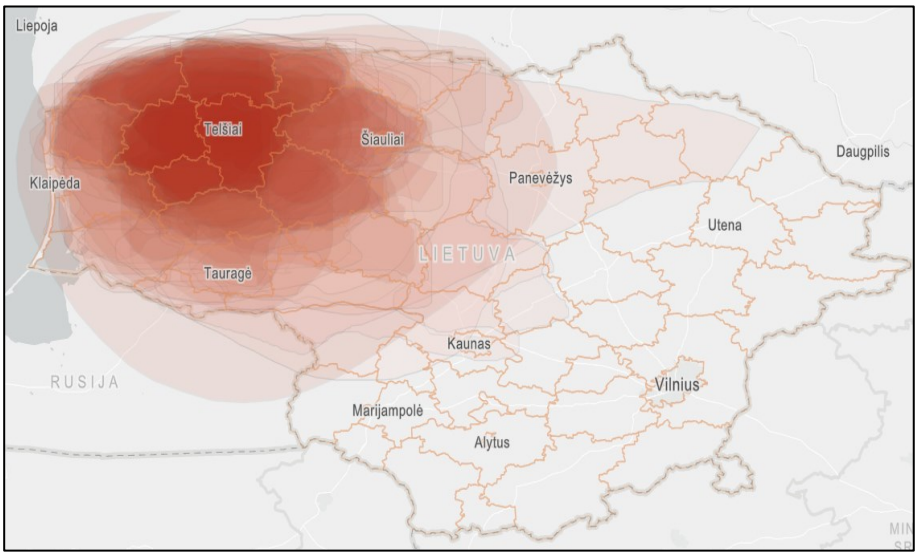
162 paveikslas. Vaikinų žemaičių tarmės žymėtų teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=66)

[138] Vaizdijimo parametrai: klasės – 32, permatomumas: aukštų verčių – 95 proc., žemų verčių – 80 proc.

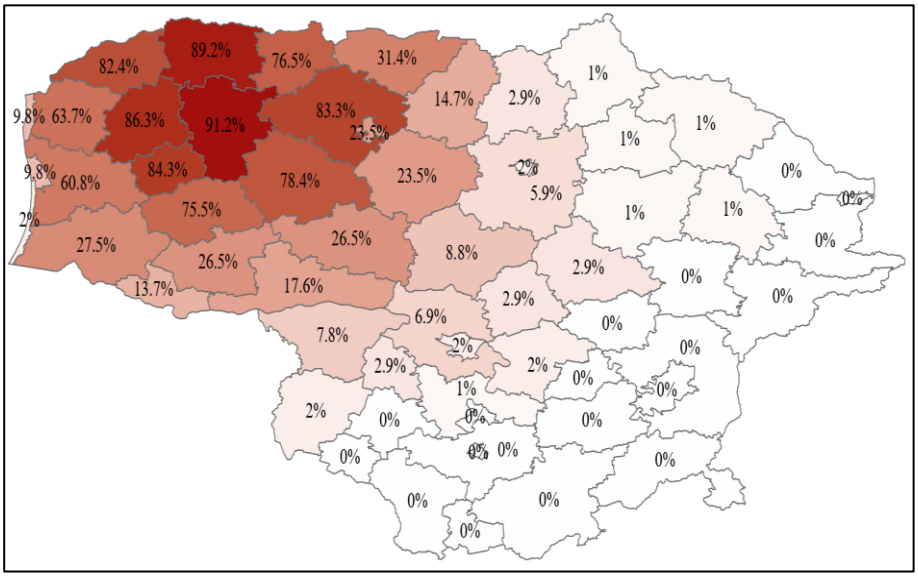
Merginos daugiausia žymėjo Telšių (91 proc.), Mažeikių (89 proc.), Plungės (86 proc.), Rietavo (84 proc.), Skuodo (82 proc.) apylinkes (žr. 163, 164, 165 pav.). 78,4 proc. merginų įtraukė Kelmės r. savivaldybę, po maždaug 76 proc. respondenčių žymėjo ir Akmenės bei Šilalės r. teritorijas. Kretingos ir Klaipėdos r. zonos į pieštinius žemėlapius įtrauktos kiek daugiau nei 60 proc. respondenčių, o Šilutės, Tauragės ir Raseinių vietovės – po 27–28 proc. merginų. Pagėgių r. savivaldybė žymėta vos 14 proc. respondenčių. Nuo Žemaitijos paribio ribas slenkant į rytus, t. y. į aukštaitiško pamato vietoves, Joniškio r. zona žymėta beveik trečdalio merginų, Radviliškio – 24 proc., Jurbarko ir Pakruojo – po 18 ir 15 proc. jaunuolių. Pastarųjų besiribojančios kaimyninės vietovės įtraukiamos nuo 3 iki 9 proc. moteriškos lyties atstovių, o Kauno apylinkės – 7 proc.

163 paveikslas. Merginų žemaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=102)

164 paveikslas. Merginų žemaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=102)[139]

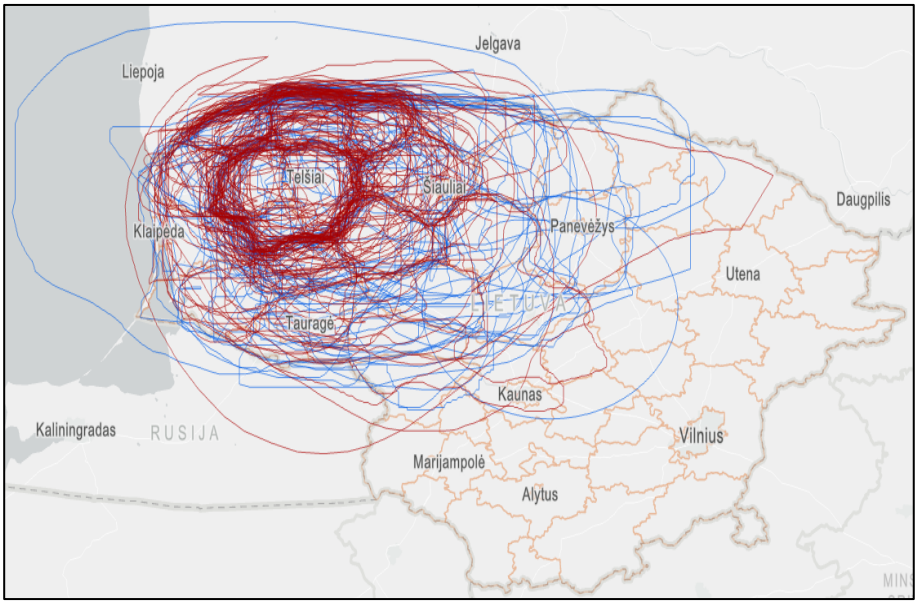

165 paveikslas. Merginų žemaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=102)

Trumpai tariant, iš merginų pieštinių žemėlapių išryškėja, kad jos labiau linkusios žemaičių tarmę lokalizuoti *etic* diskurso atstovų išskirtose tarmės ir jos

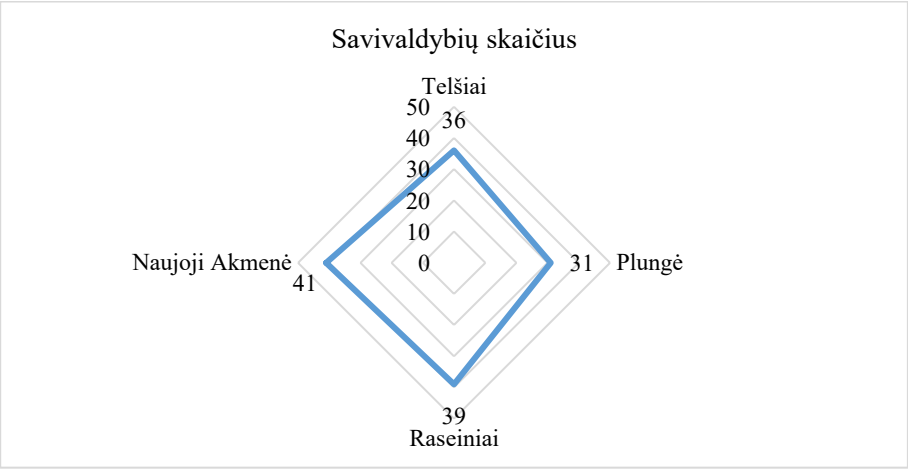
[139] Vaizdijimo parametrai: klasės – 32, permatomumas: aukštų verčių – 90 proc., žemų verčių – 80 proc.

variantų teritorijose šiek tiek paslinkdamos ribas. Didesnės dalies vaikinų pieštiniuose žemėlapiuose aukštaitiško pamato vietovių yra daugiau (žr. 166 pav.).

166 paveikslas. Vaikinų ir merginų žemaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribų persidengimai

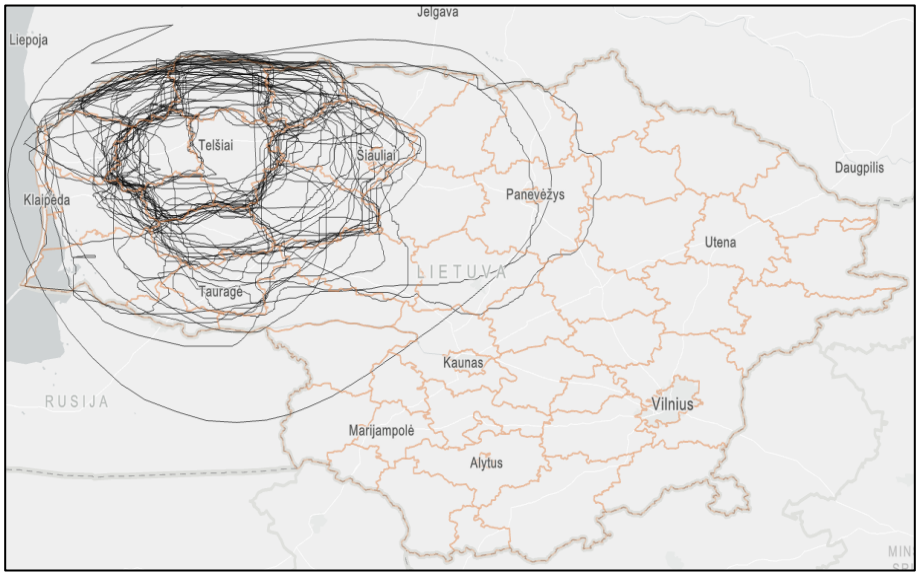
Žvelgiant į atskirus Telšių, Plungės, Raseinių ir Naujosios Akmenės jaunuolių žemaičių tarmės mentalinius žemėlapius matyti, kad platesnę žemaičių tarmės teritoriją daugiau žymi Žemaitijos paribio jaunuoliai nei centro žemaičiai (žr. 167 pav.). Apibendrintame naujaakmeniškių žemaičių tarmės mentaliniame žemėlapyje įtraukta 41 savivaldybė (68 proc. visų savivaldybių), raseiniškių – 39 (65 proc. visų savivaldybių), telšiškių – 36 (60 proc. visų savivaldybių) ir plungiškių – 31 (kiek daugiau nei pusė visų savivaldybių).

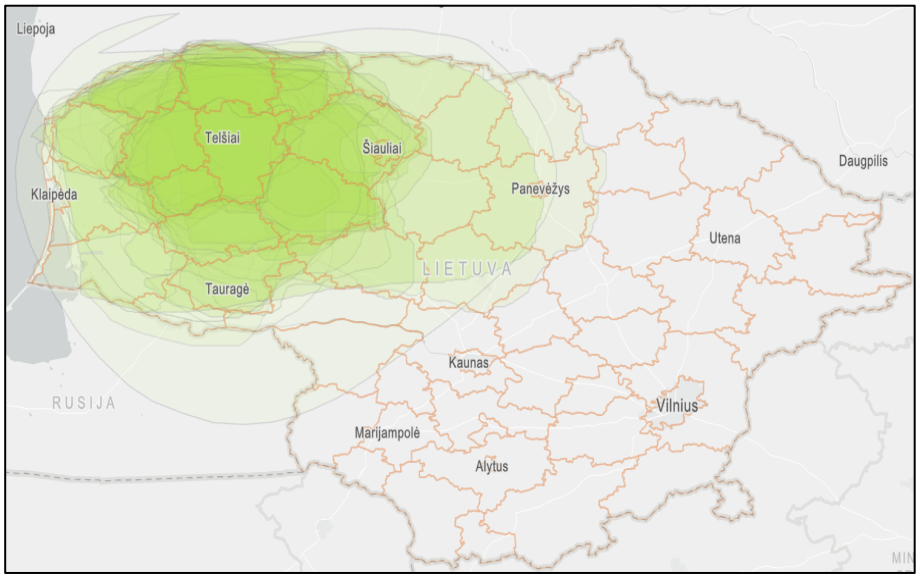
167 paveikslas. Žemaičių tarmės plotas pagal įtraukiamų savivaldybių skaičių

Po 90–96 proc. telšiškių į žemaičių tarmės mentalinį žemėlapį įtraukė Rietavo, Mažeikių, Telšių, Plungės ir Skuodo apylinkių teritorijas, Akmenės ir Kelmės r. savivaldybes – po 88 proc., Šilalės – 84 proc. (žr. 168, 169, 170 pav.). Pajūrio, t. y. Kretingos ir Klaipėdos r., teritorijos įtrauktos po 74–76 proc. respondentų, Tauragės, Raseinių ir Šilutės – atitinkamai po 43, 39 ir 35 proc. Krypstant į Aukštaitiją pažymėtina, kad Šiaulių r. zona žymėta beveik 88 proc. respondentų. Su Žemaitija ir Šiauliais besiribojančios teritorijos žymėtos nuo 14 iki 33 proc.

Lyginant duomenis su kalbinės gimtinės žemėlapiu pabrėžtina, kad Žemaitijos centro teritorijos žemaičių tarmės žemėlapyje žymėtos didesnės dalies telšiškių. Taip pat ir Žemaitijos paribio vietovės – pastarosios įtrauktos 13–19 proc. daugiau jaunųjų telšiškių, Šiaulių r. zona – apie 16 proc. daugiau (plg. 129 ir 170 pav.). Be to, apibendrinant aukštaitiškojo pamato vietovių įtraukimą, pasakytina, kad jos taip pat žemaičių tarmės žemėlapyje žymėtos didesnės dalies respondentų: priklausomai nuo savivaldybės – po 10–18 proc. daugiau.

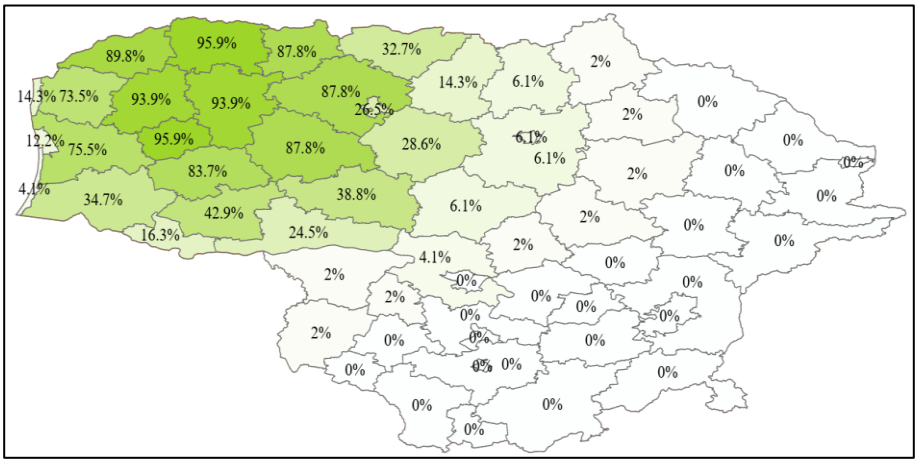

168 paveikslas. Telšių jaunuolių žemaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=49)

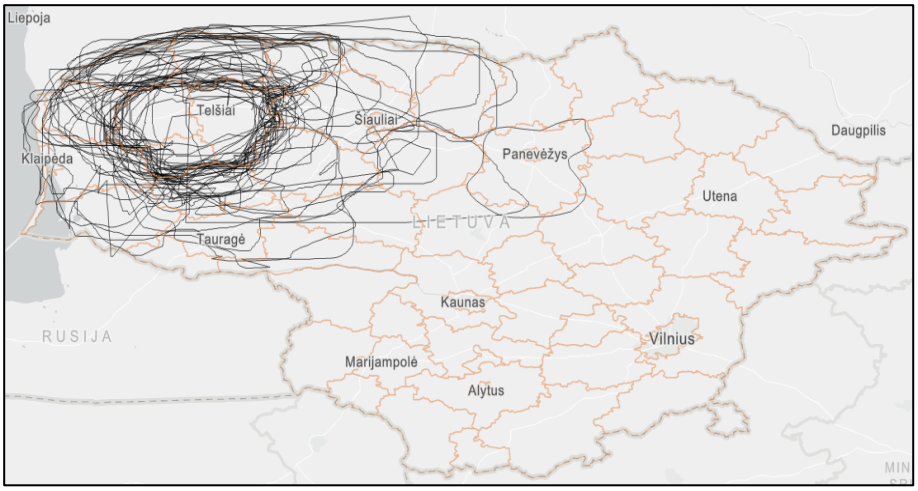
169 paveikslas. Telšių jaunuolių žemaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=49)[140]

[140] Vaizdijimo parametrai: klasės – 32, permatomumas: aukštų verčių – 80 proc., žemų verčių – 80 proc.

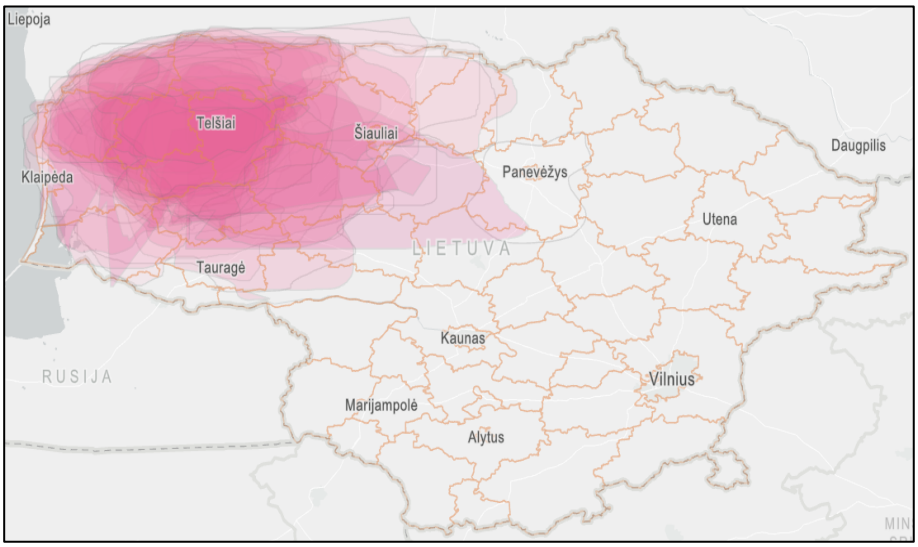

170 paveikslas. Telšių jaunuolių žemaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=49)

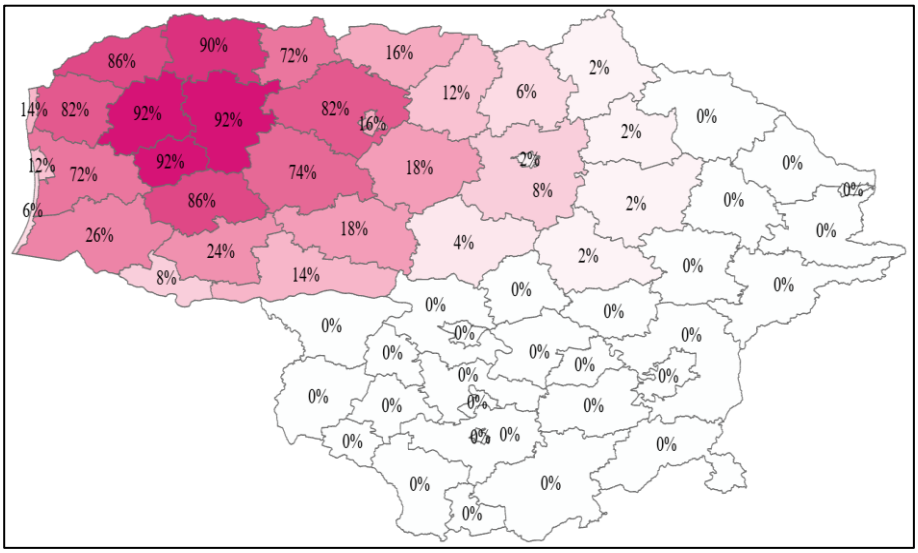
Plungiškiai pieštiniuose žemėlapiuose daugiausia žymėjo Telšių, Plungės ir Rietavo r. apylinkes (po 92 proc.), taip pat Mažeikių (90 proc.) bei Šilalės ir Skuodo (po 86 proc.) (žr. 171, 172, 173 pav.). Šios zonos (išskyrus Skuodo, Rietavo ir Šilalės) kalbinės gimtinės žemėlapyje išskirtos truputį daugiau – nuo 3 iki 14 proc. – respondentų (plg. su 146 pav.). Žvelgiant į Žemaitijos paribį ir Šiaulių r. savivaldybę,kaip ir Plungės atveju, žemaičių tarmės žemėlapyje jos įtrauktos didesnės dalies respondentų (priklausomai nuo teritorijos, nuo maždaug 7 iki 19 proc.). Krypstant į rytus ir peržengiant į aukštaičių tarminių variantų vietoves, ši tendencija išlieka: skirtumas – nuo 7 iki 12 proc.

171 paveikslas. Plungės jaunuolių žemaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=50)

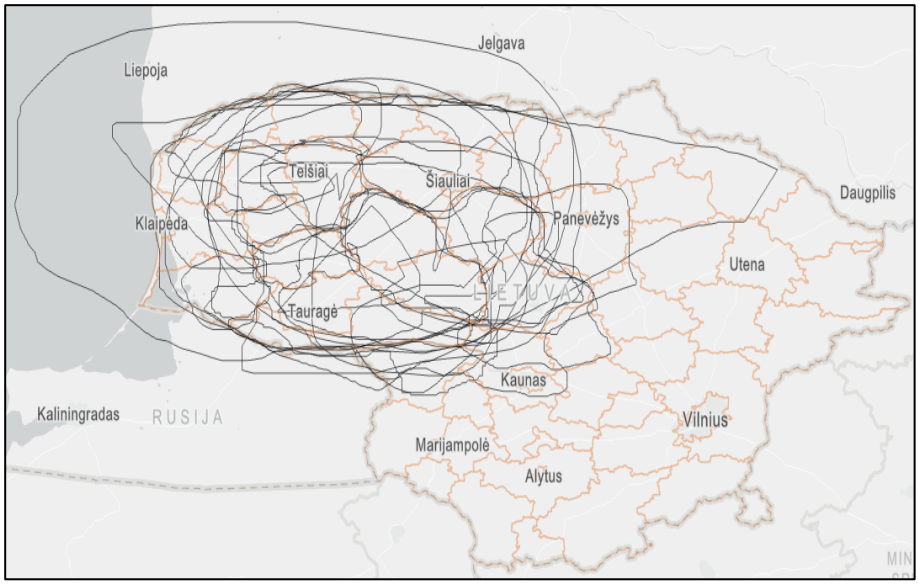

172 paveikslas. Plungės jaunuolių žemaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=50)[141]

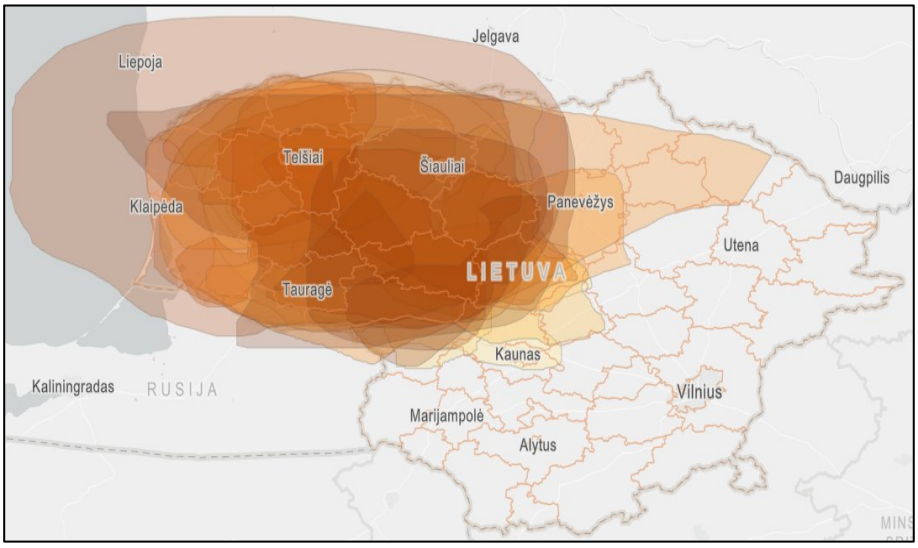

90%
86%
72%
16%
12%
6%
2%
14%
82%
92%
92%
82%
16%
2%
0%
12%
72%
92%
74%
18%
2%
8%
2%
0%
0%
6%
86%
2%
0%
26%
18%
4%
24%
2%
0%
8%
14%
0%
0%
0

žemėlapiu, išlaikant Raseinių teritoriją kaip vieną ryškiausių, žemaičių tarmės žemėlapyje grįžtama prie prototipinių teritorijų: Rietavo apylinkės įtrauktos beveik 70 proc. jaunuolių, Plungės – 65 proc., Skuodo – 57 proc., o šios kalbinės gimtinės žemėlapyje žymėtos nuo 7 iki 25 proc. respondentų. Žemaičių tarmės žemėlapyje nuo 48 iki 61 proc. respondentų žymėtos ir Kretingos, Klaipėdos, Šilutės ir Pagėgių r. zonos, kurios kalbinės gimtinės žemėlapyje įtrauktos nuo 11 iki 25 proc. raseiniškių.

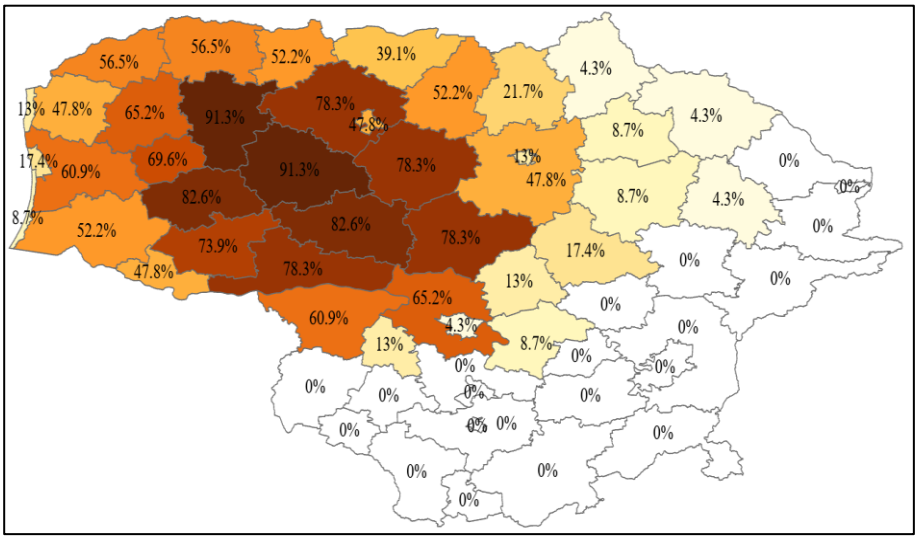
Pažvelgus į aukštaičių tarmės plotą, Šiaulių, Radviliškio ir Kėdainių r. savivaldybės įtrauktos po 78 proc. jaunuolių. Pastarosios dvi panašios dalies respondentų žymėtos ir kalbinės gimtinės pieštiniame žemėlapyje, tačiau Šiauliai žemaičių tarmės žemėlapyje įtraukti beveik 25 proc. daugiau respondentų. Kauno teritorija žemaičių tarmės ir kalbinės gimtinės žemėlapyje žymėta panašios dalies respondentų – atitinkamai 65 ir 68 proc. jaunuolių. Kadangi žemaičių tarmės plotas perslenkamas labiau vakarų link, įtraukiant daugiau žemaičių tarminių variantų vietovių, aukštaitiškojo pamato vietovių žymėta ne tik mažiau, bet ir mažesnės dalies respondentų.

174 paveikslas. Raseinių jaunuolių žemaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=23)

175 paveikslas. Raseinių jaunuolių žemaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=23)[142]

176 paveikslas. Raseinių jaunuolių žemaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=23)

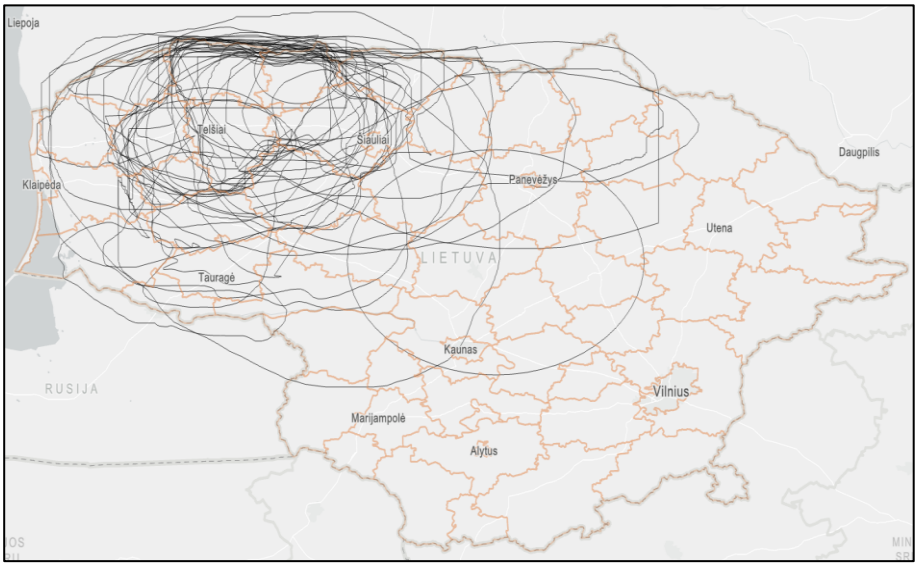
Naujojoje Akmenėje, palyginus žemaičių tarmės ir kalbinės gimtinės žemėlapius, matyti panaši situacija, kaip ir Raseiniuose: daugiau atsigręžiama į prototipines žemaičių tarmės zonas ir nutolusių aukštaičių tarminių variantų

[142] Vaizdijimo parametrai: klasės – 27, permatomumas: aukštų verčių – 80 proc., žemų verčių – 60 proc.

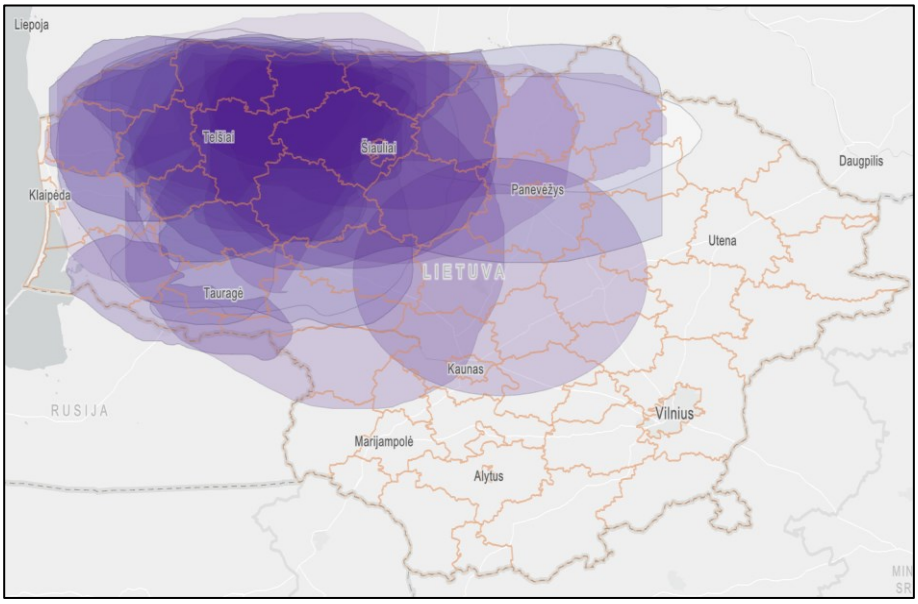
vietovių įtraukiama mažiau ir mažesnės dalies respondentų. Vis dėlto ir žemaičių tarmės pieštiniame žemėlapyje išlaikoma ryški pereinamoji zona tarp žemaičių ir aukštaičių tarmių vietovių.

Daugiausia žemaičių tarmės žemėlapyje išryškėja Mažeikių (88 proc.), Šiaulių (86 proc.), Akmenės (84 proc.), Telšių (81 proc.) r. zonos, taip pat Kelmės apylinkių teritorija (77 proc.) (žr. 177, 178, 179 pav.). Kalbinės gimtinės žemėlapyje Mažeikiai žymėti 11 proc. mažiau jaunuolių, Telšiai – apie 14 proc. mažiau jaunuolių, Kelmė – trečdaliu mažiau jaunuolių (plg. su 152 pav.). Į vakarus nuo Telšių išsidėsčiusios Plungės, Skuodo, Rietavo ir Šilalės r. zonos žymėtos nuo 56 iki 67 proc. naujaakmeniškių, o kalbinės gimtinės žemėlapyje jos įtrauktos mažiausiai dvigubai mažiau respondentų.

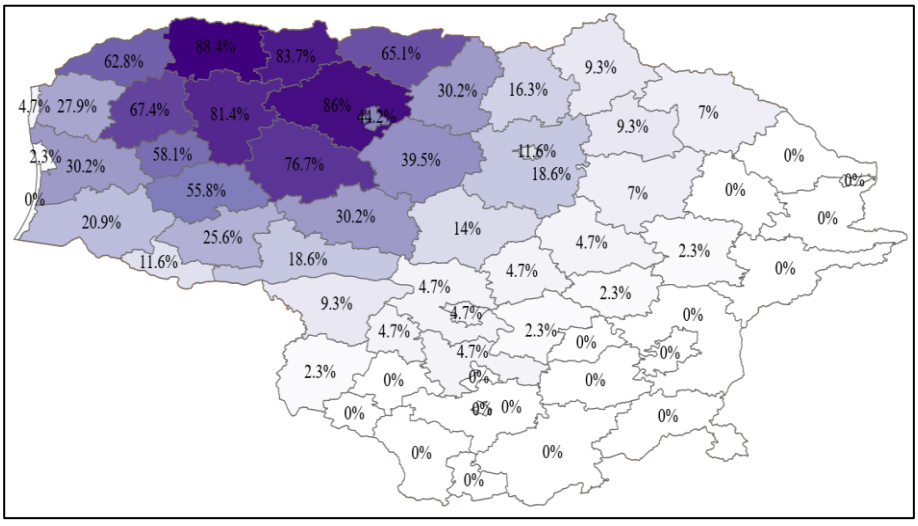
Šiaulių r. zona žemaičių tarmės ir kalbinės gimtinės žemėlapyje įtraukta panašios dalies respondentų – atitinkamai po 86 ir 79 proc. naujaakmeniškių. Kaimyninės vietovės į rytus (Joniškio, Pakruojo, Radviliškio r. savivaldybės) žemaičių tarmės žemėlapyje įtrauktos kiek didesnės dalies respondentų, palyginti su kalbinės gimtinės žemėlapiu, tačiau skirtumas yra nuo 2 iki 5 proc. Plečiantis į aukštaitiškąją zoną, Pasvalio, Panevėžio ir Kėdainių r. teritorijos žemaičių tarmės pieštiniame žemėlapyje įtrauktos 3–5 proc. daugiau respondentų, bet tolstant į rytus teritorijos žymėtos mažesnės dalies respondentų nei kalbinės gimtinės atveju.

177 paveikslas. Naujosios Akmenės jaunuolių žemaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=43)

178 paveikslas. Naujosios Akmenės jaunuolių žemaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=43)[143]

179 paveikslas. Naujosios Akmenės jaunuolių žemaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=43)

Apibendrinus žemėlapių duomenis matyti bendra tendencija, kad gyvenamoji vietovė yra viena iš dažniausiai respondentų įtraukiamų teritorijų

[143] Vaizdijimo parametrai: klasės – 32, permatomumas: aukštų verčių – 90 proc., žemų verčių – 60 proc.

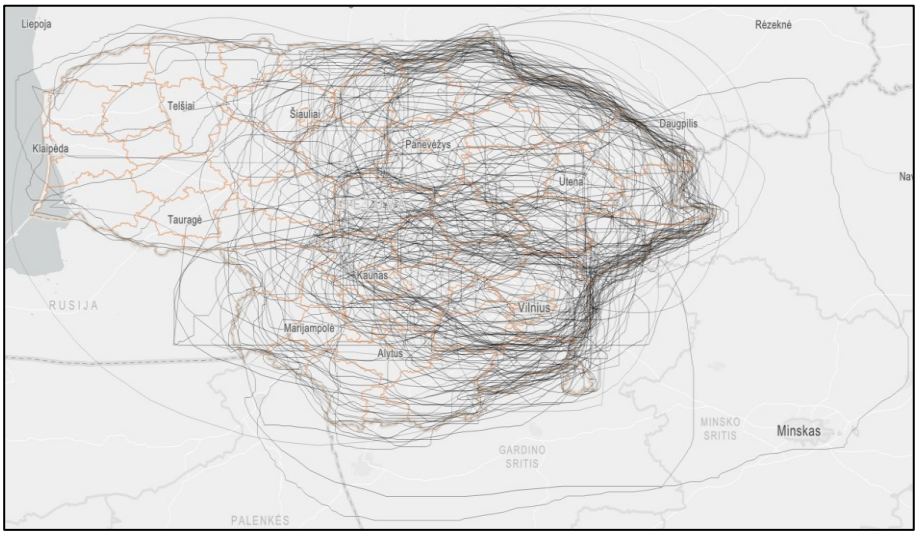
ir žemaičių tarmės lokalizavimo atveju atsigręžiama į prototipines žemaičių tarmės zonas, kurios įtraukiamos didelės dalies jaunuolių. Pažymėtina, kad žemaičių tarmės ribos neatitaria *etic* diskurso žemaičių tarminių variantų riboms. Suvokimo izoglosėmis žemaičių tarmės teritorija plečiama įtraukiant kaimynines aukštaičių tarmės vietoves. Žemaitijos centro jaunuoliai tai daro nuosaikiau, o paribio jaunuoliai linkę suvokimo izoglosėmis piešiniuose žemėlapiuose apimti nemažą aukštaitiškojo pamato vietovių dalį. Panašūs kalbinės gimtinės ir žemaičių tarmės žemėlapiai rodo, kad vietiniai kalbos variantai suvokiami kaip žemaičių tarmės dalis ir pati žemaičių tarmė, kaip lokalizuojamas variantas, yra persvarstomas, atsižvelgiant į savo vietinio tarminio varianto kaitą ir jo refleksiją per panašumą (t. y. mažesnį tarminį žymėtumą) su aukštaičių tarme, į kurią orientuojamasi kaip į turinčią didesnį prestižą. Galima daryti prielaidą, kad žemaičių tarmės ir kalbinės gimtinės žemėlapiuose matoma ribų slinktis rodo žemaičių tarmės ir žemaitiškumo (per žemaičių tarminius variantus) persvarstymą ir pervaizdijimą. Šio persvarstymo ir pervaizdijimo pamatas yra mažesnis tarminis žymėtumas, reflektuojamas tiek centro, tiek paribio žemaičių.

6.2.3. Aukštaičių tarmės mentaliniai žemėlapiai

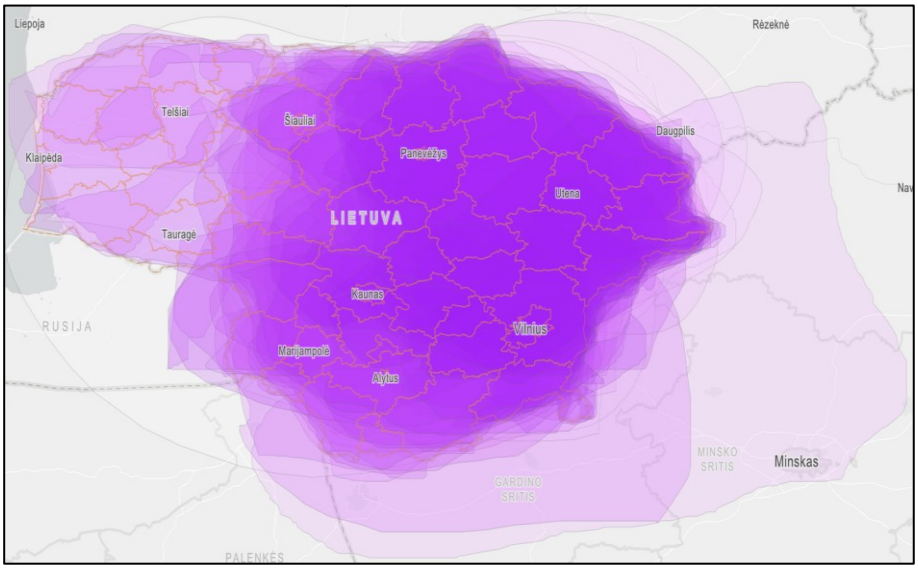
Aukštaičių tarmės mentaliniai žemėlapiai, palyginti su kalbinės gimtinės ir žemaičių tarmės žemėlapiais, funkcionuoja kaip kažko svetimo reprezentacija. Didžiausias dėmesys sutelkiamas į tai, kaip ir ar atskiriami žemaičių ir aukštaičių tarmių plotai. Pažymėtina, kad *emic* diskurse bendrinė kalba ir aukštaičių tarmė neretai yra tapatinamos, todėl atsižvelgtina ir į tai, ar paprastieji kalbos bendruomenės nariai tokį sulyginimą, sutapatinimą atspindi ir mentaliniuose žemėlapiuose, ar visgi aukštaičių tarmę atskiria kaip savarankišką kalbos variantą.

Apžvelgiant visų tiriamųjų punktų pieštinių žemėlapių duomenis kartu matyti, kad daugiausia aukštaičių tarmė įvietinama rytinėse vietovėse: Vilniaus zona pieštiniuose žemėlapiuose žymėta 71 proc. jaunuolių, kaimyninės Širvintų, Ukmergės, Molėtų teritorijos – apie 75 proc. respondentų. Švenčionių, Anykščių apylinkės įtrauktos nuo 68–69 proc. jaunųjų respondentų, tarp jų įsiterpusi Utenos r. savivaldybė – 62 proc. (žr. 180, 181, 182 pav.). Kėdainių ir Jonavos zonos žymėtos 64 proc. paprastųjų kalbos bendruomenės narių. Į pietus ir toliau į rytus nuo kaimyninių Vilniaus vietovių išsidėsčiusios teritorijos įtraukiamos nuo maždaug 45 iki 60 proc. tiriamųjų. Netoli Žemaitijos paribio esanti Radviliškio, ir šiaurinės Pakruojo, Pasvalio, Biržų r. vietovės įtrauktos nuo 41 iki 47 proc. respondentų. Prie

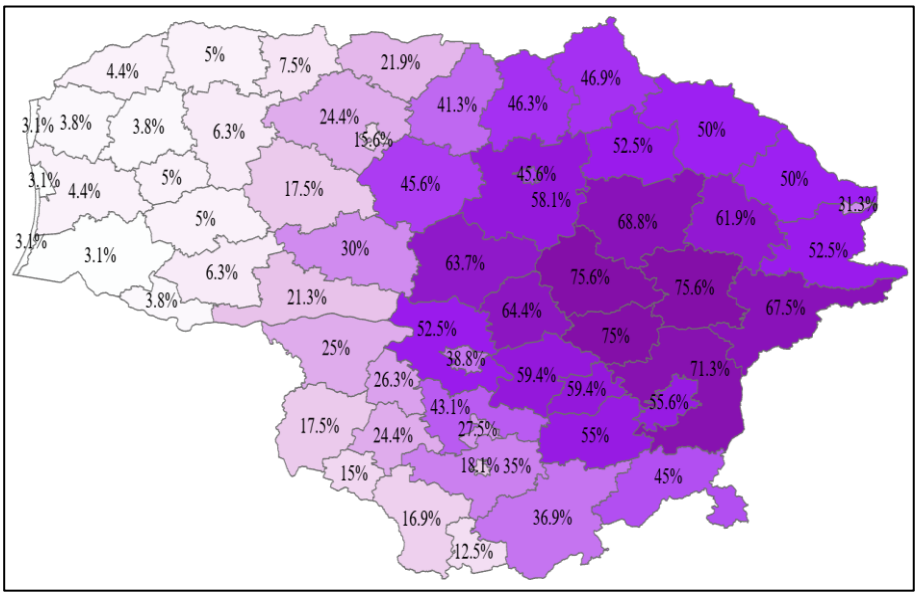
Žemaitijos paribio prisišliejusi Šiaulių zona žymėta beveik 25 proc. jaunuolių. Dėmesį atkreipia Raseinių r. savivaldybė, į aukštaičių tarmės pieštinį žemėlapį įtraukta 30 proc. respondentų.

180 paveikslas. Aukštaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=160)

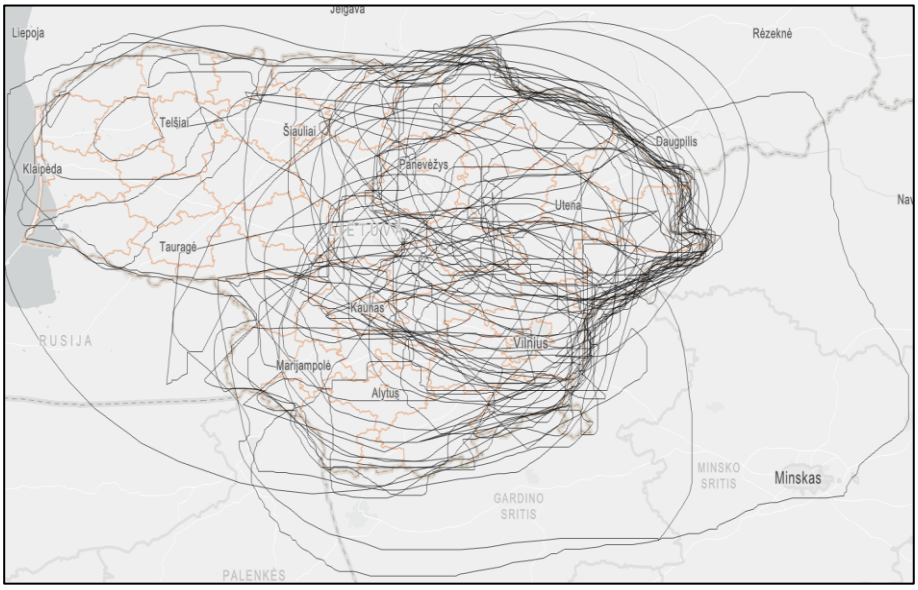

181 paveikslas. Aukštaičių tarmės teritorijų žymėjimų persidengimas (n=160)

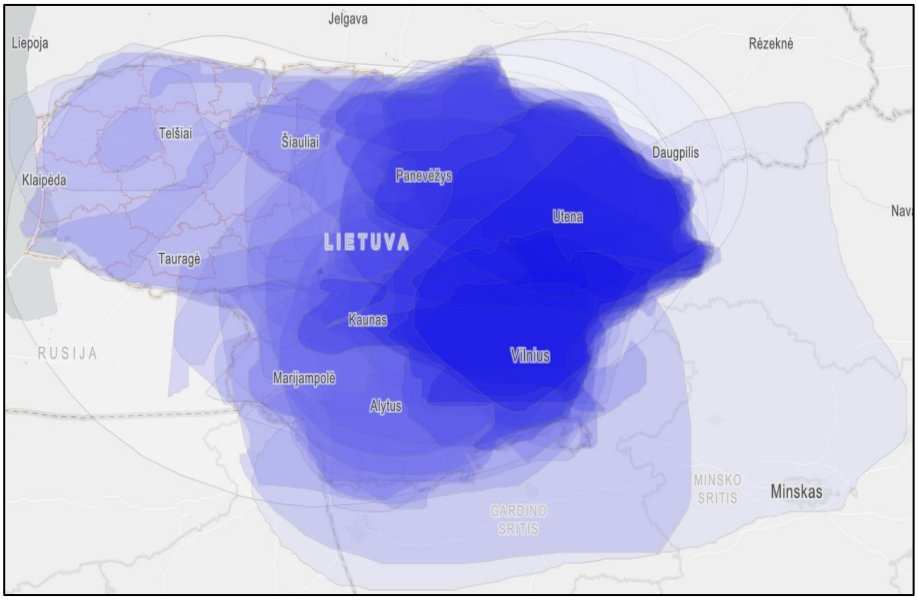

182 paveikslas. Aukštaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=160)

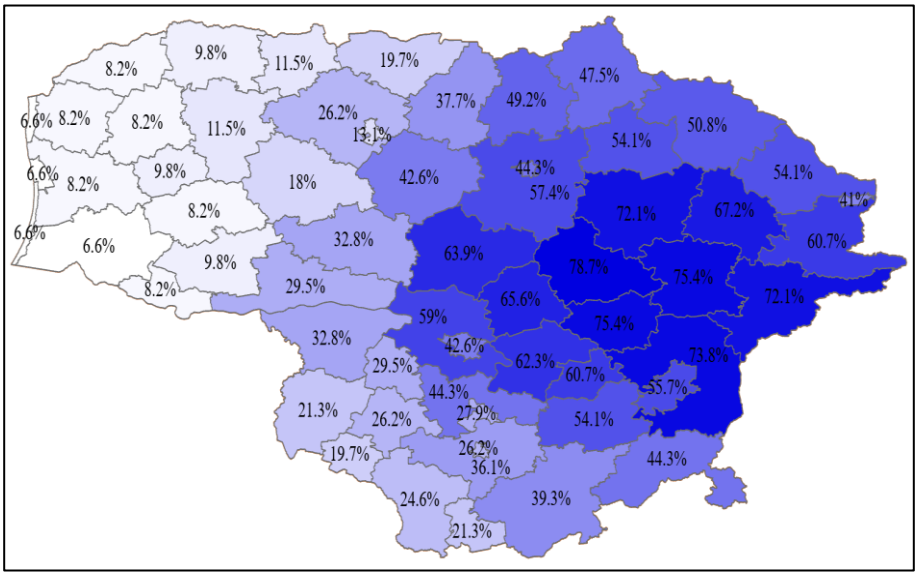
Lyginant žemėlapių duomenis pagal lytį reikia paminėti, kad vaikinai aukštaičių tarmę koncentruoja ir lokalizuoja plačiau nei merginos (žr. 183, 184, 185, 186, 187, 188 pav.). Jaunuoliai Ukmergės, Širvintų, Molėtų, Vilniaus, Anykščių, Švenčionių zonas įtraukė po 72–79 proc. Aplink jas išsidėsčiusios aukštaitiškojo pamato vietovės pieštiniuose žemėlapiuose žymėtos nuo 44 iki 66 proc. Netoli Žemaitijos paribio esanti Radviliškio teritorija žymėta 43 proc., Pakruojo – 38 proc., Jurbarko – 30 proc. moksleivių. Raseinių zona įtraukta 33 proc. tiriamųjų, Šiaulių – 26 proc. Pastebėtina, kad nuo 7 iki 18 proc. jaunuolių įtraukė ir žemaitiškojo pamato vietoves, tačiau jos atspindi visos Lietuvos teritorijos žymėjimą, lokalizuojant aukštaičių tarmę.

183 paveikslas. Vaikinų aukštaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=61)

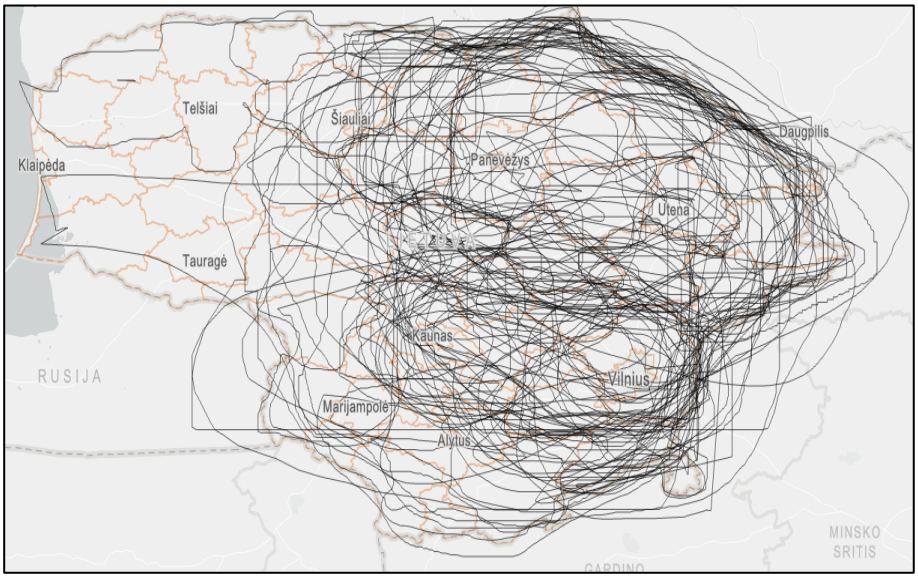
184 paveikslas. Vaikinų aukštaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=61)

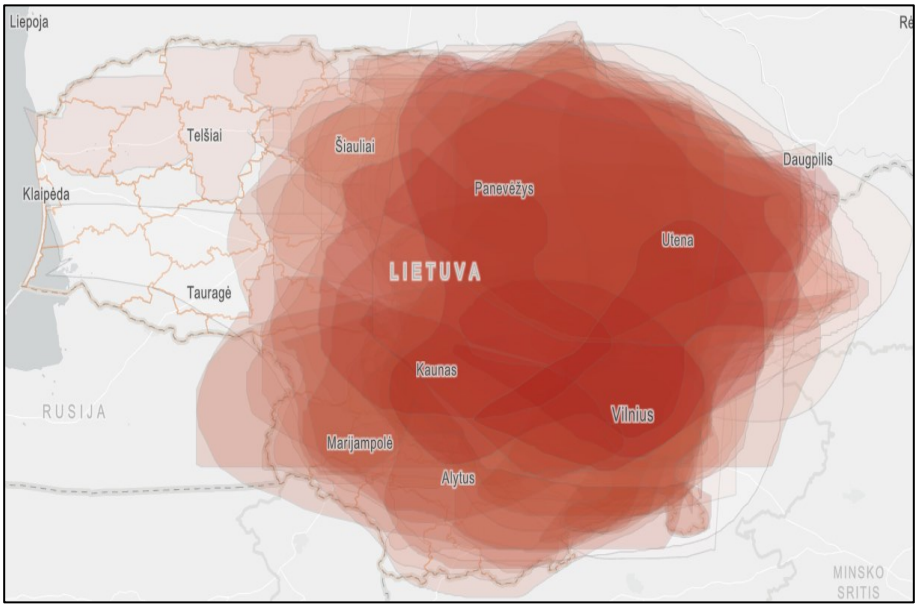
185 paveikslas. Vaikinų aukštaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=61)

Merginos daugiausia išskyrė Molėtų, Širvintų ir Ukmergės r. teritorijas (po 74–76 proc.) kaip aukštaičių tarmės zonas. Vilniaus zona įtraukta mažesnės dalies merginų – 70 proc. Manytina, kad kai kurios respondentės siekė atskirti Vilniaus kaip tarmiško varianto ir bendrinės kalbos teritoriją. Kaimyninės vietovės žymėtos nuo 46 iki 65 proc. moteriškos lyties atstovių. Atsigręžiant į teritorijas, esančias netoli Žemaitijos paribio, Radviliškis žymėtas 48 proc. merginų, Pakruojo teritorija – 43 proc. 28 proc. merginų įtraukė ir Raseinius, Šiaulius žymėjo 23 proc. Palyginti su vaikinais, merginos į aukštaičių tarmės pieštinį žemėlapį žemaičių tarmės vietovių beveik neįtraukė.

Apibendrintai tariant, vaikinai pieštiniuose aukštaičių tarmės žemėlapiuose suvokimo izoglosėmis apibrėžia ir žemaičių tarmės vietoves, tarp jų net ir labai nutolusias nuo aukštaičių tarmės, žinoma, jei vertintume *etic* perspektyvoje. Kita vertus, merginos ne tik praktiškai neįtraukia daugumos žemaitiškojo pamato vietovių, bet dalis nuo aukštaičių tarmės bandė atriboti ir Vilnių. Tuo tarpu vaikinai, aukštaičių tarmę lokalizuodami ir visoje Lietuvoje, pieštiniuose žemėlapiuose atskleidžia vaizdijimą, kad aukštaičių tarmę tapatina su bendrine kalba.

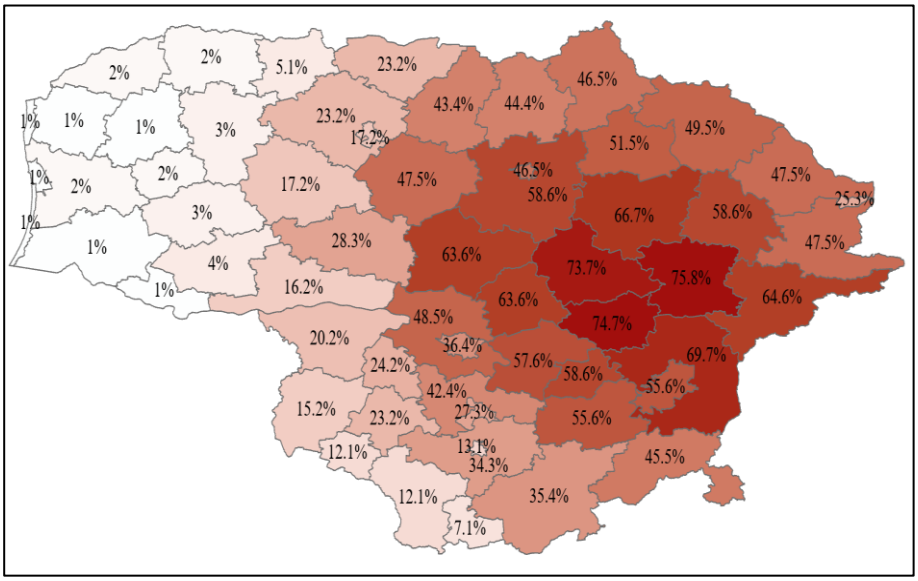

186 paveikslas. Merginų aukštaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=99)

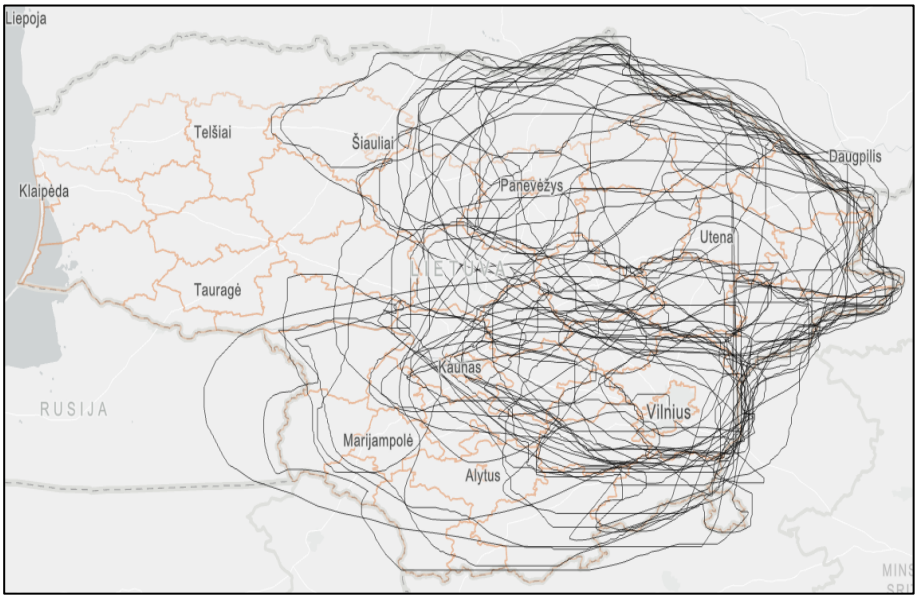
187 paveikslas. Merginų aukštaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=99)[144]

[144] Vaizdijimo parametrai: klasės – 32, permatomumas: aukštų verčių – 80 proc., žemų verčių – 80 proc.

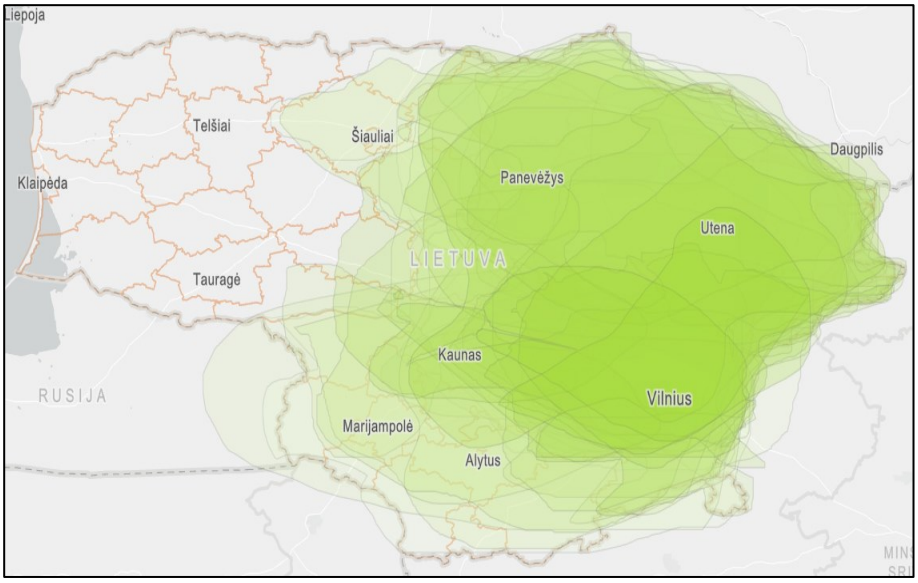

188 paveikslas. Merginų aukštaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=99)

Vertinant žemėlapius pagal miestus, pažymėtina, kad Telšių tiriamųjų kaip ryškiausios aukštaičių tarmės zonos pieštiniuose žemėlapiuose žymėti Ukmergės, Molėtų arealai (po 82 proc.), taip pat Širvintų (80 proc.), Vilniaus ir Švenčionių rajonai (po 76 proc.) (žr. 189, 190, 191 pav.). Kaimyninės vietovės įtrauktos nuo 53 iki 67 proc. telšiškių. Prie Žemaitijos paribio esanti Radviliškio zona žymėta 39 proc. jaunuolių, Pakruojo – 37 proc. Artėjant prie Žemaitijos paribio, suvokimo izoglosės paslenkamos rečiau – Raseiniai žymėti penktadalio tiriamųjų, Šiaulių apylinkės – 14 proc. Telšiškiai išsiskiria tuo, kad tik Akmenės (4 proc.) ir Kelmės zonos (6 proc.) prišlietos tik mažos dalies jaunuolių, o kitos žemaičių tarmės vietovės neįtrauktos – tai rodo aiškią žemaičių centro vietovių atskirtį nuo aukštaičių tarmės variantų.

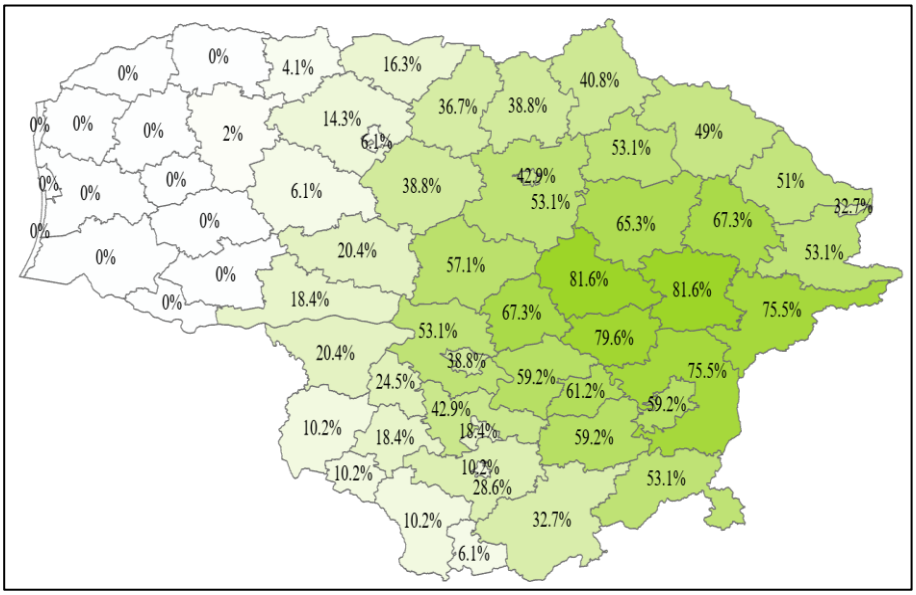

189 paveikslas. Telšių jaunuolių aukštaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=49)

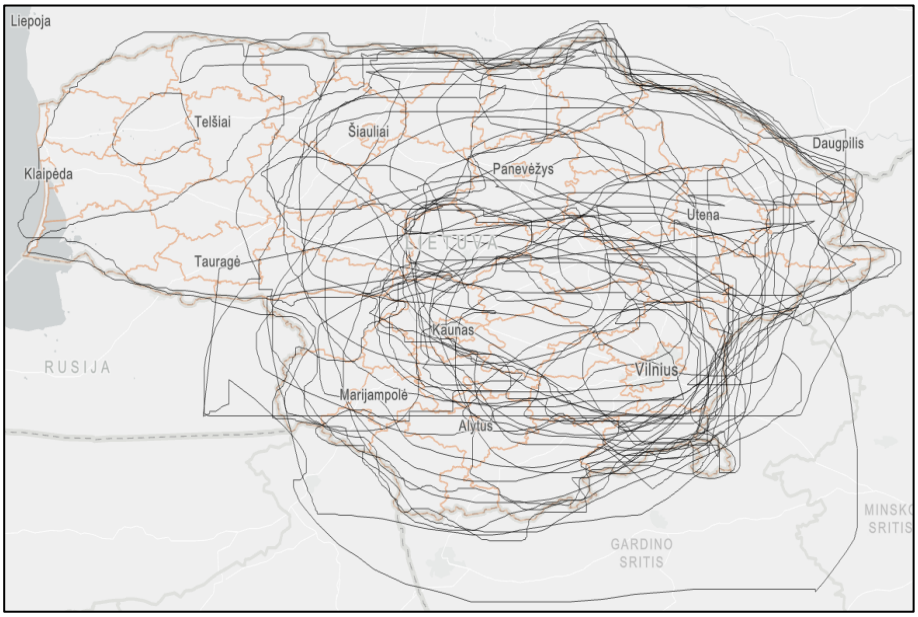
190 paveikslas. Telšių jaunuolių aukštaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=49)[145]

[145] Vaizdijimo parametrai: klasės – 32, permatomumas: aukštų verčių – 80 proc., žemų verčių – 80 proc.

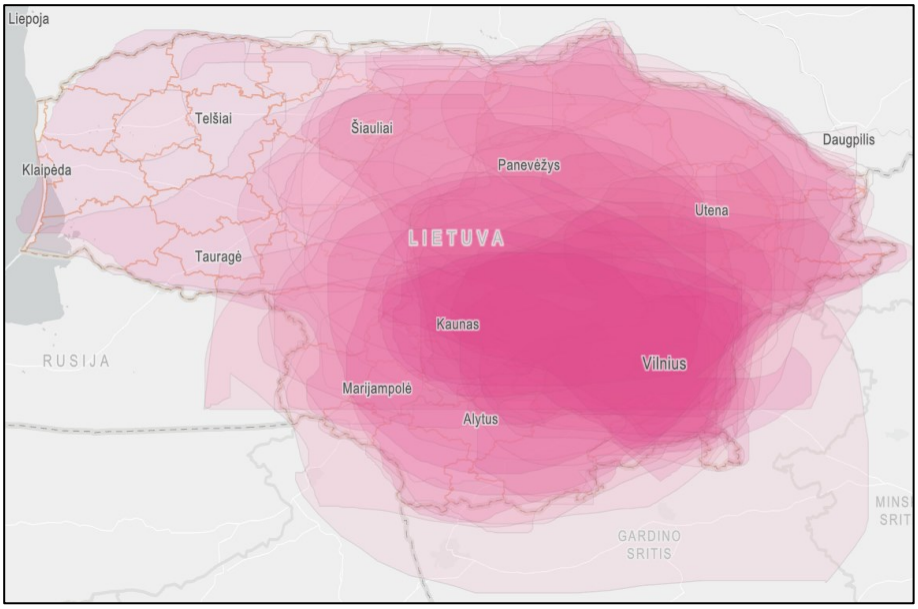

191 paveikslas. Telšių jaunuolių aukštaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=49)

Plungiškiai gana plačiai apibrėžia aukštaičių tarmės plotą: nuo 71 iki 79 proc. moksleivių žymėjo Širvintų, Molėtų, Kėdainių, Vilniaus, Elektrėnų, Kaišiadorių, Jonavos, Ukmergės, Kauno rajonus (žr. 192, 193, 194 pav.). Aplink išsidėsčiusios aukštaitiškojo pamato vietovės įtrauktos nuo maždaug pusės iki 67 proc. tiriamųjų. Raseiniai, esantys Žemaitijos paribyje, žymėti 52 proc. jaunuolių, tiek pat kaip ir Radviliškis. Šiauliai įtraukti 29 proc. plungiškių. Palyginti su telšiškiais, apskritai didesnė dalis plungiškių įtraukia prie Žemaitijos paribio esančias vietoves, o aukštaičių tarmės zona plečiama ir į Žemaitijos paribius. Galima teigti, kad plungiškiai suvokimo izoglosėmis praplečia *etic* perspektyvos apribojimus aukštaičių tarmei. Kita vertus, Žemaitijos centro vietovių įtrauktis žymint visą Lietuvos teritoriją leidžia daryti prielaidą, kad kai kurie respondentai aukštaičių tarmę gali tapatinti su bendrine kalba.

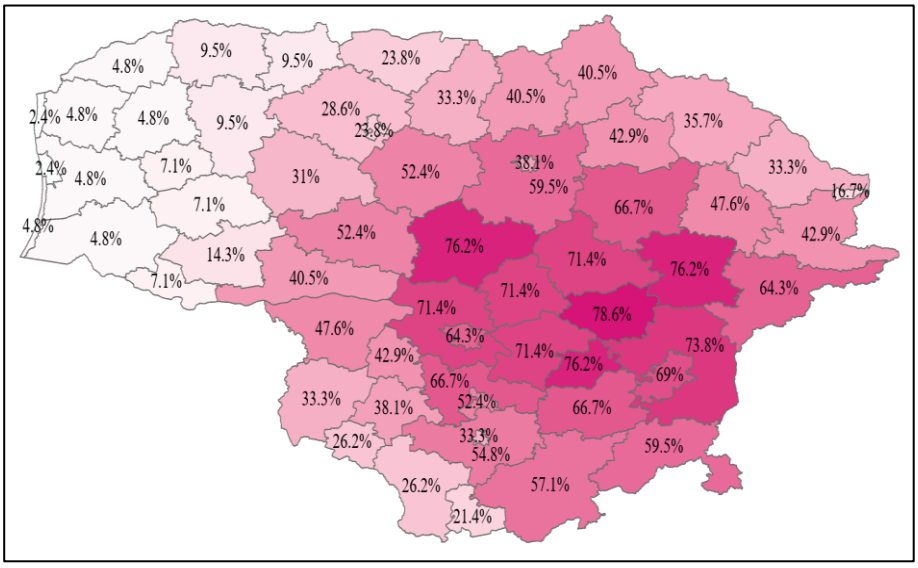

192 paveikslas. Plungės jaunuolių aukštaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=42)

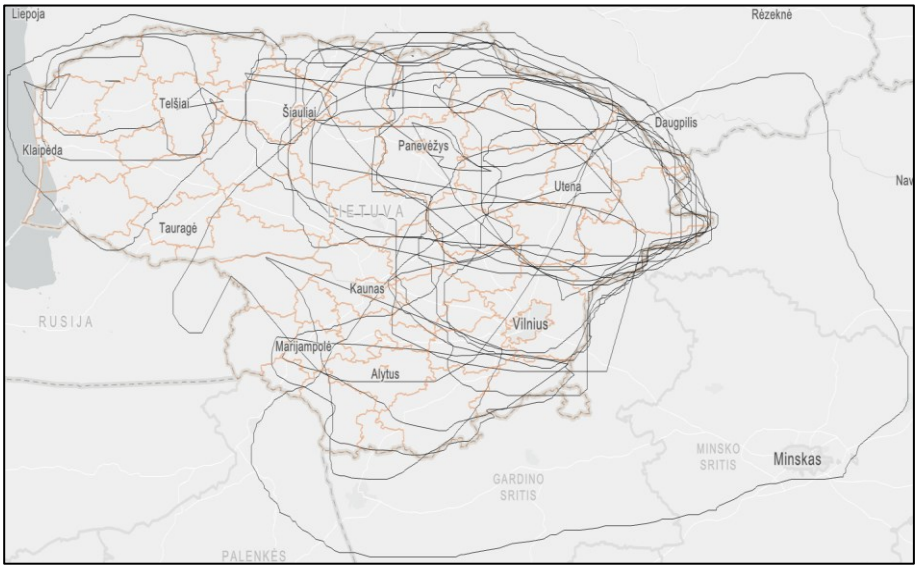
193 paveikslas. Plungės jaunuolių aukštaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=42)[146]

[146] Vaizdijimo parametrai: klasės – 32, permatomumas: aukštų verčių – 90 proc., žemų verčių – 80 proc.

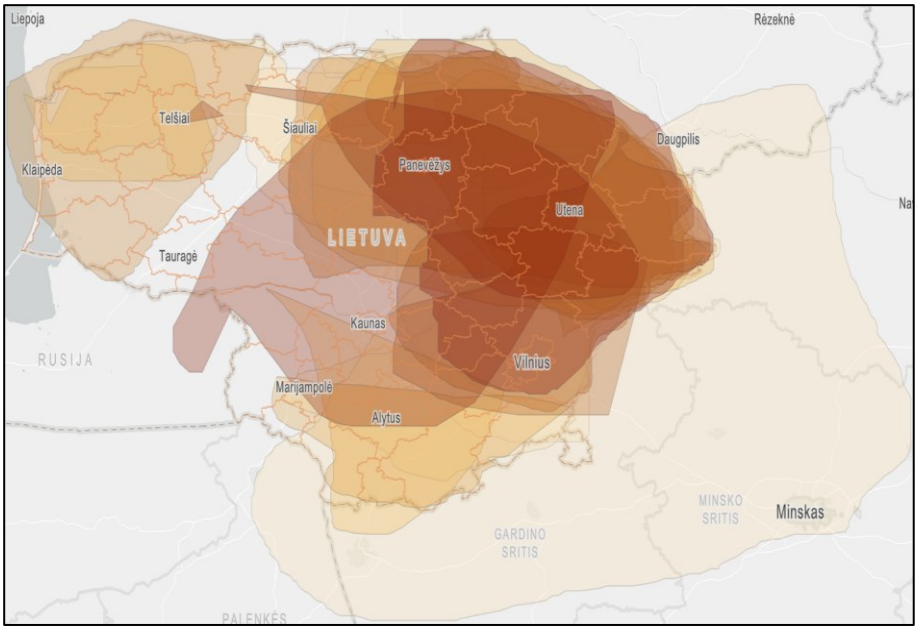

194 paveikslas. Plungės jaunuolių aukštaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=42)

Vertinant Žemaitijos paribio respondentų pieštinius žemėlapius, reikia pažymėti raseiniškių išskirtinumą: daugiausia išryškinta Anykščių zona (67 proc.), prijungiamos ir Utenos (63 proc.), Molėtų, Ukmergės (po 59 proc.), Širvintų (56 proc.) apylinkės. Vilniaus kraštas, Švenčionių, Rokiškio, Kupiškio, Panevėžio zonos žymėtos 52 proc. jaunuolių (žr. 195, 196, 197 pav.). Apibendrintai žvelgiant į aukštaičių tarmės plotą, aukštaičių tarmės vietovės įtraukiamos nuosekliai, proporcingai pietuose esančias vietoves žymint rečiau. Pakruojo ir Radviliškio vietovės žymėtos 41–44 proc. jaunuolių. Šiauliai žymėti 37 proc. raseiniškių, o respondentų gyvenamoji teritorija – 19 proc. jaunuolių. Nors kalbinė gimtinė įtraukta mažesnės dalies respondentų, Kelmės zona žymėta 26 proc. moksleivių. Žemaitijoje esančios vietovės žymėtos nuo 4 iki 15 proc. jaunuolių. Manytina, tokį žymėjimą pasirinkę tiriamieji tapatina aukštaičių tarmę su bendrine kalba.

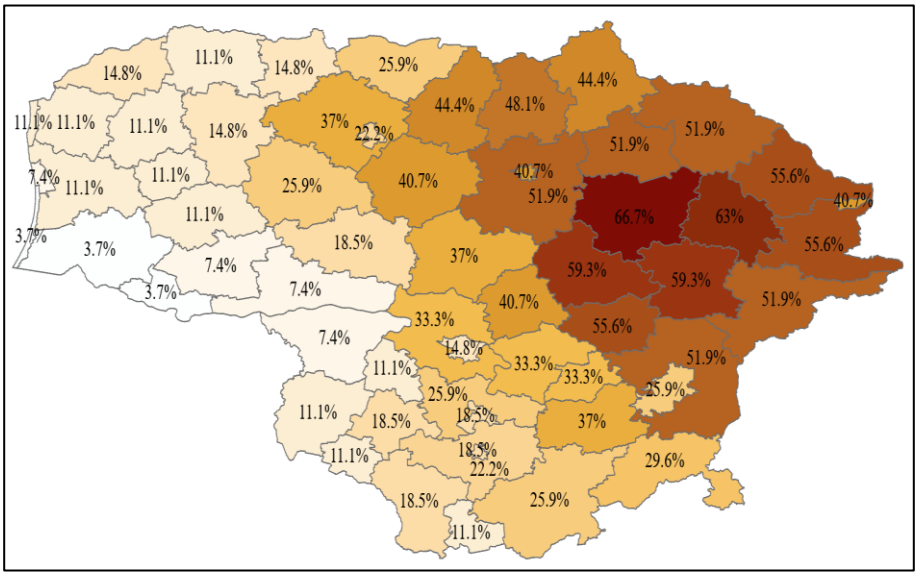

195 paveikslas. Raseinių jaunuolių aukštaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=27)

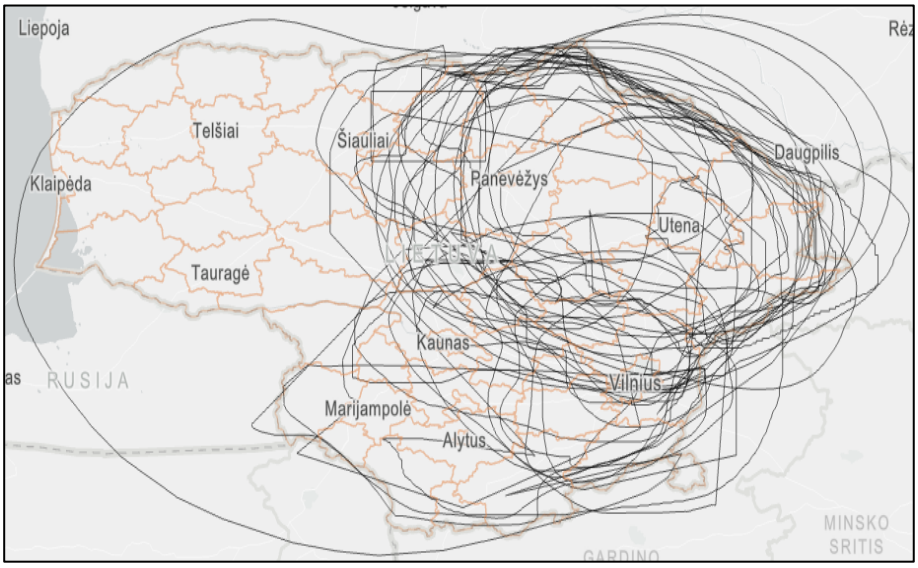
196 paveikslas. Raseinių jaunuolių aukštaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=27)[147]

[147] Vaizdijimo parametrai: klasės – 26, permatomumas: aukštų verčių – 70 proc., žemų verčių – 80 proc.

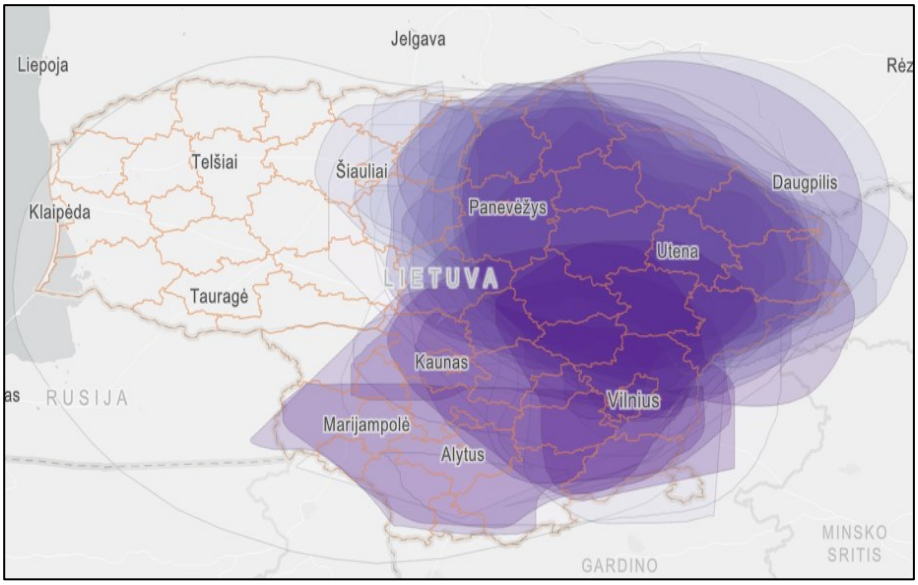

197 paveikslas. Raseinių jaunuolių aukštaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=27)

Moksleiviai iš Naujosios Akmenės, žymėdami aukštaičių tarmės plotą, daugiausia išskyrė Ukmergės zoną (88 proc.), taip pat prijungė Molėtų, Širvintų, Anykščių, Vilniaus teritorijas (po 80–83 proc.) (žr. 198, 199, 200 pav.). Tolstant nuo šios centrinės zonos, kaimyninės aukštaitiškos vietovės įtraukiamos mažiau – nuo pusės iki 75 proc. naujaakmeniškių. Tik Šalčininkų r. žymėtas trečdalio tiriamųjų. Šiaulių, Joniškio ir Raseinių rajonų teritorijos, kaip aukštaičių tarmės zona, žymėtos ketvirtadalio jaunuolių. Žemaičiams priklausančios Kelmės apylinkės į pieštinius žemėlapius įtrauktos dešimtadalio respondentų, o tolstant nuo jų Žemaitijos vietovės žymėtos nuo 3 iki 5 proc. ir tų respondentų, kurie aukštaičių tarmę lokalizavo visoje Lietuvoje.

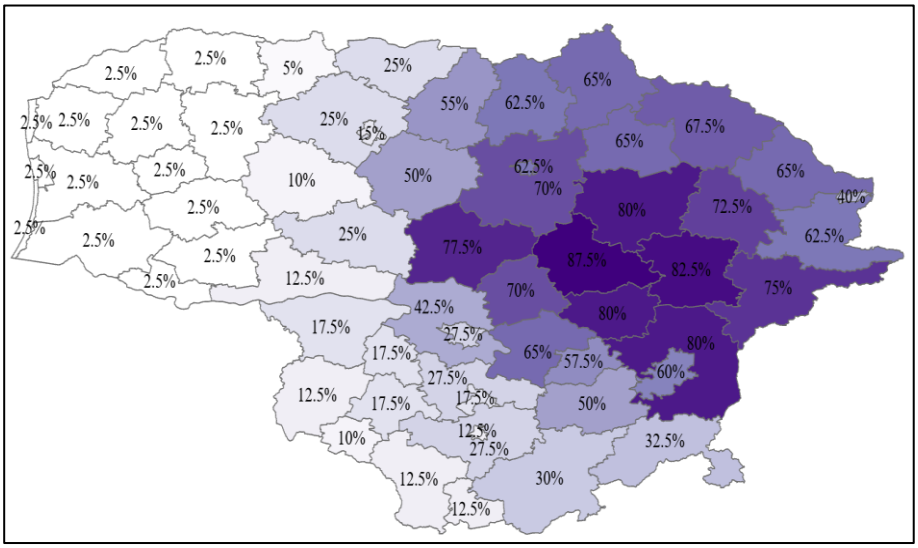

198 paveikslas. Naujosios Akmenės jaunuolių aukštaičių tarmės teritorijų žymėjimų ribos (n=40)

199 paveikslas. Naujosios Akmenės jaunuolių aukštaičių tarmės teritorijų persidengimas (n=40)[148]

[148] Vaizdijimo parametrai: klasės – 32, permatomumas: aukštų verčių – 80 proc., žemų verčių – 80 proc.

200 paveikslas. Naujosios Akmenės jaunuolių aukštaičių tarmės teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=40)

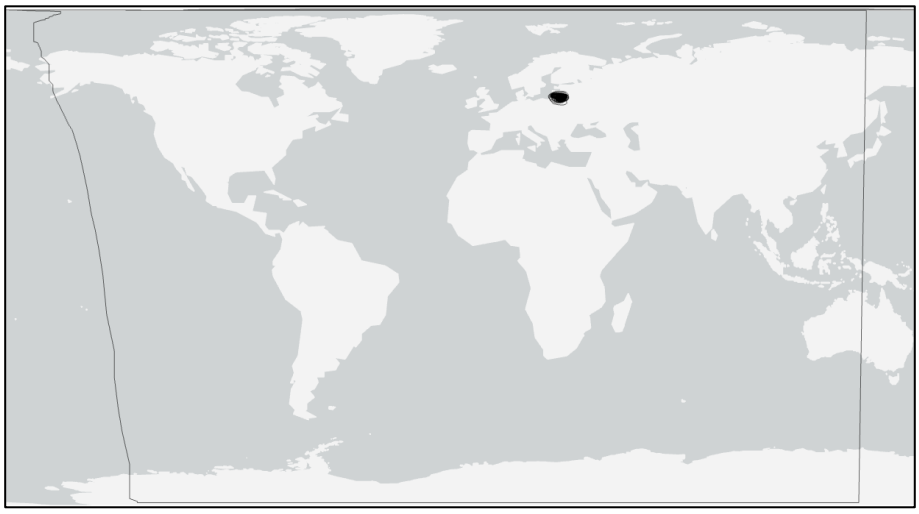
Apibendrinant reikia pažymėti, kad telšiškiai ir naujaakmeniškiai aukštaičių tarmės zonos ribas brėžia griežčiau nei plungiškiai ir raseiniškiai. Iš pieštinių žemėlapių galima daryti prielaidą, kad merginos turi geresnę geolingvistinę nuovoką nei vaikinai, tačiau aukštaičių tarmės ribų plėtimas gali būti siejamas ne tik su šio kalbos varianto tapatinimu su bendrine kalba, bet ir siekiu savam kalbos variantui suteikti didesnę vertę. Pažymėtina, kad Šiauliai *emic* diskurse tampa skiriamąja aukštaičių ir žemaičių tarmių zona, mentaliniuose žemėlapiuose vaizdijama ir kaip aukštaitiškojo tarmiškumo, ir kaip žemaitiškojo tarmiškumo vietovė.

6.2.4. Bendrinės kalbos mentaliniai žemėlapiai

Šiame poskyryje siekiama nustatyti bendrinės kalbos vietą ir sampratą per šio kalbos varianto vizualizaciją žemėlapyje. Kaip minėta anksčiau, bendrinė kalba jauniesiems žemaičiams yra aktualus kalbos variantas tiek dėl jo prestižo, tiek kaip lyginamasis dėmuo, apibrėžiant savąjį, t. y. vietinį kalbos variantą, kai įtraukiamas tarmiškumo (ryškesnio, blankesnio) matmuo.

Vertinant visų respondentų pieštinių žemėlapių (ir diskusijos komentarų) duomenis pastebėta, kad kai kurie jaunuoliai bendrinės kalbos variantą suvokia ne tik kaip lokalizuotą Lietuvoje. Bendrinė kalba yra suvokiama ir kaip universalus pasaulio lietuvius (ar lietuviškai kalbančiuosius) jungiantis kalbos variantas, kitaip, – iš dalies ir išvietintas variantas (žr. 201 pav.). Tai

atspindi globalizacijos padarinius, kai kalba yra ne tik vietos, bet ir migruojančio asmens, siejamo su tam tikra vietove, tapatybės, kultūros ženklas. Tokią žiūrą būtų galima vadinti modernia ir atskleidžiančia jauno žmogaus gebėjimą įvertinti besikeičiantį pasaulį ir kalbos sampratą globaliame kontekste.

201 paveikslas. Bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų ribos (n=164)

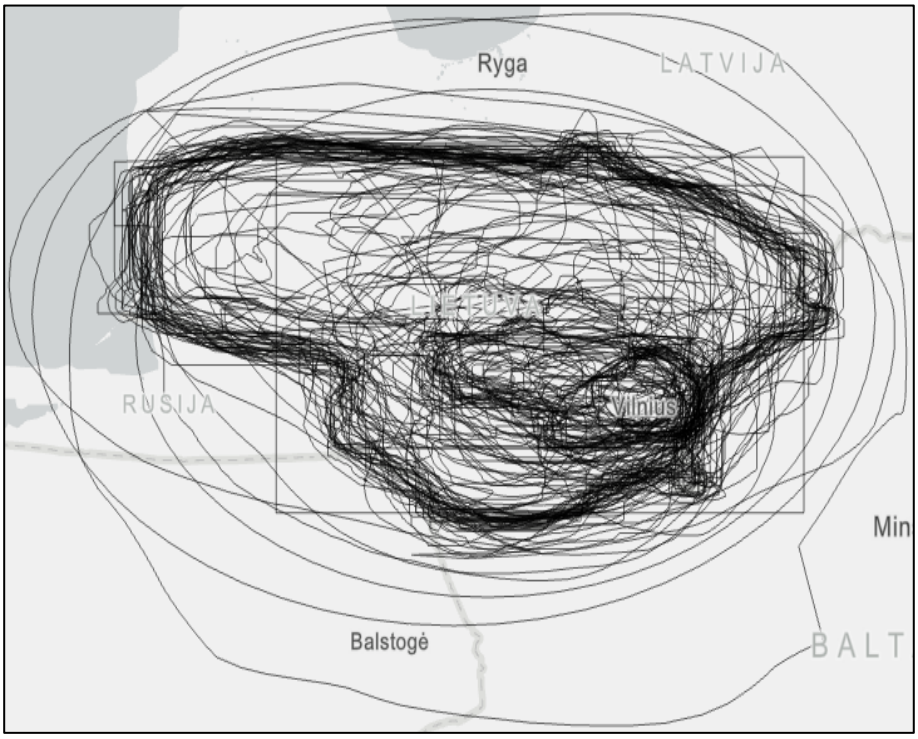
Koncentruojantis į Lietuvą matyti, kad įvietinamos bendrinės kalbos ribos siejamos tiek su didmiesčių, tiek su visos Lietuvos teritorija. Daugiausia jaunųjų respondentų pieštiniuose žemėlapiuose išskyrė Vilniaus r. teritoriją (87 proc.) ir kaimynines Vilniaus vietoves – Trakų (84 proc.), Elektrėnų (83 proc.), Širvintų (82 proc.) rajonus (žr. 202, 203, 204 pav.). Kauno rajonas žymėtas 74 proc. jaunuolių. Toks bendrinės kalbos vaizdinys yra įsitvirtinęs ir gajus, nes tokie rezultatai pastebėti ir ankstesniuose tyrimuose (žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 195–196). Kita vertus, Klaipėda, kuri įprastai taip pat išskiriama kaip viena ryškiausių bendrinės kalbos zonų *emic* diskurse, šiame tyrime žymėta tik apie trečdalio jaunuolių, tačiau mažesnė Klaipėdos ir jos apylinkių įtrauktis gali būti siejama su tyrimo instrumento ribotumu[149].

Aplink Kauną ir Vilnių išsidėsčiusios kitos kaimyninės vietovės (Švenčionių, Molėtų, Ukmergės, Jonavos, Kaišiadorių, Šalčininkų, Kazlų

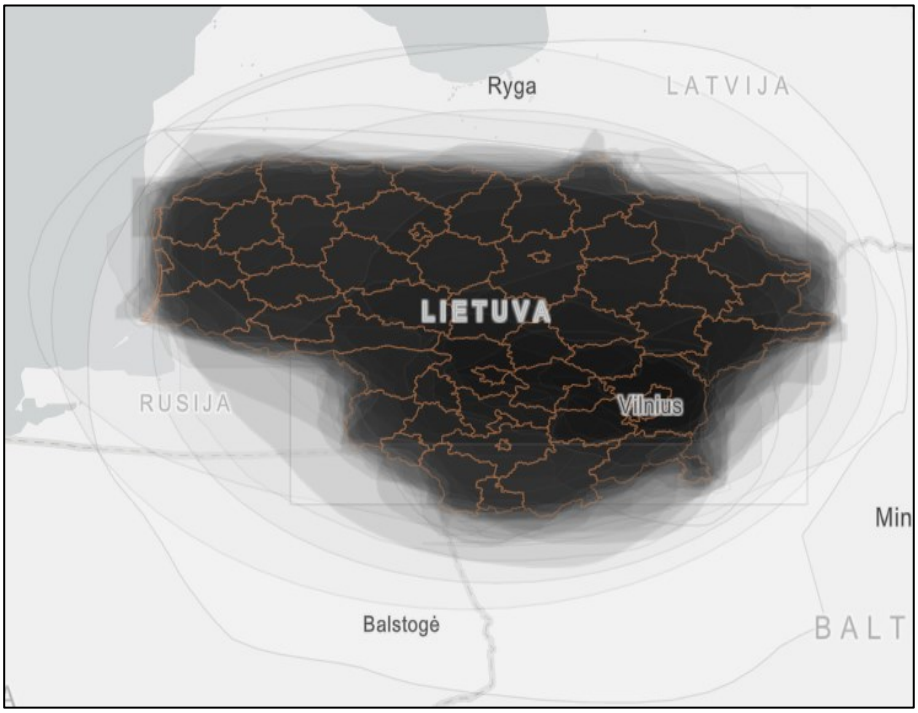
[149] Respondentai galėjo žymėti tiek vieną teritoriją, todėl Klaipėda ir jos apylinkės, kurios yra nutolusios nuo Vilniaus ir Kauno, įtraukiamos tik tokiu atveju, jei žymėta visa Lietuva.

Rūdos, Kėdainių r.) žymėtos nuo 65 iki 79 proc. Tolstant nuo jų, kitos aukštaitiško pamato vietovės žymėtos proporcingai mažiau.

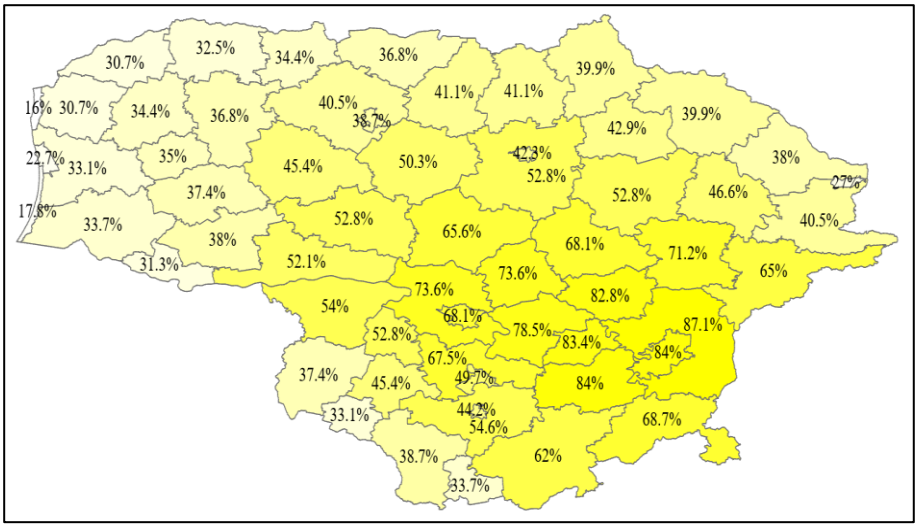
Prie Žemaitijos paribio esančios vietovės – Radviliškio ir Jurbarko apylinkės – į bendrinės kalbos pieštinius žemėlapius įtraukiamos kiek daugiau nei pusės jaunuolių. Raseiniai, įsiribinę tarp Žemaitijos ir Aukštaitijos, įtraukti beveik 53 proc. respondentų, Kelmės apylinkės – 45 proc., o Šiaulių arealas – 41 proc. jaunuolių. Žemaitiškojo pamato vietovės į bendrinės kalbos pieštinius žemėlapius įtraukiamos nuo 31 iki 37 proc. paprastųjų kalbos bendruomenės narių: daugiausia respondentų žymėtos Tauragės, Šilalės, Telšių zonos.

202 paveikslas. Bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų ribos Lietuvoje (n=163)

203 paveikslas. Bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų persidengimas (n=163)[150]

204 paveikslas. Bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų dažnis pagal savivaldybes (n=163)

[150] Vaizdijimo parametrai: klasės – 32, permatomumas: aukštų verčių – 95 proc., žemų verčių – 85 proc.

Nors matyti, kad bendrinė kalba daugiausia lokalizuojama Vilniuje ir Kaune bei aplink šiuos miestus esančiose teritorijose, iš Žemaitijos teritorijų ji neeliminuojama, nes bendrinė kalba suvokiama kaip universalus, bendras ir kartu vienas iš kalbinio repertuaro variantų, vartojamų kasdieniame gyvenime, nepriklausomai nuo gyvenamosios vietovės. Palyginti su ankstesniųjų tyrimų duomenimis (Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 201), Žemaitijos vietovės į bendrinės kalbos zoną įtraukiamos didesnės dalies respondentų. Taigi nuostata, kad bendrinė kalba yra tik didmiesčio kalbos variantas, kinta: šis variantas siejamas ne tik su konkrečia kalbos varianto vartojimo vieta, bet ir kalbine situacija, pavyzdžiui, situacijos formalumu. Trumpai tariant, vietos matmuo bendrinės kalbos vaizdiniuose skaidesnis, o pats kalbos variantas suvokiamas kaip vienas iš kalbinio repertuaro pasirinkimų nepriklausomai nuo vietos, kurioje jis vartojamas.

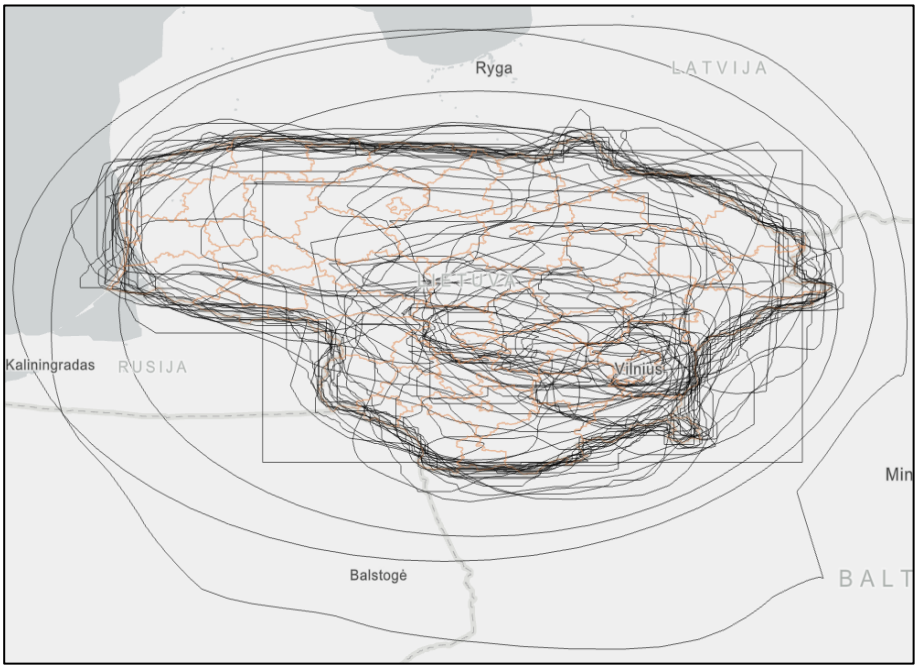
Vertinant duomenis pagal lytį[151], atkreiptinas dėmesys, kad iš brėžiamų ribų pieštiniuose žemėlapiuose matyti, jog, žymėdami visą Lietuvos teritoriją, vaikinai daugiau negu merginos linkę bendrinės kalbos lokalizavimą neutralizuoti (žr. 205, 206, 207 pav.), tačiau ir tarp merginų, ir tarp vaikinų matyti, kad didmiesčio ir bendrinės kalbos sąsajos vaizdinys vis dar gajus (žr. 205, 206, 207, 208, 209, 210 pav.).

Vilniaus apylinkes įtraukia 91 proc. vaikinų, o merginų – 86 proc. Kaimyninės Vilniaus vietovės žymėtos 86–87 proc. vaikinų, o jas įtraukusiųjų merginų yra šiek tiek mažiau – 82–83 proc. Kaunas ir jo apylinkės kaip bendrinės kalbos zona įtrauktos 78 proc. vaikinų ir 71 proc. merginų.

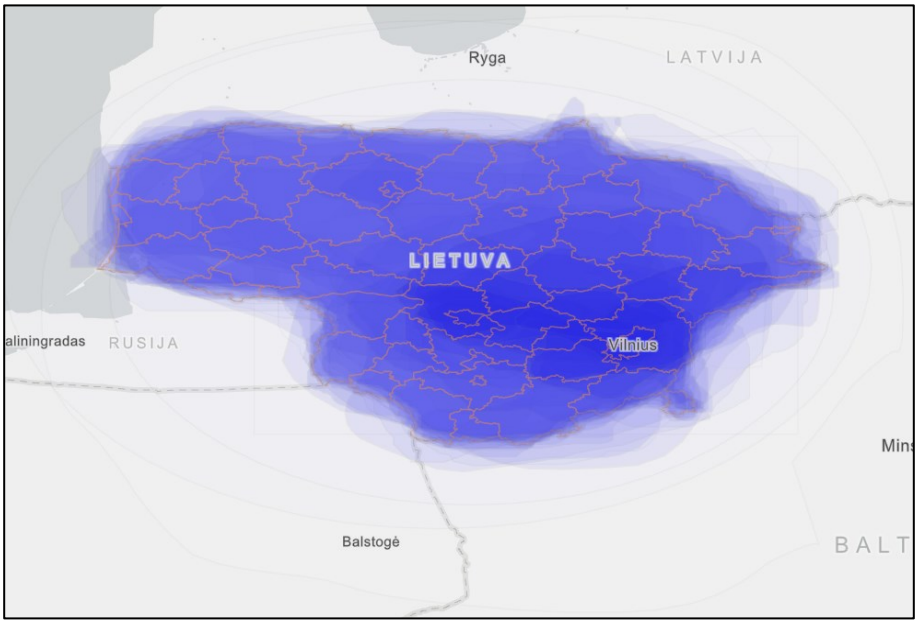
Prie Žemaitijos paribio esančios vietovės įtraukiamos didesnės dalies vaikinų nei merginų: Jurbarko teritorija žymėta 64 proc. vaikinų, merginų – 45 proc. Radviliškį žymėjo tiek pat merginų, o vaikinų – 59 proc. Šiaulių arealą įtraukė 48 proc. jaunųjų vyriškos lyties atstovų ir 36 proc. merginų.

Žemaitijos vietovės į bendrinės kalbos zoną įtraukiamos didesnės dalies vaikinų nei merginų: pastarosios Žemaitijos centrą žymi nuo 31 iki 34 proc., o vaikinai – nuo 40 iki 43 proc. Daugiausia vaikinų iš žemaitiškojo pamato vietovių įtraukė Telšių, Šilalės, Tauragės arealus. Merginos taip pat, tik atvirkštine tvarka.

[151] Žemėlapiuose pagal lytį yra 161 respondento duomenys, nes likę du respondentai nenurodė lyties.

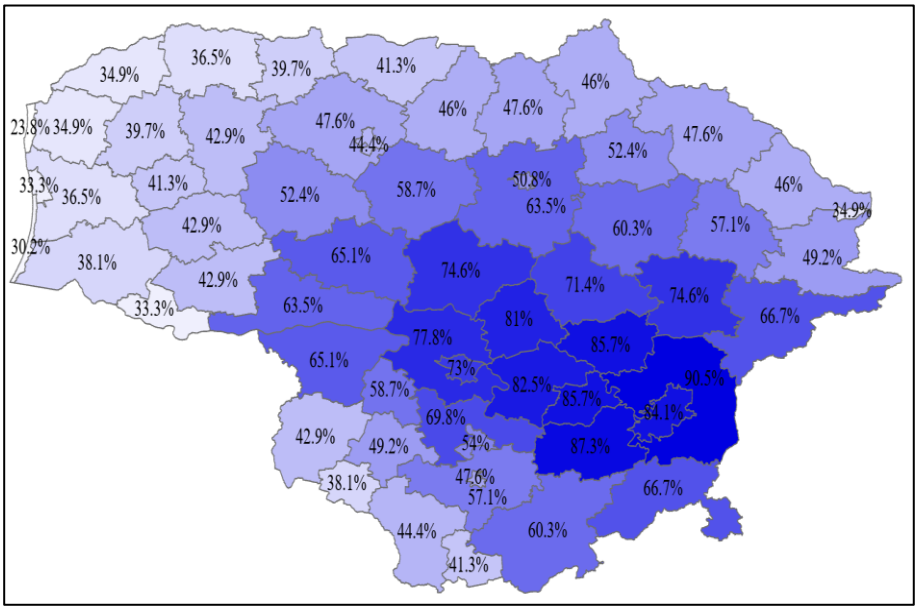

205 paveikslas. Vaikinų bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų ribos (n=63)

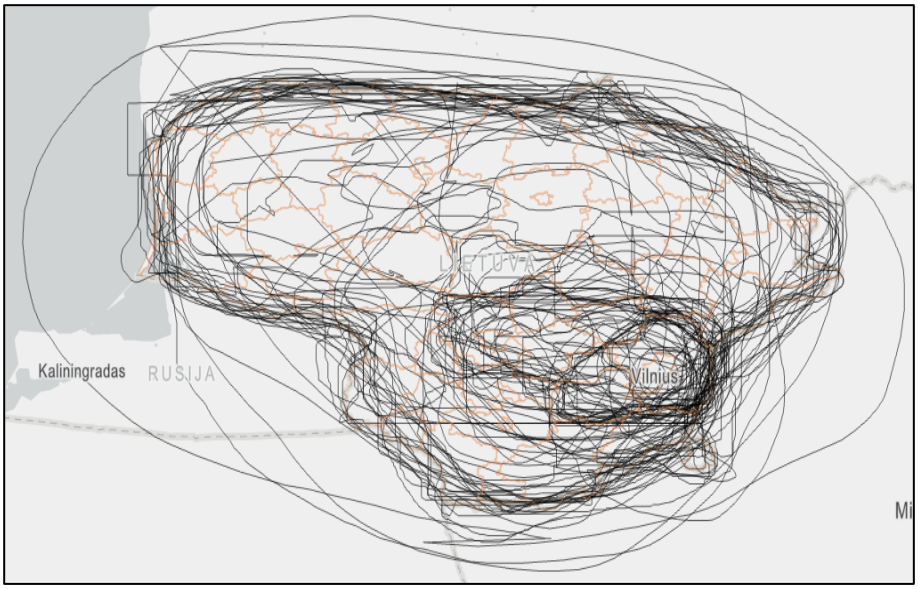

206 paveikslas. Vaikinų bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų persidengimas (n=63)[152]

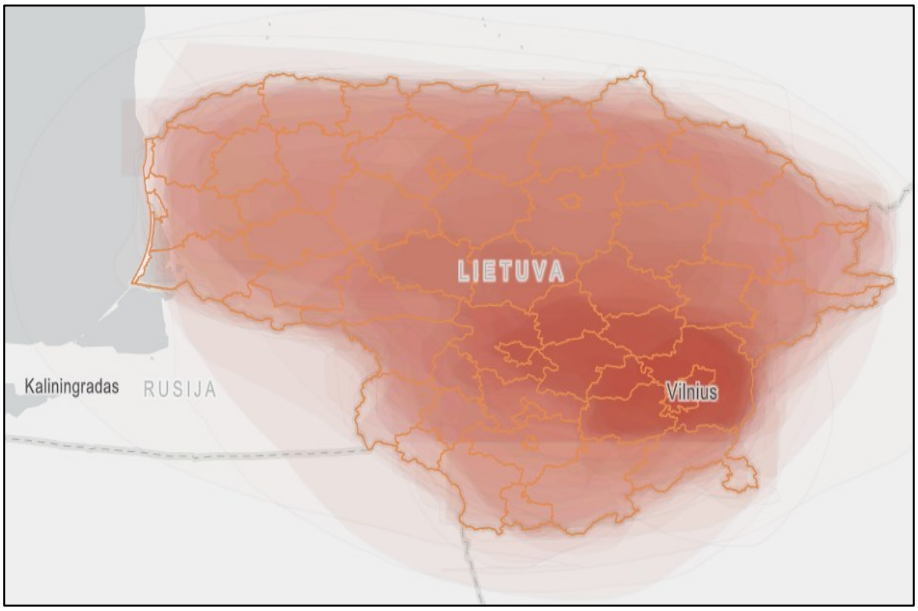
[152] Vaizdijimo parametrai: klasės – 32, permatomumas: aukštų verčių – 90 proc., žemų verčių – 95 proc.

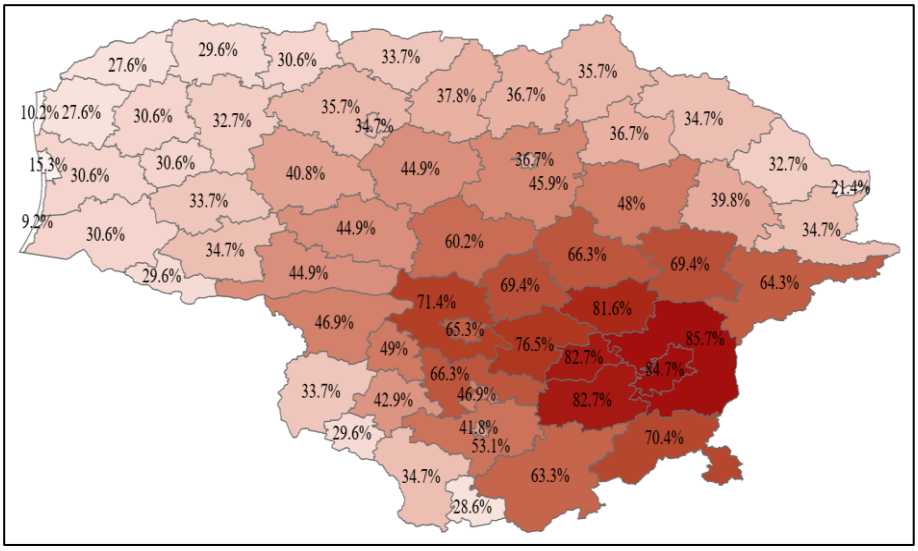
207 paveikslas. Vaikinų bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų dažnis pagal savivaldybes (n=63)

208 paveikslas. Merginų bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų ribos (n=98)

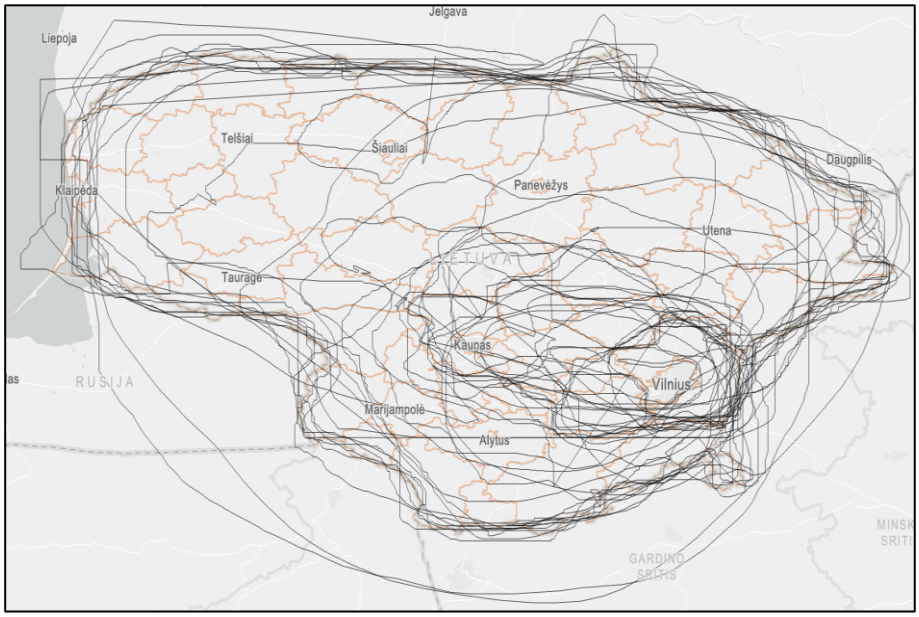
209 paveikslas. Merginų bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų persidengimas (n=98)[153]

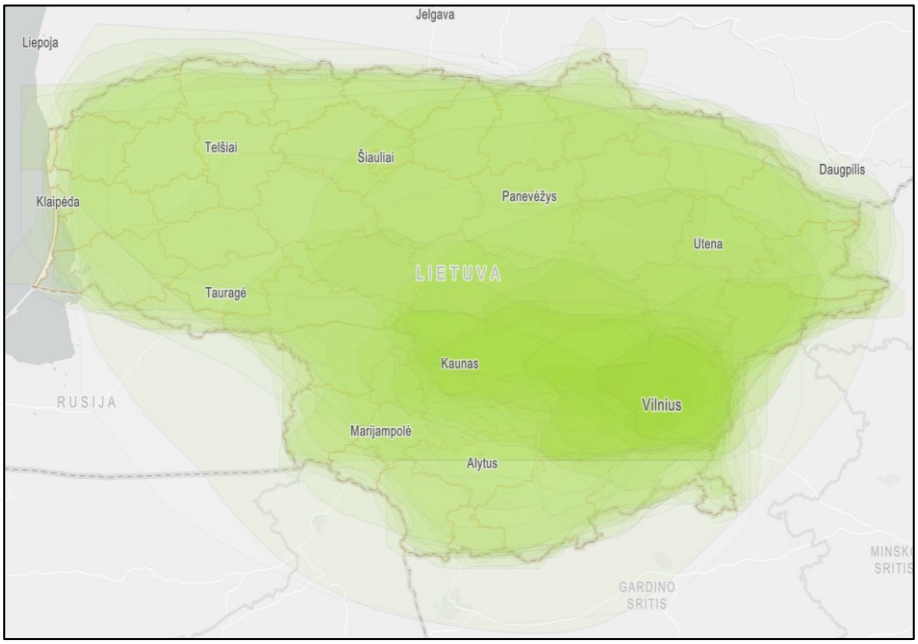
210 paveikslas. Merginų bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų dažnis pagal savivaldybes (n=98)

[153] Vaizdijimo parametrai: klasės – 32, permatomumas: aukštų verčių – 95 proc., žemų verčių – 95 proc.

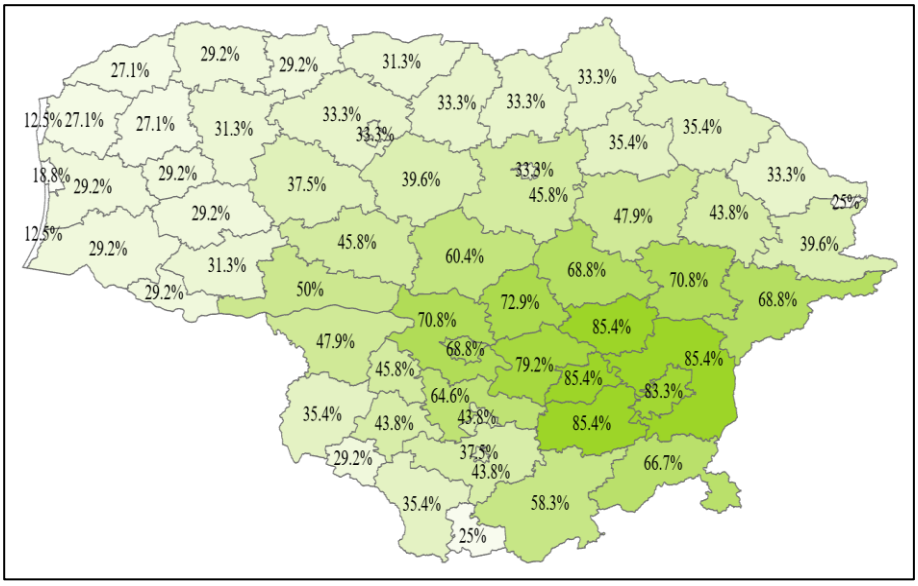
Analizuojant duomenis pagal miestus pažymėtina, kad Vilnių ir kaimynines Širvintų, Elektrėnų, Trakų r. vietoves bendrinės kalbos pieštiniuose žemėlapiuose įtraukia po 85 proc. telšiškių, aplink jas išsidėsčiusiosios vietovės žemėlapiuose žymimos nuo 58 iki 79 proc. jaunuolių (žr. 211, 212, 213 pav.). Kaunas žymėtas 71 proc. jaunųjų žemaičių. Žemaitijos paribyje esantys Raseiniai žymėti 46 proc. jaunuolių, Šiauliai ir jų apylinkės – 33 proc., o netoli jų esanti Kelmės zona – 38 proc. Prie Žemaitijos paribio esanti Joniškio zona žymėta 31 proc. telšiškių, Radviliškio r. – 40 proc., Jurbarko – 50 proc. Žemaitiškojo pamato vietovės įtrauktos nuo 27 iki 31 proc. respondentų iš Telšių.

211 paveikslas. Telšių jaunuolių bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų ribos (n=48)

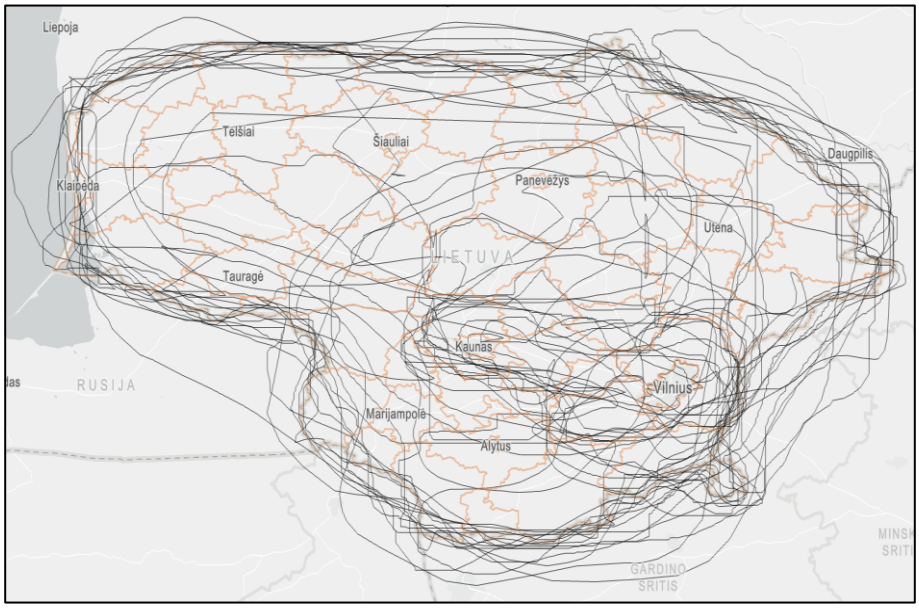
212 paveikslas. Telšių jaunuolių bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų ribos (n=48)[154]

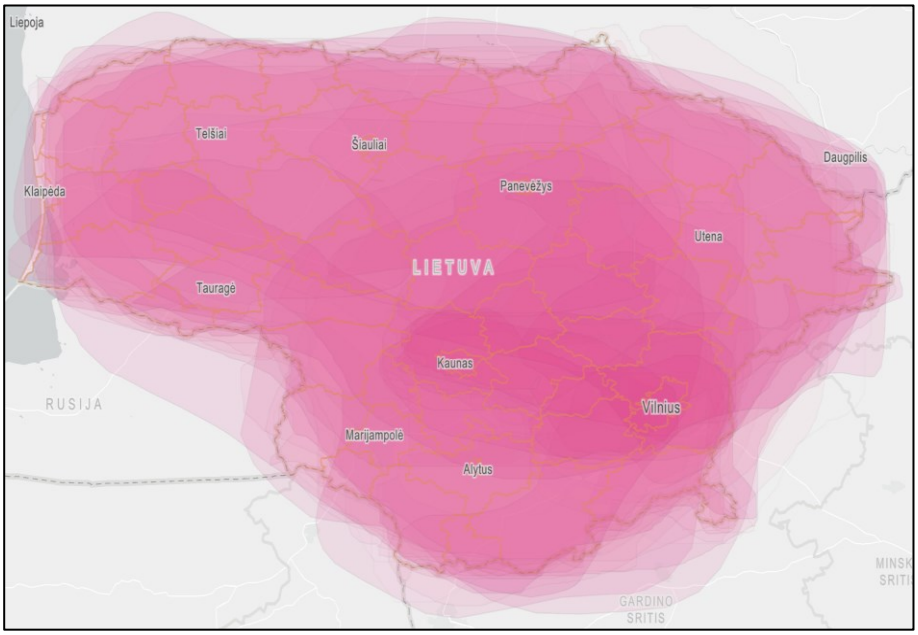
213 paveikslas. Telšių jaunuolių bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų dažnis pagal savivaldybes (n=48)

[154] Vaizdijimo parametrai: klasės – 32, permatomumas: aukštų verčių – 90 proc., žemų verčių – 95 proc.

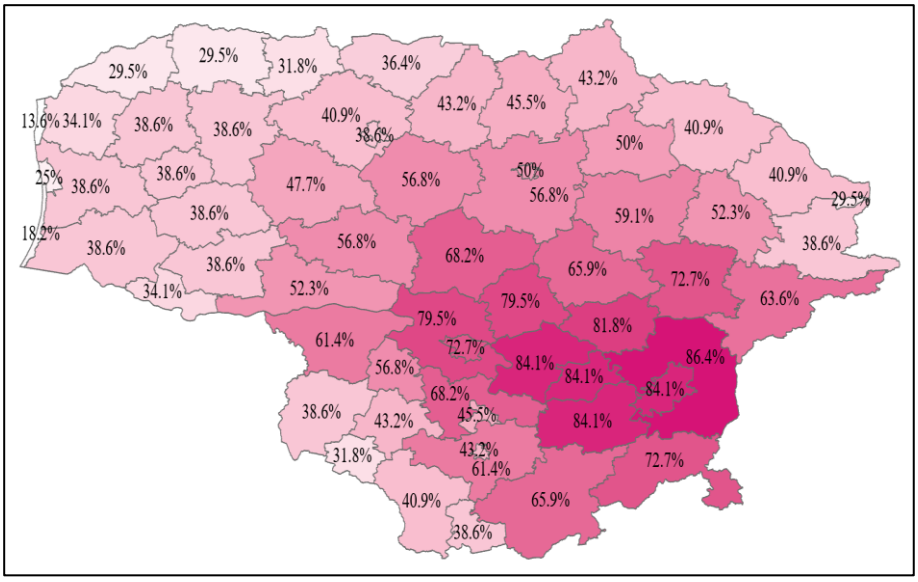
Plungiškių pieštiniuose žemėlapiuose išryškėja panašūs bendrinės kalbos vaizdijimai: Vilnius žymėtas 86 proc. jaunuolių, artimiausios su Vilniaus r. besiribojančios kaimyninės vietovės – po 82–84 proc. plungiškių, o tolimesnės proporcingai žymimos mažesnės dalies jaunuolių (žr. 214, 215, 216 pav.). Kauno zona į bendrinės kalbos mentalinį žemėlapį įtraukta 80 proc. jaunesniosios kartos atstovų iš Plungės, t. y. beveik 10 proc. daugiau nei telšiškių. Raseiniai žymėti 57 proc. jaunuolių, Šiauliai – 41 proc. Pastarąsias teritorijas įtraukė didesnė dalis plungiškių nei telšiškių. Netoli Žemaitijos paribio esantys Jurbarko, Radviliškio rajonai įtraukti 52–57 proc. moksleivių iš Plungės. Žvelgiant į Žemaitijos centrą matyti, kad jam priklausančios zonos taip pat žymėtos apie 10 proc. daugiau plungiškių – po 39 proc. Atkreiptinas dėmesys, kad tiek respondentų įtraukė Telšių, Plungės, Rietavo, Šilalės, Tauragės, Klaipėdos, Šilutės r. savivaldybių teritorijas. Trumpai tariant, daugiau plungiškių nei telšiškių bendrinę kalbą lokalizuoja ir Žemaitijoje.

214 paveikslas. Plungės jaunuolių bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų ribos (n=44)

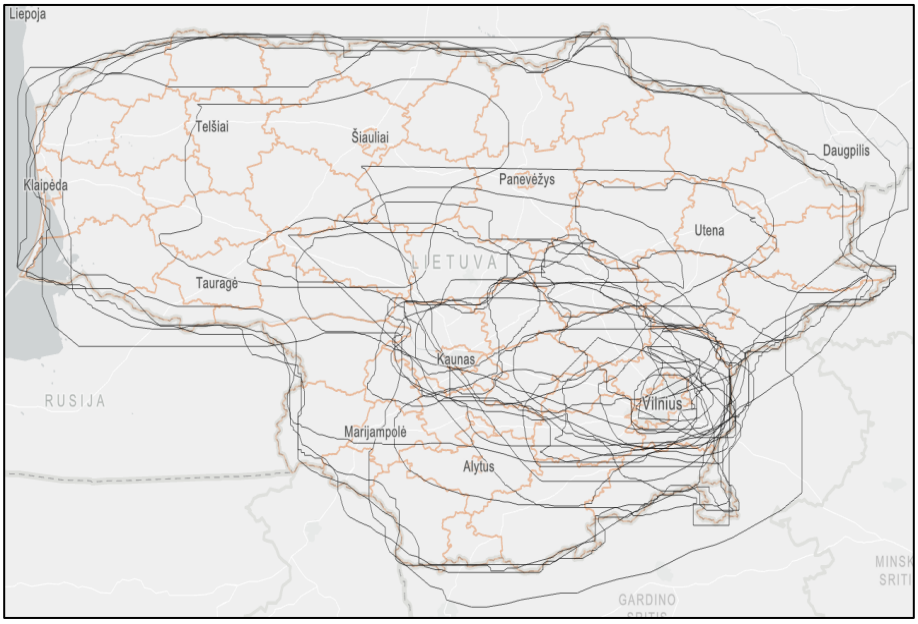
215 paveikslas. Plungės jaunuolių bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų persidengimas (n=44)[155]

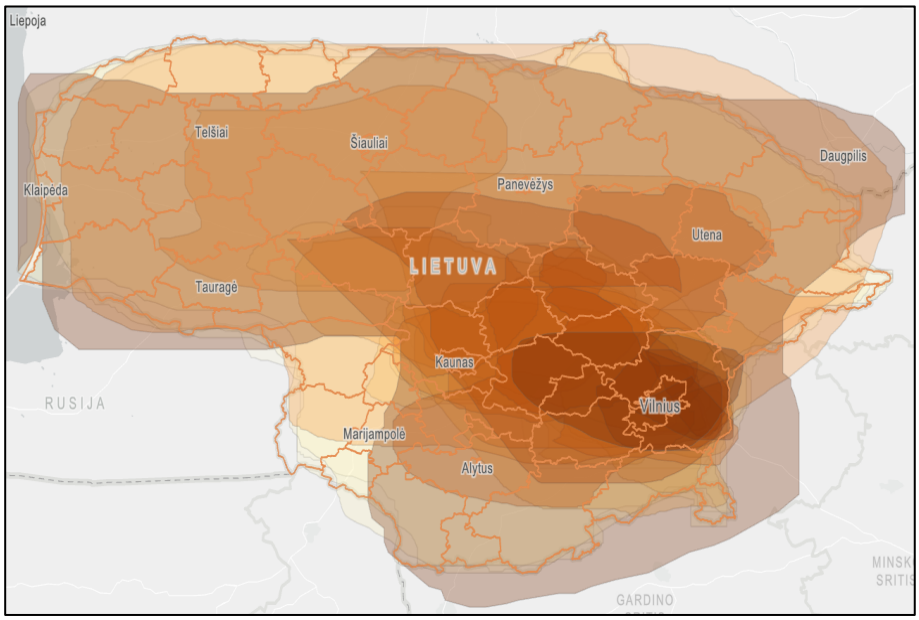
216 paveikslas. Plungės jaunuolių bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų dažnis pagal savivaldybes (n=44)

[155] Vaizdijimo parametrai: klasės – 32, permatomumas: aukštų verčių – 90 proc., žemų verčių – 95 proc.

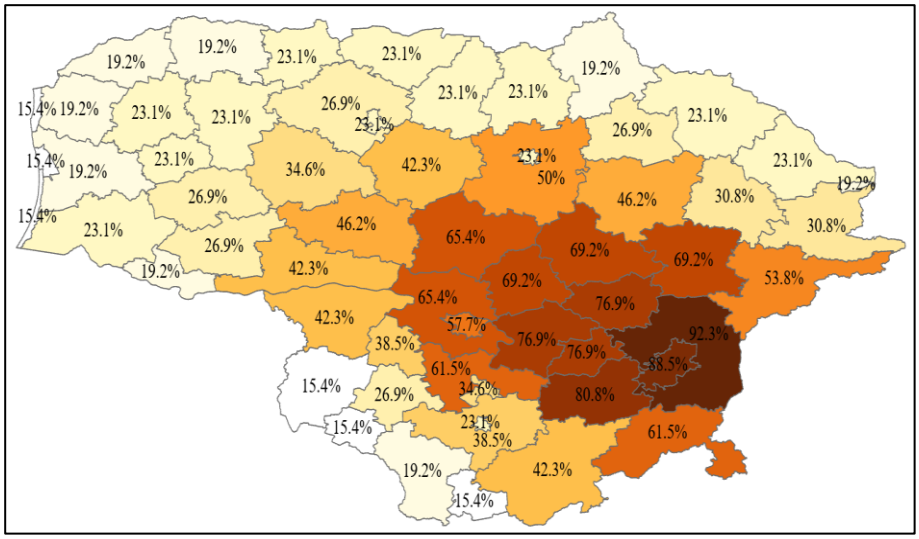
Raseiniškiai taip pat daugiausia žymėjo Vilnių (92 proc.) kaip bendrinės kalbos zoną, tačiau kaimyninės vietovės įtraukiamos mažesnės dalies – po 70–81 proc. – jaunuolių, o tai rodo dar didesnę Vilniaus, kaip bendrinės kalbos zonos, išskirtį (žr. 217, 218, 219 pav.). Kauno arealas žymėtas 65 proc. respondentų iš Raseinių, t. y. ši zona įtraukta mažesnės dalies respondentų, palyginti su telšiškiais ir plungiškiais. Savą gyvenamąją vietovę kaip bendrinės kalbos zoną žymėjo 46 proc. raseiniškių. Kelmės teritorija į bendrinės kalbos pieštinius žemėlapius įtraukta 35 proc. jaunuolių, Šiaulių – dar mažesnės dalies respondentų, t. y. 27 proc. Žemaičių centro vietovės žymėtos nuo 23 iki 27 proc. respondentų, t. y. mažesnės dalies jaunuolių, palyginti su Plunge ir Telšiais. Trumpai tariant, mažiausia dalis raseiniškių bendrinę kalba lokalizuoja ir Žemaitijos centre.

217 paveikslas. Raseinių jaunuolių bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų ribos (n=26)

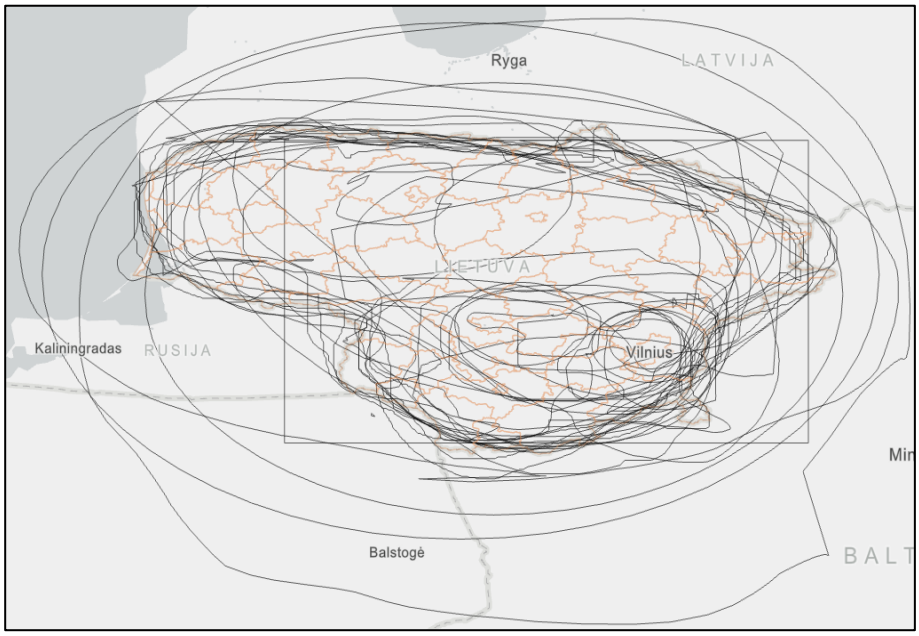
218 paveikslas. Raseinių jaunuolių bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų persidengimas (n=26)[156]

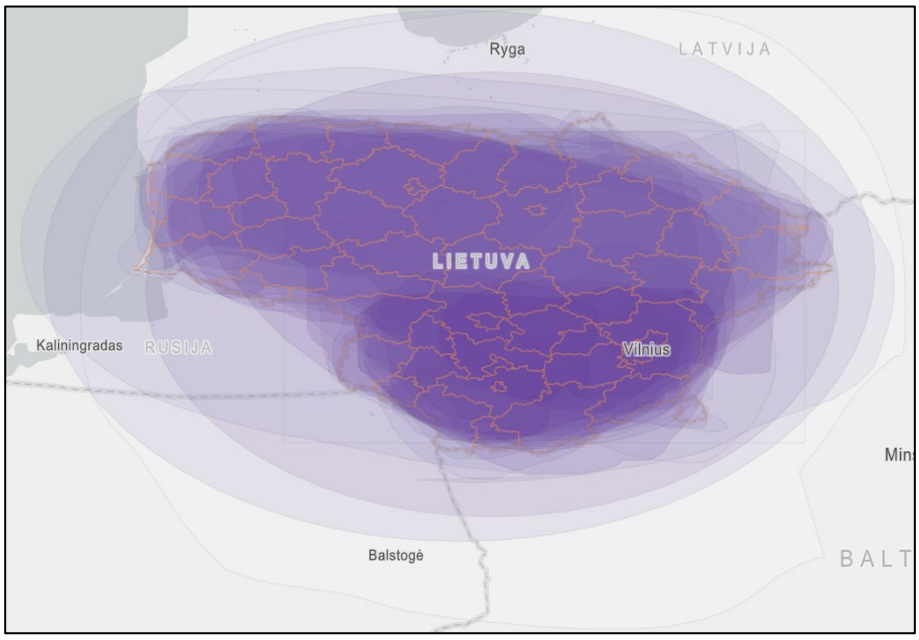
219 paveikslas. Raseinių jaunuolių bendrinės kalbos teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=26)

[156] Vaizdijimo parametrai: klasės – 26, permatomumas: aukštų verčių – 70 proc., žemų verčių – 80 proc.

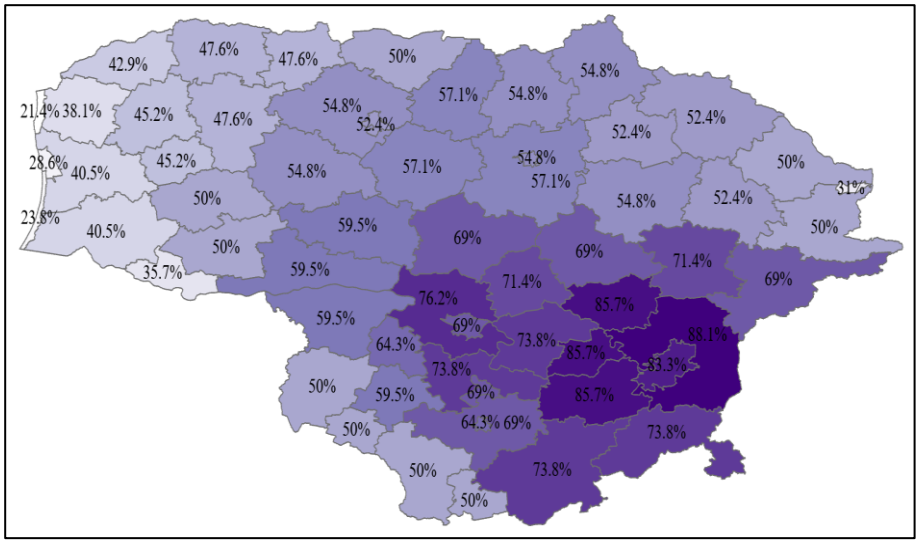
Naujosios Akmenės respondentai taip pat daugiausia išskyrė Vilniaus zoną (88 proc.) ir aplink esančias vietoves – po 86 proc. (žr. 220, 221, 222 pav.). Tolstant nuo Vilniaus, skirtingos zonos proporcingai žymėtos mažesnės dalies respondentų. Kauno teritorija įtraukta 76 proc. jaunuolių. Artėjant Žemaitijos link, Radviliškio ir Pakruojo r. vietovės žymėtos 57 proc. naujaakmeniškių, Šiaulių zona – 55 proc. Žemaitijos paribyje esantys Raseiniai įtraukti 60 proc. jaunųjų respondentų. Tokia pat dalis jaunuolių įtraukė ir Jurbarko, Šakių zonas. Pažymėtina, kad būtent naujaakmeniškiai į bendrinės kalbos pieštinius žemėlapius daugiausia įtraukia ir žemaitiškąsias vietoves. Žemaitijos centro liniją (Mažeikių, Telšių, Šilalės, Tauragės r.) ir gyvenamąją vietovę žymėjo po 48–50 proc. jaunuolių, Skuodo, Plungės, Rietavo teritorijas – 43–45 proc., pajūrio teritorijas – po 38–41 proc. jaunųjų naujaakmeniškių.

220 paveikslas. Naujosios Akmenės jaunuolių bendrinės kalbos teritorijų žymėjimų ribos (n=42)

221 paveikslas. Naujosios Akmenės jaunuolių bendrinės kalbos teritorijų persidengimas (n=42)[157]

222 paveikslas. Naujosios Akmenės jaunuolių bendrinės kalbos teritorijų dažnis pagal savivaldybes (n=42)

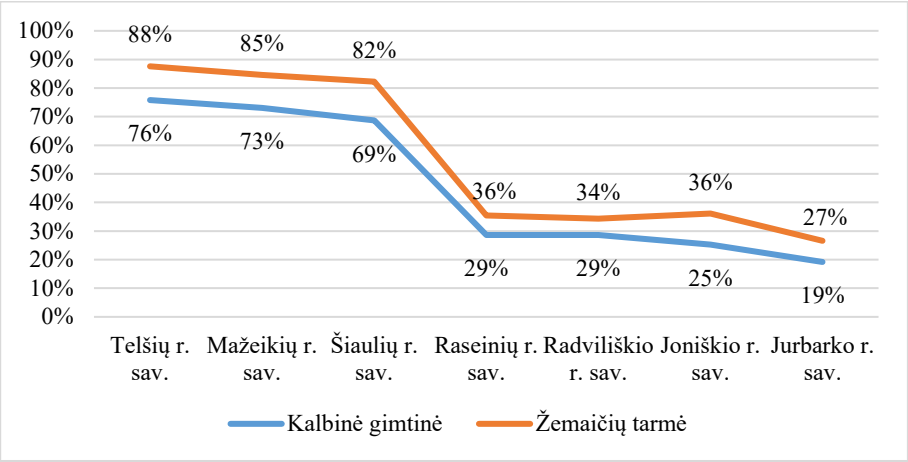
[157] Vaizdijimo parametrai: klasės – 32, permatomumas: aukštų verčių – 90 proc., žemų verčių – 90 proc.

Apibendrintai tariant, bendrinės kalbos vaizdinys, išreikštas mentaliniame žemėlapyje, yra orientuotas arba į Vilnių ir aplink jį esančias teritorijas, įtraukiant ir Kauną, arba į visą Lietuvą. Daugiausia respondentai išskiria Vilnių, o tai rodo paprastųjų kalbos bendruomenės narių vaizdinių tęstinumą – šis didmiestis vis dar laikomas prototipine bendrinės kalbos zona. Didelės dalies respondentų (tiek Žemaitijos centro, tiek paribio) šis kalbos variantas įvietinamas ir visoje Lietuvos teritorijoje, papildant ir pagrindžiant bendrinės kalbos deskripciją – tai ne tik tam tikros vietovės kalba, bet ir universalus visų gyventojų kalbos variantas, vartojamas skirtingose kalbinėse situacijose.

6.2.5. Vizualizuotų kalbos variantų vaizdinių jungtys: plečiamos ribos ir pereinamoji zona

Apibendrinus vietinio kalbos varianto (kalbinės gimtinės), žemaičių tarmės, aukštaičių tarmės ir bendrinės kalbos mentalinius žemėlapius matyti, kad Žemaitijos centro ir paribio jaunuolių vaizdiniuose tikslią ribą keičia pereigiškumas.

Žvelgiant į kalbinės gimtinės ir žemaičių tarmės mentalinių žemėlapių santykį matyti, kad kalbinė gimtinė suvokiama kaip žemaičių tarmės dalis: tą rodo įtraukiamų teritorijų sutaptis. Telšių, Mažeikių ir Šiaulių r. zonos įtraukiamos didžiausios dalies respondentų tiek kalbinės gimtinės, tiek žemaičių tarmės mentaliniuose žemėlapiuose (žr. 223 pav.). Šiaulių zona įtraukiama panašios dalies respondentų, žyminčių ir įprastai žemaičių tarminiams variantams priskiriamas teritorijas, todėl ji laikytina pagrindine jungiamąja zona su aukštaičių tarminių variantų vietovėmis. Tiek kalbinės gimtinės, tiek žemaičių tarmės įvietinimo atveju peržengiama *etic* diskurse fiksuojama žemaičių tarminių variantų zona. Su Žemaitijos paribiu besiribojančios aukštaitiškojo pamato vietovės (Joniškio, Radviliškio, Jurbarko r.), paslenkant žemaičių tarmės ribas, tampa pereinamąja zona, o tai yra viena iš kintančio tarmiškumo (iš ryškesnio į blankesnį) refleksijų.

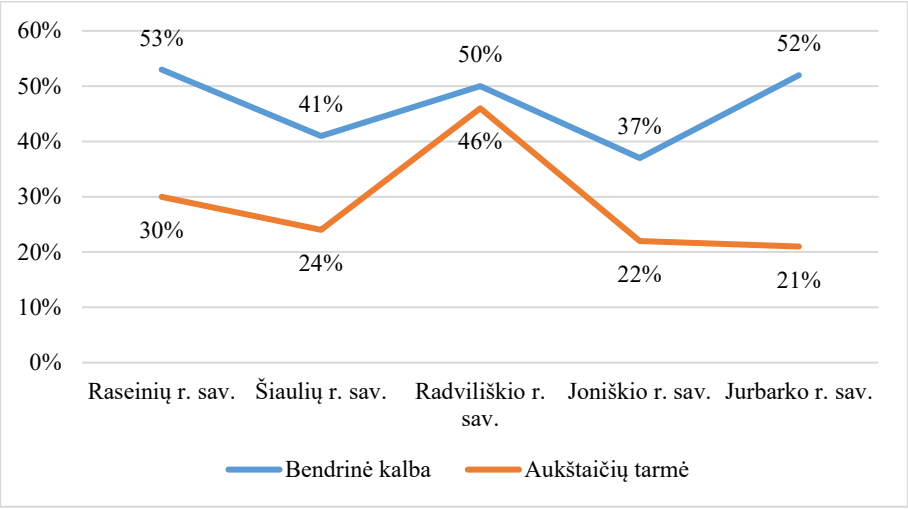
223 paveikslas. Kalbinės gimtinės ir žemaičių tarmės mentalinių žemėlapių santykis: žemaičių tarminių variantų įtrauktis, jungiamoji zona su aukštaičių tarminių variantų vietovėmis ir pereinamoji zona

Kaip vienas nuoseklesnių kintančio kalbos varianto refleksijos ženklų laikytinas Žemaitijos paribio respondentų ne tik kalbinės gimtinės, bet ir žemaičių tarmės ploto plėtimas, o tai rodo plėtojamo vaizdinio nuoseklumą ir tąsą: jei plečiama kalbinės gimtinės zona, kuri mentaliniame žemėlapyje suvokiama kaip žemaičių tarmės dalis, plečiamas ir žemaičių tarmės plotas.

Žvelgiant į aukštaičių ir bendrinės kalbos mentalinius žemėlapius ir kalbinės gimtinės bei žemaičių tarmės mentaliniuose žemėlapiuose fiksuotą pereinamąją zoną matyti, kad Radviliškio r. teritorija tampa aukštaičių tarmės ir bendrinės kalbos variantų jungiamuoju punktu (žr. 224 pav.). Manytina, kad dėl to, jog aukštaičių tarmės variantas yra ne tik tapatinamas su bendrine kalba, bet ir suvokiamas kaip turintis tarmiškumo žymę, tiek į kalbinės gimtinės, tiek į žemaičių tarmės mentalinius žemėlapius įtraukta Šiaulių r. zona aukštaičių tarmės mentaliniame žemėlapyje žymėta mažesnės dalies respondentų.

Žvelgiant į bendrinės kalbos mentaliniame žemėlapyje įtraukiamas teritorijas, atsiduriančias pereinamojoje zonoje, dėmesį atkreipia Raseinių r. zona, kuri įtraukiama daugiau nei pusės respondentų, o kalbinės gimtinės ir žemaičių tarmės mentalinių žemėlapių atveju – 29–36 proc. jaunuolių (žr. 224 pav.). Tai rodo, kad Raseiniai tampa ta jautriąja zona, kurios įtrauktis į bendrinės kalbos teritoriją sietina su blankiojo tarmiškumo refleksija ir apskritai su siekiu at(si)riboti nuo tarmiškumo. Tokios tendencijos pastebėtos tyrus raseiniškių pereigiškumą, tačiau objektyvieji kalbiniai duomenys parodė, kad vaizdinys neatspindi realios kalbinės situacijos (Dambrauskienė

2021: 126). Nepaisant to, šio tyrimo atveju matyti, kad Naujosios Akmenės ir Žemaitijos centro jaunuoliai savo vaizdiniuose yra linkę atriboti šią vietovę nuo žemaičių tarmės varianto. Patys raseiniškiai savo gyvenamąją vietovę įtraukia į žemaičių tarmės mentalinį žemėlapį, tačiau verbalizuoti vaizdiniai rodo, kad jaunieji raseiniškiai, akcentuodami tarmiškumo blankumą, savam vietiniam kalbos variantui siekia suteikti didesnę vertę. Kitų tiriamųjų punktų atstovai, mažiau įtraukę Raseinius į kalbinės gimtinės ir žemaičių tarmės mentalinius žemėlapius, *emic* lygmeniu indikuoja Raseinių vietovės arba, tiksliau sakant, Žemaitijos paribių tarmiškumo tapatybės kaitą.

224 paveikslas. Aukštaičių tarmės ir bendrinės kalbos mentalinių žemėlapių santykis: Žemaitijos paribys ir pereinamoji zona

Taigi pereinamoji zona, pirmiausia užfiksuota kalbinės gimtinės ir žemaičių tarmės mentaliniuose žemėlapiuose, išlaikoma ir bendrinės kalbos bei aukštaičių tarmių mentaliniuose žemėlapiuose, tačiau didesniu intensyvumu. Pereinamosios zonos persidengimas rodo, kad vietinio kalbos varianto zonos plėtimas į aukštaitiškojo pamato vietoves yra nuoseklus skirtingų kalbos variantų vaizdiniuose. Tai yra dar viena kintančių vietinių kalbos variantų refleksijų, susijusių su blankėjančiu tarminiu žymėtumu ir išreiškiamų per skirtingų kalbos variantų įvietinimą mentaliniuose žemėlapiuose.

IŠVADOS

Ištyrus kalbos variantų vaizdinius pereiginio variantiškumo, vertinamo tiek kaip vertikaliojo kalbos kontinuumo santykių rezultatą (ir, žinoma, procesą), tiek kaip horizontaliojo kalbos kontinuumo santykių rezultatą, zonose, formuluotinos baigiamosios įžvalgos ir išvados tiek iš teorinės, metodologinės, tiek iš empirinės dalių.

Teorinėje disertacijos dalyje, išanalizavus *etic* ir *emic* diskursų santykį kalbos variantiškumo tyrimuose, kalbos variantiškumo ir lydimųjų kategorijų (regioninio kalbos varianto, vietos, vartotojo), pereigiškumo sampratas, regioninio kalbos varianto (ir kalbos varianto apskritai) vaizdinio (ir jos dalių) kategoriją iš perceptyviosios dialektologijos (*emic* diskurso) perspektyvos, nustatyta, kad:

1. *Etic* ir *emic* diskursų sąjunga žymi vieną svarbiausių šiuolaikinės tarmėtyros etapų. Perceptyviosios dialektologijos paradigmoje jie yra susiję priklausomybės ryšiu ir negali būti vertinami kaip visiškai savarankiški ir nepriklausomi vienas nuo kito. *Emic* diskurso analizėje sugrįžimas į *etic* diskursą veikia tiek kaip *emic* diskurso tąsa ar paaiškinimas (tam tikri vaizdiniai yra priklausomi nuo *etic* diskurso ir objektyvusis tarmiškumas bei jo distribucija erdvėje lemia tam tikrus vaizdinius), tiek kaip metodologinis įrankis (*emic* diskurso medžiagos „vertimas“ į mokslinį diskursą). Ši žiūra aktuali tiek rengiant tyrimo instrumentą kalbos vaizdiniams tirti, tiek analizuojant gautą tyrimo medžiagą.
2. Regioninio kalbos varianto ir su juo glaudžiai susijusios vietos ir vartotojo kategorijų sampratos tikslinamos ir plečiamos kintant kalbos variantiškumo sampratai. Tai rodo, kad lingvistiniai terminai aktualizuojami priklausomai nuo žiūros į kalbos variantiškumą, o šių terminų peržiūra tikslina ir plečia tarmėtyros diskursą.

   Kalbos variantiškumas apima platų kategorijų spektrą, juo atskleidžiama kompleksinė variantiškumo samprata per visus lygmenis: lingvistinių krypčių konceptualizavimo, variantiškumo kaitos fiksavimo, geografinio variantiškumo per tarminį žymėtumą identifikavimo, o, atsižvelgiant į šiuolaikinį tarmėtyros diskursą ir besikeičiančius kalbos variantus, regioninio kalbos varianto terminas siūlomas vartoti kaip apibendrinamasis įvardyti naujuosius kalbos variantus. Regioninio kalbos varianto terminas atspindi pakitusią, t. y. išsiplėtusią žiūrą į variantiškumą, ir kartu lanksčiau leidžia įvardyti skirtingo tarminio žymėtumo naujuosius variantus per vietos / erdvės matmenį. Žvelgiant

plačiau, regioninio kalbos varianto terminas yra kaip nežymėtasis terminas tarminiam variantui per erdvę apibrėžti ir gali būti konkretinamas pagal kontekstą ir tam tikro kalbos varianto ištirtumą.

Vartotojo ir vietos / erdvės konceptai šiuolaikiniame tarmėtyros diskurse suvoktini kaip daugiadimenčiai. Kalbos varianto vartotojas atsiduria kalbos variantiškumo epicentre ir kaip kalbinių ypatybių „realizuotojas“ (tradicinė dialektologija, geolingvistika) bei nuostatų, o per jas – ir kompleksiškų kalbos variantų vaizdinių šaltinis (perceptyvioji dialektologija), ir kaip kalbinius pokyčius per kalbinį elgesį lemiantis kalbos bendruomenės narys.

Vietos / erdvės samprata plečiama įtraukiant ne tik horizontalią ir vertikalią plotmes, bet ir atskleidžiant trinarę regiono sampratą bei trinarę vietos / erdvės tipologiją (Zelinsky 1992; Kretzschmar 2011; Britain 2002; Agnew 2002), aprėpiančią objektyvias ir subjektyvias dimensijas. Įvertinus globalų kontekstą ir žmonių judumą bei į diatopijos dimensiją įtraukiant deteritorizacijos / išvietinimo aspektą, horizontalusis kalbos kontinuumas atsiskleidžia ne tik kaip keliasluoksnis, bet yra ir multiplikuojamas (kalbos variantas nebūtinai turi egzistuoti konkrečioje geografinėje vietovėje, fizinėje talpykloje), o tai iš esmės rodo, kad globaliame pasaulyje diatopijos dimensija gali būti perkonstruojama iš esmės.

3. Kalbos varianto vaizdinys yra kompleksinis: apima varianto, vietos ir vartotojo atvaizdavimą vertintojo sąmonėje ir šie vaizdinio elementai nėra visiškai savarankiški – dalis jų atspindi ir *etic* diskursą ar bent yra su juo susiję. Glaudi elementų sąsaja leidžia daugiau kalbėti apie formalią, o ne realią jų skirtį, nes *emic* diskurse jie keičia arba papildo vienas kitą, atkleidžiant visuminį kalbos varianto vaizdinio pobūdį. Vaizdinio kategorija iš esmės atspindi paprastojo kalbos bendruomenės nario mąstymo schemą apie kalbinį variantiškumą: kalbos variantas egzistuoja kontekste, kurio kalbiniai, socialiniai, kultūriniai ir kt. elementai tampa pagrindu jam formuotis.
4. Pereiginio varianto samprata papildytina tarpinį / pereiginį variantiškumą vertinant tiek kaip vertikaliojo kalbos kontinuumo santykių rezultatą (ir procesą), tiek kaip horizontaliojo kalbos kontinuumo santykių rezultatą (ir procesą). Centrinės ir periferinės tarmės šioje perspektyvoje suvoktinos kaip opoziciniai poliai, o kontinuumo horizontaliųjų „kaimynų“ kaitos procesai (plg. horizontalioji konvergencija) leidžia projektuoti tarpinį / pereiginį variantą geografinėje dimensijoje. Pereiginis / tarpinis variantas yra apskritai dvipusis: jis atspindi

kaimyninių tarmių tarpusavio ir tarmių su bendrine kalba rezultatą. Iš kitos pusės, *emic* diskurse tarpinio / pereiginio variantiškumo fiksavimas suvoktinas iš dviejų perspektyvų: kaip kalbinių nuostatų plačiąja prasme kategorija ir kaip naujojo kalbos varianto (pakitusio, palyginti su tradicine tarme) egzistavimo prielaida.

Metodologinėje disertacijos dalyje, aprašius tyrimui parengtą kalbos variantų vaizdinių tyrimo modelį, integruojantį perceptyviosios dialektologijos, sociolingvistikos bei kitas kalbinių nuostatų tyrimų prieigas, ir tyrimo instrumentą, galima daryti šias apibendrinamąsias įžvalgas:

1. Tyrimo modelis, grindžiamas dviem esminiais žiūros principais – daugiasluoksniškumu (paprastojo kalbos bendruomenės nario, kalbos ir regioninių kalbos variantų, respondento percepcijų pateikties) ir santykiu (tarp skirtingų kalbos variantų ir vaizdinių), leidžia ištirti kompleksiškus kalbos variantų vaizdinius pereiginio variantiškumo zonose.
2. Instrumentinė tyrimo prieiga (anketa (kiekybinė apklausa su žemėlapiais ir komentarais) ir pusiau struktūruota tikslinės grupės diskusija), aprėpianti kalbos variantiškumo konceptualizaciją, pereiginio variantiškumo diskurse tiek *etic*, tiek *emic* lygmeniu svarbaus tarminio žymėtumo matmens ir vietinio kalbos varianto santykio su kitais (tiesiogiai ar netiesiogiai susijusiais) kalbos variantais (žemaičių tarmė, bendrinė kalba ir aukštaičių tarmė) percepciją ir vertinimą, užtikrina įvairiapusiškus duomenis kalbos variantiškumo vaizdijimo diskursui plėtoti.

Empirinėje disertacijos dalyje, išskleidus Žemaitijos centro ir paribio jaunuolių sociolingvistinį portretą, nustatyta, kad:

1. Žemaitijos paribio ir centro jaunuolio tapatybė yra skaidi ir daugiaplanė. Tapatybės skaidumas atsiskleidžia ne tik regioniniu, nacionaliniu, bet ir tarptautiniu lygmenimis. Tarp respondentų vyrauja tiek lokalioji, tiek mišrioji tapatybė, o kaip ryškiausias dėmuo išsiskiria tapatinimasis su gyvenamąja vietove. Darytina prielaida, kad gyvenamoji vietovė veikia kaip saugus matmuo tapatybei apsibrėžti, ypač Žemaitijos paribio atstovų (t. y. horizontaliojo kalbos kontinuumo santykių rezultato zonos gyventojų) atveju. Gyvenamosios vietovės (palyginti su regionu) iškėlimas taip pat gali būti susijęs su kalbine tapatybe bei jos transformacija dėl pasikeitusių regioninių kalbos variantų tarmiškumo.
2. Deklaruojama kalbinė kompetencija susijusi su tarminio žymėtumo ir kalbos variantų kaitos refleksija. Išsiaiškinta, kad kalbinės kompetencijos

lygių ir tarminio žymėtumo išskaidymas tikslina kalbinės kompetencijos diskursą. Tarp Žemaitijos centro jaunuolių (t. y. vertikaliojo kalbos kontinuumo santykių rezultato zonos gyventojų) yra daugiau deklaravusiųjų, kad moka kalbėti ir kalba labai tarmiškai bei tarmiškai, o Žemaitijos paribio jaunuolių (t. y. horizontaliojo kalbos kontinuumo santykių rezultato zonos gyventojų) atveju – atvirkščiai: daugiau mažai tarmiškai ir vidutiniškai tarmiškai mokančiųjų ir kalbančiųjų.

3. Remiantis deklaruojamo kalbinio elgesio duomenimis teigtina, kad Žemaitijos centro jaunuoliai vertintini kaip aktyvesni vietinio kalbos varianto vartotojai nei paribio jaunuoliai, tačiau įvertinus vietinio kalbos varianto vartojimo kontekstą galima daryti prielaidą apie tam tikrą galimą naujojo kalbos varianto – mažiau tarmiškai žymėto – vertės transformaciją, labiau atsiskleidžiančią per paribio jaunuolio portretą. Nors vietinis kalbos variantas daugiausia apribojamas gyvenamąja vietove kaip tinkama vieta vartoti vietinį kalbos variantą, Telšiuose ir Raseiniuose daugiau respondentų nurodė vietiškai kalbantys ir visur. Tai gali būti susiję ir su dialekto identitetu (Žemaitijos centro atveju), ir su suvokiamu mažesniu vietinio kalbos varianto tarminiu žymėtumu (Žemaitijos paribio atveju), leidžiančiu paprasčiau įsilieti į kitas kalbines bendruomenes. Pašnekovų amžius deklaruojamo kalbinio elgesio lygmeniu nėra svarbus veiksnys pasirinkti vartoti vietinį kalbos variantą, bet būtent daugiau Žemaitijos paribio (t. y. pereigiškumo zonos dėl horizontaliojo kalbos kontinuumo variantų santykių) nei centro jaunuolių nurodė vietiškai kalbantys tik su jaunąja karta, o tai gali rodyti, kad pradedama atsiriboti nuo kitų kartų dėl kitokio – mažiau tarmiškai žymėto – kalbos varianto, labiau siejamo su jaunosios kartos kalbine raiška. Iš deklaruojamų vietinio kalbos varianto vartojimo duomenų matyti, kad vietinis kalbos variantas gyvuoja ne tik izoliuotajame, bet ir solidarumo domenuose. Solidarumo domenas daugiau išskirtas Žemaitijos paribio nei centro jaunuolių ir tai gali būti susiję su kitų kalbinių bendruomenių priėmimu arba stigmatizavimu: nors aplinkiniai pastebi tam tikrus tarminius požymius ir Žemaitijos paribio atstovų kalboje, vis dėlto Žemaitijos centro respondentai teigė dėl tarminių požymių jaučiantys stipresnį stigmatizavimą.
4. Išanalizavus kalbinių nuostatų ir jų santykio su kalbiniu elgesiu duomenis išsiaiškinta, kad didžiausias atotrūkis tarp teigiamas nuostatas išreiškusiųjų ir palankų vietiniam tarminiam variantui kalbinį elgesį nurodžiusiųjų yra tarp Žemaitijos centro punktų jaunuolių. Dviejų kalbinių lygmenų – nuostatų ir elgesio – atotrūkį galima grįsti keliomis

priežastimis. Pirmiausia, Žemaitijos centro jaunuoliai yra išlaikę stipresnę regioninę, kalbinę tapatybę, kurią išreiškia teigiamomis nuostatomis dėl vietinio kalbos varianto. Jų retorikoje atsispindi išskirtinumo, daugiakalbystės (kaip privalumo) argumentai, kuriais remiamasi apibūdinant vietinį kalbos variantą. Nors šias nuostatas jaunuoliai siekia palaikyti ir kalbiniu elgesiu, jie teigia jaučią stipresnį stigmatizavimą dėl ryškaus tarminio žymėtumo (jų nesupranta, iš jų juokiamasi, yra vadinami kaimiečiais). Kita vertus, Žemaitijos paribyje tiek išreiškusių palankų kalbinį elgesį vietinio tarminio varianto atžvilgiu, tiek tokį elgesį palaikančių kalbinių nuostatų, yra mažiau ir atotrūkio nėra. Žemaitijos paribio miestų jaunuolių tapatybė yra išsiskaidžiusi, jie savo tarminį variantą labiau laiko susiniveliavusiu, supanašėjusiu su bendrine kalba. Kadangi kalbinė tapatybė išsiskaidžiusi ir, palyginti su kitomis vietovėmis, išreiškusiųjų lokaliąją (miesto) ir regioninę tapatybę yra mažiau, teigiamų nuostatų, kuriomis pastarosios tapatybės dalys būtų įtvirtinamos, išreiškiančiųjų taip pat mąžta. Daugiau paribio jaunuolių savą kalbėjimą labiau sieja su laikina gyvenamąja vieta, todėl keičiantis vietai teigia ir nebekalbėsiantys vietiškai, o centro jaunuoliai – ir su tapatybės raiška, jos įtvirtinimu ir skleidimu, o tai leidžia kalbėti ir apie varianto išlaikymą, perdavimą ateities kartoms. Kita vertus, paribio jaunuolių kalbos variantas kalbos rinkoje gali įgyti verčių dėl blankesnio tarminio žymėtumo (kai kuriais atvejais iš *emic* perspektyvos – netgi netarmiškumo), t. y. jis vertinamas kaip panašesnis į bendrinę kalbą, todėl ir pačių vietinio tarminio varianto vartotojų, ir kitų gali būti mažiau arba išvis nestigmatizuojamas. Taip pat respondentai tokį kalbėjimo būdą įvardydami kaip paprastą, visiems suprantamą, jam priskiria papildomas vertes, palyginti su ryškiai tarmiškai žymėtu variantu.

Empirinėje disertacijos dalyje išanalizavus verbalizuotus kalbos variantų vaizdinius nustatyta, kad:

1. Dauguma jaunuolių tapatina savą (kaip asmens) ir vietos kalbos variantą ir pastebi tiek kalbinių, tiek nekalbinių požymių skirtumus, lygindami savą ar vietos kalbos variantą su kitų vietovių ar bendrinės kalbos variantais. Vertindami skiriamuosius kalbinius ir nekalbinius požymius savo kalbos varianto atžvilgiu respondentai pastebi mažesnį skirtumą nei vietinio kalbos varianto atžvilgiu. Tokia žiūra koreliuoja su blankesnį tarmiškumą realizuojančio jaunesniosios kartos atstovo įvaizdžiu. Be to, daugiau ir ryškesnių skirtumų su kitų vietovių kalbos variantais ir

bendrine kalba įžvelgia Žemaitijos centro jaunuoliai. Tai papildo įžvalgą, kad tarmiškumas ir jo ryškumas yra skaidus tiek per kartą, tiek per vietą. Žemaitijos centras šiuo atveju atspindi ryškesnį tarminį žymėtumą.

2. Kalbiniai požymiai *emic* diskurso atstovui yra pamatinis, bet kartu tik paviršinis konceptualizacijos lygmuo – jais remiantis atskiriami kalbos variantai. Nekalbiniai požymiai, nors ir neišstumiami iš kalbos kaip abstrakto konceptualizacijos, lieka neišryškinti. Kita vertus, būtent nekalbiniai požymiai atspindi giluminį kalbos (variantiškumo) konceptualizacijos lygmenį. Jame atsispindi kalbos variantų vertės ir mąstymo, nulemto aplinkos (viešojo diskurso, žiniasklaidos, švietimo sistemos, šeimos ir kt.), kurioje atsiduria paprastasis kalbos bendruomenės narys, apie kalbą (ir jos variantiškumą) pamatas. Iš kalbinių požymių daugiausia išskiriamos galūnės, kirčiavimas, žodynas, garsų tarimas, kurie kaip skiriamieji požymiai nuo kitų vietovių ir bendrinės kalbos labiau išryškinami Žemaitijos centro jaunuolių. Panaši tendencija atsiskleidžia ir nekalbinių požymių atveju – vietinis kalbos variantas vertinamas kaip grubesnis, senoviškesnis, sudėtingesnis, bet kartu ir skambesnis, gražesnis, vertingesnis daugiau Žemaitijos centro nei paribio atstovų.
3. Remiantis vietinio kalbos varianto deskripcijos analize galima teigti, kad Žemaitijos centro ir paribio jaunuoliai turi gana gerą kalbinę kompetenciją, kurią atskleidžia ne tik tam tikrų kalbinių požymių nurodymas apibūdinant vietinį kalbos variantą, bet ir jų paaiškinimas konkrečiais pavyzdžiais iš kalbinės patirties. Kartu savirefleksija atspindi ir tarmiškumo pripažinimą kalboje, nors jis (pripažinimas) ir suvokiamas tarminis žymėtumas gali būti susiję su tam tikro kalbinio požymio (pavyzdžiui, galūnių redukcijos) ar kelių kalbinių požymių (pavyzdžiui, galūnių redukcijos, žodyno, kirčiavimo) komplekso įvardijimu, apibūdinant vietinį kalbos variantą. Išryškėja tendencija, kad galūnių redukcija išskiriama ne tik daugiau paribio žemaičių, bet dažniausiai ir kaip vienintelis (arba vienas iš nedaugelio) kalbinis požymis. Žemaitijos centro jaunuoliai dažniau įvardijo įvairių kalbinių ir nekalbinių požymių kompleksą. Šie ir tarminio žymėtumo, dažnio ir kt. duomenys rodo, kad tarminis žymėtumas ir tarmiškumas *emic* diskurso atstovams yra susiję ne tik su konkrečiais kalbiniais požymiais, bet ir skirtingų jų tipų kiekiu kalboje. Žemaitijos paribio atstovams (t. y. horizontaliojo kalbos kontinuumo santykių rezultato zonos gyventojams) tarmiškumo pripažinimas siejamas ne tik su kalbiniais ir nekalbiniais požymiais, bet ir su išorinės (t. y. nevietinio) bendruomenės nario pripažįstamu

tarmiškumu, nors pats tiriamasis savo kalbos varianto nepripažįsta / neatpažįsta kaip tarmiško.

4. Remiantis kalbinės gimtinės, žemaičių tarmės, aukštaičių tarmės ir bendrinės kalbos deskripcijomis, vietinis kalbos variantas vertinamas kaip susijęs su žemaičių tarme, nors abu kalbos variantai ir nėra identifikuojami kaip vienis dėl su tradicine žemaičių tarme siejamo ryškaus tarminio žymėtumo. Daugelis žemaičių tarmės požymių atrodo sutampantys su vietinio kalbos varianto požymiais, tačiau ypač paribio žemaičių pabrėžiamas kai kurių kalbinių ar nekalbinių požymių blankumas ir (ar) mažesnio jų kiekio realizavimas kalboje. Taip pat respondentai pažymi ir jaunesniosios bei vyresniosios kartų kalbinių ir nekalbinių požymių skirtumus. Vadinasi, vietinio kalbos varianto vaizdinys skaidytinas į skirtingas dalis, siejamas su tam tikrais kalbiniais ir nekalbiniais požymiais ir jų (ne)realizacija.

   Aukštaičių tarmė jaunųjų žemaičių neretai prilyginama bendrinei kalbai. Šių kalbos variantų vaizdinių atveju išryškėja nekalbinių požymių, apibrėžiančių jų vertę santykyje su vietiniu kalbos variantu, svarba. Matyti, kad ne visais atvejais, bet ypač dažnai nekalbiniai požymiai atsiduria dviejuose skirtinguose poliuose vertinant vietinio kalbos varianto / žemaičių tarmės ir aukštaičių tarmės / bendrinės kalbos verbalizuotus vaizdinius ir yra įvardijami per priešpriešą – grubumas vs. švelnumas, netaisyklingumas vs. taisyklingumas, nesuprantamumas vs. suprantamumas, sudėtingumas vs. aiškumas, paprastumas ir pan.

   Jei Žemaitijos centro jaunuoliai vietinį kalbos variantą suvokia kaip glaudesnį su žemaičių tarme (nors jaunieji respondentai ir pastebi pakitusį tarminį žymėtumą), paribio žemaičių atveju matyti tam tikrų vietinio kalbos varianto požymių sutaptis arba, tiksliau sakant, noras tą sutaptį įžvelgti su bendrinės kalbos požymiais. Pabrėžiant tam tikrus savo, t. y. jaunesniosios kartos, kalbinius ar nekalbinius požymius kaip netarmiškus ar nesiskiriančius nuo bendrinės kalbos arba abstrakčiai neutralizuojant vietinio / savo kalbos varianto tarmiškumą, gali būti linkstama savai kalbinei raiškai priskirti su bendrine kalba susijusius požymius, o per juos, tikėtina, kurti ir didesnę savo kalbos varianto vertę. Tai vyksta paviršiniu lygmeniu ir nenuosekliai, nes vaizdiniai yra sumišę (ypač suvokiant vietinio kalbos varianto heterogeniškumą per kartą, vietą, tarminį žymėtumą, taip pat tradicinės tarmės vaizdinius, kurie veikia ir jaunuolius bei jų mąstymą apie kalbą) ir gali būti vertinami kaip vykstančių kalbos varianto vaizdinių transformacijų ženklas.

Empirinėje disertacijos dalyje išanalizavus vizualizuotus kalbos variantų vaizdinius nustatyta, kad:

1. Žemaitijos centro jaunuoliai daugiau nei paribio respondentai linkę kalbinę gimtinę lokalizuoti Žemaitijoje, tai daro didžioji dalis jaunuolių, nors ir jie pieštiniuose žemėlapiuose vis dėlto pastumia varianto ribas. Būtent centro punktuose prie gyvenamosios vietovės daugiausia prijungiamos žemaičių tarmės variantus reprezentuojančios vietovės į vakarus. Paribio jaunuoliai taip pat įtraukia žemaitiškojo pamato vietoves, bet tai daro mažesnė dalis respondentų. Įtraukiamos artimos kaimyninės vietovės apima ir žemaičių, ir aukštaičių tarminių variantų lokacijas, o ribos plėtimas apima ne tik kaimynines teritorijas, esančias aplink Žemaitijos paribį, bet ir tolimesnes aukštaičių tarminių variantų zonas. Kalbinės gimtinės vaizdinys sietinas su reflektuojama vietinio kalbos varianto kaita bei siekiu fiksuoti blankesnį ar nykstantį tarmiškumą, kalbinę gimtinę artinant ir slenkant link aukštaitiško pamato vietovių, taip pat prototipinių bendrinės kalbos zonų, pavyzdžiui, Kauno.
2. Žemaičių tarmės įvietinimo atveju atsigręžiama į prototipines žemaičių tarmės zonas, tačiau ribos taip pat plečiamos įtraukiant kaimynines aukštaičių tarmės vietoves. Nors Žemaitijos centro jaunuoliai tai daro nuosaikiau, o paribio jaunuoliai linkę plėsti ribas apimant nemažą dalį aukštaitiškojo pamato vietovių, panašūs kalbinės gimtinės ir žemaičių tarmės pieštiniai žemėlapiai rodo, kad vietiniai kalbos variantai suvokiami kaip žemaičių tarmės dalis ir pati žemaičių tarmė, kaip lokalizuojamas variantas, yra persvarstoma, reflektuojant kintantį tarminį žymėtumą.
3. Palyginus aukštaičių tarmės ir bendrinės kalbos mentalinius žemėlapius matyti daug sutampančių žymimų teritorijų, tačiau aukštaičių tarmės atveju pastebėtina didesnė žymėtų teritorijų koncentracija į rytinę Lietuvos dalį, iš konteksto neišskiriant prototipinių su bendrine kalba siejamų didmiesčių, ir vakarinės Žemaitijos teritorijos atskirtis. Vadinasi, nors aukštaičių tarmė laikoma ypač panašia į bendrinę kalbą, vizualizuotuose vaizdiniuose šie kalbos variantai atskiriami.
4. Bendrinės kalbos vaizdinys, vaizdijamas mentaliniame žemėlapyje, yra orientuotas arba į Vilnių ir aplink jį esančias teritorijas, įtraukiant ir Kauną, arba į visą Lietuvą. Vilniaus išskirtis rodo paprastųjų kalbos bendruomenės narių vaizdinių tęstinumą. Bendrinės kalbos įvietinimas visoje Lietuvos teritorijoje koreliuoja su šio varianto deskripcija – tai ne tik tam tikros vietovės kalba, bet ir universalus visų gyventojų kalbos variantas, vartojamas skirtingose kalbinėse situacijose.

5. Apibendrinus vietinio kalbos varianto (kalbinės gimtinės), žemaičių tarmės, aukštaičių tarmės ir bendrinės kalbos mentalinius žemėlapius matyti, kad apibendrintuose Žemaitijos centro ir paribio jaunuolių vaizdiniuose tikslią ribą keičia pereigiškumas, glaudžiai susijęs su ribos slinktimi arba, tiksliau sakant, įvietinamų žemaičių tarminių variantų ribos atvėrimu.
6. Didelės dalies respondentų kalbinės gimtinės ir žemaičių tarmės mentaliniuose žemėlapiuose įtraukiama Šiaulių teritorija laikytina pagrindine jungiamąja zona su aukštaičių tarminių variantų vietovėmis, o Raseiniai tampa ta jautriąja zona, kurios įtrauktis į bendrinės kalbos teritoriją sietina su blankiojo tarmiškumo refleksija ir apskritai su siekiu at(si)riboti nuo tarmiškumo, persvarstyti paribio žemaitiškąjį tarmiškumą.
7. Su Žemaitijos paribiu besiribojančios aukštaitiškojo pamato vietovės (Joniškio, Radviliškio, Jurbarko r.) tampa pereinamąja zona plečiant žemaičių tarmės ribas, o tai yra viena iš kintančio tarmiškumo (iš ryškesnio į blankesnį) refleksijų. Ši zona kaip pereinamoji išlaikoma ir bendrinės kalbos bei aukštaičių tarmių mentaliniuose žemėlapiuose, tačiau didesniu intensyvumu. Pereinamosios zonos persidengimas rodo, kad vietinio kalbos varianto zonos plėtimas į aukštaitiškojo pamato vietovių plotą yra nuoseklus skirtingų kalbos variantų vaizdiniuose. Tai yra dar viena kintančių vietinių kalbos variantų refleksijų, susijusių su blankėjančiu tarminiu žymėtumu.

Apibendrinant disertacijoje tirtus dalykus būtina pabrėžti, kad variantų vaizdinių diskursas, grįstas konkrečių punktų vaizdijimo apie variantus stebėsenos duomenimis, vertintinas tik kaip „čia ir dabar“ nuostatų plačiąja prasme inventorizacija. Vaizdiniams, kaip ir variantams, būdinga kaita, todėl vaizdijimo stebėsena turėtų būti nuolatinė tarmėtyrinė praktika, kaip ir pirminės kalbinės medžiagos kaupimas ir analizė.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Agnew, J. A. (1987). A theory of place and politics. Iš J. A. Agnew, *Place and politics: the geographical mediation of state and society* (p. 25–43). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315756585
2. Agnew, J. A. (2002). Mapping politics theoretically. Iš J. A. Agnew, *Place and politics in modern Italy* (p. 13–37). University of Chicago Press.
3. Agnew, J. A. (2011). Space and place. Iš J. A. Agnew, D. N. Livingstone (red.), *The SAGE handbook of geographical knowledge* (p. 316–330). SAGE.
4. Aliūkaitė, D. (2005). Tarminis kalbėjimas: (galimi?) socialiniai kalbėjimo koreliatai. *Lituanistica*, 1, 38–47.
5. Aliūkaitė, D. (2006). Tarminio kalbėjimo kultūrinis aspektas. *Acta Baltico Slavica*, 30, 567–583.
6. Aliūkaitė, D. (2007). *Tarminis kalbėjimas ir bendrinė kalba: objektyviųjų ir subjektyviųjų skirtumų kultūrinė vertė*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.
7. Aliūkaitė, D. (2009). Perceptyviniai dialektų tyrimai: mentalinis žemėlapis. *Respectus Philologicus*, 15 (20), 164–179.
8. Aliūkaitė, D. (2010). Naujasis dialektas: galimas tarminio kalbėjimo vertinimo scenarijus. *Respectus Philologus*, 18 (23), 41–57.
9. Aliūkaitė, D. (2013). Horizontalusis ir vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas: XXI amžiaus kalbėjimo variantai paprastojo kalbos vertintojo požiūriu. *Taikomoji kalbotyra*, 2, 1–22.
10. Aliūkaitė, D. (2019). Objektyvusis tarmiškumas: požymiai ir vertė. *Respectus Philologicus,* 35 (40), 63–91. https://doi.org/10.15388/RESPECTUS.2019.35.40.05
11. Aliūkaitė, D. (2020a). Tarmiškumo tvarumas didmiestyje: ‚emic' naratyvo kūrėjo perspektyva. *Respectus Philologicus*, 38 (43), 85–100. https://doi.org/10.15388/RESPECTUS.2020.38.43.59
12. Aliūkaitė, D. (2020b). Tarmiškumo tvarumas Lietuvos regionuose: *emic* naratyvo kūrėjo perspektyva. *Lietuvių kalba*, 15, 1–20. https://doi.org/10.15388/LK.2020.22435
13. Aliūkaitė, D. (2020c). The narrative of a naïve estimator or the spread of perceptual dialectology in Lithuanian dialect research. Iš V. Meiliūnaitė (red.), *Lithuanian dialectology profiles: problems and findings* (p. 249–266). https://doi.org/10.35321/e-pub.8.problems-and-findings
14. Aliūkaitė, D., Jaroslavienė, J., Meiliūnaitė, V. (2014). Teoriniai medžiagos rinkimo pagrindai. Anketų (klausimynų) sudarymo principai.

Iš D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė (sud.), *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai* (p. 49–62). Briedis.

15. Aliūkaitė, D., Meiliūnaitė, V. (2022). Tarminiai grafolektai XXI amžiaus pradžioje kaip tarminių kodų gyvybingumo ir tęstinumo apraiška. *Verbum*, 13, 5. https://doi.org/10.15388/Verb.31
16. Aliūkaitė, D., Meiliūnaitė, V., Mikulėnienė, D. (2014). Apibendrinimas. Dinamiškumo samprata tarmių kaitos laikotarpiu. Iš D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė (sud.), *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai* (p. 263–266). Briedis.
17. Aliūkaitė, D., Merkytė, E. (2009). Sociolingvistinis tarminių kodų taisyklingumo tyrimas. *Kalbos kultūra*, 82, 259–274.
18. Aliūkaitė, D., Merkytė-Švarcienė, E. (2012). Bendrinės kalbos regionai jaunųjų lietuvių kalbos bendruomenės narių požiūriu: kompetencija ir vaizdiniai. *Kalbos kultūra,* 85, 155–177.
19. Aliūkaitė, D., Mikulėnienė, D. (2014a). Geolektų ir regioninių dialektų formavimosi ypatumai. Iš D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė (sud.), *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai* (p. 257–262). Briedis.
20. Aliūkaitė, D., Mikulėnienė, D. (2014b). Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos. Iš D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė (sud.), *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai* (p. 29–47). Briedis.
21. Aliūkaitė, D., Mikulėnienė, D. (2016). Perceptyviosios dialektologijos instrumentai ir tyrimų kryptys: variantų arealai mentaliniuose žemėlapiuose (Biržų atvejis). *Acta Linguistica Lithuanica*, 74, 89–120.
22. Aliūkaitė, D., Mikulėnienė, D. (2019). Paprastojo kalbos bendruomenės nario naratyvas: kur ir kodėl (su)kuriamas vietos tarmiškumas. *Lietuvių kalba*, 13, 1–22. https://doi.org/10.15388/LK.2019.22481
23. Aliūkaitė, D., Mikulėnienė, D., Čepaitienė, A., Brazaitienė, L. (2020). *Lietuvių kalbos variantai: tyrėjo ir paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos*: *kolektyvinė monografija*. Vilniaus universiteto leidykla.
24. Aliūkaitė, D., Mikulėnienė, D., Čepaitienė, A., Geržotaitė, L. (2017). *Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyviosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai: monografija*. Vilniaus universiteto leidykla.

25. Aliūkaitė, D., Valikonė, J. (2012). Bendrinės kalbos ir tarmės domenai. *Verbum*, 30, 7–20. https://doi.org/10.15388/Verb.2012.3.4964
26. Al-Rojaie, Y. (2021). Perceptual mapping of linguistic variation in Saudi Arabic dialects. *Poznan Studies in Contemporary Linguistics*, 57 (4), 471–517. https://doi.org/10.1515/psicl-2021-0019
27. Auer, P. (1986). Konversationelle standard/dialekt-kontinua (code-shifting). *Deutsche Sprache*, 14, 97–124.
28. Auer, P. (2005). Europe's sociolinguistic unity, or: A typology of European dialect/standard constellation. Iš N. Delbecque, J. van der Auwera, D. Geeraerts (red.), *Perspectives on variation: sociolinguistic, historical, comparative* (p. 8–42). Berlin, New York: de Gruyter Mouton.
29. Auer, P. (2011). Dialect vs. standard: A typology of scenarios in Europe. Iš B. Kortmann, J. Van Der Auwera (red.), *The languages and linguistics of Europe. A comprehensive guide* (p. 485–500). De Gruyter Mouton.
30. Auer, P., Hinskens, F. (1996). The convergence and divergence of dialects in Europe. New and not so new developments in an old area. *Sociolinguistica*, 10, 1–30. https://doi.org/10.1515/9783110245158.1
31. Auer, P., Hinskens, F., Kerswill, P. (red.) (2005). *Dialect change: Convergence and divergence in European languages*. Cambridge University Press.
32. Bakšienė, R. (2021). Kauno rajono kalbinis variantiškumas – „Tarmyno" modelio kūrimo pagrindas. *Respectus Philologicus*, 39 (44), 73–88. https://doi.org/10.15388/RESPECTUS.2020.39.44.78
33. Berruto, G. (1993). Varietà diamesiche, diastratiche, diafasiche. Iš A. A. Sobrero (red.), *Introduzione all'italiano contemporaneo. La variazione e gli usi* (p. 37–92). Laterza.
34. Berruto, G. (2005). Dialect/standard convergence, mixing, and models of language contact: The case of Italy. Iš P. Auer, F. Hinskens, P. Kerswill (red.), *Dialect change: Convergence and divergence in European languages* (p. 81–95). Cambridge University Press.
35. Berruto, G. (2010). Identifying dimensions of linguistic variation in a language space. Iš P. Auer, J. E. Schmidt (red.), *Language and space: Theories and methods: An international handbook of linguistic variation* (p. 226–241). De Gruyter Mouton.
36. Berthele, R. (2002). Attitudes and mental model of language: On the cognitive foundation of sociolinguistic practice. *Målbryting*, 6, 25–66. https://doi.org/10.7557/17.4752
37. Bilaniuk, L. (2003). Gender, language attitudes, and language status in Ukraine. *Language in Society*, 32 (1), 47–78. https://doi.org/10.1017/S0047404503321037

38. Bynon T. (1977). The neogrammarian postulates and dialect geography. Iš T. Bynon, *Historical Linguistics* (p. 173–197). Cambridge University Press.
39. Block, D. (2006a). Identity in applied linguistics. Iš T. Omoniyi, G. White (red.), *The sociolinguistics of identity* (p. 34–49). Bloomsbury Publishing.
40. Block, D. (2006b). *Multilingual identities in a global city: London stories*. Palgrave Macmillan.
41. Block, D. (2007). *Second language identities*. Continuum.
42. Block, D. (2013). Issues in language and identity research in applied linguistics. *Elia*, 13, 11–46.
43. Block, D. M. (2010). Researching language and identity. Iš B. Paltridge, A. Phakiti (red.), *Continuum companion to second language research methods* (p. 337–349). Continuum.
44. Blommaert, J. (2010). A messy new marketplace. Iš J. Blommaert, *The sociolinguistics of globalization* (p. 28–62). Cambridge University Press.
45. Bounds P. (2015). Perceptual regions in Poland: An investigation of Poznań speech perceptions. *Journal of Linguistic Geography*, 3 (1), 34–45. https://doi.org/10.1017/jlg.2015.1
46. Bounds, P., Cramer, J., Tamasi, S. (2021). *Linguistic planets of belief: Mapping language attitudes in the American South*. Routledge.
47. Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Harvard University Press.
48. Britain, D. (2002). Space and spatial diffusion. Iš J. K. Chambers, P. Trudgill, N. Schilling-Estes (red.), *The handbook of language variation and change* (p. 603–637). Blackwell Publishing. https://doi.org/10.1002/9780470756591.ch24
49. Britain, D. (2008). Chapter 4: Geolinguistics – Diffusion of language. Iš U. Ammon, N. Dittmar, K. Mattheier, P. Trudgill (red.), *International handbook of the science of language and society* (Vol. 1, p. 34–48). De Gruyter Mouton.
50. Britain, D. (2013). Space, diffusion and mobility. Iš J. K. Chambers, N. Schilling (red.), The *handbook of language variation and change* (2nd ed., p. 471–501). John Wiley & Sons.
51. Burbulytė, G. (2005). Regiono sampratos įvairovė regioniniuose tyrimuose. *Tiltai*, 4 (33), 19–30.
52. Calamai, S., Piccardi, D., Nodari, R. (2022). Quantifying folk perceptions of dialect boundaries. A case study from Tuscany (Italy). *Journal of Linguistic Geography*, 10 (2), 87–111. https://doi.org/10.1017/jlg.2022.5

53. Cameron, D. (2001). Identity, difference and power: Locating social relations in talk. Iš D. Cameron, *Working with spoken discourse* (p. 161–179). SAGE.
54. Çelikkol, M., Körber, L., Zhao W. (2024). Exploring diachronic and diatopic changes in dialect continua: Tasks, datasets and challenges. *Proceedings of the 5th Workshop on Computational Approaches to Historical Language Change*, 12–22. https://aclanthology.org/2024.lchange-1.2.pdf
55. Chambers J., Trudgill, P. (2004). *Dialectology* (2nd ed.). Cambridge University Press.
56. Chambers, J. K. (1982). Geolinguistics of a variable rule. *Discussion Papers in Geolinguistics*, 5, 1–17.
57. Chambers, J. K. (2000). Region and language variation. *English World-Wide*, 21, 169–199.
58. Chapman, S., Routledge, Ch. (red.) (2009). *Key ideas in linguistics and the philosophy of language*. Edinburgh University Press.
59. Coates, J. (2004). *Women, men and language: A sociolinguistic account of gender differences in language* (3rd ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315835778
60. Cornips, L., Jaspers, J., De Rooij, V. (2015). The politics of labelling youth vernaculars in the Netherlands and Belgium. Iš J. Nortier, B. Svendsen (red.), *Language, youth and identity in the 21st century. Linguistic practices across urban spaces* (p. 45–70). Cambridge University Press.
61. Coulmas, F. (2005). Language and identity: Individual, social, national. Iš F. Coulmas, *Sociolinguistics: The study of speakers' choices* (p. 171–183). Cambridge University Press.
62. Cramer, J. (2018). The emic and the etic in perceptual dialectology. Iš B. Evans, E. Benson, J. Stanford (red.), *Language regard: Methods, variation and change* (p. 62–79). Cambridge University Press. https://doi:10.1017/9781316678381.004
63. Cramer, J. (2021). Mental maps and perceptual dialectology. *Language and Linguistics Compass*, 15 (2). https://doi.org/10.1111/lnc3.12405
64. Cramer, J., Tamasi, S., Bounds, P. (2018). Southernness and our linguistic planets of belief: The view from Kentucky. *American Speech*, 93 (3–4), 445–470. https://doi.org/10.1215/00031283-7271272
65. Čepaitienė, A. (2019). Pasvalio geolektas: tarminės ypatybės dialektometrijos požiūriu. *Taikomoji kalbotyra*, 12, 39–74. https://doi.org/10.15388/TK.2019.17232

66. Čepaitienė, A. (2021). Tarminiai variantai ir kalbėtojų nuostatos: tarmiškumas kaip etnografinio tapatumo dėmuo (pietinių vakarų aukštaičių regiolekto atvejis). Iš V. Meiliūnaitė, A. Čepaitienė, D. Dambrauskienė, Ž. Šidlauskas, N. Tuomienė, D. Valentukevičienė, S. Vyniautaitė, *Lietuvių dialektologijos profiliai: XXI amžiaus pradžios regioniniai variantai, jų santykiai ir perspektyvos* (p. 117–140). Lietuvių kalbos institutas.
67. Čepaitienė, A. (2025). Kalbinių nuostatų vertinimas GIS metodais: rytų aukštaičių panevėžiškių jaunesniosios kartos atvejis. *Taikomoji kalbotyra*, 22, 198–221. https://doi.org/10.15388/Taikalbot.2025.22.12
68. Čepaitienė, A., Gudaitis, A., Mikulėnienė, D. (2025). Spatial data infrastructure for the Lithuanian language: Application of GIS tools and geospatial analysis methods in language perception studies. *Dialectologia et Geolinguistica*, 33 (1), 43–59. https://doi.org/10.1515/dialect-2025-0002
69. Čepaitienė, A., Mikulėnienė, D. (2022). *„Tarmynas“ – Lietuvos vietinių kalbos variantų duomenų bazės modelis: ko ieškoti, ką galima rasti ir kaip lengva juo naudotis*. Lietuvių kalbos institutas. https://doi.org/10.35321/e-pub.40.tarmynas-geolingvistikos-portalas.
70. Dailey-O'Cain, J. (1999). The perception of post-unification German regional speech. Iš D. R. Preston (red.), *Handbook of perceptual dialectology* (Vol. 1, p. 227–242). John Benjamins. https://doi.org/10.1075/z.hpd1
71. Dambrauskienė, D. (2021). *Pietų žemaičių raseiniškių kalbinis pereigiškumas: horizontalusis ir vertikalusis variantiškumas*. Daktaro disertacija, Lietuvių kalbos institutas.
72. Dann, H., Drummond, R., Tasker, S., Montgomery, C., Ryan, S. D., Carrie, E. (2024). Broad, strong, and soft: Using geospatial analysis to understand folk-linguistic terminology. *Journal of Linguistic Geography*, 12 (1), 44–56. https://doi.org/10.1017/jlg.2024.10
73. Dazkir, S. S. (2018). Place meaning, sense of belonging, and personalization among university students in Turkey. *Family & Consumer Sciences Research Journal*, 46, 252–266. https://doi.org/10.1111/fcsr.12253
74. Diercks, W. (2002). Mental maps. Linguistic-geographic concepts. Iš D. Long, D. R. Preston (red.), *Handbook of perceptual dialectology* (Vol. 2, p. 51–70). John Benjamins.
75. Dragojevic, M., Fasoli, F., Cramer, J., Rakić, T. (2021). Toward a century of language attitudes research: Looking back and moving forward. *Journal of Language and Social Psychology*, 40 (1), 60–79.

76. Eckert, P. (1997). Age as a sociolinguistic variable. Iš F. Coulmas (red.), *The handbook of sociolinguistics* (p. 151–167). Blackwell Publishing.
77. Eckert, P. (2008). Variation and the indexical field. *Journal of Sociolinguistics*, 12 (4), 453–476. https://doi.org/10.1111/j.1467-9841.2008.00374.x
78. Eckert, P., McConnell-Ginet, S. (2013). *Language and gender* (2nd ed.). Cambridge University Press.
79. Ejskjær, I. (1964). Regionalsprog og lokalt vestjysk regionaldansk. *Dialektstudier*, 1, 7–51.
80. Elmentarel, M. (2012). Dialectal concepts of space and linguistics variation. Iš S. Hansen, Ch. Schwarz, P. Stoeckle, T. Streck (red.), *Dialectological and folk dialectological concepts of space: Current methods and perspectives in sociolinguistic research on dialect change* (p. 31–47). De Gruyter Mouton.
81. Evans, B. E, Benson, E. J, Stanford, J. N. (red.) (2018). Preface: Prestonian language regard. Iš B. E. Evans, E. J. Benson, J. N. Stanford (red.), *Language regard: Methods, variation and change* (p. xix–xxiv). Cambridge University Press.
82. Evans, B. E., Preston, D. R. (2023). Needed research in language regard. *Publication of the American Dialect Society*, 1, 246–267. https://doi.org/10.1215/00031283-11036956
83. Felder. E. (2016). *Einführung in die varietätenlinguistik*. Wissenschaftliche.
84. Fligstein, N. (2009). Who are the Europeans? Iš N. Fligstein, *Euroclash: The EU, European identity, and the future of Europe* (p. 123–164). Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199580859.003.0005
85. Gal, S. (1982). Linguistic variation in time, space, and society [Review of *Dialectology; Locating language in time and space; Language diversity and language contact; Language and social networks; Sociolinguistic patterns in British English*, by J. K. Chambers, P. Trudgill, W. Labov, S. Lieberson, L. Milroy]. *American Anthropologist*, 84 (4), 853–861. http://www.jstor.org/stable/676496
86. Garrett, P. (2010). Fundamentals of language attitudes. Iš P. Garrett, *Attitudes to language*. *Key topics in sociolinguistics* (p. 19–36). Cambridge University Press.
87. Garrett, P., Coupland, N., Williams, A. (2003). *Investigating language attitudes: Social meanings of dialect, ethnicity and performance* (1st ed.). University of Wales Press. http://www.jstor.org/stable/j.ctt9qhc23

88. Geeraerts, D. (2003). Cultural models of linguistic standardization. Iš R. Dirven, R. Frank, M. Pütz (red.), *Cognitive models in language and thought: ideology, metaphors and meanings* (p. 25–68). De Gruyter Mouton. https://doi.org/10.1515/9783110892901.
89. Geržotaitė, L. (2012). Pietinės vakarų aukštaičių šiauliškių šnektos: geolingvistinis aspektas ir jo interpretacijos. *Acta Linguistica Lithuanica*, 67, 156–174.
90. Geržotaitė, L. (2016). Jaunųjų šiauliškių ir panevėžiškių tarminė savimonė: ribos mentaliniuose žemėlapiuose. *Acta Linguistica Lithuanica*, 74, 121–142.
91. Geržotaitė, L. (2018). Šiaulių jaunuolių kalbinė gimtinė mentaliniuose žemėlapiuose. Iš R. Bakšienė, N. Morozova (red.), *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos 5* (p. 76–101). Lietuvių kalbos institutas.
92. Geržotaitė, L., Čepaitienė, A. (2016). Vilkaviškio jaunuolių kalbinė gimtinė: ribos, taisyklingumo ir patrauklumo vertės. *Verbum*, 7, 84–100. https://doi.org/10.15388/Verb.2016.7.10288
93. Geržotaitė, L., Mikulėnienė, D. (2014). Geolektų ir regiolektų formavimasis Lietuvoje: žemėlapis ir komentarai. Iš D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė (sud.), *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai* (XIII žemėlapis ir komentaras; sp. įklija.). Briedis. https://doi.org/10.11649/abs.2015.007
94. Ghyselen, A. S., De Vogelaer, G. (2018). Seeking systematicity in variation: Theoretical and methodological considerations on the "variety" concept. *Frontiers in Psychology*, 9, 385. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00385
95. Giddens, A. (1984). *The constitution of society*. Polity.
96. Girdenis, A., Zinkevičius, Z. (1966). Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos. *Kalbotyra*, 14, 139–147. https://doi.org/10.15388/Knygotyra.1966.18940
97. Goeman, T. (2000). Naast NORMS ook MYSFS in het veranderende dialectlandschap en het regiolect. *Taal en Tongval*, 52 (1), 87–100.
98. Grinaveckienė, E. (1960). Tarmių medžiagos rinkimas lietuvių kalbos atlasui. *Acta Linguistica Lithuanica*, 3, 193–206.
99. Grumadienė, L. (1992). Bendrinė ir pusiau tarminė kalba. *Gimtoji kalba*, 11 (307), 1–3.
100. Grumadienė, L. (1996). Sociolingvistinis dabartinės šnekamosios lietuvių kalbos tyrimo aspektas. *Lietuvių kalbotyros klausimai (Lietuvių kalba: tyrėjai ir tyrimai)*, 36, 190–198.
101. Grumadienė, L. (2001). Ar kalbos likimą lemia kalbų sąveika? Iš J. Švambarytė (red.), *Paribio tarmių ir kalbų problemos: tarptautinės*

mokslinės konferencijos, skirtos Europos kalbų metams, pranešimai, Šiauliai, 2001 m. balandžio 27 d. (p. 38–44). K. J. Vasiliausko įmonė.
102. Grumadienė, L. (2004). Sociolingvistikos aktualijos. *Kalbos kultūra*, 77, 150–157.
103. Gumperz, J. J. (1968). The speech community. Iš *International encyclopedia of the social sciences* (p. 381–386). Macmillan.
104. Hagen, A. M. (1989). Dialect, Frisian and education in the Netherlands. Iš J. Cheshire, V. Edvards, H. Münstermann, B. Veltens (red.), *Dialect and education: some European perspectives* (p. 48–61). Multilingual Matters.
105. Hahn, C., Jorgenson, J., Leeds-Hurwitz, W. (2011). A curious mixture of passion and reserve: Understanding the etic/emic distinction. *Éducation et didactique,* 5 (3), 145–154. https://doi.org/10.4000/educationdidactique.1167
106. Haugen, E. (1996). Dialect, language, nation. *American Anthropologist*, 68 (4), 922–935.
107. Headland, T. N. (1990). Introduction: A dialogue between Kenneth Pike and Marvin Harris on emics and etics. Iš T. N. Headland, K. L. Pike, M. Harris (red.), *Emics and etics: The insider/outsider debate* (p. 13–27). SAGE.
108. Hernández Campoy, J. M. (1993). Dialectología tradicional, sociolingüística laboviana y geolingüística trudgilliana: Tres aproximaciones al estudio de la variación. *Estudios de Lingüística*, 9, 151–181. https://doi.org/10.14198/ELUA1993.9.08
109. Hernández Campoy, J. M. (1999). Paradigmatic complementariness in variation studies. *Revista Alicantina de Estudios Ingleses*, 12, 75–88.
110. Hinskens, F. (2020). The future of dialects and the dialectology of the future. Some considerations, with special attention to the Dutch language area. *Taal en Tongval*, 72 (1), 39–67. https://doi.org/10.5117/TET2020.1.HINS
111. Hinskens, F., Auer, P., Kerswill, P. (2005). The study of dialect convergence and divergence: Conceptual and methodological considerations. Iš P. Auer, H. Hinskens, P. Kerswill (red.), *Dialect change: Convergence and divergence in European languages* (p. 1–48). Cambridge Univeristy Press.
112. Hoenigswald, H. (1966). A proposal for the study of folk-linguistics. Iš W. Bright (red.), *Sociolinguistics* (p. 16–26). Mouton & Co.
113. Hudson, R. (1996). Varieties of language. Iš R. Hudson, *Sociolinguistics* (2nd ed., p. 20–69). Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9781139166843.004

114. Iannàccaro, G., Dell'Aquila, V. (2001). Mapping languages from inside: Notes on perceptual dialectology. *Social & Cultural Geography*, 2 (3), 265–280. https://doi.org/10.1080/14649360120073851
115. Inoue, F. (1998). Language market and its basic mechanisms. *Area and Cultural Studies*, 57, 83–103.
116. Inoue, F. (1999a). Classification of dialects by image: English and Japanese. Iš D. R. Preston (red.), *Handbook of perceptual dialectology* (Vol. 1, p. 147–160). John Benjamins.
117. Inoue, F. (1999b). Subjective dialect division in Great Britain. Iš D. R. Preston (red.), *Handbook of perceptual dialectology* (Vol. 1, p. 161–176). John Benjamins.
118. Inoue, F. (2012). Improvements in the sociolinguistic status of dialects as observed through linguistic landscapes – Utilisation of Google Maps and Google Insights. *Dialectologia*, 8, 85–132.
119. Jeszenszky, P., Hasse, A., Stöckle, P. (2023). Dialect areas and contact dialectology. Iš R. van Gijn, H. Ruch, M. Wahlström, A. Hasse (red.), *Language contact: Bridging the gap between individual interactions and areal patterns* (p. 135–177). Language Science Press. https://doi.org/10.5281/zenodo.8269240
120. Jeszenszky, P., Steiner, C., von Allmen, N., Leemann, A. (2024). What drives non-linguists' hands (or mouse) when drawing mental dialect maps? *Digital Scholarship in the Humanities*, 39 (2), 593–608. https://doi.org/10.1093/llc/fqae003
121. Johnstone, B. (2004). Place, globalization, and linguistic variation. Iš C. Fought (red.), *Sociolinguistic variation: Critical reflections* (p. 65–83). Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oso/9780195170399.003.0005
122. Jones, B. G. (2021). *The spatiality of perceptual dialectology*. Daktaro disertacija, University of Washington.
123. Judžentytė-Šinkūnienė, G., Nikartaitė, S. (2020). The concept of Samogitianness in the Northern Samogitian dialect. *Valoda*, 11, 39–63.
124. Kabatek, J. (2023). What is an isogloss? *ENERGEIA (online journal for linguistics, language philosophy and history of linguistics)*, 8, 55–81. https://doi.org/10.55245/energeia.2023.004
125. Kačiuškienė, G., Kruopienė, I. (2012). Tarminis tapatumas lietuvių studentų akimis. *Baltu filologija*, 21 (2), 17–27.
126. Kalnius, P. (2009). *Etnografinio regiono paribio gyventojų savimonė. Metodinė priemonė.* Lietuvos istorijos institutas.
127. Kalnius, P. (2012). *Žemaičiai: XX a.–XXI a. pradžia*. Mintis.

128. Kardelis, V. (2013). Kaip pasirinkti pateikėją. Iš D. Mikulėnienė, V. Ragaišienė (sud.), *Visos tarmės gražiausios* (29). Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
129. Kardelis, V. (2014). Lietuvių kalbos salos: probleminiai aspektai. *Lietuvių kalba*, 8, 1–18.
130. Kardelis, V. (2016). Septyni lietuvių dialektologijos žingsniai. *Lietuvių kalba*, 10, 1–28.
131. Kardelis, V. (2018). *Arealinis tipologinis lietuvių tarmių kompleksiškumas. Aukštaičiai*. Vilniaus universiteto leidykla.
132. Kardelis, V., Stakutytė, E. (2015). Iš lietuvių dialektologijos raidos. *Lietuvių kalba*, 9, 1–25. https://doi.org/10.15388/LK.2015.22626
133. Kennetz, K. (2010). German and German political disunity: An investigation into the cognitive patterns and perceptions of language in post-unified Germany. Iš M. Hundt, C. A. Anders, A. Lasch (red.), *Perceptual dialectology': Neue wege der dialektologie* (p. 317–335). De Gruyter Mouton. https://doi.org/10.1515/9783110227529.2.317
134. Kliukienė, R. (2013). Tarmės mokėjimas, vartojimas ir nuostatos Žemaitijos regione. Iš M. Ramonienė (moksl. red.), *Miestai ir kalbos II: kolektyvinė monografija* (p. 91–105). Vilniaus universiteto leidykla.
135. Kliukienė, R. (2014). Kalbėjimas su tėvais tarmiškai ir gyventojų požiūris į tarmes Žemaitijos miestuose (kiekybinė analizė). *Taikomoji kalbotyra*, 5, 1–15. https://doi.org/10.15388/TK.2014.17458
136. Kretzschmar, W. A. (2011). Language and region. Iš R. Mesthrie (red.), *The Cambridge handbook of sociolinguistics. Cambridge handbooks in language and linguistics* (p. 186–202). Cambridge University Press.
137. Kristiansen, T. (2009). The macro-level social meanings of late-modern Danish accents. *Acta Linguistica Hafniensia*, 41 (1), 167–192. https://doi.org/10.1080/03740460903364219
138. Labov, W. (1972). *Sociolinguistic patterns.* University of Pennsylvania Press.
139. Labov, W. (1990). The intersection of sex and social class in the course of linguistic change. *Language Variation and Change*, 2 (2), 205–254. https://doi.org/10.1017/S0954394500000338
140. Ladegaard, H. J. (2000). Language attitudes and sociolinguistic behaviour: Exploring attitude-behaviour relations in language. *Journal of Sociolinguistics*, 4, 214–233. https://doi.org/10.1111/1467-9481.00112
141. Lameli, A. (2019). Spatial distribution of regional dialects: Interplay of language, community and action. Iš S. D. Brunn, R. Kehrein (red.), *Handbook of the changing world language map* (p. 1–19). Springer.

142. Lameli, A., Purschke, C., Kehrein, R. (2008). Stimulus und kognition. Zur aktivierung mentaler raumbilder. *Linguistik Online*, 35 (3). https://doi.org/10.13092/lo.35.523
143. Léglise, I., Migge, B. (2006). Language-naming practices, ideologies, and linguistic practices: Toward a comprehensive description of language varieties. *Language in Society*, 35 (3), 313–339. https://doi.org/10.1017/S0047404506060155
144. Lenz, A. (2010). Emergence of varieties through restructuring and reevaluation. Iš P. Auer, J. E. Schmidt (red.), *Language and space. An international handbook of linguistic variation. Volume 1: Theories and methods* (p. 295–315). De Gruyter Mouton.
145. Llamas C., Watt, D. (2010). Introduction. Iš C. Llamas, D. Watt (red.), *Language and identities* (p. 1–9). Edinburgh University Press.
146. Long, D., Preston, D. R. (red.) (2002). *Handbook of perceptual Dialectology* (Vol. 2). John Benjamins.
147. Lubienė, J., Pakalniškienė, D. (2015). Tarmė modernioje Lietuvoje: Šiaurės žemaičių kretingiškių atvejis. *Res Humanitariae*, 17, 101–113.
148. Lubienė, J., Pakalniškienė, D. (2018). Geolinguistic and sociolinguistic situation of Northern Samogitians of Kretinga: Dialectal area, use of the dialect, linguistic attitudes. *Acta Linguistica Lithuanica*, 79, 37– 52.
149. Mæhlum, B. (2010). Language and social spaces. Iš P. Auer, J. E. Schmidt (red.), *Language and space: Theories and methods: An international handbook of linguistic variation* (p. 18–33). De Gruyter Mouton.
150. Martínez, G. A. (2003). Perceptions of dialect in a changing society: Folk linguistics along the Texas–Mexico border. *Journal of Sociolinguistics*, 7, 38–49. https://doi.org/10.1111/1467-9481.00210
151. Meiliūnaitė, V. (2019). Tarmių gyvybingumo matmenys XXI a. Pradžioje. *Res Humanitariae*, 16, 50–59.
152. Meiliūnaitė, V. (2020). Stability and dynamics of (Lithuanian) dialectal network. Iš V. Meiliūnaitė (red.), *Lithuanian dialectology profiles: Problems and findings* (p. 38–49). Lietuvių kalbos institutas. https://doi.org/10.35321/e-pub.8.problems-and-findings
153. Mikašytė, V. (2017). Is the Samogitian dialect going to die out? Implications of showing pride in being a Samogitian and attitudes towards Samogitianness on Samogitian facebook pages. *Sustainable Multilingualism*, 10, 75–97.
154. Mikulėnienė, D. (2013). Lietuvių tarmių tinklas: jo ištakos ir optimizacija. *Acta Linguistica Lithuanica*, 68, 71–91.

155. Mikulėnienė, D. (2018a). Dėl antrinių dialektų formavimosi ir raidos. Iš R. Bakšienė, N. Morozova (red.), *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos 5* (p. 11–25). Lietuvių kalbos institutas.
156. Mikulėnienė, D. (2018b). *Lietuvių tarmėtyra: genezė, raida ir paradigminiai lūžiai. I dalis. Ikitarmėtyrinis laikotarpis. Lietuvių tarmėtyros pradžia: tarmių skyrimas, tyrimų perspektyvų užuomazgos ir jų tipai.* Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
157. Mikulėnienė, D. (2018c). XXI a. lietuvių tarmėtyros sąvokos: tarminių kalbos variantų periferiškumas ir pereigiškumas. *Prace bałtystyczne: język, literatura, kultura*, 7, 133–142.
158. Mikulėnienė, D. (2019). Tarmiškumo bruožų nomenklatūra: nuo tarminių požymių prie tarmiškumo žymenų. *Respectus Philologicus*, 35 (40), 51–62. https://doi.org/10.15388/RESPECTUS.2019.35.40.04
159. Mikulėnienė, D. (2020a). New trends in Lithuanian dialectology: Multimodal research model. *Acta Linguistica Lithuanica*, 82, 11–33. https://doi.org/10.35321/all82-01
160. Mikulėnienė, D. (2020b). Tarmiškumas kaip išmatuojamas dydis. *Lietuvių kalba*, 15, 1–11. https://doi.org/10.15388/LK.2020.22434
161. Mikulėnienė, D., Bakšienė, R., Brazaitienė, L., Čepaitienė, A., Ivoška, D., Šidlauskas, Ž. (2023). *(Ne)atrasti Pakaunės turtai: kalbinis variantiškumas sociogeolingvistikos požiūriu*. Lietuvių kalbos institutas. http://doi.org/10.35321/e-pub.66.pakaune-kalbinis-variantiskumas.
162. Mikulėnienė, D., Čepaitienė, A., Bakšienė, R., Geržotaitė, L., Kardelytė-Grinevičienė, D., Leskauskaitė, A., Meiliūnaitė, V., Vyniautaitė, S. (2019). *Dialektometrinis tradicinių lietuvių tarmių klasifikacijos pjūvis: žvalgomasis tyrimas: kolektyvinė studija*. Lietuvių kalbos institutas.
163. Mikulėnienė, D., Leskauskaitė, A., Ragaišienė, V., Geržotaitė, L., Birgelienė, N. (2016). *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Lenkijos lietuvių šnektos: kolektyvinė monografija.* Lietuvių kalbos institutas.
164. Mikulėnienė, D., Meiliūnaitė, V. (2017). Tarmiškumo matmuo Lietuvos etnografinių regionų struktūroje. Iš A. Augustinaitis, J. Zabarskaitė, D. Mikulėnienė, D. Veiliūnaitė, L. Labanauskas, A. Kiškienė, R. Venckus, K. Rudokas, *Naujos tradicinės regionų tapatybės konstravimas. Integralumas, sumanumas, konkurencingumas: kolektyvinė monografija* (p. 171–209). Lietuvių kalbos institutas.
165. Mikulėnienė, D., Meiliūnaitė, V. (sud.) (2014). *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*. Briedis.

166. Milburn, T. (2004). Speech community: Reflections upon communication. *Annals of the International Communication Association*, 28 (1), 411–441. https://doi.org/10.1080/23808985.2004.11679041
167. Milroy, J. (2001). Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolingusitics*, 5 (4), 530–555. https://doi.org/10.1111/1467-9481.00163
168. Milroy, J., Milroy, L. (2017). Varieties and variation. Iš F. Coulmas (red.), *The handbook of sociolinguistics* (p. 45–64). Blackwell Publishing. https://doi.org/10.1002/9781405166256.ch3
169. Molina Martos, I. (2020). Between dialect and standard dynamics of variation and change in Madrid: Dynamics of variation and change in Madrid. *Spanish in Context*, 17 (2), 178–199. https://doi.org/10.1075/sic.00055.
170. Montgomery, Ch. (2007). *Northern English dialects: A perceptual approach.* Daktaro disertacija, University of Sheffield.
171. Montgomery, Ch. (2012). The effect of proximity in perceptual dialectology. *Journal of Sociolinguistics*, 16 (5), 638–668. https://doi.org/10.1111/josl.12003
172. Montgomery, Ch., Beal, J. (2011). Perceptual dialectology. Iš W. Maguire, A. Mcmahon (red.), *Analysing variation in English* (p. 121–150). Cambridge University Press.
173. Montgomery, Ch., Cramer, J. (2016). Developing methods in perceptual dialectology. Iš J. Cramer, Ch. Montgomery (red.), *Cityscapes and perceptual dialectology: Global perspectives on non-linguists knowledge of the dialect landscape* (p. 9–24). De Gruyter Mouton.
174. Montgomery, Ch., Stoeckle, P. (2013). Geographic information systems and perceptual dialectology: A method for processing draw-a-map data. *Journal of Linguistic Geography*, 1 (01), 52–85. https://doi.org/10.1017/jlg.2013.4
175. Moreno Fernández, F., Moreno Fernández, J. (2002). Percepción de las variedades lingüísticas de España por parte de hablantes de Madrid. *Linguistica Espanola Actual*, 26 (1), 5–38.
176. Morkūnas, K. (1993). Dėl sąvokos periferinės tarmės. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 30, 4–7.
177. Mozgeris, A., Dumbrauskas, A. (2008). *Geoinformacinių sistemų pagrindai*. *Mokomoji knyga.* Ardiva.
178. Murinienė, L. (2018). *Akmenės apylinkių tekstai*. Lietuvių kalbos institutas.

179. Mutt, O. (1977). Regional variation within English. Iš O. Mutto, *Social and regional varieties of present day English* (p. 14–18). Tartu State University.
180. Niedzielski, A. N., Preston, D. R. (2003). *Folk linguistics*. De Gruyter Mouton.
181. Onishi, I., Long. D. (1997). Perceptual dialectology Quantifier (PDQ) for Windows. http://nihongo.hum.tmu.ac.jp/~long/maps/perceptmaps.htm
182. Patrick, P. L. (2014). The speech community. Iš J. K. Chambers, P. Trudgill, N. Schilling-Estes (red.), *The handbook of language variation and change* (p. 573–597). Blackwell Publishing. https://doi.org/10.1002/9780470756591.ch23
183. Peng, J., Strijke,r D., Wu, Q. (2020). Place identity: How far have we come in exploring. *Frontiers in Psychology*, 1. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00294
184. Penhallurick, R. (2018). Perceptual dialectology. Iš R. Penhallurick, *Studying dialect* (p. 246–276). Palgrave Macmillan.
185. Pike, K. L. (1967). Etic and emic standpoints for the description of behavior. Iš K. L. Pike, *Language in relation to a unified theory of the structure of human behavior* (2nd rev. ed., p. 37–72). Mouton & Co. https://doi.org/10.1037/14786-002
186. Pociūtė, G. (2011). Periferinio regiono sampratos problema Lietuvoje. *Geografijos metraštis*, 43/44, 128–143.
187. Preece, S. (2016). Introduction: Language and identity in applied linguistics. Iš S. Preece (red.), *The Routledge handbook of language and identity* (1st ed., p. 1–16). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315669816
188. Preston, D. R. (1985). The Li'l Abner syndrome: Written representations of speech. *American Speech*, 60 (4), 328–336.
189. Preston, D. R. (1988a). Change in the perception of regional varieties. Iš J. Fisiak (red.), *Historical dialectology* (p. 475–504). De Gruyter Mouton.
190. Preston, D. R. (1988b). Methods in the study of dialect perceptions. Iš A. R. Thomas (red.), *Methods in dialectology* (p. 373–395). Multilingual Matters.
191. Preston, D. R. (1989). The study of folk perceptions of language differences: An historical account. Iš D. R. Preston, *Perceptual dialectology: Nonlinguists' views of areal linguistics (Reprint 2011)* (p. 1–23). Foris Publications. https://doi.org/10.1515/9783110871913

192. Preston, D. R. (1996). Where the worst English is spoken. Iš E. W. Schneider (red.), *Focus on the USA (Varieties of English around the World)* (p. 297–360). John Benjamins.
193. Preston, D. R. (1999a). A language attitude approach to the perception of regional variety. Iš D. R. Preston (red.), *Handbook of perceptual dialectology* (Vol. 1, p. 359–375). John Benjamins.
194. Preston, D. R. (1999b). Introduction. Iš D. R. Preston (red.), *Handbook of perceptual dialectology* (Vol. 1, p. xx–xl). John Benjamins.
195. Preston, D. R. (2010a). Language, people, salience, space: Perceptual dialectology and language regard. *Dialectologia*, 5, 87–131.
196. Preston, D. R. (2010b). Perceptual dialectology in the 21st century. Iš Ch. A. Anders, M. Hundt, A Lasch (red.), *Perceptual dialectology: Neue wwege der dialektologie* (p. 1–30). De Gruyter Mouton. https://doi.org/10.1515/9783110227529.1.1
197. Preston, D. R. (2011a). Methods in (applied) folk linguistics. Getting into the minds of the folk. Iš A. Wilton, M. Stegu (red.), *Applied folk linguistics* (p. 15–39). John Benjamins. https://doi.org/10.1075/aila.24
198. Preston, D. R. (2011b). The power of language regard – Discrimination, classification, comprehension, and production. *Dialectologia Special Issue*, II, 9–33.
199. Preston, D. R. (2013a). Language with an attitude. Iš J. Chambers, N. Schilling (red.), *The handbook of language variation and change* (p. 157–182). Blackwell Publishing.
200. Preston, D. R. (2013b). The influence of regard on language variation and change. *Journal of Pragmatics*, 52, 93–104. https://doi.org/10.1016/j.pragma.2012.12.015
201. Preston, D. R. (2015). Does language regard vary? Iš A. Prikhodkine, D. R. Preston (red.), *Responses to language varieties. Variability, processes and outcomes* (1st ed., Vol. 39, p. 3–36). John Benjamins.
202. Preston, D. R. (2017). The Cognitive foundations of language regard. *Poznan Studies in Contemporary Linguistics*, 53 (1), 17–42. https://doi.org/10.1515/psicl-2017-0002
203. Preston, D. R. (2018a). Language regard: What, why, how, whither? Iš B. Evans, E. Benson, J. Stanford (red.), *Language regard: Methods, variation and change* (p. 3–28). Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781316678381.002
204. Preston, D. R. (2018b). What's old and what's new in perceptual dialectology? Iš M. Palander, H. Riionheimo, V. Koivisto (red.), *On the border of language and dialect* (p. 16–37). Finnish Literature Society. http://dx.doi.org/10.21435/sflin.21

205. Preston, D. R. (2019). How to trick respondents into revealing implicit attitudes – Talk to them. *Linguistics Vanguard,* 5 (1). https://doi.org/10.1515/lingvan-2018-0006
206. Preston, D. R., Niedzielski N. (2013). Approaches to the study of language regard. Iš T. Kristiansen, S. Grondelaers (red.), *Language (de)standardisation in late modern Europe: Experimental studies* (p. 287–307). Novus.
207. Prikhodkine, A., Preston, D. R. (red.) (2015). *Responses to language varieties. Variability, processes and outcomes* (1st ed., Vol. 39). John Benjamins.
208. Pupkis, A. (2005). Kalbos atmainų skiriamieji požymiai. Iš A. Pupkis, *Kalbos kultūros studijos* (p. 16–30). Gimtasis žodis.
209. Purschke, C. (2011). Regional linguistic knowledge and perception. On the conceptualization of Hessian. *Dialectologia*, 2, 91–118.
210. Purschke, C. (2018). Language regard and cultural practice: Variation, evaluation, and change in the German regional languages. Iš B. E. Evans, E. J. Benson, J. N. Stanford (red.), *Language regard: Methods, variation and change* (p. 249–265). Cambridge University Press.
211. Ragauskaitė, A. (2019). *Lietuvos etnokultūrinis regionavimas: monografija.* Vilniaus universiteto leidykla.
212. Ramonaitė, J. T. (2021). Įvardžių jis, ji variantai standartinėje lietuvių kalboje: diamezinė dimensija. *Lietuvių kalba*, 16, 8–24. https://doi.org/10.15388/LK.2021.1
213. Ramonienė, M. (2006). Nuostatos dėl bendrinės kalbos ir tarmės: Joniškėlio atvejis. *Kalbos kultūra*, 79, 137–148.
214. Ramonienė, M. (2013b). Tarmės socialinė vertė: Lietuvos miestų jaunimo kalbinės nuostatos. *Taikomoji kalbotyra*, 2. https://doi.org/10.15388/TK.2013.17260
215. Ramonienė, M. (2015). Globalizacija, emigracija ir lietuvių kalba. Iš M. Ramonienė (red.), *Emigrantai: kalba ir tapatybė* (p. 9–15). Vilniaus universiteto leidykla.
216. Ramonienė, M. (2017). Bendrinė kalba ir tarmė. Socialinės vertės skirtumai. Iš L. Vaicekauskienė (sud. ir red.), *Lietuvių kalbos idealai. Kaip keitėsi geriausios kalbos idėja* (p. 95–110). Naujasis Židinys-Aidai.
217. Ramonienė, M. (2022). Tarmių vieta XXI amžiaus Lietuvoje. Iš M. Ramonienė (moksl. red.), *Sociolingvistinė Lietuvos panorama. Gyventojų kalbinės nuostatos ir kalbinis elgesys* (p. 183–205). Vilniaus universiteto leidykla.

218. Ramonienė, M. (moksl. red.) (2010). *Miestai ir kalbos: kolektyvinė monografija*. Vilniaus universiteto leidykla.
219. Ramonienė, M. (moksl. red.) (2013a). *Miestai ir kalbos II: kolektyvinė monografija*. Vilniaus universiteto leidykla.
220. Ramonienė, M., Brazauskienė, J., Burneikaitė, N., Daugmaudytė, J., Kontutytė, E., Pribušauskaitė, J. (2012). *Lingvodidaktikos terminų žodynas*. Vilniaus universiteto leidykla.
221. Reed, P. E. (2020). Place and language: Links between speech, region, and connection to place. *WIREs Cognitive Science*, 11 (3), 1–11. https://doi.org/10.1002/wcs.1524
222. Røyneland, U. (2010). Vertical convergence of linguistic varieties in a language space. Iš P. Auer, J. E. Schmidt (red.), *An international handbook of linguistic variation. Volume 1: Theories and methods*, HSK Handbücher zur Sprach-und Kommunikationswissenschaft (p. 259–274). De Gruyter Mouton.
223. Røyneland, U. (2020). Chapter 2. Regional varieties in Norway revisited. Iš M. Cerruti, S. Tsiplakou (red.), *Intermediate language varieties* (Vol. 24, p. 31–54). John Benjamins. https://doi.org/10.1075/silv.24.02roy
224. Rona, J. P. (1970). A structural view of sociolinguistics. Iš P. L. Garvin (red.), *Method and theory in linguistics* (p. 199–211). De Gruyter Mouton. https://doi.org/10.1515/9783110872521.199
225. Sallabank, J. M. (2006). Guernsey French, identity and language endangerment. Iš T. Omoniyi, G. White (red.), *The sociolinguistics of identity* (p. 131–156). Continuum.
226. Savicka, A. (2019). Lietuviškosios tapatybės sampratos kaita visuomenės sąmonėje 2008– 2017 metais. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2 (45), 68–83. https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2019.2.16
227. Savoniakaitė, V. (2007). *Lokalios bendruomenės. Metodinė priemonė etnografiniams lauko tyrimams*. Lietuvių istorijos institutas.
228. Schmid, D. (2014). Percepción y actitud lingüística: El castellano serrano en contraste con el castellano costeño en el Ecuador. *Ene-CRIT*3224, 6, 145–157. http://e-crit3224.univ-fcomte.fr
229. Schmidt, J. E. (2009). Language and space: The linguistic dynamics approach. Iš P. Auer, J. E. Schmidt (red.), *Language and space. Volume 1: Theories and methods* (p. 201–225). De Gruyter Mouton. https://doi.org/10.1515/9783110220278.201
230. Schneider, K. P., Barron, A. (2008). Where pragmatics and dialectology meet: Introducing variational pragmatic. Iš K. P. Schneider, A. Barron (red.), *Variational pragmatics: A focus on regional varieties in*

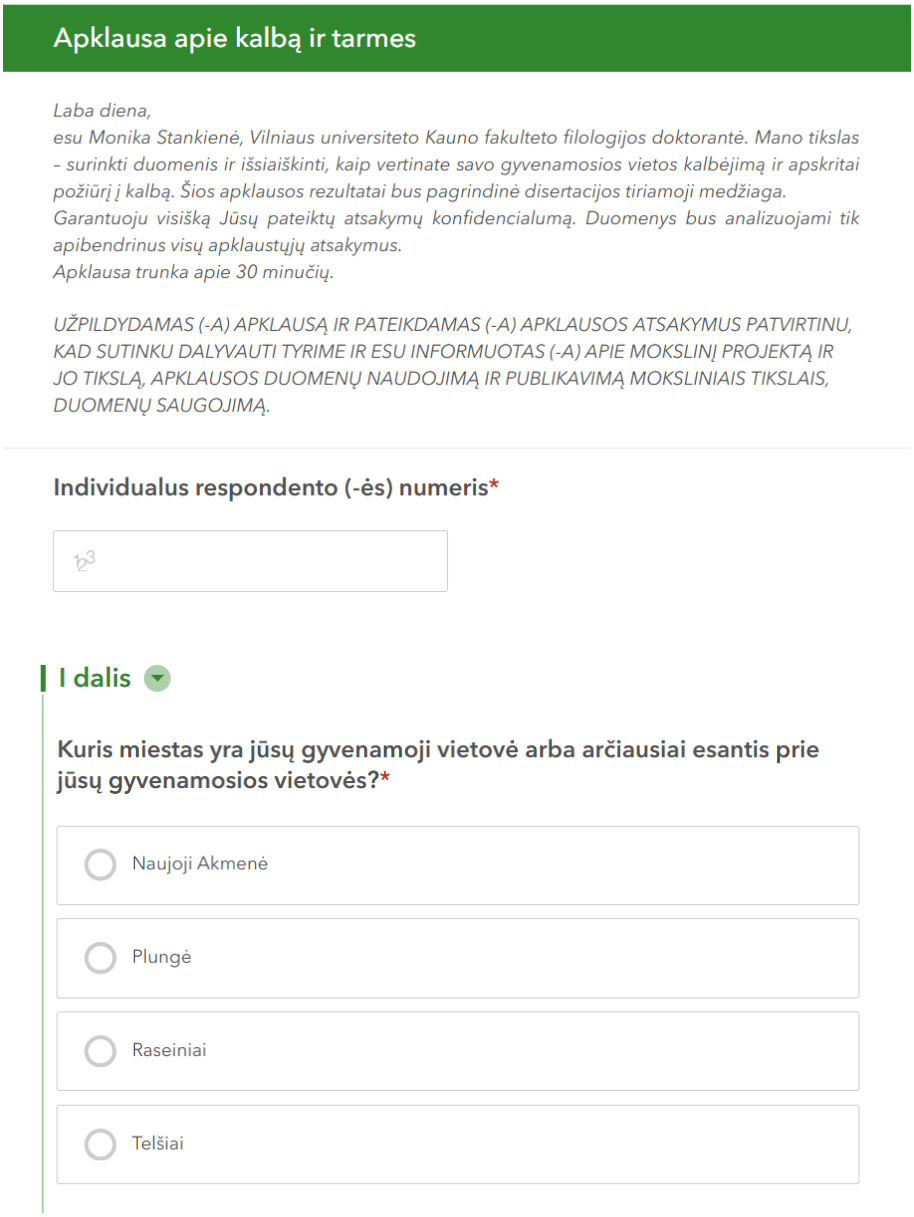
pluricentric languages (p. 1–32). John Benjamins. https://doi.org/10.1075/pbns.178.02sch
231. Schöntag, R. (2023). Norm, varietät und mommunikationssituation: Modelle und theorien am beispiel der romanischen sprachen. *Promptus*, 9 (Article 40218), 125–156. https://doi.org/10.25593/open-fau-1723
232. Schwarz, Ch. (2014). Conservative and innovative dialect areas. *Taal en Tongval*, 66 (1), 65–83. https://doi.org/10.5117/TET2014.1.SCHW
233. Serrano, J. C. (2019). ¿Cuántos dialectos del español existen en México? Un ensayo de dialectología perceptual. *Voces de la lingüística mexicana contemporánea*, 321–345.
234. Siebenhaar, B. (2010). Horizontal convergence of linguistic varieties in a language space. Iš P. Auer, J. E. Schmidt (red.), *An international handbook of linguistic variation. Volume 1: Theories and methods*, HSK Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft (p. 241–258). De Gruyter Mouton.
235. Sousa, X., Suárez, S., Crujeiras, R., Calaza, L. (2020). A GIS-based application for documenting and analysing perceptions about language variation. *Dialectologia*, 24, 177–203.
236. Spiriajevienė, I., Spiriajevas E. (2015). Nuo tautinės iki teritorinės tapatybės Lietuvoje: socialinis geografinis požiūris. *Regional Formation and Development Studies*, 1 (15), 109–119.
237. Stachowski, K. (2017). An experiment in labelling draw-a-map maps. *Studies in Polish Linguistics*, 12 (4), 221–240. https://doi.org/10.4467/23005920SPL.17.011.8243
238. Stankienė, M. (2026). Kalbos (variantų) konceptualizacija: Naujosios Akmenės gyventojų vaizdiniai. *Linguistica Lettica*, 34, ISSN 1407-1932. https://doi.org/10.22364/lingualet.34 (spausdinamas)
239. Stoeckle P. (2016). Horizontal and vertical variation in Swiss German morphosyntax. Iš M. H. Côté, R. Knooihuizen, J. Nerbonne (red.), *The future of dialects* (p. 195–215). Language Science Press. https://doi.org/10.17169/langsci.b81.150
240. Taeldeman, J. (2005). Linguistic stability in a language space. Iš P. Auer, J. E. Schmidt (red.), *Language and space. An international handbook of linguistic variation*. *Volume 1: Theories and methods*. HSK Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswis-senschaft (p. 355–374). De Gruyter Mouton. https://doi.org/10.1515/9783110220278.613
241. Taeldeman, J. (2006). Polarisation revisited. Iš F. Hinskens (red.), *Language variation – European perspectives: Selected papers from the third*

international conference on language variation in Europe (ICLaVE 3) (p. 233–248). John Benjamins. https://doi.org/10.1075/silv.1.15tae

242. Taeldeman, J., (2010). Linguistic stability in a language space. Iš P. Auer, J. E. Schmidt (red.), *An international handbook of linguistic variation. Volume 1: Theories and methods. HSK Handbücher zur Sprach- und Kommuni-kationswissenschaft* (p. 355–374). De Gruyter Mouton. https://doi.org/10.1515/9783110220278.355
243. Terlouw, K. (2017). Local identities conceptualised: from fixed facts to flexible discourses. Iš K. Terlouw, *Local identities and politics: Negotiating the old and the new* (p. 7–30). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315457536
244. Triaušytė, M. (2019). *Kalbinės gimtinės (savi)vertė ir kalbinės aplinkos percepcija: paribio žemaičių vaizdiniai*. Magistro darbas, Vilniaus universiteto Kauno fakulteto Kalbų, literatūros ir vertimo studijų institutas.
245. Triaušytė, M. (2020). Naujojo vietinio kalbinio kodo samprata ir vertė: paribio žemaičių atvejis. *Lietuvių kalba*, 15, 1–15. https://doi.org/10.15388/LK.2020.22436
246. Trudgill, P. (2000). Language and society. Iš P. Trudgill, *Sociolinguistics: An introduction to language and society* (4th ed., p. 23–41). Penguin books.
247. Trudgill, P. W. (1999). Dialect contact, dialectology and sociolinguistics. *Cuadernos de Filología Inglesa*, 8, 1–8.
248. Tuomienė, N. (2023). *Kalba ir tapatybė Pietryčių Lietuvos ir Baltarusijos paribiuose (XX a. II pusė – XXI a. pradžia). 1 dalis: monografija.* Lietuvių kalbos institutas. https://doi.org/10.35321/e-pub.68.paribio-kalbos-tapatybe
249. Vaicekauskienė, L. (2017). Du sąmonės lygmenys, dvi geriausios kalbos, vienas standartas. Iš L. Vaicekauskienė (sud. ir red.), *Lietuvių kalbos idealai. Kaip keitėsi geriausios kalbos idėja* (p. 111–142). Naujasis Židinys-Aidai.
250. Vaicekauskienė, L., Sausverde, E. (2012). Lietuvos tarmių rezervatas: socialiniai ir geografiniai tarmės mobilumo ribojimai tiesioginių tyrimų duomenimis. *Taikomoji kalbotyra*, 1, 1–27. https://doi.org/10.15388/TK.2012.17250
251. van Bezooijen, R. (2002). Aesthetic evaluation of Dutch: Comparison across dialects, accents, and languages. Iš D. D. Long, D. R. Preston (red.), *Handbook of perceptual dialectology* (Vol. 2, p. 13–31). John Benjamins.

252. van Rooy, R. (2020). *Language or dialect?: The history of a conceptual pair* (1st ed.). Oxford University Press.
253. Vignoles, V. L. (2018). Identity: Personal AND social. Iš K. Deaux, M. Snyder (red.), *The Oxford handbook of personality and social psychology* (2nd ed., p. 289–315). Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190224837.013.12
254. Vilkienė, L. (2013). Keli lietuvių miestų gyventojų kalbinės tapatybės bruožai. Iš M. Ramonienė (moksl. red.), *Miestai ir kalbos. 2, Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis* (p. 155–174). Vilniaus universiteto leidykla.
255. Villanueva Svensson, M. K. (2012). *Indoeuropiečių kalbotyros pagrindai*. *Mokymo priemonė*. Vilniaus universiteto leidykla.
256. Vyniautaitė, S. (2016). Skuodo apylinkių žemaičių kalbinės nuostatos. *Acta Linguistica Lithuanica*, 75, 76–204.
257. Wardhaugh, R., Fuller, J. M. (2015). *An introduction to sociolinguistics* (7th ed.). John Wiley & Sons.
258. Weinreich U. (1954). Is a structural dialectology possible? *WORD*, 10 (2–3), 388–400. https://doi.org/10.1080/00437956.1954.11659535
259. Wolfram, W. (2006). Variation and language: overview. Iš K. Brown (red.), *Encyclopedia of language and linguistics* (p. 333–341). Elsevier.
260. Zablockytė, R., Kačiuškienė, G. (2017). Jaunosios kartos pietų ir šiaurės žemaičių kalbinės nuostatos: lyginamoji analizė lyties aspektu. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 2 (44), 89–93. https://doi.org/10.21277/jmd.v2i44.169
261. Zinkevičius, Z. (1994). *Lietuvių kalbos dialektologija: vadovėlis aukštųjų mokyklų lietuvių kalbos ir literatūros specialybės studentams* (antrasis fotografuotas leidimas). Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

1 priedas. Anketa „ArcGIS Survey123“

Apklausa apie kalbą ir tarmes

Laba diena,
esu Monika Stankienė, Vilniaus universiteto Kauno fakulteto filologijos doktorantė. Mano tikslas – surinkti duomenis ir išsiaiškinti, kaip vertinate savo gyvenamosios vietos kalbėjimą ir apskritai požiūrį į kalbą. Šios apklausos rezultatai bus pagrindinė disertacijos tiriamoji medžiaga.
Garantuoju visišką Jūsų pateiktų atsakymų konfidencialumą. Duomenys bus analizuojami tik apibendrinus visų apklaustųjų atsakymus.
Apklausa trunka apie 30 minučių.

UŽPILDYDAMAS (-A) APKLAUSĄ IR PATEIKDAMAS (-A) APKLAUSOS ATSAKYMUS PATVIRTINU, KAD SUTINKU DALYVAUTI TYRIME IR ESU INFORMUOTAS (-A) APIE MOKSLINĮ PROJEKTĄ IR JO TIKSLĄ, APKLAUSOS DUOMENŲ NAUDOJIMĄ IR PUBLIKAVIMĄ MOKSLINIAIS TIKSLAIS, DUOMENŲ SAUGOJIMĄ.

Individualus respondento (-ės) numeris*

I dalis

Kuris miestas yra jūsų gyvenamoji vietovė arba arčiausiai esantis prie jūsų gyvenamosios vietovės?*

- Naujoji Akmenė
- Plungė
- Raseiniai
- Telšiai

Kas esate?*

- ○ Gimnazistas (-ė) (iki 20 metų)
- ○ Viduriniosios kartos atstovas (-ė) (nuo 21 iki 50 metų)
- ○ Vyriausiosios kartos atstovas (-ė) (nuo 51 metų)

Amžius:*

Įrašykite tik skaičių.

Lytis:*

- ○ vyras
- ○ moteris
- ○ nenoriu nurodyti

Išsilavinimas:

- ○ moksleivis (-ė)
- ○ vidurinis išsilavinimas
- ○ aukštesnysis (profesinės mokyklos) išsilavinimas
- ○ aukštasis koleginis išsilavinimas
- ○ aukštasis universitetinis išsilavinimas

Jūsų gyvenamoji vietovė:*

- ○ miestas
- ○ miestelis
- ○ kaimas

Įrašykite savo gyvenamosios vietovės (miesto, miestelio ar kaimo) pavadinimą.*

Su kokia vietove jūs save tapatinate?*

Galima žymėti kelis variantus.

- ☐ Su miestu / miesteliu / kaimu, kuriame gyvenu
- ☐ Su etnografiniu Lietuvos regionu: Aukštaitija
- ☐ Su etnografiniu Lietuvos regionu: Dzūkija
- ☐ Su etnografiniu Lietuvos regionu: Suvalkija
- ☐ Su etnografiniu Lietuvos regionu: Žemaitija
- ☐ Su etnografiniu Lietuvos regionu: Mažąja Lietuva
- ☐ Su Lietuva

- [ ] Su Europa
- [ ] Su visu pasauliu
- [ ] Kita

Jūsų mamos kilmės vieta:*

- ( ) Aukštaitija
- ( ) Dzūkija
- ( ) Suvalkija
- ( ) Žemaitija
- ( ) Mažoji Lietuva
- ( ) Nežinau

Jei žinote, įrašykite, iš kokio miesto, miestelio ar kaimo yra kilusi jūsų mama.

Jūsų mamos kilmės vieta:*

- ○ Aukštaitija
- ○ Dzūkija
- ○ Suvalkija
- ○ Žemaitija
- ○ Mažoji Lietuva
- ○ Nežinau

Jei žinote, įrašykite, iš kokio miesto, miestelio ar kaimo yra kilusi jūsų mama.

Senelių (mamos tėvų) gyvenamoji vieta:*

- ○ Aukštaitija
- ○ Dzūkija
- ○ Suvalkija
- ○ Žemaitija
- ○ Mažoji Lietuva
- ○ Nežinau

Jei žinote, įrašykite, kokiame mieste, miestelyje ar kaime gyvena arba gyveno jūsų seneliai (mamos tėvai).

Senelių (tėvo tėvų) gyvenamoji vieta:*

- ○ Aukštaitija
- ○ Dzūkija
- ○ Suvalkija
- ○ Žemaitija
- ○ Mažoji Lietuva
- ○ Nežinau

Jei žinote, įrašykite, kokiame mieste, miestelyje ar kaime gyvena arba gyveno jūsų seneliai (tėvo tėvai).

II dalis

Kas man yra kalba? Kalba yra...

Paaiškinimas: pasirinkimo variantas „Nevertinsiu“ reiškia, kad apie tam tikrą kalbos apibūdinimą / sampratą (tarp žemiau kairėje pusėje esančių variantų) nesu pagalvojęs (-usi), todėl negaliu vertinti.

	Visiškai nesutinku	Nesutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Sutinku	Visiškai sutinku	N
garsai, žodžiai, sakiniai*	○	○	○	○	○	

ženklų sistema*	○	○	○	○	○
mąstymo ir pasaulio suvokimo priemonė*	○	○	○	○	○
priemonė bendrauti, informuoti*	○	○	○	○	○
mano pasaulio kūrimo priemonė*	○	○	○	○	○
savęs, įvaizdžio kūrimo priemonė*	○	○	○	○	○
mano tapatybė, mano išskirtinumas*	○	○	○	○	○
mano kultūros dalis, mano kultūros atspindys*	○	○	○	○	○
mano namai*	○	○	○	○	○
tiltas, jungiantis su kitais*	○	○	○	○	○
barjeras, išskiriantis / padedantis išsiskirti iš kitų*	○	○	○	○	○
tautos kultūros raiška*	○	○	○	○	○
ryšys su istorija*	○	○	○	○	○
ryšys su tauta*	○	○	○	○	○
ryšys su vieta*	○	○	○	○	○
ryšys su tėvyne*	○	○	○	○	○

Jei turite savo variantą, kas jums yra kalba, įrašykite.

Pratęskite mintį: „Kalba skirtingose vietovėse skiriasi...“*

Galima žymėti kelis variantus.

- [ ] kirčiavimu
- [ ] garsų tarimu
- [ ] intonacija
- [ ] galūnėmis
- [ ] priesagomis
- [ ] žodžiais
- [ ] gražumu
- [ ] skambumu
- [ ] melodingumu
- [ ] grubumu
- [ ] senoviškumu
- [ ] prestižiškumu
- [ ] kaimietiškumu
- [ ] vertingumu

- [ ] oficialumu
- [ ] taisyklingumu
- [ ] sudėtingumu
- [ ] aiškumu
- [ ] Kita

Man atrodo, kad mano VIETOVĖS kalba nuo kitų vietovių kalbos...

	Nesiskiria	Šiek tiek skiriasi	Nei skiriasi, nei nesiskiria	Skiriasi	Labai skiriasi	Negaliu vertinti
kirčiavimu*	○	○	○	○	○	○
garsų tarimu*	○	○	○	○	○	○
galūnėmis*	○	○	○	○	○	○
priesagomis*	○	○	○	○	○	○
žodžiais*	○	○	○	○	○	○

Man atrodo, kad mano VIETOVĖS kalba nuo bendrinės kalbos...

	Nesiskiria	Šiek tiek skiriasi	Nei skiriasi, nei nesiskiria	Skiriasi	Labai skiriasi	Negaliu vertinti
kirčiavimu*	○	○	○	○	○	○
garsų tarimu*	○	○	○	○	○	○

galūnėmis*	○	○	○	○	○	○
priesagomis*	○	○	○	○	○	○
žodžiais*	○	○	○	○	○	○

Mano VIETOVĖS kalba, palyginti su bendrine kalba, yra...

	Visiškai nesutinku	Nesutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Sutinku	Visiškai sutinku	Negaliu vertinti
gražesnė	○	○	○	○	○	○
skambesnė	○	○	○	○	○	○
melodingesnė	○	○	○	○	○	○
grubesnė	○	○	○	○	○	○
senoviškesnė	○	○	○	○	○	○
prestižiškesnė	○	○	○	○	○	○
kaimietiškesnė	○	○	○	○	○	○
vertingesnė	○	○	○	○	○	○
oficialesnė	○	○	○	○	○	○
taisyklingesnė	○	○	○	○	○	○
sudėtingesnė	○	○	○	○	○	○
aiškesnė	○	○	○	○	○	○

Kaip įvertintumėte savo gyvenamosios vietovės kalbą?*

Netarmiška | Mažai tarmiška | Nei tarmiška, nei netarmiška | Tarmiška | Labai tarmiška

Pakomentuokite, kodėl taip manote.*

Kaip jūs vadinate savo gyvenamosios vietovės kalbėjimą?*

Kaip vietiniai vadina jūsų gyvenamosios vietovės kalbėjimą?*

Kaip kiti (t. y. iš kitų vietovių) vadina jūsų gyvenamosios vietovės kalbėjimą?*

MANO kalba yra mano VIETOVĖS kalba.*

Visiškai nesutinku | Nesutinku | Nei sutinku, nei nesutinku | Sutinku | Visiškai sutinku

Man atrodo, kad MANO kalba nuo kitų vietovių kalbos...

	Nesiskiria	Šiek tiek skiriasi	Nei skiriasi, nei nesiskiria	Skiriasi	Labai skiriasi	Negaliu vertinti
kirčiavimu*	○	○	○	○	○	○
garsų tarimu*	○	○	○	○	○	○
galūnėmis*	○	○	○	○	○	○
priesagomis*	○	○	○	○	○	○
žodžiais*	○	○	○	○	○	○

Man atrodo, kad MANO kalba nuo bendrinės kalbos...

	Nesiskiria	Šiek tiek skiriasi	Nei skiriasi, nei nesiskiria	Skiriasi	Labai skiriasi	Negaliu vertinti
kirčiavimu*	○	○	○	○	○	○
garsų tarimu*	○	○	○	○	○	○
galūnėmis*	○	○	○	○	○	○
priesagomis*	○	○	○	○	○	○
žodžiais*	○	○	○	○	○	○

MANO kalba, palyginti su bendrine kalba, yra...

	Visiškai nesutinku	Nesutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Sutinku	Visiškai sutinku	Negaliu vertinti
gražesnė	○	○	○	○	○	○
skambesnė	○	○	○	○	○	○
melodingesnė	○	○	○	○	○	○
grubesnė	○	○	○	○	○	○
senoviškesnė	○	○	○	○	○	○
prestižiškesnė	○	○	○	○	○	○
kaimietiškesnė	○	○	○	○	○	○
vertingesnė	○	○	○	○	○	○
oficialesnė	○	○	○	○	○	○
taisyklingesnė	○	○	○	○	○	○
sudėtingesnė	○	○	○	○	○	○
aiškesnė	○	○	○	○	○	○

III dalis

Aš manau, kad tarmė yra...*

Aš manau, kad bendrinė kalba yra...*

Kitos vietovės žmogų atpažįstu iš...*

Bendrine kalba kalbantį žmogų atpažįstu iš...*

IV dalis

Ar mokate kalbėti vietiškai (tarmiškai)?*

- ○ Taip
- ○ Šiek tiek
- ○ Ne

Įsivertinkite, kaip jūs kalbate?*

Netarmiškai	Mažai tarmiškai	Nei tarmiškai, nei netarmiškai	Tarmiškai	Labai tarmiškai
○	○	○	○	○

Įsivertinkite, kaip dažnai jūs kalbate vietiškai (tarmiškai)?*

Niekada	Retai	Kartais	Dažnai	Visada
○	○	○	○	○

Įsivertinkite, kur jūs kalbate vietiškai (tarmiškai)?*

- ○ Savo gyvenamojoje vietovėje
- ○ Aplinkinėse vietovėse
- ○ Visur
- ○ Kita

Įsivertinkite, kokiose situacijose jūs kalbate vietiškai (tarmiškai)?*

Galima žymėti kelis variantus.

- [ ] Oficialiose ir viešose (pvz., viešose institucijose, su nepažįstamaisiais)
- [ ] Pusiau oficialiose ir pusiau viešose (pvz., parduotuvėje)
- [ ] Neoficialiose ir privačiose (pvz., su draugais, kaimynais, šeima)

Įsivertinkite, su kokio amžiaus žmonėmis kalbate vietiškai (tarmiškai)?*

Galima žymėti kelis variantus.

- [ ] Su jaunąja karta
- [ ] Su viduriniąja karta
- [ ] Su vyriausiąja karta

Įsivertinkite, su kuo kalbate vietiškai (tarmiškai)?*

Galima žymėti kelis variantus.

- [ ] Su visais žmonėmis
- [ ] Su šeimos nariais
- [ ] Su draugais
- [ ] Su pažįstamais asmenimis
- [ ] Su nepažįstamais asmenimis
- [ ] Su kalbančiais vietiškai (tarmiškai)

- [ ] Su kalbančiais kitų vietovių tarmėmis (tarminiais variantais)
- [ ] Kita

V dalis

Kur, jūsų manymu, tinka kalbėti vietiškai (tarmiškai)?*

- ○ Savo gyvenamojoje vietovėje
- ○ Aplinkinėse vietovėse
- ○ Visur
- ○ Kita

Kokiose situacijose, jūsų manymu, tinka kalbėti vietiškai (tarmiškai)?*

Galima žymėti kelis variantus.

- [ ] Oficialiose ir viešose (pvz., viešose institucijose, su nepažįstamaisiais)
- [ ] Pusiau oficialiose ir pusiau viešose (pvz., parduotuvėje)
- [ ] Neoficialiose ir privačiose (pvz., su draugais, kaimynais, šeima)

Su kokio amžiaus žmonėmis, jūsų manymu, tinka kalbėti vietiškai (tarmiškai)?*

Galima žymėti kelis variantus.

- [ ] Su jaunąja karta
- [ ] Su viduriniąja karta
- [ ] Su vyriausiąja karta

Su kuo, jūsų manymu, tinka kalbėti vietiškai (tarmiškai)?*

Galima žymėti kelis variantus.

- [ ] Su visais žmonėmis
- [ ] Su šeimos nariais
- [ ] Su draugais
- [ ] Su pažįstamais asmenimis
- [ ] Su nepažįstamais asmenimis
- [ ] Su kalbančiais tarmiškai (vietiškai)
- [ ] Su kalbančiais kitų vietovių tarmėmis (tarminiais variantais)
- [ ] Kita

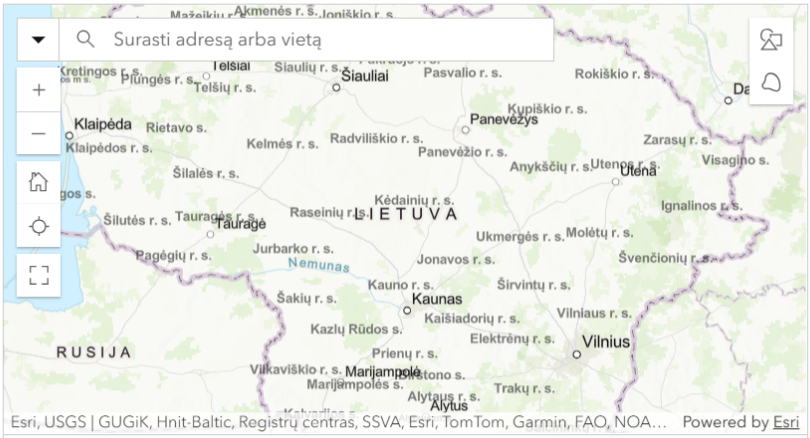
VI dalis

Šioje dalyje reikia žymėti žemėlapius. Jei anketą pildote nuotoliu (be tyrėjos), išsamias instrukcijas rasite apačioje arba el. paštu siųstame tekstiniame dokumente su paveikslėliais ir vaizdo įraše.

Instrukcijos trumpai:

1. Norėdami atitolinti arba priartinti teritoriją, žemėlapyje spauskite + arba –. Jei naudojatės kompiuteriu, klaviatūroje taip pat galite paspausti Ctrl mygtuką ir jį laikydami sukite pelės ratuką. Jei naudojatės telefonu, žemėlapį valdykite pirštais.
2. Jeigu norite paslinkti žemėlapį, nuspaudę kompiuterio pelės klavišą jį laikykite ir judinkite pelę norima kryptimi. Jei naudojatės telefonu, žemėlapį valdykite pirštais.
3. Norėdami pažymėti teritoriją, pasirinkite žemėlapio dešinėje esantį netaisyklingos formos figūros simbolį LAISVAI PIEŠIAMAS PLOTAS.
4. Pasirinkus ploto žymėjimo simbolį, jei naudojatės kompiuteriu, paspauskite pelės klavišą ant vietos, nuo kurios norite pradėti žymėti ir brėžti plotą, ir paspaustą pelės klavišą laikykite viso brėžimo metu. Pabaigę žymėti plotą, paspaustą pelės klavišą atleiskite. Jei naudojatės telefonu, pirštą vedžiokite jį laikydami ant telefono ekrano viso brėžimo metu. Pabaigę žymėti, pirštą atleiskite.
5. Jei jūsų žymėjimas yra netikslus ar ne toks, kokio tikėjotės, ištrinti žymėjimą galima paspaudus šiukšliadėžės simbolį. Tada galima žymėti norimą teritoriją iš naujo.
6. Viename žemėlapyje galima pažymėti vieną bendrą plotą. Jei norite įtraukti kitas papildomas teritorijas, įrašykite jas papildomame klausime „Jei nepažymėjote kitų į žemėlapį norimų įtraukti teritorijų, įrašykite jas čia“.

Pažymėkite, kur, jūsų manymu, kalbama taip pat arba panašiai kaip jūsų gyvenamojoje vietovėje.*

Dar nėra užfiksuotos geometrijos.

Jei nepažymėjote kitų į žemėlapį norimų įtraukti teritorijų, įrašykite jas čia:

Jei norite pakomentuoti savo žymėjimą žemėlapyje, padarykite tai čia:

Kaip kalbama jūsų pažymėtoje vietovėje?*

Netarmiškai | Mažai tarmiškai | Nei tarmiškai, nei netarmiškai | Tarmiškai | Labai tarmiškai

Kokia tarme (tarminiu variantu) kalbama jūsų pažymėtoje vietovėje?*

Kaip apibūdintumėte tą tarmę (tarminį variantą): kuo pasižymi ir išsiskiria? Kokias savybes priskirtumėte?*

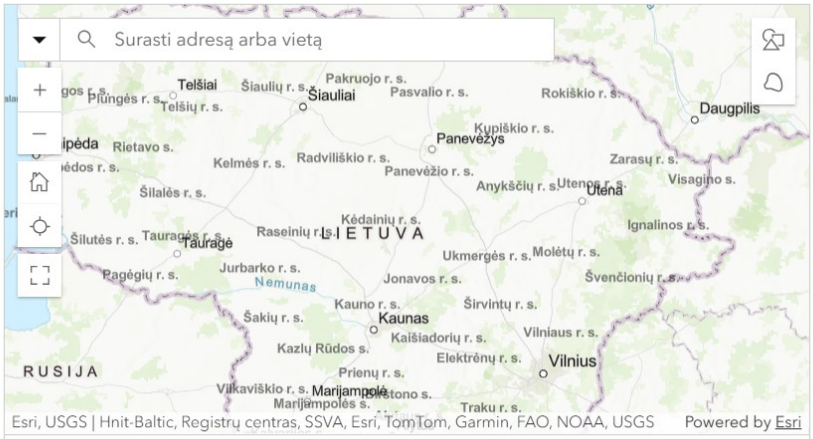
Pateikti

Žemėlapių užduotis 2 (žemaičių tarmė)

Pažymėkite žemėlapį ir atsakykite į klausimus.

Individualus respondento (-ės) numeris*

Pažymėkite, kur, jūsų manymu, kalbama žemaičių tarme.*

Dar nėra užfiksuotos geometrijos.

Jei nepažymėjote kitų į žemėlapį norimų įtraukti teritorijų, įrašykite jas čia:

Jei norite pakomentuoti savo žymėjimą žemėlapyje, padarykite tai čia:

Kaip apibūdintumėte žemaičių tarmę: kuo pasižymi ir išsiskiria? Kokias savybes priskirtumėte?*

Pateikti

Žemėlapių užduotis 3 (bendrinė kalba)

Pažymėkite žemėlapį ir atsakykite į klausimus.

Individualus respondento (-ės) numeris*

Pažymėkite, kur, jūsų manymu, kalbama bendrine kalba.*

Dar nėra užfiksuotos geometrijos.

Jei nepažymėjote kitų į žemėlapį norimų įtraukti teritorijų, įrašykite jas čia:

Jei norite pakomentuoti savo žymėjimą žemėlapyje, padarykite tai čia:

Kaip apibūdintumėte bendrinę kalbą: kuo pasižymi ir išsiskiria? Kokias savybes priskirtumėte?*

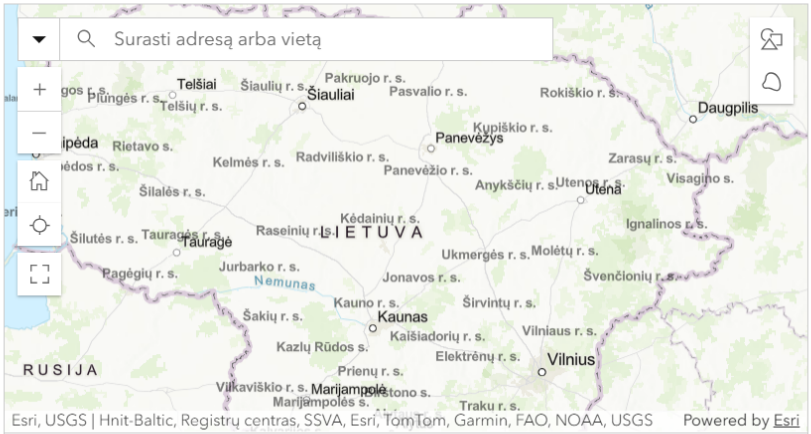
Pateikti

Žemėlapių užduotis 4 (aukštaičių tarmė)

Pažymėkite žemėlapį ir atsakykite į klausimus.

Individualus respondento (-ės) numeris*

Pažymėkite, kur, jūsų manymu, kalbama aukštaičių tarme.*

Dar nėra užfiksuotos geometrijos.

Jei nepažymėjote kitų į žemėlapį norimų įtraukti teritorijų, įrašykite jas čia:

Jei norite pakomentuoti savo žymėjimą žemėlapyje, padarykite tai čia:

Kaip apibūdintumėte aukštaičių tarmę: kuo pasižymi ir išsiskiria? Kokias savybes priskirtumėte?*

Pateikti

2 priedas. Skaitmeninio (internetinio) žemėlapio pildymo instrukcija respondentams

Žemėlapių žymėjimas. Instrukcija:

1. Norėdami atitolinti arba priartinti teritoriją, žemėlapyje spauskite pliusiuką / minusiuką arba klaviatūroje paspauskite *Ctrl* mygtuką ir jį laikydami valdykite pelės ratuką.

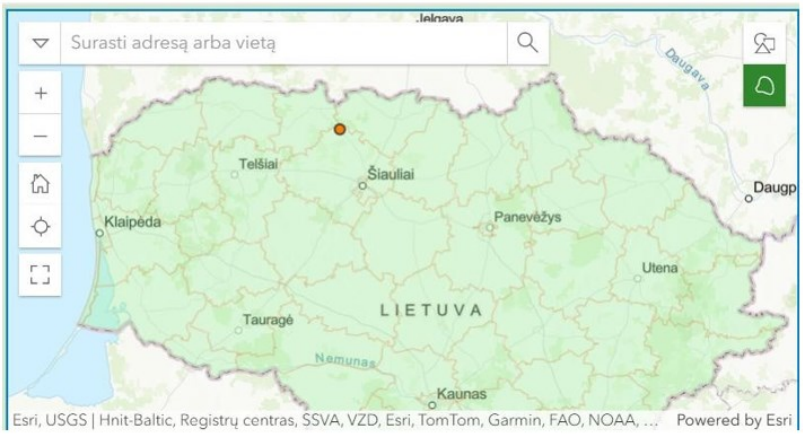

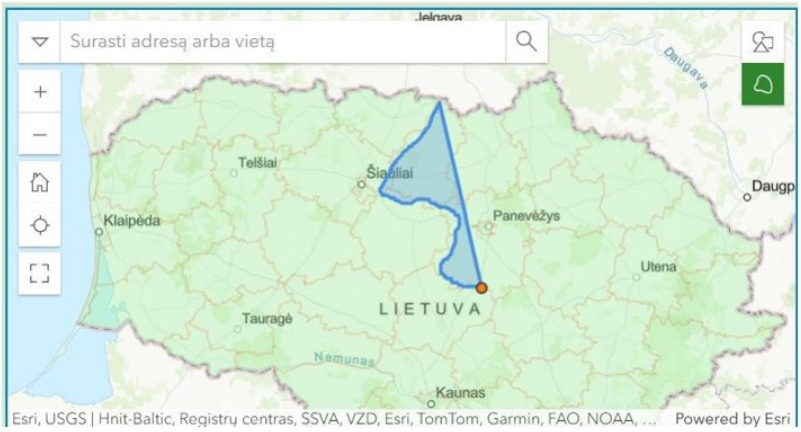
Jeigu norite paslinkti žemėlapį, nuspaudę pelės klavišą jį laikykite ir judinkite pelę norima kryptimi.

2. Norėdami pažymėti teritoriją, pasirinkite žemėlapio dešinėje esantį netaisyklingos formos figūros simbolį, ant kurio užvedus pelės rodyklę matomas tekstas *Laisvai piešiamas plotas*.

3. Pasirinkus ploto žymėjimo simbolį, paspauskite pelės klavišą ant vietos, nuo kurios norite pradėti žymėti ir brėžti plotą, ir pelę laikykite. Tada laikydami nuspaustą pelės klavišą apveskite norimą plotą. Pabaigus žymėti plotą, nuspaustą pelės klavišą atleiskite.

Surasti adresą arba vietą
Telšiai
Šiauliai
Klaipėda
Panevėžys
Utena
LIETUVA
Tauragė
Nemunas
Kaunas
Daugava
Esri, USGS | Hnit-Baltic, Registrų centras, SSVA, VZD, Esri, TomTom, Garmin, FAO, NOAA, ...
Powered by Esri

Surasti adresą arba vietą
Telšiai
Šiauliai
Klaipėda
Panevėžys
Utena
LIETUVA
Tauragė
Nemunas
Kaunas
Daugava
Esri, USGS | Hnit-Baltic, Registrų centras, SSVA, VZD, Esri, TomTom, Garmin, FAO, NOAA, ...
Powered by Esri

Surasti adresą arba vietą
Telšiai
Šiauliai
Klaipėda
Panevėžys
Utena
LIETUVA
Tauragė
Nemunas
Kaunas
Daugava
Esri, USGS | Hnit-Baltic, Registrų centras, SSVA, VZD, Esri, TomTom, Garmin, FAO, NOAA, ...
Powered by Esri

4. Viename žemėlapyje galima pažymėti vieną bendrą plotą. Jei norite įtraukti kitas papildomas teritorijas, pažymėkite jas kitame žemėlapyje.

5. Jei norite ištrinti žymėjimą, paspauskite šiukšliadėžės simbolį. Išsitrynus žymėjimui galima žymėti norimą teritoriją iš naujo.

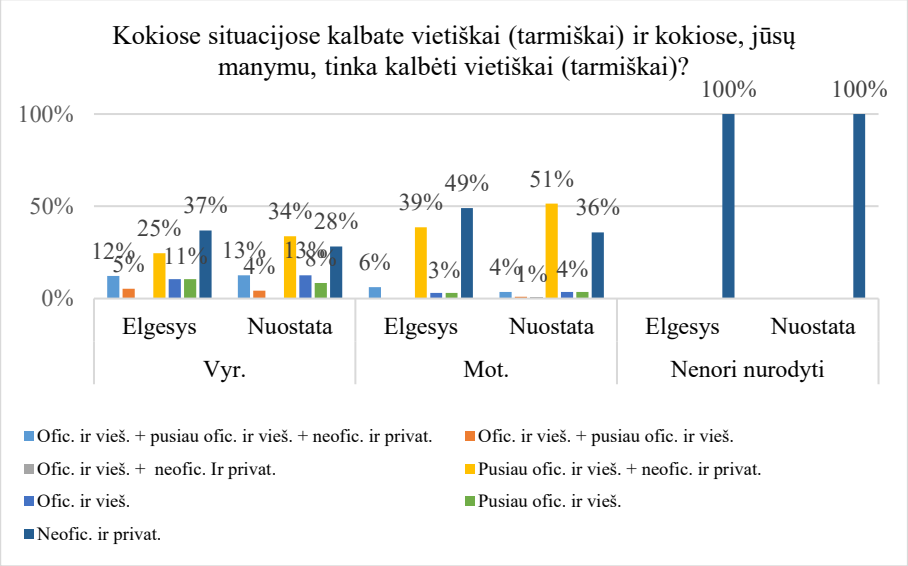

3 priedas. Klausimai tikslinių grupių diskusijų dalyviams

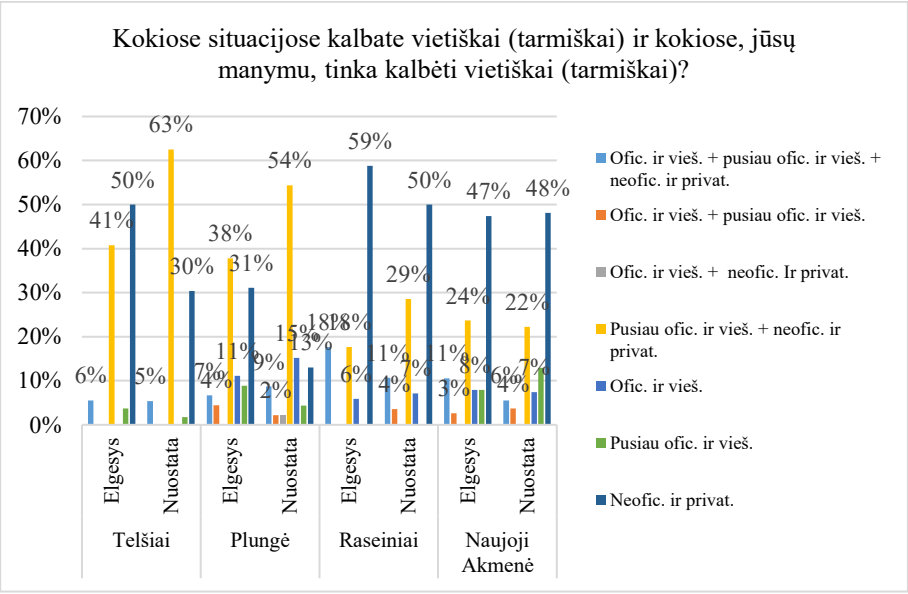
Klausimai

1. Kuo save laikote? Lietuviu, aukštaičių, žemaičiu, dzūku? Kodėl?
2. (Kuo skiriatės?)
3. Ar vietiniai kalba tarmiškai?
4. Ar visi kalba vienodai? Ar skiriasi skirtingo amžiaus žmonių kalba?
5. Ar jūs patys kalbate tarmiškai?
6. Ar priskiriate savo tarmę žemaičių tarmei?
7. Kaip apibūdintumėte savo kalbėjimą? Koks jūsų kalbėjimo būdas?
8. Kuo išsiskiria jūsų kalbėjimo būdas iš kitų?
9. Kaip jūs vertinate savo kalbėjimą? Ką jis jums reiškia? Jums jis patinka ar stengiatės atsiriboti (ar kažkur per vidurį)?
10. Kaip vertintumėte: kaip ryškiai ar neryškiai kalbate tarmiškai? (skalėje)
11. Kaip jaučiatės tarp kitų, kalbančių tarmiškai (kitomis tarmėmis arba iš kitų kraštų) ir tarp kalbančių bendrine kalba?
12. Kalbėdami labiau derinatės prie kitų ar prie jūsų derinasi?
13. Ar jums sako, kad turėtumėte pakeisti savo kalbą, ar tai darote savo noru?
14. Kaip jūs geriau jaučiatės kalbėdami?
15. Jei jus pakalbintų žmogus iš Telšių, Skuodo, Plungės, kaip tada elgtumėtės? Kaip kalbėtumėte arba kaip kalbate?
16. Ar jums jūsų kalbėjimo būdas yra gražus?
17. Ar visose situacijose kalbate vienodai?
    a. Ar skirtingai?
    b. Kokiose situacijose ir su kuo?
18. Kaip apibūdintumėte žmogų, kalbantį tarmiškai?
19. Kai (arba jei) turėsite vaikų, kaip su jais kalbėsite? / Kaip kalbėjote su vaikais (arba artimoje aplinkoje esančiais vaikais), kai jie buvo maži?

4 priedas. Papildomos kalbinio elgesio ir nuostatų duomenų diagramos

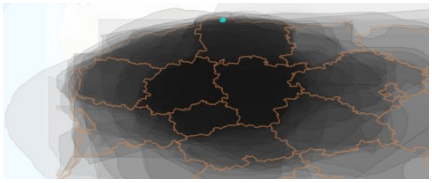
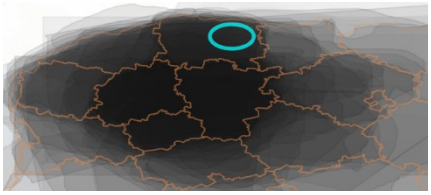
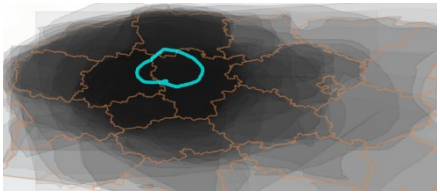
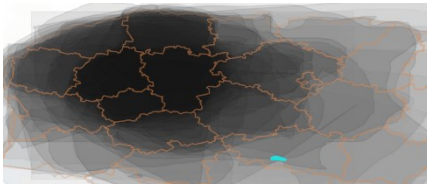
1 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbinio varianto vartojimo skirtingose domenų grupėse pagal lytį: (ne)oficialumo ir viešumo / privatumo ribos (elgesys n=154, nuostatos n=184)

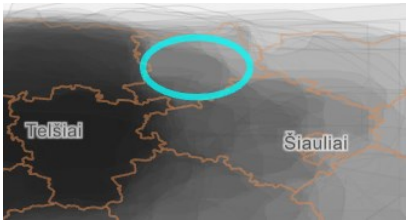
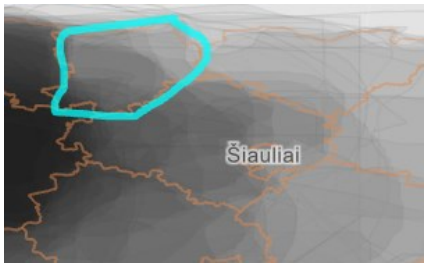
2 paveikslas. Kalbinis elgesys ir nuostatos dėl vietinio kalbos varianto vartojimo skirtingose domenų grupėse pagal tiriamuosius punktus: (ne)oficialumo ir viešumo / privatumo ribos (elgesys n=154, nuostatos n=184)

5 priedas. Neapdorotų respondentų žemėlapių žymėjimo pavyzdžiai (kalbinės gimtinės pavyzdžiai)

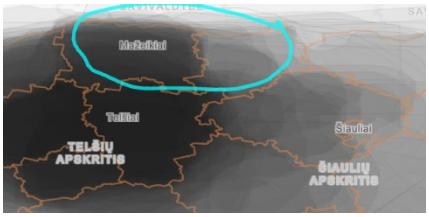
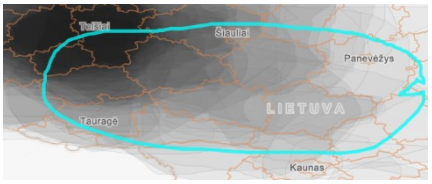
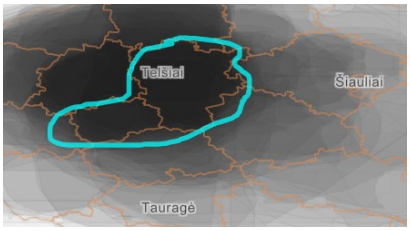
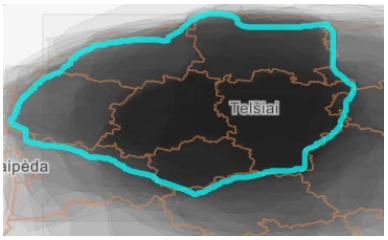
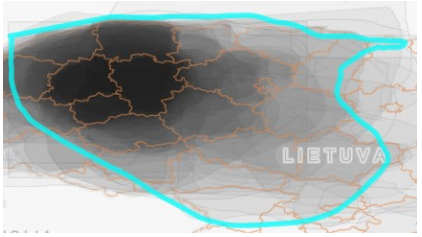
Labai maža teritorija

22_N. Akm._vyr.	35_N. Akm._mot.
	
158_Plung._vyr.	113_Ras._mot.
	

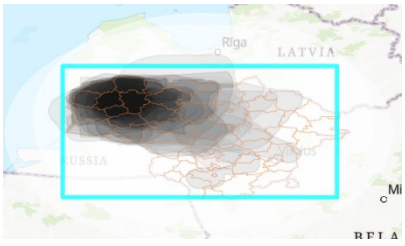
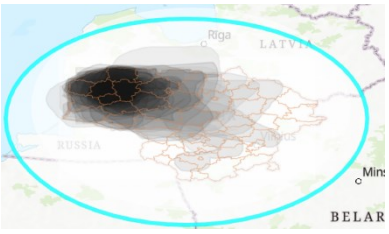
Vienos savivaldybės teritorija

16_N.Akm._mot.	237_Telš._mot.
	
33_N.Akm._mot.	183_Plung._mot.
	

Kelių (dviejų ir daugiau) savivaldybių teritorija

30_N.Akm._vyr.	131_Ras._vyr.
	
150_Telš._mot.	**177_Plung._mot.**
	
123_Ras._mot.	**205_Telš._mot.**
	

Visos Lietuvos teritorija

2_N. Akm._nenor. n.	4_N. Akm._ nenor. n.
	

SUMMARY

Introduction. Theoretical observations and research context

In language variability studies, changes in language varieties are linked to a number of internal and external factors (migration, urbanization, virtualization, (quasi)mobility, identity tension, prestige of standard varieties, media influence, high level of education within society, etc.), with the latter [external] elements even stimulating the internal ones. Together, they lead to changes in regional and other language varieties. The impact of these factors on Lithuanian regional varieties has already been discussed by some of the country's researchers (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 39; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 59, and others). During the early part of this century traditional dialectological studies were supplemented with the theoretical framework and methodology of geolinguistics (see Mikulėnienė, Meiliūnaitė 2014) as well as dialectometric approaches (see Mikulėnienė, Čepaitienė, Bakšienė, Geržotaitė, Kardelytė–Grinevičienė, Leskauskaitė, Meiliūnaitė, Vyniautaitė 2019), confirming not only shifts in dialect boundaries but the emergence of new dialectal formations: geolects and regiolects (Aliūkaitė, Meiliūnaitė, Mikulėnienė 2014: 263–266; Mikulėnienė, Čepaitienė, Bakšienė, Geržotaitė, Kardelytė–Grinevičienė, Leskauskaitė, Meiliūnaitė, Vyniautaitė 2019: 311–313) which are treated as intermediate in discourses of language variability (Auer, Hinskens 1996: 6; Auer 2005: 22; 2011: 487, 491; Lenz 2010: 296; Røyneland 2020; etc.). Scientists notice that, as well as affecting the linguistic level, change processes are also connected to the mental and socio-psychological dimensions manifested through strong positive or negative attitudes towards (own) local language variety (and its linguistic features) (for more, see Taeldeman 2005: 363–364; 2006: 233–236). Changes in language varieties are also related to the identity and self-esteem of variety users – or more precisely, their maintenance and positioning – which in turn affect the selection (or not) of these varieties in different domains as well as their vitality in general. Thus, researching the attitudes, views, beliefs, stereotypes and ideologies which, we could say, merge into one common mental system of images, provides an additional perspective in dialectology. Furthermore, combining objective linguistic data with images (i.e. the *etic* (from outside) and *emic* (from inside) approaches) (see Pike 1967, also see Haugen 1996), contributes to the development of a coherent discourse of modern dialectology (Aliūkaitė 2020b: 1–2).

In order to establish an additional perspective in dialectology and, most importantly, investigate new data on linguistic variability, it is essential to not only observe linguistic behaviour "here and now" but monitor, as much as it is objectively possible, the process of imaging. This is precisely the direction followed in the thesis, with perceptual dialectology selected and asserted as the main perspective applied in the study.

The methodological approaches of perceptual dialectology have been and continue to be applied in researching a number of languages and their varieties globally, such as English in Canada, England, U.S. and other countries; Dutch, French, Hungarian, German, Spanish in Spain and Latin America; Italian, Polish, Turkish, Japanese, Korean, Arab, etc. In Lithuania, perceptual dialectology and its tools were first applied in the early twenty-first century, so this thesis is a continuation of the perceptual approach in Lithuanian dialect research.

Perceptual dialectology is essentially based on the analysis of the attitudes and perceptions held by an ordinary (naïve) member of a speech community (Preston 1989; 1999a; 1999b; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017: 38; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020: 52–53). Having expanded the notion of **language regard** (see Preston 2010a), whereby the focus is not only on evaluative but non-evaluative attitudes, not only on the image of a language variety but a broader analysis of the conceptual language perception of the world encompassing both the conscious and subconscious levels, this paradigm allows exploring the possible prospects of the variety's vitality, change and development (Preston 1999b: xxiv; 2010a: 123; Long, Preston 2002; Niedzielski, Preston 2003: viii; Aliūkaitė 2020a: 89).

Researchers emphasise that the linguistic level of language characteristics together with geographical, cultural and social knowledge forming a common set of regional language knowledge (Purschke 2011: 93–94) in combination with beliefs and language regard can provide a broader perspective on language varieties (Preston 1988b: 373; 1999b: xxiii-xxv; Moreno Fernández 2002: 5; Aliūkaitė 2009: 164; 2019; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016: 112–113; Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Brazaitienė 2020). Alongside geographical boundaries based on objective linguistic characteristics, subjective *las fronteras sociales* ("social borders") or sociocultural boundaries are mapped out (Schmid 2014: 148) and these are real to the language user. It is precisely these "borders" or boundaries that the language user is trying to maintain, remove or reposition (by implementing the shift on the mental level first and then within their linguistic reality by

their linguistic behaviour). This is reflected in their linguistic behaviour and selection of linguistic repertoires whose repetition within the community also influences changes in language varieties. The discourse of perceptual dialectology includes dialect image (Inoue 1999a; 1999b), which allows to evaluate language variability and its perception from various angles because it encompasses not only the variety itself (explained or implied) and its location but the user too. The full picture of language variability can be best shown by combining both the *etic* discourse (researcher, from outside: primary linguistic materials compiled) and *emic* (ordinary member of a speech community, from inside: perception of language varieties, images, language knowledge) (Iannàccaro, Dell'Aquila 2001; Cramer 2018; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2019; Aliūkaitė 2020b). These two ways of viewing language variability (Cramer 2018) are brought together by perceptual dialectology which analyses language attitudes, regard, images and generally focuses on investigating attitudinal cognitorium (Preston 2010a; 2018a).

Object, aim and tasks

The thesis focuses on the object of integrated (verbalised and visualised) images of language varieties in areas of transitional variability. A language variety in language variability research can be treated as a primary category (linguistic characteristics and markers), while images are secondary, reflecting the mindset (attitudes, beliefs, perception in general) around the language variety but established through studies of perceptual dialectology.

Transitional variability areas within Lithuanian dialects are most affected by change processes, so by studying them researchers can observe language variability and transformation in the here and now, when the language user is at the epicentre of the shifting regional language varieties (dialects and dialectal variants which have already changed or are changing). Intermediate varieties are to be perceived as existing in a continuum, without clear-cut geographical restrictions (Auer, Hinskens 1996; Auer 2005; Berruto 2010: 235–236; Taeldeman 2010; see also Čepaitienė 2019: 39–40). In other words, they are the result of relations between the varieties within the horizontal linguistic continuum (e.g. dialect with dialect) and the vertical one (e.g. dialect with standard language). On the empirical level, transitionality in general is to be understood not only as a result of changes in language varieties which has been recorded, identified and assigned as a new language variety (e.g. regiolect) but also the process of observing modifications across regional varieties to which the ordinary member of a speech community reacts – first through their beliefs, attitudes and images, later by their linguistic behaviour.

In other words, transitionality affects not only linguistic behaviours but images and beliefs too. In addition, transitionality is linked to the notions and definitions of the changing language varieties as well as concepts of place, space and boundaries, i.e. it is conceptualised. This study focuses on the perspective of the ordinary member of a speech community. However, its (lack of) independence and correlation with the researcher's perspective (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2019: 19) obligates to re-evaluate the dialectological concepts or notions of transitionality in language variability in general.

The aim of this study is to research images of language varieties in transitional variability areas. When perceived as the functioning of (regional) language varieties in both vertical and horizontal continua, transitionality encompasses varieties of different dialectal marking. Žemaitian (also known as Samogitian, Lowland) dialectal varieties were selected for illustration primarily because the regiolects and geolects which have formed in this area are considered more dialectally marked than the Aukštaitian (also known as Highland) varieties (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 262). The vertical continuum, i.e. the relationship between the standard variety and dialect (local language variety) is represented by Telšiai, the centre of the Žemaitian regiolect; and Plungė, around which the Žemaitian geolect has been forming. The horizontal continuum is reflected by Naujoji Akmenė whose new language variety places it between Žemaitija and Aukštaitija (Murinienė 2018) and Raseiniai around which a transitional geolect is forming and whose original inclusion into the Žemaitian/Aukštaitian dialect area has long been challenged (Aliūkaitė et al. 2014: 260; Geržotaitė, Mikulėnienė 2014; Dambrauskienė 2021: 20, 30).

The thesis focuses on the image of a variety (with mental maps its central category), the conceptualization of linguistic homeland, the *emic* reflection on dialecticism, comparing the variety against other varieties within the horizontal and vertical continua. The study's author argues that the image of a language variety in variability studies is as important as the variety itself because the two are interconnected. The ordinary member of a speech community who produces images of their variety is at the epicentre of changes and relations between different language varieties. As a subject who is creating linguistic changes and (or) adopting/rejecting them, he or she has a certain relationship with these varieties, identifying them, evaluating, reflecting on or otherwise reacting to them. This is how the shift from language varieties to the image dimension occurs.

In order to achieve the above aim, the following tasks were set:

Theoretical:

1. Assess the relationship between the *etic* and *emic* discourses as well as its significance in language variability research;
2. Analyse the notions of language variability and associated categories (regional language variety, place, user), their dynamics in *etic* discourses (traditional dialectology, sociolinguistics, geolinguistics);
3. Define the image (and its parts) of a regional language variety (and language variety in general) from the perspective of perceptual dialectology (*emic* discourse);
4. Analyse the perception of transitionality by considering the formation of new varieties from the perspective of interactions within two language continua: horizonal and vertical.

Methodological:

1. To develop a research model and tools for investigating the images of language varieties which fall within areas of transitional variability. The model integrates the approaches of perceptual dialectology, sociolinguistics and other methodologies for the analysis of language attitudes;

Empirical:

1. Analyse the sociolinguistic profiles (roots in the area, identity, declared dialectal competence and linguistic behaviour), attitudes and relation to their declared linguistic behaviours in young people across Žemaitija's centre (Telšiai and Plungė) and two peripheral locations (Raseiniai and Naujoji Akmenė);
2. Detail and analyse the images of language varieties (linguistic homeland) through verbal means (conceptualising variation, conceptualising and describing local language varieties), supplementing it with descriptions of other varieties (Žemaitian dialect, Aukštaitian dialect, standard variety) and visual expression (mental maps of linguistic homeland, Žemaitian dialect, Aukštaitian dialect and standard variety).

Materials and methods of research

The research material used for this study consists of comprehensive data from a perceptual dialectology experiment conducted on the younger generation of Telšiai, Plungė, Raseiniai and Naujoji Akmenė. It shows the interaction between the vertical and horizontal language continua in points of

transitional language varieties and reflects the varying degree of dialectal markedness.

The study was conducted by integrating two methods: quantitative and qualitative. A comprehensive research tool was developed for observing images, language regard and language attitudes as well as showing the multi-layered *emic* narrative (for more on this research tool, see Chapter 4.3).

The study was conducted during January–March of 2025 across four secondary schools: Žemaitės in Telšiai, Saulės in Plungė, President Jonas Žemaitis in Raseiniai and Ramučių in Naujoji Akmenė. A total of 184 pupils aged 17–19 took part in the study, with 49 engaging in discussions.

Both verbalised and visualised attitudes were examined. The material includes data from ArcGIS Survey123 (open-ended and closed questions, map data and commentary) and semi-structured focus group discussion. The collected material was analysed using the following methods: perceptual dialectology, quantitative, discourse analysis, descriptive, comparative, digital mapping (GIS).

Statements to be defended:

1. Images prevalent in areas of transitional variability (perceived as a result of relations within both virtual and horizontal linguistic continua), reflect both evaluative and non-evaluative attitudes (beliefs) of ordinary members of a speech community;
2. The acknowledged vs not acknowledged dialecticism of locations in transitional variability areas (perceived as a result of relations within both virtual and horizontal linguistic continua) affects the system of perceptual isoglosses, i.e. whether the mental maps/drawn maps correspond or do not correspond to the maps of linguistic reality;
3. The variation of images within areas of transitional variability illustrates the reflective relationship of ordinary members of a speech community with the variety of their linguistic homeland, varieties of surrounding areas and the standard variety;
4. The prospects and transfer of transitional variability to other generations in peripheral areas (i.e. points reflecting interactions within the horizontal language continuum) are primarily linked to weaker markedness, while in central Žemaitija (points of interactions within the vertical language continuum) they depend on the selected local identity and its retention.

It is important to note that Statements 1–3 are related to the imaging of varieties, while the justifying discourse of Statement 4 validates the interface

between the *emic* and *etic* perspectives, i.e. the focus shifts from images to varieties.

Novelty and relevance of research

This thesis is a natural continuation of perceptual dialectology research in Lithuania. The relevance and novelty of the study are reflected in the selection of research points as well as theoretical and methodological aspects it covers.

This comprehensive study of images amongst the younger generation residents within four points of transitional language varieties of the Žemaitian dialect is the first in Lithuania to focus on the specifics of one ethnographic region (Žemaitija) and the correlation between its points while applying qualitative and quantitative methodologies.

Language variability is conceptualised in detail in the theoretical part of the thesis. This is a new approach in Lithuanian dialectology, so the study supplements the theoretical discourse by establishing new categories which can be applied in future research.

The early twenty-first century saw the process of dialect change intensify. To identify, explain and present it in detail, conventional methods can be combined with innovative research models and data processing techniques. To conduct the study, a comprehensive research model was developed applying the principles of perceptual dialectology and integrating quantitative and qualitative approaches to analyse the images. The draw-a-map method (Preston 1999b: xxxiv–xxxv; 2010a: 90–92) was used for capturing the image of linguistic homeland (Diercks 2002: 51–52) and related (relevant) language varieties, perception of variety competence, frequency of use and domains, open commentary about varieties with different perceived dialectal markedness, nominations, assigned linguistic and non-linguistic features, tasks and discussions. Quantitative, qualitative and discourse analysis methods were employed to examine the data, with the maps processed using the ArcGIS Pro software (for more, see Montgomery, Stoeckle 2013; Montgomery, Cramer 2016). It is important to highlight that for the first time in Lithuania research subjects were able to draw the maps themselves in the online survey platform ArcGIS Survey123 which contains integrated interactive maps (for more, see Chapter 4.3).

Theoretical part

The theoretical part of the thesis consists of three chapters. Chapter 1 *Variability Discourse and the Notion of Regional Language Variety from Etic*

and Emic Perspectives explores the perception of a regional language variety, drawing on the insights of (traditional) dialectology, sociolinguistics, geolinguistics and perceptual dialectology about language variability in general. Starting with the most commonly highlighted dimensions of language variability, the chapter explores different viewpoints ((traditional) dialectology, sociolinguistics, geolinguistics) on language varieties, primarily – dialects. In addition, the value of the *emic* perspective in variation research is demonstrated. Also refined in this section is the *etic* notion of a regional language variety, providing contribution to the development of the analytical discourse of language variability in general.

Chapter 2 *The Conception of the Image of a Language Variety* introduces and explores the mental representation of a language variety which is one of the principle categories of perceptual dialectology. The concept of language attitudes is further expanded, incorporating the notions of language regard developed by D. R. Preston (2010a) and linguistic planets of belief by P. Bounds, J. Cramer, Tamasi (2018, 2021). Further analysis is focused on the mechanism of attitudes and the complexity of language images explored through the images of variety, user and location.

Chapter 3 *The Conception of Transitional Variability and Its Establishment* investigates how the concept of language variability has been expanded in geolinguistics by developing the notions of dialect continuum and dynamic variability. The section highlights that naming and perceiving varieties which land between dialect and standard language (or dialect and dialect) has also changed depending on the perspective on language variability. It also determines the place of these varieties within the context of language variability which is where transitional variability is positioned too. Transitional variability is analysed by observing and reflecting on the interaction between the vertical and horizontal continua and conceptualising its establishment within the *emic* discourse.

Main findings

The analysis of the data and the main findings are presented in Chapters 5 and 6. Chapter 5 provides the sociolinguistic profiles of young people from the centre of Žemaitija and the region's peripheral areas, illustrated by the respondents' demographic data (Chapter 5.1), identity (5.2), declared linguistic (dialectal) competence (5.3), declared linguistic behaviour (5.4), conscious language attitudes towards local language varieties (5.5) and subconscious attitudes towards a dialectal variety in general (5.6).

Chapter 6 is dedicated to images of language varieties which are analysed from two different angles: verbalization (6.1) and visualization (6.2). The verbalised images (6.1) include conceptualizations of language (variation) and language varieties (of oneself as an individual and a local resident), nominations and descriptions of local language varieties, incorporating both linguistic and non-linguistic features. Section 6.2 focuses on the visualised images of language varieties and analyses the mental maps of linguistic homeland, Žemaitian dialect, Aukštaitian dialect, and standard language.

Conclusions

Upon analysing images of language varieties in areas of transitional variability (considered as a result (and process, of course) of interactions within both the horizontal and vertical language continua), a number of theoretical, methodological and empirical insights and conclusions were drawn.

The theoretical part of the thesis focuses on the interaction between the *etic* and *emic* discourses in studies of language variability, notions of language variability and associated categories (regional language variety, place, user), transitionality, the image (and its parts) of a regional language variety (and language varieties in general) from the perspective of perceptual dialectology (*emic* discourse). The analysis shows that:

1. The interaction between the *etic* and *emic* discourses characterises one of the most important periods in modern dialectology. In the paradigm of perceptual dialectology these discourses are interdependent and neither can be considered as completely stand-alone. Within the analysis of the *emic* perspective the return to the *etic* discourse acts both as a continuation or clarification of the *emic* discourse (certain images are dependent on the *etic* discourse, while objective dialecticism and its distribution in space affect certain images) and a methodological tool ("translating" the *emic* materials into scientific discourse). This perspective is important for developing a research tool to study language images and for analysing the obtained research material;
2. The notions of a regional language variety and closely-associated categories of location and user are defined and expanded further, based on the changing perception of language variability. Linguistic terms are therefore contemporised according to the prevalent perception of language variability and reviewing these terms further clarifies and broadens the dialectological discourse;

Language variability encompasses a wide range of categories across multiple levels: conceptualization of linguistic trends, recording changes in variability, identifying geographical variability through dialectal markedness. Considering the current dialectological discourse and the changing language varieties, regional language variety could potentially be used as a general term for new language varieties. As well as reflecting a modified, i.e. expanded view on variability, the term also allows more flexibility when naming new varieties with different degrees of dialectal markedness through the dimension of place/space. From a broader perspective, regional language variety acts as a non-marked term to define a dialectal variety through space and can be clarified further depending on the context and the amount of research conducted on a specific language variety.

The notions of user and place/space in contemporary dialectology are to be perceived as multi-dimensional. The user of a language variety is placed at the epicentre of language variation – both as the "realiser" of linguistic features (traditional dialectology, geolinguistics) as well as the source of attitudes and through them complex images of language varieties (perceptual dialectology) and the member of a speech community who is driving linguistic changes through his/her linguistic behaviour.

The concept of place/space is expanded by including not only horizontal and vertical dimensions but by showing the trinary perception of region and trinary typology of place/space (Zelinsky 1992; Kretzschmar 2011; Britain 2002; Agnew 2002) which includes objective and subjective dimensions. When the global context is considered and the aspect of deterritorialization/displacement is included into the diatopic dimension, the horizontal language continuum appears not only as multi-layered but is multipliable too (a language variety does not need to exist in one specific geographic location or physical repository). This effectively demonstrates that in the global world the diatopic dimension can be fundamentally reconstructed.

3. The image of a language variety is multi-faceted: it encompasses representations of the variety, place and user in the subconsciousness of the evaluator. These elements are not completely independent: some might reflect the *etic* discourse or at least be linked to it. This close interaction between elements points to a more formal rather than real distinction, because in the *emic* discourse they replace or complement each other, showing the overall nature of the variety's image. The image

category essentially reflects the cognitive schema of the ordinary member of a speech community concerning language variability: a language variety exists within a certain context whose linguistic, social, cultural and other elements form the foundation for this variety to emerge.

4. The concept of transitional variety is to be expanded by considering the intermediate/transitional variability as a result (and process) of relations within both the vertical and horizontal linguistic continua. In this context, central and peripheral dialects are perceived as two opposing poles, while the change processes occurring within the horizontal "neighbours" of the continuum (cf. horizontal convergence) can help to project the intermediate/transitional variety in the geographic dimension. A transitional/intermediate variety is two-sided: it reflects the result of interaction between neighbouring dialects and between dialect and standard language. On the other hand, identification of intermediate/transitional variability can be perceived in the *emic* discourse both as a category of language regard and a pre-requisite for a new language variety (which has changed compared to traditional dialect) to exist.

The methodological part of the thesis focuses on the research model and instrumentarium developed for studying images of language varieties, integrating the principles of perceptual dialectology, sociolinguistics and other approaches. The main insights from this part are:

1. Based on two essential viewpoints – multilayeredness (ordinary member of a speech community, language and regional language varieties, presentation of the respondent's perception) and relationship (between different language varieties and images) – the research model helps to investigate the multi-faceted images of language varieties in areas of transitional variability.
2. The instrumental approach (questionnaire (quantitative survey with maps and commentary) and semi-structured focus group discussion) which includes the conceptualization of language variability, dialectal markedness (significant from both the *etic* and *emic* perspectives) and the perception as well as assessment of the relationship between the local language variety and other (directly or indirectly associated) varieties (Žemaitian dialect, standard language and Aukštaitian dialect), guarantees multi-faceted data for developing the discourse of represented language variability.

The empirical section of the thesis, which focuses on the sociolinguistic profile of young people in the central and peripheral areas of Žemaitija, provided the following insights:

1. The identity of a young individual from Žemaitija's centre and periphery is segmented and multi-dimensional. The segmentation is displayed on a regional but also national and international levels. Both local and hybrid identities dominate amongst the respondents, with identification with the area one lives in being the most prominent component. This potentially implies that the place of one's residence acts as a safe dimension to define one's identity for oneself, particularly in the peripheral areas of Žemaitija (i.e. zones resulting from interactions within the horizontal language continuum). The elevation of one's residential location (compared to the region) could also be linked to linguistic identity and its transformation due to dialectal changes in regional language varieties.
2. The declared linguistic competence is linked to consideration of dialectal markedness and changes in language varieties. The analysis shows that by breaking down degrees of linguistic competence and dialectal markedness the discourse of linguistic competence can be defined even more accurately. More young people in Žemaitija's centre (i.e. zone resulting from interactions within the vertical language continuum) declared they could speak and did speak the dialect well or very well. The opposite was the case in the peripheral areas (i.e. zones resulting from interactions within the horizontal language continuum), where a higher number of individuals declared they could speak or did speak dialect very little or moderately.
3. Data on declared linguistic behaviours shows that the youth in the central areas of Žemaitija tend to use their local language variety more actively than those from peripheral areas. However, the context in which local language varieties are used can indicate a possible value transformation of the new, less dialectally-marked language variety which is more prominent in the profile of a young person from the periphery. Despite being restricted mostly by the residential area as an appropriate place to use one's local language variety, more respondents in Telšiai and Raseiniai indicated they were using their local variety everywhere. This could be related to both dialect identity (in the case of Žemaitija's centre) and the perceived lower dialectal markedness of the local variety (peripheral areas), facilitating integration into other linguistic communities. The respondent's age does not seem to be important when selecting to use the local language variety. However, more young people

from Žemaitija's periphery (i.e. transitional area due to interacting varieties within the horizontal language continuum) indicated they spoke their local variety only with the younger generation. This could potentially mean the start of distancing oneself from other generations because of a different – less dialectally-marked – language variety more commonly associated with the linguistic expression of the younger generation. Data on the declared use of the local language variety shows that it exists not just within an isolated domain but that of solidarity, too. The latter was highlighted more by the youth in the peripheral areas and it could be linked with acceptance or stigmatization of other speech communities: despite others also noticing certain dialectal features in the speech of individuals from peripheral areas, it was the respondents from Žemaitija's centre who said they felt stronger stigmatization due to their dialectal characteristics.

4. Data on language attitudes and their relation with linguistic behaviours shows that the gap between positive views and favourable linguistic behaviour towards the local dialectal variety was largest amongst the youth from Žemaitija's central points. This can have several reasons. Firstly, young people in central areas have retained a stronger regional, linguistic identity which they express through positive views on local language varieties, with exclusiveness and multi-lingualism (as an advantage) used to characterise these local variants. Despite trying to reinforce these views with their linguistic behaviours, the respondents indicated they felt stronger stigmatization because of the prominent dialectal markedness (they are not being understood, are mocked or called provincial). In peripheral areas, however, the number of respondents with favourable linguistic behaviours towards the local dialectal variety and the language attitudes confirming such behaviours is lower and the gap is non-existent. The identity of young people in Žemaitija's periphery is segmented, they consider their dialectal variety to be more homogenised, closer to the standard language. Because of this segmentation and a smaller number (compared to other localities) of people confirming their local (town) and regional identity, positive attitudes validating these parts of identity are decreasing too. More youths from the peripheral areas tend to link their speech with temporary places of residence, so when that changes the respondents claim they would stop using the local variety too. But to the young individuals from Žemaitija's centre their language is also part of expressing, confirming and promoting their identity which could potentially mean that the variety will be retained and passed on to future

generations. Having said that, the peripheral variety could gain value in the language market because of its weaker dialectal markedness (in some cases from the *emic* perspective – even non-markedness). In other words, it is seen as more similar to the standard variety and therefore less likely to be stigmatised (or not at all) by users of the local dialectal variety themselves and others. By labelling such manner of speaking as simple, easy for everyone to understand, the respondents also assign it additional values, compared to the variety which is very dialectally-marked.

The empirical part of the thesis is dedicated to analysing the verbalised images of language varieties. The following conclusions were drawn:

1. Majority of young respondents equate their own (as individuals) language variety with the local variety, comparing their own or their local variety with those of other locations or standard varieties and noticing both linguistic and non-linguistic differences. These characteristics are seen by the respondents as less different when compared to their own variety than in the case of the local variety. This correlates with the profile of a young person who is realising weaker dialecticism. In addition, the youth of Žemaitija's centre identified more and bigger differences from the linguistic varieties of other locations and the standard language. This further confirms that dialecticism and its prominence can be broken down both by generation and location. In this case, Žemaitija's centre reflects more prominent dialectal markedness.
2. To the representative of the *emic* discourse linguistic features are the foundational but at the same time only superficial layer of conceptualization used to distinguish between different language varieties. Although they are not removed from language as abstract conceptualization, non-linguistic features are not highlighted. Interestingly, it is these non-linguistic features that reflect the underlying level of conceptualising language (variability). It forms the foundations of value assigned to language varieties and cognition determined by the surroundings (public discourse, media, education system, family, etc.) in which the ordinary member of a speech community finds himself/herself. Endings, accentuation, vocabulary, pronunciation of sounds were named by the young people from Žemaitija's centre as most common linguistic features distinguishing their local variety from other varieties and standard language. A similar pattern is seen in non-linguistic features: the local variety is considered rougher, more archaic and complex but at the

same time sounding more beautiful and more valuable amongst the young people from Žemaitija's centre compared to those from peripheral areas.

3. Descriptions of local language varieties show that young people in both Žemaitija's centre and periphery possess a fairly high level of linguistic competence: they are not only able to identify certain linguistic features when characterising their local variety but can illustrate them with specific examples from their own linguistic experience. At the same time, self-reflection shows that dialecticism is being acknowledged in one's speech. However, this acceptance and the perceived dialectal markedness could also be related to the identification of a specific linguistic feature (e.g. ending reduction) or a set of features (e.g. ending reduction, vocabulary, accentuation) when characterising one's local language variety. This analysis shows that reduction of endings is more commonly highlighted by peripheral speakers who also identify it as the sole (or one of very few) linguistic features. Young people in Žemaitija's centre, on the other hand, were more likely to reference a set of various linguistic and non-linguistic features. Combined with information on dialectal markedness, frequency, etc., this data shows that to representatives of the *emic* discourse dialectal markedness and dialecticism are connected to specific linguistic features but also the number of different types of these features in speech. In Žemaitija's periphery (i.e. areas resulting from interactions within the horizontal language continuum) acknowledgement of dialecticism is linked not only with linguistic and non-linguistic features but with the dialecticism recognised by members of an external (i.e. not local) community, yet the researched individual himself/herself does not acknowledge/recognise their own language variety as dialectal.
4. Descriptions of linguistic homeland, Žemaitian dialect, Aukštaitian dialect and standard language show that one's local linguistic variety is seen as relating to the Žemaitian dialect. However, the two varieties are not considered the same due to the prominent dialectal markedness linked with the traditional Žemaitian dialect. Most of Žemaitian dialectal features seem to overlap with those of the local language variety, but respondents in the peripheral areas in particular highlighted certain linguistic and non-linguistic features as weak and (or) less frequently realised in speech. Differences in linguistic and non-linguistic features between younger and older generations were also picked up on by the respondents. This means that the image of the local language variety can be broken down into different parts linked to certain linguistic and non-linguistic features and their (non-)realization.

The Aukštaitian dialect is often equated by young people in Žemaitija with standard language. These images illustrate the importance of non-linguistic features and their value in relation to one's local language variety. With regards to the verbalised images of local variety/Žemaitian dialect and Aukštaitian dialect/standard language, very often (although not all the time) non-linguistic features end up in two opposing poles and are identified through contrast: rough vs gentle, incorrect vs correct, understandable vs not understandable, complex vs clear, simple and so on. If young people in Žemaitija's centre perceive their local variety as being closer to the Žemaitian dialect (despite noticing changes in dialectal markedness), in the peripheral areas certain features of the local language variety are considered to be overlapping with features of the standard language or, to be more precise, the respondents are inclined to discern this overlap. By emphasising some of their own (i.e. younger generation's) linguistic or non-linguistic features as non-dialectal or not different from standard language or neutralising in an abstract way the dialecticism of the local/one's own language variety, speakers may be leaning towards assigning certain features of standard language to their own linguistic expression and through them possibly increasing the value of own language variety. This happens on the surface and inconsistently, as the images are intermingled (particularly when perceiving the heterogeneity of one's local language variety through generation, place, dialectal markedness as well as images of traditional dialect which also affect young people, their thinking and speech) and can be considered as a sign of ongoing transformation within the images of regional varieties.

The analysis of visualised images of language varieties conducted in the empirical part of the thesis returned the following results:

1. Compared to their peers in the peripheral areas, young people in Žemaitija's centre are more likely to localise their linguistic homeland in Žemaitija. This is the case with most of the respondents, but even they tend to move the variety boundaries when drawing maps, with mostly western locations representing Žemaitian varieties attached to one's place of residence in the central points. The youth of the peripheral areas also include Žemaitian locations, but the proportion of respondents doing so is smaller. This group tend to include close neighbouring locations spanning both Žemaitian and Aukštaitian dialectal varieties, while borders are stretched further afield, beyond the neighbouring territories around the Žemaitian periphery and into more distant zones of Aukštaitian dialectal

varieties. The image of one's linguistic homeland is linked to perceived changes in local variety and attempts to trace weaker or disappearing dialecticism by bringing linguistic homeland closer and moving towards Aukštaitian locations as well as the prototypical zones of standard language (e.g. Kaunas).

2. When localising the Žemaitian dialect, the study's respondents re-evaluated the prototypical Žemaitian zones but expanded them too by including the neighbouring Aukštaitian locations. Although the young people in Žemaitija's centre did that more consistently and those in the peripheral areas tended to include a considerable proportion of Aukštaitian-based locations, similar drawn maps of linguistic homeland and the Žemaitian dialect show that local varieties are perceived as part of the Žemaitian dialect which, as a localised variety, is itself being re-evaluated by reflecting on the changing dialectal markedness.
3. The comparison between the mental maps of the Aukštaitian dialect and standard language shows a number of overlapping marked territories. However, in the case of the Aukštaitian dialect more of these areas are concentrated around the eastern part of Lithuania, without excluding the prototypical large cities associated with standard language, while the separation of the western territory of Žemaitija is also visible. It means that, despite being considered most similar to Standard Lithuanian, the Aukštaitian dialect is distinguished from the standard variety in visualised images.
4. The image of the standard language represented in mental maps centres either around Vilnius and its surrounding areas (including Kaunas) or covers the entire country. The act of distinguishing Vilnius demonstrates continuation in the images of ordinary members of the speech community. Localising standard language within the entire territory of Lithuania correlates with its description: this is not just the language of a certain location but a universal language variety used by all residents in different linguistic situations.
5. Overall, the mental maps of local language varieties (linguistic homeland), Žemaitian dialect, Aukštaitian dialect and standard language show that in the images of young people from Žemaitija's centre and the region's peripheral areas exact boundaries are being replaced with transitionality which is closely linked with shifts in these borders or, more precisely, the opening of lines separating localised Žemaitian dialect varieties.

6. A large proportion of the analysed mental maps showing linguistic homeland and the Žemaitian dialect includes the territory of Šiauliai which is considered the main connecting zone with locations of Aukštaitian dialect varieties. Raseiniai, meanwhile, becomes the sensitive zone whose inclusion into the territory of standard language is linked to reflections on weak dialecticism and attempts to distance (oneself) from dialecticism in general and reassess the Žemaitian dialecticism of the periphery.
7. The Aukštaitian-based locations (Joniškis, Radviliškis, Jurbarkas, etc.) bordering the Žemaitian periphery become a transitional area to extend the borders of the Žemaitian dialect and is one of the reflections on the changing dialecticism (from more prominent to weaker). This zone is retained as transitional in the mental maps of standard language and Aukštaitian varieties – but with more intensity. The overlap demonstrates that the expansion of the local language variety into the area of Aukštaitian locations is consistent across images of different language varieties. This is another reflection on the changing local language varieties related to weakening dialectal markedness.

In summary, it is important to emphasise that the discourse of variety images which is based on the data from monitoring how local varieties are represented in specific points should be considered as the "here and now" inventorization of language regard. Images, like language varieties, go through changes, so monitoring such representations should be common practice in dialectology, alongside accumulation and analysis of linguistic materials.

TRUMPOS ŽINIOS APIE DISERTANTĘ

Monika Stankienė 2017 m. baigė Lietuvių filologijos ir užsienio (ispanų) kalbos bakalauro studijas Vilniaus universiteto Filologijos fakultete, 2019 m. – Viešojo diskurso lingvistikos magistro studijas Vilniaus universiteto Kauno fakultete. Tiek bakalauro, tiek magistro studijas baigė su pagyrimu (*Cum Laude* diplomais).

M. Stankienė yra Vilniaus universiteto Kauno fakulteto Kalbų, literatūros ir vertimo studijų instituto dėstytoja. Kauno fakulteto studentams ji dėsto lietuvių kalbą užsieniečiams, yra skaičiusi Šiuolaikinių kalbotyros tyrimų studijų dalyko paskaitas ir vedusi seminarus Lietuvių filologijos ir reklamos bakalauro studijų programos studentams. Taip pat dirba ispanų kalbos mokytoja.

M. Stankienė yra publikavusi keturis mokslinius straipsnius (du iš jų disertacijos tema), taip pat skaičiusi penkis pranešimus tarptautinėse mokslinėse konferencijose disertacijos tema (keturis – individualiai, vieną – su bendraautore), vieną pranešimą ispanų kalba doktorantų mokykloje Granados universitete ir du pranešimus kitomis temomis (su bendraautore).

Mokslinių interesų sritys – perceptyvioji dialektologija, nuostatų sociolingvistika.

PADĖKA

Noriu padėkoti visiems, prisidėjusiems prie to, kad ši disertacija išvystų dienos šviesą.

Tariu ačiū mokykloms, jų administracijų darbuotojams, mokytojams, įsileidusiems jaunąją tyrėją ir sudariusiems sąlygas įgyvendinti disertacijos tyrimą. Taip pat dėkoju mokiniams, skyrusiems savo laiką ir nuoširdžiai įsitraukusiems, aktyviai ir atvirai diskutavusiems.

Nuoširdžiai dėkoju savo mokslinei vadovei prof. dr. Daivai Aliūkaitei, dosniai skyrusiai savo laiką bei dėmesį, ugdžiusiai mokslinį smalsumą ir nuolat įkvepiančią tyrimams. Jos įžvalgos, pastabos ir padrąsinimas yra svarbi šio darbo dalis.

Taip pat dėkoju Vilniaus universiteto Kauno fakulteto Kalbų, literatūros ir vertimo studijų instituto direktorei prof. dr. Danguolei Satkauskaitei už palaikymą, paskatinimą ir geranorišką pagalbą bei visiems dėstytojams ir kolegoms, drąsinusiems ir teikusiems konstruktyvų grįžtamąjį ryšį atestacijų metu.

Esu dėkinga recenzentėms dr. Violetai Meiliūnaitei, doc. dr. Ilonai Mickienei, doc. dr. Linai Murinienei, prof. dr. Daliai Pakalniškienei už įsitraukimą skaitant disertacijos tekstą skirtingais jo rengimo etapais ir vertingas įžvalgas bei patarimus, padėjusius į disertacijos tekstą pažvelgti kitomis akimis.

Dėkoju Vilniaus universiteto Filologijos mokslų krypties Doktorantūros komiteto sekretorei dr. Birutei Gudelienei už visokeriopą pagalbą, atidumą ir geranoriškumą sprendžiant administracinius klausimus. Taip pat Vilniaus universiteto leidyklos administratorei Dianai Leleikienei už lankstumą rengiant disertaciją spaudai ir vertėjai Audronei Kvietkutei už kruopštumą verčiant disertacijos santrauką į anglų kalbą.

Nuoširdžiai dėkoju savo artimiausiesiems – tėvams, vyrui, seseriai, broliui ir uošviams, – už palaikymą, paskatinimą, tikėjimą manimi ir pagalbą sudėtingesnėmis akimirkomis.

Dukra Paula, šią disertaciją skiriu tau, nes augant tau ir auginant tave turėjau galimybę augti ir kaip mokslininkė. Ačiū, kad įkvepi būti smalsesniu ir kantresniu žmogumi.

PUBLIKACIJŲ IR PRANEŠIMŲ SĄRAŠAS

Publikacijos disertacijos tema:

1. Triaušytė, M. (2020). Naujojo vietinio kalbinio kodo samprata ir vertė: paribio žemaičių atvejis. *Lietuvių kalba*, 15, 1–15. https://doi.org/10.15388/LK.2020.22436
2. Stankienė, M. (2026). Kalbos (variantų) konceptualizacija: Naujosios Akmenės gyventojų vaizdiniai. *Linguistica Lettica*, 34, ISSN 1407-1932. https://doi.org/10.22364/lingualet.34

Konferencijų pranešimai disertacijos tema:

1. Triaušytė, M. „Naujojo kalbinio kodo samprata ir vertė: paribio žemaičių atvejis“. Tarptautinė mokslinė konferencija „Lietuvių kalba Lietuvoje ir pasaulyje“. Vilnius, Vilniaus universitetas (Lietuva), 2020 m. lapkričio 13 d.
2. Triaušytė, M. „Kaip išversti paprastųjų kalbos bendruomenės narių mentalinius žemėlapius ir kokia jų vertė geolingvistikoje: paribio žemaičių atvejis“. Tarptautinė mokslinė konferencija „Dialect Translation in Multimedia“. Kaunas, Vilniaus universitetas (Lietuva), 2021 m. gegužės 6 d.
3. Triaušytė, M. „El valor del dialecto transicional: ¿cómo se percibe en comparación con el dialecto tradicional y el estándar?“ (Pereiginės tarmės vertė: kaip ji suvokiama palyginti su tradicine tarme ir bendrine kalba?) Iber-Lab doktorantų tarptautinė vasaros mokykla „Metodologías de la investigación y estrategias curriculares“. Granada, Granados universitetas (Ispanija), 2021 m. rugsėjo 20–24 d.
4. Stankienė, M. „Vietinio Naujosios Akmenės kalbinio varianto nominacija: vertės atspindžiai“. Tarptautinis baltistų kongresas „Baltų kalbos laike ir erdvėje“. Ryga, Latvijos universitetas (Latvija), 2021 m. spalio 15 d.
5. Stankienė, M. „Paribio žemaičių vaizdiniai: kalbos (variantiškumo) konceptualizacija“. Tarptautinė mokslinė konferencija “From the First Book to Digital Texts: The Development of Language in 500 Years”. Ryga, Latvijos universitetas (Latvija), 2025 m. vasario 21 d.
6. Aliūkaitė, D., Stankienė, M. „Pereiginio punkto kalbinių įsitikinimų planetos, arba apie perceptyviosios dialektologijos teorinių konstruktų tvirtinimą“. Tarptautinė mokslinė konferencija „Kalbinis variantiškumas šiuolaikiniame sociokultūriniame kontekste“. Vilnius, Lietuvių kalbos institutas (Lietuva), 2026 m. balandžio 16 d.

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
bookshop.vu.lt, journals.vu.lt
Tiražas 22 egz.